ALTAN ÇETİN

HAÇLI SEFERLERİ

DOĞU İLE BATI'NIN BİTMEYEN MÜCADELESİ

TİMAŞ TARİH

iyi ki kitaplar var

TİMAŞ YAYINLARI

İstanbul 2021

timas.com.tr

HAÇLI SEFERLERİ

Altan Çetin

TİMAŞ YAYINLARI | 5346
Dünya Tarihi | 5

EDİTÖR
Zeynep Berktaş
Elif Sabah Erkul

KAPAK TASARIMI
Yasin Çetin

İÇ TASARIM
Tamer Turp

1. BASKI
Eylül 2021, İstanbul

ISBN
ISBN: 978-605-08-4240-1

TİMAŞ YAYINLARI
Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24

timas.com.tr
timas@timas.com.tr
timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 45587

BASKI VE CİLT
Matsis Matbaacılık
Tevfikbey Mahallesi Dr. Ali Demir Caddesi No: 51
Sefaköy / İstanbul
Telefon: (0212) 624 21 11
Matbaa Sertifika No: 40421

YAYIN HAKLARI
© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

ALTAN
ÇETİN

HAÇLI SEFERLERİ

Doğu ile Batı'nın Bitmeyen Mücadelesi

TİMAŞ TARİH

ALTAN ÇETİN

1972 yılında İstanbul'da doğdu. 1994'te Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Aynı yıl mezun olduğu fakülteye Araştırma Görevlisi olarak atandı. 1996-1997 yıllarında MEB bursuyla Mısır'da bulundu. Kahire Üniversitesi ve diğer merkezlerde sahası ile çalışmalarda bulundu. 1998'de Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisansını, 2002'de aynı enstitüde "Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat" başlıklı teziyle doktorasını tamamladı. 2003'te MEB bursuyla İran'a giderek, burada akademik çalışmalarını sürdürdü. Tahran Üniversitesi ve diğer araştırma merkezlerinde incelemelerde bulundu. 2007'de doçent unvanını aldı. 2010'da Ankara Üniversitesi DTCF'de Sistematik Felsefe ve Mantık alanında Nietzsche ve Walter Benjamin'in Tarih anlayışları üzerine bir yüksek lisans tezi yazdı. 2012 yılında Profesör kadrosuna atandı. Lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde dersler verdi. Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yardımcılığı, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdür Yardımcılığı, Edebiyat Fakültesi Dekanlığı ve Tarih Bölüm Başkanlığı gibi idari görevlerde bulundu. Türk Tarih Kurumu Bilim Kurulu ve Türk Askeri Tarih Komisyonu üyeliği gibi bilimsel üyeliklerde bulundu. İngilizce, Arapça ve Farsça bilmektedir. Alanında yayınlanmış kitapları ve makaleleri bulunmaktadır. *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*, *Memlûk Devletinin Kuzey Sınırı*, *Haldunname*, *Ortaçağda Devletin İki Yüzü*, *Tarih Meleği Nereye Uçuyor*, *İbn Haldun Umranında Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, *Türk Tarihinde Memlûk Asırları* gibi kitapların yazarı, *Ortaçağda Kadın* ve *Ortaçağ Tarihi Ana Kaynakları* isimli çalışmaların da editörüdür. Altan Çetin, Geleneksel Türk Okçuluğu ve Klasik Türk Musikisi ile ilgilenmektedir. Hâlen Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde çalışmaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 11
Bana Tarihini Söyle 11
Tarih, Hafıza ve Ben 14
Süreklilik ve Ben 16
Haçlı Seferleri Bir Hesaplaşmanın Hikâyesi 19
Haçlı Seferleri Bitmeyen Hikâyemiz 21
Haçlı Hikâyesi Bizim Tarihimiz 25

I. KISIM
HAÇLI SEFERLERİ'NİN UMUMİ TARİHİ
YAHUT SALDIRININ TARİHİ

Birinci Bölüm
Haçlı Kavramı ve Seferlerin Muhtevası 31
"Deus Vult / Tanrı istiyor" 31
Haçlılar Çağı'nda Doğu ve Batı'da Savaş Kavramı 37
Haçlılar Kimlerdi ve Saldırı Sebepleri Nelerdi? 42
Hristiyanların Kudüs'ü Geri Almak İstemesi 43
Selçuklular, Anadolu'nun Durumu ve
Bizans'ın Yardım İstemesi 44
Kilisenin Vaatleri 46
Avrupa'daki Gelişmeler 47
Papanın Amaçları 49
Doğu'nun Zenginliklerini Ele Geçirmek 50
Cluny Tarikatı'nın Faaliyetleri 51
Hristiyan Hacıların Yolculukları Sırasında
Yaşadıkları Zorluklar 53
El-Hâkim'in düşmanca tutumları 53
Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu 54
Haçlı Seferleri İçin Çağrı 63
Haçlı Öncüleri 67

İkinci Bölüm
Haçlı Seferleri Klasik Çağı:
Batı'dan Doğu'ya Saldırıların Tarihi 71
I. Haçlı Seferi (1095-1099) 71
İznik Kuşatması ve Bizans'a Teslimi 73

Haçlıların Anadolu'dan Geçişi ve Kudüs'e Ulaşmaları.... 75
1101 Yılı Haçlı Seferi 82
II. Haçlı Seferi (1146-1148) 88
Urfa'nın Fethi ve Nureddin Mahmud Zengî..... 88
III. Haçlı Seferi (1189-1192) 94
Alman İmparatorunun Haçlı Seferi 98
Kader Mücadelesi 100
IV. Haçlı Seferi (1199-1204) 106
Çocuk Haçlı Seferi (1212) 113
V. Haçlı Seferi (1217-1221) 119
VI. Haçlı Seferi (1228-1229) 124
Gazze (Herbiya) Savaşı 128
VII. Haçlı Seferi (1249-1254) 130
VIII. Haçlı Seferi (1270) 135

II. KISIM
HAÇLILAR KARŞISINDA TÜRK İSLAM DÜNYASININ SAVUNMASI

Birinci Bölüm
Haçlı Mücadelesinin Üç Safhası.....141
Zamanın ve Coğrafyanın Ruhunu Anlamak 141
Tarihe Soğukkanlı Bakabilmek;
Objeye Şaşı Bakmamak 144
Haçlılar Çağında Türkler..... 149

İkinci Bölüm
I. Haçlı Seferi'nden İmadeddin Zengî'ye Kadarki Dönemde Haçlı Mücadelelerine Genel Bir Bakış 157
Toparlanma ve Birleşmenin İlk Safhası 157
Toparlanma Çağına Bakış..... 157
Toparlanma Dönemi Hadiseleri ve Aktörleri 159
Haçlı Kaması Karşısında Türk Kalkanı:
İslam Gayreti-Türk Azmi 163
Cihat Meselesine Dair Haçlılar Çağında
Bazı Düşünceler 197

Üçüncü Bölüm
İmadeddin Zengî Sonrası Haçlı-Zengî İlişkileri 203
Birliğin ve Taarruz Döneminin İleri Safhası..... 203

Haçlı Seferi'nin Karşısında Zengîler:
Halep-Musul Dayanışması 215
Musul'da Kutbeddin Mevdûd Dönemi:
Dayanışmanın Devamı 220
Musul'da II. Seyfeddin Gazi Dönemi: Bölünen Güç..... 224

Dördüncü Bölüm
Selahaddin Eyyûbî Sonrası Haçlı-Eyyûbî İlişkileri.....233
Birlik ve Nihai Darbe Döneminin İlk Safhası..... 233
El-Âdil Devrinde Haçlı-Eyyûbî İlişkileri..... 240
Selahaddin Sonrası Akka'daki Kudüs Krallığı 240
Haçlı-Eyyûbî İlişkilerinde Yumuşama ve Çatışma..... 244
Kudüs'ü Geri Alma Hamleleri: Alman Haçlıları (1197).. 246
Kudüs ile Barış (1198)..... 250
Antakya'da Haçlı Rekabeti 251
Haçlı-Eyyûbî Savaşı (1203-1204)..... 253
Trablus Kontluğu Haçlıları ile Çatışma..... 256
Haçlıların Eyyûbîlere Büyük Saldırısı:
V. Haçlı Seferi 258
El-Kâmil Muhammed Devri
Haçlı-Eyyûbî Çatışmaları ve Diplomasi:
VI. Haçlı Seferi 273
Son Eyyûbî-Haçlı İlişkileri: VII. Haçlı Saldırısı ve
Mısır'da Kurulan Yeni Devlet Memlûkler 280

Beşinci Bölüm
Memlûk-Haçlı Mücadelesi:
Nihai Darbe Döneminin Son Safhası.....287
Haçlılar ile Barış ve Çocuk Haçlılar (1212) 293
Haçlıların Suriye'den Çıkarılması 295
Memlûkler ve Antakya Haçlıları Prinkepsliği (1268) .. 300
Sultan Baybars'ın Umumi Siyaseti..... 301
Memlûk Bakışından Antakya Şehri 303
Sultan Baybars'ın Suriye Seferi ve Antakya'nın Zaptı... 304
Memlûkler, Trablus Haçlı Kontluğu'nun Yıkılması ve
14. Yüzyılda Kıbrıs Haçlıları İle Trablus'ta Mücadele 314
Memlûkler ve Ermeni Krallığı (1250-1375) 327
Coğrafyadan Tarihe 329
Tarihî Süreçte Gerilim ve Çatışma..... 331

Haçlıların Anadolu'dan Geçişi ve Kudüs'e Ulaşmaları 75
1101 Yılı Haçlı Seferi 82
II. Haçlı Seferi (1146-1148) 88
Urfa'nın Fethi ve Nureddin Mahmud Zengî 88
III. Haçlı Seferi (1189-1192) 94
Alman İmparatorunun Haçlı Seferi 98
Kader Mücadelesi 100
IV. Haçlı Seferi (1199-1204) 106
Çocuk Haçlı Seferi (1212) 113
V. Haçlı Seferi (1217-1221) 119
VI. Haçlı Seferi (1228-1229) 124
Gazze (Herbiya) Savaşı 128
VII. Haçlı Seferi (1249-1254) 130
VIII. Haçlı Seferi (1270) 135

II. KISIM
HAÇLILAR KARŞISINDA
TÜRK İSLAM DÜNYASININ SAVUNMASI

Birinci Bölüm
Haçlı Mücadelesinin Üç Safhası 141
Zamanın ve Coğrafyanın Ruhunu Anlamak 141
Tarihe Soğukkanlı Bakabilmek;
Objeye Şaşı Bakmamak 144
Haçlılar Çağında Türkler 149

İkinci Bölüm
I. Haçlı Seferi'nden İmadeddin Zengî'ye Kadarki
Dönemde Haçlı Mücadelelerine Genel Bir Bakış 157
Toparlanma ve Birleşmenin İlk Safhası 157
Toparlanma Çağına Bakış 157
Toparlanma Dönemi Hadiseleri ve Aktörleri 159
Haçlı Kaması Karşısında Türk Kalkanı:
İslam Gayreti-Türk Azmi 163
Cihat Meselesine Dair Haçlılar Çağında
Bazı Düşünceler 197

Üçüncü Bölüm
İmadeddin Zengî Sonrası Haçlı-Zengî İlişkileri 203
Birliğin ve Taarruz Döneminin İleri Safhası 203

Haçlı Seferi'nin Karşısında Zengîler:
Halep-Musul Dayanışması 215
Musul'da Kutbeddin Mevdûd Dönemi:
Dayanışmanın Devamı 220
Musul'da II. Seyfeddin Gazi Dönemi: Bölünen Güç 224

Dördüncü Bölüm
Selahaddin Eyyûbî Sonrası Haçlı-Eyyûbî İlişkileri 233
Birlik ve Nihai Darbe Döneminin İlk Safhası 233
El-Âdil Devrinde Haçlı-Eyyûbî İlişkileri 240
Selahaddin Sonrası Akka'daki Kudüs Krallığı 240
Haçlı-Eyyûbî İlişkilerinde Yumuşama ve Çatışma 244
Kudüs'ü Geri Alma Hamleleri: Alman Haçlıları (1197) .. 246
Kudüs ile Barış (1198) 250
Antakya'da Haçlı Rekabeti 251
Haçlı-Eyyûbî Savaşı (1203-1204) 253
Trablus Kontluğu Haçlıları ile Çatışma 256
Haçlıların Eyyûbîlere Büyük Saldırısı:
V. Haçlı Seferi 258
El-Kâmil Muhammed Devri
Haçlı-Eyyûbî Çatışmaları ve Diplomasi:
VI. Haçlı Seferi 273
Son Eyyûbî-Haçlı İlişkileri: VII. Haçlı Saldırısı ve
Mısır'da Kurulan Yeni Devlet Memlûkler 280

Beşinci Bölüm
Memlûk-Haçlı Mücadelesi:
Nihai Darbe Döneminin Son Safhası 287
Haçlılar ile Barış ve Çocuk Haçlılar (1212) 293
Haçlıların Suriye'den Çıkarılması 295
Memlûkler ve Antakya Haçlıları Prinkepsliği (1268) .. 300
Sultan Baybars'ın Umumi Siyaseti 301
Memlûk Bakışından Antakya Şehri 303
Sultan Baybars'ın Suriye Seferi ve Antakya'nın Zaptı ... 304
Memlûkler, Trablus Haçlı Kontluğu'nun Yıkılması ve
14. Yüzyılda Kıbrıs Haçlıları İle Trablus'ta Mücadele 314
Memlûkler ve Ermeni Krallığı (1250-1375) 327
Coğrafyadan Tarihe 329
Tarihî Süreçte Gerilim ve Çatışma 331

Kilikya'da Ermeni Krallığı'nın Sonu 349
Memlûkler ve Kıbrıs Krallığı (1426)..... 351
İlk Temaslar 354
İskenderiye Faciası veya
Mısır'a Üçüncü ve Son Haçlı Seferi..... 359
Kıbrıs'ın Fethi ve Adanın Memlûklere Bağlanması 369
Sonraki Gelişmeler ve
Memlûk Metbuiyetinde Venedik Hâkimiyeti 380
Sultan İnal ve Hoşkadem Devrinde
Kıbrıs'a Müdahale..... 383
Sultan İnal Devrinde Kıbrıs'a Memlûk Müdahalesi..... 385
Kıbrıs Kralı II. John'un Ölümü ve
Oğlu James'in Kahire'ye Gelişi 388
Kıbrıs Tahtı İçin Diplomasi ve Askerî Hazırlık Süreci . 389
Memlûk Kuvvetlerinin Kıbrıs Seferi'ne Çıkması 394
Sultan Hoşkadem Devrinde
Kıbrıs Taht Mücadelesinin Süreci ve Neticelenmesi 398
SONUÇ..... 409
Haçlı Seferleri'nin Umumi Sonuçları..... 409
Hristiyanlık Açısından Sonuçları 410
Bizans Açısından Sonuçları..... 411
Türkler Açısından Sonuçları 412
Avrupa Açısından Sonuçları 414
Papalık ve Kilise Açısından Sonuçları 416
Ekonomi ve Batı-Doğu Ticareti Açısından Sonuçları... 419
Batı Etkileşimi Açısından Sonuçları..... 420
Kültürel Etkileşim Açısından Sonuçları 423
Teknolojik Sonuçları 424
Askerî Açıdan Sonuçları 425
Doğu Akdeniz Hâkimiyeti Açısından Sonuçları 426
Türklerin Haçlı Seferleri'ne Karşı
Mücadelesinin Sonuçları 428
KAYNAKÇA **447**
DİZİN **473**

Müslümanlar Akka'yı aldılar,
Kâfirleri tokata doyurdular.
Sultanımız atlarıyla onlara doğru yürüdü,
Dağlar sarsıldı.
Türkler yürümeye başladıklarında yemin ettiler,
Haçlılara (Frank) devlet (mülk) bırakmadılar.

1299 Akka Fethi münasebetiyle,
El-Busirî (El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 1, k. 3, s. 766)

ÖNSÖZ

Haçlı Seferleri tarihini yazmak, sadece olup bitmiş bir tarihin olay ve olgularını belgelemek ve belli yaklaşımlar/teoriler çerçevesinde kendi bilgi dünyasında ve varoluş doğası içinde anlamak demek değildir. Süregiden bir hikâyenin kaynağına dönerek "bu hikâye nerede başlamıştı?" sorusunu sorma ve güncelin Haçlı sesleri ve sisleri arasında gerçeği görmeye çalışma çabasıdır. Otantik bir tarihî süreç olmanın ötesinde, bir zihniyet olarak kendisini "ötekileştirdiği" her öznenin karşısına diken ve yeniden üreten Haçlı olgusuna soğukkanlı bir bakış açısıyla yaklaşmak, Doğu-Batı, Müslüman-Hristiyan gibi dikotomilerin ötesinde bir zihniyet dünyasının tarihidir. Bu tarih, bizim süregiden tarihimizdir.

BANA TARİHİNİ SÖYLE

Haçlı Seferleri tarihi sıradan bir tarihî olaylar silsilesi olmanın ötesinde zihniyet ve dünya görüşü inşa eden bir hafıza ve süreklilik niteliği olan olaylar silsilesidir. Bu olay silsilesini anlayıp açıklamak konusunda dünyada pek çok çalışma varken ülkemizde ne yazık ki bu önemli vaka, tarihimizin millî ve medeniyet yönleriyle çok hayati bir parçası olmasına rağmen hak ettiği ölçüde düşünceye ve tetkike mevzu edilememiştir. Bu yönüyle Haçlı Seferleri, tarihe karşı olan umumi tecessüs fukaralığımızın ibretlik bir yönüdür. Neden tarihle düşünemeyen,

tecessüslerimizi tefekkürle birleştirip özgün ve özgür kavramlarla kendimizi idrak edemeyen bir milletiz?

Türk-İslam âlemine umumi olarak baktığımızda bu noktada sadra şifa bir aklın öncülüğünde pratik bulmak pek de mümkün değil. Tasavvurlarımıza tarihle yol vermek için zihnimizle olay ve olgu dünyası arasındaki köprünün doğru kurulamaması; bu durumun öncelikli sebeplerinden gibi görünüyor. Isınmak için taş kömürü lazımsa; bunu toprağın altından çıkaracak mühendislik bilgisi ve alet edevatımız, en basitinden bir kazmamız olmalı yoksa üşümeye devam edeceğiz demektir. Mazi de bize aynen böyle anlam ve hareket kazandıran o öz muhtevasıyla anlaşılmadıkça, "olay papağanlığı" yönündeki tarihçilik bize malumatfuruşluk ve kolonya ferahlığı etkisinde zihin hareketleri dışında pek bir fayda sağlayamaz. Bilkuvve kömürün varlığı ve imkânı eğer onu işleyecek doğru yöntem ve araç yoksa bilfiil ısınmamızı mümkün kılmayacaktır.

Mikroskopla teleskop arasına sıkışan bilim anlayışımız ay üstü ve insan içi dünyamızı ve hayatımızı manalandırmakta her zaman işe yaramıyor. Bilim ve bilgi, yani aklıselime yön verecek zemin ve malzeme yoksa düşünmeye giden yol baştan kapalı demektir. Bilgiyi çıkarmak noktasında felsefe, düşüncenin bir imkânı olarak hayati önemdedir. Burada araçlaştırılmış bir bakış açısını izah eden şablondan ziyade düşünmenin ilkelerini öğreten bir alandan bahsediyoruz. Burada tarihi belirli bir determinist zemine hapseden tarihselci anlayış ile tarihî felsefi bir perspektifte açıklayan tarihselcilik arasındaki farka dikkat çekmek gerekir. Bu bakımdan tarihimiz bilincimize nasıl yansıyorsa biz o malumatın eseri olmuş bir "ben" hâline geliriz. Bana tarihini söyle sana kim olduğunu söyleyeyim…

Tarihselcilik iki ana açılıma sahiptir. İlki felsefî, diğeri ise metodolojik tarihselciliktir. Felsefî tarihselcilik, topluma ait ve beşerî olayların tarih ile anlaşılır olduklarını ileri sürer. Ta-

rih burada var edici seküler bir kategoriden ziyade anlamayı sağlayan bir imkân alanıdır. Metodolojik tarihselcilik; sosyal bilimlerin müspet bilimlerden ayrı ve farklı olduğu kanaatinden yola çıkarak, beşerî bilimlerin "nesne"sinin doğa bilimlerinden farklılığı vurgusuyla yöntemlerinin de farklı olması gerektiğini savunur. Hülasa tarihe mikroskop veya teleskopla bakılamaz. Doğa bilimlerinde **açıklama** yöntemi söz konusuyken, beşerî bilimlerde **anlama** yönteminin kullanılmasının doğruluğu ileri sürülür. İbn Haldun beşerî olayların da bir tabiatı ve ahvali olduğunu söyler, bunu gösteren yöntem ise umran ilmidir. Bu bakımdan onun umran ilmi olarak ortaya attığı yöntem bu manada tarihin içinde meknuz, olayların içinde deveran eden, determinist olmayan ancak belirli şartlarda kendi sistematiğini kuran bir duruma işaret eder.

Burada temel soru hangi felsefenin, bu felsefenin hangi kavram zemininde teşekkül edip, ilkelerini kurduğu meselesi hayati önemdedir. Her gördüğümüze felsefe diye dibini görmeden atlarsak aklımızın iğfal edilip, fikrî hayal kırıklıkları yaşamak, tenakuzların cenderesine düşmek kaçınılmazdır.

Başa dönüp medeniyetimizden bir sese kulak verirsek, Farabi'ye göre: "Mutluluğa, güzel şeyler bizde temkin buldukça ulaşırız ve güzel şeyler de bizde ancak felsefe sanatı sayesinde yerleşik hâle gelir." Bu yaklaşım bize kendisi ile mutluluğa ulaşılan şeyin bizzat felsefe olduğunu, zorunlu olarak onun bakışında ortaya çıkarır. Felsefe temyiz yetkinliği ile oluşur. Temyiz ise tarihçilikte doğruyu yanlıştan ayırmanın önemli gereklerinden biri olduğuna göre, felsefe bu açıdan geçmişten geleceğini süreklilik bağlamında anlamak ve yararlanmak adına son derece önemlidir. Fârâbî'nin düşüncesi itibariyle; insana özgü iyiliklerin başında aklın olduğuna ve mantık sanatının da, akla işlevini en doğru şekilde gerçekleştirecek imkânları kazandırdığına göre, bu sanat, insana özgü iyiliklerin başında yer almaktadır. Bu

bakımdan aklımıza en doğru işlev kazandıracak imkânlarla derinlik kazandırarak, güncel olayları uzantısı oldukları mazi ve sebep olacakları müstakbel arasında makul bir yere oturtmak mümkün olabilecektir.

Nurettin Topçu *tarih babamız ve vatan anamız* derken tarihin "ben" idrakimizdeki yerini doğru tespit eder. Kendi atasına, babasına soyuna sopuna sahih bir akılla bakamayanlar el âlemin "senin baban hırsızdı, uğursuzdu, gericiydi" gibi laflarına inanır ve sabahları okunan ezandan rahatsız olur! Tarihsizlik talihsizliktir...

TARİH, HAFIZA VE BEN

Varlık ile var olan arasındaki ilişki; var olanın varlığı ve kendini düşünme ilişkisi hâline gelip öz tefekkürle birleşince, var olana verili hafıza imkânı "ben" idrakini, tarih ve süreç düşüncesi ve bunun anlamı üzerinden mümkün kılıyor. Kronoloji burada artık şahsiyete taalluk ediyor.

Tarih varlığımızın evidir. Olduğumuz bilcümle mazi, olacağımız müstakbelle bizi bir yerlerde buluşturur. Zaman, mekân ve zaman üstü çağdaş olduğumuz değerler bizim "kendimiz" hakkındaki anlam dünyamızı var eder. Tefekkür dünyamız adına tarihî gerçeğimizi teşekkül ettiren arka planın/metafizik varlık alanının fiziki tezahür âlemindeki ilişkisini anlamlandırma vasıtamız, kavram ve ilkeler noktasında kendilik bilincimizin neliğini belirler. Misalen matematik kavramlarla bu ilişkiyi kurmak, fizik üzerinden bunu düşünmek, biyoloji ile konuya yaklaşmak, açıklama ve anlama tarzımızı belirler. Bu bakımdan karşımızdaki tarih tasarımını değerlendirirken bu önceliğe dikkat etmek elzemdir. Değilse zihnimize yansıyan bilginin nasıl bir analizin sonucu olduğunu anlayamadığımızdan bir perspektifin bilinçsiz bağımlısı olabiliriz. Kültür, felsefe ve din gibi kavramlarla bu okumayı yapmanın bizi ulaştıracağı yeri de bu cümle üzerinden

düşünmemiz gerekir. Modern zamanın en büyük şayan-ı tenkit noktalarından birisi sosyal alanı müspet bilimlerin kavram cenderesinde ortaya koymuş olmasıdır. Doğrulamacı bakışla işleyen bu mantık, tarihi bir sosyal bilimken fen bilimlerinin kavramlarıyla işleyen bir alan hâline getirerek vaziyeti zorlar.

Varlık içinde insanı anlamak mütemadi bir meseledir. Metafizik tasavvur ile fiziki gerçekliğin bağlantısını kuran, aralarındaki ilişkiyi anlamamızı sağlayan bilgi nazariyesi ve yöntem kadar metafiziğin kaynağının ne olduğu meselesi hayatidir.

Bilinç bu manada metafizik bir tasavvur olmanın ötesinde, fiziksel olarak beyinde gerçekleşen durumlarla alakalı bir kavramdır. Beyin anlarken bilinç anlamlandırır. Kendini bilmek ve evreni bilmek, yani varlığını anlamak manasında bilinç meselesini tanımlarken Bergson'un "bilinçli varlığının özünü, geçmişin şimdiki sürede uzaması demek olan bellek kurar" yaklaşımını göz önüne aldığımızda, zamanın ve bu cümleden tarihin kendilik bilinci oluşturmasındaki yeri ortaya çıkar. Bu noktada Bergson'un "ben" teşekkülünde hafızadaki değişimlerin tesirini merkeze alan anlayışı noktasında tarihe bakış ve yorumlayıştaki değişmelerin kendilik bilincimiz üzerindeki tesirleri de ortaya çıkar. Sürekli bir cereyan içinde bilinç değişmelerinin idraki "ben" kavramımızın umumi resmini ortaya koyar. Bergson'a göre insan da bu "ben"in biçimlendirdiği bir varlıktır.

İbn Haldun insan, alışkanlıklarının ürünüdür, der. Bergson açısından bakılırsa bu alışkanlıklar temelini bilinçten alırlar demek yanlış olmayacaktır. Tarih metafiziğimiz, fiziksel mekânda vatanlaşan konumda, süregiden bir süreç olarak kendimizi bildiğimiz esas bilgimizin kaynağıdır. "Ben"i hafıza ile şekillendiren zaman değişim sürecinde bir medeniyet veya felsefi aklın değişimi ile kendini var eden esas kavramlarını değiştirmek suretiyle "ben"i de değiştirir.

Bergson yaklaşımından bilinç bize kendimizi hatırlatır. *Dinle neyden çünkü hikâye etmede ayrılıklardan şikâyet etmede* derken Mevlana sazlıktan kopan neyin hatırlama çilelerinin bilinçteki sancılarına dem vurur gibidir. Bir yerden koptuğunu ya da koparıldığını fark etmek bunu takip eden bir sezgi ve merak bizi metafizik tasavvurlarımızın fiziki alanda tezahür ettirdiği bir kayıp şehrin kapısına getirir. İşte tarih bilimi burada hafızamızda yakacağı ışıklar ile kendilik bilincimizi harekete geçirerek süreklilik içinde sakladığı zaman üstü kavramların eşiğinde bizimle kendimizi buluşturur. Hayat böylece bizim için hafızamız üzerinden tarih yoluyla "ben" kavramımızı inşa eder. *Hatırlat, sen ancak bir hatırlatıcısın* denilmiştir "kitap"ta...

Kendisinin kedi olduğuna inandırılan bir aslanın karşısına ayna koymak gibidir bu durum. Bu zaviyede gaye ve gayret meselesini düşünmek gerekir. Metafizik kavram ve ilkelerimizin gerçekleşme istikametini bu noktada gaye olarak belirlediğimiz sebebimiz ve bu yoldaki gayretimizi belirler. Zira insan için çalıştığı kadar vardır denilmiştir.

SÜREKLİLİK VE BEN

Süreklilik varlıkla var olan arasındaki ilişkinin anlamını var ederken, var olanın kendi hakkındaki mana dünyası da hafızanın sağladığı zeminde kendisine dairi düşünürken, yüzyılların tarihini "an"a dönüştüren devamlılık içerisinde kendini yenilenen ile birlikte harmanlama imkânıyla ben bilinci teşekkül eder. Maziye dair bir sürece dair ve dâhil olmak zihni irtibat ilişkisinin güncellenen bir ben oluşturmasıyla, maziyle güncel i "an"da birleştirerek ferdiyeti var eder. Dil, inanç ve tarihin toprağındaki kökler, hafıza üzerinden ben ile tarih arasından süreklilik ırmağında bir köprü kurarak müşterekleştiren "an"da bütünleşmeyi sağlayabilir.

Süreklilik geçmişin an ve gelecekte kendini koruması keyfiyetidir. Ömer Seyfettin'in, Beyaz Lale hikâyesindeki komutanın,

zalimliğine geçmişten şahitlikler getirerek kendi "ben"ini meşrulaştırıp zorbalığının gerekliliğini ispatlamaya çalıştığı sahnede, tarih-hafıza konusunun ne kadar dikkatle takibi gerektiğini bir hikâye çerçevesinde Ömer Seyfettin, komutanın acınası hâlini acıtarak anlatır. Erik dalında üzüm yenmeyeceğini bizim irfani kültürümüz Yunus diliyle anlatırken kendiliğimizle/kendimize yabancılaşmamızın aynı tarih-hafıza çerçevesinde olduğunu/olabileceğini gösterir.

Müzede gezen ve bir Selçuklu/Osmanlı yayını gören bir çocuğun/gencin yayı, kan dökme aleti olarak görmesi/anlaması ile bunun nizamın ve adaletin vasıtası, bunu millî kültürün ve de dinî geleneğin değer verdiği bir unsur olarak anlamlandırması arasındaki fark nasılsa; savaşı kan dökmek olarak görüp teröre karşı çıkmayı anlamak istememek arasındaki tenasüp benzerdir ve farklı benlerin tezahürüdür. Bu esnada yay, asli ve remzi manalarıyla, geçmiş zamana dair ülküleri hatırlatan bir bilinç keyfiyetine dönüşerek köklerle genci bir "an"da buluşturabilir.

Unuttuklarımızı hatırlatan kavramların zihnimizde uyanması hayatımızda gerçekleşme imkânının da söz konusu olduğunu gösterir. Bu bağlamda dilimizdeki binlerce yıldır yaşayan bir müşterek kelime, bir giysi, bir yemek, dinin esas ruhuna dair unsurlar, milli varlığımıza ait tezahürler, bir kavram kendilik bilincimize süreklilik bağlamında yol açar. Tabiatımızda olan medeniyet düşüncesi ile bunun fiziki mekânı yani şehri kuran imkânın "umran" düşüncesi ve yöntemi olduğunu hatırlamak bu cümledendir. Marcel Proust'un dediği üzere "gerçek keşif, yeni topraklar bulmakla değil, yeni gözlerle bakmakla ilgilidir." Nazar bizde kendimizi keşfin yeni anlamlarını da canlandıracaktır.

İlmu'l-umran işte bize bu anlamda otantik bir bakışla, varlıkla varolan arasındaki ilişkiyi kavramamızda ciddi katkı sağlayan bir keşiftir. Bilkuvvemizin *hyle*/maddedeki imkânın *knesis*/hareketle bilfiilimize yani suretine/formuna/*eidos*a ulaşmasını sağlayan imkânın mümkün olma durumunu anlama ve açıklamamızı

sağlayan umran ilmi, bu bakımdan zihnimize bir bakış ve hatırlama imkânı sağlar. Oğuz asabiyesi Osmanlı'ya dönüşürken tasavvurlarındaki bilkuvve realiteyi Bursa merkezli bir şehir açılımıyla kendi suretine doğru hareketlendirirken bu vaziyet İstanbul'da kendi klasik formuna ulaşır. Oğuz bedaveti Osmanlı hadaretine dönüşürken Türkler nizamı sağlayıp tarihî hafızanın gölgesinde teşekkül eden "ben" ile büyük bir umranı kurdular.

"Tasavvurlar" ile "tahakkuk eden" arasındaki ilişkiyi neyin sağladığı kadar bizim onu ne ile açıkladığımız bu cümleden önemlidir. Kavram ve ilkelerimiz baktığımız "şey" de gördüğümüzün perspektifini de ortaya koyar. Bu bakımdan sosyal bir vakıaya kendi kavramları dışında kendi ideolojik ya da siyasi tercihlerimizin kavram dünyasından bir don biçmeye kalktığımızda her zaman hakikatin resmine ulaşamayabiliriz. Matematik, evrim, pozitif kavramlar birer açıklama imkânı olarak kullanıldılar. Bunların yanında sosyoloji, felsefe ve tarih gibi temel sosyal bilimler açısından da açıklama imkânı veren bilimler ve yöntemleri olduğu düşünülürse bu bilim dallarına önem vermenin zarureti bir kere daha ortaya çıkar.

"İlim ilim bilmektir ilim kendin bilmektir" diyen Yunus; kendimizi bilmenin yolunun ilimden ilimin fayda anlamının ise kendimizi bilmek, bildirmesi olduğunu aşikâr eder. Aklıselim ile gidilen yol kalb-i selim ve zevk-i selimin eşliğinde umranımızın hafızasındaki insanlık, dinî ve millî değerlerin hatırlanarak yeniden nizamın tecessüsü ile meşgul bir "ben"in teşekkülünü sağlayacaktır. Bu bakımdan edebiyat fakültelerimiz muhtevalarındaki temel sosyal bilimlere, gerekirse matematik ve fizik gibi bakış açılarının katkılarını da alarak bu yolda oryante olmalıdırlar.

Haçlı Seferleri'ni ele alırken bu bakımdan tarihin bizi var eden, zihniyetimizi ele geçiren, şahsiyetimize tesir eden yönleri açısından dikkatle düşünülmesi gerekir. Tarih varlığımızın içinde bizi insanlığın parçası eylerken onda oynadığımız rolle millî bir

hüviyet kazanan zihniyetimiz bizi nereden gelip nereye gittiğimiz sorusuna cevap verme imkânını tanır.

HAÇLI SEFERLERİ BİR HESAPLAŞMANIN HİKÂYESİ

Haçlı lafzı olgu olarak, Doğu ve Batı'da sihirli tesire sahip bir kavramdır. Çoğunlukla mefhumu ideolojik kalıplar içinde okunduğundan, bu seferlerin gerçekliğini karanlıkta bir fili algılayanlar feraseti düzeyinde anlayabiliyoruz. Haçlı Seferleri'ni kutsayan bir Batılı için bu seferler bir *Reconquista* yani Müslümanların ele geçirdiği Hristiyan topraklarının geri alınmasıyken bir Müslüman için din ve vatan savunmasıdır. İlk zamanlar sadece Kudüs'ü hedefleyen bu hareket daha sonra kutsal maksatlı, hatta modern zamanın seküler ruhu içinde özgürlük ve demokrasi adına yapılan operasyonlara bile ad oldu. Hâlbuki zamanın ruhunu ve tarihî gerçekliği öncelikle otantik ve hatta Haçlı tarafındaki kaynaklardan görmek gerekir. Haçlıları Türklere karşı doğuya çağıran Bizans imparatorunun kızı Anna Komnena'nın: "Kutsal Mezarı kurtarmak için Türklere karşı savaşa gidiyorlarmış gibi yaparak, arazilerini satmışlardı. (aslında kendileri için kılıç zoruyla yeni araziler, mülkler zapt etmek derdindeydiler)" önemine binaen çalışmada birkaç yerde daha kullanacağımız tespitleri bu kutsal geri alma seferinin ruhunu ortaya döker. Hele IV. Haçlı Seferi'nde yaşanan rezaletler, Haçlı ruhunun ne olduğunu tüm çıplaklığı ile ortaya koydu. Dün, kavram değişse de araziler ve zenginliklere dair iştiha hiç eksilmedi.

Modern zamanda Orta Doğu'da veya Avrupa'da herhangi bir yerde Haçlı Seferleri'ni okuyan bir genç zihin, bu seferlerin tarihini bir "olay" hâlinde değerlendirdiğinde sıradan bir tarihî bilgiye sahip olmanın ötesinde kendi eylem dünyasına dair bir referans, olgu ve hareketine düşünce zemini oluşturacak bir zihniyete sahip olabilir. Bakış açısının kendi içinde yetiştiği kültür dünyasına dair olması mümkünken, bu bakış açısını yabancılaşmış bir algıyla eleştirel bir yoruma da ulaştırması

mümkündür. Bu olaylara dair değişik dillerdeki kaynaklardan telif eserlere, romanlara ve çekilen filmlere kadar pek çok bilgi kaynağı ve bakış açısının oluşturduğu zemin, olayları başlı başına bir görüngü hâline getirir. Tarihin kendisi haber vericidir, ancak bazı tarihî olgular inşa edici de oldu. Bu bakımdan millî bir akıl hadiselere kendi metafizik kavramları ve tarih döngüsü içinde bakmalıdır. Kimi zaman, "Ey doğunun alnımı serinleten rüzgârı! Ey karanlıkta bana arkadaşlık eden ay! Arzularım bir oktur, aşar ulu dağları." diyen Atsız'ın dileğine kulak vermek gerekir. Doğudan batıya elinde hilal ile taşıp gelen ecdadımızın ulu dağlar aşan oklarının karşısına çıkan salibi düşünürken kendilik bilincinde olmak gerekir.

Haçlı Seferleri modern Batı emperyalizmi açısından referans olaylardan biri oldu. Haçlı Seferleri, Fransız Devrimi çağında Fransızların bu seferler üzerinden kendilerini Avrupa'nın doğal lideri olarak görmelerini sağladı. Almanlar için Fredrick Barbarossa, İngilizler için Richard, Belçikalılar için Bouillonlu Godefroy gibi şahsiyetler düzenledikleri koloni faaliyetlerinin övünülen tarihî öncülü oldular. İngilizler Kudüs'e girdiğinde *Punch* dergisi İngiliz Kralı Richard'ın karikatürünü yaparak "Sonunda hayalim gerçek old" sözünü altına iliştiriyorlardı. Fransız komutan Henry Gouraud Suriye'nin yönetimini ele aldığında "Kalk Selahaddin, geri döndük" diyordu. Nihayet 11 Eylül 2001 sürecinde kavramın yeniden ortaya atıldığı, Haçlı Seferleri'ne dair yeni çalışmaların ortaya çıktığı ve Cennetin Krallığı (2005) gibi filmlerin çekildiği Thomas F. Madden'in *A Concise History of the Crusades* adlı eseri bu seferlerin Batı'daki etkilerine dair Batılı bir kalemin tespitleri olarak dikkat çeker. Burada Anna Komnena'dan modern bir tarihçiye süreci okuyucunun muhakemesine bırakmak en doğrusudur. Fransız komutanın Selahaddin'in mezarından ne istediği ise düşündürücü bir sorudur.

Haçlı olgusu, görüleceği üzere sıradan bir tarihî olay olmanın ötesinde bir etkiye sahiptir. Bu bakımdan olay, olgu, zihniyet bağlamında fikirlerin üstüne inşa edildiği bir arka planı, emper-

yalist amaçların zemini ve nihayet aktüel siyasi operasyonların meşruiyet söylemi olarak ortaya çıkar. Bu bakımdan Türk-İslam dünyasının Haçlılar karşısından verdiği uzun vadeli mücadeleyi incelerken seferlerin bu inşa edici yapısının müellifler ve okuyucular tarafından dikkate alınması zarureti vardır. Haçlı Seferleri, İslam dünyasına mensup milletlerden özellikle Türkler için bir vatan savunması, din müdafaası ve nihayet sömürgeci varlıklarıyla modern zamanda yeniden var olan Batılılara karşı bir özgürlük idealinin ve bunun sembolü olan Kudüs'ün kurtarılması meselesidir. Burada ifade edilmesi gereken bir konu da bu seferlerin bir muarefe ve kültür iletişimi meselesi olarak görülmesidir ki bu modern yanılgılardan biridir. Böyle bir şey gerçekleştiyse bile bu, zamanın medeniyet coğrafyası olan İslam'ın, devrin üçüncü dünyası olan Batı'ya Endülüs vasıtasıyla yaptığı medeniyet döngüsündeki büyük katkılarla olmuştur. Bu konuda verilmiş değişik dillerden kaynakların ve telif eserlerinin doğal olarak bir perspektif taşıdığı unutulmamalıdır. I. Kılıçarslan'dan Selahaddin Eyyûbî'ye, Sultan Baybars'a kadar büyük mücadelenin Türk-İslam kahramanlarının idraklere söyleyeceği çok şey olduğu muhakkaktır. Selahaddin ile hesabınsa bitmediği kesindir. Batılıyı burada hayran edip aynı zamanda kahreden yenilgiden ziyade *adalet*, *merhamet* ve *faziletin* aciz bırakan gücüdür.

HAÇLI SEFERLERİ BİTMEYEN HİKÂYEMİZ

Haçlı Seferleri'nin başlamasının zeminiyle Irak'ta yaşanan işgalin gerekçeleri düşüncemize tuhaf paralellikleri gösteriyor. Halepli tarihçi el-Azimî'nin "Suriye limanlarında yetkililer Frank ve Bizanslı hacıların Kudüs'e girmelerini engelledi. Sağ kalanlar bu durumu ülkelerinde anlattılar. Dolayısıyla onlar da kendilerini askerî bir saldırıya hazırladılar" tespitinden yola çıkarak Müslümanların bu yoldaki tavrının bu seferleri tetiklediğini düşünenler vardır. Haçlı Seferleri tarihi yazarı Thomas Asbridge, II. Urbanus Haçlı çağrısı yaparken "kutsal topraklara" giden

Hristiyan hacıların kötü muamele gördüğünü, Müslümanlar tarafından sömürüldüğünü, zenginlerin yasadışı vergilerle fakirlere işkence ettiğini söyler ve "Bu zındıklar öylesine acımasızlar ki zavallı insanların altın ya da gümüşleri yuttuklarını düşünerek içtikleri suya bingöz otu karıştırarak onları kusturuyor ya da bağırsaklarını temizliyor veya -korkunç bir şey- midelerini bıçakla deşerek bağırsaklarını dışarı çıkarıp hoyratça içeride ne gizlediklerine bakıyorlar." tespitlerini aktarır. Thomas Asbridge şöyle devam eder: "Bu iddiaların Yakın Doğu'daki Müslüman yönetiminin gerçekleriyle uzaktan yakından bir ilgisi yoktu ama papanın söylediklerine kendisinin inanıp inanmadığını ya da kampanyasını desteklemek adına gerçekleri bilinçli olarak mı çarpıttığını bilmek olanaksız" sözleriyle mütemadi bir yalana ve mukabil bir gerçeğe parmak basar. Haçlıların harekete geçişinin şüphesiz en temel insiyaklarından biri, o devirde geliştirilen ve "haklı savaş teorisi" olarak bilinen; atfedilen kutsal anlamlarla savaşı meşru kılan yeni yorumdur. Din görünümlü siyasi seferler askerî güçle medeniyet kıyılarımıza vuracaktır.

11. yüzyılda bir savaş döneminin başlangıcına dair bu bilgiler, Irak'ın işgal edileceği 20. yüzyılın sonları ve 21. yüzyılın başlarındaki başka bir sürece referans gösterildi. George Bush'un ağzından 11 Eylül sonrası "Terörizme karşı bu Haçlı Seferi, bu savaş zaman alacaktır. Amerikalılar sabırlı olmalıdır" sözlerini yeniden duymak şaşırtıcı görünse de aslında kendi düşünce dünyası bağlamında normal bir ifadeydi. Hele eski İngiltere Başbakanı Tony Blair'in itirafları ve eski CIA Ajanı John Nixon'un "İki ay süren ve her defasında konunun bir şekilde kitle imha silahlarına geldiği sorgulama sonucunda Saddam ile aynı sonuca vardım; Irak'ta kimyasal silah yoktu. Irak rejiminin bir kimyasal silah programı veya nükleer programı yoktu. Aynı zamanda Saddam'ın ileride böyle bir planı da yoktu" demesi II. Urbanus zihniyetinin yeniden canlanıp Yakın Doğu'ya kurgu bahanelerle saldırdığını düşündürüyor. Hristiyanları kimyasal maddeler ile kusturup işkence eden Müslüman tipinden kim-

yasal silahlarla saldırı planlayan Müslüman tipine geçiş çok da zor olmasa gerektir. I. Dünya Savaşı'nda esir Türk askerlerinin gözlerini kimyasal maddelerle kör edip, tetik parmaklarını kesen ve "isyankâr" Araplara Osmanlıların altınları yuttuğunu söyleyip onların karınlarını deştiren zihniyet yeniden hortlamıştı işte. Lawrens'ın "Doğu'da bizim ucuz ve hızlı zaferimiz için Arap yardımı gerekliydi ve kazanıp sözümüzü tutmamamız kaybetmekten daha iyidir" sözleriyle yeni kuklalar oynatan zihniyet tasallutuna zalimce devam ediyor.

Peki, Haçlılar karşısında Türk-İslam dünyası ne yapmıştı? Kutsal Mezarı kurtarmak için Türklere karşı savaşa gidiyorlarmış gibi yaparak, arazilerini satmış "aslında kendileri için kılıç zoruyla yeni araziler, mülkler zapt etmek" isteyenlerin saldırısı; Haçlı Seferleri'ne karşı duran, cihat için kuşanmış, iman ve Müslümanların korunması için coşkuyla savaşmaya hazır olan mücahitlerin, İslam gayreti ve Türk azmi kendilerine çekilen kılıçlara karşı yaptıkları mücadeleyle uzun bir süreçte toparlanma, taarruz ve nihai darbe dönemlerinin ardından Haçlıların kesin yenilgisiyle sonuçlandı. Bu süreçte, Türk devleti sayesinde Arap milleti yüceldi. Eyyûb oğlu sayesinde Haçlılar perişan oldu. İbn Eyyûb zamanında Halep Mısır'ın bir parçası, Mısır da Halep'in bir parçası oldu. Siyasi birlik ülküsü, askerlerin cesareti ve kuvveti, İslam coğrafyasını birleştirdi ve bu büyük sıkıntı Türklerin Haçlılara karşı gösterdiği kahramanlıklarla püskürtülebildi. Burada süregiden bir mesuliyet intikali ve mücadele şuurunu görmemek mümkün değildir. Bu büyük mücadelede onlar atları sürüp, ülkeyi sağlama aldılar, insanları güvende kıldılar. Atlarıyla en uzak yerlerden çıkıp geldiler. Haçlıların beline zincir dolayarak, en güzel tedbirleri aldılar. Karanlığıyla dünyayı yutan gece gibi müşrikler İslam'ı kuşattığında, ülkeleri aydınlığa çıkardılar. Onların bakışları (Frenklerin/Haçlıların) ayaklarını yerden kesti. Cesaretleriyse cesurluklarını sona erdirdi. Onlar, Haçlıların saldırdığı yerlerde kalkan oldular. Şam ülkesine İslam'ın parlaklığını yeniden getirip, kalelerini düşmandan geri

alıp değerli topraklarını kurtardılar. Onlardan önceki hükümdarlar devrinde Frenkler/Haçlılar, Şam ülkesinde sürüler hâlinde dolaşıyorlardı. Onlar, bu sürülerin ardını kesip, izlerini sildiler. Hatta hükümdarlarını esir alıp düzenlerini bozup hudutları onlara karşı korudular. Onlar bir tarihi şerefle yazarak vatanı, dini korudular. Torunlar ise bırakın ülkülerinin devamcısı olmayı o tarihi ve mefkûreyi anlamaktan uzaktalar. Tarihi övgü veya sövgü malzemesi yapıp düşünce zemini kuramayan bir sığlık. Bir ruh davasını maslahat çöplüğüne çevirenlerin çıkmaz sokağı hâlbuki mesele/dava, Nurettin Topçu'nun tabiriyle "Ruh davası bohça öpenlerle üstad övenlerin değil, insanoğluna Allah'ın kulu diye hürmet etmesini bilen, ahlaktan başka yol tanımayanların davasıdır." Bunun en iyi tezahürlerinden biri II. Haçlı Seferi sırasında Odo de Deuil'in Selçuklulardan yardım görüp Müslüman olan Haçlılara dair "Ey hıyanetten de daha zalim olan merhamet! Müslümanlar, Hristiyanlara ekmek vererek dinini satın alıyorlar. Bununla birlikte Türkler onları Müslüman yapmak için herhangi bir baskı ve zorlamada bulunmuyorlardı."[1] kaydıyla ortaya koyduğu büyük hürmet ve insanlık ülküsünde görülebilir.

Haçlılara karşı ecdad üzerine düşeni bu kahramanca şuurla yaptı; amacını ve sebebini unutmadan mücadelesini verdi. Peki ya bugün? Ucuz ve hızlı zafer için oynatılan kuklalar sözlerin tutulmadığını gördüklerinde yarın hüsrandan hüsrana batacaklar. Orhan Şaik Gökyay'dan ilhamla:

Bir tarih boyunca onun uğrunda,
Kendini tarihe verenlerin,
Hudutlarda gaza bayraklarından,
Alnına ışıklar vuranların,
Huduttan hududa yol bulup koşan,
Cepheden cepheyi soranların,
Bir gül bahçesine girercesine

1 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 2020, s. 211.

Şu kara toprağa girenlerin,
Her taşı yakut olan ve
Can verme sırrına erenlerin olan bu vatanın,
Hasmı rüyada değil,
Topun namlusundan görenlerin

torunları ve ordusunu bir darbe pespayeliği ile çamura batırmak isteyenler emellerine ulaşamayacaklar. Osmanlılardan sonra yerdeki bayrak ise arz edilmeye çalışılan tarih penceresinden bakılarak kaldırılacaktır; yiğit düştüğü yerden kalkarmış. Tarihî yalanlar ise söylenmeye devam ediyor. Düşünce dünyamızın sosyal bilimler açısından evreni, insanı ve her şeyi kendisine göre değerlendireceği ana ilke/miyar/mihenk ve bunu gerçekleştirecek yöntem ve açıklayacak kavram çerçeveleri yoksunluğunda olduğu göz önüne alındığında, tarihî temadiyetleri doğru okuyamayanların ya da işine geldiği gibi anlayanların mükerrer facialarımüstakbellerinde yaşamaları mukadderdir.

HAÇLI HİKÂYESİ BİZİM TARİHİMİZ

Bu bizim hikâyemiz, insanoğlunun belki sürgit yaşadığı bir çıkmazı. Genç zihin önce dinleyip daha sonra okuduğu hikâyenin tarihten verdiği dersi okurken rahmetli babasının anlattıklarını, kendisine miras bıraktığı hicranlı hatırayı da hatırlar gibi oldu. Dönemlerden Haçlı saldırıları zamanıdır, çarpışma durmadan sürmektedir. Doğu Akdeniz hilaline salip kaması saplanmıştır. Tarihini şerefiyle yazan kahramanların zamanıdır. Bunlardan biri olan Atabey Tuğtekin Şam'da Haçlıların çattıkları en çetin cevizlerden biriydi ve onlara geçit vermiyordu.

İbn Kalanisî'nin cümleleri ile "Zâhirüddin Atabek'in acımasız Frenklere (Haçlılara) karşı Allah'ın kendisine bahşettiği cesaret ve yiğitlikle savaştığı, Allah'ın da ona zafer nasip ettiği ve onları kılıçtan geçirerek Şam ahalisini koruduğu, Frenkleri (Haçlıları) onlardan uzak tuttuğu, halk üzerinden doğru ve dürüst idare tesis ettiği, bu yüzden de halk ve tüccar meclislerinde adının

şükranla anıldığı, dört bir yandan gelen kervan sahiplerinin onu minnetle andığı haberi Irak illerinde ve sultanın sarayında işitildiği vakit sultanın sarayında bazı komutanlar onu kıskandılar. İftira atarak ona zarar vermeyi, emellerinin aksinin çıkmasını ve sultanın gözündeki yerinin sarsılmasını istiyorlardı. Sultanın ona duyduğu güven azaldı, bunun altındaki iş bilinir oldu ve dört bir yana yayıldı. Zâhirüddin (Atabey Tuğtekin) kendisinin iyiliğini düşünen ve hakkında endişe duyan dostlarından aldığı mektuplarla durumdan haberdar oldu ve huzursuzluk hissetti."[2] Kıskançlık ve entrika akrebi iftira zehriyle ortalarda dolanıyordu yine.

> Böylece halife ve sultana bağlılığı ve hizmetini sunmak, onların güvenini kazanmak, olayları gerçek bir şekilde onlara aktarmak ve insanların zihinlerinde oluşturulan izlenimi onları ziyaret ederek silmek üzere Bağdad'a gitmek için hazırlık yapmaya koyuldu... Nihayet Tuğtekin Bağdad'a ulaşır: "Bağdad'a ulaştığı haberi duyulduğunda onu karşılamak üzere halife ve sultanın sarayından devlet ricali ve halkın önde gelenleriyle birlikte mihmandarlar geldi. Ona büyük hürmet gösterdiler. Bu karşılama Zâhirüddin'in mahiyetindekileri pek memnun etti. Düşmanlarının ve müfterilerinin hevesleri ise kursaklarında kaldı. Ziyaretinin sebeplerini açıkça anlattı ve özürlerden, yaptıklarına dair övgülerden gayrısını işitmedi. Böylece duyduğu rahatsızlık dindi ve huzura kavuştu... Gücü ve saygınlığı da artmıştı.[3]

Haçlılara gidip siyasi sığınmacı olacak değildi ya! Devletin atıfeti ve feraseti ile bir kere daha düşman ve müfteri hevesler kursakta kalmıştı işte.

Haçlı Seferleri tarihine hasredilen bu çalışma iki ana kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısmında Haçlı Seferleri'nin umumi

2 İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl: I ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, (çev. Onur Özatağ), İstanbul 2015, s. 75-7

3 İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl: I ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, s. 75-77.

tarihi ortaya konulmaktadır. Bu yolla Haçlı Seferleri'nin anlamı, sebepleri gibi mevzular üzerinden seferlerin baştan sonra klasik tarihindeki gelişmesi ele alınmaktadır. Bu genel mahiyetteki ilk kısım Haçlı Seferleri'ni öğrenmek isteyen tarih öğrencileri ve meraklıları, bu sahayı çalışmak isteyen araştırmacılar için konuya umumi bir giriş yapmak ve malumat edinmek, bunun yanında bu konudaki bilgilerini geliştirmek isteyenler için faydalı bir Haçlı Seferleri kılavuzu mahiyetindedir. Bunu takip eden ikinci kısımda ise Haçlı Seferleri tarihi ele alınırken yurt içi ve yurt dışında daha önce bir arada ele alınmamış ya da sadece bazı kısımları incelenmiş kaynaklar ile hususen Türk-İslam dünyasının Haçlılar karşısındaki duruşu, mukavemeti, toparlanma-taarruz ve nihai darbe dönemleri bir düzen içinde ortaya konacaktır. Bu cümleden hareketle ilk seferin ve ilk şokun ardından Türk-İslam dünyasının Haçlılar karşısında toparlanması, özellikle İmadeddin Zengî dönemine kadarki olaylar kaynaklar ve sair eserler ışığında incelenecektir. Akabinde İmadeddin Zengî sonrası Nureddin Mahmud'un tek başına hâkimiyeti sağlayıncaya kadarki dönemde, Haçlılara karşı yaşanan mücadele anlatılacaktır. İmadeddin ve Nureddin devri mücadeleleri pek çok konuya mevzu olmuş iken, bu ara dönemlerin toplu bir takdimini bulmak güçtür. Bu dönemin ardından Selahaddin Eyyûbî sonrası dönemde Memlûklere kadar süren vetirede Haçlılarla yaşanan mücadele, taarruz devri bağlamında incelendi. Nihayet ikinci kısımda Memlûklerin Haçlılara vurdukları nihai darbeler Suriye ve sair bölgelerdeki mücadeleleri bağlamında ortaya konuldu. Bu yolla Haçlı Seferleri'nin umumi tarihini mütalaa eden bir okuyucu bunun akabinde Türk-İslam dünyasının Haçlılar karşısındaki vaziyet alışı ve bu büyük tehlikeyi durdurup püskürtmelerinin tarihini de inceleme şansı bulacaktır. Haçlı Seferleri gibi geniş bir devreyi kapsayan, çok mekânlı ve çok yönlü bir olaylar silsilesinin her şeyini tüm kaynaklarla ortaya koyma iddiası bir kitabın kudretini aşacak bir şey olsa da, kemali muhal olan şeyden büsbütün vazgeçilemeyeceği anlayışıyla hareket edilerek millî

tarihimizde kritik ve hâlâ daha hayatımızda yansımaları olan bu mesele, bütünlük içinde sunulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında şüphesiz katkısı olanlar var. Bu cümleden eserin sabırla baştan sona okunup düzenlenmesini üstlenen Dr. Galip Çağ, bazı bölümlerin okunup hazırlanmasına katkı sağlayan Dr. Bilal Koç, eserde geçen batılı adları okuyup düzenleyen, Çocuk Haçlılar ve Francis gibi bölümlerin hazırlanmasına katkı sağlayan Doç. Dr. Özlem Genç, haritaları hazırlayarak çok değerli bir katkı sunan Anıl Avcu, Akdeniz Erbaş ilk başta teşekkür sunmam gerekenlerdir. Şüphesiz bu çalışmanın yayımlanıp okura ulaşması için titiz ve dikkatli çalışan editörüm Zeynep Berktaş ve metin okuma-düzenlemesini yapan Elif Sabah Erkul şahsında çalışmada emeği olan herkese ve Timaş Yayınevi'ne teşekkürlerimi sunarım. En büyük minnet ise gayret ve azimle mabedin göğsüne na-mahrem eli değdirmeyen, Haçlı Seferleri tarihinin bir hilal uğruna batan güneşleri olan aziz kahramanlarına olacaktır. Oğullarım Mehmet Baybars ve Ahmet Sancar'a nasihat ve mirasım ise, Yemen ve Çanakkale'de şehit ve gazi olan dedeleri gibi, bu yolda mücahede edenlerin ve bu kitapta muhtasar serencamı anlatılanların yolunda, mefkûresinde ve ülküsünde olmalarıdır. Bu dilekler bu kitaba muhatap tüm evlad-ı vatan için de geçerlidir. Faydalı olması en büyük temennimizdir.

Türk tarihinin bu çok önemli devresini takdim ederken Haçlı Seferleri gibi büyük bir olay hakkında ülkemizde yapılmış çalışmalara naçiz bir katkıda bulunabilirsek kendimizi bahtiyar sayacağız.

Prof. Dr. Altan Çetin

Mart, 2021

I. KISIM

HAÇLI SEFERLERİ'NİN UMUMİ TARİHİ YAHUT SALDIRININ TARİHİ

BİRİNCİ BÖLÜM
HAÇLI KAVRAMI VE SEFERLERİN MUHTEVASI

"DEUS VULT / TANRI İSTİYOR"

Haçlı Seferleri, 1095-1270 tarihleri arasındaki klasik dönemiyle malumumuz olan bir süreçtir. Tarih bir bakıma mevcudu/olayı/olguyu bilgimize sunan düşünce zemininin tespiti ve şahitliklerin incelenmesidir. Orta Çağ'ın düşünce zeminini kuran *din* ve *toprağın* hükümferma olduğu bir medeniyet/kültür ve buna bağlı olarak gelişen zihniyetin çağında vuku bulmuş bu savaş silsilesi, öylece olup bitmemiş, bilakis sonraki dönemler üzerinde de derin izler bırakmıştır. Bu bakımdan "kutsal toprakları kurtarmak" ifadesi zamanın şartları ve ruhuyla mutabık bir gerçekliği anlatır. Kutsalın içeriği belirlediği bir zamanda, toprağın hayatın varlığının temel belirleyicisi olduğu düşünüldüğünde halkları harekete geçirmek için bu sözlerin tercih edilmesi tesadüfî değildir. Anna Komnena'nın "Kutsal Mezarı kurtarmak için Türklere karşı savaşa gidiyorlarmış gibi yaparak, arazilerini satmışlardı, aslında kendileri için kılıç zoruyla yeni araziler, mülkler zapt etmek derdindeydiler"[1] şeklindeki kaydı Haçlı Seferleri'nin felsefesinin Bizanslı bir müellif tarafından

1 Anna Kommena, *Alexiad*, (Çev. Bilge Umar), İstanbul, 1996, s. 308.

ifadesi gibidir. Bu kavramlar zaman içinde yeni kültürel akislerle kendini güncelleyerek günümüze kadar ulaşacaktır.

> Modern zamanlarda Fransızlar, bu savaşları uluslarının ilk sömürge girişimi olarak görürler. 1917'de İngilizler, Filistin'de, 1940'lardan itibaren de İsrail, kendilerini Haçlı geleneğinin mirasçısı olarak görmüşlerdir. 1960'larda Hristiyan kiliselerinde geliştirici din teologlarından oluşan bir hareket ve Yeni Sol eylemciler, bunu yaptıklarını fark etmeden, Haçlı teorisyenlerinin bazı fikirlerini ifade etmişlerdir. Bunu aynen onlar gibi, farkında olmadan "insancıl" savaşın modern savunucuları da yapar. İyi ya da kötü, Haçlı Seferleri Batı Akdeniz bölgesinin politikalarına 600 yıldan fazla yaşayacak yeni güçler sokmuş ve Latin Hristiyanlığı'nın artık ayrılmaz bir parçası gibi görünen unsurları beslemeye yardım etmiştir.[2]

İngiliz General Allenby'nin 9 Aralık 1918'de Selahaddin Eyyûbî'nin kabrine gidip kılıcını sandukaya doğru kaldırarak gururla söylediği "Haçlı Seferleri bugün tamamlandı" sözleri; 21 Temmuz 1920'de Fransız Generali Henry Gouraud'un Şam'ın idaresini ele geçirdiğinde Selahaddin Eyyûbî'nin Ulu Cami yanındaki mezarını tekmeleyerek, "Kalk Selahaddin! İşte geri döndük, şu anda benim burada bulunuşum Haç'ın Hilal üzerindeki zaferinin bir kutsanışıdır" deyişi; Nureddin Zengî'nin yaptırdığı ama ömrü vefa etmediğinden Kudüs'e koyamadığı, Selahaddin'in Kudüs'ü fethettikten sonra yerleştirdiği mihrabı 29 Ağustos 1969 yılında Yahudi Michail Denis Ruhin'in yaktırması;[3] bunların hepsi Haçlı Seferleri'yle ilişkili bir zihin dünyasının modern zamanlardaki birkaç fiilî tezahürüdür. Bu tespitler Haçlı Seferleri'nin yaşanmış bitmiş bir olgu olmadığını, aksine Doğu

2 Jonathan Riley-Smith, *Haçlılar Kimlerdi?*, (Ter. Berna Kılınçer), İstanbul, 2004, s. 15; Mike Paine, *Haçlı Seferleri*, (Çev. Cumhur Atay), İstanbul, 2011, s. 13.

3 İbrahim Ethem Polat, *Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler*, Ankara, 2006, s.18.

ve Batı arasında hâlâ devam eden bir düşünce yapısını beslediğini vurgular. Bir kültür oluşturan ve mütemadiyen güncellenen bu akıl bugün de caridir. Bu aklın izleri değerlendirilmeden Doğu - Batı ilişkileri kolay anlaşılamaz. W. Bush'un 11 Eylül sonrasında *crusade* kavramını kullanması ve "Bu Haçlı seferi, bu terörizmle savaş zaman alacaktır" [4] sözleri bu aklın kendini görünür kılan son numunelerinden biridir.

Peki, hangi tür bir sefer Haçlı Seferi olarak tanımlanmalıdır? Haçlı kavramının bulunduğu anlam hududu konusunda çeşitli yaklaşımlar bulunur. Bu yaklaşımlarda meşruiyet konusu önemli bir yer tutar. Meşruiyet konusunda görüş beyan eden ilk grup *genellemeciler*dir. Bu gruba göre Tanrı'nın amaçları için ve Tanrı adına Hristiyanların yaptığı her dinî savaş Haçlı Seferi'dir. İkinci grup *popülistler* olarak adlandırılır. Bunlara göre Haçlı Seferleri, köylüler ve şehir proletaryası arasında kehanetsel, *eskatalojik* (dünyanın sonuna dair görüş) ve kolektif bir coşku oluşturmaktaydı. Üçüncü bir grup olan *gelenekselciler* yalnız Kudüs'ün kurtarılması ya da savunulması adına yapılan seferleri gerçek Haçlı Seferi olarak değerlendirmektedir. Son olarak dördüncü grup olan *çoğulcu görüş*, Haçlı Seferi olarak vaaz edilen sefer için Haçlı yemini edip Haçlı ayrıcalıklarından yararlanan erkek ve kadınların katıldığı seferleri Haçlı Seferi olarak kabul ederler. Bu seferler muhtelif ülkelere yapılmış olsa da *çoğulcu görüş*e göre tıpkı Kudüs'e yapılan seferler kadar *gerçek*tirler.[5]

Haçlılar için Fransızca ve İngilizcede *croisere* sözcüğü de kullanılmıştır. Bunun yanı sıra bir sefere hac (*iter* ya da *pregrinato*), kutsal savaş (*bellum sacrum* ya da *guerre sainte*), geçiş ya da genel geçiş (*passagium generale*), Haçlı Seferi (*expeditio crucis*) ya da İsa'nın işi (*negotium Jhesu Christi*) de denilmiştir.[6] Doğu insanları

4 Paine, *Haçlı Seferleri*, s. 9-10.
5 Riley-Smith, *Haçlılar*, s. 11.
6 Riley-Smith, *Haçlılar*, s. 16.

için bazı yerlerde *saracen* tabirinin kullanıldığı görülürken, Batılı düşmanlar için *Frank* kelimesi kullanılmıştır. Daha sonraları Haçlılar için *salibiyyûn* tabiri de kullanmıştır. Tek bir neslin savaşı olmayan bu süreç, yüzlerce yıl fikrî tevarüsle devam edip gitmiştir.

> Bu seferlerde on binlerce Avrupalı denizden ve karadan kıtayı geçerek Kutsal Ülke'yi Müslümanlardan kurtarmaya giderken, bu yolculuk sırasında tüccarlar da yol ihtiyaçları için onlarla gitmişlerdir. Doğu'nun malları geri dönenlerle birlikte gelmiş ve Batı'da yeni pazarlar oluşturmuştur. 10. yüzyıldan itibaren nüfus artmaktadır ve yeni insanlar yeni mallara ihtiyaç duymuşlardır. Bu yeni insanlardan bir kısmı topraksız olduğu için Haçlı Seferleri'ni, yaşama koşullarını düzeltecek fırsat olarak görmüşlerdir. Dinî açıdan bakılacak olursa kilise bu talan seferini bir saygıdeğerlik tülüyle maskelemekte, amaçlarının İncil'i yaymak ya da münkirleri yok etmek ya da Kutsal Ülke'yi savunmak olduğunu söylemektedir. Aslına bakıldığında başlangıçtan beri Kutsal Ülke'ye hac seferleri yapılmıştır. Kutsal Ülke'yi kurtarma isteği belki içtendir ve bir baltaya sap olamayan nice insan tarafından desteklenmiştir. İlkin kilise vardır ve şüphesiz dürüst bir dinî amacı vardır. Ayrıca, çağın savaşçı bir çağ olduğunu kavrayacak kadar anlayışlıdır, onun için savaşçıların ateşli hırslarını, Hristiyanlaştırabilecek başka ülkelere yöneltme fikrine dört elle sarılmıştır. Diğer yandan İstanbul'daki başkentiyle, Asya'daki İslâm gücünün merkezine çok yakın olan Bizans kilisesi ve İmparatorluğu da vardır. Roma kilisesi Haçlı Seferleri ile kendi gücünü yaygınlaştırmayı amaçlarken, Bizans kilisesi de bu seferler yoluyla İslâmların kendi topraklarındaki ilerlemesini durdurabileceğini ummaktadır. Ganimet arayan, borçlu veya miras bekleyen soylular için bu seferler birer fırsattır. Ayrıca Venedik, Cenova ve Pisa gibi ticaret şehirleri için de avantajlar kazandıracak fırsatlar olarak görülmüştür. Üçüncü seferin amaçlarından

olarak İtalyan şehirlerinin ticari yararlarının düşünüldüğü bile ifade edilmektedir.[7]

Haçlılar, I. Haçlı Seferi sonrasında Suriye sahilindeki şehirleri alırken düşüncelerini net bir şekilde ortaya koymuşlardı: Yardıma karşılık ticari imtiyaz. Özünde ve umumi hatlarıyla insiyaklar ve ihtiraslarla gerçekleşen seferler 11. yüzyıl dünyasından 13. yüzyıla kadar, değişen siyasi çerçeveler eşliğinde sürüp gitmiştir. İngiliz, Fransız ve Alman kimliklerinin baştan sona öne çıktığı bu seferlerde, İslam dünyasının Doğu'da bu savaşlarla muhatap olan temsilcileri Selçuklular, Atabeylikler, Eyyûbîler ve Memlûkler olmuştur. İlk üç seferde coğrafi olarak -bu seferler sırasında aldığı isim ile- Türkiye hedeflenmiş ancak buradan bir sonuç alınamayınca, dramatik dördüncü seferden sonraki seferler tehdidin Batı için merkezîleştiği Suriye ve Mısır üzerinden gerçekleşmiş, son sefer ise Tunus'u hedeflemiştir. Şüphesiz, bu süreçte Batı ilk sefer sonrasında kutsal amacına ve almak istediği topraklara ulaşmış, üçüncü seferde Kıbrıs gibi bir deniz üssüne sahip olmuştur. Ancak neticeye bakıldığında Memlûkler, bu sürecin sonunda Haçlıların Suriye ve Doğu Akdeniz'den uzaklaşmasını sağlamıştır. Bundan sonraki çatışmalar ise Osmanlı Devleti'nin muhatap olacağı bir süreç dâhilinde devam etmiş, ancak klasik Haçlı Seferleri çerçevesi dışında kaldığı için bu çalışmada bütünüyle ele alınmamıştır.

Karolenj dönemi sonrası parçalanmışlık içindeki Batı'nın yeniden oluşan din temelli ruhuyla harekete geçen Avrupa'yı modern isimleriyle İngiltere, Fransa ve Almanya Haçlıları çekecektir. Haçlılar 1097 sonbaharında Suriye'ye girdiğinde, Müslüman ümmetinin başı olma iddiasıyla ortaya çıkmış iki kişi vardır. Bunlardan biri Bağdat'taki Abbasi Halifesi el-Mustahzir, diğeri de Kahire'de bulunan Fatımî Halifesi el-Âmir'dir. I. Haçlı Seferi

7 Leo Huberman, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, (Çev. Murat Belge), İstanbul, 2003, s. 28-30.

zamanında Yakın Doğu'da üç büyük güç vardır: Büyük Selçuklu Sultanlığı, Anadolu Selçuklu Sultanlığı ve Fatımî Halifeliği. Bizans bu arada Aleksios ile bölgede yeniden güçlenme çabası içindedir. Haçlı Seferleri zamanında Güneydoğu Anadolu'da kale hâkimiyetine dayanan Türk beylikleri de vardır. Bunlardan bazıları bütün Haçlı Seferleri boyunca varlığını korumuş, bazıları ise daha kısa ömürlü olmuşlardır. Zengîler ve Eyyûbîler zamanında bu sistemde bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Bu emirlikler genelde iç işlerinde serbest, dış ilişkilerde ise bölgenin büyük güçlerine tâbi idiler. İkta sistemi bölgede yaygındı. Zengîler ve Eyyûbîlerin dönemleri ise Artukluları da birlikte düşünürsek bölgeye daha istikrarlı ve medeni bir veçhe kazandırır.[8] Bu durum Haçlı karşıtı harekâtın güçlü ve etkili olmasını sağlayacaktır. 1097 sonbaharında Suriye'ye yaklaşmakta olan Haçlıları siyasi olarak parçalanmış, çoğunlukla dar görüşlü ve tecrübesiz yöneticilerin elinde bir bölge beklemektedir. Bölge güçlerinden Selçuklular, Suriye'nin mukadderatıyla ilgilenemeyecek durumdadırlar.[9] Büyük Selçuklu sultanları ya Berkyaruk gibi belki hiç vakit bulamadıklarından ya Muhammed Tapar gibi emir göndermekle yetinmelerinden ya da Sancar gibi Doğu'da yaşamayı tercih etmelerinden dolayı Suriye'ye gelen Haçlılarla etkili ve sistemli bir mücadele sürdürememişlerdir.[10] Haçlı Seferleri'nin

8 Ramazan Şeşen, "Haçlı Seferleri Sırasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Siyasî ve Sosyal Durumu, Haçlılarla Yapılan Mücadeleye Katkısı", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu Bildiriler*, Ankara, 1999, s. 43-44.

9 P. M. Holt, *Haçlılar Çağı*, (Çev. Özden Arıkan), İstanbul, 1999, s. 9, 13, 15; Aydın Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, İstanbul, 2008, s. 25-35; Kenneth Meyer Setton, *A History of Crusades*, USA, 1969, s. 3-29; Jean Richard, *The Crusades (1071-1291)*, Cambridge, 1999, s. 6-10, 11-14.

10 Erdoğan Merçil, "Haçlı Seferleri Sırasında Büyük Selçuklu Devleti'nin Durumu", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu Bildiriler*, Ankara, 1999, s. 89.

şafağında Doğu dağınık ve sarsılmış bir durumdadır. Ancak nizam kuracak şahsiyetlerin zemini hâlâ mevcut olduğundan bu seferlere karşı çok geçmeden bir mukavemet gelişecektir. Burada Haçlı Seferleri'nin başlangıcındaki Bir Haçlı kroniğinin (Anonim Süryani Vekayii) şahitliği, seferlerin başındaki genel manzarayı göstermesi bakımdan önemlidir: "İ.S. 1098 yılında, yani bu toprakları Türkler aldıktan elli bir yıl sonra, Alexius Konstantinopolis'te imparatorken, Yaği-Siyan (Aksin) adlı Türk, Ebû el-Fatih (Melikşah) tarafından Antakya'ya vali atanmışken, Mısırlı (Fatımî) Efdal Kudüs'teydi. (Haçlı) ordularının başında dört kral bulunuyordu. Bohemond, Godefroy, St. Gilles ve Tancred."[11] Papa II. Urbanus ve sözü geçen Haçlı kroniği gibi birçok kaynakta Türkleri, bu seferlerin muhataplarının umumi adı olarak gösteren Haçlı aklı, Müslüman ve Türk kavramlarını çoktan birleştirmiştir. Onlar Türkiye coğrafyasında İslam'ı yenmeye çalışırken, Haçlı kaynaklarının neredeyse ittifak ile "Türk" kavramı altında birleştirerek ifade ettiği İslam dünyası, "düşman" olarak belirlenmiş bulunuyordu.

HAÇLILAR ÇAĞI'NDA DOĞU VE BATI'DA SAVAŞ KAVRAMI

Haçlı Seferleri çağı bir *rezm/savaş* çağı idi. Bu seferler süreci ifadeye çalıştığımız üzere ideolojik bakış açıları sebebiyle tahkiyesinde sıkıntılar olan bir yapı gösterir. Kavramın ortaya konulmasında kullanılan dil ve içerik oyunları bu seferleri bizatihi kendisini ideolojik bir savaş alanı hâline getirmektedir. Savaş kavramına genel bir hakikat/kavram olarak bakmak felsefi olacaktır. Hâlbuki Haçlı Seferleri denilen olay savaşın somut hâli olarak olarak dile getirilebilir bir şeydir. Yani bir gerçekliği/süreci ifade eder. Zaman ve mekân içinde olgulaşmıştır. Bu yönüyle Haçlı Seferleri zaman ve mekâna en temel düzeydeki tanımla,

11 *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, (Çev. Vedii İlmen), İstanbul, 2005, s. 9.

savaş kavramıyla girer ve bu kavramla anlaşılır. Seferleri resmedilebilir, dile getirebilir kılan şey de kavramsal bağlamıdır. Yalın olay ancak kavram bağlamıyla içerik ve biçim kazanır, zaman ve mekânda yer alır ve olayın farklı yönlerini ifade eder. Olaya dair cümlelerimiz de bir kavramın çerçevesinde anlam, biçim ve içerik kazanır. Haçlı Seferi olayını savaş bağlamında ele almak başka, din bağlamında ele almak başka bir yorumu gerektirir. Onun resmini doğru çizmek için seferler üzerine yazılanları ve olayın gerçekleştiği dönemden kalanları, hakkında söylenenleri karşılaştırmak doğru resme ulaşma yolunda önemli adımlar olacaktır. Ancak bütün bağlamları (tüm kaynakları ve bilgiyi) bilmemiz mümkün olmadığı için Haçlı Seferleri olgusunun tam bir resmini ortaya koymak, hemen hemen imkânsızdır. Olaylar (tarihin nesneleri) ele alındıkları kavramlar bağlamında bir şekle bürünüyorsa, belge ve bilgimizdeki eksiklikler resmi de bazı açılardan ve doğal olarak eksik bırakacaktır. Bu bakımdan tarihî olayı her dile getiriş, onun gerçekliğinin imkânını yansıtmaktan öteye geçemez. Bu nedenle tarih olaylarının kavramsal bağlamları hakkında her cümle, her dile getiriliş ona dair bir imlemede bulunmaktır. Dile dair tasarımla tasarımlanan ne kadar uygun ve uyuşursa resim o kadar anlamlı ve doğru olur. Dilin mantığı tasarımladığının mantığından ayrı bir yere kayarsa burada bir reel referans kayması ve tarihin bilerek ya da bilmeyerek saptırılması sorunu karşımıza çıkar. Tarihçinin işi ise amigoluk ya da holiganlık değil doğruyu tespittir.

Memlûklerin son dönemde muhatap oldukları Haçlı Seferleri ve o çağa dair telakkiler, sonraki dönemlere de kendini aktararak devam etmiştir. Bir dönemi anlamanın en önemli imkânlarından biri incelenen devri kendi telakkileri üzerinden düşünmektir. Böylece bana göreler alanı olabildiğince daralır ve gerçeğe yaklaşma amacı söz konusu olur. Haçlılar için savaş neydi ve meşruiyeti nereden geliyordu? Bu döneme ait Batı hukukçu ve teologlarının oluşturduğu savaş nazariyesi *Haklı Savaş*

Teorisi'dir. Buna göre savaşın kötü bir şey olduğu öne sürülür ama dayanılmaz koşullar altında ve sıkı kurallara bağlı olduğu sürece savaş, Tanrı'nın nispeten daha hafif bir kötülük olarak göz yumduğu bir şeydir. Ancak, savaşın taşıyacağı herhangi olumlu bir yan, düzenin ya da statükonun yeniden kurulma amaçlarıyla sınırlıdır. 400'lü yıllarda Hipolu Aziz Augustinus -hâlâ şiddet üzerine yazan ilk ve en ayrıntılı düşünürdür- savaşın haklı sayılabilmesi için uyulması gereken ölçütleri tanımlamaya çalışmıştır. Bunlar daha sonra kilise hukukçuları ve teologlar tarafından büyük ölçüde basitleştirilerek üç maddeye indirgenmiştir. İlk önce savaşın *haklı bir nedene* dayanması gerekir ve normalde böyle bir neden ya geçmişteki ya hâlihazırdaki bir saldırganlık ya da karşı tarafın zarar verici eylemi olabilir. İkinci olarak da *prensin yetkisi* olarak bilinen şeye dayanmalıdır. Diğer bir deyişle yasal bir makam tarafından ilan edilmelidir, elbette genellikle seküler bir makam tarafından. Ancak daha sonra Haçlı Seferi'ni ilan edenler arasında, güçleri altında savaşa izin verme yetkisi de olan din adamlarının olduğunu göreceğiz. Beş yüz yıl önce bu ilk iki ölçüt, Sevilleli İsidore tarafından kilise hukukuna giren bir cümlede özetlenmiştir: "Mülkü geri almak ya da saldırıyı püskürtmek amacıyla yapılan savaş haklı ve yasaldır." Üçüncü ölçüt de *doğru amaç* olarak bilinir. Savaşa katılanların amaçlarının saf olması gerekir; savaş, uğruna savaşılacak haklı amaca ulaşmanın görünürdeki tek yolu olmalıdır ve o zaman bile gereğinden fazla güç kullanılmamalıdır. Bu dönemde güç kullanımına yönelik olumlu bir yaklaşım da doğmuştur. Şiddetin özünde kötü olmadığı genel bir kabul görmüştür ancak ahlaki açıdan gri bir alandır, onu siyah ya da beyaz yapan uygulayanın amacıdır. Bu nedenle o dönemde teoride "iyi şiddeti", hatta "haklı zulmü" bile düşünmek mümkündü. Bu, Orta Çağ'daki kutsal savaş kavramının temellerinden birini oluşturuyordu. Bir diğeri de Tanrı'nın politik bir yapıyla ya da iradesinin ürünü olan bu dünyadaki politik olayların gidişatıyla yakından ilişkili

olduğu inancıydı. Bu nedenle bu yönetim biçimini/bu gidişatı destekleyen şiddet, tanrının insanoğlu için amaçladığını bir adım ileri götürüyordu. Yine de şiddetin haksızlığa ya da saldırganlığa karşı, gerekli ama tatsız bir tepki olarak haklı gösterilmesi gerekiyordu ama bu aynı zamanda Tanrı'nın istekleriyle uyumlu, olumlu bir adımdı.[12]

> Savaş ve öldürüşlerin her çeşidi, kavimlerin yeryüzünde zuhurundan ve Allah'ın varlıkları yarattığı günden beri devam etmektedir. *İnsanların birbirinden öç almak istemeleri savaşların ve öldürüşlerin kaynağıdır.* İnsanoğlu, yekdiğerinden öç almak hususunda, mensup olduğu uruk ve kavmin kendisini korumasından ve onların yardımlarından faydalanmaktadır. Her iki taraf önce kendi mensuplarını öç almaya teşvik ve ikna eder. Arkasından saflar hâlinde bir araya toplanılır ve kendilerini koruma ihtiyacının bir sonucu olarak, tabiatıyla savaş cereyan eder. Bu, beşer için tabii bir hâl olup, hiçbir kavim ve nesil bundan hâli değildir. Bu öç alma arzusu, çoğunlukla, *kıskanma, kızgınlık ve herhangi bir hususta yarışmaktan yahut karşılıklı düşmanlıktan veyahut Allah yolundaki ayrılık veya dini korunma arzusundan yahut da korunmak istenilen devlet için duyulan hissiyattan* ileri gelir.[13] Birbirine komşu olan, birbirine yaklaşan ve birbiriyle görüşen aşiretler arasında savaşlar *kızgınlıktan, şeref ve meziyetler hususunda birbiriyle yarışmak ve bunun sonucu karşılıklı dargınlıktan* doğar. Savaşın *ikinci sebebi olan düşmanlık*, Arap, Türk, Türkmen, Kürt ve bunların benzerleri gibi sahra ve çöllerde yaşayan vahşi kavimler arasında görülür. Çünkü bunlar, süngüleri ile ve başkalarının elindekini çekip almak suretiyle geçinmek yolunu seçmişlerdir. Bunlar, elindekini vermek istemeyen, mülk ve malını korumak isteyenlerle savaşırlar. Bunların rütbe, derece kazanmak ve devlet kurmak gibi hiçbir emelleri yoktur. Onların

12 Jonathan Riley-Smith, *Haçlılar Kimlerdi?*, (Ter. Berna Kılınçer), İstanbul, 2004, s. 20-21.

13 İbn Haldun, *Mukaddime*, (Ter. Zakir Kadiri Ugan), c. 2, İstanbul, 1989, s. 37-38, 47-48.

> emel, kaygı ve gözlerini diktikleri şey, galebe çalarak başkalarının ellerindekini almaktır. Üçüncüsü *Allah ve din uğruna* savaşmaktır. Bu savaş şeriat ıstılahında "cihâd" adıyla anılır. Dördüncüsü, *devletlerin isyanlarda ve hükûmete itaat etmeyenlerle* yaptıkları savaşlardır. Bu dört türlü savaştan ilk ikisi serkeşlik edenlere zulmedenlere ve kargaşalık çıkaranlara karşı yapılan savaşlardır. Yaratılıştan beri insanlar arasında cereyan eden savaşlar iki şekilde olmuştur: Biri, saflar tertip ederek hücum etme; diğeri, saldırma ve saldırdıktan sonra kaçar gibi geriye çekilmek (daire içine alma) suretiyle icra edilir. Kaynaklardaki bilgilere göre Türk kavimleri, ok atarak savaşıyorlardı. Onların tabya usulleri, saflar teşkil ederek savaşmaktı. Onlar, birbiri arkasında üç saf teşkil ederler, atlarından inerek oklarını önlerine, yere dökerler. Bir dizlerini yere dayayıp ok atmaya başlarlardı. Her saf, önündeki safı düşman baskınından korumaya çalışır ve iki taraftan biri diğerini yeninceye kadar bu şekilde savaşırlardı. Bu tabya usulü garip olmakla beraber, sağlam bir tabya usulü idi.[14]

Müslüman Doğu'daki savaşa dair Orta Çağ Hristiyan Avrupa telakkileri ve İbn Haldun nazariyesi, Haçlı Seferleri döneminde çarpışan iki dünyanın savaş telakkilerini anlamak bakımından çok önemlidir. Bu iki yaklaşım iyi anlaşılırsa savaşın felsefesini, düşünce zeminini, ve din odaklı ve toprak merkezli olarak nasıl meşru bir hareket hâline geldiğini çözümlemek de kolaylaşır. Tarihçiliğimiz ne yazık ki olayları anlatma ama olup biteni anlamama üzerine kurulu bir metotla icra edildiğinden, bu yaklaşımlara bugüne kadar ehemmiyet verilmediği görülmektedir. Savaşın merkezileştiği bir tarihî olayda savaşın zihniyetini anlamadan araştırmalar sürdürmek zihinde derin boşluklar bırakacaktır. Kendi haklı savaşını *vendetta*/öç temelinde kutsala yaftalayan bir düşünce, birkaç yüzyıl dünyaya kan ve karmaşa hediye etmiştir. Aynı medeni aklın tezahürleri bugün de tekerrür etmektedir.

14 İbn Haldun, *Mukaddime*, c.2, s. 37-38, 47-48.

HAÇLILAR KİMLERDİ VE SALDIRI SEBEPLERİ NELERDİ?

Haçlı Seferleri'ne katılmak ne ifade ediyordu ya da Haçlı olmak için yapılması gereken neydi? O devir insanlarının zihninde bir kişi nasıl sıradan biri olmaktan çıkıp bir Haçlı hâline gelebiliyordu?

> İlk olarak bütün katılımcılara, ya da bazılarına, "haç"ı kabul etmeleri çağrısı yapılıyordu; yani tanımlanmış bir amacı olan askeri bir sefere katılmak üzere yemin edeceklerdi. O anda her birinin üzerindeki giysiye kumaştan bir haç iliştirmesi ve bu ayırt edici simgeyi yeminlerini yerine getirene kadar takmaları gerekiyordu. Ettikleri yemin özel bir tür yemindi. Bu yemin dışında *milites ad terminum* (bağlılık eylemi) gibi, haç kabul etmeyi içermeyen bir bağlılık yemini türü de vardı. Şövalyelerin kendilerini belirli bir süre için kutsal topraklar'da ya da askeri tarikatlardan biriyle hizmete adamaları anlamına geliyordu. Sefer adına ikinci işaret şu idi: "haç"ı kabul edenler, İsa'nın temsilcisi ya da vekili göreviyle, yalnızca papanın yapabileceği bir çağrıya yanıt veriyorlardı. Yani Haçlı olmayı legal kılan papanın daveti üzerine "haç"ı kabul etmekti. Üçüncü olarak da; yeminlerinin ve söz verdikleri eylemlerin başarısının bir sonucu olarak, Haçlılar iyi bilinen belirli ayrıcalıklar kazanıyorlardı. Bu ayrıcalıklar genişletilebiliyordu. Kendi yokluklarında ailelerinin, çıkarlarının ve mal varlıklarının korunacağına ilişkin güvence veriliyordu. Dördüncü olarak da sefere katılanlara endüljans bağışlanıyordu. Bu durum Haçlı Seferleri'nin en tipik özelliği kefaretle ilgili bir hususu ifade eder. Haçlılar günahlara karşılık bir tövbe eylemi olarak savaşıyorlardı.[15]

Papa II. Urbanus'un meşhur Clermont konuşmasında; "Burada bulunanlara sesleniyorum; aramızda bulunmayanlara ve ayrıca Hristiyan askerlerine de bunu ilan ediyorum. Oraya gidecek herkes için söylüyorum ister ovada yürüyün, ister denizi geçin,

15 Riley-Smith, *Haçlılar*, s. 16-17.

ister kâfirlerle dövüşün zincirlenmiş hayatınız sona erdiğinde günahlarınız af olacak! Tanrı'nın bana verdiği yetkiyle bunu giden herkese bahşediyorum"[16] demiştir. Bu konuşmada açıkça görülmektedir ki Haçlı çağında işte bu düşüncelerle şekillenen bir hareket gerçekleşiyordu. Haçlı kavramı, kendi otantik devresinde bu dört basamak üzerinde teşekkül ediyordu ve Haçlı olmak, kendi çağında bu şartlarla gerçekleşiyordu: *Papanın çağrısıyla meşrulaşan bir davet üzerine edilen bir yemin, ayrıcalıklarla donanan bir şahsın kefaret niyetli savaşı.* Şimdi Haçlı düşüncesinin doğuşunu inceleme aşamasına geçebiliriz.

Haçlı Seferleri dinî sebeplerle meşrulaştırılmıştır. Ancak tek sebebi din gayreti midir? Bu seferler incelenirken Bizans üzerinde kurulacak bir hâkimiyet, İslam'ın ve onun temsilcisi gördükleri Türklerin bölgede etkisizleştirilip hatta uzaklaştırılması düşüncesi, İspanya'da yaşanan bir *Reconquista* ülküsü gibi pek çok saik nerede değerlendirilmelidir? Toprak arzusu dinî sebeplerin arasında nerede durur? "İsa'nın öcünü almak" gayreti bu arzuyla ne denli alakalıdır? Sebep görünüşlü gerçeklere bakmak Haçlı Seferleri'ndeki zihniyeti ve süreci anlamlandırmada en temel kavram ve olayları bize verecektir. Sonuçlar ise bu yolculukta nereye varıldığını göreceğimiz nokta olacaktır.

Hristiyanların Kudüs'ü Geri Almak İstemesi

Tarih boyunca bazen tarihten silinircesine istilalara uğrayarak birçok devletin hâkimiyetine girmiş olan[17] Kudüs, Musevilik ve İslamiyet yanında Hristiyanlık için de son derece kutsal bir şehirdir. Bu kutsallık Hristiyanlar tarafından Kudüs'ün Hz. İsa'nın

16 Fulcherius Carnotensis, *Kutsal Toprakları Kurtarmak: Kudüs Seferi*, (Ter. İlcan Bihter Barlas), İstanbul, 2009, s. 51.

17 Muammer Gül, "Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 11 (2), Elazığ, 2001, s. 306.

burada doğup[18] vaftiz edildiği, ilk kilisenin burada kurulduğu,[19] yine Hz. İsa'nın çarmıha gerilip öldürüldüğü, gömüldüğü ve daha sonra da dirildiği[20] yer olarak kabul edilmesinden ileri gelmektedir. Selçuklular 1087'de Kudüs'ü ele geçirdiklerinde, Orta Doğu'daki bölgedeki güç dengesi kesin olarak değişmiş, 1071 Malazgirt zaferinden sonra hızla Mısır'a ilerlemişlerdir. Kudüs'ün Selçuklular tarafından alınması kutsal toprakların hac yolunu kesmiş ve bilinen dünyanın her yerinde Hristiyanları harekete geçirmiştir.[21] Hristiyanlar için Kudüs'e yapılan hac, günahların bağışlanması için bir vesiledir ve bu nedenle çok önemlidir.

Selçuklular, Anadolu'nun Durumu ve Bizans'ın Yardım İstemesi

Bağdat'ta halifeliğe getirilen Tuğrul Bey'in ardılı Alparslan kumandasındaki Selçukluların Kudüs'ü ve Suriye'yi Mısırlı Fatımîlerden alıp[22] 1071 Malazgirt Savaşı'nda Bizans'ı yenilgiye uğratarak Anadolu içlerine ilerlemeye başlamaları Bizans için önemli bir sorun teşkil etmektedir. Çünkü toprak kaybetmeye başlamışlardır ve güvenlikleri tehlike altındadır. Bu nedenle I. Haçlı Seferi'nin ilk görevi Selçuklu başkenti İznik'i ele geçir-

18 Ali Sevim, "Suriye Selçukluları-Haçlı İlişkileri", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, 23-25 Haziran 1997, İstanbul, TTK Basımevi, Ankara, 1999, s. 91.

19 İbrahim Kalın, *İslâm ve Batı*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2007, s. 64.

20 İlker Aytürk, "İsrail'de Hristiyan Cemaatler: Devlet ve Dinî Azınlık İlişkilerinin Kurumsallaşmasına Bir Bakış", *Ortadoğu Etütleri*, Ocak, 2011, c. 2 (2), s. 103; Jaroslav Folda, "Art in The Latin East", *The Oxford Illustrated History of The Crusades*, Oxford University Press, USA, 1995, s. 142.

21 Judith Herrin, *Bizans*, (Çev. Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 341.

22 Hermann Kinder, Werner Hilgeman, *Dünya Tarihi Atlası*, c. 1, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 151.

mek olmuştur.[23] Diğer yandan Anadolu'daki durum bir Haçlı seferi düzenlemek için oldukça müsaittir. Çünkü Süleyman Şah 1086'da Ayn Seylem'de ölmüş, Türk beyleri arasındaki anlaşmazlıklar dolayısıyla Anadolu'da hâkimiyet bölünmüştür. Buna 1092'de Büyük Sultan Melikşah'ın vefatını müteakip, taht iddiacıları arasındaki mücadelenin ortaya çıkardığı otorite boşluğu da eklenmelidir. Bu durumda Batı için Müslüman Türklere karşı Anadolu'da başarı kazanmak zor olmayacaktır.[24]

Bizans'a dönülecek olunursa, 1071 ile 1081 yılları arasında geçen zamanda Bizans ordularının, çok kere düşmanlarının yardımıyla[25] mücadele hâlinde oldukları görülecektir. Dolayısıyla bu mücadeleler Bizans'ı yıpratmış ve yardım istemek zorunda bırakmıştır. Bunun bir sonucu olarak Papa II. Urbanus'un 1092'de[26] kabul ettiği elçiler içinde, Bizans'ın, daha önce 1088 yılında Flanders Kontluğu'na bağlı olan ve mükemmel bir hizmet veren 500 kişilik bir şövalye grubunun yardımını talep etmesi ve almasından[27] cesaretle, Türklere karşı savaşmak üzere ücretli[28] asker toplamak için yardım talep eden elçileri de görülmektedir. Papa bu konu üzerine düşünmüş ve daha iyisini yapmaya karar vermiştir. Doğu Hristiyanlığının sarsıntıda olduğu ama Batı'nın

23 Michael Angold, "The Byzantine Empire, 1025-1118", *New Cambridge Medieval History*, c. 4-2, Cambridge University Press, UK, 2008, s. 250.

24 Nesimi Yazıcı, *İlk Türk- İslâm Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s. 280.

25 Şerif Baştav, "Bizans ve Haçlı Seferleri", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, 23-25 Haziran 1997, İstanbul, TTK Basımevi, Ankara, 1999, s. 57.

26 Michael S. Neilberg, *Dünya Tarihinde Savaş*, (Çev. Mehmet T. Akad), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s. 37.

27 Herrin, *a.g.e.*, s. 342.

28 Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), TTK, Ankara, 2006, s. 334; Ralph-Johannes Lilie, "The Crusaders Between Orient and Occident Success and Failure", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, 23-25 Haziran 1997, İstanbul, TTK Basımevi, Ankara, 1999, s. 77.

yükselmekte olduğunun farkında olan papa, durumu kendi lehine çevirmeye karar vermiş gözükmektedir. Ayrıca aynı dönemde Müslümanlar Sardinya ve Sicilya'dan atılmış, İspanya'da savunma konumuna geçmişlerdir. Bu İslâmiyet'in de gerilemekte olduğunun bir kanıtı olarak algılanmıştır. Dolayısıyla papaya göre kendi himayesinde toplanacak bir ordunun Doğu'yu kurtaramaması için sebep yoktur ve hatta kutsal topraklara kadar gidilip, Kudüs'ün bile kurtarılabileceğini düşünmüştür.[29] Doğu'ya dair tüm bu sebeplerden dolayı, üç yıl sonra, Papa II. Urbanus, "Tanrı bunu istiyor"[30] çağrısıyla ilk Haçlı seferini başlatmıştır.[31]

Kilisenin Vaatleri

Kilisenin vaatlerine göre planlanan savaş Tanrı için yapılan[32] kutsal bir savaş olacaktır, çünkü bu Tanrı'nın isteğidir.[33] Bu savaşta ölen herkes mutlak bir bağışlanma kazanırken,[34] öldükten sonra arafta ruhlarının geçireceği süre de affedilecektir. Savaşçılar sefer sırasında ölürlerse şehit mertebesine erişeceklerdir.[35] Dolayısıyla savaş Tanrı'nın günahların bağışlanması için sunduğu bir teklif, savaşa katılmak ise bu teklife verilmiş bir cevap olarak görülmüştür ve bu cevap bağışlanma, tövbe ve

29 Colin McEvedy, *Orta Çağ Tarih Atlası*, (Çev. Ayşen Anadol), Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 62.

30 Jonathan Riley-Smith, "The Crusading Movement and Historians", *The Oxford Illustrated History of The Crusades*, Oxford University Press, USA, 1995, s. 1.

31 Neilberg, *a.g.e.*, s. 37.

32 Jacques Le Goff, *Orta Çağ Kahramanları*, (Çev. Füsun Ö. Pinard), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 88.

33 "Voluntas Domini est", *Cafari De Liberatio Civitatum Orientis Liber*, (Ed. G. H. Pertz), MGH, ss, XVIII, Hanover, 1863, s. 41.

34 Sidney Painter, *A History of The Middle Ages*, The Macmillan Press, London, 1979, s. 201.

35 J. M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, (Çev. Fethi Aytuna), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 213.

hacılıktan oluşmaktadır.[36] Ayrıca kilise Haçlıların mal varlıklarının ve ailelerinin korunacağına dair söz de vermiştir.[37] Mahallî piskoposlar bu malların emniyetli bir şekilde korunmasından sorumlu olacaklar ve yurduna dönebilen savaşçıya mallarını aynen teslim edeceklerdir.[38] Kilisenin böyle bir vaatte bulunmasından anlaşılan odur ki; seferlere katılan herkes yoksul değil, hatta belki de çoğunluğu varlık sahibi kişilerdir ve mallarının himayesine önem vermektedirler. Bunlara ek olarak tüm Haçlılar kilise mahkemelerinin koruması altına alınacak ve böylece haçı kabul ederek sefere giden bir vassal kendi feodal lordunun yargılamasından kurtulmuş olacaktır.[39] Feodal lordun kiliseden daha katı bir tutum içinde olacağı düşünüldüğünde bu durumun Haçlı Seferleri'ne katılımı arttıracağını tahmin etmek çok da zor değildir. Egemen feodal yapının seferlere katılımı artırmasının bir başka nedeni de vassalın lordunun onurunu ve bedenini korumakla yükümlü olmasıdır.[40] Bu nedenle lordun katıldığı seferlere katılmak zorundadır. Sonuç olarak kilise (vaatleriyle) ve feodal sistem Haçlı Seferleri'ni mümkün kılmıştır.[41]

Avrupa'daki Gelişmeler

Geç Orta Çağ'ın ekonomik, dinî ve politik gelişmesi Avrupa toplumuna yeni bir güven vermiş ve bu güven Doğu'nun imparatorluklarına ve topraklarına yani kendi sınırlarının ötesine

36 Ernst- Dieter Hehl, "War, Peace and The Christian Order", *New Cambridge Medieval History*, c. 4-1, Cambridge University Press, UK, 2008, s. 210.

37 H. G. Koenigsberger, *Medieval Europe*, Longman, USA, 1989, s. 188.

38 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. 1, (Çev. Fikret Işıltan), TTK Basımevi, Ankara, 1998, s. 85.

39 Dana C. Munro, "The Popes and The Crusades", *Proceedings of The American Philosophical Society* Vol. 55, No. 5, USA, 1916, s. 350.

40 Jean Richard, *The Crusades*, Cambridge University Press, UK, 2001, s. 6.

41 Marshall Baldwin, *A History of The Crusades*, University of Wisconsin Press, London, 1969, s. 29.

göz dikmesini mümkün kılmıştır.[42] Bu dönemde, 18. yüzyılda İngiltere'de yaşanan Sanayi Devrimi'nden çok daha önce bir endüstri devrimi gerçekleştirilmiş, önceki çağlarda görülmedik bir makineleşme yaşanmıştır. Önceleri el becerisi gerektiren işler artık bu makinelerde seri olarak yapılmaya başlanmış, tarımda uygulanan yeni teknikler ve yeni aletler sayesinde çok büyük gelişmeler kaydedilmiş ve çoğalan Avrupa nüfusunu rahatlıkla besleyebilecek bol ve çeşitli ürünler yetiştirilmiştir. Dolayısıyla Avrupa halkının hayat düzeyi kısa sürede büyük bir yükselme kaydetmiştir. Özel girişimciler, toprak sahipleri ve finans kuruluşları bu endüstriyel gelişmelerden büyük kazançlar elde etmiş; gelişen kapitalizm ile birlikte işletme ve bankacılık alanında yeni yöntemler ortaya çıkmıştır. Ekonomik güç siyasi güçle birleşerek büyük politikaların üretilmesini sağlarken, bu birleşmenin başka bir sonucu olarak Kıta Avrupası'nın dışında yeni pazar arayışlarına gidilmiştir. Bahsi geçen dönemde bu iş için Doğu'daki Müslüman ülkeler en uygun alanlar olarak görülmüştür. Üstelik bu pazar durumuna ek olarak, Kudüs başta olmak üzere kutsal bilinen şehirler de onların hâkimiyeti altındadır.[43] Sonuç olarak hem ekonomik hem de dinî açıdan ele geçirilmeye en uygun yerler Müslüman ülkelerdir.

Kıtadaki ekonomik gelişmelere 13. yüzyıla kadar devam edecek olan nüfus artışı da eşlik etmiş ve bu artış neticesinde kırda, kasabada, şehirde fazla nüfusun kanalize edileceği bir yol bulunması gerekmiştir. 11. yüzyılda Batı Avrupa'da merkezî otoritenin zayıflığı[44] ve arazileri büyük evlada bırakma uygulaması da Haçlı Seferleri için uygun bir zemin hazırlamıştır. Zira

42 Jackson Spielvogel, *Western Civilization* Vol. A, Second Edition, West Publishing Company, USA, 1994, s. 339.

43 Hüseyin Kayhan, "Haçlılar Karşısında Selçuklular", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 8 (33), Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2005, s. 300.

44 Jonathan Harris, *Byzantium and The Crusades*, Continuum International Publishing, Great Britain, 2006, s. 53.

şatolarında oturan büyük arazi sahipleri mülklerini paylaşmaya niyetli değillerdir. Geride kalan mirasçılar için her türlü macera ve zenginlik yolları artık açıktır. Mevcut miras hukukuna göre mirasın büyük evlada verilmesi, diğer kardeşleri macera arayan gençlere katılmaya itmiş ve sonuçta Haçlı Seferleri macera, para ve güç anlamlarını[45] kazanmıştır. Bunlara ek olarak Avrupa'nın uğradığı istilalar sona erdikten sonra büyük bir enerji birikmiş ve artan nüfusun bir şekilde yönlendirilmesi gerekmiştir. Nüfus artışının getirdiği ekonomik ve askerî nedenlerden dolayı kabilelerin yer değiştirmeleri de Haçlı Seferleri için uygun bir ortam oluşturmuştur.[46] Yer değiştirme gereği ve belki de isteği duyan bu nüfus, Kudüs'e doğru ilerleyen ordulara katılma yolunu seçmiştir.

Papanın Amaçları

Bizans'ın yardım çağrısını değerlendiren Papa II. Urbanus, olaya dinî bir açıdan bakarak Roma'nın liderliğinde Hristiyan kilisesini tekrar bir araya getirme fırsatı doğduğuna inanmış,[47] Bizans'ın başvurusunu manevi ve politik inisiyatifi tekrar ele geçirmek için müthiş bir fırsat olarak değerlendirmiştir.[48] Odaklandığı şey Hristiyanlığın hakiki lideri konumunu güvenceye alacak bir zafer kazanmaktır.[49] Bu planını uygulamaya koymak için, II. Alexander, IX. Leo ve VII. Gregory'nin adımlarını izleyerek,[50] 18-28 Kasım 1095 tarihleri arasında Fransa'nın Cler-

45 Halit Erol, *Şövalyelik ve Malta Şövalyeleri*, İstanbul, t.y., s. 20. (Eserde tarih yok)

46 Muammer Gül, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, İstanbul, 2002, s. 185.

47 Spielvogel, *a.g.e.*, s. 341.

48 Koenigsberger, *a.g.e.*, s. 187.

49 Gordon Kerr, *Avrupa'nın Kısa Tarihi*, (Çev. Cumhur Atay), İstanbul, 2011, s. 38.

50 Jean Flori, "Knightly Society", *New Cambridge Medieval History*, c. 4-1, Cambridge University Press, UK, 2008, s. 179.

mont şehrinde bir konsil toplamıştır.[51] Burada neler söylediği tam olarak bilinmemekle birlikte,[52] kullandığı sloganlardan biri "elinizden geldiği kadar çabuk Doğu kilisesinin yardımına koşunuz"[53] olan papa, Avrupa'nın dinî birliğini sağlama konusunda imparator ve derebeylerinin tam desteğine de sahiptir. Zira dinî birlik, Avrupa'nın siyasi sınırlarını Arap Yarımadası'na kadar genişletebilirdi. Bu manada, hayal gücünü harekete geçirecek bütün unsurlara sahip oldukları için hemen destanlaştırılmaya layık görülen,[54] Haçlı Seferleri'nin Avrupa tarihindeki asıl misyonu da ortaya çıkmış olmaktadır: Papa, derebeyi ve kralların hedeflediği bir "Birleşik Avrupa" yaratmak.[55] Papalık Alman ve Fransız krallarıyla o dönem içerisinde dünyevi idarede yer almak isteği dolayısıyla çatışma içindeydi. Dolayısıyla ilk Haçlı seferine genelde büyük-küçük soylu sınıfı katılırken krallara rastlanmaz. Papanın da amacı bu şekilde seferlerin kontrolünü elinde tutup olası bir başarıda Kudüs'te bir kilise devleti kurabilmekti. II. Haçlı Seferi'ne Alman ve Fransız krallarının katılmasındaki sebep ise papanın arzuları hilafında St. Bernard'ın faaliyetleriydi. Bu husus da gözden kaçırılmamalıdır.

Doğu'nun Zenginliklerini Ele Geçirmek

Haçlıların niyetlerinden belki de en önemlisinin kazanç elde etmek olduğu, keşif seferine katılan şövalyelerin *déracinés*, *servet avcıları* veya *milites* (militia sancti petri- Aziz Petrus'un Askerleri)

51 Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara, 1995, s. 152.

52 Christopher Tyerman, *The Crusades*, Sterling Publishing, New York, 2009, s. 14.

53 Herrin, *a.g.e.*, s. 343.

54 Marc Bloch, *Feodal Toplum*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara, 2005, s. 149.

55 Kalın, *a.g.e.*, s. 65.

gibi çeşitli adlarla anılmasından[56] kolaylıkla anlaşılmaktadır. Haçlı seferi için vaazlar verildiği devre, her ne kadar teknolojik açıdan gelişmeler yaşansa da realiteye bakıldığında, kuraklık yüzünden hasadın çok kötü olduğu ve neticede tarımda büyük bir çöküntü yaşandığı bir zamana rastlamaktadır. 1094 yılındaki sel ve salgın hastalıkları, ertesi yıl yaşanan kuraklık ve açlık felaketleri izlemiştir. Bu durumun bir sonucu olarak, kutsal kitapta "içinde süt ve bal akan"[57] Doğu topraklarına yerleşmek efsanesi, yani zengin bir toprağa sahip olmak arzusu, köylüleri, topraksız oğulları ve ufak alanları paylaşan ailelerin fertlerini cezbeden bir hayal hâline gelmiştir. Papanın Clermont Konsili'nde "bu memleket artık sakinlerini doyurmaktan acizdir; onun için mülkü tahrip ediyor ve bitmez tükenmez şekilde birbirinizle savaşıyorsunuz" şeklindeki söylevi de bu durumu kanıtlar niteliktedir. O hâlde Doğu'ya gitmek ve kendilerini içinde bulundukları sefaletten kurtarmak[58] Haçlı Seferleri'ne katılanlar için bir çıkış yolu olarak görülmüştür.

Cluny Tarikatı'nın Faaliyetleri

Tarih içerisinde zaman zaman meydana gelen kilise reform hareketleri 9. ve 11. yüzyıldaki etkileriyle Haçlı Seferleri'nin nedenlerinden birini teşkil etmektedir. Bunun nedeni belki de ilk kez kilise tarafından desteklenmiş bir reform özelliği taşımasındandır. Papalıktaki bu reform hareketi darbesi[59] 910 yılında Akitanyalı kont William tarafından Cluny Manastırı'nın ku-

56 Franco Cardini, *Avrupa ve İslâm*, (Çev. Gürol Koca), İstanbul, 2004, s. 69.

57 Çölde Sayım 13:27, *Kutsal Kitap*, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2006, s. 180.

58 Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri Tarihi*, İstanbul, 2007, s. 12.

59 Jonathan Phillips, "The Origins and Direction of The Second Crusade- A Reassessment", *Uluslar arası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, (23-25 Haziran 1997, İstanbul), Ankara, 1999, s. 23.

rulmasına dayanmaktadır. 10. yüzyıl sona erdiği sırada Cluny Manastırı bir dizi üstün ve kabiliyetli başrahibin idaresi sayesinde, mükemmel bir düzen ve disiplin kazanmış, papalık makamıyla sıkı bağlar kurmuş ve geniş bir kilise organizasyonunun merkezi hâline gelmiş bulunmaktadır. Kendilerini Batı Hristiyanlığı'nın vicdan muhafızları addeden Cluny rahiplerinin doktrinleri haccı iyi gözle görmekte, hac seyahatlerini geliştirmek istemektedir. İzleyen yüzyılın başında İspanya ibadet yerlerine yapılan haclar tamamıyla onların idaresi altında yapılmıştır. Aynı zamanda Kudüs'e de hac ziyaretleri tertip etmeye ve bu ziyaretleri herkese açık tutmaya başlamışlardır.[60] Ayrıca *Reconquista* (yeniden keşif) sürecinde ortaya çıkan manastırlarını denetlemek üzere teftiş seyahatleri yapan[61] Cluny Tarikatı'nın Haçlı Seferleri'ni desteklemesinin bir nedeni de Hristiyanlığa olan aşırı bağlılıkları ve İslâmiyet'e olan karşıtlıklarıdır. Hatta Cluny Manastırı rahiplerinin en ünlüsü[62] Saygıdeğer Peter "size bizden bazılarının sıklıkla yaptığı gibi silahlarla değil fakat sözcüklerle, güçle değil akılla, kin ve nefretle değil sevgiyle saldırıyorum... sizi seviyorum, sizi sevdiğimden size yazıyorum, size yazarak sizi kurtuluşa davet ediyorum"[63] diyerek Müslümanların yanlış yolda olduklarını ifade etmeye çalışmıştır.

Kilise reform hareketinin Haçlı Seferleri'ne bir diğer etkisi denetlemelerin genişletilmesiyle ortaya çıkmıştır. Reformcular keşişleri için şart olan evlenmeme kuralını manastır dışındaki pa-

60 Runciman, *a.g.e.*, s. 36.

61 Jacques Le Goff, *Orta Çağda Entelektüeller*, (Çev. M. A. Kılıçbay), İstanbul, 2006, s. 36.

62 Corliss K. Slack, *Historical Dictionary of The Crusades*, The Scarecrow Press, Oxford, 2003, s. 67.

63 "Aggredior, inquam, vos, non, ut nostri saepe faciunt, armis, sed verbis, non vi, sed ratione, non odio, sed amore... vos diligo, diligens vobis scribo, scribens ad salutem invito", Petrus Venerabilis, "Tractatus Adversus Sectam Saracenorum", *PL*, CLXXXIX, Ed.: J. P. Migne, Paris, 1854, s. 674.

pazları da kapsayacak şekilde genişleterek ruhban sınıfın ahlakını yükseltmeye çalışmışlar, manastır dışındaki papazların günlük hayatlarını düzenlemek üzere kilise hukuku kurulları meydana getirilmiştir. Halktan insanlar da reform hareketine katılmaya yönlendirilmiş, bunlardan bir kısmı ise Haçlılara katılmaya teşvik edilerek Kudüs'ün yolunu tutmuşlardır.[64]

Hristiyan Hacıların Yolculukları Sırasında Yaşadıkları Zorluklar

Kilisenin ilk dönemlerinden beri hayırlı seyahatler olarak silahsız yapılan hac seyahatleri, 11. yüzyılda Hristiyan dindarlığının derinleşmesi sonucu artmakla birlikte,[65] hacıların Kudüs'e giderken yollarda yaşadıkları zorluklar ve kıyıma maruz kalmaları Haçlı Seferleri'nin görünürdeki sebeplerinden birini oluşturmaktadır. Batılı kaynaklarda sebep olarak gösterilen bir başka husus da Türklerin Kudüs'ü aldıktan sonra bazı kiliseleri yıktıkları, rahipleri öldürdükleri ve hacıları alıkoyduklarıdır.[66]

El-Hâkim'in düşmanca tutumları

Hristiyan bir anneden doğup aslında Hristiyanî bir terbiye alan halife el-Hâkim zamanında Hristiyan hacılara karşı kısa bir takibat devresi yaşanmıştır. On yıl süreyle, 1004'ten 1014'e kadar el-Hâkim tarafından Hristiyanlar aleyhine ardı ardına fermanlar, emirnameler yayımlanmış, bu tutum kilise mallarını müsadereye, haçları yakmaya, kiliselerin damları üzerine küçük mescitler inşasını emretmeye ve nihayet kiliseleri yakmaya kadar

64 Jacques Dalarun, "Ruhban Bakış", *Kadınların Tarihi*, c. 2, Ed. G. Duby, M. Perrot, (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul, 2005, s. 28.

65 Kinder, Hilgeman, *a.g.e.*, s. 151.

66 Thomas Madden, *The New Concise History of The Crusades*, Rowman & Littlefield Publishers, USA, 2005, s. 5.

gitmiştir. 1009 yılında Paskalya Yortusu'nun arife gecesinde yakılan Kutsal Ateş'in hiç kuşkusuz bir sahtekârlık olduğu iddiasıyla, Kutsal Mezar Kilisesi'nin tahribi için emir veren halife, Hristiyanlar için son derece kutsal olan bu mezarı yıktırmıştır.[67] Ayrıca aynı halifenin yönetimi döneminde, 1014 yılına kadar yaklaşık 30.000 kilise yağmalanmış veya yakılmış ve birçok Hristiyan da canlarını kurtarmak için şeklen Müslümanlığı kabul etmek zorunda kalmışlardır.[68] Lakin sonrasında ez-Zâfir ile anlaşan Bizans İmparatoru yıkılan kiliseyi yeniden yaptırmış ve ilişkiler düzene girmiş Hac ziyaretleri aynen devam ettiği yanlış anlamaları izale adına ifade edilmelidir. Kutsal Mezar Kilisesi'nin yıkımı Haçlı Seferleri'ne yol açan Hristiyan propagandasında önemli bir unsur olarak yer almış[69] ve ilk Haçlı seferi bu mezarın kurtarılmasını amaçlamıştır.[70]

HAÇLI SEFERLERİ DÜŞÜNCESİNİN DOĞUŞU

Haçlı Seferleri, Orta Çağ'ı karakterize eden büyük olaylardandır. Haçlı Seferleri'ni ister Hristiyan maceralarının en muazzamı, ister barbar istilası sayalım, sonuçta Orta Çağ tarihinin büyük ve merkezî bir olayıdır. Gibbon'un ifade ettiği gibi **"büyük dünya çekişmesinin hikâyesi"**dir. Bu derece önemli olan hareketin ilim dünyasının ilgisini çekmesi çok normaldir. Haçlı Seferleri konusunda araştırma yapan ilim adamlarını en çok da bu hareketi doğuran sebepler meşgul etmiştir.

Batı dünyasında araştırma yapan ilim adamları Haçlı hareketinin temel sebebini dinî unsurlara bağlamaktadırlar. Onların

67 Peter Kidson, "Architecture and The Visual Art", *New Cambridge Medieval History*, c. 4-1, Cambridge University Press, UK, 2008, s. 719.

68 Runciman, *a.g.e.*, s. 28.

69 Oded Peri, *Christianity Under Islam in Jerusalem*, Brill, Netherlands, 2001, s. 75.

70 Jean Richard, "The Eastern Churches", *New Cambridge Medieval History*, c. 4-1, Cambridge University Press, UK, 2008, s. 567.

bu yaklaşımı yadırganamaz, çünkü Batı'da Haçlı Seferleri ile uğraşan tüm ilim adamları Hristiyan dinine mensuptur. Ancak bu konuda değişik fikirler ileri süren tarihçiler de vardır. İslâm dünyası ise Haçlı Seferleri ile ilgili görüşlerini ortaya koyacak ve bu hareketin anlamını kendi açısından değerlendirecek bir çalışmayı henüz gerçekleştirememiştir.[71]

Haçlı Seferleri'nin doğuşunda, Orta Çağ Avrupa toplumunu zorlayan unsurlar aslında siyasi, sosyal ve ekonomik sebeplerdir. Batılılarca bu hareketin en önemli unsuru olarak ileri sürülen dinî motif ise sadece itici bir güçtür. Çünkü Haçlı Seferleri'nin ortaya çıktığı sırada Avrupa'da yıllardan beri süregelen açlık, yoksulluk ve topraksızlık sıkıntılarının doğurduğu kargaşa yanında, ücretli askerlik anlayışı, savaşçı ve kolonizatör bir taşma hareketi de başlamış bulunuyordu.[72]

Batı dünyası barbar istilaları ile iyice zayıflarken, Doğu, Constantinus'un siyaseti sayesinde kendisini ayakta tutabilmiştir. Galya, İspanya, Afrika, Uzak Britanya ve İtalya'nın içinde barbar krallıklar kurulurken Roma imparatoru Doğu eyaletleri üzerinde, İstanbul'dan egemenliğini devam ettiriyordu. Batı'nın fakirleşmesi Suriyeli ve Mısırlı fabrikatör için pazarlarının kaybedilmesi demekti. İran ile yapılan sonsuz savaşlar çölü aşarak Antakya ve Lübnan limanlarına ulaşan ticaret yollarını işlemez hâle getiriyordu. Habeş ve Arabistan'daki iç karışıklıklar sebebiyle Mısırlı tüccarlar için Kızıldeniz yolunu da kapatıyordu. İstanbul bütün devletlerin ana pazarı hâline geldi ve Uzak Doğu ile Orta Asya steplerine geçen daha kuzeye uzanan yeni bir yol aranmaya başlandı. Antakya ve İskenderiye ahalisi kendilerini gölgede bırakan ve darbe vuran İstanbul şehrini kıskanmakta idiler. Suriye ve Mısırlılar ise yeni Bizans devlet sisteminin sıkı

71 Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri Tarihi Makaleler-İncelemeler-Bildiriler*, İstanbul, 2007, s. 2.

72 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 2.

sıkıya merkeziyetçiliğe dayanmasından şikâyetçiydiler. Mahalli haklar ve imtiyazlar gittikçe daha büyük ölçüde azaldığı gibi vergiler de eski Roma devrindekine göre daha büyük ciddiyetle tahsil edilir olmuştu. Hoşnutsuzluk, hiçbir zaman uzun süre uyuklamayan Doğu milliyetçilik akımlarına yeni bir yaşama gücü katmıştı. Aradaki düşmanlık ve anlaşmazlıklar dinî sorunlar üzerinde açıkça patlak verdi.[73]

Avrupa toplumu üzerinde en büyük etkiye sahip bulunan kilise, hem düzenin bozukluğuna çare aramakta, hem de gittikçe artan kudretini Doğu'ya hâkim olmak hususunda kullanma emellerini beslemekteydi. Bu hareketin başlamasına öncülük etmiş olan kilisenin, Doğu'ya yapılacak bir seferin faydalarını topluma aşılayıp yayarken dinî motifi ön plana çıkarması çok normaldi. Kilise, Haçlı Seferleri'ne katılanlara günahlarının affı ve uhrevi mükâfat vadederken, dinî motiften, sosyal ve ekonomik şartların zorladığı para, ganimet ve toprak kazanma hırsını kamçılamak ve siyasi amaca yönlendirecek bir faktör olarak faydalanmıştır. Bu hareketin asıl nedeni Batılıların ileri sürdüğü gibi dinî unsur değil, ağır sosyal hayat şartlarının zorlaması ve siyasi amacın gerçekleştirilmesidir.[74]

Haçlı Seferleri'nin bizim için önemli olan tarafı, bu harekete sebep olan unsurların hangi amaç için kullanıldığı ve ne şekilde yönlendirildiği hususudur. Çünkü dinî örtüye bürünen bu hareketin hedefi tamamıyla siyasal olup, Batı dünyasının Doğu'yu özellikle Anadolu'yu ele geçirme çabasıdır. Bir başka ifadeyle tarihe Haçlı seferi olarak geçen bu hareket "11. yüzyılda Türklerin batıya ilerlemeleri ve aynı yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu'yu yurt edinmeye başlamaları üzerine, Avrupa dünyasının **"kutsal toprakları kurtarmak"** parolası ile Türkleri Ön Asya'dan atmak ve bu bölgeye bizzat sahip olmak için baş-

73 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. 1, Ankara, 2008, s. 5
74 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 2-3.

lattığı ve 200 yıl boyunca Yakındoğu'yu kan ve ateş gölü hâline çevirdiği bir saldırı olayıdır."[75]

Hristiyan âleminin kutsal topraklarının Müslümanların eline geçmesi I. Haçlı Seferi'nden yaklaşık 457 yıl öncesine dayanmaktadır. Miladi 638 yılının Şubat ayında Halife Hz. Ömer Kudüs'e girdi ve Kudüs'ü hâkimiyeti altına aldı. Kudüs'ün kaybı Hristiyanlar için korkunç bir darbe oldu. Müslümanların ilerleyişi bu darbeden sonra da devam etti; 700 yılında Araplar bütün Roma Kuzey Afrika'sını, 711 yılında da İspanya'yı fethettiler. 717 yılında Müslüman Devleti Pireneler'den Orta Hindistan'a kadar uzanıyordu ve fatih askerler İstanbul surları önünde, imparatorluğun kapısını çalmaktaydılar.[76]

Doğu Hristiyanları inançsız saydıkları efendilerinin hâkimiyetini seve seve kabul ettiler. Ellerinden başka bir şey de gelmezdi. Bizans'ın kutsal yerleri kurtarmak için yeniden kalkınma ihtimali pek azdı. Kısa zaman içerisinde Müslümanlar, İskenderiye Limanı'na dayanarak Bizanslıların elinden en değerli üstünlüklerini, deniz hâkimiyetini çekip alan bir donanma inşa ettiler. Müslümanlar karada aşağı yukarı üç yüz yıl taarruzda kaldılar. Hristiyan hükümdarlar tarafından kurtarılmayı beklemek tamamıyla anlamsız görülmekteydi.[77]

Hristiyanlık dünyası kendi içinde iç çekişmeler yaşıyordu ve Batı Roma kilisesinin bütün Hristiyanlık âleminin tek efendisi olmak ve Doğu'yu ele geçirmek gayesi vardı ve aynı düşünceye İstanbul Patrikliği de sahipti. Aslında bu düşünce, bu hedef ve 7. yüzyılın sonunda iki taraf arasında beliren dogmatik anlaşmazlıklar 8. yüzyılda Doğu Kilisesi'nin benimsediği **"Tasvir Kırıcılık"** akımı ile derinleşmişti. Aynı yüzyılın ikinci yarısında İtalya'daki Bizans hâkimiyetinin çöküntüye uğraması ise, Ro-

75 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 3.
76 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 1, s. 3-15.
77 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 1, s. 16.

ma'nın imparatorluğa bağlılığından kopması ve o sıralarda Batı'da kurulmakta olan Karolenj Devleti'ni kendisine yeni koruyucu olarak seçmesiyle sonuçlanmıştı. Artık Doğu'yu ve Batı'yı fikrî ve dinî bakımdan bir arada tutmak mümkün değildi. Çünkü Doğu ve Batı dünyası yüzyıllardan beri sosyal ve kültürel bakımdan birbirine zıt yönde gelişmiş, iki taraf arasında büyük bir yabancılaşma olmuştu. Birbirinden böylesine uzaklaşmış bulunan iki toplumda artık kilise birliğini ayakta tutacak hiçbir müşterek unsur kalmamıştı. Nasıl Batı İmparatorluğu'na dayanarak Roma, yani papalık bütün Hristiyan dünyası üzerinde üstünlük iddiası ileri sürüyorsa, Güney Slavlarının ve Rusların Doğu Kilisesi'ne bağlanmasıyla 10. yüzyılda etki alanı muazzam ölçüde genişlemiş bulunan İstanbul Patrikliği de artık aynı üstünlük iddiasını savunmaktaydı. Bunun neticesinde 11. yüzyıl başında İstanbul Kilisesi geleneksel Roma dostluğu tutumundan vazgeçince zayıf durumdaki papalık taviz vererek meseleyi barışçı yolla çözmeye çalışmıştı. Ne var ki ortaya çıkardığı fikir cereyanı gittikçe güçlenen Cluny Reform Hareketi'nin uzlaşmaz tutumu yüzünden bu taviz verilemedi ve iki taraf arasında anlaşmaya varmak mümkün olmadı. Bunun sonucunda, tarihî akışın zorunlu hâle getirdiği ve **"Schisma"** terimiyle ifade edilen, iki kilise arasındaki kesin ayrılık 1054 yılında gerçekleşti. Artık iki rakip kilise için kendi iddiasını karşı tarafa kabul ettirmek, yani Hristiyanlığın en yüksek tek başkanı olduğunu kanıtlamak en önemli amaçtı.[78]

Hristiyanlığın durumu böyle iken, Batı Avrupa, Karolenj Frank İmparatorluğu'nun üçe ayrılması ile (843) hanedanların, kralların, prenslerin, düklerin, piskoposların hatta şehirlerin bile kendi aralarında hâkimiyet ve üstünlük için mücadele ettikleri bir saha hâline geldi. Bu mücadeleye papalar da katıldı. Papaların amacı Avrupa'daki bütün bu güçleri itaat altına alarak, hepsine üstünlüğünü kabul ettirmek ve papalık makamını Hristiyanlık

78 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 4.

dünyasının en büyük hükümdarlık organı hâline getirmekti fakat bunu yapacak silahlı güçleri yoktu. Buna karşılık, rahiplerden oluşan büyük bir propaganda orduları vardı. Papalar bu propaganda ordusunu kullanarak başta halk olmak üzere Hristiyanlık dünyasının bütün siyasi ve askerî güçlerini kendilerine bağlama ve onlara hükmetme gayreti içine girdiler. Batı Avrupa Hristiyanlık dünyasında meydana gelen bu hâkimiyet ve üstünlük mücadelesinden en büyük zararı halk görmekteydi. Özellikle merkezî idarenin kontrolünden çıkmış olan savaşçı Frank ve Norman şövalye grupları, gittikçe saldırgan hâle gelmişlerdi. Bunlar merkezî otoritenin çözülmesiyle gözlerini dışarıdan içeriye çevirmişler, isteklerini kabul ettirmek için genellikle baskı ve şiddet kullanıyorlardı. Hiç kimse bunlara karşı çıkmaya cesaret edemiyordu. Bu yüzden Batı Avrupa'nın her tarafını korku ve dehşet sarmış bulunuyordu. Artık Batı Avrupa ülkelerinde düzen, huzur ve güvenlik diye bir şey kalmamıştı. Daha da kötüsü üretim durmuş, ekonomik hayat tamamen felç olmuştu. Açlık ve sefalet toplumda gittikçe yayılmaya başlamıştı. Papalık, Avrupa'nın her tarafını sarmış olan bu karışıklığı ve anarşiyi, önce barış çağrıları yaparak önlemeye çalıştı fakat bu çağrılar savaşçı unsurları pek etkilemedi.[79]

Hz. Ömer'in Kudüs'ü fethetmesi ve Müslümanların kutsal toprakları birer birer ele geçirmesinin ardından Türklerin de Anadolu'da var olmasıyla birlikte Bizans İmparatorluğu ciddi bir tehlike altına girdi. Malazgirt Savaşı, Bizans açısından kesin bir felaket olmuştu. Malazgirt Savaşı'ndan sonra özellikle 1073 yılından itibaren Türkler, Anadolu'daki fetihlerine hız kazandırdı. Süleyman Şah ile birlikte Danişmend, Mengücek, Çaka gibi birçok Türkmen beyi Anadolu'nun fethine katılmıştı.[80] İslâm tehdidi, Türklerin gelişine kadar Bizans'tan çok Batı'yı ürkü-

79 Salim Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, c. 2, Çorum, 2003, s. 71-72.
80 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 1, s. 52.

tüyordu. Arapların İstanbul önündeki başarısızlıklarından beri savaş, Hristiyanlığın Doğu sınırlarında bir tehlike olarak kalmış fakat hiçbir zaman imparatorluğun birliğini ve varlığını tehdit edecek bir ciddiyet kazanmamıştı. Bu savaş hâli uzun bir süre iktisadi ve kültürel mübadeleye hiçbir suretle engel olmamıştı. Araplar, Bizans ile hemen hemen aynı derecede Grek-Roma medeniyetinin varisi olmuştu. Arapların yaşayış şekilleri Bizans toplumunun yaşayış şeklinden önemli bir ayrılık arz etmiyordu. 10. yüzyılda İspanya'daki Müslümanlar, Hristiyanlar için elle tutulacak büyük bir tehdit teşkil etmekteydi.[81]

İşte 11. yüzyılın sonunda Batı kilisesi için bu hedefe ulaşmayı sağlayacak bir sebep ortaya çıkmıştı. Bizans, Türklere karşı yardım istiyordu. O zamana kadar Hristiyanlığın doğu sınırını korumak görevini üstlenmiş olan Bizans, askerî bakımdan düştüğü güçsüzlüğü gidermek üzere papalığın aracılığıyla Batı'dan ücretli asker temin etmeyi arzuluyordu. Papalık bu fırsatı değerlendirmeliydi. Bizans'ın yardım isteğine müspet cevap vermek için Avrupa'daki durum pekâlâ uygundu.[82] 11. yüzyılın sonuna doğru Batı toplumunda oluşan uygun ortam sayesinde artık Doğu'ya karşı harekete geçmek fırsatını nihayet yakaladığını düşündü. Bizans askerî bakımdan gücünü yitirmişti. Batı rahatça Bizans'ın yerini alabilir, İstanbul Patrikliği'ne boyun eğdirebilir ve aynı zamanda yüzyıllardan beri bütün Akdeniz çevresine hâkim bulunan İslâm'ın gücünü kırıp, özellikle yarım yüzyıldan beri Anadolu'ya yerleşmekte olan Türkleri buradan söküp atarak bu topraklara bizzat sahip olabilirdi. 11. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa için bu hedefini gerçekleştirecek bir fırsat ortaya çıktı. 1074 yılında Bizans İmparatoru VII. Mikhail Dukas (1071-1078), o zamana kadar Hristiyanlığın doğu sınırını koruma görevini üstlenmiş olan imparatorluğun askerî bakımdan düştüğü güçsüzlüğü gider-

81 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 1, s. 68-69.
82 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 4-5.

mek üzere papalık aracılığıyla Avrupa'dan Türklere karşı ücretli asker yardımı istemekteydi. Esasen, papalık da bir süreden beri Bizans'ın Anadolu'daki Türk ilerleyişini durduramamasından endişe duyuyordu. Bu sebeple Papa VII. Gregorius, imparatorun askerî yardım çağrısını olumlu karşıladı fakat papa hayalini kurduğu böyle bir askerî yardımı uygulama aşamasına getirecek durumda değildi ve iki taraf arasındaki yakınlaşma sonuçsuz kaldı. Bununla beraber bu duygu ve düşünceler Batı'da hiç unutulmadı ve on beş yıl sonra papalık tahtına çıkan II. Urbanus ile Bizans İmparatoru Aleksios I. Komnenos arasında aynı konu yeniden ele alındı.[83]

1092'de Melikşah'ın vefatının ardından Büyük Selçuklu Devleti içindeki yüksek otorite boşluğu ve iktidarı ele geçirmek için hanedan mensupları arasındaki mücadeleler, Türk dünyasını zor duruma sokmuştu. Bu sebeple Bizans İmparatoru güçlü ordularla yapılacak birkaç seferin Anadolu'daki Türk kudretini tamamen kıracağını düşünüyordu fakat güçlü ordular kurmak için yeterli sayıda askeri yoktu. Ordusunu kuvvetlendirmek amacıyla Avrupa'dan ücretli asker yardımı istiyordu. Eğer Papa Urbanus, nüfuzu sayesinde imparatora Batı'dan asker toplamak hususunda yardımcı olursa, ihtiyaç duyulan ordular kurulabilir ve Anadolu'da taarruza geçilebilirdi. Bu sebeple Aleksios, daha 1089'da Papa Urbanus'un başkanlığında toplanan Amalfi Konsili'ne elçiler göndererek Batı ile uyumlu bir politika yürütmeye hazır olduğunu belirtti. Papa II. Urbanus da iki taraf arasındaki soğukluğu ortadan kaldırmaya çalışıyordu. 1095 Piacenza Konsili'ne katılan Bizans elçileri bu kez de Türkler geri atılmadıkça Hristiyanlığın doğu sınırının güvence altına alınamayacağını

83 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, İstanbul, 2004, s. 2; Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri ve Türkler", *Türkler*, c. 6, Ankara, 2002, s. 113-1134.

ve bunu sağlamak için imparatorun hizmetinde Türklere karşı savaşmanın şerefli bir iş olacağını dile getirdiler.[84]

Bütün Hristiyanlık âlemi üzerinde hâkimiyet kurmak düşüncesini benimsemiş olan Papa II. Urbanus için imparatorun teklifi bulunmaz bir fırsattı. Teklifi memnuniyetle karşıladı ama bu isteği farklı bir açıdan değerlendirdi. Sayısı belki de birkaç bin kişiyle sınırlı kalacak kadar ücretli askeri bir araya toplamak yerine Batı'nın kavgacı şövalyelerine, topraksız köylülerine, aç ve sefalet içinde yaşayan herkese para ve toprak sahibi olacakları düşüncesini aşılamak ve zengin Doğu'ya büyük bir askerî sefer düzenlemek üzere onları teşvik etmek, Avrupa açısından çok daha faydalı bir girişim olurdu. Ancak Urbanus'a göre, geniş kitleleri Doğu'ya gidip savaşmak konusunda kolayca etkilemek için sadece iyi ücret propagandası yeterli değildi. Bunu daha çekici bir sebebe dayandırmak gerekiyordu. Zira Batı dünyası, Bizans'ın elde edeceği başarılardan ziyade, maddi bakımdan kendi çıkarlarına uygun düşecek, manevi bakımdan ise dinî hislerini şevk ve galeyana getirecek bir çağrının uyandıracağı cazibeyle Doğu'ya gitme hevesine kapılabilirdi. Öyleyse Doğu'ya düzenlenecek sefer İsa aşkına olmalı, din uğruna fedakârlık ve sevgi konusu üzerine oturtulmalı, çağrı bu doğrultuda yapılmalıydı.[85] Papa II. Urbanus, 27 Kasım 1095'te Clermont'ta yaptığı konuşmada hedef ve amacı şöyle ifade eder: "Bildiğiniz gibi Türkler onlara saldırıp Marmara Denizi kıyılarındaki Roma topraklarına kadar ilerlediler. Gittikçe daha fazla Hristiyan toprağını ele geçirip, savaşlarda onları yedi defa yendiler, birçok insanı öldürüp esir aldılar. Tanrı'nın krallığını harap ettiler. Eğer onlara müsaade ederseniz Tanrı'nın müminlerini yenip topraklarını fethetmeye devam edecekler. Bu nedenle Tanrı, sizlere cesaret verip tıpkı İsa'nın müjdecileri gibi sizin de, zamanla uzaklarda yaşayan

84 Demirkent, "Haçlı Seferleri ve Türkler", c. 6, s. 1134.
85 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 4.

Hristiyanlara yardım edip bir an önce topraklarımızdaki bu adi yarışa son vermenizi sağlamak için defalarca sizleri, tüm sınıflara mensup insanları, şövalyeleri ve yaya askerleri, fakir ve zenginleri sevk etmiştir."[86] Batı'nın düşüncesi ve hedefi Anadolu'yu hatta bütün Yakın Doğu'yu ele geçirmek ve hâkimiyet kurmaktı. Haçlılar adı verilen bu kalabalık savaşçı ordularından sadece Türkler değil, Doğu Hristiyanları da büyük sıkıntılar ve acılar çekecekti.[87]

İslâm Devleti'nin Akdeniz'deki hâkimiyeti, 1095–1270 seneleri arasında devam edecek olan kanlı Haçlı Seferleri'nin sebeplerinden birisi olacaktır. Ancak sonucu itibariyle 7. yüzyıldan itibaren Bizans ve İslâm devletleri arasında Doğu Akdeniz sularında askerî ve ticari bakımdan paylaşılmış olan hâkimiyet, Haçlı Seferleri döneminde Pisa, Cenova ve Venedik şehir devletlerinin eline geçti. Her ne kadar Mısır Fatimî Devleti ve Bizans İmparatorluğu'nun filoları bu sularda dolaşmaya devam ettilerse de, eski kudretlerini bir daha elde edemediler; iki taraf için de denizlerdeki üstünlük uzun bir süre için uçup gitmişti.[88]

HAÇLI SEFERLERİ İÇİN ÇAĞRI

Papa II. Urbanus, 1095 yılının yazında önce Fransa ve Valencia'ya gitti, ardından Le Puy'e vardı. Buradan Fransa ve komşusu ülkelerin piskoposlarına mektuplar yazarak, Kasım ayında Clermont'ta kendisiyle buluşmalarını istedi. Urbanus, bütün Avrupa'yı dolaştı ve Clermont Konsili 18-28 Kasım 1095 tarihleri arasında toplandı. Konsile üç yüzü aşkın kilise mensubu katılmış

86 Fulcherius Carnotensis, *Kutsal Toprakları Kurtarmak: Kudüs Seferi*, (Ter. İlcan Bihter Barlas), İstanbul, 2009, s. 50-51.

87 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 12.

88 Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri Döneminde Doğu-Akdeniz'de Deniz Hâkimiyeti", *Haçlı Seferleri Tarihi: Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, (Haz. Ebru Altan), İstanbul, 2007, s. 221.

olup, görülen işler geniş bir sahaya aitti.[89] Urbanus, 27 Kasım Salı günü düzenlenen açık hava toplantısında din adamlarından ve halktan oluşan büyük bir kalabalığa hitap ederek Haçlı seferi çağrısı yaptı. Bu çağrıda Batı Hristiyanlarına Doğu'daki din kardeşlerini Türklerin baskı ve zulmünden kurtaracak bir savaşa katılmanın, dinî açıdan ne kadar şerefli bir görev olduğu mesajını verdi. Urbanus konuşmasında Türklerin hükmü altında yaşamanın korkunçluğunu vurguluyor, Türklerin İstanbul için ne derece tehlikeli olduğunu mübalağalı bir şekilde anlatıyor ve Doğu Hristiyanlarının Batılı kardeşlerinden yardım beklediğini söylüyordu. Düşüncesine göre İspanya'da Müslüman Araplara karşı sürdürülen savaş ile Doğu'da Türklere karşı yapılan savaş eşdeğerdi. Hristiyanları bir yerde Müslümanlardan kurtarıp başka bir yerde yine onların mezalim ve baskısına maruz bırakmak doğru değildi. Hâlbuki Batı dünyasında İslâm ülkelerinde yaşayan Hristiyanlara Müslümanların hoşgörüsü pekâlâ biliniyordu.[90] Zira Halife Hz. Ömer, 638'de Kudüs'ü fethettiği zaman orada şehrin büyüğü sıfatıyla Patrik Sophronios da bulunuyordu. Halife ilk olarak Hz. Muhammed'in miraca çıktığı Süleyman Mabedi'ne gitti ve ardından Hristiyanların kutsal yerlerini görmek istedi. Patrik onu Kutsal Mezar Kilisesi'ne götürdü ve görülecek ne varsa gösterdi, onlar kilisede iken Müslümanların namaz vakti yaklaşmıştı, halife nerede namaz kılabileceğini sordu, Patrik Sophronios ondan bulunduğu yerde kılmasını rica etti fakat Hz. Ömer, adamlarının onun ibadet ettiği yeri İslâm adına alıkoyacaklarından korktuğunu söyleyerek avluya çıktı ve namazını kıldı. Söylediği gibi oldu, avlu Müslümanlar tarafından alındı fakat kilise eskiden ne ise o şekilde, Hristiyanlığın en kutsal yeri olarak kaldı.[91] Müslümanların fethinden sonra buraya yapılan

89 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 1, s. 83.
90 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 5.
91 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c.1, s. 3.

hac ziyaretleri hiç eksilmemiş, aksine artarak devam etmiştir. Başlangıçtan itibaren Hristiyan olsun Musevi olsun bu toplumlar belirli sınırlar içerisinde kendi dinlerinin icaplarını yerine getiriyorlardı. Kiliseleri açıktı, kendi mahkemeleri vardı. Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulması ve Türk hâkimiyetinin başlaması da bu topraklarda yaşayan yerli Hristiyanların durumunu etkilememişti. Durumun bozulması ileri sürülemezdi, Papa Urbanus, seferi başlatmak için bahaneler buluyordu.[92]

Haçlı çağrısı yapan Papa II. Urbanus, bu seferin büyük bir hac yolculuğu olacağını söylüyor, sefere katılacakların günahlarının affedileceği, kilise tarafından sefere katılacak şahısların ve mallarının güvenliğinin sağlanacağını belirtiyordu, fakat bu acayip bir hac daveti idi. Nitekim Papa Urbanus, sefere katılanları silah taşıyan şövalyeler, yani genç ve sağlıklı kişilerle kısıtlamaya çalışıyordu. Hâlbuki hac ziyaretleri geleneksel olarak günahlardan arınmak için yapılan bir görevdi ve insanların durumu ne olursa olsun yasaklanamazdı, o hâlde Urbanus'un sözleri gerçeği yansıtmamaktaydı. Bütün bu mantığa aykırı düşüncelere rağmen papanın çağrısı Hristiyanlık âleminde büyük bir coşkunlukla karşılandı. Çünkü bu çağrı Müslümanlardan bir "öç alma" çağrısı idi.[93]

"Öç alma" fikrinin Hristiyanlar üzerinde ne derece etkili olduğu, daha Haçlı seferinin başlarındaki ilk "soykırım" hareketiyle Musevilerde kendisini gösterdi. Önce Fransa'da başlayan ve hemen tüm Avrupa'ya yayılan "Yahudi düşmanlığı" cereyanı, Haçlıların Doğu'ya doğru yola çıkmadan önce Musevi cemaatinin öldürülmesi, işkencelere uğratılması ve mallarının tahrip ve gasp edilmesiyle gelişti. Zamanın Hristiyan yazarları bu katliamların para temin etmek hırsıyla yapıldığını yazarak durumu

92 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 5.
93 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 5-6.

mazur göstermeye çalışırken, Yahudiler Hristiyanlığı kabul etmek ile ölüm arasında bir seçim yapmaya mecbur bırakılıyorlardı.[94]

27 Kasım 1095 tarihinde, Papa II. Urbanus büyük halk hatiplerine özgü bir sanatla ve ateşli bir heyecanla konuşmuştu. Bu konuşma çok geçmeden müthiş bir yankı buldu "Tanrı böyle istiyor!" sesleri mütemadiyen papanın sözlerini kesmekte idi. Urbanus nutkunu henüz tamamlamıştı ki Le Puy piskoposu makamından fırlayıp taht önünde diz çökerek bu kutsal sefere katılması için izin istedi. Bundan sonra yüzlerce kişi onun misaline uyarak papalık tahtının etrafına koştular[95] ve Haçlı Seferleri fiilen başlamış oldu. 15 Ağustos günü ordular İstanbul'da bir araya gelecekti. Yapılması gereken ilk iş hareketin başına birisini getirmekti, Urbanus'un çağrısı üzerine ortaya ilk atılan Le Puy Piskoposu Monteilli Adhemar bu görevi hak etmişti ve Konsil ittifakla bu görevi ona verdi. Sefere katılmak için ilk başvuran büyük arazi sahibi ise Toulouse Kontu Raymond oldu. Urbanus, 2 Aralık'ta Clermont'tan ayrılarak Cluny Tarikatı'nın manastırlarını ziyaret etti ve tüm Avrupa'yı dolaştı.[96] İtalya'ya döndüğünde artık planının başarıya ulaşması konusunda hiç şüphesi yoktu. Çağrısına şevk ve heyecanla uyuluyordu.[97]

Avrupa'nın içinde bulunduğu olumsuz şartlar, halkı canından bezdirmişti, İşte bu yüzden kilisenin yaptığı çağrı halk üzerinde çok etkili oldu. Nitekim Bizans'ın ısrarlı yardım istekleri, Batı'nın ekonomik sıkıntılar altında ezilmiş olması ve dinî heyecan içinde çalkalanan halk kitlelerinin cennete, dünya nimetlerine, toprağa, zenginliğe, refaha ve mutluluğa kavuşma gayesi ile birleşince, Batı Hristiyanlık dünyası birden harekete geçiverdi.[98] Papa, bu

94 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 8.
95 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 1, s. 85.
96 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 1, s. 86.
97 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 1, s. 87.
98 Georg, Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Ankara, 1986, s. 334.

uzun sefere çıkmadan önce herkesin hazırlıklarını tamamlaması gerektiğini bildirdi ve Meryem'in göğe uçuş günü olan 15 Ağustos 1096 tarihini hareket günü olarak ilan etti. Asiller arasında Toulouse Kontu St. Gillesli Raymond, Fransa kralının kardeşi Dük Hugh de Vermandois, Aşağı Lorraine Dükü Bouillonlu Godefroy ve kardeşleri Boulogne Kontu Eustache ile Baudouin, İngiltere kralının kardeşi Normandiya Dükü Robert, Champagne Kontu Etienne ve Flandre Kontu II. Robert sefere katılacaklarını açıkladılar. Güney İtalya Normanları da reisleri Bohemond ve yeğeni Tancred'in idaresinde çağrıya uydular. Sadece asiller, şövalyeler değil, her sınıftan insan, bu sefere büyük ilgi gösterdi. Sefere çıkacak liderler, ordularını donatacak silah ve malzemeyi temin için gerekli parayı bulmak zorundaydılar. Bunun için de mallarının çoğunu ya satarak ya da ipotek ederek hazırlanmaya başladılar.[99]

HAÇLI ÖNCÜLERİ

II. Urbanus'un çağrısının ve Haçlı Seferleri'ni fiilen başlatmasının ardından Pierre l'Ermite adında bir keşiş hemen harekete geçti, yalın ayak ve sırtında kıldan bir aba ile eşek üstünde bütün Fransa'yı ve Almanya'yı dolaştı. Etrafında 20.000 kişilik büyük bir kitle topladı. Geçtiği her yerden katılımlarla sayısı ve gücü gittikçe arttı fakat bu kitle bir ordu değildi, zira bu kitlenin ne teçhizatı ne teşkilatı ne de komutanı vardı. Daha da önemlisi bir ordunun disiplini ve anlayışı hiç yoktu. Deyim yerinde ise bu kitle tam bir çapulcu sürüsüydü.[100]

Haçlı öncüleri hiçbir ahlaki kural tanımıyorlardı. Geçtikleri her yeri, hiçbir ayrım gözetmeksizin yağma ve tahrip ediyorlardı. Hiç kimseye aman vermiyor, merhamet göstermiyorlardı. Batılı

99 Demirkent, "Haçlı Seferleri ve Türkler", c. 6, s. 1137.
100 Koca, *Türkiye*, s. 74.

tarihçilerin dediği gibi bunlar adeta "akıl ve insanlıktan mahrum vahşi hayvanlar" gibiydiler. Bu durum kısmen de olsa diğer Haçlı Seferleri için de geçerliydi.[101]

Haçlı öncüleri 1 Ağustos 1096 tarihinde İstanbul'a ulaştılar. Başta İmparator Aleksios olmak üzere, bütün İstanbul gördükleri manzara karşısında dehşet içinde kaldı. Zira İmparator, Batı'dan ne bir Haçlı seferi istemiş ne de böyle bir sefer beklemişti. O sadece Türklere karşı askerî yardım talebinde bulunmuştu. Papalığın maksadı ise Bizans'a yardım değildi, yardım görüntüsü altında Doğu Hristiyanlık dünyası üzerinde hâkimiyet kurmaktı. Çünkü bu papalığın harekete geçirdiği kutsal bir savaştı. Öte yandan Bizans İmparatoru ve halk, haklı olarak Haçlı öncüleri karşısında ülkelerinin yeni bir düşman istilasına uğramış olduğu şeklinde bir düşünce ve duyguya kapıldılar. Nitekim Haçlı öncülerinin tavır ve davranışları onların bu duygu ve düşüncelerinde ne kadar haklı olduklarını göstermekteydi.[102]

Artık olan olmuştu, tarihin akışının değiştirilmesi mümkün değildi. Aleksios, Papalığın oyununa gelmişti, kendisine yardımcı kuvvet olarak düşündüğü Batılı dindaşlarını artık Türklerden daha tehlikeli olarak görmeye başlamıştı.[103]

Aleksios'un Haçlılara karşı dostça tutumu devam etti. Bunların Türkler karşısında kolayca imha olacağından korkuyordu. Ancak Haçlıların disiplinsizliği mümkün olan süratle İstanbul yakınında uzaklaştırılma mecburiyetini doğurdu. Bu Batılılar bir hırsızlığı bırakıp diğerine başlıyorlardı. Hatta kilise damlarındaki kurşunları bile çalıyorlardı.[104] İstanbul'da asayiş sağlanamıyordu. Bu yüzden imparator bir an evvel Haçlıları İstanbul'dan çıkarmak ve Anadolu'ya geçirmek istiyordu.

101 Koca, *Türkiye*, s. 74.
102 Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 334.
103 Koca, *Türkiye*, s. 75.
104 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 1, s. 100.

Haçlı öncüleri 6 Ağustos'ta boğazdan geçirilerek Anadolu kıyısında İzmit ve Yalova'ya yerleştirildiler. Kibotos yakınlarında karargâh kuran bu Haçlılar hemen İznik civarını yağmalamaya koyuldular; Anna Komnena'nın ifadesi ile "ana kucağındaki süt bebeklerini ya sakat ettiler ya da şişlere takıp ateşte kızarttılar; yaşı ileri insanları ise her türlü işkenceden geçirdiler."[105] Aleksios, Pierre l'Ermite'e Müslümanlar üzerine taarruza geçmeden önce asıl orduların gelişini beklemesini ısrarla tavsiye etmiş ve o da bu tavsiyeye uymuştu fakat otoritesi zayıflamaktaydı. Almanlar ve İtalyanlar kendilerine yeni bir lider seçmişlerdi.[106]

İmparator Aleksios'un sözünü dinlemeyen Haçlılar İzmit ve İznik istikametine doğru ilerleyerek bölgeyi vahşi bir şekilde kana ve ateşe boğdular. Ganimete duydukları açlık öyle büyüktü ki doymak bilmiyorlardı. Bölgede büyük katliamlar yaptılar.[107] Eylül ortalarında binden fazla Fransız, Selçuklu Sultanı Kılıçarslan'ın başşehri İznik'e kadar girmeye cüret etti. Fransızların bu harekâtı ve kazandıkları ganimetleri kıskanan İtalyanlardan ve Almanlardan oluşan 6.000 kişilik bir diğer grup, Kserigordon Kalesi'ne kadar ilerleyip burayı ele geçirdi. Bunun üzerine I. Kılıçarslan kaleyi geri almak üzere bir birlik gönderdi. Kalenin dışındaki su kaynağını elde eden Türkler, Haçlıları yenerek kaleyi ele geçirdiler. Bu haber Kibotos karargâhına ulaşmış, ayrıca Türk casuslar burada Almanların İznik'i ele geçirdiğine dair bir yalanı da yaymışlardı. Haçlılar tuzağa düşerek İznik'e ilerlemeye karar verdiler. 20.000 kadar Haçlı kuvveti Kserigordon'un intikamını almak isteyenlerin de ısrarıyla harekete geçti. Haçlılar, İznik'e giden dar ve ağaçlık yoldan ilerlerken Türkler, Dragon köyü yakınlarında bir vadide pusuya yatmıştı. Burada Haçlıları yenerek birçoğunu öldürdüler; canını kurtarabilenler Bizans savaş

105 Anna Kommena, *Alexiad*, s. 306.
106 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 1, s. 100.
107 Koca, *Türkiye*, s. 75.

gemileriyle İstanbul'a kaçtı. Silahları ellerinden alınarak şehrin varoşlarına yerleştirildiler.[108] Bu esnada bazı Haçlıların ihtida ettikleri de görülmektedir. Bu durum seferlerin dinî manasının üzerine düşünmeyi gerektiren bir gelişmedir.[109]

Halkın Haçlı seferi sona ermişti. Sefer binlerce kişinin kurban edilmesiyle sonuçlanmış, imparator ve tebaasının sabırlarını uzun ve haşin bir tecrübeye tâbi tutmuş, akıllılıktan ve soğukkanlılıktan yoksun bir inanç kuvvetinin Kudüs yolunu açamayacağı dersini vermişti.[110]

108 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 1, s. 102-103; Işın Demirkent, "Haçlılar", *D.İ.A.*, c. 14, İstanbul, 1996, s. 528.

109 Aydın Usta, "Haçlı Seferleri Döneminde Din Değiştirme Vakaları", *Belleten*, c. LXXV, sayı 274, s. 693-694.

110 Runciman, Haçlı, c. 1, s. 103.

İKİNCİ BÖLÜM
HAÇLI SEFERLERİ KLASİK ÇAĞI: BATI'DAN DOĞU'YA SALDIRILARIN TARİHİ

I. HAÇLI SEFERİ (1095-1099)

Bu sırada Türkler kurtlar gibi uluyor, attıkları oklar da sağanak gibi üzerimize yağıyordu.[1]

1096 yılında bütün İtalya, Afrika'ya kadar uzanan İspanyol milletleri ve en uzak tarafta bulunan Franklar hareket ettiler. (bu bir kaynak alıntısı yorumlayamadım) Onlar çekirge sürüleri ve deniz kumu kadar sayısız kitlelerle ilerlemeye başladılar. Kudüs şehrini Müslümanların elinden kurtarmak için Hristiyanların yardımına koştular. Kral soyundan meşhur kişiler olan bu prenslerin hepsi de dindarlıklarıyla maruf, iyi yetişmiş kişilerdi. Bunların adları: Roma İmparatorluğu soyundan Godefroy ve kardeşi Baudoin, Büyük Kont Bohemond, Kont Zıncil, Normandiya Kontu Robert ve onların refakatinde birçok papaz ve piskopos Avrupa'yı geçerek Aleksios hâkimiyetindeki İstanbul'a geldiler. Onların ilerleme haberini alan Aleksios, karşılarına ordu gönderdi ve bir muharebe vuku buldu, iki taraf da çok telef verdi. Aleksios barış yaptı ve onları Ayasofya'ya götürerek, Araplardan

1 Fulcherius Carnotensis, *Kutsal Toprakları Kurtarmak*, s. 69.

aldıkları yerleri Bizans'a geri vereceklerine dair yemin ettirdi. Bu ahit haç ve İncil üzerinde tastiklendi.[2]

Aleksios'un onlara böyle bir yemin ettirmesinin temelinde, Bizans'a hizmet etmenin aksine Haçlıların Doğu'da kendi devletlerini kurmak niyetinde olduklarını anlamış olmasından kaynaklanıyordu. Haçlıların amacı Kudüs'e ulaşmak olduğuna göre ilk önce Anadolu içinden buraya giden yolları temizlemek ve açmak gerekiyordu. Türklerin Anadolu'dan atılması da Bizans siyasetinin temel hedefiydi. Takip edilecek stratejide tam bir anlaşma havası hâkimdi. Taktikle ilgili işlere gelince Haçlılar, bir Bizans ordusuda onlarla beraber bulunacağına göre, bu ordunun tecrübeli kumandanlarının şimdilik kendilerine yol göstermesini kabule hazırdılar.[3]

İlk hedef Selçuklu başşehri İznik (Nikaia) idi. Burası Marmara Denizi'ne yakın bir göl kenarındaydı. Eski Bizans ordu yolu buradan geçiyordu. Bu büyük müstahkem mevki düşman elinde bırakıldığı takdirde, memleket içinde bütün geri ile irtibat ve ikmal yolları tehlikede kalırdı. Yaz mevsimi ilerlemiş olduğunda Aleksios bir an evvel Haçlıları yola çıkarmak gayretindeydi. Zaten Haçlılar da sabırsızlanmaktaydılar.[4]

Zaman iyi seçilmişti çünkü Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan, memleketinin doğu sınırında Malatya seferindeydi. I. Kılıçarslan, Batı'dan gelen bu tehdidi ciddiye almamıştı. Haçlı öncülerine karşı daha önce alınmış olan zafer onu bu düşünceye sevk etmişti. Sultan, Haçlıların hiçbir zaman İznik önlerine kadar ilerleyemeyeceklerine dair duyduğu büyük emniyet ve güvenle hanımını, çocuklarını ve bütün hazinesini şehrin surları içerisinde bırakmıştı. Ancak düşman kuvvetlerinin Pelekanon'da toplandıkları

2 *Urfalı Mateos Vekainamesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, Ankara, 2000, s. 188-189.

3 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 1, s. 135.

4 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 1, s. 135.

haberini alır almaz acele olarak birliklerin bir kısmını batıya gönderdi ve işlerini düzenler düzenlemez kendisi de bu kuvvetleri takip etti. Sultanın birlikleri Haçlıların İznik'e yürüyüşünü engellemek için çok geç kaldılar.[5]

İznik Kuşatması ve Bizans'a Teslimi

İznik, 1078 yılında Türkler tarafından fethedilmiş ve 1097 yılına kadar Bizans, İznik'i geri alamamıştı. Bizans bu amacına I. Haçlı Seferi sonucunda ulaşabilecekti. 6 Mayıs 1097 tarihinde, Haçlılar İznik önüne geldiler. Godefroy komutasındaki Lorenliler şehrin kuzey surlarının karşısına karargâh kurdular. Bohemond'un yeğeni Tancred idaresindeki Normanlar doğu suru karşısına yerleştiler, güney surlarına ise Raymond'un birlikleri yerleşti. İznik şehrini saran surlar 4970 metre uzunluğunda ve 11 metre yüksekliğinde, sur duvarları 17 metre yüksekliğinde 144 tane kare veya yarım yuvarlak kule ile güçlendirilmiş olup savunma bakımından çok iyi durumda idi. Şehri savunan Türk garnizonu da kuvvetliydi fakat böyle büyük bir kuşatma için takviyeye gerek duymaktaydı.[6]

Haçlıların Pelekanon'da toplandıkları haberini alır almaz acele olarak birliklerin bir kısmını batıya gönderen I. Kılıçarslan, kendisi de derhâl yola çıkmıştı fakat önlem alınmakta çok geç kalınmıştı. Çünkü gerek önden gönderilen birlikler gerekse sultanın başında bulunduğu ordu İznik önlerine ancak şehrin kuşatılmasından sonra ulaşabildi. Öncü Türk kuvvetleri ani bir taarruzla şehre girmeye çalıştıysa da başarılı olamadı ve arkadan gelen sultanın ordusunu beklemek üzere geri çekildi. İznik garnizonunun kumandanları, kendilerini Haçlılardan

5 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 1, s. 135-136.

6 Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıçarslan*, Ankara, 1996, s. 25.

kurtaracaklarını umdukları Türk birliklerinin geri çekildiğini görünce Haçlılarla birlikte surların önüne gelen Bizans Kumandanı Manuel Butumites'in teslim şartlarını görüşmek için şehre gelmesini istediler. Esasen kuşatmanın başından beri Butumites, mektuplar gönderiyor teslim olmaları hâlinde kendilerine pek çok imtiyazlar sağlanacağını söylüyordu. Butumites şehre girmiş ve teslim şartları görüşülmeye başlanmıştı ki sultanın yaklaştığı haberi geldi ve görüşmeler kesildi.[7]

I. Kılıçarslan, Mayıs sonunda yanında Karaca, Buldacı ve diğer Türk beyleri ile İznik önlerine geldi. Sultan şaşırtıcı bir saldırı ile şehre girmeye karar verdi, güney surlarında yerleşmiş olan Raymond'un birliklerine hücum etti. Raymond'a diğer Haçlıların yardım etmesi ile savaş bütün şiddetiyle sabahtan akşama kadar sürdü. Haçlıların sayıca üstünlüğü yüzünden Türk ordusu kuşatmayı yaramadı. Gecenin bastırmasıyla sultan geri çekilmeye karar verdi. Haçlı ordusu tahmin ettiğinden güçlü çıkmıştı. Bu durumda I. Kılıçarslan, ordusunu daha fazla yıpratmadan dağlara doğru çekilmenin ve İznik'i kaderine terk etmenin uygun bir hareket olacağını düşünmüştü.[8]

İznik önünde Haçlılar da ağır kayıplara uğramıştı ama yine de elde ettikleri başarı ile moralleri yükselmişti. Selçuklu ordusunun geri çekilmesiyle artık dıştan bir tehlike olmadığı düşüncesiyle daha şiddetle saldırmaya başladılar. Kale göl yolundan destek alıyordu fakat bu destek Bizans'ın gönderdiği gemiler ile kesildi. İznik'teki Türkler sultanın yeni bir girişimde bulunmayacağını biliyorlardı çünkü sultan geri çekilirken Türk garnizonuna "bundan böyle kendiniz için en doğru bildiğinizi yapın" demişti. Garnizon, Butumites ile tekrar temasa geçerek teslim şartlarını müzakereye başladılar. Haçlılar, 19 Haziran günü genel taarruza karar vermişlerdi ama Türkler, 18 Haziran'da teslim oldular. O

7 Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıçarslan*, s. 26.
8 Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıçarslan*, s. 26-27.

gece çoğunluğu Peçeneklerden oluşan Bizans birlikleri şehre girdi ve sonuç olarak İznik kaybedildi. Türk esirlere iyi davranıldı, sultanın eşi kocasından kendisini nerede teslim alacağına dair haber gelene kadar İstanbul'da misafir edildi. Haber gelir gelmez çocuklarıyla birlikte kurtuluş parası ödemeden teslim edilecekti.[9] İmparatorun, Türklere davranışı ve kendilerine haber vermeden şehri teslim alması Haçlıları kızdırmıştı. Çünkü şehri yağmalayamamışlardı.[10]

Haçlıların Anadolu'dan Geçişi ve Kudüs'e Ulaşmaları

I. Kılıçarslan, İznik önünden çekildikten sonra Anadolu'daki Türk kuvvetlerini toplamaya çalışarak Haçlıları durdurmak için yeni bir savaşa hazırlandı. Danişmendli Gümüştekin ve Kayseri Selçuklu Beyi Hasan'ı yanına çağırdı. Haçlılar, İznik'i almalarından bir hafta sonra Eskişehir yönünde harekete geçtiler. Haçlı birlikleri yol boyunca yiyecek kolaylığı sağlamak için iki kısma ayrılmıştı ve bir günlük ara ile yürüyorlardı. Bizanslılardan oluşan ilk ordu Bohemond, ikinci ordu ise Raymond idaresindeydi.[11]

Eskişehir'e ilk ulaşan Haçlı ordusu, arkasından gelen ordu ile birleşmek için karargâh kurup beklemeye başladı. İşte tam bu sırada I. Kılıçarslan, tepelerin arkasına ve vadilerin içine gizlediği ordusu ile birden ortaya çıkarak saldırıya geçti. Haçlılar Türk ordusunun çokluğu karşısından şaşırıp kaldılar. Zira onlar böyle büyük bir ordu ile karşılaşmayı beklemiyorlardı. Bu arada Haçlıları şaşırtan başka bir husus da Türklerin savaş taktikleriydi. Türk atlı birlikleri yıldırım hızıyla Haçlı ordusunun safları üzerine oklarını boşaltıyor ve aynı süratle de geri çekiliyordu. Geri çekilen birliklerin yerini de durmadan yeni birlikler alı-

9 Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıçarslan*, s. 27-28.
10 Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıçarslan*, s. 28.
11 Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıçarslan*, s. 27-28.

yordu.[12] Haçlılar bu savaş taktikleri ile oldukça kayıp verdi. Bu şekilde bir savaş taktiğiyle ilk defa karşılaşıyorlardı. Muharebe bu şekilde devam ederken Bohemond'un gönderdiği elçi ile durumu öğrenen ikinci ordu süratle ilerleyip savaş meydanına geldi. Bu kez şaşkınlık sırası Türklerdeydi. I. Kılıçarslan savaş alanında çarpışanların bütün Haçlı ordusu olduğunu sanmıştı. Şimdi karşılarındaki ikinci ordu nedeniyle duraksadılar ve iki ordunun birleşmesini önleyemediler. Dorylaion'da kıstırılan Haçlılar böylelikle kurtulmuşlardır. I. Kılıçarslan fazla kayıp vermemek ve belki de askerlerinin sayıca çok olan Haçlılar tarafından kuşatılmasını önlemek için ordusunu hızla geri çekti, sultanın ve beylerin çadırındaki para ve mallar Haçlılara ganimet olarak geçti. Dorylaion Muharebesi, Anadolu'nun Bizanslılar tarafından yeniden ele geçirilmesinin ve Haçlıların Suriye'ye doğru ilerlemesinin önünü açtı.[13]

Türkler kahramanca savaşmış fakat kendilerinden sayıca çok üstün olan Haçlılar karşısında yenilmişlerdi. Haçlılar 3 Temmuz'da tekrar yürüyüşe geçti. Güneye inen en kısa yol Ankara'dan Konya'ya inen yoldu, fakat bu yol Tuz Gölü'nden geçtiği için yaz ortasında yavaş ilerleyebilen muazzam Haçlı ordusunun buradan geçmesi mümkün değildi. Bu yüzden Akşehir üzerinden Konya'ya inmeye karar verdiler. Bu arada böyle büyük bir orduyu engelleyemeyeceğini anlayan I. Kılıçarslan, tarlaları yakıp su kaynaklarını tahrip ederek Haçlıları mümkün olduğu kadar zora sokmaya çalıştı.[14]

Haçlılar güneye inmek için kullanacakları yolda, Toros Dağlarındaki tek geçit olan Gülek Boğazı'ndan ilerleyip en çabuk

12 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971, s. 101.
13 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s.34-35; Michael F. Pavkovic, "Dorileon (Eskişehir) 1097", *Dünya Savaş Tarihi Haçlı Seferleri 1097-1444*, c. 5, İstanbul, 2012, s. 18-27.
14 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 36.

şekilde Antakya'ya ulaşabilirlerdi ama hızlı hareket edemeyen bu büyük ordu için çok sarp ve dar olan bu geçidin aşılması çok güç olurdu. Tehlikelerle dolu geçidi aşmak yerine kuzeydoğuya yönelip Maraş üzerinden kendileri için uygun görünen Anti-Torosları geçip Antakya'ya gitmeyi tercih ettiler. Ayrıca bu bölgede Bizans'a düşman, kendilerine dost Ermeniler bulunuyordu. Şimdi Kilikya bölgesinden Fırat'a doğru uzanan topraklarda yerleşmişlerdi ve Bizanslılardan en az Haçlılar kadar nefret ediyorlardı. Böylece Haçlılar, Ermeniler tarafından sevinçle karşılandıkları bu bölgeye yöneldiler.[15]

Fırat'ın doğusunda bulunan Urfa, bölgenin en önemli ve zengin şehriydi. Şehir, Sultan Melikşah'ın zamanında 1087 yılında Emir Bozan tarafından fethedilmişti. Melikşah'ın ölümünden sonra ise kardeşi Tutuş'un hâkimiyetine geçmişti. Tutuş, Ermeni halkın idaresini Thoros adında birine vermişti. Ancak Tutuş'un ölümünden sonra şehri oğlu Rıdvan'a teslim etmeyip Türklerin elinden koparmıştı fakat etrafı Türk beyleriyle çevriliydi. Bu sebeple Baudouin'i çağırıyordu ama Baudouin'in amacı Ermenilere yardım etmek değil, Doğu'da kendi hâkimiyetini kurmaktı. Gerçekten de 6 Şubat'ta gittiği Urfa'nın idaresini, kısa zamanda Thoros'u bertaraf ederek eline geçirdi ve 10 Mart 1098 tarihinde ilk Haçlı devletini kurdu.[16]

Bizans'ın Doğu'daki en önemli şehri Antakya, 1085 yılında Süleyman Şah tarafından fethedilmiş ve bu sırada Halep Meliki Rıdvan'a bağlı olarak, Yağısıyan tarafından yönetiliyordu. Antakya bütün Hristiyanlar için çok önemli bir yerdi ve Haçlılar için ele geçirilmesi gereken vazgeçilmez bir bölgeydi. Manevi değerinin yanında, Kudüs'e doğru ilerlerken böyle güçlü bir merkezi Türklerin elinde arkalarında bırakmak Haçlılar için çok tehlikeli olurdu. 20 Ekim 1097'de Haçlılar Antakya önüne

15 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 37.
16 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 38.

gelebildiler fakat hemen taarruza geçecek durumda değillerdi. Ordu yorgundu hemen yapılacak bir hücum ağır kayıplara mâl olurdu. Bekledikleri takdirde yardım alacaklarını da umuyorlardı. Gerçekten ilk günler oldukça rahat geçti. Şehir garnizonu veya civardan ciddi bir saldırı yapılmıyordu.[17]

Batılı Hristiyanlardan oluşan büyük bir ordunun yaklaşmakta olduğu haberi Antakya Valisi Yağısıyan'ı endişeye düşürmüştü. Şehirde bulunan Grek ve Ermeni halkı ihanet korkusuyla dışarı çıkardı, bir kısmı da kendiliğinden kaçıp gitti. Yağısıyan Haçlıların hemen taarruz edeceklerini sandı ama öyle olmadı. Yağısıyan yardım beklerken şehirden çıkardığı küçük birlikler sürekli olarak Haçlılara saldırılar düzenlemeye başladı. Haçlı ordusunu dağıtma çabası içindeydi. Kış soğukları başlayınca Haçlıların durumu kötüleşti. Yiyecek sıkıntısı Kıbrıs'ta bulunan Kudüs Patriği Symeon'nun yolladığı erzakla kısmen giderilebildi fakat sorun devam ediyordu.[18]

Antakya'ya çadırlarını kuran Haçlılar dokuz ay muharebe ettiler fakat şehri zapt edemediler.[19] Aylar, mevsimler geçmişti ve Haçlılar Antakya surlarını hâlâ aşamamıştı. Üstelik Mayıs ayında Antakya'yı kuşatmadan kurtarmak üzere Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk'un Musul Valisi Kerboğa idaresinde gönderdiği ve birçok Türk beyinin kuvvetleriyle katıldığı büyük bir ordunun yaklaşmakta olduğu haberi Haçlıları endişeye düşürdü fakat Mısır'dan yola çıkan Kerboğa, Antakya'da kuşatılanlara yardıma giderken, Urfa'da yerleşen Haçlı kuvvetlerini arkada bırakma tehlikesini önlemek için önce bu şehri almayı düşündü. Ancak Urfa'nın güçlü surları önünde çok değerli üç hafta yitirerek düşmanlarının ekmeğine yağ sürdü.[20]

17 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 38-39.
18 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 40.
19 Ebû'l-Ferec, *Abûl-Farac Tarihi*, c. 2, Ankara, 1999, s. 339.
20 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 40.

Antakya'nın zaptı gerçekten çok zordu. Yağısıyan'ın da korktuğu gibi, şehir ancak ihanetle ele geçirilebilirdi. Emeline ulaşmak hırsı içinde Bohemound, aylardan beri türlü entrikalar çevirmekte bir fırsat yakalamaya çalışmaktaydı. Sonunda casusları sayesinde İki Kız Kardeş Kulesi'nin muhafızı olan Firuz adında Ermeni'den dönme birisiyle bağlantı kurmayı başarmıştı. Adı Ruzbah olan bir kişi, kaleyi muhafaza eden adamla gizli bir anlaşma yaptı.[21] Firuz'un ihaneti ile Bohemond'un askerleri surlara tırmanarak şehre inip kapıları açtılar, Haçlı ordusu şehrin dışında beklemekteydi, şehre daldılar ve önlerine çıkan bütün Türkleri öldürdüler. Haçlılar nihayet Antakya'yı ele geçirdi. Yaklaşmakta olan Kerboğa'nın ordusuna karşı şimdi kendilerini surlar arkasında daha güvencede hissediyorlardı.[22]

Yağısıyan, Halep yolundan 30 adamıyla kaçtı. Daha sonra pişman olarak geri döndü. Antakya'ya baktı ve ağladı, atından düştü, yanındaki adamlar onu birkaç kez kaldırsalar da yine düştü. Onu bırakıp ayrıldılar. Dağlarda odun kesmekle meşgul olan bir Ermeni Yağısıyan'ın başını keserek Franklara götürdü.[23] Şehrin hâkimiyeti Raymond ve Bohemound arasında sorun oldu. Haçlılar artık yolda oyalanmak istemiyorlar, bir an önce Kudüs'e gitmeyi arzu ediyorlardı ancak öyle olmadı, Kudüs'e yürüyüş yine gecikti. Askerlerin ısrarı karşısında Raymond, Antakya'yı Bohemond'a bırakarak 1099'da Kudüs'e doğru yola çıktı.[24]

Kudüs şehri Orta Çağ dünyasının en müstahkem mevkilerinden biriydi. Cebusiler gününden beri tahkimatının savunma gücü ün salmıştı. Savunma, Fatımî Valisi İftiharüddevle'nin eline bırakılmıştı; surlar iyi durumdaydı ve valinin emrinde Arap

21 Ebû'l-Ferec, *Abûl-Farac Tarihi*, c. 2, s. 339.
22 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 41; Phyllis G. Jestice, "Antakya 1098", *Haçlı Seferleri 1097-1444*, c. 5, s. 28-37.
23 Ebû'l-Ferec, *Abûl-Farac Tarihi*, c. 2, s. 339.
24 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 46-47.

ve Sudanlı birliklerden kurulu güçlü bir garnizon vardı. Haçlı ordusunun surlar önüne vardığı 7 Haziran tarihinde kuşatma başladı. İftiharüddevle'nin erzak ve su durumu iyiydi, teçhizatı da Franklarınkinden daha iyiydi.[25]

Haçlılar genel taaruza 13 Temmuz'u 14 Temmuz'a bağlayan gece başladılar, fakat savunma çok şiddetli olduğundan Raymond'un adamları sura çıkamadılar. 15 Temmuz'da Haçlılar saldırıya geçerek kuzey surlarından şehre girdiler. Müslümanlar, Kubbetü's-Sahra ve Mescid-i Aksa'nın bulunduğu kutsal bölgeye sığınıp canlarını kurtarmaya çalıştılar fakat vali ve adamları tek Müslüman grup olarak Kudüs'ten çıktılar. İslâm dünyası Haçlıların Kudüs'te yaptığı katliamı yüzyıllar boyunca unutamayacaktı.[26] Fulcherius'un bu konudaki şahitliği olup biteni anlamak adına kâfidir:

> Süleyman Tapınağı'nın çatısından atlayarak kaçmaya çalışan Müslümanların çoğu oklarla vurularak öldürülmüştü. Bu tapınakta yaklaşık on bin Müslüman'ın boynu vuruldu. Burada olsaydınız ayak bilekleriniz katledilenlerin kanlarıyla lekelenebilirdi. Müslümanların hepsi, kadın çocuk ayırt edilmeden, katledildi. (...) Adamlarımız ellerinde yorgun kılıçlarıyla şehrin her yanını dolaşıp hiç kimseyi ayırt etmiyor merhamet dileyenleri bile öldürüyorlardı. Halk sallanan dallardan düşen çürük elmalar ve meşe palamutları gibi hayatlarını kaybediyordu.[27]

Anna Komnena ise bu duruma dair şunları kaydeder:

> Onun (Kudüs) surlarını kuşatıp, sık sık saldırılar düzenleyerek, sonunda, bir ay sonra, kenti aldılar ve Müslüman ya da Yahudi, halkının pek çoğunu kılıçtan geçirdiler. (Sağ kalan) halkın tümüne boyun eğdirilip, artık dire-

25 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 1, s. 215.
26 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 54-55.
27 Fulcherius Carnotensis, *Kutsal Toprakları Kurtarmak*, s. 104-105.

> nen kimse kalmayınca, buyurma yetkisini tümüyle Godefroy'ya bıraktılar ve onu kral yaptılar.[28]

Hâlbuki 638'de Halife Hz. Ömer, Kudüs'ü fethettiğinde, şehir halkına ve kutsal yerlerine dokunmamış, halk barış içerisinde yaşamaya devam etmişti. Frank ordularının Kudüs'e girişleri ile Haçlı Seferleri amacına ulaşmıştı fakat eğer kutsal şehir Hristiyanların elinde kalacaksa ve oraya ulaşan yollar hacılar için rahat bir hâle getirilecekse burada sağlam bir savunma yapabilecek kadar güçlü ve aynı zamanda Avrupa ile emniyetli bir bağlantıya sahip kuvvetli bir hükûmet kurulması gerekliydi. Doğu'da yerleşmeyi düşünen Haçlılar bunun ne demek olduğunu iyi biliyorlardı. Haçlılar Godefroy ve Raymond St. Gilles arasında tercih yapmak zorundaydılar. 17 Temmuz'da Haçlı liderleri toplandılar ve Kudüs'ün nasıl idare edileceğine karar verdiler. Seçim sonucunda Godefroy, şehri yönetme hakkını kazandı.[29] Bu Haçlı başarısının ardından Doğu'da birkaç Haçlı devleti kuruldu:

> Hristiyan Batı'nın 11. yüzyıl sonlarıyla 12. yüzyıl başlarındaki askerî ve ekonomik saldırganlığının yükselişinin en çarpıcı ifadesi, I. Haçlı Seferi'ne katılan orduların Urfa Kontluğu (1099-1144), Antakya Prinkepsliği (1098-1268), Kudüs Krallığı (1098-1187) ve Trablus Kontluğu'nu (1109-1289) kurmuş olmalarıdır. Suriye ve Filistin topraklarında kurulan bu Haçlı devletleri, 1291'de ortadan kaldırılıncaya kadar, iki yüz yıl varlıklarını sürdürmüşlerdir. 12. ve 13. yüzyılda varlıklarını sürdürebilmeleri, çok büyük ölçüde, Hristiyan Batı'yla denizyolu bağlantıları aracılığıyla, başlıca insan gücü kaynaklarını ve mali gelirlerini sürekli olarak beslemelerinin sonucuydu. 13. yüzyıl boyunca, Suriye ve Filistin'deki Haçlı devletleri tarihinin ilginç yanı, Mısır Eyyûbîleriyle Memlûk sultanlarının karadan yaptığı baskıya karşın, kıyılarında ya da hayati deniz yollarında herhangi bir baskıyla karşı-

28 Anna Kommena, *Alexiad*, s. 343.
29 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 2, s. 3.

laşmamış olmalarıdır. Selahaddin'den sonra gelen Eyyûbî, sonra da Memlûk yönetimlerinde, Mısır donanması hiçbir şekilde Haçlı devletlerinin denizdeki faaliyetleri için ciddi bir tehdit oluşturmamıştır. 13. yüzyılda Mısırlıların denizde faaliyet göstermemiş olmalarının başlıca nedenlerinden biri, 12. yüzyıldan ve Selahaddin'in savaşlarından lojistik derslerin iyi çıkarılmış olmasıdır. Onlar limanları üs olarak kullanmak yerine yerle bir etmişlerdir. Suriye'nin en kuzey kıyıları Sur'dan yukarı doğru daha çok tahrip edilmişti. Bu muhtemel Haçlı saldırısına karşı alınan bir tedbirdi.[30]

1101 YILI HAÇLI SEFERLERİ

Kudüs'ün 15 Temmuz 1099'da, I. Haçlı Seferi'ne katılan ordular tarafından zaptı haberi Avrupa'da büyük bir sevinç ve heyecana neden oldu. Papa II. Urbanus ölmüş, yerine II. Pascalis geçmiş ve II. Urbanus'un tutuşturduğu saldırı ruhunu körüklemeye devam etmişti. Hristiyanlar eğer Kudüs'ü ellerinde tutmak ve burada hâkimiyetlerini güçlendirmek istiyorlarsa hiç şüphesiz daha fazla insan gücüne ihtiyaçları vardı. Küçük gruplar hâlinde Kudüs'e gidişler başlasa da yeterli değildi, sayısal üstünlüğü sağlayamıyordu. Bu hedefin gerçekleşmesi için büyük orduların harekete geçmesi lazımdı. Papa II. Pascalis 1099 yılında yeni bir Haçlı seferi oluşturulması için çağrıda bulundu. I. Haçlı Seferi'ne katılmayan krallar bu sefere ilgi gösterdiler ve üç büyük ordu olarak yola çıktılar.[31]

Avrupa'da yeni bir Haçlı seferinin hazırlandığını haber alan Aleksios'un keyfi kaçtı. Bizans açısından bunun hiç gereği yoktu. 1097'deki birinci seferin sağladığı imkânla Anadolu'nun

30 John H. Pryor, *Akdeniz'de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş*, (Çev. Füsun Tayanç-Tunç Tayanç), İstanbul, 2004, s. 118, 135, 137; Bkz. Birsel Küçüksipahioğlu, "Haçlı Devletleri", *Türkler*, c. 6, Ankara, 2002, s. 687-694.

31 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 61; Işın Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferi", *Haçlı Seferleri Tarihi*, İstanbul, 2007, s. 125-177.

Ege, güney ve batı kıyılarını ele geçirmişti. Selçuklu Türkleri Sakarya'nın ötesine çekilmişlerdi. Avrupa'dan bu defa gelenler sahiden davetsiz misafirdi. Aleksios, Haçlıları karşılamak için hazırlığa başladı.[32]

Anadolu'da birleşen Haçlılar, Amasya ve Niksar üzerinde yürümeye karar verdiler. Hâlbuki Kudüs'e giden yol Suriye'den geçiyordu. I. Haçlı Seferi sonucunda Urfa ve Antakya'da iki devlet kurulmuştu ve Doğu Anadolu'ya yürüyerek Türklerin elindeki yerleri zapt etme ve bağımsız devletlerini kurma hayali içindeydiler.[33]

1101 yılının I. Haçlı ordusu İzmit'te toplandığı sırada Batı'dan gelen bu yeni ordu, dört yıl öncesine nazaran daha güçlenmiş durumdaydı. 1097'de Anadolu'dan geçen Haçlı orduları, Türklerin Orta Anadolu'ya çekilmelerine sebep olmuşsa da görünüşteki bu olumsuz durum Selçukluların Orta Anadolu'da bütünleşerek belki de ümit edilenden daha çabuk bir sürede kendilerini toparlamaları sonucunu doğurmuştu. Bu açıdan ele alındığında I. Haçlı Seferi'nin verdiği zarar ölümcül olmamış, sadece devletin gelişme sürecini geciktirmekle ve Doğu'da yeni Haçlı devletleri kurulmasıyla sınırlı kalmıştı. İznik yerine Konya başşehir yapılmış, Anadolu'nun kalbinde köklü bir gelişme ve yerleşme başlamıştı. I. Haçlı Seferi sırasında Türkiye Selçukluları kadar hırpalanmayan Danişmendli Beyliği ise aynı yıllar içinde Sivas, Tokat, Amasya bölgesinde hâkimiyetini güçlendirmişti. Yan yana büyümekte olan bu iki komşu Türk devleti arasında bir hâkimiyet mücadelesinin başlaması çok doğaldı. Ancak sonraki yıllarda şiddetlenecek olan Selçuklu-Danişmendli mücadelesi hiç değilse 1101 yılında iki Türk devletinin birleşmesini engelleyecek bir mahiyet arz etmiyordu. Zira Danişmendli beyi de Haçlıların durumunu öğrenir öğrenmez Sultan I. Kılıçarslan ile müşterek

32 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 61.
33 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 62-63.

düşman karşısında iş birliği yapmayı derhâl kabul etmişti. I. Kılıçarslan, dört yıldan beri I. Haçlı Seferi'nin ülkesine verdiği zararları onarmaya ve devletini yeniden düzene sokup siyasi gücünü kuvvetlendirmeye çalışıyordu.[34]

Haçlı seferinin neden olduğu fırsattan faydalanan Bizans İmparatoru, gönderdiği ordu ve donanma ile Batı Anadolu kıyı bölgelerini ele geçirdi. Böylece Selçuklu Devleti'nin batı sınırları Eskişehir-Antalya hattına kadar gerilemiş oldu.[35]

1101 yılında Haçlı seferine çıkan üç büyük ordu dükler, kontlar ve kilise ileri gelenlerinin liderliğinde kuruldu. Birbirinden ayrı üç ordunun ilkini Milano başpiskoposu Buisli Anselm'in idaresindeki Lombardlar, Kont Bloisli Etienne'in komutasındaki Fransızlar ve Alman İmparatoru IV. Henry'nin kumandanı Konrad'ın idaresindeki Almanlar oluşturdu. İkinci ordu, II. Guillaume'un kumandasındaki Fransızlardan, üçüncüsü de Akitanya Dükü IX. Guillaume'un kumandasındaki Fransızlar ile Bavyera Dükü IV. Welf'in idaresindeki Almanlar'dan meydana geliyordu.[36] 1101 yılının I. Haçlı ordusu "Hacılar yolu" adıyla bilinen yoldan Ankara'ya ulaşma niyetinde idi. Birinci orduyu oluşturan Lombardlar, Fransızlar ve Almanlar ayrı ayrı yola çıktılar. Aleksios Haçlı kumandanlarına Kudüs'ten İstanbul'a dönmüş olan St. Gillesli Raymond'u danışman olarak almalarını tavsiye etti. Ayrıca 500 kişilik bir Peçenek birliğiyle birlikte Tzitas'ı rehber olarak yanlarına verdi. Bu arada Sultan I. Kılıçarslan yeni ve büyük bir Haçlı ordusunun İstanbul'a geldiğini haber almış ve bunların Anadolu'daki yürüyüşü konusunda vardıkları kararı casusları vasıtasıyla tam zamanında öğrenmiş bulunuyordu. Haçlılar Kudüs'e gitmek yerine 1100'de Danişmendlilere esir düşen Bohemond'u kurtarmak sevdasıyla Doğu Anadolu'ya

34 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 64-65.
35 Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıçarslan*, s. 32-33.
36 Demirkent, "Haçlılar", c. 14, s. 532.

yönelerek en büyük taktik hatalarını yapmış oldular. Bu kez Haçlıların hedefinde Danişmendli Beyliği de vardı ve Kılıçarslan, Danişmendli beyini bu konuda uyardı. Haçlılar üç hafta süren yolculuktan sonra İznik-Osmaniye-Gölpazarı-Nallıhan üzerinden Ankara'ya geldiler ve aynı gün kaleyi ele geçirip Çankırı'ya doğru harekete geçtiler. Çankırı'ya ulaşan Haçlılar, yol boyunca yiyecek sıkıntısı çektiler. Üstelik Çankırı'ya vardıklarında bütün Türk kuvvetlerinin burada toplanmış olduğunu, kalenin zapt edilemeyecek kadar güçlü korunduğunu gördüler.[37]

I. Kılıçarslan'ın Çankırı'ya kadar Haçlıların ilerleyişine müdahale etmemiş olması, uyguladığı stratejiyle ilgiliydi. Niyeti Haçlıları tamamen Türk bölgesi içerisine çekmek ve bütün Türk kuvvetleri birleştikten sonra bunları kesin bir savaşa zorlamaktı fakat Danişmendli, Halep Meliki Rıdvan, Harran Emiri Karaca'nın, Artuklu Beyi Belek'in kuvvetleri birleştikten sonra bile Türk ordusunun sayısı ancak 20.000 kişiyi bulmuştu. Haçlıların sayısı ise 200.000'i aşıyordu. Bu muazzam ordu gerilla taktiğiyle yıpratılmalıydı ve I. Kılıçarslan da öyle yaptı.[38]

2 Ağustos'ta Haçlı ordusu ile Türk ordusu Merzifon yakınlarında karşılaştılar. Türk ordusu Haçlıları mağlup etti. Sultan I. Kılıçarslan ve Türk beyleri böylesine büyük bir Haçlı ordusuna karşı kazandıkları zaferden memnundular. Topraklarına düzenlenen saldırıyı yok etmişler, dört yıl önceki Haçlı seferinin sebep olduğu zararların daha da kötüye gitmesini önlemişlerdi. Raymond ve Tzitas Bafra'ya kaçmıştı. Kaçabilen Haçlı reisleri Sinop'a sığındılar. Haçlılar kuvvetlerinin büyük bir kısmını kaybetmişlerdi.

Nevers Kontu II. Guillaume'un idaresindeki Haçlılar İstanbul'dan hemen Ankara'ya ilerlemişler ancak ilk ordunun yerini bulamamışlardı. Bunun üzerine Kulu-Cihanbeyli hattından Kon-

37 Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıçarslan*, s. 36-38.
38 Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıçarslan*, s. 38-39.

ya'ya yöneldiler. İkinci bir Haçlı ordusunun Anadolu'ya geldiğini ve Konya'ya doğru ilerlediğini haber almışlardı. Haçlılar Konya dışında bir süre konakladıktan sonra üç gün boyunca yorucu bir yolculuk yaptılar. Bu esnada çevrelerinin Türkler tarafından sarıldığını gördüler. Yapılan savaşta Haçlıların tamamına yakını yok edildi. Kont Guillaume ve bazı şövalyeler Germanikopolis (Ermenek) Kalesi'ne sığınarak hayatlarını kurtarabildiler. II. Haçlı ordusu da Türkler karşısında başarı elde edemedi, bir avuç Haçlı Antakya'ya ulaşabildi.[39]

Sultan I. Kılıçarslan için Haçlılara karşı kazandığı ikinci zafer de henüz mücadeleyi noktalamış değildi. Çünkü I. Kılıçarslan, üçüncü Haçlı ordusunun İznik-Akşehir yolundan Selçuklu topraklarına girdiğini öğrenmişti. I. Kılıçarslan gerekli tedbirleri almış bulunuyordu. I. Haçlı ordusunda uyguladığı taktikleri uygulayacaktı. Üçüncü Haçlı ordusu Ereğli yakınlarında kısmen bataklık olan Akgöl Ovası'na ulaştılar. Haçlılar uzun süredir hasretini çektikleri suya kavuşmuşlardı. Nehir kenarında pusu kurmuş olan Türkler, Haçlıları ok yağmuruna tuttu. Haçlılar ne olduğunu anlamadan hücuma uğradılar. Sultan I. Kılıçarslan kumandasında birleşen Türklerin 1101 yılı Haçlı Seferleri'ne karşı Anadolu'da giriştikleri çetin mücadele Ereğli yakınında yapılan savaşın kesin zaferi ile noktalanmış oldu.[40]

1101 yılının üç seferi de birbiri arkasına başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Haçlıların uğradığı feci akıbet bütün Haçlı hareketlerinin devamı üzerinde etkili oldu. Türkler, Dorylaion'da (Eskişehir) uğramış oldukları bozgunun intikamını almışlardı. Bu

39 Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıçarslan*, s. 42-43; Demirkent, "Haçlılar", c. 14, s. 533.

40 Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıçarslan*, s. 44-45; Demirkent, "Haçlılar", c. 14, s. 533.

demek oluyordu ki; Türklerin, Anadolu topraklarından atılması mümkün olmayacaktı.[41]

Haçlı Seferi karşısında kazanılan başarı, Türk milletinin Anadolu'daki varlığı ve geleceği bakımından bir dönüm noktası olmuştur. Bu savaşlardaki başarılar Türk dünyasının varlığını koruyabilme mücadelesini gösterirken Anadolu'nun artık bir Türk yurdu olduğu gerçeğini de ispatlamak gibi çok önemli bir anlam taşımaktadır. Çünkü Türkler dört yıl önce 1099'da I. Haçlı Seferi sonunda Ege ve Marmara bölgelerindeki topraklarını kaybederek Orta Anadolu'ya çekilmek zorunda kalmışlardı. I. Kılıçarslan, dört yıldan beri Haçlıların ülkesine verdiği zararları onarmaya çalışıyordu. Gerek Bizans, gerekse doğu sınırlarındaki Türk beyleri ile ilişkilerini iyi şekilde yürütmek ve devletini yeniden düzene sokup siyasi gücünü kuvvetlendirmek çabası içindeydi fakat yeni bir Haçlı darbesi, bu kalkınma ve güçlenme gayretlerini kırabilirdi. Hatta Türkleri Orta Anadolu'dan bile uzaklaşmaya zorlayabilir ve tamiri olmayan bir dağılmaya sebep olabilirdi. Bu durum göz önüne alındığında 1101 yılında kazanılan başarının ne kadar geniş kapsamlı ve kesin sonuçlu olduğu anlaşılır. Öyleyse 1101 yılında kazanılan bu başarıların, Türkleri Anadolu'dan söküp atma ve bu toprakları bizzat ele geçirme hedefiyle sahneye konulan Haçlı Seferleri'ne ilk darbeyi vurduğunu ve Türk milletinin geleceğini etkileyecek olumlu gelişmelerin önünü açtığını kabul etmek gerekir. 1101 yılı başarısı, yenilmez Haçlı şövalyesi imajını yıkmış ve Türklerin ilk Haçlı seferi sırasında zayıflamış özgüven duygularını en şerefli şekilde yeniden kazanmalarını sağlamıştır. Yabancıların bundan sonra değil Anadolu'yu işgal etme ihtimalini, bu topraklardan geçme imkânını bile ortadan kaldıran yeni bir dönem başlamıştır. Türk-İslâm dünyası açısından Haçlı tehdidinin Anadolu'da ortadan kaldırılmasıyla Suriye Müslümanları çok büyük bir

41 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 2, s. 24.

tehlikeden korunmuştur. Ayrıca bu Haçlı yenilgisinden sonra Bizans ile Batı dünyasının arası açılmıştır. Böylece 1101 yılında Haçlı ordularının Anadolu'da uğradığı yenilgi 1147 ve 1190'da yapılacak olan II. ve III. Haçlı Seferleri'nin de ortak kaderi ve Türkler karşısındaki başarısızlık silsilesinin başlangıç noktası olmuştur.[42]

II. HAÇLI SEFERİ (1146-1148)

Urfa'nın Fethi ve Nureddin Mahmud Zengî

İmadeddin Zengî, 1127 yılında Musul bölgesine vali olarak tayin olmuştu. O, planlı ve uzak görüşlü bir siyaset izleyerek önce kendisine emanet edilen İslâm dünyasında birlik ve beraberliği sağlamayı ve ancak ondan sonra Haçlılara karşı harekete geçmeyi kararlaştırmıştı. Fakat Zengî Selçuklu sultanı ve halife arasında geçen olaylardan dolayı zaman zaman doğuya gitmek mecburiyetinde kaldığı için hâkimiyetini tam olarak kurmakta gecikmişti. Ayrıca, Bizans İmparatoru'nun Antakya'ya yaptığı iki seferin Suriye içlerine kadar uzanması Zengî'yi, Haçlılara karşı kesin mücadeleden alıkoyuyordu. Urfa Haçlı Kontluğu, İslam diyarı içine bir kama gibi sokulmuş olup, hem Halep ile Musul'u hem de Anadolu ile Irak'ı birbirinden ayıran stratejik bir mevkide bulunuyordu. Onun bu özel konumu, kontluğun Müslümanlar tarafından kesin bir biçimde kaldırılmasını zorunlu kılıyordu.[43] Bu stratejik hassasiyet içinde 1144 yılında Urfa'nın fethi için durum müsait görünüyordu. Urfa'nın, Bizans ile arası açıktı, Kudüs Krallığı da hemen yardım gönderecek durumda değildi, Antakya ile aralarındaki soğukluk son zamanlarda nefrete

42 Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıçarslan*, s. 46-48; Demirkent, "Haçlılar", c. 14, s. 533.

43 Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu* (1118-1146), Ankara, 1987, s. 139-142; Ali Aktan, "Memlûk-Haçlı Münasebetleri", *Belleten*, s. 237, 1999, s. 411.

dönüşmüştü. Bütün sorun Urfa'nın çok güçlü surlara sahip bulunmasıydı. İmadeddin Zengî, Urfa Kontu II. Joscelin'in şehirde olmadığı sırada kuşatmaya karar verdi. Kontun şehirden ayrılması ile kuşatma başladı. Önce ani baskınla Urfa alınmaya çalışıldı fakat bu mümkün olmadı, üç hafta süren kuşatma sonunda Urfa, 24 Aralık 1144 tarihinde Türk birliklerinin eline geçti. Böylece Urfa yeniden Türk - İslâm dünyasına kazandırılmış oldu.[44]

1146 yılında İmadeddin Zengî öldü. Oğulları taht için kavga etmeyecek kadar akıllı idiler. Ülkesini iki oğlu arasında paylaştırmıştı. Nureddin Mahmud, babası gibi Haçlılarla mücadeleye devam etti. Zengî'nin ölümü Joscelin'e tekrar Urfa'yı hükmü altına almak umudunu verdi. Nureddin Zengî bu durumu haber alarak Urfa garnizonunu uyardı. Joscelin, Urfa önlerine geldiğinde daha önceden anlaşmış olduğu Ermeni halk, şehrin kapılarını açtı. Türk garnizonu kaleyi beş gün savundu, Nureddin Zengî, Halep kuvvetleri ve Türkmen birlikleriyle Urfa önlerine yetişti. Joscelin şehirden kaçtı ve Hristiyan halk da onu takip etti. Türkler, Fırat kenarında Haçlıları ve Hristiyan Ermeni halkı kuşatarak hepsini kılıçtan geçirdi. Urfa'nın Hristiyan halkı kendi kaderini kendisi tayin etmiş ve yok olmuştu. Bu mücadele sonunda Urfa bölgesi eski halkından büyük ölçüde arındı ve Selçuklular ile başlayan Türkleşme süreci 1146'da Nureddin Mahmud'un Urfa'yı tekrar ele geçirmesiyle hız kazandı. Urfa, Türk yurdunun vazgeçilmez bir parçası oldu.[45]

Urfa'nın fethi Avrupa'da şok etkisi yarattı ve Batı II. Haçlı Seferi için hazırlıklara başladı. Urfa'nın 24 Aralık 1144'te Türkler tarafından fethi Avrupa'yı yeniden hareketlendirdi. Doğu'daki Haçlı devletleri zor durumdaydı ve acil yardım bekliyordu. Bunun üzerine Papa III. Eugenius, 1145 yılında yeni bir Haçlı seferi için çağrıda bulundu. Sefere çıkacaklara daha önce edilen vaatler

44 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 80-81.
45 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 82.

tekrarlandı. Fransa Kralı VII. Louis bu seferi coşkuyla kabul etti. 31 Mart 1146'da Veselay'da Aziz Clairvauxlu Bernard'ın konuşması ile bu sefer kabul edildi. Bernard vaazlarda bulunmak üzere Burgondiya, Lorraine ve Flandre bölgelerini dolaşıp Almanları bu sefere katılmaya ikna etti. II. Haçlı Seferi'nin I. Haçlı Seferi ve İ101 seferinden farkı Alman Kralı III. Konrad ve Fransa Kralı VII. Louis'in de sefere katılmasıydı.[46]

II. Haçlı Seferi, Avrupa'nın bu iki kralı öncülüğünde başladı. Doğu'daki durum değişmişti. İmparator Manuel Komnenos her ne kadar Batı dünyasına sempati duyuyorsa da bu sıralarda Bizans'ın Avrupa'nın yardımına ihtiyacı yoktu. Aksine bu imparatorluk için sorun demekti. 1097 ve 1101 seferlerindeki acı olaylar unutulmamıştı. Manuel, Haçlılar gelmeden önce Sultan I. Mesud ile antlaşma yaptı. Bu davranışından dolayı Hristiyanlığa ihanet etmekle suçlanacaktı. Manuel, ayrıca Konrad ve Sicilya Kralı III. Roger'ın imparatorluğa karşı düşmanca tavırlarından endişe ediyordu. Nitekim korktuğu başına gelecekti.[47]

Nureddin Mahmud, babası gibi Haçlılarla mücadeleye devam etti. 1147 yılı sonunda Nureddin, Antakya Prinkepsliği'nin Asi Irmağı'nın doğusunda kalan bütün topraklarını eline geçirmiş bulunuyordu. Şimdi o Doğu Franklarının korktuğu, İslam dünyasının koruyucusu olmuştu. Gerçekten de Nureddin Zengî'nin şahsiyeti Haçlı Seferleri tarihinde İslâm dünyasını pırıl pırıl aydınlatan bir ışıktır. İslâm dünyasını cihat ruhu ile coşturmuştur.[48]

---

46 Ebru Altan, *II. Haçlı Seferi*, Ankara, 2003, s. 10-18; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 101; Ebru Altan, "II. Haçlı Seferi ve Selçuklular", *Türkler*, c. 6, Ankara, 2002, s. 1185; Demirkent, "Haçlılar", c. 14, s. 533.

47 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 103; Demirkent, "Haçlılar", c. 14, s. 533.

48 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 104; Altan, İkinci Haçlı Seferi, s. 29-35.

Anadolu'da ise Türk hâkimiyeti tamamen yerleşmişti. Türkiye Selçuklu tahtında oturan Mesud, bu yıllarda kudretini Sivas'tan Ceyhan'a, Eskişehir'den Toroslar'a kadar yaymıştı.[49]

10 Eylül 1147 tarihinde Konrad, İstanbul önlerine geldi. Alman Haçlı ordusu Bizans ülkesinde yağma, katliam ve tahribatta bulundular. Alman Haçlı ordusunun saldırgan tutumu karşısında son derece endişelenen Manuel savunma tedbirleri aldı. Bizans ordu birlikleriyle Haçlı ordu birlikleri arasında sert çarpışmalar meydana geldi fakat bu sırada Fransız Haçlı ordusunun İstanbul'a ulaşmak üzere olması Konrad'ı bir an önce Anadolu yakasına geçmeye zorladı, Konrad, ordusunu boğazdan geçirebilmek için Manuel'den gemi istedi. Bu ihtiyacın karşılanmaması hâlinde ertesi yıl gelip İstanbul'u kuşatma tehdidinde bulundu. Manuel, Haçlı ordusunun tehdidinden İstanbul'u bir an önce kurtarmak için gemileri gönderdi.[50]

Anadolu yakasına geçen Alman Haçlı orduları, İznik-Eskişehir-Akşehir-Konya-Ereğli hattını takip erek Anadolu'yu çaprazlama geçmeye karar verdi. Eskişehir'e yöneldi, kış gelmeden Anadolu'yu geçmek ve arkasından gelen Fransız Haçlı ordusundan önce Kudüs'e varmak istiyordu. Daha doğrusu o, hedefe ilk varan olmanın avantajından yararlanmak düşüncesindeydi. Çünkü bu hususta Fransa Kralı VII. Louis ile arasında gizli bir rekabet bulunuyordu.[51]

I. Haçlı Seferi sırasında büyük bir yenilgiye uğrayan ve 1101 yılı Haçlı ordularına karşı gerilla taktiğini kullanan Sultan I. Kılıçarslan'ın oğlu Mesud da şimdi aynı yöntemi kullanmıştı. Böylece Türkler Haçlı ordusuyla bir meydan savaşına girmek

49 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 104.

50 Altan, "II. Haçlı Seferi ve Selçuklular", c. 6, s. 1185; Koca, *Türkiye*, s. 135.

51 Altan, "II. Haçlı Seferi ve Selçuklular", c. 6, s. 1185-1186; Koca, *Türkiye*, s. 136-137.

yerine, arka arkaya düzenledikleri şiddetli saldırılarla kalabalık Alman ordusunu kademeli olarak imha etmeye çalışmış, Haçlılar ise Türklerin bu saldırılarına karşılık verme fırsatı bulamamışlardı. Sultan Mesud, bu orduları kendisi için uygun yerlerde karşılamak üzere hazırlıklara girişti. Sultan Mesud'un niyeti Haçlı ordusunu Bizans topraklarında karşılamaktı. Bunun için o ordusunun büyük bir kısmını Eskişehir'e yığdı. Konrad, Eskişehir yakınlarındaki Sarısu Çayı'nın kenarına ulaştığında ordusunu biraz dinlendirmek istedi, çünkü Haçlı ordusu yorgundu, askerler atlarından inmişlerdi fakat Alman Haçlı ordusu tam Selçuklu ordusunun pusu kurmuş olduğu yerde konaklamış bulunuyordu. İşte tam bu sırada Selçuklu ordusunun saldırısı başladı ve ortalık birden karıştı. Alman Haçlı ordusu gafil avlanmıştı; ordunun pek az bir kısmı kurtulabildi. Haçlı ordusunun bütün silahları Selçukluların eline geçti.[52] Bu zaferle elli yıl önce Dorylaion'daki yenilginin intikamı da aynı yerde alınmış oluyordu.

Alman İmparatoru III. Konrad, Almanlardan bir ay sonra yola çıkarak İstanbul'a ulaşan Fransa Kralı VII. Louis ile İznik'te birleşerek Efes'e doğru yola çıktı. Bu sırada Fransızlar Türklerle anlaşan Bizans İmparatoru'na kızmışsa da vassallık yemini edip yola koyuldular. Balıkesir-Bergama-İzmir üzerinden Efes'e vardıklarında Kral III. Konrad rahatsızlandı ve deniz yoluyla Bizans'a döndü. Manuel, Konrad'ın tedavisiyle bizzat ilgilendi ve aralarında bir dostluk oluştu. Bu sırada Fransızlar Denizli istikametinde ilerlediler. Sultan Mesud, Haçlı ordusunu engellemek için ordusunu Menderes vadisine gönderdi. Kral VII. Louis, Efes'ten ayrılmıştı ki karşısında Selçuklu ordusunu buldu. Haçlılar ok yağmuruna tutuldular ve çok kayıp verdiler. Kral, ordusunu ok menzili dışına çekerek yürümeye devam etti. Selçuklu ordusu da onu takip etti. Selçuklu ordusu da ka-

52 Altan, "Haçlı Seferleri", c. 6, s. 1185-1186; Altan, *İkinci Haçlı Seferi*, s. 60; Koca, *Türkiye*, s.136-138.

yıp verince geri çekilerek Denizli Kalesi'ne sığınmak zorunda kaldı. Bu bir yenilgi değildi, Selçuklu ordusu, Haçlıları takip etti. Kral VII. Louis, geriye kalan ordusunu Antalya'da topladı. Güçlüklerin sonu gelmiyordu, özellikle yiyecek sıkıntısı devam ediyordu. Karayoluyla devam etmeye cesaret edemeyen kral, seferin devamını gemiyle yapmaya karar verdi. Bizans'ın Antalya valisi, Filistin'e geçiş için gemi hazırlattı fakat bu gemiler Haçlı ordusunu taşıyacak kapasitede değildi. Gemiye ancak Kral VII. Louis'in yakınları, soylular ve parası olan pek az şövalye binebildi. Kral ordusunun tamamına yakın bir kısmını kaderine terk etmişti. Antalya'da kalan Haçlılar, Rumların ihanetine maruz kaldılar, onların bu hâlini gören Türkler çarpışmayı bırakarak, yardım ettiler, yiyecek verip, hastaları tedavi ettiler. Bu durumdan etkilenen üç bin Fransız genci Müslüman oldu. Ordunun geride kalan kısmı Antakya üzerinden Kudüs'e ulaşabildi fakat yolda çoğu hastalıktan kırıldı.[53] Alman Kralı Konrad ise denizden Kudüs'e varmıştı. Kudüs patriğinin daveti üzerine Louis de Kudüs'e hareket etti.

Bütün Haçlılar Filistin'e ulaştıklarında Kraliçe Melissende ve Kral II. Baudouin, Alman ve Fransız ileri gelenleri ile 1148'de Akka'da toplandılar. Urfa, Antakya ve Trablus kontlarının yokluğuna rağmen epeyce bir kuvvet toplanmıştı. Nihayet Dımaşk üzerine sefere karar verildi. Dımaşk hâkimi ise Nureddin'e elçi göndererek yardım istedi. Fransız ve Alman Haçlıları Celile üzerinden Dımaşk önlerine geldiler. Haçlılar ilk etapta şehrin güney bölgelerini ele geçirdiler. Lakin Dımaşk hâkimi Üner'in yardıma çağırdığı kuvvetler kuzeyden şehre yetişince Üner karşı taarruza geçti. Bütün Haçlı ordusu 27 Temmuz günü doğu surları önünde ovaya çıktı. Bu durum Haçlı ordugâhını karıştırdı ve baronların Üner'de rüşvet aldığı ve şehrin alınamayacağı şayiası yayıldı. Aynı anda Haçlı komutanlar arasında Dımaşk'ı kimin

53 Altan, "Haçlı Seferleri", c. 6, s. 1187; Koca, *Türkiye*, s. 139-142.

yöneteceğine dair anlaşmazlıklar da çıkmıştı. Nureddin Zengî ise hızla Dımaşk'a yaklaşıyordu. Takviye ümidi kalmayan Haçlılar bu şartlarda 28 Temmuz'da Celile yönünde çekilmeye başladılar. Üner'e bağlı kuvvetler geri çekilenlere ağır kayıplar yaşattılar. Sefer tam bir fiyasko oldu.[54]

II. Haçlı Seferi'ne tam olarak layık bir son yaşanmıştı. Orta Çağ'ın hiçbir teşebbüsü bundan daha parlak ümitlerle başlamamıştır. Papanın planladığı, Aziz Bernard'ın emsalsiz hitabetiyle vaaz ve teşvik ettiği, Batı Avrupa'nın en kudretli iki hükümdarının sevk ve idare ettiği bu Haçlı seferi, Hristiyanlığa büyük bir şeref ve kurtuluş vadetmişti. Seferin Dımaşk önünden çekilmesi ise acınacak bir sondu. Batılı Hristiyanlar ile Bizans arasındaki münasebetler kopma noktasına gelmişti.[55] I. Haçlı Seferi'nin getirilerini koruyabilmek için düzenlenen, ancak Anadolu'da ve Suriye'deki mağlubiyetler yüzünden tam bir fiyaskoyla sonuçlanan II. Haçlı Seferi, Haçlıların tarihinde bir dönüm noktası teşkil etti. Bu durum Haçlılar açısından sonun başlangıcıydı.[56] Alman İmparatoru Filistin'ten ayrıldı, Akka ve Selanik üzerinden Bizans İmparatoru'nun yanına giderek Fransız kralına karşı ittifak yaptı. Fransa kralı ise Manuel'e karşı Sicilya Kralı Roger ile buluştuysa da Bizans'a yönelik planlanan Haçlı seferi gerçekleşemedi.[57]

III. HAÇLI SEFERİ (1189-1192)

Bilindiği gibi Haçlı Seferleri sırasında Doğu ve Batı toplumları için en etkin değer dindir. Bundan dolayı kimi zaman Doğu kimi zamansa Batı üstün gelse de Haçlı Seferleri esnasında Batı, atılan her adıma dinî bir kisve buluyordu. Bu esnada Batı'nın ilk

54 Altan, *İkinci Haçlı Seferi*, s. 102-106; Demirkent, "Haçlılar", c. 14, s. 534.
55 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 2, s. 239.
56 Altan, "Haçlı Seferleri", c. 6, s. 1191.
57 Demirkent, "Haçlılar", c. 14, s. 534.

olarak hedef gösterdiği yer Müslümanların elinde bulunan Kudüs olmuştu. İlk seferde hedeflerine ulaşmışlardı, ancak Selahaddin ve İslâm orduları Hz. Ömer'in fethettiği Kudüs'ü Haçlıların elinden almayı başardı. Bundan sonra ise büyük kralların katıldığı, belki de Haçlı Seferleri'nde özel bir yeri olan III. Haçlı Seferi başladı. Bu sefer de Batı için umduklarını alamadıkları diğer bir macera oldu. Bu seferde Kıbrıs'ın ele geçirilmesi belki de Haçlı Seferleri tarihinin en önemli kazanımlarından biriydi.

1187 Hıttin Zaferi ve akabinde gerçekleşen Selahaddin'in Kudüs Kuşatması ile Müslümanlar tarafından Kudüs'ün istirdadı[58] başta Vatikan olmak üzere bütün Avrupa'yı derinden sarstı ve bir şok etkisi yarattı. Bütün bunların üzerine Sur şehrinden gelen Başpiskopos Josias, Avrupa'dan yardım çağrısında bulundu. Bundan sonra Doğu'ya deniz filolarıyla yardımda bulunuldu. Papa III. Urbanus bu sıralarda hastaydı. Kudüs şehrinin düştüğü haberini alınca üzüntüden 20 Ekim'de öldü. III. Urbanus'un ölmesiyle papalık seçimi yapıldı. Bu seçim sonucu yerine VIII. Gregorius papalık görevine seçildi. Bu papa derhâl Haçlı çağrısında bulunduysa da ömrü yetmedi ve öldü. Haçlı çağrısında, Haçlılara dâhil olacakların bütün günahları için *kefaret* ilan etti.[59] Ondan sonra papa seçilen III. Clemens ise derhâl Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa ile temasa geçti. Bu arada başpiskopos Josias da Fransa ve İngiltere kralların yanına gitti.[60] Bu ülkelerin kralları Haçlı çağrısını kabul ettiler ancak ülkelerindeki durumlar hemen harekete geçebilecekleri imkânları vermemekteydi. Bu durum nedeniyle III. Haçlı Seferi'nin başlama hareketi uzun bir zaman almıştır; geçen süre zarfında Batı'dan sürekli olarak Doğu'ya yardımlar gitmiştir. Bu sırada Montferrat'ın oğlu Konrad

58 Ramazan Şeşen, *Selâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, İstanbul, 1987, s. 109-129; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s.135-141; Kelly Devries, "Hıttin 1187", *Haçlı Seferleri 1097-1444*, s. 94- 107.

59 Ahmet Refik Altınay, *Haçlılar*, Ankara, 2007, s. 81.

60 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s.145.

bölgeye gelerek mücadelelerde bulunuyordu, hatta Selahaddin, Conrad'ın Sur'u savunmadaki başarısını gördükçe onun çetin bir ceviz olduğunu anlamıştı.[61] İbnü'l-Esir'in "Avrupa'da papazlar, Hz. İsa'nın bir Arap döverken yüzü kana bulanmış bir resmini yapıp, 'İşte Mesih'i Müslümanların peygamberi Muhammed dövüyor!' diyen bir yafta gezdirdiklerine"[62] dair kaydı ilginçtir. Selahaddin, Haçlılar arasındaki çekişmeyi bildiği için birçok önde gelen Haçlı mensubunu serbest bıraktı. Barışı elde edememiş olmasına rağmen elindeki yüksek tabakaya mensup esirlerden bir kısmını serbest bırakmış, dostane niyetini böylece ispat etmişti.[63]

Bu sırada Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa 27 Mart 1188'de haçı kabul etti. Lakin hazırlıklarını bir yılda tamamlayabildi ve ülkesinin idaresini büyük oğlu VI. Heinrich'e bırakarak 11 Mayıs 1189 tarihinde Kutsal Ülke'ye gitmek üzere yola çıktı.[64] Ancak bu yolculuk sonucu ne Kudüs'ü ne de kendi memleketini bir daha göremeyecekti.

Selahaddin, Haçlı ileri gelenlerinin *din uğruna* kendi çıkarlarına işler yaptıkları ve bu işlerden dolayı birbirleriyle çekişmeler yaşadıklarına dair düşüncelerinde haklıydı. Haçlı ileri gelenlerinden bazılarını serbest bırakmasıyla Haçlılar arasında sorunlar ortaya çıktı. Bu serbest kalan esirler arasında Lusignanlı Guy da bulunmaktaydı. Kral Guy, Batı'ya geri dönmek ve bir daha hiçbir suretle İslâm'a karşı silah kullanmamak üzere yemin ettikten sonra serbest bırakıldı.[65] Guy, bölgeye dönerek Trablus'a gitti. Bundan sonra Sur şehrine hareket etti. Conrad şehrin kapılarını ona kapadı. Konrad'ın şehir partisinin düşüncesine göre Guy, krallığını Hıttin Savaşı'nda ve esareti sırasında

61 Demirkent, *Haçlı Seferleri* s. 146.
62 Şeşen, *Selâhaddin Eyyûbî*, s. 131.
63 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 3, s. 17.
64 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 150; Şeşen, Selâhaddin Eyyûbî, s. 131-137.
65 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 146.

yitirmişti. Ülkesini hükûmetsiz ve idaresiz bırakmıştı; Konrad'ın müdahalesi vuku bulmamış olsaydı her şey kaybedilmiş olacaktı. Gerçi Guy'ın krallığı Akka Kuşatması'nda eşi Sbylle ve iki kızı vefat edince anlamını yitirir. Eşinden dolayı yetkileri belli bir zaman sürmüştür.[66] Guy'ın, kral olarak karşılanması talebi üzerine Conrad, Kutsal Ülke'yi kurtarmak üzere yola çıkmış Haçlı hükümdarları adına Sur'u vekâleten elinde tuttuğu cevabını verdi. İmparator Friedrich Barbarossa ile Fransa ve İngiltere kralları idarenin kime teslim edilmesi gerektiğini kararlaştıracaklardı.[67] Guy bu haberi alınca Sur şehrinden ayrıldı lakin bu konunun peşini bırakmadı. Kısa süre sonra tekrar hâkimiyetin kendisine terkini talep etti. Ancak yine aynı cevabı aldı. Bu sırada yardım için Pisa donanmasıyla Ubaldo geldi. Guy ile görüşmeler yapıldı ve bir anlaşma sağlandı. Guy onların desteğini alarak Akka şehri üzerine yürümeyi kararlaştırdı ve 28 Ağustos'ta Akka önüne gelerek burada karargâh kurdu. Bununla beraber Fransa ve İngiltere krallarının hareketini beklemeden yola çıkan Champagne Kontu Henry, Drev Kontu Robert, Blois Kontu Theobald, Sancerne Kontu Etienne gibi birçok asilzade Akka önüne gelmişti. Guy'a verilen serbestlik armağanı Selahaddin'e pahalıya mâl olacaktır.[68]

Selahaddin'in kuvvetleri ise şehri kuşatan Haçlıları çevrelemişti. Tabiri caizse kuşatma içinde kuşatmaydı. 4 Ekim'de gerçekleşen şiddetli savaş sonunda Haçlılara büyük kayıp verdirdilerse de onları söküp atamadılar. İki ordu Akka önünde karşı karşıya bekledi. Kış ayında Guy ile Conrad anlaştı; Konrad Sur'u elinde tutacaktı ve geri alındığı takdirde Beyrut ve Sayda'yı Guy'a verecekti. Buna karşılık Guy'ın krallığını tanıyacaktı. Haçlılar ile Müslüman kuvvetleri birbirlerine sürekli saldırı hâlindeydi

66 Aydın Usta, "Haçlı Seferlerinde Kadın", *Orta Çağda Kadın*, Ankara, 2011, s. 321.

67 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 3, s. 19.

68 Amin Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, (çev. M. Ali Kılıçbay), İstanbul, 1998, s. 191.

ancak birbirlerine asıl darbeyi indiremiyorlardı. Savaşan tarafların durumu pek de içi açıcı değildi. Çok sayıda ölü ve yaralı vardı. Salgın hastalıklar ortalığı kırıp geçirmekteydi ve kışın erzak bulmak hiç de kolay değildi. Selahaddin'i asıl kaygılandıran Akka garnizonunun durumuydu. Batı'dan gelen gemi sayısı arttıkça deniz tarafındaki abluka da giderek sıkışmaktaydı.[69]

Bununla beraber Eyyûbî hükümdarının tek sıkıntısı bu değildi. Haçlı çağrısı ile büyük Avrupa krallarının yola çıktığı haberlerinin gelmesi de onu endişelendiriyordu. Bunun yanı sıra Alman İmparatoru, Selahaddin'e haber göndererek Filistin'i Hristiyanlara geri vermesini emredip; onu 1 Kasım'da Zoan meydanında boy ölçüşecekleri bir savaşa çağırıyordu. Selahaddin ise İslâm medeniyetine uygun, nazik bir dil ile cevap vermişti.

Alman İmparatorunun Haçlı Seferi

İmparator Friedrich Barbarossa daha önce belirtildiği üzere 1188 yılında Haçlı çağrısını kabul etmişti. Ancak hazırlıkları bir yıl sürmüştü. İki oğlu ve önemli vassallarının çoğu yanında bulunmaktaydı. İmparator çok yaşlıydı, lakin büyük bir enerjiye sahipti. İmparatorun ordusu oldukça güçlü ve disiplinliydi. Harekete geçen ordu Macaristan'dan geçerek Bizans topraklarına girdi. Selahaddin Halep'ten bir haber aldı; buna göre "Almanların Kralı" İmparator Friedrich Barbarossa yüz ilâ iki yüz altmış bin kişilik ordusuyla Constantinapolis'e yaklaşmıştır ve oradan da Suriye üzerine yürüyecektir.[70] Alman ordusu Trakya'ya vardığında, tahta çıktığından beri Bizans'a düşmanca tavır takınmış olan Friedrich Barbarossa ile Bizans İmparatoru II. İsaakios Angelos arasında neredeyse savaşa dönüşecek anlaşmazlıklar çıktı. Trakya

69 Şeşen, *Selâhaddin Eyyûbî*, s. 132-135; Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, s. 193.

70 Şeşen, *Selâhaddin Eyyûbî*, s. 136-137; Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, s. 191.

topraklarında tatsız olaylar gerçekleşmişti.[71] Bizans, Selahaddin ile anlaşma yoluna gitmişti. Alman orduları Balkanlar'dan gayet yavaş geçmiş olup Friedrich Barbarossa, Anadolu'yu kış ortasında kat etmeyi denemeyecek kadar ihtiyatlıydı.[72] Friedrich Barbarossa, 1190 Mart'ında Çanakkale Boğazı yoluyla Anadolu'ya geçti. Friedrich Barbarossa bu plan ile Anadolu'dan I. Haçlı Seferi'nde de kullanılan çapraz yol ile ilerliyordu. Yol üzerinde Myriokepholon mevkiinden geçerken Alman ordusu 3 Mayıs'ta Selçuklularla küçük bir çarpışma yaşadı. Friedrich Barbarossa, Selçuklu elçileri ile görüştü; akabinde II. Kılıçarslan ve imparator arasında, Haçlı Alman ordusunun Anadolu'dan serbestçe geçmesi ve ihtiyaç maddelerinin kendi paralarıyla satın alınması hususunda bir antlaşma yapıldı.[73] Hemen belirtmek gerekir ki, II. Kılıçarslan geçişe seyirci kalmak niyetinde değildi. II. Kılıçarslan gerilla yöntemi kullanmayı planlamıştı. Bu etkili bir taktikti. Açlık, susuzluk ve Türk okçuları Haçlılara ağır kayıplar yaşatmaya başladı.[74] Friedrich Barbarossa Sultandağ'ı dolaşarak Akşehir'den (Philomedia) doğuya giden yola ulaştı ve 17 Mayıs'ta Konya'ya vardı. Sultan ve saray erkânı geri çekilmişti. Sultanın oğlu Kutbeddin ile yapılan şiddetli bir çarpışmadan sonra imparator ertesi gün şehre zorla girmeye muvaffak oldu.[75] Haçlılar şehirde istediklerini tam bulamayınca burada fazla kalmayıp yollarına devam ettiler. 30 Mayıs'ta Karaman'a vardılar ve oradan Toros Dağları'nı aşarak Göksu Nehri'nin açtığı vadiden Silifke'ye doğru ilerlediler. 10 Haziran 1190'da Alman Haçlı ordusu Silifke Ovası'na indi ve nehri geçip şehre girmeye hazırlandı fakat Friedrich Barbarossa'nın cansız bedeniyle karşılaşıldı. Bu konuda farklı fikirler ortaya atılmaktadır; bunlar kalbinin durmuş olacağı

71 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 150-151.
72 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 3, s. 12.
73 Turan, *Selçuklu Zamanında Türkiye*, s. 221.
74 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 151.
75 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 3, s. 13.

(kalp krizi), belki suyun akıntısıyla boğulmuş olacağı, belki de atının ayağı sürçmüş ve onu fırlatmış, ağır zırhı da kendisini dibe çekmiş olabileceği gibi görüşlerdir. İbnü'l-Esir'in belirttiğine göre, su yüksekliğinin en fazla kalçasına kadar geldiği bir yerde boğuldu. Ordusu dağıldı. Burada geçen suyun derinliğini belirten ifade insan zihninde bazı fikirlere yol açıyor. Friedrich Barbarossa'nın bu ani ölümü ordusunu mahvetti. Ordusundan kalan kılıç artıkları ise başları kel ve yalın ayak bir şekilde Antakya'ya ulaşabildi. Allah, böylece Müslümanları, Frankların içinde çok kalabalık ve inatçı olan Almanların şerrinden korudu. Oğlu Friedrich ordunun geri kalanları ile beraber babasının sirkeye yatırılmış cesedini Kudüs'e taşımak niyetindeydi. Ancak cesedin çürüdüğünü fark edince hemen Antakya Katedrali'ne gömdüler.[76]

Alman tehlikesi mucize eseri atlatılmış ama yine de Selahaddin'i aylar boyunca felç edip Akka'yı kuşatanlara karşı nihai savaşa girmesini engellememiştir. Filistin limanının çevresindeki durum kilitlenmiş gibidir.[77] İmparatorun Haçlı seferinin bu ürkütücü sonu Fransa ve İngiltere krallarının, Kuzey Filistin kıyılarında verilen kader mücadelesinde paylarına düşeni yapmak üzere Doğu'ya gelmelerini her zamandan ziyade gerekli kılmıştı.[78]

Kader Mücadelesi

İlk başta istekli olmasalar da iki kral Sur Başpiskoposu Josias'ın yaptığı dokunaklı konuşmayla ikna olmuştu. 22 Ocak'ta yapılan toplantıda krallar ile birlikte Flandre kontu, birçok din adamı, asilzade ve şövalye de Haçlı yemini etmiştir.[79] Richard ise 1187

76 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 152-153; Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, s. 192.

77 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 152; Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, s. 192.

78 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 3, s. 15.

79 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 154.

Kasım'ında hac için yemin etmişti. İki hükümdar saldırmazlık antlaşması imzaladılar. Ancak birbirlerine güvenmedikleri için beraber çıkma kararı almışlardır. Kral Henry sefer hazırlıkları için "Selahaddin vergisi" adı verilen bir vergi koydu. Bu şekilde hazırlıklarını giderebilirdi. Din adamları Avrupa'ya dağılarak heyecanlı vaazlar vermekteydi. Kutsal Ülke'nin kaybı, kötü yaşayışları sebebiyle Tanrı'nın Hristiyanlara ilahi bir cezasıydı. Fransızlar göğüsleri üzerine kırmızı, İngilizler ise beyaz haç takacaklardı. Hazırlık sırasında iki taraf tekrar kapıştı. Bu kez İngiltere Kralı Henry'nin oğlu Richard, Fransız kralıyla beraber babasına karşı dövüşmekteydi. Papa hepsini aforoz ile tehdit etti.[80] Ancak kimse buna aldırış etmedi ve sonunda II. Henry'nin ölümüyle nihayet buldu. Yerine oğlu I. Richard 3 Eylül 1189'da tahta geçti. Fransa hükümdarı ordusunun Vezelay'da toplanacağını bildirdi. Richard bu çağrıya memnun oldu.

Sonunda iki kral 4 Temmuz 1190 senesinde Vezelay'dan yola çıktılar. Her iki Haçlı lideri de birbirlerinden farklı karakterdeydiler. Richard tam şövalye iken, Philippe tam anlamıyla hilebaz bir politikacıydı. Richard büyük istek ve heyecanla yola çıkarken; Philippe mecbur olduğu için yola çıkıyordu.[81]

İki ordu beraberce önce Lyon'a, sonra farklı güzergâhlardan Messina'ya ulaştılar. Buraya geldikten sonra iki hükümdar arasında bir antlaşma imzalandı. Fethedilen yerlerin eşitçe taksim edilmesi kararlaştırıldı: Sicilya'da Araplardan hoşlanmayan İngilizler kısa süre içinde sorunlar çıkardılar. Sorunlar neticesinde halk ayaklandı. Bunun üzerine İngilizler Messina'yı zapt etmiş ve içinde Philippe'nin oturduğu sarayı çevreleyen sokaklar dışında bütün mahalleleri yağmalamış bulunuyorlardı.[82] İngiliz hareketi

80 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 154.
81 Demirkent, "Haçlı", c. 14, s. 537.
82 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 3, s. 34.

Tancred'i sindirdi, Richard'ı yumuşatacak hareketlerde bulundu ve Richard yağmaladığı yerli halka ait malları geri verdi.

Fransız kuvvetleri 30 Mart'ta Doğu'ya yelken açtı, 20 Nisan'da ise Akka önündeydi. Ancak Fransızlar Richard ile İngiliz ordusunu beklemeye başladılar. Richard 10 Nisan'da Doğu'ya yelken açtı. Donanması fırtınaya yakalandığı için önce Girit sonra Rodos'a sığındı. Kız kardeşinin ve nişanlısının gemisi ise Kıbrıs'a sürüklenmişti. Burada kötü muamele gördüler. Bundan bir hafta sonra Richard sinirli bir hâlde Limasol'a ulaştı. Yapılanları öğrenince derhâl harekete geçerek, sahili müdafaa eden Bizans askeri üzerine atılmış, yirmi beş gün içinde adayı zapt etmişti.[83] Daha sonra yoluna devam ederek 8 Haziran 1191 yılında Akka'ya geldi ve kuşatmaya katıldı.

Akka'yı kuşatan Haçlılar, III. Haçlı Seferi ordularının Akka önüne gelişiyle bekledikleri yardıma kavuştular. Artık işi bitirmek için her şey hazırdı.[84] Şehir hem denizden hem de karadan abluka altına alınmıştı. Hiçbir şekilde haberleşme yapılamıyordu. Frank mancınıkları durmadan Akka surlarını dövüyordu; fakat bu atışlar ne zaman küçük bir gedik açmış ve Franklar şehre sızmak için saldırmışsa, garnizon Selahaddin'e derhâl bir işaret vermiş ve o da hemen Frank ordugâhına taarruza geçerek saldırganları surlardan geri dönmeye zorlamıştır.[85] Bu durum asıl Haçlı ordularının Akka'ya gelmeleriyle değişmeye başladı. Artık şehir bu uzun kuşatma sonucunda gücünün sonuna gelerek mecburiyetten dolayı Selahaddin'in izni olmadan Haçlılara teslim oldu. Ayrıca garnizon, aralarından asalete mensup 100 kişinin adlarıyla belirtildiği 1.500 Hristiyan esirinin serbest bırakılmasını ve gerçek "haç"ın iadesini de kabul etmişti.[86] Se-

83 Altınay, *Haçlılar*, s. 83.
84 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 156.
85 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 3, s. 24.
86 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 156.

lahaddin duruma çok üzüldü ancak uymak zorunda idi. Çünkü yapacak başka bir şey yoktu. Haçlılar şehri aldıktan sonra şehrin bölünmesinde bazı tartışmalar ve kavgalar çıktı. Asıl mesele ise hangi İtalyan şehrinin hangi ticari hakları elde edeceği meselesiydi. Pisa ve Cenova için bu şehir ölüm kalım mücadelesiydi. Kendileri aralarında bölüşmeyi gerçekleştirdiler. Burada önemli bir olay gerçekleşti ki o da Philippe'nin Akka'nın alınması ile Haçlı yeminini yerine getirdiğini göstererek kuvvetleri ile birlikte bölgeden ayrılmasıydı. Böylece Haçlı kuvvetlerinin tek bir lideri kalıyordu: Şövalye Ruhlu Richard.[87]

Richard Kudüs'e gitmek için oldukça hevesliydi. Selahaddin anlaşma kurallarına uyarken Richard buna uymadı ve kendine has barbarca bir uygulama gerçekleştirdi. Akka garnizonundan geriye kalan 2.700 adamı ve çocuklarıyla birlikte 300 kadar hanımı zincirlere vurarak 20 Ağustos günü şehir dışına sürükletti. Onları Selahaddin'in ordusunun gözleri önünde insafsızca katlettirdi. Batı uygulamalarında bu vahşilik görülüyorken, Doğu'da Akka kuşatmasındaki Selahaddin, hasta Fransız kralının iyileşmesi ve beslenmesi için yiyecekler gönderiyordu. Merhameti ve düşünceli davranışı bu örnekte açıkça belli olmaktadır. Batı'nın bu vahşiliği ve caniliği iki taraf arasındaki barış görüşmelerinin sonu oldu.

Richard, iki kez Kudüs yönüne doğru yürüyüşe geçip kararını değiştirmesi ile Selahaddin'e baskı yapmaya çalıştı ama saldırıya geçmedi. Enerji fazlasını boşaltmak amacıyla aylar boyunca Askalan'da muhteşem bir kale yapımına girişti; burasını yakın bir gelecekte çıkılacak Mısır Seferi'nin hareket üssü yapmayı tasarlıyordu. İnşaat sona erer ermez Selahaddin barış antlaşması yapılıncaya kadar kalenin taşlarının teker teker sökülerek ortadan kaldırılmasını şart koştu.[88]

87 Demirkent,"Haçlılar", c. 14, s. 537.
88 Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, s. 198.

22 Ağustos Perşembe günü Richard, Akka'dan Yafa'ya doğru harekete geçti. Kimse gitmek istemiyorsa da Richard'a karşı çıkamazlardı. Filo ise orduyla hareket ederek yiyecek ve içeceklerini taşımaktaydı. Selahaddin onlarla ilerleyerek artçılarıyla durmadan saldırıp hem yıpratıyor hem de esir alıp Akka katliamına misilleme olarak onları idam ettiriyordu. Haçlı ordusu 7 Eylül'de Arsuf'ta savaşa zorlandı. Selahaddin'in amacı Haçlı ordusunu kargaşaya düşürüp safları dağıtmaktı. Ancak saflar dağılmadı ve Haçlılar saldırıya geçtiğinde Müslüman askerler gafil avlandı. Selahaddin birliklerini düzene tekrar soktuğunda saldırıya zaman kalmamıştı. Daha sonra Richard ilerleyerek Yafa'ya gelip burasını üs hâline getirdi. Kış ortasında Kudüs'e yürüdüyse de oraya ulaşamadı. Kudüs'e ulaşma çabaları bir türlü neticelenemiyordu. Bu arada ülkesinden mesajlar alıyordu. Selahaddin ile onun kardeşi el-Âdil aracılığıyla haberleşiyor ve barış yolları arıyordu. Selahaddin ise barış için acele etmiyordu. Ayrıca Haçlıları bölmeye çalışıyordu. Selahaddin istemese bile kardeşi el-Âdil pekâlâ anlaşma yapabilirdi. Selahaddin'in eski enerjisi ve sağlığı kalmamıştı. Richard'ın da Konrad ile arası açıktı. 1192 Mart ayı sonunda taraflar arasında bir antlaşmaya varılmış gibiydi. Franklar ellerine geçirdikleri yerleri muhafaza edecek, Kudüs'e haccetmek ve burada Latin papazlar bulundurmak hakkına sahip olacaklardı. Gerçek Haç iade edilecekti ve Beyrut'u da alabilirlerdi.[89] Richard memnundu ve ülkesinde işlerin bozulmasından dolayı geri dönebilirdi. Ancak gitmeden önce krallık meselesini halletmeliydi. Seçim sonrası memnun olmasa da Konrad'ı kral olarak tanıdı. Daha sonra Konrad bir Haşişî tarafından öldürüldü. Henry, dul prenses Isabella ile evlenip kral oldu.[90]

89 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 160.
90 Demirkent, "Haçlı", c. 14, s. 537.

Selahaddin ve Richard mücadelesi yaz aylarında tekrar canlandı. Richard, 23 Mayıs'ta Daron Kalesi'ni zapt etti. Yeniden Kudüs'e yürüdüyse de yine vazgeçti. Selahaddin ise Yafa'yı yağmalayıp tahriplerde bulundu. Richard burayı tekrar aldı ama iki ordu bitkin ve bıkkın hâle geldi ki nihayetinde 1192 Eylül'ünün başlarında bir barış antlaşması imzalandı. Franklar Sur'dan Yafa'ya kadar uzanan sahil bölgesini ellerinde tuttular ve Kudüs de dâhil olmak üzere ülkenin geri kalanı üzerinde Selahaddin'in otoritesini tanıdılar.[91] Kudüs'e gelen Batılı savaşçıları Selahaddin kibarca yemeğe davet etti ve ibadet hürriyetini koruma konusundaki kararlığını da bir kez daha yineledi. Richard, Akka'dan 9 Ekim'de denize açıldı. Viyana yakınlarında Leopold'un adamları tarafından yakalanarak Alman İmparatoru IV. Heinrich'e teslim edildi. Büyük bir fidye ve vassallık yemini şartı ile yurduna dönebildi. Bu şekilde 1189'da başlayan III. Haçlı Seferi üç büyük hükümdarın katılmasıyla 1192 yılında bitti. Ancak istenilen hedeflere hem Doğu hem de Batı toplumları ulaşamamıştır. Her iki toplumun özellikleri bu coğrafyada her bakımdan çarpıştı. Akka'nın Haçlılar tarafından ele geçirilmesi kıyı bölgelerinde krallığın devamını sağlamıştır. Kıbrıs'ın Haçlıların eline geçmesi ise Haçlılar adına bu seferin diğer bir başarısıdır. Kıbrıs daha sonraki yıllarda krallık hâline gelecek ve önemi daha da artacaktır. III. Haçlı Seferi ordularının Doğu'dan ayrılışından kısa bir süre sonra 1193'te Selahaddin Eyyûbî vefat edecektir. Bu mücadelelere dair İbn Sena el-Mülk'ün şu şiiri manidardır ve edebiyata yansıyan yönüyle de seferleri aksettirmek bakımından dikkat çekicidir:

Türk Devleti sayesinde Arap milleti yüceldi.
Eyyûb oğlu sayesinde Haçlılar perişan oldu.
İbn Eyyûb zamanında Halep Mısır'ın bir parçası
Mısır da Halep'in bir parçası oldu.

91 Amin Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, s. 199.

Bütün krallar savaşla, barışla ya da yağmayla
İbn Eyyûb'e boyun eğdi.
Tam anlamıyla muzafferdir.
Zor işlerdeki kararlılığı ile tanınır.
Felek kesin olarak kaderle, yeryüzü bütün yaratıklarla,
Gökyüzü de parlak yıldızlarıyla ona hizmet ediyorlar.[92]

IV. HAÇLI SEFERİ (1199-1204)

Anlaşmalar yapıldığından, Babilione (Eski Kahire) üstünden gidileceği, çünkü Türklerin en kolay Bablione üstünden gidilerek yok edilebilecekleri meclise açıklandı.[93]

Ve onlar; Türklerin elinde esir bulunan Kudüs'e acımanız ve Tanrı aşkına İsa'nın utancının intikamını almalarına yardım etmeniz için merhametinize sığınıyorlar.[94]

II. Urbanus tarafından başlatılan Haçlı seferi hareketi, papalığın tarihî bir misyonu olarak kabul edilir. Cennette en yüksek seviyeye sahip olan papalık, yeryüzünde bütün dünyaya hâkim olmak zorundadır. Bu amaçla siyasi emelleri için her zaman faaliyette bulunuyordu. III. Innocentius papa olduktan sonra derhâl harekete geçti. Bu sırada Frederich Barbarossa, Kilikya'da boğulmuştur fakat oğlu VI. Heinrich, Bizans'a karşı daha da düşman görünecektir. 1195'te İsaakios Angelos'un yerine kardeşi III. Aleksios'u geçiren hükûmet darbesi, ihtiraslarını ve fetih isteklerini bilemekten başka bir şey yapmamış, imparatorluğun içinde bulunduğu anarşi, ona uygun bir fırsat sunmuştur. Doğu işlerine doğrudan doğruya karışmaya bir bahane elde etmek için, kardeşi Philippe van Swaben'i tahttan indirilen ve kör edilen

92 Polat, *Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler*, s. 144-145.
93 *Geoffroi de Villehardouin - Henry de Valenciennes, IV Haçlı Seferi Kronikleri*, (Çev. Ali Berktay), İstanbul, 2008, s. 10.
94 *Geoffroi de Villehardouin - Henry de Valenciennes, IV Haçlı Seferi Kronikleri*, (Çev. Ali Berktay), İstanbul, 2008, s. 10.

imparatorun kızı Prenses İrini ile evlendirmiş, aynı zamanda IV. Haçlı Seferi'ni hazırlamıştır.[95] Çünkü Avrupa, Bizans İmparatorluğu'nu yıkmak ve İstanbul Patrikliğini Roma'nın hükmü altına almak ihtirasıyla yanıp tutuşuyordu. Bu duygularını Haçlı Seferleri'nin başlamasıyla açıkça gözler önüne sermişti.[96]

III. Innocentius kendinden önceki papalar gibi, İmparator III. Aleksios ile müzakerelerde bulundu. Buna göre Doğu kilisesi kendine boyun eğmeli ve Roma Hristiyanlığın tek büyük merkezi olmalıydı. Doğu'daki Frank devleti gücünü yitirmişti. Bundan ötürü Batı'dan yardım bekliyordu. İşte bu yardım bir Haçlı seferi düzenleyerek yeni bir güruhun bölgeye gidip Kudüs'ü tekrar zapt etmesiydi. Ancak Innocentius'un tecrübesi ona, kral ve imparatorların Haçlı Seferleri'ne bizzat katılmalarının pek de memnuniyet vermediğini göstermişti. Tam bir başarıyla sonuçlanmış olan yegâne Haçlı seferi, taç sahibi hiç kimsenin katılmamış olduğu I. Haçlı Seferi olmuştu.[97] Diğer Haçlı Seferleri'nde hükümdarların birbirleriyle olan sürtüşmelerinden dolayı papa bu sefer hiçbir krala mektup göndermedi.

I. Haçlı Seferi'nde ünlü vaiz Pierre l'Ermite'in yaptığını bu seferde, Neuillyli Foulque adlı gezgin bir vaiz yapmış, Fransa'da Haçlı çağrısını yaymıştır. Ateşli vaizler kontları ve dükleri bu sefere iştirak ettirmiş, böylece Haçlı seferi hazırlıkları fiilen başlamıştır. Thibaut seferin reisi seçildi ve bu seferin o sırada İslâm dünyasının merkezi hâline gelmiş bulunan Mısır üzerine yapılması kararlaştırıldı. III. Innocentius artık memnundu. Sefer çabucak tahakkuk edecek gibi değildi. İlk güçlük orduyu Doğu'ya götürecek gemileri bulmaktaydı.[98] 1199'da papa sefere mali imkân temini için bir vergi koydu. Çünkü hiçbir kontun

95 *Auguste Bailly, Bizans İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul, 2006, s. 264.
96 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 168.
97 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 3, s. 96.
98 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 3, s. 98.

filosu bulunmamaktaydı. Bundan ötürü Venedik ile temasa geçildi. Yapılan antlaşmayla Venedik, 85.000 Köln gümüş markına; 4.500 şövalye ile atları, 9.000 seyis ve 20.000 yaya askerin nakli ile bunların bir yıllık yiyeceğini temin etmeyi kabul etti. Haçlılardan az bir kısmı Venedik ile yapılan anlaşmayı kuşku ile karşıladı.[99] Anlaşma imzalandıktan sonra, Haçlılar yavaş yavaş Venedik'te toplanmaya ve Mısır'a gitmek üzere hazırlık yapmaya davet olundular.[100] Haçlılar "Senyörler, bizi sizlere Fransa'nın en yüce ve en güçlü baronları gönderdi ve onlar, Türklerin elinde esir bulunan Kudüs'e acımanız ve Tanrı aşkına İsa'nın utancının intikamını almalarına yardım etmeniz için merhametinize sığınıyorlar" mesajı üzerine yola çıkmayı kararlaştırmışlardı ama bu ilk tasarıya uyup kutsal kente yöneleceklerine, yani Kahire üzerine gidip Kudüs'ü kurtaracaklarına, yönlerini Bizans'a çevirdiler. Ancak bu fethin içine öyle bir gömüldüler ki, bir daha asla Kudüs yolunu tutmadılar.[101] Mısır ile Venediklilerin ticari bağlantısı vardı. Bundan dolayı bu yol Venediklilere uygun düşmemekteydi. Başlangıçta papa ve Haçlılar ile Venedik'in görüşü aynı olmasa da, 1201'de Thibaut'nun ölümünden sonra seferin reisi seçilen Boniface, Enrico Dandolo ile anlaşınca seferin yönlendirilmesi tamamen Venedik'in eline geçti.[102]

1202'de Haçlılar Venedik'e gelmeye başladılar ve San Niccolo di Lido Adası'na yerleştiler. Burada istediklerini bulabilecekleri bir pazarları bulunuyordu. Haçlı ileri gelenleri sıkıntılar yaşamaktaydılar. Çünkü istedikleri sayıda Haçlı'nın gelmediğini fark ettiler. Bundan dolayı herkes üç misli fatura ödemek zorunda kalıyordu. Venedikliler Haçlılara verdikleri malzemeyi kesmekle tehdit ediyorlardı. Haçlı seferi adeta tıkanmış bir durumdaydı.

99 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 3, s. 100.
100 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 169.
101 *Geoffroi de Villehardouin - Henry de Valenciennes, IV Haçlı Seferi Kronikleri*, s. 9-10, 58.
102 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 170.

Bu sırada askerî lider (doge) Enrico Dandolo, Haçlılara bir teklifte bulundu. Venedik yıllardan beri Dalmaçya bölgesinde hâkimiyet sağlamak için Macarlarla çatışma hâlindeydi fakat üstünlük sağlayamıyordu. Eğer Haçlılar bu konuda kendilerine yardımcı olur ve bölgenin güçlü merkezi Zara şehri zapt olunursa, Venedik Haçlıların borçlarını erteleyebilirdi.[103] Haçlılar arasında bu teklif tartışmalara yol açtı. Bir kısmı Haçlı seferine başlarken bir Hristiyan şehrine saldırmayı yanlış buldu. Ancak hemen burada şunu belirtelim ki; Steven Runciman'ın inancın zaferi diye gösterdiği I. Haçlı Seferi güruhu da asıl amaçlarından uzak bir şekilde Zara şehrine saldırıp, mallarını yağma etmişti. Papa bu tekliften haberdar olunca, kabulünü yasaklamak üzere derhâl elçiler gönderdi. Ancak Haçlıların bu teklifin ahlaki cephesi üzerinde ne düşüncede olursa olsunlar, kabulden başka hiçbir çareleri kalmamıştı.[104] Daha seferin başında Haçlıların bu şekilde davranışları aslında Haçlı Seferleri'nin başlangıçtan beri Doğu'daki din kardeşlerine yardım amacıyla değil, sadece kendi çıkarlarına uygun düşecek planları sahneye koyup uyguladıklarını bir kez daha göstermekteydi.[105] Haçlı ordusu, Venediklerle harekete geçerek şehre saldırdılar, 15 Kasım'da şehir düştü ve yağma edildi. Bu nedenle papalık bütün Haçlı ordusunu ve Venedik doçunu aforoz etmiştir, sonrasında Haçlılar üzerindeki aforoz kaldırılsa da Enrico Dandalo üzerindeki aforoz devam edecektir.

Haçlı ordusu henüz Zara'da iken Aleksios'tan bir mesaj aldılar. Aleksios amcasının yerine kendisinin Bizans tahtına çıkarılmasına yardım ederlerse Venediklilere olan borcu ödeyeceğini ve Mısır Seferi için iaşe ve 10.000 kişilik birlik yardımında bulunacağını belirti. Bu teklif Batı dünyasının Bizans'a olan kızgınlık ve kıs-

103 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 171.

104 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 3, s. 101; *Geoffroi de Villehardouin - Henry de Valenciennes, IV Haçlı Seferi Kronikleri*, s. 22-26, 58-66; Robert de Clary, s. 9 vd.

105 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 172.

kançlık duygularını tatmin etme fırsatını sağlayacaktır. Haçlılar ve Venedikliler arasında bu konu tartışmalara neden oldu. Sonunda Enrico Dandolo planı olan Kudüs yerine İstanbul'a yürüme fazla zorlanmadan Haçlılar tarafından kabul edildi. Papa ise Zara olayından dolayı herkesi aforoz etti. Haçlılar buna mecbur kaldıklarını belirtince yumuşayan papa, Venediklileri hariç herkesi affetti. Enrico Dandolo buna aldırmadı bile. Aleksios, 25 Nisan 1203'te imparator ilan edildi. Daha sonra topluca hareket edilerek 24 Haziran 1203'te İstanbul önünde göründüler. Galata'da karaya çıkan Haçlılar Haliç surlarına hücum ettiler. "Haçlıların uzun yolculuklarının hedefi olan bu efsanevi imparatorluk şehri, Villehardouin ve arkadaşlarının karşısında kudretli ve uzun surların çevrelediği bir alanın içinde, yedi tepenin üstünde sıralanan kiliselerin kubbeleri, sarayların damları, zirvelerinde yaldızlı heykel ve haçların parıldadığı yüksek zafer anıtları ile Avrupa ve Asya kıtalarının arasında dünya âleminden fışkıran bir belde olarak belirmişti."[106] Bizans birliklerinin, özellikle paralı asker birliklerinin direnişi son derece yüreklice oldu, fakat uzun süre devam edemedi. Şehir birinci kez Temmuz'da alındı. III. Aleksios kaçtı. II. İsaakios söylemiş olduğu gibi, oğlu IV. Aleksios'la ortak olarak yeniden tahta çıktı.[107] IV. Aleksios vermiş olduğu vaatleri yerine getirmekte zorlanmaktaydı. Roma'nın üstünlüğünü kabul için yaptığı baskı hem din adamlarının hem de halkın oldukça kızdırmasına neden oldu. Vadedilen para ise ortada yoktu. Beklemek Haçlıları kızdırmaktaydı. Çapulcu Haçlılar civar köylere saldırıyor, her şeyi yağmalıyordu. Enrica Dandolo ise mübalağalı isteklerle işi daha zor hâle sokuyordu. Haçlıların şehirdeki tutumu da halkı öfkelendiriyordu. Bizans tahtında değişiklik meydana geldi. Murtzuphlos kendini V. Aleksios un-

106 Semavi Eyice, "Philipp Schweinfurth ve Feth'in 500. Yılı Nedeniyle İstanbul Üniversitesi'nde Verdiği Konferans", *Dîvân İlmi Araştırmalar*, s. 14, 2003, s. 187.

107 Auguste Bailly, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 265.

vanıyla tahta geçirdi.[108] Haçlılar bu taht değişikliğini kendilerine karşı meydan okuma olarak yorumladılar. Venedikliler çözümü İstanbul'u hücumla zapt edip burada Batılı bir kimseyi imparator ilan etmekte buldular. Olayların gidişatı Haçlıların iknasını kolaylaşırdı. Artık tek çözüm Doğu Roma İmparatorluğu'nu yok etmekti. Halk günahlar işlemiş, ayrıca inançtan da sapmıştı. Din adamları askerlere bu yolda ölenlerin, sanki Haçlı seferini tamamlamış gibi papanın affından yararlanacağını söyledi.[109] Papa da bu duruma herhangi bir yasak getirerek engel olmadı. Alttan alta desteklemekte ve Roma kilisesinin her yere hâkim olmasını istemekteydi. Bizans'a sadece kutsal savaşı engelledikleri takdirde saldırabileceklerdi. Lakin bütün Batı zaten Bizans'ın her zaman kutsal savaşı engellediğine ve Haçlılara düşman olduğuna inanıyordu. Dolayısıyla bu emir papanın tasvibi demekti.[110] Haçlılar ve Venedikliler arasında şehrin bölüşülmesi ve ganimet konuları konuşulup anlaşıldıktan sonra 6 Nisan 1204 yılında ilk Haçlı saldırısı başladı. Bu saldırıyı büyük kayıplara rağmen Bizans durdurabildi fakat bir hafta sonra şehir saldırılara ve kuşatmaya dayanamayarak 13 Nisan 1204'te düştü. Şehir üç gün boyunca yağmalandı ve perişan bir hâle getirildi. Haçlılar kutsal olarak görülen mabetlere atlarıyla girerek yağma ettiler. Bu da Batı'nın düşünce tarzı ve değerlere verdiği saygıyı göstermekteydi. Birçok entrika ve pazarlıktan sonra, nihayet Flandre Kontu Baudouin, imparator seçilerek Ayasofya'da taç giydi. Böylece, Batı galip geliyor ve şüphesiz ki mezhebi ayrı fakat Hristiyan bir imparatorluk, Haçlıların darbeleri altında yıkılıyordu.[111]

---

108 Demirkent, "Haçlılar", c. 14, s. 538.

109 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 176.

110 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 176.

111 Demirkent, "Haçlılar", c. 14, s. 538-539; *Auguste Bailly, Bizans İmparatorluğu Tarihi*, s. 267 – 268.

Hülasa, Haçlılar şehri tamamıyla talan ve tahrip[112] ettiler. Bununla kalmayıp acımasızca insanları öldürdüler. Din adıyla yapılan seferde dinî mabetlere saygısızca atlarıyla girdiler. "Şehirlerin kraliçesi" adıyla bilinen şehri üç gün içerisinde mahvettiler. İstanbul 1204'ten 1261 yılına kadar Latin Krallığı hâkimiyeti altında kaldı. Bununla beraber Anadolu'da Bizans uzantısı olan üç bağımsız devlet kuruldu: Trabzon'da, Epiros bölgesinde ve İznik'te. Bu seferin Müslümanlara hiçbir zararı dokunmadı. Bundan sonra bir süreliğine de olsa Bizans için yeni bir dönem başlıyacaktır.

> 1204'te başkentin tahribini takip eden ve 1261'e kadar süren Latin Krallığı safhası, aslında Bizans Devleti ile onun dünya politikasındaki durumunun tasfiyesi olmuştur. Mamafih, Paleologos sülalesinin ilk imparatorlarından ve haklı olarak "büyük diplomat" adı verilen VIII. Mihail, Charles d'Anjou'nun Latin Krallığı'nı tekrar kurmak yolundaki planlarını, Aragon prensi Pedro ile tam zamanında yaptığı bir ittifak ile bozmuş ve 1282'de Sicilya Vépres'inde bu planı nihaî sûrette yok etmekle, Bizans'ın dünya politikasındaki yerini son bir defa daha belirtmeyi başarmıştır.[113]

IV. Haçlı Seferi düşünülürken, şüphesiz Haçlıların İstanbul'a girişi ve buradaki icraatlarıyla Fatih Sultan Mehmed'in bu şehre girişi sırasında gösterdiği tavır hatırlanmalıdır. Bu durum tıpkı Kudüs'ün Haçlıların eline geçerken kan deryasına dönmesi akabinde Selahaddin Eyyûbî'nin şehre girerken gösterdiği ahlak ve sorumluluk sahibi davranışlarındaki gibidir. Şehirler ve fatihler bize tarihin içinde verdikleri mukayese ile fatihlerin müntesip oldukları medeniyet arka planlarına dair önemli sözler söylerler. İstanbul ve Kudüs bu manada önemli hafıza mekânlar olmak

112 Geoffroi de Villehardouin - *Henry de Valenciennes, IV Haçlı Seferi Kronikleri*, s. 72.

113 Demirkent, "Haçlılar", c. 14, s. 539; Eyice, "Philipp Schweinfurth", s. 188.

bakımından Haçlı Seferleri münasebetiyle fevkalade değerli anlamlar taşırlar.

Haçlı Seferleri Avrupa'nın kutsal kenti ve Doğu Kilisesi üzerinde hâkim olmak amaçlarıyla harekete geçirilmiştir, ancak her Haçlı liderinin ve papaların kendilerine göre amaçları ve istekleri bulunmaktadır. Bunu din kisvesi altında yapmaya çalışmışlardır. Batı'da bu seferlerle, şövalyelerin bir ülkü ile kontrol edilerek hiç değilse bir parça Hristiyanlaştırılmış oldukları belirtilmektedir, ancak yukarıda ele aldığımız iki seferde de Haçlılar kendi din kardeşlerini bile öldürmekten ve mallarını barbarca yağma etmekten geri durmamıştır.

Bu konuyu Batı ele alırken Doğu'yu ötekileştirerek ve barbar olarak düşünüp ona göre bir yaklaşımla incelemektedir. Ancak yapılanlar bunun tam tersi olduğunu göstermektedir. Batı Doğu'ya doğru yönelişi tamamıyla dünyevi şeylerden dolayı yapmakta ve bunu yaparken vahşilik ve insafsızlıkla davranmaktadır... Doğu toplumu ise bunun arasında sıkışıp kalmaktadır. Batı hâlen Doğu'daki amaçlarından vazgeçmiş bulunmamaktadır. Sadece bugün veya yakın geçmişimizde bunu farklı isimlerle gerçekleştirmiştir. Dönemin hâkim değeri ne ise, bu ad altında yola çıkmıştır. Bugün hâkim değer demokrasiyken Orta Çağ'ın hâkim değeri din idi. Amacından sapmış olup Haçlıların şuur altını ortaya çıkaran IV. Haçlı Seferi, seferler tarihinde dikkatle okunması gereken bir olaydır. Hz. İsa için kınından çıkan kılıcın çocuklarına dönmesi de ayrıca ilginçtir. Örneğin bundan çok daha önce, 1107 yılında Antakya Prinkepsi Bohemond'un eliyle ve papalığın desteğiyle Bizans üzerine bir Haçlı seferi gönderilmiştir. Bu Haçlı seferinde imparatora yardım eden I. Kılıçarslan, Habur Savaşı'nı ve hayatını kaybetmiştir.

ÇOCUK HAÇLI SEFERİ (1212)

1212 senesinde, seferlerin amaçları bakımından çok ciddi sonuçları olmasa da seferlerin Avrupa içinde oluşturduğu yapı

hakkında önemli ip uçları veren bir girişim yaşanmıştır. Çocuk Haçlı Seferleri adını alan bu girişimde din duygusu ve vaizliğin sosyal tabakalar üzerindeki teşvik edici etkisi dikkat çeker. Bu hava içinde, 1212'de, yani IV. ve V. Haçlı Seferi arasındaki dönemde yapılan seferlerin Haçlı Seferleri'nin en ünlüsüdür. Çocukların Haçlı seferinde (*peregrinatio puerorum*)[114] iki ordu söz konusudur. Biri ve ilki Fransa, diğeri Almanya'da toplanan bu ordularda Cloyesli ve Kölnlü iki çocuk ön plana çıkmıştır.

İlk seferde lider ve bir köylü çocuğu olan Cloyesli Çoban[115] Stephen okuma ve yazma bilmemekte ve zamanının çoğunu koyun sürüsünü yönelttiği tepede geçirmektedir. Stephen Mayıs 1212'de İsa'nın ona fakir bir hacı kılığında göründüğünü ve ondan ekmek alarak ona Fransız kralına teslim edilmek üzere bir mektup verdiğini iddia etmiş,[116] ancak Kral Philip'e ulaşmasına rağmen kral bundan etkilenmeyerek ona büyüdüğünde geri gelmesini söylemiştir ama o hem St. Denis Manastırı'nın kapısında[117] hem de Fransa'yı dolaşarak çocukları örgütlemeye devam etmiş, onlara kutsal topraklara gitmeleri gerektiğini, denize geldiklerinde Tanrı'nın dalgaları geri çekeceğini ya da başka bir deyişle Kızıldeniz'de Hz. Musa'ya yaptığı gibi, onların geçmesi için denizi ikiye ayıracağını söylemiştir. Bu hikâye ona inanan pek çok çocuğun da çabalarıyla oldukça etkili olmuş ve Haziran'a gelindiğinde 30.000 çocuk, Stephen'in evine yakın ve merkezî olan Fransa Vendome'de toplanmıştır. Aralarında birçok kız da vardır ve onlardan bazıları cinsiyetlerinin ortaya çıkma-

114 Gary Dickson, "Popular Crusades and Children Crusades", *Encyclopedia of The Middle Ages*, Vol. I, Ed.: A. Vauchez, B. Dobson, M. Lapidge, Routledge, England, 2000, s. 1169.

115 Henry Treece, *The Children's Crusade*, Puffin Books, 1964, s. 17.

116 Gary Dickson, "Medieval Revivalism", *Medieval Christianity*, Ed.: Danil Borstein, Fortress Press, Canada, 1989, s. 149.

117 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. 3, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara, 1992, s. 124.

sından korktukları için erkek kıyafetleri giymişlerdir.[118] Ayrıca bu çocuklar arasında genç papazlar ve yaşlı hacılar da vardır. Bu kişilerin sefere katılmasında onlara her taraftan gönderilen hediyeler de etkili olmalıdır.[119]

Çocuklar Tanrı'nın kutsal topraklar için onlara rehber olacağına ve onlara Müslüman ordulara karşı zafer getireceğine inanmışlardır.[120] Çoğu 11-15 yaş aralığındadır ve pek azı kutsal toprağın neresi olduğuna dair bir fikre sahiptir. Yürümeleri gereken uzaklıktan birçoğunun gözü korkmaktadır ve ne zaman büyük bir Fransız kasabasına gelseler Kudüs'e geldiklerini ummaktadırlar. Yiyecek ve su eksikliği bazılarının geri dönmesine sebep olurken diğerleri yaya yürümekten hâlsiz düşüp ölmüş ama sonuç olarak Marsilya'ya varanlar da olmuştur.[121] Yalnız burada Stephen'ın kendisi için, süslenmiş ve güneşten korunması için üstüne güneşlik geçirilmiş bir araba konusunda ısrar ettiği ve onun yanında da ata sahip olabilecek zengin ailelerden çocukların olduğu da belirtilmelidir. Ancak bu durum kimse tarafından tuhaf karşılanmamıştır. Çünkü ona bir azizmişçesine muamele edilmekte, saç telleri ve elbisesinin parçaları kutsal emanetler gibi korunmaktadır.[122]

Kendilerine altın renginde üç zambak barındıran mavi bir bayrak[123] seçmiş olan bu çocuklar, deniz onlara kutsal topraklara yürümeleri için izin vermeyince hayal kırıklığına uğramışlar; onlara kiralık gemileriyle yurtdışına ücretsiz yolculuk sunan iki tüccara, Demir Hugh ve Domuz William'a güvenmek zorunda

118 George Z. Gray, *The Children's Crusade*, The Riverside Press, USA, 1870, s. 133.
119 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 3, s. 124.
120 John Child, Nigel Kelly, Martyn Whittock, *The Crusades*, Heinemann Educational Books Ltd., China, 1997, s. 34.
121 Child, vd., *The Crusades*, s. 35.
122 Runciman, *Haçlı*, c. 3, s. 125.
123 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 3, s. 124.

kalmışlardır. Yedi gemiyle hareket eden çocuklardan ancak 20 yıl sonra tekrar haber alınabilmiştir. Genç bir papaz onlardan bazılarını Mısır'da gördüğünü söylemiş,[124] başka bir kaynağa göre ise onlardan sadece biri 1230'da evine dönerek yolculuk sırasında neler olduğunu anlatmıştır.[125] Ona göre Sardinya Adası'nda yedi gemiden ikisi karaya oturduğunda çocuklardan çoğu ölmüştür.[126] Diğer beş gemi korsanlar tarafından ele geçirilmiş ve korsanlar onları Cezayir ve Mısır'ın köle pazarlarında satmışlardır. Okuma yazma bilenler ise Melik el-Âdil'in oğlu ve Mısır valisi olan, Batı dillerine ve Batı'daki ilimlere karşı ilgi duyan el-Kâmil tarafından satın alınarak, tercüman, öğretmen ve kâtip olarak görevlendirilmişlerdir. Bir müddet sonra ise sadece bu bilgileri taşıyan papaz serbest bırakılmış, Fransa'ya dönmesine izin verilmiştir.[127]

Stephen'ın Fransa'da bir sefer organize ettiği aynı zamanda, Alman çocuklar da sefer hazırlığındadırlar. Onların lideri Kölnlü Nicholas[128] adında bir çocuktur ve Aziz Üç Krallar Kilisesi'nin mihrabındaki vaazlarında,[129] Stephen'inkine çok benzer bir mesaj iletmektedir. Onun grubunda 20.000 Alman çocuk vardır ve muhtemelen daha büyüklerdir. Alman seferinde Fransa'dakinden daha çok sayıda evlenmemiş kadın ve genç kız da vardır. Çağdaş kronikçiler de bu seferlerde erkek çocuklar kadar kız çocukların da bulunduğunu vurgulamaktadırlar.[130] Ayrıca bu

124 Child, vd., *The Crusades*, s. 36.

125 Michael J. Anthony, Warren S. Benson, *Exploring The History & Philosophy of Christian Education*, Kregel Publications, USA, 2003, s. 144.

126 Katleen McDonnell, *1212: Year of The Journey*, Second Story Press, USA, 2007, s. 284.

127 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 3, s. 127.

128 Gary Dickson, "Massacre of The Innocents?", *Under Fire*, Ed.: E. Goodenough, A. Immel, Wayne State University Press, USA, 2008; s. 30.

129 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 3, s. 125.

130 Natasha R. Hodgson, *Women, Crusaing and The Holy Land in Historical Narrative*, Boydell Press, UK, 2007, s. 63.

Alman çocuklara Fransızlarda olduğundan daha büyük sayıda asilzade çocukları, bir miktar da adları kötüye çıkmış serseri ve fahişe katılmıştır.[131] Stade[132] Yıllıkları'nda verilen bilgiye göre, çocukların çoğunluğu ebeveynleri tarafından durduruluyordu ama yine de bu boşunaydı.[133] Çünkü aileler genellikle çocuklarını engelleyemediler. Yalnız bu ailelerden Nicholas'ınkinin farklı olduğu, babasının onu teşvik ettiği ve bu nedenle de çocukları helak olan diğer ebevenyler tarafından tutuklatılarak idam edildiği bilinmektedir.[134]

Alman çocuklar Fransızlardan daha zorlu bir yolculuk yapmışlar, denize varmak için Alpleri geçmek zorunda kalmışlardır. Kuzey İtalya yoluyla Piacenza'ya gelen[135] çocukların birçoğu yolda ölmüş ya da geri dönmüştür. Böylece onlar çok az ilerleyebilmişler, hatta Köln'e ait bir yıllığa göre, bir kısmı Metz'te, bir kısmı Piacenza'da, bir kısmı da Roma'da geri döndürülmüşlerdir.[136] Geri kalanlar ise Cenova'nın İtalyan limanına vardıklarında denizin (onların geçişi için) ayrılmadığını fark edince, binlercesi seferden vazgeçmeye ve Cenevizlilerin teklifiyle bulundukları yere yerleşmeye karar vermişlerdir. Diğerleri papa ile tanışmak için Roma'ya gitmiş, papa onların cesaretini övmüş ama böyle tehlikeli bir görev için çok genç olduklarını ve evlerine dönmeleri gerektiğini söylemiştir. Ancak pek azı bunu yapmış, diğerleri kutsal topraklara gitmek için gemilere binmişlerdir. Sonrasında

131 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 3, s. 125.

132 Almanya'nın kuzeyinde Aşağı Saksonya bölgesinde bir şehirdir.

133 "plurimi ex eis a parentibus claudebantur, in vanum tamen", Annales Stadenses, Ed.: G.H.Pertz, *MGH*, ss. XVI, Hanover, 1859, s. 355.

134 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 3, s. 126.

135 James M. Powell, *Anatomy of a Crusade, 1213-1221*, University of Pennsylvania Press, 1986, s. 9.

136 "sicque aliquantum vie progressi, qıidam Maguntie, quidam Placentie, quidam vero Rome revertebantur", Chronicae Regiae Coloniensis Continuatio Prima, *MGH, ss. XXIV*, Hanover, 1879, s. 18.

onlara ne olduğu kimse tarafından bilinmemektedir.[137] Runciman[138] tarafından ikinci bir Alman grubun daha yola çıktığı, orta İsviçre yoluyla Sankt Gotthard Geçidi üzerinden İtalya'ya indiği, Ancona yanında denize ulaştığı ama denizin yol vermediğini görünce Brindisi'ye devam ettiği, içlerinden bazılarının Filistin'e giden gemilere bindiği, diğerlerinin ise evlerine dönmek üzere geri döndüğü ama pek azının bunu başarabildiği belirtilmektedir.

Din adamlarının karşı çıktığı Çocuk Haçlı Seferleri, büyücüler, sapkınlar ve "şeytan Müslümanlar" tarafından tasarlanmış bir felaket olarak kısa zamanda efsaneleştirilmiştir.[139]

Resmî bir sefer niteliği taşımayan,[140] daha ziyade spontane[141] bir hareket olan ve hem Haçlı Seferleri hem de Hristiyanlık tarihinin en tuhaf, içler acısı[142] ve en trajik[143] olaylarından biri olarak kabul edilen Çocuk Haçlı Seferi tarihteki talihsizliklerden biridir. Child'a[144] göre bugün Avrupa bunu anlamak ve buna inanmakta çok güçlük çekmektedir ve ebeveynlerin böyle bir şeye izin vermeleri onlar için inanılmazdır. Ayrıca bu seferler dönemin halkının tutumları ve dinî inançlarının nasıl güçlü olduğu hakkında da çok şey söylemektedir.

Çocuk Haçlı Seferi'ne katılan çocukları ve ailelerinin onlara son bakışlarını anlatan resim ise resim Gustave Dove tarafından yapılmıştır.[145]

---

137 Child, vd., *The Crusades*,, s. 36.

138 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 3, s. 126.

139 Dickson, "Massacre of The Innocents?", s. 1169.

140 Jill N. Claster, *Sacred Violence*, University of Toronto Press, Canada, 2009, s. 221.

141 Jonathan Riley-Smith, *The Crusades*, Continuum, London, 2005, s. 172.

142 Avner Falk, *Psychoanalytic History of Jews*, Associated University Presses, USA, 1996, s. 434.

143 E. Christopher Reyes, *In His Name*, AuthorHouse, USA, 2010, s. 555.

144 Child, vd., *The Crusades*,, s. 37.

145 Gustave Dore, *Dore's Illustrations of The Crusades*, Dover Publications,

V. HAÇLI SEFERİ (1217-1221)

Doğu'nun ilmi ve kültürel gelişimi karanlık Orta Çağ dünyası içinde parlayan bir güneş gibiydi. Bu aydınlık bölge Batı'nın ilmî faaliyetler ile başlayan masum hareketini bir anda siyasi bir yönelişe çevirmiş ve Batı için Doğu cazibe merkezi hâline gelmişti. Bu bölge keşfedilmeli ve elde edilmeliydi. Doğu'nun bu cazibesi "Haçlı zihniyeti"nin doğuşunu hazırladı. Orta Çağ Avrupası incelendiğinde Haçlı Seferleri'nin nedenleri dinî bir boyutun dışında ekonomik, siyasi bir yapı da arz etmektedir. Şövalyelerin peşine takılan halk kitleleri ise seferin toplumsal ve psikolojik boyutunu ortaya koymaktadır. Papanın çağrısı siyasi arena dışında halk kitlesi arasında da taraftar bulmuştur. Zira Batı'da sefil bir hayat içinde yaşayan halk Doğu'daki zenginliğin cazibesine kapılmış ve orada kendini refah bir yaşamın beklediğini ummuştur. Psikolojik boyutuyla yaşanan bu yapı toplumsal açıdan da halk arasında nasıl bir durumun hâkim olduğunu gözler önüne sermekteydi. Olayın siyasi yapısı yanında toplumun sosyolojik yapısı ve bu sefere bakış açısı da dikkat edilmesi gereken başka bir noktadır. Zira halk sefalet ve fakirlik içindeyken bir yandan kilise dogmatik kuralların içinde sorgusuz bir hayat tarzı yaşamaktaydı. Kilise tek ve değişmez kurallara sahip yetkili kurumdu. Karanlık Avrupa'da Doğu bir güneş kadar sıcak ve Avrupa toplumunu kendine çeken bir yapıya sahipti. Dönemin bağlamında, Batı ve Doğu değerlendirildiğinde bu durumun psikolojik ve sosyolojik boyutları da ön plana çıkmaktadır. Öte yandan Avrupa refaha ulaşmak isteyen bir yapıdaydı. Bahsedildiği üzere çocuklar bile bu büyülü havanın tesiri altında kalmıştı. Binlerce çocuk, kendini akıbeti belli olmayan bir yolculuğun içinde buluvermişti. Tek ve değişmez olan kilise, bu sefer için gerekli çağrıyı yaparken kendi menfi isteklerini dinî söylemlerle

USA, 1997, Resim 53.

süslemiş, olayı dinî bir merhaleye taşımış ve sonuçta kavuşacakları mükâfatları ortaya atarak yılgın ve bitkin halk kitlelerini kâfir memleketlerine (!) doğru bir sefere sürüklemişti. Kilisenin bu olayda elbette kendi menfaatleri ön plandaydı. Bunun yanında krallar pastadan siyasi olarak pay kapma yarışı içinde Doğu'nun cazibeli havasından yararlanmak istemişlerdi. Dinî bir örtüyle süslenmiş olan bu sefer yıllarca sürecek ve Doğu hâkimiyetini sağlamak için atılmış en önemli adımlardan birini oluşturacaktı. Seferler, yansıması günümüzde de devam eden birçok sonuca neden olmuştur.

IV. Haçlı Seferi sonrasında Avrupa'da toplumun bazı kesimlerinde Haçlı ruhu devam ediyordu. Yıllardan beri vaizler halkı yeni bir Haçlı seferine davet ediyordu. Dördüncü sefer sonrasında Papa III. Innocentius yeni bir Haçlı seferi hazırlığına başladı. Ancak Doğu'ya yönelmeden önce Avrupa'da yapacağı bir iş vardı.[146] Güney Fransa'da ortaya çıkan ve papanın siyasetine karşı Albi şehrinde başladığından dolayı Albililer denilen Hristiyanlara haddini bildirecekti. Bütün Hristiyanları silahlı mücadeleye çağırdı. Bu dinî bir görev olacaktı. 1209'da Citeaux başrahibinin idaresindeki Hristiyanlar Albililere saldırdı.[147] Ayrım yapılmadan herkes öldürülüyordu. Albililer ise savunmaya geçti ve çatışma yirmi yıl sürdü. Bu çatışma sürerken vaizler yeni bir sefer için çağrı yapıyorlardı. Çocuklar dahi bu çağrıdan etkilendi. Yukarıda bahsedildiği üzere Almanya ve Fransa'dan binlerce çocuk Marsilya, Cenova ve Brindisi limanlarına kadar ulaştı. Bu limanlarda bindikleri gemiler ya battı ya da köle olarak satıldılar. Akıbeti belirsiz bir yolculuğa çıktılar. Seferin toplumsal psikoloji üzerindeki etkisi bu olayla ortaya çıkmaktadır. Papa yeni bir sefer için büyük çaba gösteriyordu. Seferler tarihinde

146 Işın Demirkent, "Haçlılar", *D.İ.A.*, c. 14, İstanbul, 1996, s. 525-546; Demirkent, "Haçlı Seferleri ve Türkler", c. 6, s. 1149-1150.

147 Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler", *D.İ.A.*, s. 210-233.

Kudüs'ün dışında Mısır'a bir sefer düzenlenebileceği fikri ilk olarak burada dile getirilmiştir. 1215 Lateran Konsili'nde sefere katılacak Haçlılara *imtiyazlar tanındı* ve *günahlarının affedileceği* vadedildi. Sefer için birçok vaiz ve gezgin görevlendirildi. Ancak Papa III. Innocentius bu seferi gerçekleştiremeden öldüğünde yerine III. Honorius geçti ve sefer hazırlıklarını devam ettirdi. Selefinin yarım bıraktığı işi tamamlamak üzere 1217 senesinde ilk grubu oluşturdu. Bu seferde Macar Kralı Andreas ve Avusturya Dükü Leopold vardı. Sonradan aralarına Kıbrıs Kralı Hugh da katıldı. Haçlı birlikleri Akka'ya geldi. Alman İmparatoru II. Friedrich devlet meselelerini halletmek için papadan izin istedi. Alman askerlerinin teşkil ettiği Frizon donanması şehre ulaşıncaya kadar önemli bir şey yapmadılar. Macarlar ve Avusturyalılar Jean ile birlikte bazı harekâtlar yaptılar ve daha sonra yurtlarına dönmüşlerdir. Jean, Haçlıların Dimyat önlerinde toplandığı haberini almasının ardından Suriye kıyılarına gelen bir Frizon donanması ile bunlara katıldı. Bu donanma Kudüs Kralı Brienneli Jean'in komutasında Mısır'a yola çıktı. Yeni seferin hedefi İslâm dünyasının yeni merkezi ve kalbi durumuna gelen Mısır'dı. Üçüncü seferden beri hâkim olan düşünce buydu ve Süveyş ve Akka güzergâhı üzerinden yine Kudüs hedeflenmişti. Bu plan başarıya ulaşırsa Müslümanların hem en zengin eyaletleri el geçirilecek hem de Müslümanlar Doğu Akdeniz'deki donanmalarını kaybedeceklerdi. Haçlıların şimdi kuvvetli bir filosu vardı. Bu filo sayesinde önce Mısır'a gidip Nil deltası üzerinden Dimyat'ı zapta karar verdiler. Bu durumu öğrenen Eyyûbî hükümdarı el-Melik el-Âdil derhâl ordusunu Suriye'de topladı, oğlu el-Kâmil Muhammed ise Adiliye'de ordugâhını kurdu. Haçlılar 24 Ağustos 1218'de Dimyat önünde nehir üzerindeki kuleyi ele geçirdiler. Bu haberin üzüntüsüyle yaşlı sultan el-Âdil vefat etti. Yerine Kudüs ve civarında hâkim olan oğlu el-Muazzam, Mısır'da ise el-Kâmil tahta geçti. Bu sırada bazı emirlerin el-Kâmil'e komplo kurmasından endişelenen müda-

filer Dimyat'ı Haçlılara bırakmışlardı. El-Kâmil, kendisine bir suikast düzenleneceği endişesiyle Haçlıların karşısından çekilmiş, ancak tam o sırada kardeşleri gelince kararından vazgeçip tekrar Haçlıların karşısına karargâh kurmuştu. Haçlılar Kasım ayı içerisinde yaptıkları saldırıda Dimyat'a giridiler. Müdafiler salgın hastalıklardan dolayı kötü durumda olduğu için Haçlılara karşı mukavemet gösteremediler fakat el-Kâmil, kardeşleri el-Melik el-Muazzzam ve el-Melik el-Eşref ile işbirliği yaparak güçlükleri yenmeyi başardı. Bu kuşatma sırasında bir ara zor durumda kalan el-Kâmil, Haçlılara Dimyat'ın karşılığı olarak Filistin topraklarını teklif etmiş, fakat Haçlılar buna razı olmayıp, eski Kerek-Şevbek Prinkepsliği topraklarını da istemişlerdi. Şam'dan ve el-Cezire bölgelerinden el-Muazzam ve el-Eşref yardıma geldikten sonra savaş Haçlıların aleyhine gelişecekti.[148]

Bu arada Fransızlardan gelen yardım ile Haçlılar Adiliye'yi de işgal ettiler. Eyyûbî Sultanı el-Kâmil diplomatik yollardan sorunu çözmeye çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Zira şehirde kıtlık ve salgın hastalık baş göstermişti. El-Kâmil Haçlı önderlerine Kudüs'ü, hatta orta Filistin ve Celile bölgesini de vermeyi teklif etti. Bu sürpriz teklif amaçları Kudüs'ü ele geçirmek olan Haçlılar için çok olumlu bir teklifti. Ancak, İtalyanlar ve Pelagius bu teklifi reddetti çünkü surları yıkılmış olduğundan Kudüs'ün elde tutması zor bir şehir olduğunu düşünüyorlardı. Mısır ise onlar için zenginlik kaynağıydı ve Müslüman tehlikesinin Mısır'da yok edilmesi gerekiyordu.[149] Mısır'a hâkim olmak demek ekonominin kalbine sahip olmak demekti, bu nedenle barış teklifi Haçlılar tarafından reddedildi. Dimyat'ı zapt eden Haçlıların uzun süre hareketsiz kalması Müslümanların işine yaradı. Sultan bu süreçte donanmasını tamamlayarak Kıbrıs'a yolladı ve burada Haçlı do-

148 Demirkent, "Haçlılar", c. 14, s. 539; Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler", Türkler, c.5, Ankara, 2002, s. 1149-1150.

149 Şeşen, "Eyyûbîler", c. 5, s. 1149.

nanmasını bir baskınla yendi. Bu esnada Bavyera Dükü Ludwig, Mısır'a büyük bir kuvvet yollayarak sultanı tedirgin etmişti. Haçlıların büyük bir takviye bulmasından endişe eden sultan, 30 yıllık bir teklifte bulunsa da teklifi reddedildi. 1221 yılında Kral Brienneli Jean ve Pelagius komutasındaki Haçlılar 630 gemi, 5000 şövalye, 4000 okçu ve 40 bin yaya askeriyle harekete geçti. Ardından Müslümanlar ve Haçlılar Dimyat yakınlarında Bahru's-Sagir denen mevkide karşılaştı. Bu karşılaşma Nil sularının taşma dönemine denk gelmişti; coğrafyayı iyi tanımadan hareket etmek Haçlılara pahalıya mâl olacaktı.

Müslümanlar Haçlılar ile Dimyat arasına, Menzele Gölü yakınlarına yerleştiler. Kanalın suları yükselince el-Kâmil'in gemileri harekete geçerek Haçlıların yolunu kesti. Pelagius zor durumu görüp geri çekilme emri verdi ancak su bendleri açıldı ve Haçlıların gidecekleri yol kapandı. Hemen ardından el-Kâmil'in Türk atlıları ve zenci yayaları hücuma geçti. Bu mücadelenin sonucunda Haçlılar yenildi. Uzun süren münakaşaların ardından Pelagius, Sultan el-Kâmil'in barış teklifini kabul etti ve sonuçta sekiz yıllık bir anlaşma yapıldı. V. Haçlı Seferi böylece son buldu. Dimyat yeniden Eyyûbîlerin idaresine geçti. Mısır'ın yerli Hristiyanları bu süreçte çok zarar görmüştü; sefer sonucunda ağır vergiler vermek zorunda kaldılar ve kiliseler kapatıldı. İtalyan tacirler de İskenderiye'deki itibarlarını kaybetmişlerdi.[150] Bu Haçlı seferi de gösterişli başlamış ancak Haçlılar açısından kazançsız, hatta büyük kayıplarla sonlanmıştır. Bir Haçlı hayali daha suya düşmüştür. Bununla birlikte V. Haçlı Seferi, Müslüman dünyasında Haçlı tehlikesine karşı bir birlik ruhu meydana çıkarmıştır. Neticede V. Haçlı Seferi de diğerleriyle aynı amaç ve düşünceyle başlamış olsa da sonuçsuz kalmıştır.

150 Demirkent, "Haçlılar", c. 14, s. 540.

VI. HAÇLI SEFERİ (1228-1229)

Eyyûbîlerden kaynaklarda ilk kez, 1131 senesinde Musul Atabeyi İmadeddin Zengî'nin Tikrit yakınlarında Abbasi halifesi ve Karaca Saki'nin kuvvetlerine yenilmesi dolayısıyla söz edilir. Eyyûbîler bundan sonra Zengî'nin ordusunda Haçlılara karşı savaşmışlardır. Eyyûbîlerin tarih sahnesindeki önemli rolleri 1164-1169 Mısır Seferi'yle başlar. Bu seferlerde Mısır fethedilmiştir. Selahaddin Mısır'da Nureddin'in ordu kumandanıydı ve aynı zamanda Fatımî veziriydi. O dönemde Mısır'da çıkan isyanı bastıran Selahaddin yavaş yavaş Fatımî hâkimiyetini ortadan kaldırmaya başlamış ve sonuçta Mısır'da Abbasiler adına hutbe okutmuştu. Dimyat önündeki başarısızlık Haçlı-Bizans ittifakını sarsmış ve Bizans, Selahaddin ile iyi ilişkiler kurma yoluna gitmiştir. Haçlılar ise Mısır'daki emellerinden vazgeçmek zorunda kalarak taarruz durumundan müdafaa durumuna geçmişlerdi.

1175 ve 1176 yıllarında Halep muhasarası sırasında Hama ve Dımaşk bölgelerine akınlar yapan Haçlılar bu iki bölgeyi ele geçirmişti. Böylece, Remle'ye düzenlenen seferdeki başarılarından da cesaret alarak Şam bölgesine hareket etmişlerdi. Remle başarısını Ölü Deniz'in kuzeyinde Dımaşk Ovası'na hâkim bir bölgede kale inşa ederek değerlendirmişlerdi. İnşaatın bittiği sırada 1179 senesinde Ferruhşah seçkin bir Haçlı birliğini ağır bir yenilgiye uğratmıştı. Ardından 1179 senesinde Haçlılar Merc-i Uyun'da ağır bir yenilgi daha yaşadı. Çok sayıda Haçlı büyüğü ele geçirildi.

Selahaddin'in dış politikasında en büyük hedef Kudüs'ün fethiydi. 1185 senesinde Kudüs Kralı IV. Baudoin öldü ve yerine V. Baudoin geçti. Sultan 1187 senesinde Akka ve Taberiye arasında bir mücadeleye girişti ve vuku bulan savaşın ardından 4 Temmuz 1187 günü Hıttin'de Haçlıları kesin yenilgiye uğrattı. Haçlıların önde gelenlerinden pek çok kişiyi esir aldı ve zaferin ardından geniş bir fetih hareketine girişti. 2 Ekim 1187 senesinde

Kudüs'ü fethetti. Aynı dönemde Avrupa'da III. Haçlı Seferi hazırlıkları başlamıştı ve Selahaddin bu yüzden Filistin'de direnen kaleleri ele geçirmek istiyordu. Sur şehrinin kuşatması sırasında vakit kaybeden Selahaddin, Avrupa'dan takviye kuvveti alan Haçlılarla iki yılı aşkın bir süre boyunca çatıştı. Sürecin sonunda sulh görüşmeleri başlasa da Richard'ın, esir mübadelesinde iade edilecek Müslümanları öldürmesi sulh ümitlerini suya düşürdü. Ancak Richard Kudüs üzerine yürümüşse de başarılı olamadı, bu nedenle sulh imzalanmak zorunda kaldı. 1 Eylül 1192 tarihinden başlamak üzere üç yıllık bir anlaşma imzalandı. Sur ve Yafa arasında dar bir sahil şeridi Haçlılara verildi.[151]

Selahaddin'in ölümünden sonra, kardeşi el-Âdil tahta geçti. Selahaddin döneminde imzalanan anlaşmalar el-Âdil döneminde de karşılıklı olarak sürdürüldü. Gerek sultan gerek Akka kralı barıştan yanaydılar. Özellikle el-Âdil döneminde Haçlılarla mücadele yerine daha çok ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi tercih edildi. Hazineyi sürekli dolu tutan el-Âdil, Haçlıların düzenledikleri 4. sefer sırasında Yafa'yı geri aldı. 1203 yılında, IV. Haçlı Seferi'nin öncülerinden olan Flemenkler ve Fransızlar Akka'ya geldiler. Kral II Amaury'i savaşa ikna ederek Hıms ve Hama Eyyûbî beyliklerine akınlar yaptılar. El-Âdil, onlara sert karşılık vermedi. Venediklilerle anlaşarak IV. Haçlı Seferi'nin 1204 yılında İstanbul'da durmasını sağladı. Bununla birlikte Doğu'ya gelen bazı Haçlı gruplarının kışkırtmalarıyla II. Amaury karada ve denizde Müslümanlarla mücadele etti. El-Âdil ise tavizkâr bir siyaset takip ederek, onların bazı yerleri almasına göz yumarak IV. Haçlı Seferi'nin Filistin'e uzamasını engelledi.[152] Bundan istifade eden Haçlılar, Markab'dan Yafa'ya kadarki sahil şeridine yeniden hâkim oldular. Bununla beraber Doğu'ya gelen

151 Demirkent, "Haçlı Seferleri ve Türkler", c. 6, s. 1150-151; Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler", *D.İ.A.*, c. 12, İstanbul, 1995, s. 210-233.

152 Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler", *Türkler*, c. 5, Ankara, 2002, s. 112.

bazı Haçlı gruplarıyla mücadele etti. Haçlıların hareketlerini takip etmek için Tur Dağı üzerine bir kale inşa ettirdi. El-Âdil V. Haçlı Seferi'nin hazırlıkları başlayınca kuvvetlerini topladı, ancak Haçlıların Dimyat'ı zaptı nedeniyle üzüntüden vefat etti ve yerine oğlu el-Kâmil geçti. O da babasının siyasetini takip ederek ekonomiye önem verdi. V. Haçlı Seferi'ni başarıyla atlattı ancak seferin neden olduğu korku nedeniyle VI. Haçlı Seferi sonunda Alman Kralı Friedrich'e, anlaşma yoluyla Kudüs ve çevresini teslim etti. Bu hareketi büyük tepkiyle karışılanmıştır. El-Kâmil'in ölümünden sonra yerine oğlu Necmettin Salih geçti. Bu dönemden sonra Eyyûbîler zayıfladı ve Mısır'da yeni bir güç olan Memlûk devri başladı.

V. Haçlı Seferi'nin Haçlılar açısından başarısız olması, VI. Haçlı Seferi için hazırlıkları hızlandırdı. Batı, mağlubiyetini yeni bir başarıyla kapatmak istiyordu. Uzun yıllardır süren seferler kilisenin itibarını sarsmış, Avrupa gülünç duruma düşmüştü. İtibarını kurtarmak ve bitmek bilmez iştahını dindirmek isteyen Kilise, yeni bir sefer hazırlığına girişti. Alman İmparatoru II. Friedrich, Kraliçe Jolende ile evlenip kral unvanını almıştı. Haçlı Devleti'nin kralı sıfatıyla bir sefere çıkma zorunluluğu hissetti ve 15 Ağustos 1227 yılında sefere çıkacağını ilan etti. Ancak 1227 yılının Ağustos ayında sefere çıkacağı vakit rahatsızlandı ve Papa IX. Gregorius sefere çıkmakta geciktiği için onu aforoz etti. Bir süre sonra karısı ölünce kral unvanını da kaybetti.[153] Sadece oğlunun vasisi olarak sefere çıkabilmiştir. Önce Kıbrıs'a giden Friedrich buradan Akka'ya geçti. Kral unvanını kaybettiği için itibarı da sarsılmıştı ve ümit ettiği büyük destekten doğal olarak mahrum kalmıştı. Müslümanların karşısına büyük bir Haçlı ordusu çıkarma ihtimali ortadan kalkmıştı. Bu nedenle kendisiyle anlaşmak isteyen el-Kâmil üzerinden diplomatik yollarla çözüm

153 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 189-190; Demirkent, "Haçlılar", c. 14, s. 525-546.

üretmek istedi. Sultan el-Kâmil bu isteği reddetmiş ancak V. Haçlı Seferi'nin neden olduğu korkudan dolayı Friedrich ile müzakerelere başlamış; Yafa'ya kadar uzanan bir şerit arazisini; Kudüs, Beytü'l-Lahim, Nasıra şehirlerini ve Celile ile Sayda etrafındaki arazileri Haçlılara veren bir anlaşma imzalanmıştı. Anlaşmada Müslümanların ibadet etmelerine izin verilmesi kararlaştırılmıştı. Sonuç olarak Kudüs Haçlılara verilmişti.

Bu anlaşma Müslümanlar arasında büyük bir tepkiye neden olmuştu. Kudüs'ün savaşsız teslim alınması Friedrich için büyük bir başarı iken Müslümanlar için kabul edilmez bir durumdu. Kudüs'e giren Friedrich kral unvanı olmadığı ve aforoz edildiği için kendi tacını kendisi giymiş ve ona itibar edilmemişti. Kiliseler ibadete kapanmış ve Hristiyan dünyası Friedrich'e tepki göstermişti. Bu durumun neden olduğu psikolojik baskı ve itibar kaybı, Friedrich'i ülkesine dönmeye zorlamıştır.[154] Tüm umutlarını yitiren ve kimsenin gönlünü kazanamayan Friedrich, Akka üzerinden Kıbrıs'a gitmiş, orada on gün kaldıktan sonra İtalya'ya geçmiş, İtalya'dan da ülkesine ulaşmıştır.

VI. Haçlı Seferi, Hristiyan dünyasının da memnun olmadığı neticeler doğurmuştur. Kendilerini temsil etmeyen bir kral ve onun çevresi tarafından elde edilen bu başarı Avrupa tarafından memnuniyet içerisinde karşılanmamış ve kabul edilmemiştir. Kudüs yeniden Haçlıların eline geçmiştir ancak bu bölge savunmasız ve etrafı açık bir bölgedir. Üstelik eski cazibesi kalmamıştır. Bu nedenle Haçlılar için bu başarı pek tatmin edici olmamıştır. Böylece VI. Haçlı Seferi de son bulmuştur. Haçlı Seferleri büyük ümitlerle başlamış ancak kilisenin ve siyasi yapıların itibarını sarsmıştır. Büyük hayallerle başlayan seferlerden biri de VI. sefer olmuştur. Haçlılar büyük bir orduyla ve hevesle çıkılan bu seferden elleri boş dönmüşlerdir. Dönemin parlayan yıldızı olan Mısır'ı ele geçirmek Haçlıların ana gayesini teşkil etmiş,

154 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 3, s. 179.

Müslüman dünyasını yok etme arzusu Haçlı Seferleri silsilesini daha da uzatmıştır. Ancak bu seferlerin sonunda kayda değer bir başarı elde edemedikleri gibi itibarları daha da sarsılmıştır.

Eyyûbîler ise diplomatik yollarla gösterdikleri mücadeleden dolayı eleştirilere maruz kalsalar da Mısır'ı başarıyla savunmuş ve Haçlı belasından korunmuştur. Haçlıların elinde bulunan bölgeleri ellerinden almaya muvaffak olmuştur. Ancak bu mücadeleleri ortaya çıkan Moğol zuhuru sarsmış ve İslâm dünyasını Haçlılardan daha büyük bir tehlike ile karşı karşıya bırakmıştır. Hristiyan dünyasına ise Müslümanlara karşı yeni bir müttefik bulma heyecanını yaşatmıştır ve Moğollar ile ittifak yolları aramışlardır. Ancak bütün bu ümitleri Mısır'da ortaya çıkan Memlûk gücü tamamen suya düşürmüş ve Haçlıları bölgeden söküp atmıştır.

Gazze (Herbiya) Savaşı

Batılı kaynaklarda La Forbie olarak adlandırılan, Gazze'nin kuzeybatısıdaki Herbiya'da yapılan savaşta 1244'te Haçlılar büyük bir yenilgiye uğramışlardı. II. Friedrich ve el-Melik el-Kâmil arasındaki anlaşmadan sonra sular durulmuş gibi görülse de el-Melik el-Kâmil'in ölümünden sonra Eyyûbî ailesinde iç karışıklıklar başlamıştı. El-Melik el-Kâmil'in oğullarından II. el-Âdil, Mısır'da hükümdar ilan edilmişse de diğer oğlu Necmeddin Salih Eyyûb, tahtı ele geçirmek için Kuzey Suriye'den harekete geçmişti. Diğer yandan Haçlılar içinde de dâhili mücadele sürmekteydi. Papa IX. Gregorius İngiltere ve Fransa'yı yeni bir Haçlı seferi yapılması hususunda teşvik ediyordu. Fransa Kralı IX. Louis, ülkesindeki iç mücadelelerle uğraşıyordu. Bu süreçte Haçlılar 1239 senesinde barışın bittiği tarihlerde 1500-2000 kişilik bir güçle Akka'ya çıktılar. Haçlılar hırsla Pierre liderliğinde Ürdün ve Dımaşk arasındaki bir kervana saldırmışlardı. Buna mukabil Barlı Henry liderliğindeki bir grup Thibaut'un tasvip etmemesine

rağmen Gazze'de bulunan Rükneddin Baybars komutasındaki Mısır kuvvetlerine saldırmaya karar vermişti. Bunlar Necmeddin Eyyûb tarafından Haçlılara karşı gönderilmiş birliklerdi. Neticede 1240'ta vuku bulan savaşta Haçlılar ağır bir yenilgiye uğradılar.[155] Tüm bunlar olurken Haçlı Seferleri tarihinde pek çok örneği olan yerel Müslüman idarecilerle Haçlı ittifaklarından biri gerçekleşecektir. Dımaşk şehrini hile ile Mısır Eyyûbî hükümdarından alan İmaduddin İsmail, Haçlıların desteğini almak için Şakif-i Arnun ve Safed kalelerini onlara vermişti. Bu durum Haçlılar için avantaj gibi görünüyordu, ancak Tempilier ve Hospitalier tarikatları arasında yaşanan çekişme sonucunda Hospitailerler Mısır Eyyûbî Hükümdarı Necmeddin Eyyûb ile anlaşınca Haçlıların güçleri azalmıştı. Bu sırada bölgede bir şey yapamayacağını gören Champagneli Thibaut 1240 yılı ortalarında Avrupa'ya dönmüştür. İngiltere kralının kardeşi Cornwalllı Richard'ın çabaları da sonuçsuz kalınca mücadele Doğu Haçlıları ve Müslümanlar arasında devam etmiştir. Bu arada İmaduddin boş durmamış, Anadolu Selçukluları adına hutbe okutarak onların desteğini toplarken Haçlılara Safed, Taberiye, Şakif-i Arnun'u vererek bir anlaşmaya vardı. Necmeddin Eyyûb ile araları açılan Kerek ve Hıms emirleri de İmaduddin'e katıldı. 1242'deki ilk çarpışmada Dımaşklı askerlerin saf değiştirmesi sonucunda İmaduddin İsmail yenilip Necmeddin Eyyûb ile anlaşmak zorunda kalacaktır (1243). Bu esnada Necmeddin Eyyûb bölgede bulunan Harezmli askerlerle temasa geçme gayretindeydi. Berke Han, Han Berdi, Saru Han, Keşlü Han gibi liderlerin idaresindeki bu askerler 1244'te İmaduddin İsmail'in Haçlılara bıraktığı Kudüs'e saldırarak burayı tahrip ettiler ve bunun akabinde Harezmliler Rükneddin Baybars komutasındaki kuvvetle birleşti. İmaduddin İsmail'in kuvvetleri ise Yafa yakınlarında toplanıyordu. Ekim

155 Usta, *Çıkarların Gölgesinde*, s. 247-250; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 207.

1244'te Mısır güçleri, Haçlılardan takviye alan İmaduddin İsmail kuvvetlerini yenilgiye uğrattı ve Haçlılar Hıttin'den bu yana savaş meydanına çıkardıkları en büyük güçlerini kaybetti. Bu yenilgi ile Haçlı gücünün beli kırıldı.[156] Bundan sonra akıbetleri Batı'dan gelecek olan yardımlara bağlıydı. Kudüs, VII. Haçlı Seferi'nin şafağında böylece yeniden İslâm beldesi olmuştu. Bundan sonra Haçlı Seferleri Fransa Kralı Louis'in harekâtıyla sürecekti.

VII. HAÇLI SEFERİ (1249-1254)

Türkler şehrin dar sokaklarında üzerlerine ok yağdırdılar. (...) Müslümanlar onları gördüğü zaman yaylarıyla atlarına binerek bizi terk edip kaçtılar.[157]

1243 Haziran'ında papa olan IV. Innocentius, ilk yıllarında Avrupa'da kilise içindeki sorunları ve İmparator Friedrich ile gittikçe gerginleşen durumu halletmekle meşgul oldu. Bu meselelerle ilgili olarak 1245 yılında topladığı Lyon konsiline, Filistin'den gelen Beyrut Piskoposu Galeron ile Antalya Patriği Albert de katılmıştı. Bu kişiler eğer Doğu'ya acil yardım gönderilmezse, krallığın mahvolmak üzere olduğunu bildiriyorlardı.[158] Aynı zamanda 1244 yılı Aralık ayında Fransa Kralı IX. Louis hayatını tehdit edecek kadar şiddetli bir malaryaya tutulmuştu. Ölüme yakın, hâlsiz yatarken eğer iyileşecek olursa bir Haçlı seferi yapmayı yeminle adadı. Hayatı kurtuldu ve sağlık durumu müsaade eder etmez yeminini yerine getirmek için hazırlıklara başladı.[159] Bu durum üzerine IX. Louis, durumu papaya bildirdi. Papa bu haberi daha önceden almıştı, derhâl Fransa Kralı IX.

156 Usta, *Çıkarların Gölgesinde*, s. 252-255; Martin J. Dougberty, "Herbiya 1244", *Haçlı Seferleri 1097-1444*, c. 5, s. 168-77.

157 Jean de Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, (Çev. Cüneyt Kanat), Ankara, 2002, s. 105, 112.

158 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 211; Demirkent, "Haçlılar", c.14, s. 541.

159 Rumciman, *Haçlı Seferleri*, c.3, 218.

Louis'in Haçlı seferi yapma isteğini kabul etti ve Piskopos Odo ile birlikte birçok din adamını bütün Fransa'yı dolaşıp Haçlı seferi vaazı yapmakla görevlendirdi. Bu sırada otuz bir yaşında bulunan Kral Louis, sözü geçen bir hükümdar, iyi bir savaşçı ve aşırı dindar biriydi; zaten daha sonra "aziz" ilan edilecekti. O dönemde tek saplantısı Müslümanları yok etmekti.[160] Bu sebeple hemen hazırlıklara başladı. Hazırlıklar ü çyıl sürdü. Kral seferin masraflarını karşılamak üzere özel belgeler çıkardı. Hazırlıkların yapıldığı sırada Avrupa'da imparatorluk ve papalık arasında mücadele baş gösteriyordu. Bu ortamda 12 Ağustos 1248 tarihinde Kral IX. Louis, Paris'i terk ederek, Kıbrıs'a gitmek üzere 25 Ağustos'ta Aiques–Mortes'tan gemiye bindi. Taşıma hususunda Cenova ve Marsilya ile antlaşma yapılmıştı. Kraliçe ile kardeşlerinden ikisi, birçok kont ve şövalye ile birlikte 17 Eylül 1248 tarihinde Limasol'a ulaştı. Kral ve kraliçe ertesi sabah karaya çıktılar. İzleyen günlerde Akka Krallığı baronları, Tapınak ve Hospitalier şövalyelerinin de içinde olduğu savaş birlikleri, Haçlı seferi için Kıbrıs'ta toplandı. Bundan sonra sefer planı görüşüldü. Herkes, Haçlı seferinin hedefinin Mısır olması hususunda hemfikirdi. Ortak karara varılır varılmaz IX. Louis, teşebbüsü derhâl gerçekleştirmeyi arzuladı.[161]

Ancak kış fırtınaları, hem deniz yolculuğu için hem de Nil deltasının kıyılarına çıkmak bakımından tehlikeliydi. Yaz başına kadar beklemek gerekiyordu. Bu sebeple Haçlı ordusu kış aylarını Kıbrıs'ta geçirdi.[162] Haçlı ordusu kış aylarını Kıbrıs'ta geçirirken, Sultan el-Melik es-Salih Necmeddin Eyyûb, Hıms kuşatmasını kaldırıp Mısır'a döndü. Suriye'deki askeriye kuvvetlerini de Mısır'a çağırdı. Çünkü Haçlıların beşinci seferde olduğu gibi

160 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 211.

161 Runciman, *Haçlı*, c. 3, s. 219-221; Demirkent, "Haçlılar", c. 14, s. 541.

162 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 211-212.

hedeflerinin yine Mısır olduğu anlaşılmıştı. Necmeddin Eyyûb, Dimyat önünde Haçlı çıkarmalarına karşı duracak ordunun başına ihtiyar veziri Fahrettin'i getirdi. Dimyat'a silah ve cephane yığarak kuvvetli bir garnizon yerleştirdi. Sağlığı iyi olmamasına rağmen kendisi de Aşmün-Tannah yakınında karargâh kurdu.[163] Haçlılar yine Mısır'a yöneldiler. Mısır'da karaya çıktıklarında ilk karşılaştıkları manzaraya dair Joinville'in şu tespitleri, son dönem Haçlılarının Türk adını tıpkı ilk dönem Haçlıları gibi zikrettiklerine ve Haçlılardaki düşman algısına işaret etmektedir: "Benim adamlarımın karaya çıktığı yerde Türklerden altı bin atlı adamın bekliyor olması sebebiyle..."[164]

Haçlılar Dimyat'ı kuşattılar. Tarih yine tekerrür etmişti. Dimyat'ı kuşattıklarında Sultan el-Melik es-Salih vefat etti, tıpkı beşinci seferde el-Âdil'in vefatında olduğu gibi. Ardından taht kavgaları başladı. Bu olaylar nedeniyle Eyyûbîler Dimyat'ı boşalttılar. Joinville burada "Türkler Dimyat'ı terk ederken tedbirsizce davranıp gemi-köprüyü imha etmediler ki bu bizim için büyük engel olabilirdi." kaydını düşer.[165]

Dimyat'ın zorluk çekilmeden zaptı Frankları hem hayrete düşürdü hem de sevindirdi. Müslüman dünyası Dimyat'ın kaybıyla derinden sarsılmıştı. Sultan ölmek üzereyken bazı tedbirler almıştı. Haçlılara Kudüs'ü terk etmek karşılığında Dimyat'ı geri almayı önerdi fakat Kral IX. Louis'in bu sefere çıkma amacı siyaset yapmak değil savaşmak olduğundan teklifi reddetti.[166] Bu başarıdan sonra Mısır'a doğru ilerleme düşüncesindeydi, ancak Nil sularının taşma zamanının yaklaştığını biliyor ve V. Haçlı Seferi'nde ordularının mahvolmasına neden olan hayati hatayı tekrarlamak istemiyordu. Bu sebeple Nil suları çekildikten

163 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 212.
164 Joinville, *Bir Haçlının Hatırları*, s. 87.
165 Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, s. 90.
166 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 3, s. 224-225.

sonra ilerleyecekti. Ayrıca IX. Louis, kardeşi Poitiersli Alphonse kumandasında Fransa'dan gönderilecek olan takviye kuvvetlerini beklemeye karar vermişti. Ekim ayı sonunda Nil'in suları çekilirken kralın kardeşinin komuta ettiği takviye kuvvetleri Haçlı karargâhına ulaştı. Artık Kahire'ye yürüme vakti gelmişti. 20 Kasım'da Haçlı ordusu el-Mansûra istikametinde yola çıktı. Mısır sultanının ölümü üzerine tahta Turan Şah çıkana kadar geçici olarak hanımı Şecerüddür ile Vezir Fahreddin idareyi ele aldılar. Şans Kral Louis'e güler gibiydi; bu yüzden Kahire'ye doğru yürüyüşlerini hızlandırdılar.[167]

Dimyat Adası'nda Robert d'Artois kumandasındaki Frank atlıları çok hızlı bir şekilde saldırıya geçtiğinde, el-Mansûra'nın yaklaşık 3-4 km uzağında bulunan Mısır karargâhında günlük hayat yeni uyanmaktaydı. Birçok Mısırlı henüz silahını kuşanmaya giderken kılıçtan geçirildi.[168] Pek az kişi el-Mansûra surları arkasına kaçabildi.[169] Başkomutan Fahreddin'i öldürdüler. Vezir Fahreddin'in şehit olmasına rağmen, Memlûk kumandanları birliklerini yeniden düzene sokmayı başarmışlardı. Kumandan Baybars idareyi üzerine aldı. Askerlerini şehrin içinde önemli noktalara yerleştirdikten sonra, Frank atlılarının şehre kolayca girmelerini sağlamak üzere şehrin ana kapısını açık bıraktı. Yıldırım gibi şehre dalan Haçlılar ve Tapınak Şövalyeleri iç kalenin surlarına kadar durmaksızın at sürdüler. Kargaşa oldu ve yaya olarak şehirden kaçabilen birkaç kişiden başka kurtulan olmadı. 290 şövalyeden ancak 5'i canını kurtarabilmişti.[170] Haçlı ordusu bu sırada hemen hemen bütünüyle Bahrü's-Sagir'i geçmiş bulunmaktaydı. IX. Louis felaket haberini alır almaz hiç vakit kaybetmeden herhangi bir saldırıyı karşılamak üzere ön saflarını nizama

167 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 214.
168 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 3, s. 227.
169 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 216.
170 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 216; Demirkent, "Haçlılar", c. 14, s. 541.

soktu.[171] Mansûra'dan çıkan Mısır birlikleri, Haçlı ordusuna arka arkaya saldırdıysa da üstünlük sağlayamadı ve tekrar şehre çekildi. Mücadeleyi sonunda Kral IX. Louis kazanmıştı ama bu çok pahalı bir başarı olmuştu, üstelik Haçlıların son başarısıydı.[172] Kral Louis sekiz hafta boyunca el-Mansûra ordugâhında bekledi. Mısır'da Memlûkler tarafından çıkarılacağını umduğu ihtilal gerçekleşmedi. IX. Louis, el-Melik es-Sâlih Necmeddin'in vefat haberini almış ve ölümünün sebep olduğu şok geçmeden, gerekli tedbirler alınmadan önce kesin darbesini indirmek üzere aceleyle harekete geçmişti. 28 Şubat 1250'de Turan Şah, Mısır ordugâhına ulaştı.[173] Nitekim Haçlılar süratli bir yürüyüşle el-Mansûra'ya kadar ulaştılar. Memlûkler, Haçlıların şehre girip sokaklarda dağılmasını beklediler ve hiç beklemedikleri bir şekilde onlara hücum ederek 1500 kadarını öldürdüler, pek çoğunu da esir aldılar. Kaçan Haçlıları takip ettiler ve Farskûr yakınlarında onları bir kere daha yendiler. Buradaki savaş Haçlı ordusunun neredeyse tamamının esir edilmesiyle neticelendi. Esirler arasında Fransa Kralı IX. Louis de bulunuyordu (8 Nisan 1250).[174] Daha sonra fidye karşılığı serbest bırakıldı. Nihayet 6 Mayıs 1250'de Dimyat teslim oldu. Louis, fidyenin ilk taksitini ödedikten sonra aynı günün akşamı Akka'ya gitmek üzere Mısır'dan ayrıldı. Çünkü Memlûklerin elinde esir kalan on binlerce askerini kurtarmadan

171 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 3, s. 228.

172 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 216.

173 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 3, s. 229.

174 El-Makrizî, Takiyüddin Ahmed b. Ali, *Kitabu's-Sulûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, (Tah. Muhammed Mustafa Ziyâde), c. 1, Kahire, 1934, s. 356; İbn Tagriberdî, *En-Nücûmü'z-Zâhire fi Mülûki Misr ve el-Kahire*, c. 6, Kahire, 1963, s. 367; Said Abdulfettah Âşûr, *El-Hareketü's-Salibiyye*, c. 2, Kahire, 1982, s. 1019-1020; Kazım Yaşar Kopraman, "Memlûkler", *Türkler*, c. 6, Ankara, 2002, s. 87; Aktan, "Memlûk-Haçlı", s. 413; Christer Jörgensen, "Mansure 1250", *Haçlı Seferleri 1097-1444*, c. 5, s. 178-187.

Fransa'ya dönmeyi düşünmüyordu.[175] Bu sebeple 1254 yılına kadar Filistin'de kaldı.

VII. Haçlı Seferi'nde talih Louis'e başta güler gibi olmuş, fakat Eyyûbî sultanının ölümü üzerine başlayan kargaşa, vezirin ve Memlûk komutanlarının dirayetiyle çok kısa sürede ortadan kalkmıştı. Neticede durum değişmiş, Haçlıların kısa süreli zaferleri ağır bir yenilgiye dönüşmüştü. Bu seferin neticesinde Orta Doğu'da dengeler de değişmeye başlamıştı. VII. Haçlı Seferi'nin başlangıcında IX. Louis Moğollardan medet ummuş ama bir netice alamamıştı. Bu temas, semeresini IX. Louis Fransa'ya döndükten sonra vermiş ve Moğolların İslâm dünyası üzerine harekâtı başlamıştı. Bu sıralarda Mısır'da ihtilal sonucu tahtı ele geçiren Memlûkler hâkimiyeti ele almış, böylece kısa süreli bir Dımaşk-Kahire rekabeti başlamıştı. Kral IX. Louis'in düşündükleri şimdi gerçekleşiyordu. Orta Doğu'da Moğollar ve Memlûklar artık karşı karşıyaydı. Moğolların İslâm dünyası üzerine yürümeleri Bağdat'taki katliamla sonuçlanmış, bu ilerleyişi kesin bir zaferle Ayn Calud'da Memlûkler durdurmuştu. Moğolların artık İslâm'ı ezmeye güçleri kalmamış ve bölgede uzun yıllar sürecek Memlûk hâkimiyeti başlamıştı. Memlûklar kısa zamanda bu hâkimiyeti pekiştirdi. Mısır'ı ve Suriye'yi aldılar ve hâkimiyetlerini 1268'de Antakya'yı fethederek süslediler.

VIII. HAÇLI SEFERİ (1270)

Kral IX. Louis, 1254'te Fransa'ya döndükten sonra da Doğu'daki Franklarla ilişkisini sürdürmüştü. Sarqinesli Geoffroy'un kumandasında Akka'da bıraktığı birliğin ihtiyaçları için devamlı para gönderiyor ve Franklara yardım edebilecek hükümdarlarla siyasi temas kurmaya gayret ediyordu.[176] Antakya'nın Sultan Bay-

175 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 218.
176 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 235.

bars tarafından alınması (1268), VIII. Haçlı seferinin nedenleri arasındadır. Sultan Baybars'ın, 18 Mayıs 1268'de Antakya'yı fethi ile burada yüz yetmiş yıl süren Haçlı hâkimiyetinin son bulması, Haçlılar için ağır bir darbe oldu. Bu haber üzerine İngiltere Kralı III. Henry'nin oğlu ve veliahdı Prens Edward, Haçlı yemini ederek 1271 ilkbaharında Kıbrıs'a geldi; buradan da Akka'ya yelken açtı. Bu arada Kıbrıs Kralı II. Hugh'un 1267 yılında ölümünden sonra naibi Hugh d'Antioche-Lusignan, III. Hugh (1267-1284) adıyla ona halef olmuş ve 1269 sonbaharında Akka'da da kral olarak tanınmıştı. Sultan Baybars, Kral III. Hugh'un Akka'ya gitmek için Kıbrıs'tan ayrıldığını öğrenince on yedi gemilik bir filoyu Kıbrıs'a taarruza gönderdi. Filo ansızın Limasol önünde göründü, ancak başarılı olamadı; Müslümanların çoğu Kıbrıslılara esir düştü (1271).[177] Memlûklerin Haçlılarla münasebetleri ve Kıbrıs'taki Haçlı varlığına son verilerek Haçlıların Doğu Akdeniz'den Memlûkler eliyle çıkarılmaları ilerideki bölümde ayrıca ele alınacaktır.

Fransa Kralı Louis, bu kez kardeşi Sicilya Kralı Charles D'Anjou'nun isteğine uyarak Tunus'u almaya karar verdi. Tunus hem kolay bir hedef olarak gözüküyor hem de Charles, Sicilya'nın karşısındaki Afrika ülkelerini alarak bölgedeki güvenliğini artırmak istiyordu. En büyük arzusu da İstanbul'u yeniden zapt ederek Bizans'ı ortadan kaldırmaktı.[178] Bu düşüncesini gerçekleştirmek için IX. Louis'in Haçlı seferi saplantısını kullanmaktan çekinmedi. Bu sırada Louis hasta olduğundan durumu fazla muhakeme edemedi. Özellikle onun Tunus'u almakla Haçlı Seferleri için mükemmel bir üs elde edebileceklerini belirtmesi, IX. Louis'i kandırmaya yetti. Bu sırada, Abaka Han, Kral IX. Louis'e bir mektup yazarak, Haçlı ordusu Filistin'de görünür görünmez

177 Ebru Altan, "Kıbrıs Haçlı Krallığı", *Türkler*, c. 6, Ankara, 2002, s. 1215.

178 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 236.

askerî yardımda bulunacağını vadetti. Kral IX. Louis ise Filistin yerine, Moğolların kendisine yardım edemeyeceği Tunus'a gitme kararı aldı.[179] 1 Temmuz 1270 tarihinde muazzam bir Fransız Haçlı ordusu Kral Louis kumandasında Aigue–Mortes Limanı'ndan gemilerle denize açıldı. Fransız ordusunu taşıyan filo, 18 Temmuz günü, sıcaktan toprakları alev alev yanan Kartaca kıyısına vardı. Eğer IX. Louis, Tunus'taki hâkimiyetinin stratejik bakımdan Haçlı Seferleri'ne yarar sağlayacağını düşünmüş idiyse, gerçekten coğrafya bilmiyordu demektir. Hiçbir ön temasta bulunmadan Hristiyanlara karşı hoşgörüsü ile tanınan Tunus Hafsî Emiri I. Ebû Abdullah Muhammed el-Munthemen'in Hristiyanlığı kabul edeceği masalına inanmakla da, ne kadar akılsız olduğunu açıkça göstermiş oluyordu.[180] Bu arada Fransızlar arasında salgın hastalıklar başladı. Hastalanan binlerce asker ve şövalye, Kral Louis ve oğlu Jean Tristan ve pek çok asilzade bir ay içinde öldü (1270) ve böylece ordu Fransa'ya geri döndü. Sonuçta bu Haçlı seferinde Haçlılar vebaya yenik düştü.

Savaş Fransızlara bir krala mâl oldu. Kral IX. Louis'in Tunus'ta kumlara gömülüp mahvolan Haçlı seferi, Doğu'daki Frankların sonunun geldiğine de sanki bir işaretti. VIII. Haçlı Seferi de tıpkı hedefinden sapan IV. Haçlı Seferi gibi Müslümanlara zarar vermemiş, buna mukabil binlerce Hristiyan'ın canına mâl olmuştu. Doğu Frankları, Tunus'ta olanları duyunca büyük bir şaşkınlık ve üzüntü içinde kaldılar. Ümitle bekledikleri yardım mahvolup gitmişti. Bundan sonra bir yenisi daha gelmeyecekti.[181]

179 Runciman, *Haçlı Seferleri*, c. 3, s. 282.

180 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 238.

181 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 238, 239; Demirkent, "Haçlılar", c. 14, s. 542: Aktan, "Memlûk Haçlı", s. 415.

II. KISIM

HAÇLILAR KARŞISINDA TÜRK İSLAM DÜNYASININ SAVUNMASI

BİRİNCİ BÖLÜM
HAÇLI MÜCADELESİNİN ÜÇ SAFHASI

ZAMANIN VE COĞRAFYANIN RUHUNU ANLAMAK

Bir şeyin izahını yapmak, her şeyden önce onun tarihine bakmak demektir.[1]

Sosyal olaylar tarihî olaylardır, yani bir zaman süreci içinde meydana gelirler ve bu zaman bazen çok (bir insan ömrünü aşacak kadar) uzundur. Hiç kimse şimdi gördüklerinin tarihini daha önce 'ne' olduğunu öğrenmeden yapamaz."[2] "Haçlı Seferi" adını icat eden Papa II. Urbanus değildir. Urbanus'un Clermont'ta başlattığı seferberlik o kadar özgün ve yeniydi ki henüz onu tanımlayacak bir isim yoktu. Çağdaşları bu "seferden" genel olarak *iter* (seyahat) ya da *peregrinatio* (hac) olarak söz ediyorlardı. Ancak 12. yüzyılın sonlarında daha belirgin olarak Haçlı askere *crucesignatus* (haç imzası taşıyan) ve sefer için de Fransızca *croisade* (haç yolu) terimleri benimsendi.[3] Haçlı kavramı tarihin bir döneminde yaşanmış siyasi ve askerî ilişkileri ifade etmenin ötesindeki uzun süreçli olaylardan da fazlasıdır. Bu kavram iki

1 Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, İstanbul, 1989, s. 73.
2 Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, İstanbul, 1989, s. 73.
3 Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, (Çev Ekin Duru), İstanbul, 2014, s. 60.

dünya görüşünün, din ve medeniyet bağlamında bir diğerine bakış tarzının bir ifadesidir. Bu özelliği yanında bu seferlerin Hristiyanlığın kendi iç hesaplaşmasına dair bir yönü olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. II. Urbanus'un Clermont konsülündeki konuşması, Batı dünyasının bizim topraklarımız (regionibus nostrum) dedikleri Bizans topraklarından Türkleri kovmak için mücadeleye davet eder. II. Urbanus Ortodoks kilisesi ile Roma kilisesi arasındaki ayrılığı ortadan kaldırarak bunları birleştirmek istiyordu.[4] Bu sebeple Doğu'ya seferler düzenlenmeliydi. Bu bakımdan Haçlı Seferleri iki ayrı medeniyetin karşılaşması olduğu kadar bir uygarlığın kendi iç çekişmesinin de izlerini taşır. Bu bakımdan Haçlı Seferleri dinî söylemin önderliğinde başlayan, siyasi amaçlar taşıyan, askerî seferler olarak uzun bir zaman diliminde batıdan doğuya doğru devam eden saldırılar dizisi olarak Türk-İslam dünyası ve Bizans üzerine farklı amaçlar taşıyarak gerçekleşecektir. Işın Demirkent'in tanımıyla "Haçlı Seferleri, 11. yüzyılın sonlarında Avrupa dünyasının 'Kudüs'ü kurtarma' sloganı ile, Türkleri Anadolu'dan atmak ve bütün Yakın Doğu'yu ele geçirmek için başlattığı siyasi amaçlı askerî bir harekettir. Bu hareket, 1096 yılında başlayan birinci sefer ile 1291'de Latin Hristiyanların Doğu'da son merkezleri olan Akka'dan çıkarılmalarına kadar süren yaklaşık iki yüzyıllık bir dönemi kapsar. Bu dönem içinde dokuz büyük sefer yapılmış, bu seferler arasında bazı küçük girişimler de olmuştur."[5] Bu bakımdan Haçlı Seferleri'nin izahına girişmek, bir yandan bu seferlerin kronolojik silsilesini izlerken öte yandan bu seferler karşısındaki zihniyeti kaynaklar ışığından anlamaya çalışmak, kitleleri harekete geçiren insiyakları tespit etmek ve kısa, orta

4 Birsel Küçüksipahioğlu, "Haçlı Seferlerinin Başından 1204'e Kadar Batılıların Bizansı Zaptetme Planları", *DergiPark Akademik*, s. 42, 2012, s. 49-50.

5 Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri ve Türkler", *Türkler*, c. 6, Ankara, 2002, s. 651.

ve uzun vadede bu seferler sürecindeki gelişmeleri anlamak ve açıklamak suretiyle gerçeği bulmaya çalışmaktır. Lakin bu, bir taraftan birincil kaynaklara kendi içlerinde eleştirel yaklaşımı gerektirirken (ki Doğulu ya da Batılı olsun her kaynak kendi bakış açısını taşır) diğer taraftan bu kaynaklara bağlı çalışan Batılı ve Doğulu aktüel tarihçilerin de eleştirel olarak incelenmesini gerektirir. Nitekim güncel tarihçiler de mensup oldukları medeniyet dairesi ve kaynakların farklı yönlendirmesi gibi sebeplerden dolayı eleştirel olarak incelenmelidirler.

Bu uzun süreci için Haçlı Seferleri 1095-1291 arasındaki ilk dönemini geçirmiş, bunun akabinde 14. yüzyıldan başlayan bir zihniyet sürecine evrilerek fiilen devam etmiş, nihayet uzun vadede bir tarih metafiziği hâline gelmiştir. Bu bakımdan bu seferler Batılı veya Doğulu birey için şahsiyetini istinat ettiği bir köken olay, süreciyle var ettiği bilgisiyle bu şahsiyeti tahkim eden bir bilgi alanı ve nihai olarak bir gaye sebebi olan bir kavramdır. Bu bakımdan bu kavramın izahını yapmaya başlamak tarihini incelemekle başlayacaktır. Süreci kavramak içinde olduğumuz anı anlamak adına önemlidir. Güncel referanslarla bu kavrama yapılan atıflar geçmişten bağımsız olmadığı için Kudüs imgesi etrafında gelişen bu süreç Kudüs'ün hâlâ benzer bir sorunun parçası olması dolayısıyla kendisini yenileyerek aktarmaya devam etmektedir.

Hristiyanlar Batı Avrupa'daki İslam varlığı büyük bir sorundu ve buradaki topraklarından *Reconquista*/yeniden fetih yaklaşımını benimsediler. Bu yolda Endülüs şehirlerini ele geçirmeye dayanan düşünce II. Urbanus'un Clermont konuşmasına da aksetmiş ve Haçlı Seferleri'nin alt yapısını teşkil etmiştir. Müslüman karşıtı bu yaklaşım yanında çok da ifade edilmeyen başka bir yön Roma kilisesinin Bizans kilisesine karşı üstünlük kurabilmek için harekete geçmek amacındaydı. Haçlı Seferleri'ni ilk olarak Papa VII. Gregorius harekete geçirmek istediyse de II. Urba-

nus bu seferleri başlatacaktır. Bu seferlerin başlangıç saiklerini düşünürken Türklerin 1071 Malazgirt zaferiyle Anadolu'ya yerleşmesi karşısında Aleksios Komnenos'un bu gayeyle papalıktan Bizans'ı korumak için yardım talebi de göz önünde olmalıdır Zira Malazgirt zaferinden 25 yıl sonra bu seferler başlayacaktır. Yeni *Reconquista* coğrafyası Kudüs bahanesiyle Anadolu ve tüm Doğu Akdeniz hilali olacaktır.

TARİHE SOĞUKKANLI BAKABİLMEK; OBJEYE ŞAŞI BAKMAMAK

Dünya geçmiş, şimdiki zaman ve gelecekteki ihtimallerin toplamıdır. Dünya için böyle bir resim çizerken geçmişe, yani tarihe bakmak ama doğru bakmak, doğru resim çizmek için önemlidir. Dünya fiziksel olgusallıkların evreni ise çok çeşitli kaynaklar da tarihî olayların evrenidir. Dünyada adlar, olgusal bağlamlar ve olgular varsa; tarihte de olaylar, olgusal bağlamlar ve olgular vardır. Aslında dünya, tarih evreninin içinde resmedilendir. Kaynakta resmedilen dünya ise olgusal bağlamlar ile geçmişte olandır. Tarih olduğu gibi olan olaylardır. Tarihsel olayların mantıksal tasarımı düşüncedir. Düşünce tarihi tasarıma dair anlamlı tümcedir. Tarihe dair tümce onu oluşturan temel tümcelerin doğruluk fonksiyonudur. Doğruluk fonksiyonu var olup olmama üzerinde belgeler üzerinden akıl yürütmektir. Bunun için o tarihe dair maddi kalıntılara ve yazılı belgelere bakılır.

Kaynaklar tarihin olgusallığının zemini ve temelidir. Tarihçi ve kaynak, olgusallığın iki tarafıdır. Olguları dile getirirken mantığı nasıl dünyaya ve onun mantığının dile yansıması ise tarih olaylarının mantığı zaman ve mekânda gerçekleşen olayların kaynaklar yoluyla olayın olgusal bağlam ve olgu mantığının anlaşılmaya çalışılarak dile getirilmesidir. Bir olgunun dile dökülmesi tarihe ve şuura taşınmasıdır. Dile getirilemeyen tarih anlamsız ya da anlam dışıdır. Tarih olgular toplamıdır. Dil bu

olguların mantıklı dizgesini imler. Bir zaman ve mekân içinde oluşan olaylar ancak olgusallık bağıyla bağlanır ve anlaşılırlar. Kaynaklardaki bilgilerin kendi çağında gerçeğe sadakati kadar bugün o kaynakları kullanan tarihçinin günden geriye doğru gerçeğe bağlılığı da önemlidir.

Olay tarihin nesnesidir ve yalındır. Olay tarihin tözüdür. Yaşanmış bitmiş olan adeta fiziksel olanıdır. Ayrı ayrı olayları ancak olgusal bağlamlarında anlayabiliriz. Olayları mantıksal tasarımla düşünceye taşırız. Olaylar bir olup bitme hâlini temsil ederler. Bunların alt bileşeni olarak atomik olaylar vardır. Bunlar birleşerek olayı oluştururlar. Dünyada tarihin nesnesi olaylardır. Her olay benzer olsa da bağlı olduğu olgu bağlamı kurduğu diğer olayla anlamlı bir birliktelik kurar. Diğer bir olayla öncekinden bağımsız bir birlikteliğe girer. Bu birliktelik zaman ve mekân içinde gerçekleşir. Olayların adı nesne olana karşılık gelen bir gerçekliktir. Savaş bir olaydır. Haçlı Seferleri ise buna karşılık gelen bir addır. Olay bağlamı dilde bu olana ve onun mantığına göre yansır ve imlenir. Olaya dair cümlelerimizin doğruluk fonksiyonu belgelendirilebilmesindedir. Ne kadar çok ad buna bağlı temel cümle ve bunlar oluşan genel cümleler kurabilirsek tarihin resmini o kadar net çizebiliriz. Bir tarihî olaya dair temel cümle olayların olgu bağlamlarındaki mantıksal tasarımıdır. Olaylar tarihin tözüdür. Her bir empirik (belgelendirilebilir) tümce olayların toplamı bize verir. Bir tümcenin anlamlı olması onun bu dünya üzerindeki bir olay mantığına uygun olmasıdır. Tarihî bir olayın yanlışlığı ya da doğruluğu ise olayların gerçekliğine uyuşması veya uyuşmaması durumudur. Anlamlılık onun tarihte olabilme mantığına uygunluk doğruluk ise olana uygunluk hâlidir. Bir tarih olayının dile getirilişinin doğruluk ya da yanlışlığını doğruluk fonksiyonu kuramı ya da kesin belge gerçekliğine bakarak anlarız. Tarihçinin cümleleri maddi ya da yazılı belgelere uygunsa doğrudur değilse yanlıştır. Bir tarih yargısı birleşik bir önerme ise bunun ancak değillemesine bakarak

doğruluğuna ya da yanlışlığına dair hüküm verebiliriz. Dildeki imlemlerin belgesel karşılıkları bize olayın resmi hakkında bilgi verebilir. Dolayısıyla cümlenin doğruluk fonksiyonu ya da belgesel gerçeklik olayın resmini çizmemizde önemli iki çözümleme imkânıdır. Tarihî olayı dille resmediyorsak bunun doğruluğunu ancak bu yöntemlerle tespit edebiliriz. Burada tarihçinin ve tarihî belgenin eleştirisi konusu gündeme gelir. Biri dile getirendir diğeri dile getirilen. Dile getirenin dil mantığı dünyadaki olay mantığı gibi olmaz durumundadır. Adlarla atomik önermeler ve ondan çıkan genel önermeler tarihin nesnesi olan olayla ona dair temel olgular bağlamları ve genel olgularla uygunluk içinde olmalıdır. Resim ancak o zaman doğru çizilebilir.

Mantık bize tarihin sınırlarını çizer. Dünyanın mantık sınırları tarihin de mantık sınırlarını çizer. Ancak tarihçi bu sınırlar içinde olaylar üzerine konuşabilir. Mantık sınırı anlamsızın başladığı yerdir. Tarihe dair etik, estetik, değer belirlemeleri ise anlam dışıdır. Ancak gösterilebilir. Dile gelemezler. Adalet kavramı anlam dışı alanda durur. Olgusallığı değiştirmez. Tarihin temeline bunu koyarsak bile bu sadede ona dair algımızı etkiler ama olgusallık kendi mantığında işler. Eğer Wittgenstein Tractatus döneminde bir tarih tezi oluşturma isteseydi muhtemel cümleleri bu şekilde olabilirdi. Bu bir spekülasyon bir kurgu elbette. Ancak tarih metodolojisinde gerçek ve doğru bilgiye ulaşmada olaylara bu kadar katı ve mantıkçı bakmak olayların doğruluk analizinde faydalı olabilir. Tarih gibi organik bir yapıyı nesnele ve olgusala indirgemek belki çok basit ya da çok katı görülebilir. Mantıkçı bir realizm olarak algılanabilir. Ancak belgeyi eleştirirken belki de böyle bakmak kılı kırk yarmak gerçek resme ulaşmamızda kimi zaman faydalı olacaktır. Haçlı Seferleri gibi ideoloji ve şiddet üretmeye uygun bir tarihî sürecin bilgisi böyle bir mantıkçı okunmadığında subjektif algılar gerçeğin yerine geçecektir. Elbette her kültür yahut tarafın kendi kültürel kabulleri bağlamında bu olaya atfettiği değer ve anlam müşterek

olmayacaktır ama tarihçi ahlakı ve bakışı bunun üstüne geçebildikçe vakanın gerçeğine yaklaşma imkânı söz konusu olacaktır.

Haçlı Seferleri gibi subjektifliğe son derece açık bir konuyu ortaya koyarken soğukkanlılığın ve gerçeğin peşinde olmak doğru bir tercih olacaktır. Kaynakların vakalarla birlikte bir perspektifi de aktardığını, tarihçinin gerek kendisinden gerek yararlandığı kaynaklardan oluşması muhtemel maluliyetler içinde olabileceği unutulmamalıdır. Tarih olgular toplamıysa tarihçi bunları tespit edip ortaya koyandır; her zaman soğukkanlı olmadığı gibi kendi doğrularını da bu kurgunun içine ilave etmekten geri durmaz. Yöntem olarak tarihçiliğin gerekli yaparken nadirde olsa tarih felsefesinin yöntemleriyle de ilgilenen tarihçileri okurken bu iki cepheyi doğru anlayıp o cihetlerle bakmak isabetli olacaktır. Tarihî bir şuur vesilesi olarak şahsiyet inşa eden özelliğini düşünerek hareket eden tarihçi tavrı da analizde gözden kaçırılmamalıdır. Örneğin Fulcherius'tan Joinville'e, İbn Kalanisî'den el-Makrizî'ye ulaşan çizgide Haçlı Seferleri'ne dair malumat bilgi veren kaynaklarda Türk kavramına bakıldığında baştan sona kadar karşılıklı algının nasıl kurulduğu görmek bakımından ilginç analizler ortaya çıkabilir. Tarihçilik vakayı olduğu gibi tespit, illetler (sebepler) cihetiyle var oluşunu tahlil ve gösterdikleri ile tavzih etmektir. Övgü ve sövgü paradoksuna düşmeden idrak veren malumat vermek, olayların arkasındaki dinamikleri tespit etmek, ilkelerini tespit ettiği bir çağı tefsir etmek, yani felsefeyi yüklenmekse bu işin diğer bir tarafıdır. Bu kitabın dilediği, düşünceye kapı açması, bu düşüncelerle oluşacak farkındalığın bir şuura zemin oluşturması, bu şuur zemin, üzerinde teşekkül edip yükselecek şahsiyetin ise mesuliyet var ederek geleceğe idrakle yol açmasıdır. Bu çalışmayı övgü ya da sövgü için eline alanlar en başından eseri ve meseleyi anlamamış olacaklardır. Millet kendi tarihinde kendisini tanır, vatanı ve tarihi hakkındaki düşünülmüş malumat ile şahsiyetini bina eder, buna şahsiyet üzerinden var oluş sebebini idrak ile geleceğe yürür. Bu bakımdan çalışmayı

inceleyenler tarihçi anlayışı ile ve akademik hassasiyetle oluşturulmuş bölümler yanında, dinamikleri anlamaya çalışan bir felsefi soruşturmayı ve bunların ötesinde şuur ve şahsiyet arayan bir düşünce çabasının da muhatabı olacaklardır. Bu kitap bu bakış açılarıyla değerlendirilmelidir.

Modern tarihçilikte bugün bir olaya çok yönlü ve mümkün olduğunca çok farklı kaynaktan bakmak esastır. Mesela savaş kavramına genel bir hakikat olarak bakarsak bu felsefi bir anlatım olacaktır. Wittgenstein'e göre bu anlam dışına dair bir şeyden bahsetmek olacaktır. Hâlbuki Haçlı Seferleri denilen olay savaşın nesneleşmiş hâli olarak olgu bağlamları içinde dile getirilebilir bir şeydir. Haçlı Seferleri zaman ve mekâna en atomik olarak savaş olgusuyla girerler. Onları resmedilebilir dile getirebilir kılan şeyde bu olgu bağlamıdır. Yalın olay ancak olgu bağlamı ile içerik ve biçim kazanır ve zaman ve mekânda yer alır. Bu olgusallık olayın bir yönünü ifade edecektir. Zira olaya dair tümcelerimiz bir olgu bağlamıyla anlam kazanırlar. Olay başka bir olgu bağlamında ele alınırsa başka bir biçim ve içerik kazanır. Haçlı seferi olayını savaş bağlamında ele almak başka, din bağlamında ele almak başka bir içeriği ve hatta yorumu getirir. Onun resmini doğru çizmek için bu seferler üzerine yazılanları ve olayın gerçekleştiği dönemden kalanları ona dair söylenen genel ve atomik tümcelerle karşılaştırmak bir doğruluk fonksiyonu ve gerçekle karşılaştırma yoluyla doğru resme ulaşma yolundan atılacak adımlar olur. Ancak bütün olgu bağlamlarını (tüm kaynaklarını ve bilgisini) bilemediğimiz için Haçlı Seferleri olgusunun tam bir resmini ortaya koymamız neredeyse imkânsızdır. Zira dünyanın tam bir resmini çizmek nasıl imkânsız ise ona dair geçmişteki olguların resmini çizmek de aynı oranda imkânsızdır. Biçim yapının olanağı ise ve olaylar (tarihin nesneleri) olgu bağlamlarıyla bir biçime bürünüyorsa belge ve bilgimizde olması muhakkak eksiklikler resmi de eksik bırakacaktır. Bu bakımdan tarihî olaya dair her dile getiriliş onun gerçekliğinin bir imkânının izdüşümü olmanın

ötesine geçemez. Bu nedenle olduğu gibi, olan tarih olaylarının olgu bağlamları hakkında her cümle her dile getiriliş ona dair bir imlemede bulunmaktır. Dile dair tasarımla tasarımlanan ne kadar uygun ve uyuşursa resim o kadar anlamlı ve doğru olur. Dilin mantığı tasarımladığının mantığında ayrı bir yere kayarsa burada bir reel referans kayması ve tarihin bilerek ya da bilmeyerek saptırılması sorunu karşımıza çıkar. Objenin süjeye göre tarif edilmesi objektiflik beklenen bir anlatımdan subjektif neticeye sebebiyet verir. Süjelerdeki objeye bağlı kalma ahlakı ve disiplini ise olası sapmaları olduğunca ortadan kaldırabilir ve objektiflik beklentisi gerçekleşebilir.

HAÇLILAR ÇAĞINDA TÜRKLER

Selçukluların Orta Doğu'ya gelmesi siyasi dengeleri altüst etmişti. Abbasiler Büveyhilerin tahakkümünden kurtarıldığı gibi Bizans kısa süre önce yerleştiği Doğu Anadolu'yu; Fatımîler ise Suriye'yi terk etmeye zorlanmışlardı. Bozulan dengeler bir önceki dönemin üstün güçlerini ciddi şekilde rahatsız etmişti. Bizans 1071'de Malazgirt'te kaybettiği saygınlığını, Fatımîler ise ellerinden çıkan Suriye'yi geri kazanmanın telaşına düşmüşlerdi. Mamafih mağluplar için işler giderek içinden çıkılmaz bir hâle gelmekteydi. Zira gerek Suriye gerekse Doğu ve Güneydoğu Anadolu toprakları yoğun bir Türkmen göçüne sahne olmaktaydı.[6] Hasan İbrahim Hasan bu bağlamda, "İslam'ın kuvvetinin yenilenmesi ve siyasi birliğinin tekrar kurulmasının fazileti Selçuklulara aittir; bundan ve Haçlı savaşlarının bu dönemde ortaya çıkması, Selçukluların da bu savaşların ön cephelerinde yer almasından dolayı, onların tarihte özel bir önemi vardır" der.[7] Selçuklular ve onlara bağlı yapılardan tezahür eden tüm siyasi teşekküller, onların bu mücadelesini Memlûklere varıncaya

6 Aydın Usta, *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*, İstanbul, 2015, s. 60-61.
7 Hasan İbrahim Hasan, *Tarih el-İslam*, c. IV, Beyrut 1991, s. 7.

kadar sürdürmüşlerdir. İşte bu şartlarda Bizans Türklere karşı bir Haçlı çağrısı yapmakta gecikmemiş, Haçlıların saldırdığı ortamda Fatımîler Kudüs'e saldırıp burayı Artuklulardan alıp bu işgali sessiz bir tasdikle karşılamaktan geri durmamıştır. Haçlılar bölge ufuklarında göründüğünde Büyük Selçuklular, Türkiye Selçukluları ve Fatımî Halifeliği'nden oluşan bir siyasi manzara söz konusuydu. Haçlıların ilk saldırısını siyasi bölünmelerle malul bir yapı, meselenin ciddiyetini kavrayamayan siyasi akıl göğüslemek zorunda kalacaktı. Bu cümleden olarak kendi içinde de rekabet hâlinde olan İslam dünyası Haçlıların ana hedefi Suriye konusunda müttehid hareket edecek iradeden uzak bir hâlde bulunuyordu. Bu bakımdan Haçlı Seferleri çağında bir yandan vatan savunma mücadelesi bakımından cihat mefkûresi ile hareket söz konusu iken bundan daha önemlisi siyasi ve sosyal tefrika ve bölünmüşlüğe karşı bir dirlik ve birlik mücadelesi de verilecektir. Türkler işte bu mücadelenin uzun yüzyıllarının her safhasında, her düzeyde yer alacaklar ve bölgede yaşanacak olan toparlanma, taarruz ve nihai darbe faaliyetlerine azim ve gayretle omuz vereceklerdir.

İslam medeniyeti dâhilinde Selçukluların var ettiği umran, bizatihi ana unsurları ve sair müessesler ile fevkalade dinamik bir yapı meydana getirdi. Bu nizamın içinde bölünmeler yaşandığından asabiye/siyasi dinamizm kendi dinamikleriyle harekete geçerek, siyasi ve hadari yapının değişime uyum sağlayarak esas ekseni üzerinde yeni bir umran/medeniyet oluşturmasını sağlıyordu. Böylece İslam medeniyet çınarı uzun yüzyıllar boyunca içten yenilenerek fikrî ve maddi şartlar altında varlığını ve dinamizmini sürdürebiliyordu. Selçuklu devlet/askerî mantığı ve yapısının Eyyûbîler ve Memlûklere kadar tesir ettiği göz önüne alındığında bu etkinin somut olarak işleyişi, gözlenebilir tarihi bir gerçeklik hâline gelir. Haçlılara karşı da işte bu dünya derhâl toparlanarak taarruza geçmiş ve süreçte nihai darbeyi indirerek tehlikeyi savuşturmayı bilmiştir. Bu bakımdan asabiye, umran ve

cihat kavramlarını bu mücadeleyi okurken dikkatle takip etmek gerekir. Selçuklularının askeri ıkta sistemi, gulam (memlûk) ve atabeylik gibi müessesleriyle var olan yeni asabiyeler Türkiye Selçukluları, Artuklular, Danişmendliler gibi asabiyelerin siyasi ve hadari olarak gelişmesini sağlamış, bunlardan sonra Zengîler, Eyyûbîler ve Memlûkler de aynı dinamikler üzerinden Haçlı mücadelesini sürdürebilmişlerdir. Burada süreklilik kavramı, asabiye ve umran sürecinin eş zamanlı ortağıdır. Zihniyet ve alt yapı bakımından süregiden bir yapı müşterek medeniyetin muhtelif umranları olarak aktarılan bir mücadele mesuliyetini devam ettirmişlerdir. Müesses Türk-İslam nizamı bu yolla coğrafyayı şekillendirerek, umran kurabilen bir zihnî altyapı içinde Osmanlılara kadar kendini aktarmıştır. Bu bakımdan Selçukluların vazettiği yapı bir yandan Anadolu, diğer yandan Bilâd eş-Şam ve Mısır'a kadar uzanan bir çizgide sürekli olarak yenilenen ve gelişen bir dinamizmi temsil eder. Haçlılara karşı mücadele eden tüm güçlerin bu yapıyla doğrudan ve dolaylı bağlantısı bunun en açık delilidir.

Haçlılar "kutsal toprakları kurtarmak" sloganıyla zamanın ruhunu yansıtan bir çağrıyla yola çıktılar. Bir Grek kroniğinde Aleksios'un Haçlıları davetteki amacı şu ifadelerle dile getirilir:

> Ona göre (I. Aleksios) Kurtarıcımız Hazreti İsa'nın mezarını ve Kudüs'ü hâkimiyeti altına alan Türklere karşı yola koyulan bu millet Tanrı tarafından yollanmıştı ve bunu bahanesi olarak kullandı. Eski Roma piskoposuna ve çevredeki krallarla hükümdarlara elçiler yollayarak ve de uygun bahaneler kullanarak onlara ülkelerini bırakarak bu yola baş koymalarını kendisinin onlara yardım edeceğini ve yol göstereceğini bildirdi. İşte bu nedenle binlerce hatta on binlerce insan İyon denizini geçerek tüm hızlarıyla İstanbul'a ulaştılar, birbirlerine yeminler ettiler ve anlaşma imzaladılar, o da doğuya doğru yola koyuldu. Tanrı'nın ve müttefiklerinin yardımı ayrıca kendi çabasıyla Türkleri Bizans topraklarından çıkardı, şehirleri kurtardı,

> Doğu'nun kontrolünü ve eski ihtişamını yeniden sağladı.[8]

Onun kızı Anna Komnena'nın daha önce aktardığımız "Kutsal Mezarı kurtarmak için Türklere karşı savaşa gidiyorlarmış gibi yaparak, arazilerini satmışlardı, aslında kendileri için kılıç zoruyla yeni araziler, mülkler zapt etmek derdindeydiler" şeklindeki kaydı bu seferlerin felsefesinin bir Bizanslı müellif tarafından ifadesi gibidir. Kutsal Mezarı kurtarmak niyeti batıdan doğuya bir ideoloji güzergâhını doğurdu. Türkler bu saldırıların tam merkezindeydiler. Türk kavramı burada şüphesiz hem bir milleti hem de bir dini anlatıyordu. Geçilen, gezilen ve ezilen her yer bu ideolojiden nasibini aldı. Nasıl ki sefere katılan soylular tarihin bir parçası hâline geldiler ise seferin güzergâhındaki duraklar da bir anda tarihe mâl oldular. Şehirler kutsandı, yollar çok daha farklı yerlere uzandılar.[9]

> -Bu Haçlı Seferleri ile- maddi yönden, Avrupalılar kısa bir süre için de olsa yeni topraklar ele geçirdiler, ticari açıdan pazarlarını genişlettiler, yiyecek ve kumaş yönünden yeni zevkler keşfettiler ve o zamana kadar bilinmeyen tarım ve sanayi ürünlerini kendi ülkelerine getirdiler. İlk Frank fetihlerini (1097-1144) kolaylaştıracak biçimde Selçuklu Türkleri, Sünni Arap emîrleri ile muhalif Şiiler şeklinde bölünmüş olan Müslümanlar, İslam'ın ilk zamanlarındaki ruhun dirilişine şahit oldular ve yeni bir siyasi birlik dönemine girdiler. Bu hareket İslam kroniklerine göre en büyük ve en cesur kahraman, Salâhaddîn Eyyûbî'nin (1193) yaşamı ve başarıları ile doruğa çıktı.10

8 Peter Charanis, "I. Haçlı Seferi'nin Nedeni Hakkında Bir Grek Kaynağı", (Çev. İlcan Bihter Barlas), *Tarih Okulu*, s. 13, 2012, s. 204.

9 Altan Çetin-Galip Çağ, "Haçlı Seferleri Güzergâhında Bir Durak: İzmit (Nicomedia)", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu –II*, 3-5 Nisan 2015, İzmit, s. 189.

10 P. K. Hitti, "Haçlı Seferleri'nin Doğu Hristiyanlığı Üzerindeki Etkileri", (Çev. S. Haluk Kortel), *Mediterranean Journal of Humanities*, I/2, 2011, s. 255.

Hitti'nin bahsettiği bölünmüş hâlde bulunan Müslümanlar toparlanmaya ve akabinde taarruza başlayarak büyük başarılar elde ettiler, işin sonunda Haçlılara nihai darbeyi indirdiler.

Anlaşılamayan her coğrafya ile buna dair tarihî süreç şaşırtıcı bir şekilde acıları ve sıkıntıları tekrar etmeye, yaşatmaya mahkûm eder üstündekileri. Bunun tam tersi de "okuryazar" olanlar için mümkündür elbette. Bir coğrafyanın değişmeyenleri vardır. Anadolu, Suriye ve Mısır Doğu Akdeniz'i çevreleyen üç ana kara. Kıbrıs bu çerçevenin tam ortasında bir strateji köprüsü. Buraları tehdit veya taciz etmek isteyenlerin değişmeyen duraklarından birisi. İslam'ın doğuşu ve Türklerin gelişi ile uzun asırlar Doğu Akdeniz hilali olan bir coğrafya. Bu coğrafyanın üç parçası da doğu veya batı istikametindeki saldırıların tarih boyunca her zaman hedefi olmuştur. İlginç olan ise bu durumun parçası olduğumuz bir tarihî zeminde tekrarlanıp duruyor olmasıdır. Orta Çağ'dan buralara bakıldığında Haçlı Seferleri çağı bu jeostratejinin okunabileceği en önemli olaylardan biridir. Haçlılar ilk saldırılarını bilindiği üzere Anadolu üzerinden başlatırlar, amaçları ise sözde Kudüs'e varmaktır. Oysaki bu, siyasi amaçlı askerî seferlerin görünen kutsalla estetize edilmiş kılıfıydı. Asıl amaç bölgede hegemonya ve sömürü düzeni kurmaktı. İlk üç Haçlı seferi sonucunda, onların tabiriyle "Türkiye" hâline gelmiş olan Anadolu'dan bir sonuç elde edemeyeceğini gören Avrupa, bu sefer deniz yoluyla doğrudan Akka odaklı olarak ve Suriye üzerinden ilerlemeye başladı. Özellikle 1187'de Kudüs Müslümanların eline geçtikten sonra kapanan Anadolu geçidinin yerini deniz yolu almıştı. İşte bu seferlerden biri olan III. Haçlı Seferi'nde İngiliz Kralı Richard, Kudüs'e yardıma giderken Kıbrıs'ı da devrin Bizans idarecilerinden alıvermişti. Seferler bundan sonra Selçuklu idaresindeki Anadolu'da Eyyûbî; daha sonra ise Memlûk idaresindeki Suriye ve Mısır'a yönelecekti. Suriye'de de ümidini yitiren Haçlılar Fransa Kralı Louis ile bu sefer Mısır'a 1254'te doğrudan sefer düzenleyeceklerdi. Doğu Akdeniz'in tüm kıyıları

ve karaları görüleceği üzere saldırıdan tedricen nasibini almıştır. Haçlı Seferleri'nin oluşturduğu Doğu Akdeniz'e dair bu stratejik akıl, sonraları bölgenin değişmeyen jeopolitiği ve ekonomisi nedeniyle tekrarlanagelecektir. O dönem Selçukluklar, Artuklular, Zengîler, Eyyûbîler ve Memlûkler idaresindeki güçlü siyasi ve askerî yapılar bu saldırıları boşa çıkarıp Memlûkler döneminde Haçlı varlığını tüm Doğu Akdeniz ve Kıbrıs'tan atacaklardı. Ancak bu tarihî zemin uluslararası ilişkilerde sürüp gidecek bir stratejik aklın tekrarını da ortaya çıkaracaktı. Güç dengeleri, bağlamlar ve gerilimler zaman zaman bölge devletlerinin, zaman zaman da dışarıdan gelen müstevlilerin lehine esecektir. İlk Haçlı Seferleri sonucu kurulan Kudüs Haçlı Krallığı, Selahaddin Eyyûbî eliyle tarihe mâl edilecektir. Bu öyle bir olaydır ki Kudüs, şehre kan ve şiddetle giren Haçlılara unutulmaz bir insanlık dersi verilerek alınacaktır. Bunun daha sonra bir benzeri de IV. Haçlı Seferi'nde yerle bir edilen İstanbul'a Fatih Sultan Mehmed'in girişinde görülecektir; İstanbul'da da tıpkı Kudüs'teki gibi şiddete şiddetle karşılık vermeyen, bu sırada gücünün sembolik icrasını yürütmekten de geri durmayan bir akıl işleyecektir. Tekerrür eden şiddet gibi, işleyen akla göre merhamet de tekerrür etmektedir. Ancak her ne hikmetse Kudüs meselesi Batılı zihinlerde öyle bir komplekse yol açmıştır ki 19. yüzyıl olaylarının sonrasında Kudüs'e giren İngiliz ve Fransız komutanlar Selahaddin Eyyûbî'nin türbesine gidip geri döndüklerini söylemeden edemeyeceklerdir. Bu hadise, bahsedilen stratejik konumlanışın en güncel durumu olarak okunmalıdır. Haçlı Seferleri'nin klasik çağı sonrasında da Doğu Akdeniz benzer bir zihniyetten dolayı saldırılara maruz kalmıştır. Bunun en bariz örneği 1365 İskenderiye faciasıyla biten saldırıdır. Kıbrıs'a o dönem hâkim olan Haçlılar müttefikleriyle birlikte düzenledikleri bir saldırı ile kendilerince en büyük güç merkezine darbe vurmayı düşünmüşlerdir.

Haçlı Seferleri karşısında Bilâd-ı İslam ve onu idare etme nöbeti kendilerine düşen Türklerin toparlanma, taarruz ve nihai

darbe aşamalarındaki tavırlarını incelemek ve anlamak ehemmiyetlidir. Selçuklular devrinde istilacı Haçlılara karşı Anadolu'da ve Suriye'de cihat yapan Türkler Osmanlılar devrinde uğradıkları ikinci devir Haçlı taarruzlarını, daha beylik hâlinde başlamak üzere, Rumeli'de, Orta Avrupa'da, Akdeniz'de ve hatta okyanuslarda karşılayarak daha derin bir mefkûre ve daha kudretli ordular sayesinde daha muhteşem zaferler kazandılar.[11] Bu yüzden çalışmamızın bundan sonraki kısmı I. Haçlı Seferi'nden Memlûkler devrine kadar uzun bir süreçte Haçlılara karşı verilen mücadeleyi, değişik evrelerindeki dinamikleriyle inceleyecek ve anlamaya çalışacaktır. Bu uzun hikâyenin çok iyi aydınlatılamamış parçalanma dönemlerini içeren ara dönemlerdeki mücadeleler ele alınacak; böylece Haçlılarla yüzyıllar boyu adeta nöbetleşe devam eden mücadele, bölünmeden bütünleşmeye giden bir bağlamda incelenecektir. Nihayetinde, İslam dünyasında, umumiyetle Türkler eliyle yürütülen mücadelenin esasları ve olayları tespit edilerek Haçlı Seferleri'ne bütüncül bir bakış imkânı aranacaktır. Bu süreçte bahsedildiği üzere Haçlılara karşı mücadele eden son nöbetçi Osmanlı olmuştur.

Son Haçlılar Osmanlı'yı bölgeden çıkarmak için geldiler. Onların ileri kolcusu Lawrence'ın sözleri kırılacak olan Osmanlı kalkanından sonrası için hangi hain hesapların yapıldığını çok açık gösterir:

> Hükûmet, Arapları, bizim yanımızda savaşmaları için kesin özyönetim (selfgovernment) vaatleriyle ayağa kaldırdı. Araplara, kurumlara değil, kişilere inanırlar. Beni İngiliz yönetiminin serbest ajanı olarak gördüler ve benden hükûmetin yazılı vaatlerinin bir onayını istediler. Bu yüzden gizli antlaşmaya katılmak zorunda kaldım ve sözlerimin değeri her ne ise, adamları ödülleri konusunda temin ettim. Ateş altında geçen iki yıllık ortaklığımız sı-

11 Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, c. 1, İstanbul, 1993, s. 5.

> rasında onlar bana inanmayı ve benim gibi samimi olarak hükûmetimizi düşünmeyi alışkanlık hâline getirdiler. Bu umutla güzel bazı şeyler yaptılar ama ben, elbette birlikte yaptığımız şeylerle gurur duymak yerine sürekli ve acı bir şekilde utanıyordum. Savaşı biz kazanırsak bu vaatlerin ölü bir belge olacağı başından belliydi ve ben, Arapların dürüst bir danışmanı olsaydım evlerine gitmelerini ve böyle şeyler için savaşıp canlarını tehlikeye atmamalarını öğütlerdim... Sahtekârlığı göze aldım, benim kanıma göre Doğu'da bizim ucuz ve hızlı zaferimiz için Arap yardımı gerekliydi ve kazanıp sözümüzü tutmamamız kaybetmekten daha iyidir.[12]

Bu kısmın girişinde Kudüs'e giren Haçlıların tavırlarına dair malumat ile Lawrens'ın bu sözleri yan yana geldiğinde olaydan olguya dönen bir zihin yapısının nasıl işlediği ortaya çıkacaktır. Haçlı olgusu, görüleceği üzere sıradan tarih olmanın ötesinde bir etkiye sahiptir. Haçlı Seferleri, İslam dünyasına mensup milletlerden birisi ve özellikler Türkler için bir vatan savunması, din müdafaası ve nihayet modern zamanda sömürgeci varlıklarıyla yeniden var olan Batılılara karşı bir özgürlük idealinin ve bunun sembolü olan Kudüs'ün savunulması ve geri alınması meselesini söz konusu kılar. Buna mukabil sahtekârlık, ucuz zaferler ve sözünde durmama düzeni işlemeye devam ediyor. Doğu Akdeniz hilali ise mütemadi saldırılardan payını almaya devam ediyor.

Sen ki, son ehl-i salîbin kırarak savletini,
Şarkın en sevgili sultânı Salâhaddîn'i,
Kılıç Arslan gibi iclâline ettin hayran...
Sen ki, İslâm'ı kuşatmış, boğuyorken hüsran,
O demir çenberi göğsünde kırıp parçaladın;
Sen ki, rûhunla berâber gezer ecrâmı adın.

Mehmet Akif Ersoy

12 T. E. Lawrence, *Bilgeliğin Yedi Sütunu*, (Çev. Bilal Çölgeçen), Ankara, 2014, s. 32.

İKİNCİ BÖLÜM
I. HAÇLI SEFERİ'NDEN İMADEDDİN ZENGÎ'YE KADARKİ DÖNEMDE HAÇLI MÜCADELELERİNE GENEL BİR BAKIŞ

TOPARLANMA VE BİRLEŞMENİN İLK SAFHASI

Toparlanma Çağına Bakış

Avrupa'da kontların katıldığı I. Haçlı Seferi'nin ardından 1098 senesinde Orta Doğu'da Urfa, Antakya, Kudüs ve Trablus'ta küçük Haçlı krallıkları ve kontlukları kurulmuştu. Haçlıların çok kısa sürecek güçlü bir kıyı üssü kurması, Batı Avrupa'dan gönderilecek malzemelerin ve askerlerin serbestçe ve kolayca girişini güvence altına almıştı. Urfa ve Kudüs dışındaki bütün Haçlı kalelerinin kıyıda olması, onların savunma tedbirlerini yarıya indirmekteydi. Buna karşılık Halep ve Şam ele geçirilememiş; Müslüman canlanışının ve tahkimatının merkezi olmuşlardı. Mısır'da da Haçlı üssü olmaması onları kuşatılmış bir durumda bırakıyordu. Anadolu'da da durum farklı değildi.[1] Bu sırada Türk-İslam dünyasında ise Sultan Melikşah'ın 1092'de zehirlenerek öldürülmesinin ardından başlayan hâkimiyet mücadeleleri nedeniyle tam bir kaos ortamı yaşanıyordu. Melikşah'ın oğulları

1 Carole Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, (Ter. Nurettin el-Hüseyni), İstanbul, 2015, s. 103.

Berkyaruk (1094-1104) ve Muhammed Tapar (1104-1118) Büyük Selçuklu tahtı için; Melikşah'ın kardeşi ve diğer taht iddiacısı Tutuş'un (1079-1095) oğulları Rıdvan (I095-1113) ve Dukak (I095-1104) ise Suriye Selçuklu tahtı için birbirleriyle mücadele etmekteydi. Bu bakımdan "I. Haçlı Seferi sırasında 12 yıldır devam eden taht kavgaları, Hasan Sabbah'ın fedâîleri vasıtasıyla işlettiği cinayetler, emîrlerin ihtirasları, vezirlerin liyakatsizliği, hatunlarının saray entrikaları, bağnazlık ve taassuptan kaynaklanan mezhep çatışmaları ve nihayet Arap, Türkmen ve diğer kabilelerin yağma ve tahribatı yüzünden Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun merkezî otoritesi sarsılmış, on binlerce insan hayatını kaybetmiş, köyler ve şehirler yakılıp yıkılmış, ülke siyasi, iktisadi ve içtimaî buhranlara sürüklenmiş, enerjisini iç çatışmalarda tüketen İslâm toplumu birlik ve tesanütünü kaybetmiş ve bu yüzden Haçlılara karşı topyekûn bir cihad harekâtını gerçekleştirememiştir."[2] Haçlı Seferleri'nin şafağında İslam dünyası birlikten yoksun, güçlü liderliklerden mahrum ve dinsel bölünmenin yapıyı ciddi zayıflattığı bir dönemden geçiyordu. Haçlı Seferleri, Selçuklu ve Fatımî devletlerinde yaşanan büyük yöneticilerin ölümünden sonra yaşanan şaşkınlık ve kargaşadan istifade ederek Doğu'ya yönelecekti.[3] Haçlı saldırılarının başlamasından dolayı bu yüzden İslam dünyasının liderleri hep birlik ve dayanışma çabası içinde olmuşlar, başarı bunu sağladıkça söz konusu olmuştur.

Bu şartlar altında Haçlılarla mücadeleyi ilk dönem/Artuklular -Suriye Selçukluları, Danişmendliler, Tuğtekinliler vesair- dönemi (Müslümanların toparlanma dönemi), İkinci dönem/ Zengîler dönemi (Müslümanların taarruza geçmesi) ve Üçüncü

2 Abdülkerim Özaydın, "I. Haçlı Seferi'nin Başarıya Ulaşmasında Büyük Selçuklular'ın İçinde Bulunduğu Siyâsî ve İçtimâî Şartların Rolü", *USAD*, Güz 2016; (5), s.17.

3 Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, s. 60, 61.

dönem Eyyûbîler-Memlûkler dönemi (Haçlılara nihai darbenin vurulması) olarak üçe ayırmak mümkündür.[4] Bu üç dönem içerisinde öne çıkan büyük sultanların yanında ara dönemler diyebileceğimiz, geçiş zamanlarında da mücadeleyi devam ettiren sultan ve beylerin olduğu görülmektedir. İlk dönemin mücadeleleri sonrası İmadeddin Zengî ile toparlanma başlar. Onun vefatından sonra da oğulları Seyfeddin Gazi ve Nureddin Mahmûd'un Musul-Halep ittifakıyla II. Haçlı Seferi başta olmak üzere Haçlılarla ciddi mücadeleler görülecektir. Bu dönemin bir devamı olan Selahaddin Eyyûbî döneminden sonrası yine bir bölünme devrini temsil eder. Bu dönemde IV., V., VI. ve VII. Haçlı Seferleri vaki olacak ve hepsi Selahaddin'den sonraki idareciler tarafından başarıyla uzaklaştırılacaktır.

Toparlanma Dönemi Hadiseleri ve Aktörleri

Haçlılar I. Haçlı Seferi sonrası bölgede kurdukları kontluk ve krallıklar yoluyla yerleşmeye çalışırken bunlara karşı mücadele eden pek çok yerel Türk ve İslam kuvveti bulunmaktadır. Bunlardan Türkiye Selçuklukluları en başta gelmekle beraber ayrı bir çalışma mevzusu olmaları nedeniyle onların faaliyetlerinden burada sarf-ı nazar edilecektir. Burada daha ziyade Artuklu, Danişmendli, Tuğtekinliler-Dımaşk Atabeyleri gibi daha küçük çaplı, bölgede Büyük Selçuklu otoritesinin sarsılmasından sonra yaşanan bölünme hâlinde Haçlılara karşı mücadele eden kuvvetlere ve faaliyetlerine kısaca temas edilecektir. Bu cümleden Anadolu'nun güneydoğusu, Suriye-Mısır'a kadar olan bölgedeki çatışmalar da ele alınacaktır. İmadeddin Zengî'ye kadarki dönemde Haçlılara ilk yenilgilerini yaşatan bu yapılar şüphesiz onların bölgede rahat bir şekilde yerleşmelerine engel oldular.

4 Aydın Usta, "Artuklular Ve Haçlılar (Haçlıların Bölgeye Gelişlerinden Belek'in Ölümüne Kadar), (1098-1124)", *Tarih Dergisi*, s. 37, 2002, s. 357.

Selçukluların Türkiye ve Suriye'deki devletleşen kolları, Anadolu fethi sonrası Selçukluların fetih siyaseti doğrultusunda ıkta ile kurulmasını sağladığı Artuklular, onlara bağlı Dilmaçoğulları ve Danişmendliler gibi beylikler ile Bilâd eş-Şam'daki valileri ve atabey unvanlı komutanları toparlanma dönemi mücadelelerinin içinde bulundular ve/veya önde gelen aktörleri oldular. Bu dönemde İmadeddin Zengî'ye kadar olan dönem ve sonrası adeta nöbeti devralan siyasi aktörler, içlerinde çıkan siyasi yapılarla Haçlı mücadelesini sürekli devam ettirmişlerdir. Haçlıların karşısında cesaretleriyle ve yüksek askerî kabiliyetleriyle dimdik duran bu Türk komutanlar İslam'ın yılmaz mücahitleri olarak üstlerine düşen görevi behemehâl yerine getirmişlerdir. Büyük Selçukluların zaaf içinde olduğu ve bölgenin bölünmelerle sarsıldığı bu dönemde ilk Haçlı seferi sonrası sarsıntıları aktarılıp düzenli bir savunma durumuna geçilebilmesi, teşkilatçı Türk komutanları sayesinde olmuştur. Haçlı Seferleri'nin başında I. Kılıçarslan'dan Kalavun ve Baybars'a kadar bu süreçte Türkler dinamizmlerini yitirmeden Haçlı varlığına nihai darbeyi indirmeyi başarmışlardır.

Artuk Bey, Suriye ve Filistin Selçuklu Devleti Hükümdarı Tacüddevle Tutuş'un hizmetine girince, bu bağlılığa karşı Tutuş da ona, Kudüs ve çevresini ıkta olarak verdi (1085/1086). Artuk Bey'in bölgedeki bu konumu ölümüne kadar devam etti (1091). Artuk Bey'in ölümünden sonra Kudüs ve çevresinin yönetimi, oğulları Sökmen ve İl Gazi'nin eline geçti.

Danişmendliler, Anadolu'nun fethi sonrası kurulan bir beylik olarak Haçlı mücadelesine ilk katılan güçlerden oldu. Anadolu ve Suriye Selçukluları arasındaki mücadelelerden faydalanarak hâkimiyet sahasını genişleten Gümüştekin, Bizans ve özellikle Haçlılar ile yapılan savaşlarda Anadolu Selçuklu sultanının müttefiki olarak önemli rol oynadı. Haçlıların İznik'i kuşatması (Mayıs 1097) sırasında Danişmendlilerin de ele geçirmek istediği

Malatya'nın muhasarası ile uğraşan Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın kuşatmayı kaldırıp İznik'e hareketi ve güçlü Haçlı ordusu karşısında tutunamaması üzerine ona yardıma koştu.[5] Zor zamanda dayanışma hemen devreye girerek sair meseleleri göz ardı etmelerini sağlıyordu.

> Tuğtekinliler, Dımaşk merkez olmak üzere bu yöredeki bazı şehirlerde hüküm süren bir Türk-İslâm hânedanı (1104-1154)'dır. 1096 yılında başlayan ve sonuçları itibarıyla Türk-İslâm tarihini çok yakından ilgilendiren Haçlı ordularının Antakya'yı kuşatması üzerine Yağısiyan'ın yardımına koşan Dukak ve Tuğtegin, el-Bara mevkiinde cereyan eden savaşta ağır kayıplar vererek ülkelerine dönmek zorunda kaldılar.[6] Ancak Dımaşk kuvvetleri bir süre sonra Sultan Berkyaruk'un emriyle Antakya'ya yardıma gelen Kürboğa idaresindeki Selçuklu ordusuna da katıldılar. Ordu ümera arasındaki ihtilaflar yüzünden dağılıp Antakya Haçlıların eline geçince, bir kere daha başarısızlığa uğramış hâlde, Dımaşk'a döndüler (Haziran 1098)."[7]

---

5 Abdülkerim Özaydın, Danişmendliler, *D.İ.A.*, c. 8, s. 469.

6 "Haçlı ordularına karşı savunma yapabilmek için Yağısıyan, oğlu Şemsü'd-Devle'yi Selçuklu Sultanı Berkyaruk, Haleb Meliki Rıdvan, Dımaşk Meliki Dukak ve Atabey Tuğtekin, Humus Emiri Cenahü'd-Devle Hüseyin, Mirdâsî Emiri Vessâb b. Mahmud'a ve Benû Kilab kabilesi reislerine göndererek yardım istemiştir. Yağısıyan bir diğer oğlu Muhammed'i de Musul hâkimi Kürboğa, Seruc(Suruç) hâkimi Sökmen b. Artuk, Sincar hâkimi Arslantaş, Sumeysat (Samsat) hâkimi Süleyman b. İlgazi ve diğer Türkmen beylerine gönderip Haçlılara karşı cihada davet etmiştir.", Özlem Genç- Harun Korunur, "Antakya'nın Haçlılar Tarafından Ele Geçirilişi", *Studies of Ottoman Domain*, c. 6, sayı: 10 Şubat 2016, s. 64.

7 Bu başarısızlığın sebepleri olarak, "Haçlı ordusunun artık daha tecrübeli hâle gelmiş olması ve Bohemond ve askerlerinin çabaları göze çarpsa da diğer bir sebep olarak Musul Atabeyi Kürboğa'nın yanlış stratejileri karşımız çıkmaktadır. Urfa kuşatmasında vakit kaybetmesinin yanında, ana kuvvetini şehrin uzağında bırakması, şehir kapılarında bekleyen askerleri zamanında harekete geçirememesi, askerlerine karşı sert tutumları, ordusundaki Türk beyleri arasında yaşanan anlaşmazlıklar, komutanlarının fikirlerini dinlemeyip kendi bildiğini yapması gibi pek çok madde bu başlık altında sıralanabilir.", Genç-Korunur, "Antakya'nın Haçlılar", s.

El-Azimî "Dukak, Tuğtekin, Kürboğa, Vessab b. Mahmud ve Cenahüddevle'nin beraberindeki 400 bin kişilik büyük bir Müslüman topluluğu (ordu), Antakya'ya eriştiği zaman şehrin, kendilerinin buraya gelmelerinden önce, Haçlılar (Franklar) tarafından işgal edilmiş olduğunu gördüler. Müslüman kuvvetleri, şehre karşı karargâh kurup kuşatmaya başladılar; (bu arada) Süveydiye'de tutsak olan bazı ahaliyi kurtardılar. Zaafiyet bakımından en aşağı derecede olan Haçlılar (Franklar), kuvvet bakımından en yüksek derecede bulunan Müslümanlara saldırdılar. Yapılan savaşta Müslümanlar, Receb (Haziran 1098) ayında, birbirlerine karşı düşmanca niyetleri sebebiyle yenilgiye uğradılar."[8] kaydını düşer. Burada verilen en önemli bilgi *birbirlerine karşı düşmanca niyet* tespitidir. Haçlı Seferleri çağının başlangıcında İslam dünyasının bölünmüş, güçlü liderlikten mahrum ve birbirine düşmüşlük ve rekabet hâlini gösteren bu tablo, konuya dair yapılacak tüm yorumların hülasası bir manzarayı idrakimize sunuyor. Tüm liderler birlik ve güçlü liderlik tesisi ile güçlü bir savunma yapabilmek için çaba gösterecektir.

I. Haçlı Seferi sonrasında kurulan Haçlı devletlerinin teşekkül ettiği ve incelenen dönem mücadelesinin yaşandığı coğrafi saha, P. M. Holt'un *Haçlılar Çağı* adlı eserinde genel çerçevesiyle ortaya konulmuştur, oradan naklen vereceğimiz alıntı yaşanan mücadelenin umumi coğrafi yapısını görmek açısından faydalı olacaktır: "Coğrafya Suriye de Anadolu gibi dağlık bir bölge olmakla birlikte şekil itibariyle temelde farklıdır. Esas olarak birbirine paralel iki sıradağdan oluşur; bunlardan biri kuzey, diğeri güney yönünde ilerler ve bir vadiyle birbirlerinden ayrılırlar. Bu vadinin kuzey kesimi Asi Irmağı'nın yatağını oluşturur; çığırının

78; Gülay Öğün Bezer, Böriler (Dımaşk Atabeyliği) 1104-1154, https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=366929 (06.04.2017)

8 El-Azimî, *Azimî Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler*, (Yay. Haz. Ali Sevim), Ankara, 1988, s. 31.

büyük bölümü boyunca kuzeye akan ırmak, Antakya'yı geçtikten sonra aniden batıya yönelir ve Haçlılar için St. Simeon, Araplar içinse es-Süveydiye olan limandan Akdeniz'e dökülür. İkisi güney yönünde akan el-Litani ve Ürdün ırmakları bu vadinin orta kısmını doldururlar. Lut Gölü'nü geçtikten sonra Vadiü'l-Araba adında kuru bir çöküntü olarak devam eden vadi, Akabe Körfezi'nde Kızıldeniz'e kavuşur. Batıdaki dağ sıraları arasında kuzeyde Cebel Ensariyye, orta kesimde Cebel Lübnan ve güneyde de Filistin tepeleri vardır. Başlıca kenti Baalbek olan Bekaa düzlükleri, batıda Lübnan Sıradağları, doğuda Cebelüş'Şarki (Anti-Lübnan Dağları) arasında uzanır. Kıyı ovası genellikle dardır ve Antik çağdan beri önemli limanları barındırmıştır. Bu limanların Haçlılar zamanında öne çıkanları Trablusşam, Beyrut, Akka ve Yafa'dır. Doğudaki sıradağların büyük bölümü batıya göre daha alçak ve kesintili olup Fırat'a kadar uzanan Suriye Çölü'nün kenarını oluşturur. Çölün kıyısında suyunu Barada Irmağı'ndan alan bir vahada, güneyin büyük kenti Şam (Dımaşk) vardır. Cebelü'ş-Şarki'den aşağı doğru akan ırmak, denize ulaşmadan kumların içinde kaybolur."[9]

Haçlı Kaması Karşısında Türk Kalkanı: İslam Gayreti-Türk Azmi

İncelenen dönemde Haçlılar, Antakya'dan güneye doğru adeta bir kama gibi Bilâd-ı İslam'ın sadrına yahut Doğu Akdeniz hilaline saplanırken, buna mukabil mevcut Haçlı gücünün içeriye ilerlemesi ve Fırat hattını aşarak ilerlemesine mani olacak bir savunma ve toparlanma hattı görülür. Anadolu'nun güneydoğusunda Urfa'dan başlayarak Halep, Hama, Humus ve Dımaşk'a uzanan çizgide karşı bir kalkan oluşturulmuştur. Bu süreçte Urfa-Antakya üzerinden Haçlı Suriye'sini adeta kuzey-

9 P. M. Holt, *Haçlılar Çağı*, (Çev. Özden Arıkan), İstanbul, 1999, s. 2-3.

den koruyan yapının karşısındaki en önemli merkez Musul'du. Bu cümleden de anlaşılacağı üzere Urfa 1110'lardan itibaren öncelikli hedeflerden biri olacaktır. Musul merkezli Halep ve Dımaşk hattına yayılan bölgede siyasi ve askerî hareketler söz konusudur. Bu bölgedeki şehirlerin ve kalelerin merkezinde yaşanan hareketlilik; şehir ve çevresine hâkim olma mücadesi, birkaç şehre hâkimiyetle genişleyen alan mücadelesi ve nihayetinde mezkur şehirlerin müşterek oluşturduğu kalkanın ortak hareketleri olarak gözlemlenir. Haçlılar bu süreçte sahil şeridine bahsedilen kama gibi saplanan bir düzende Antakya'dan aşağı doğru yerleşmişlerdir. Haçlıların Suriye sahillerinde ve Filistin'de yerleşmeleri, oralarda hüküm süren Türkmen beylerinin halkları ile birlikte Şarki Anadolu'ya çekilmelerine ve bu ülkede Türk nüfusunun kesifleşmesine yol açmıştı.[10] Bölgedeki bu güçler mevcutlarla beraber, başta Artuklular olmak üzere Haçlılara karşı büyük bir direniş ve cihat hareketine girişeceklerdi. Selçuklular bu cümleden olarak Haçlılarla mücadelede en mühim merkez ve kale olan ve Türk-İslam ülkelerine hançer gibi saplanan Urfa'yı kuşatmakla işe başladılar. Harran'ı kurtardılar. Halep Meliki Rıdvan ise Antakya Kontluğu'nun eline geçen kaleleri kurtaracaktır.[11]

Artuklular, Haçlıların Antakya kuşatmasına karşı mukavemet güçleri arasında katılmışlardır. Ancak sonuçta Antakya Haçlıların eline geçerek burada 1268'e kadar sürecek olan bir Prenkipslik kurmuşlardır. İbn Kalanisî'nin tabiriyle, "Kılıçlar cihat için kuşanmış, iman ve Müslümanların korunması için coşkuyla savaşmaya hazır olan mücahitlerin üzerine çekildi."[12] Antakya'daki yenilgiyle sonuçlanan durumu İbnü'l-Esir şöyle

10 Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, İstanbul, 2001, s. 87.

11 Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, s. 146.

12 İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl: I ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, (Çev. Onur Özatağ), İstanbul 2015, s. 3-5.

ifade ediyor: "Müslümanlar iki sebepten dolayı bozgun hâlinde geri kaçtılar. Birincisi, Kürboğa'nın başlangıçta onları küçümsemesi ve değer vermemesi, ikinci olarak da dışarı çıkan Haçlıları öldürmelerine mani olmasıydı... Hiçbir Müslüman ne kılıç çekti, ne mızrak ve ne de bir ok attı. En son geri çekilenler Artukoğlu Sökmen ile Cenahüddevle idi..." [13] Savaş meydanında uzun süre Haçlılara direnen Sökmen, neticede diğer komutanlarla birlikte geri çekilmek zorunda kaldı. Daha sonra kardeşi İlgazi ile birlikte Haçlıların asıl hedefi olan ıktaları Kudüs'e döndüler.[14] Bu sırada farklı hesapları olan, tehlikeyi idrakten mahrum olan ve Haçlı istilasından faydalanmak isteyen Fatımîler Artukluları Kudüs'ten uzaklaştırdı.[15] İbnü'l-Esir, "Onlara bol bol bağışlarda bulundu ve diledikleri yere gidebileceklerini söyledi, onlar da Dımaşk'a gittiler, sonra da Fırat'ı geçtiler, Sökmen Urfa'da kalırken İlgazi Irak'a gitti."[16] kaydıyla bu durumu ortaya koyar. Bu bölünmüşlük hâli Haçlıların ilk saldırısında Antakya'nın kaybedilmesine neden olmuş; İslam dünyası içindeki siyasi mezhep çekişmesi ise Kudüs savunmasında zaafa ve bu hassas dönemde el değişimine yol açmıştır. Birlik hâlinde hareket ve teşkilatlanma konusundaki sıkıntılar Haçlıların rahatça ilerlemelerine imkân sağlamıştır.

13 İbnü'l Esir, *El-Kâmil fi't-Tarih*, c. 10, (Ter. Abdülkerim Özaydın, İstanbul, 2008, s. 231; Hüseyin Kayhan, "Haçlılar Karşısında Artuklular", *Uluslararası Mardin Sempozyumu*, İstanbul, 2006, s. 53.

14 Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, Ankara, 1989, s. 101-103; Usta, "Artuklular ve Haçlılar", s. 358-359; Aydın Usta, "Artuklular", https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=372858

15 Turan, *Doğu Anadolu*, s. 136.

16 İbnü'l Esir, *El-Kâmil fi't-Tarih*, c. 8, (Çev. Ahmet Ağırakça vd.), İstanbul, 2008, s. 418; Usta, "Artuklular ve Haçlılar", s. 359-360; Coşkun Alptekin, *Dımaşk Atabeyleri (Toğtekinliler)*, İstanbul, 1985, s. 27; İlgazi konusunda bakınız. Selim Tezcan, "Realpolitik and Jihād: Najm al-Dīn Ilghāzī's Relations with the Early Crusader States", *Bilig*, 69, 2014, s. 263-290.

Haçlılar, 1098'de Halep Selçuklu devletine bağlı Rûc Kalesi'ni ele geçirip, Bâre'yi kuşattılar. Halep'ten yardım alamayan Selçuklu askerleri şehri emanla teslim etmelerine rağmen Haçlılar halkı kılıçtan geçirdiler. Buradan Halep Selçuk devleti sınırlarındaki Maaretünnuman üzerine yürüdüler. Şehrin valisi Halep Emiri Rıdvan ve Humus Emiri Cenahüddevle'den yardım istediler. Ancak şehir Haçlıların eline düştü; bu durumda Haçlılar büyük yağma, tahrip ve can kaybına yol açtılar.[17] El-Azimî bu yıla dair bilgi verirken suların yağma edilip, halkın göçe başladığını kaydeder ki bu göç hareketleri Haçlı saldırılarının bölgedeki en büyük sonuçlarından biri olacaktır.[18] Savunmasız kalan ülkenin insanları yer değiştirerek kendilerini kurtarmaya çalışıyorlardı. Bu sürecin sonunda Haçlılar 1099 senesinde Kudüs'ü ele geçirerek seferler tarihinin belki en büyük ve en son başarısını elde etmişlerdir.[19]

Haçlılarla mücadeleden sonra, öteden beri en büyük hedefi Malatya'yı ele geçirmek olan Danişmendli Gümüştekin burayı kuşatma altına aldı. Üç yıl süren kuşatma sırasında yardıma gelen Antakya Prinkepsi Bohemond'un kuvvetlerini pusuya düşürüp yendi ve kendisini esir alarak önce Sivas'a, daha sonra da Niksar'a götürüp hapsetti (Temmuz 1100). Ancak Urfa Kontu I. Baudouin'in yaklaşması üzerine muhasarayı kaldırıp Sivas'a çekildi.[20] Aynı yıl Tancred'in Tabériye Gölü'nün doğu tarafında bulunan Belka'daki Sevad bölgesine saldırdığı, buranın

17 "Çok sayıda kişiyi işkence ile öldürdüler. İnsanların servetlerini gasp ettiler. İnsanların su almasını önlediler ve suyu parayla sattılar. Çoğu kimse susuzluktan öldü... onlar tarafından gasp edilmeyen bir servet kalmadı. Kasabanın surlarını yıktılar, camilerini ve evlerini yaktılar, minberleri parçaladılar.", El-Azimî, *Azimî Tarihi*, s. 32; Sevim, *Suriye ve Filistin*, s. 107-108: Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden*, s. 9-921.

18 El-Azimî, *Azimî Tarihi*, s. 32.

19 Usta, *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*, s. 103-116.

20 El-Azimî, *Azimî Tarihi*, s. 32; Özaydın, *Danişmentliler*, s. 470.

emirinin Dukak'a başvurarak yardım istediği görülür. Dukak'ın yolladığı 500 kişilik kuvvet, ganimetle dönen Tancred birliklerine saldırarak ağır kayıplar yaşattı. Mevcut barış görüşmelerinden sonuç çıkmayınca Tancred tekrar saldırarak Sevad emirini vergiye bağlayacaktı.[21]

Urfa ve yöresi toparlanma döneminde, Haçlılarla mücadelenin en yoğun bölgelerinden biri oldu. Bölgede Haçlılarla çatışma başladı. Bu cümleden olarak, Belek Gazi 1100 yılında Surûc üzerine yürüdü. Urfa'nın yeni kontu II. Baudouin ile Suruç Senyörü Chartresli Foulque'yi mağlûp etti. Bu yenilgi üzerine Antakya'ya giderek yardım alan II. Baudouin kendisine hücum eden Belek ile Sökmen'i Türkmenlerin bir kısmının kaçması nedeniyle mağlup ederek geri çekilmek zorunda bıraktı.[22] Belek, Urfa Haçlı Kontu II. Baudouin'in ele geçirdiği Suruç şehrini geri almak için başarısız bir girişimde bulunmuştur.[23] 1101'de, Haçlıların Suruç'u işgal ettiklerini ve yeğeni Belek'in de buradan ayrılmak zorunda kaldığını haber alan Artukoğlu Sökmen, "Türkmenlerden büyük bir birlik toplayarak Ruha (Urfa) ve Suruç'taki Frenklerin üzerine yürüdü."[24] Suruç senyörü Foulque'nin yardım istemesi üzerine yeni Urfa Kontu II. Baudouin ordusuyla beraber yardıma geldi. "Türklerin karşısına çıktılar, fakat hazırlıksız olduklarından dolayı mağlup oldular. Türkler şiddetli bir muharebe neticesinde Frankları yendiler ve Frank askerlerini ve onlarla beraber Ermeni askerlerini kılıçtan geçirdiler. Çok cesur ve faziletli bir adam olan Foucher öldürüldü. Kont Baudouin de acıklı bir hâlde üç kişiyle beraber Urfa Kalesi'ne iltica etti."[25] Haçlıların Suruç'ta yaptıkları bü-

21 Sevim, *Filistin ve Suriye*, s. 155-156.

22 Coşkun Alptekin, "Belek b. Behram", *D.İ.A.*, c. 5, s. 402; İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 7-8.

23 Usta, *Artuklular*, aynı internet sayfası.

24 İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl* s.7-8.

25 El-Azimî, *Azimî Tarihi*, s. 32; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Na-*

yük katliamın karşılığı bu şekilde verilmiş oldu. Türkmenlerin birlik hâlinde hareket ederek yaptıkları bu saldırı zaman içinde bölgeden sökülmelerini sağlayacaklardır. Haçlılar gittikleri her yerde yerli ahalinin göçüne yol açan büyük katliamlar yapmışlardır. Göçler Haçlı saldırılarının bölgede oluşturduğu önemli olgulardan birisidir. Bölgede ilk seferden sonraki durumu hiçbir koşulda kabul etmeyen Türk-İslam güçleri toparlanarak Haçlılara karşı derhâl harekete geçmişlerdir. Urfa civarı bölge güçlerinin ve dolayısıyla Selçukluların öncelikli hedefi oldu.

Haçlılar, Bilâd eş-Şam ve kuzeyindeki bölgelerde darbe yedikleri sırada Anadolu'da da mücadele sürüyordu. 1101 senesi Haçlı Seferi olarak zikredilen ve Haçlıların büyük hezimetiyle sonuçlanan bu seferde Danişmendliler başta olmak üzere Türkmenlerin ortak hareketi Haçlılara ağır darbeler indirilmesini sağlamıştır. "Lombardlar İstanbul'a geldiklerinde İtalya Normanlarının reisi ve Antakya Prinkepsliği'nin kurucusu Bohemond'un Gümüştekin tarafından esir alındığını öğrenince onu esaretten kurtarmak üzere harekete geçtiler. Haziran 1101'de İzmit yakınlarındaki Kivetot'tan hareket ederek Anadolu Selçuklularının hâkimiyetindeki Ankara'yı ele geçirdikten sonra Amasya ve Niksar'a gitmek üzere Çankırı istikametine yöneldilerse de Gümüştekin, I. Kılıçarslan, Halep Selçuklu Meliki Rıdvan ve Harran Emiri Karaca'nın kumandasındaki 20.000 kişilik Türk kuvveti karşısında Ağustos 1101'de Merzifon yakınlarında bozguna uğradılar. Gümüştekin Gazi ile I. Kılıçarslan, bu zaferin hemen ardından ikinci bir Haçlı ordusunun Anadolu'ya geldiğini ve Konya istikametinde ilerlediğini haber aldılar. Bütün Türk kuvvetleriyle beraber tepe ve ovalardan geçen yolları takip ederek bu orduyu

---

mesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (Çev. Hrant D. Andreasyan), Ankara 1987, s.206; Usta, "Artuklular ve Haçlılar", s. 360; Turan, *Doğu Anadolu*, s. 143.

Konya'ya varmadan yakalayıp ağır bir şekilde hırpaladılar."[26] Haçlılar için zamanla Anadolu geçilemeyecek bir yere dönüşecek ve III. Haçlı saldırısının akabinde yönlerini deniz üzerinden Suriye sahillerine çevireceklerdir.

Haçlılar sahilden içeri doğru ilerlemeye çalışırken buna karşı kuzey ve güneydeki Türk-İslam kuvvetlerinin mukavemeti devam etmiştir. Haçlılar ilerleyişlerini sürdürerek Cezr, Zerdana, Sermin ve Kellâ'yı ele geçirerek Halep'i kuşattılar. Halep Meliki Rıdvan stratejik açıdan önemli olan Kellâ'yı geri almak için harekete geçtiyse de Temmuz 1101'de Bohemond'a yenildi. Haçlılar bunun ardından Halep'e bağlı Kefertab ve Hâzır kalelerini ele geçirdiler. Kellâ Savaşı'ndan sonra Bohemond, Tancred'i de yanına alarak Halep önlerine geldi. Bu sırada Danişmendli Gümüştekin Malatya'yı kuşatmış ve buranın hâkimi Gabriel yardım isteyince Bohemond ayrılmak zorunda kalmıştı. Bunu fırsat bilen Rıdvan, Haçlılara ait depolara saldırırken Humus Emiri Cenahüddevle Haçlıların elinden birkaç kaleyi aldı. Rıdvan bu şartlarda Cehaüddevle ile barışarak onu Halep'te onure etti.[27] Halep Haçlıların Kuzey Suriye ve Anadolu sınır bölgelerindeki hâkimiyetleri için önemliydi. Bu yöndeki çatışmalar kesintisiz devam edecekti.

Anadolu'nun güneydoğusunda yürüttükleri mücadelede Haçlılar karşısında zafer kazanan Danişmendliler Malatya'yı yeniden muhasara altına aldılar. Ermeni asıllı Malatya Hâkimi Gabriel'in şehir halkına karşı sert davranması ve özellikle Süryânî ileri gelenlerini öldürtmesi, muhasara dolayısıyla kıtlık çeken halkın tepkisine yol açtı. Süryânî askerler kapıları açarak şehri Gümüştekin'e teslim ettiler (18 Eylül 1102). Halka gıda yardımı yapan ve çiftçilere tohumluk ve öküz dağıtan Gümüştekin,

26 Özaydın, *Danişmentliler*, s. 470.

27 İbn el-Adim, *Zübdetü'l-Haleb min Tarih Haleb*, (Tah. Sami ed-Dehhan), c. 2, Dımaşk, 1954, s. 143-144; Sevim, *Filistin ve Suriye*, s. 109.

Malatya'nın huzur ve emniyetini sağladı.[28] Böylece bir yandan Danişmendliler öte yandan Suriye'deki Türk-İslam güçleri Haçlılarla mücadele ediyorlardı.

Kaynaklar 1101'de Dukak ve Tuğtekin'in, Cebele'yi teslim alıp Haçlıları yenilgiye uğrattıklarını kaydeder.[29] Akabinde 1102 senesinde Dımaşk, Humus ve Trablusşam kuvvetlerinden oluşan bir ittifakın Raymond karşısında Antartus yakınlarında yenilgiye uğradığı görülür.[30]

Haçlılar için Halep ve çevresi öncelikli hedeflerdendi ve buraya saldırıya devam ettiler. 1103'te Tancred Halep'e bağlı Müslimiyye'de karargâh kurarak çevreye zarar verdi. Melik Rıdvan ona karşı bir şey yapamadı. Nihayetinde yapılan anlaşmayla sulh sağlandıysa da Antakya Haçlıları Beserfûs Kalesi'ni ele geçirdiler.[31] Yine 1103/1104 senesinde Kattâr olayı denen başka bir hadisede; Artukoğlu Sökmen ve Çökürmüş, Haçlılara saldırarak onları hileyle Kattâr Çölü'ne çektiler ve yolları üstündeki suyollarını kapadılar; daha sonra onlara saldırarak pek çoğunu öldürdüler, geri kalanları da susuzluktan öldü. Bu yenilgiden sonra Bohemond ve Tancred az sayıda adamla kaçabilmişti.[32] İbn Kalanisî, "Bu Müslümanlar için büyük ve benzeri olmayan bir zafer idi, Frenklerin cesaretini kırdı, sayılarını azalttı ve saldırı güçlerini eritti. Müslümanların ise gücü ve imanı, zafer için mücadele azimleri arttı, kâfirlere karşı savaş arzuları da keskinleşti. İnsanlar müjdeli haberi dört yana yaydılar; onların felaketinden, kaderinse kendilerine döndüğünden emin oldular"[33] kaydıyla bu zaferin Kudüs'ün düşmesinden sonra gelen yıllardaki tesiri

28 Özaydın, *Danişmentliler*, s. 470; İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 7.
29 El-Azimî, *Azimî Tarihi*, s. 32; İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 8.
30 Sevim, *Filistin ve Suriye*, s. 160; İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 10-11.
31 Sevim, *Filistin ve Suriye*, s. 110.
32 El-Azimî, *Azimî Tarihi*, s. 34.
33 İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 14-15.

ortaya koyar. Haçlıların bütün saldırıları karşılığını buluyor ve toparlanma sürüyordu.

Hısn-ı Keyfa Hâkimi Sökmen, Suriye ile Türklerin çok miktarda bulunduğu Diyar-ı Bekr bölgesinin bağlantısını kesmek isteyen Haçlılara karşı, Harran'da büyük bir mücadele vererek Belîh Çayı Muharebesi'nde kesin zafer kazandı (1104). Artukoğlu Sökmen, rakibi Musul Emiri Çökürmüş ile rekabeti bırakıp birleşti. Bu rekabetin sebebi Çökürmüş'ün Sökmen'in yeğenini öldürmüş olmasıydı. Bu rekabeti kenara koyan Sökmen ve Çökürmüş, Habur taraflarında buluşup Harran'a ilerlediler. Türklerle Haçlılar Fırat'ın kollarından Belih Çayı kıyısında karşı karşıya geldiler. Mücadele Türklerin uyguladığı turan taktiği sonucu Haçlı ordusunun ağır mağlubiyetiyle sonuçlandı.[34] Bu zafer Haçlıların bölgede aldıkları ilk büyük yenilgi oldu. Artukoğlu Sökmen, Haçlıları Emir Çökürmüş ile beraber ağır bir bozguna uğratmakla yetinmemiş, ayrıca Kudüs Kralı I. Baudouin ile Urfa Kontu I. Joscelin'i de esir almıştı. I. Bohemond ve Tancred ise Antakya'ya kaçtılar. Türkler böylece, Danişmend Ahmet Gazi'nin Haçlılara karşı Malatya civarında kazandığı bahsedilen zafer üzerine, ikinci bir darbeyi vurmuşlar ve yine Haçlı komutanlarını aynı akıbete uğratmışlardı. Böylece Şarki Anadolu'da bulunan Türk kuvvetleri Kuzey Suriye'ye doğru Haçlılara baskı oluşturan hareketlerini sürdürüyorlardı.

Halep Meliki Rıdvan 1104 yılında, Çökürmüş ve Sökmen'in Belih Çayı zaferinden de yararlanarak Haçlı işgali altında Cezr, Fav', Sermin, Maaretumısrîn gibi kaleleri ele geçirip, çok sayıda tutsak aldı. Bunun yanında Humus'a bağlı Bâlis, Fâyâ ve Selemiyye'yi de ele geçirdi. Böylelikle Halep savunması için önemli

34 İbnü'l Esir, *El-Kâmil fi't- Tarih*, c. 10, s. 303; İbn el-Adim, *Zübdetü'l-Haleb*, 2, s. 148; Sevim, *Filistin ve Suriye*, s. 111; Usta, "Artuklular ve Haçlılar", s. 361-362; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, Ankara, 1993, s. 203.

kaleler ele geçirilmiş oldu.[35] Bu yolla Haçlı kaması karşısındaki kalkan tahkim edilmiş oluyordu.

Dımaşk Atabeyliği toprakları ise neredeyse bütün Haçlı hâkimiyetleri tarafından tehdit altında bulunuyordu (zira Haçlıların kıyıda tutunabilmeleri için içeriye doğru derinleşmeleri gerekiyordu). Kudüs'ten sonra Mısır'ın da tehdit altına düşmesi Fatımî yöneticilerini Tuğtekin'den yardım istemek zorunda bırakıyordu. Haçlıların en küçük başarılarının kendi aleyhine bir gelişme olacağının şuurunda olan Atabey, yardım hususunda tereddüt göstermedi. Emir Sabar idaresinde gönderilen 1300 kişilik bir kuvvet Askalan'da Mısır ordusuyla birleştikten sonra, Remle'ye hareket eden Kudüs Kralı Baudouin ile 27 Ağustos 1105'te karşılaştı. Bir gün süren şiddetli muharebe sonunda her iki taraf da ağır kayıplar vermekle birlikte Dımaşk ve Mısır kuvvetleri çekilmek zorunda kaldılar. Dımaşk askerleri geri dönüş yolunda Melik Ertaş'ın yardım ve himaye gördüğü Busra şehrini zapt edip atabeylik topraklarına kattılar.[36] Baudouin'in Kudüs Krallığı'nın güvenliğini sağlamak gayesiyle 1105'te inşa ettirdiği 'Âl-'Âl Kalesi, güvenlik ve ticari menfaatleri bakımından Dımaşk Atabeyliği'ni tehdit eden bir mevkide bulunuyordu. Bu kaleler vasıtasıyla Kudüs ile sahil arasındaki irtibatı güvenle sağlayabileceklerdi. Bu kale Taberiye'nin doğusunu ve Dımaşk Atabeyliği sınırlarını etkiliyordu. Kale'nin yönetimi Hughs St. Omer idaresindeydi. Kalenin dışında yenilgiye uğrayan Hughs yaralandı, pek çok adamı öldürülüp 200 kadar adamı esir edildi. Tuğtekin bu kaleye hücum ettiğinde kendisini şehir dışında karşılayan Haçlı kuvvetlerini hezimete uğrattıktan sonra kaleyi tamamen tahrip ettirdi, kalan taşlar da uzak yerlere nakledildi (24 Aralık

35 Sevim, *Filistin ve Suriye*, s. 111.

36 İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 21; Alptekin, *Dımaşk Atabeyleri*, s. 30; Bezer, *Böriler*, aynı internet sayfası

1105).[37] Kuzeyde Halep civarındaki mücadele güneyde Dımaşk civarında da sürüyordu. Haçlılar II. Haçlı saldırısı sırasında Halep ile Dımaşk arasında tereddüte düşecekler ve nihayetinde Dımaşk'ı kuşatıp başarısız olacaklardı. Her hâlükârda Haçlıları sahilden içeri yürüyüşlerinde durdurmak üzere toparlanan mücahit Türk-İslam gücü toparlanıyor, savunmasını sürdürüyordu.

Halep, bahsedildiği üzere Haçlılar için stratejik hedeflerden biriydi. 1105 yılında Tancred Halep topraklarına karşı bir saldırıda bulunarak Artah Kalesi'ni kuşattı. Bunun üzerine Halep Emiri Rıdvan hemen yardıma gitti. Selçukluların gücü karşısında savaşı bırakan Tancred barışa yanaştıysa da Haçlılar kesin bir yenilgiye uğratıldı. Ancak Selçukluların Haçlı karargâhını yağması sırasında ani baskın yemeleri üzerine zafer yenilgiye döndü ve Rıdvan Halep'e döndü. Bu yenilgi üzerine Tancred yeniden saldırarak Artah'ı ele geçirdi ve Halep adeta kuşatılmış bir hâle geldi.[38]

Dımaşk ve Halep bu süreçte mücadelenin sürdüğü iki ana ekseni oluşturuyordu. Hâkimiyet mücadelesi bölgedeki şehirler ve kaleler üzerinden sürekli devam etti. Atabey Tuğtekin, 1105'te Haçlıları yenip Baalbek'i fethetti, Refaniyye Kalesi'ni Haçlılardan geri aldı. Buradan Humus'a yürüdü. Bu seferde Tuğtekin takriben Beyrut'ta kuzeye Tartus'a doğru sahil şeridine paralel bir iç operasyon yaparak oradan Humus'a yönelmiştir. Bu hattın tam ortasında ise Trablus Kontluğu yer alıyordu. Aynı yıl için Mısır ve Tuğtekin'in askerlerinden oluşan bir grubun Haçlılarla çarpıştığı da kayıt edilir.[39] Atabey Tuğtekin Halep-Dımaşk arasında savunma hattında mücadeleye devam ediyordu.

37 El-Azimî, *Azimî Tarihi*, s. 35; İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 22; Alptekin, *Dımaşk Atabeyleri*, s. 31-32; Bezer, *Böriler*, aynı internet sayfası.
38 El-Azimî, *Azimî Tarihi*, s. 35; Sevim, *Filistin ve Suriye*, s. 112.
39 El-Azimî, *Azimî Tarihi*, s. 35.

Haçlılar, sahil bölgesini ve Suriye'deki kaleleri ele geçirdikten sonra Müslüman halka zulüm ve işkence yapmış, bir kısmını katletmişti. Halktan gelen şikâyetler üzerine Muhammed Tapar, Emîr Çavlı Sakavu kumandasında büyük bir orduyu Haçlılara karşı sefere memur etti (500/1106). Ancak emirler arasındaki çıkar çatışması yüzünden bu sefer gerçekleşmedi.[40]

Toparlanma dönemi mücadeleleri, şehirler ve buna bağlı bölgelerin korunması şeklinde faaliyetlerin söz konusu olduğu bir durumu gösterir. Bu cümleden Atabey Tuğtekin bundan sonra da hâkimiyet alanını ciddi biçimde tehdit eden Taberiye Kontluğu bölgesine, küçük bir kalenin alınmasıyla neticelenen bir akın düzenledi (1106-1107). Buradan Sevad, Havran ve Cebel'e saldırılar olmaktaydı. İbn Kalanisî Frenklerin bu sene bahsedilen bölgelerdeki fesatlarının arttığından bahseder. Buna karşı Emir Tuğtekin yanına Türkmenleri de alarak 1107'de sefere çıktı fakat bu harekât çerçevesinde sefere devam eden Emir Sabar'ın kuvvetleri Vadi Musa civarında Haçlıların baskınına uğrayarak mağlup oldu (1108). Taberiye Kontluğu tamamen ortadan kaldırılmadığı sürece, atabeyliğin topraklarını tehdit etmeye devam etmesi doğaldı. Bu yüzden II. Taberiye Seferi'ne çıkmak zorunda kalan Tuğtekin, büyük bir gizlilik içerisinde Baudouin'in yeğeni Gervaise'nin idaresinde bulunan bölgeye ulaştı. Taberiye yakınlarında vuku bulan muharebede Haçlı kuvvetleri ağır zayiat verirken, kont ve askerlerinin bir kısmı da esir düştü (1108). Taraflar arasında anlaşma sağlanamayınca kont da öldürüldü.[41] Haçlıların içerileri girmesini engelleyen bu hareketler Haçlı mücadelelerinin zor şartlarındaki büyük başarılarıdır. Bu süreçte bazen savunma, bazen taarruz şeklinde

40 Abdülkerim Özaydın, Muhammed Tapar, *D.İ.A.*, c. 30, s. 580.

41 El-Azimî, *Azimî Tarihi*, s. 36; İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 24, 32; Alptekin, *Dımaşk Atabeyleri*, s. 32-34; Bezer, *Böriler*, aynı internet sayfası.

cereyan eden çatışmalar oluyordu. Haçlılara karşı vaki yardım talepleri de karşılıksız kalmıyordu.

1108 senesinde Kudüs Kralı Baldwin, Sayda'yı kuşatınca Sayda'nın vaki yardım talebini Atabey Tuğtekin karşılıksız bırakmadı. Acele bir birlik Sayda'ya gönderilirken aynı sırada Mısır donanması da Sayda önünde Cenevizlileri yendi. Bu durumda donanma desteğinden mahrum kalan Kral Baudoin kuşatmayı kaldırdı. Dımaşk ordusu Sayda'ya vardığında şehirden kendilerine vadedilen para verilmediği gibi şehre dahi sokulmadan Dımaşk'a geri dönmek durumunda kaldılar.[42] 1108 senesinde Kudüs Krallığı'nın teklifi ile Tuğtekin'in ekonomik bazı gerekçelerle bir antlaşma yapıldığı görülür. Bu antlaşma Kudüs Haçlılarının 1113'te Dımaşk topraklarına taarruzuna kadar devam etti.[43] Savaş ve diplomasinin birlikte sürdüğü bu süreçte gerek Haçlılar gerekse de yerel kuvvetler arasında çatışma ve barış dengesinde mücadele durmadan devam etmiştir.

1108'te Arka Kalesi hâkimi, Haçlılara karşı dayanamayacağı düşüncesiyle Haçlı hücumlarını püskürtmek konusunda Dımaşk Atabeyi Tuğtekin'den yardım talep ederken şehrin idaresini üstlenecek bir memur da istedi. Bunun üzerine Atabey Tuğtekin hemen komutanı İsmail ile birlikte bir kuvvet gönderdi. Ancak kalede İsmail'in yaşadığı karışıklıklar ve Tuğtekin'in aşırı kar yağışına bağlı olarak iki ay gecikmesi sonucu Haçlılar kaleyi kuşatınca Tuğtekin onları buradan uzaklaştırmak için Haçlıların elindeki el-Akma'ya (el-Ekma) yürüdü. Gerçekten kuşatma komutanı Guillaume Jordan hemen el-Akma'ya yöneldi, üç yüz atlıyla Tuğtekin'e karşı harekete geçti ve Dımaşk kuvvetleri sonuçta yenilgiye uğradılar. Şehir bilahare Haçlılar tarafından ele geçirilmiştir.[44]

42 Alptekin, *Dımaşk Atabeyleri*, s. 34; İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 32.
43 Alptekin, *Dımaşk Atabeyleri*, s. 35.
44 Alptekin, *Dımaşk Atabeyleri*, s. 36-37; İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s.

1109'da Baldwin ile Tuğtekin arasında antlaşma yapıldı. Buna göre Sevad, Cebel ve 'Avf üçe bölünecek; Türkler bunun üçte birini, Haçlılar ve köylüler de üçte ikisini alacaktı.[45] Aksungur Porsukî 1108/9'da Rahbe'yi fethetti, Dımaşk atabeyi ile birleşip Trablus Haçlılarını yenilgiye uğrattı.[46] Aksungur, ilk dönem Haçlı mücadelelerinin en önemli simalarından biridir. 1105 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar tarafından Irak şahneliğine tayin edilmişti. Emir Mevdûd'un Bâtınîler tarafından öldürülmesi üzerine (1113) onun yerine Musul valiliğine getirildi ve Haçlılarla cihada memur edildi.[47] Bu süreçte bölgede yapılan bu ittifaklar Haçlılara karşı mukavemet gücünü artırıyordu.

1110 senesinde Haçlılar Trablus ile alakalı işlerini halledip Masyaf'ın güneyinde yer alan Hama ile Humus arasındaki Rafeniyye üzerine yürüdüler. Tuğtekin şehri savunmak üzere hemen buraya hareket etti. Humus'ta ordugâhını kurdu. Haçlılar şehri kuşatıp zora sokamayınca Zâhirüddin Tuğtekin'e elçi ve mektup-

---

32-33.

45 İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 36.

46 El-Azimî, *Azimî Tarihi*, s. 37.

47 Coşkun Alptekin, Aksungur Porsukî, *D.İ.A.*, c. 2, s. 297; "Emir Mevdûd, bir yandan Franklara yönelik devletin güney bölgesinde emrindeki Selçuklu kuvvetleri ile mücadele vermekte olup bir yandan da Sultan Muhammed Tapar'dan gelen emirleri tatbik etmekteydi. Bunun için sürekli Suriye bölgesindeydi. 21 Rebiyülevvel'de (5 Eylül 1113) Dımaşk Emiri Tuğtekin tarafından Dımaşk'a davet edildi. Bunun üzerine Emir Mevdûd, Dımaşk'a gitti. Tuğtekin, onu burada iyi ağırlamaya çalıştı. Bu kentte iken Emir Mevdûd'a yönelik bir suikast girişiminde bulunuldu. Emir, Tuğtekin ile birlikte Cuma namazı için camiye gittiler. Namaz sonrası her ikisi cami avlusunda muhafızlarla birlikte ilerliyorlardı. Bu sırada halkın arasından biri dilenci gibi davranarak sadaka bahanesi ile Emir Mevdûd'a doğru ilerledi ve ona yaklaştığı sırada belindeki hançeri çekerek koca komutana iki hançer darbesi indirdi. Emir Mevdûd, aldığı hançer darbesiyle ağır bir şekilde yaraladı (10 Ekim 1113)", Hasan Taşkıran, "Büyük Selçuklu Devletinde Bâtınî Suikastları ve Selçuklu Toplumunun Suikastlar Karşısındaki Tutumu", *BEU. SBE. Dergi*, c. 1, s. 2, Haziran 2013, s. 143-144.

lar yollayıp barış istediler. Nihayetinde yapılan barış antlaşmasına göre Haçlılar Bikâ'dan üçte bir yararlanacaklar, Müneytire ve İbn Akkar kaleleri onlara teslim edilecekti. Buna karşılık şehir ve civara olan saldırılarına son verecekler, Masyaf, Hısn et-Tufan ve Hısnü'l-Ekrad kaleleri barış içinde sayılacak ve ahalileri de Haçlılara haraç ödeyecekti. Haçlıların bu antlaşmaya kısa bir süreliğine uyup sonradan yağma ve talana başladıkları görülür.[48]

Haçlılarla mücadeleden vazgeçmeyen Bağdat'a vaki yardım taleplerini de göz önüne alan Muhammed Tapar, Musul Emiri Şerefüddin Mevdûd b. Altun Tegin kumandasındaki bir orduyu Urfa üzerine gönderdi (1110/11). Selçuklu ordusu şehri ele geçiremedi, ancak Fırat kenarında Franklara ağır bir darbe indirdi. Mevdûd 1111 ve 1112 yıllarında Urfa'ya iki sefer daha düzenleyerek bazı başarılar kazandıysa da yine Urfa'yı fethedemedi.[49] 1110'da sultan, kâfirlere karşı yardım ve takviye kuvvet talebinden bulunan Tuğtekin'e büyük bir azimle cihadı sürdüreceğini ve kuvvetler gelene kadar Şam'da kalmasını söylüyordu. Ancak onun gecikmesi nedeniyle bekleyiş uzadıkça "kâfirlerin" cesareti yerine geliyordu. Tuğtekin bu sebeple ve kaynağın ifadesiyle "İslam yolundaki gayreti ve Türk azmi" ile, Haçlılar ve yaptıkları konusunda şikâyet etmek üzere Bağdat'a doğru harekete geçti. Ancak yolda, Şam'da bir fitne olduğuna dair aldığı duyumları onu geri dönmek zorunda bıraktı.[50] Bu dönem Haçlı mücadelesinin esasını teşkil eden İbn Kalanisî'den öğrendiğimiz tabirler "İslam gayreti ve Türkün azmi" kaynakta bu suretle açıkça ortaya konulmuştur. Çalışmanın ikinci kısmı esasında tamamen bu durumu ortaya koymaktadır.

48 İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 36-37.
49 İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 42; Özaydın, *Muhammed Tapar*, s. 580-581.
50 İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 37.

1110/1'de Melik Rıdvan, Haçlılarla yaptığı barışı bozarak Antakya'yı yağmalayınca, Haçlılar harekete geçip Halep'i yağmalamışlar ve Esarib'i almışlardır.[51] Bu felaketler üzerine Sayda, Esârib ve Halep bölgelerindeki olayları anlatmak üzere Bağdat'a heyetlerin gittiği de kaynaklara yansır. Bunun yanında bu yıl içinde Bizans'ta elçiler gelerek, Haçlılara saldırarak onlara zarar verilmesi, birleşerek onların topraklardan atılması gibi hususları bildirdiler.[52]

1111 senesinde Kudüs ve Trablus kuvvetleri Tuğtekin ile yaptıkları antlaşmayı bozdu. Buna karşın Tuğtekin Re'sü'l-Mâ olarak bilinen yerde ordugâh kurdu. Buradan Lecâ'ya ilerledi. Haçlılar onu es-Semaneyn'e kadar takip ettiler. Tuğtekin burada kuvvetlerini muhtemelen Haçlıları kuşatmak için farklı yollara gönderirken öte taraftan da yollara ve geçitlere atlılar göndererek erzak yollarını kesti. Bu şartlarda sıkışan Haçlılar barış yapmak zorunda kaldılar. Müzakereler sonucunda Kudüs Kralı Cebel, 'Avf, Sevâdi el-Cebaniyye ve Âl el-Cerrah bedevilerinin bölgelerinin gelirlerini de almak şartıyla antlaşma yapıldı. Böylece savaş olmadan herkes kendi toprağına döndü.[53]

Artuklular, Haçlılara karşı kurulan ittifaklara her zaman katılıyorlardı. 1111 yılına gelindiğinde Haçlılar, Müslüman şehirlere yaptıkları saldırıları artırmaya başladı. Bu saldırıları durdurmak ve Haçlıları Müslüman topraklarından uzaklaştırmak için, Sultan Muhammed Tapar tüm Müslüman devletlerine cihat çağrısında bulundu.[54] Bunun üzerine Musul Valisi Emir Şerefüddin Mevdûd komutasında, Türk komutan ve beyleri bir araya gelerek büyük bir ordu meydana getirdi. Bu katılanlara dair İbnü'l-Esir; "Tebriz ile Diyar-ı Bekr'in bir kısmına hâkim

51 El-Azimî, *Azimî Tarihi*, s. 37.
52 İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 48, 49.
53 İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 49-50.
54 İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 43, 50.

olan Sökmen el-Kutbi, Hemedan ve civarına hâkim olan Porsuk'un iki oğlu Emir İlbegi ve Zengî, Meraga Emiri Ahmed vardı. Ayrıca Erbil Hâkimi Ebû'l Heyca, Mardin Hâkimi İlgazi ve Bekciyye emirlerine de mektuplar yazılıp Mevdûd'a iltihak etmeleri istendi. İlgazi dışındaki emirler toplandı. İlgazi oğlu Ayaz'ı gönderdi"[55] kaydını düşer. Haçlılar, bahsedildiği üzere, Suriye sahillerini ve Filistin'i işgal ettikten sonra Musul bölgesini de tehdide başlamış ve şiddetli muharebelere girişmişlerdi. Sultan Muhammed Ahlat ve Meyyafarikin Hükümdarı Sökmen'i, Mardin Artuklu Emiri İlgazi, Musul Emiri Mevdûd ve Porsuk'un oğulları İlbeyi ve Zengî, Bekciyye beyleri ile birlikte Urfa'ya karşı sefere memur etti. Meraga Emiri Kürt Ahmedil'de bunlar arasında idi. Haçlılar Kudüs Kralı Baudoin kumandasında Antakya ve Trablus kontları ile birlikte Selçuklulara karşı savaşa girdiler. Bir araya gelen emirler Tuğtekin'in de katılmasını istediler. Durum ve onun muhakemesi onun cihada yardıma katılmasını ve bu toprakları ehl-i şirke ve mülhitlere karşı korumak için gösterdikleri kararlılığı takviye etmesini gerektiriyordu. Humus, Hama, Refaniyye ve tüm Şam kalelerinden toplayabildiği kadar adam topladı ve Halep'te onlara katıldı. Böylece Haçlılar karşısındaki kuzey ve güney yönlü kurulan kalkanın kuvvetleri birleşmiş oluyordu. Türkler Fırat Nehri kenarında Haçlıları bozguna uğrattılar. Şam Hükümdarı Selçuklu Rıdvan ve Atabey Tuğtekin Haçlıların Urfa'da toplanmasından faydalanarak Halep bölgesinde birçok kasabayı kurtardılar.[56] Ancak yaşanan dâhilî sıkıntılar, ülkeyi korumak için gerekli kararlılığa sahip olmamaları, şahsi bazı beklentilerin öne çıkması, Melik Rıdvan'ın entrikalar içine girişmesi gibi sebepler bu birliğin dağılmasına neden oldu.[57]

55 İbnü'l Esir, *El-Kâmil fi't- Tarih*, c. 10, s. 388; İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 50.

56 İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 43, 51, 52; Turan, *Doğu Anadolu*, s. 89.

57 İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 52.

Birliğin dağılması üzerine Kudüs, Trablus kuvvetleri birleşerek Müslümanlara karşı tek cephe oluşturdular. Sultan b. Munkiz Şeyzer'den çıkarak Tuğtekin ve Mevdûd ile buluşarak onları cihada davet etti. Buna karşı Haçlılar Tel İbn Ma'şer kuzeyinde ordugâh kurdular. Bunun karşısında İslam kuvvetleri Haçlıları her yönden atlılarla taciz ederken, etraflarında devriye gezmişler, taciz ederek geçitleri tutarak onlara mani olmuşlardı. Onları dar boğazlara sıkıştırdılar. Susuz bırakarak okçular sayesinde Asi Nehri'ne yaklaştırmadılar. Kaynağın ifadesiyle Türkler Haçlılara karşı cesaret kazandılar ve onları hafife aldılar. Atlı sayıları eşitse de Haçlıların piyadesi daha fazla idi. Türkler savaş düzeni içinde Haçlıların üzerine ilerlediler. Vaki çatışmalar neticesinde Haçlıların Türk korkusu arttı ve üç gün boyunca kendilerini göstermeden yerlerinde kaldılar. Nihayetinde Haçlılar ağır bir bozguna uğradılar.[58]

Burada görüleceği üzere Muhammed Tapar'ın iradesiyle bölge güçleri ayağa kalkarak direnişe başlamışlardır. Toparlanma dönemi olarak dile getirilen bu devirde Haçlılara karşı Urfa öncelikli olmak üzere büyük bir mücadele başlamıştır. Öncelikli olarak Güney Anadolu, Kuzey Suriye ve Bilâd-eş Şam'ın tamamını içeren bir direniş, bütünleşme ve taarruza doğru gidecek olan savunma harekâtı söz konusu olacaktır.

1112 başlarında Halep Emiri Rıdvan ile Dımaşk Atabeyi Tuğtekin'in Haçlılara karşı araları bozuk olmasına rağmen bir antlaşma imzaladıkları görülür. Ancak 1113 saldırıları sırasında Rıdvan'ın Tuğtekin'e yardım göndermekte gecikmesine kızan Tuğtekin bu antlaşmayı bozarak onun adını hutbe ve paradan çıkarttırmıştır.[59] Bu devre içinde Rıdvan, hâkimiyet alanını genişletmek yerine yönetimindeki şehir ve kalelerin savunmasıyla uğraşmak zorunda kaldı. Bu uğurda Haçlılara karşı mücadele

58 İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 53-54.
59 Sevim, *Filistin ve Suriye*, s. 124.

amacıyla birleşik bir İslam cephesi oluşturmak için, birçok kez girişimlerde bulunmuş ise de, bazen müttefiklerinin özel çıkar ve entrikaları, bazen de kendisinin olumsuz, çekingen ve kuşkulu davranışları sonucunda başarılı olamamıştır.[60] Her ne hâl olursa olsun toparlanma devrinde böyle bir birlik cephesinin aranmaya başlaması ileride İmadeddin Zengî ve sonrası dönemde gerçekleşerek büyük faydalar sağlayacaktır.

1111/2'de Haçlılar, Sur şehrini kuşattılar; şehir halkı Tuğtekin'den yardım isteğinde bulundu. Diğer taraftan Haçlılar, Tuğtekin'e karşı süratle harekete geçtiler. Kaynağın ifadesiyle şehir halkı çok sayıda Türk göndermesi için yalvardı. Mısır'dan yardım umutları da bu süreçte tükenmişti. Atabey Tuğtekin, Türklerden oluşan bir kuvveti hızla gönderdi. 200 atlı ve tam teçhizatlı mahir okçulardan oluşan bu birliğe ilave olarak Sur ve Cebel-i Âmile'den piyade güçler geldi. Kudüs Kralı Baudoin bunun üzerine şehri kuşattı. Haçlıların şehre saldırıları sırasında bir keresinde Sur halkı bir günde tam yirmi bin ok atmışlardı. Tuğtekin ise ordugâhını Banyas'ta kurdu. Kuvvetlerini Haçlılar üzerine göndererek saldırı ve yağma ile onları taciz ederek kuşatmayı kaldırmalarını sağlamaya çalıştı. Tuğtekin el-Habîs Kalesi'ne bizzat kendisi yürüdü. Burayı alarak şehre girme gayretlerine devam etti. Kış gelip Haçlıların kumlu ve sert toprak üzerinde ordugâhlarında daha rahat olsa da Türklerin saldırıları devam etti. Haçlıların erzak ve destek yollarını kestiler ve gelenleri de ele geçirdiler. Sayda'ya geçit sağlayan köprü yolu da bu cümleden kesildi. Karadan çıkış bulamayan Haçlılar deniz üzerinden yardım istediler. Bunu anlayan Tuğtekin Sayda'ya hücum ederek denizcileri öldürdü ve yirmi kadar gemiyi yaktı. Sur halkı, şehirden çıkıp burçları yakarak bir kısım Haçlı çadırlarını yağma ettiler. Bunun üzerine Haçlılar, şehirden çekildiler. Bu başarıdan sonra şehir halkı Haçlıların yeniden gelmesinden korkarak şehri

60 Sevim, *Filistin ve Suriye*, s. 126.

Tuğtekin'e vermek üzere elçi gönderdiler. Şehre giren Atabey Tuğtekin, şehri İzzülmülk Anuştekin'den teslim aldı ve yönetimine Banyas Valisi Mesud'u atadı. Tuğtekin Türklerden oluşan güçlü bir birliği de Sur savunmasını takviye için gönderdi. Böylece Türkler şehrin içinde kuvvetli bir mevki tutmuş oldular, tahsisat ise Dımaşk'tan geliyordu. Böylece halkın kaygıları ortadan kalkmış oldu.[61] Aynı yıl Emir Mevdûd Urfa'da ordugâh kurmuş, Suruç'a geçmiş burada Haçlıların bir baskına uğramıştır.[62] Emir Mevdûd, görüleceği üzere, Urfa'yı sıkıştırmaya devam ediyordu.

Haçlıların bu devirde kervanlara saldırarak ticari tebadüle darbe vurmaya ve yağmacılığa çalıştıkları görülüyor. Ruzayk Araplarından olduğu kaydedilen bir adamın Baudoin'e gelerek Busra'dan Mısır'a hareket eden zengin bir kervan olduğu haberini vermişti. Baoudoin bu sırada bulunduğu Akka'dan derhâl ayrılarak kervanın peşine düştü. Bunlar kaçarak Benu Rebia bölgesine geldiler. 'Azib Geçidi sonrası girdikleri vadinin tepelerinden Haçlılarla karşılaştılar. Kervandaki herkes kaçtığı, tepeyi aşabilenlerin canını kurtardığı ama malından olduğu görüldü. Araplar bu sırada adamların çoğunu esir ederken Haçlılar da mallarını yağma ettiler. Baudoin'in 50 bin dinardan fazla para elde ettiği ifade edilir. 300 esirle Akka'ya döner. Şam şehirlerinden olup da bu kervanda yer alıp saldırının kurbanlarından olmayanın kalmadığı da kayıtlara yansıyan bilgiler cümlesindendir.[63]

Kral Baudouin, 1113 ilkbaharında Dımaşk Atabeyliği'ne bağlı el-Besaniye bölgesini yağmalayarak 1108 yılında yaptıkları bahsedilen anlaşmayı bozdu. Bu nedenle yolların kesildiği, erzak tedarikinin durduğu ve fiyatların yükseldiği kaydedilmiştir. Antlaşmanın bu süreçte 1111'de yenilendiği de görülür. Bu saldırının bölgeyi kuşatarak siyasi ve ekonomik kriz çıkarmaya

61 El-Azimî, *Azimî Tarihi*, s. 38; İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 54-59.
62 İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 60, 61.
63 İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 62.

yönelik olduğunu değerlendirmek yanlış olmayacaktır.[64] Ancak bu saldırıyla barış sona erecektir. Daha önce de Dımaşk'tan Mısır'a gitmekte olan bir ticaret kervanı vurulmuş, yolların güvenliği iyice bozulmuştu. Tuğtekin bu gelişmeler üzerine Emir Mevdûd ve Melik Rıdvan'a müracaatla yardım isteğinde bulundu. Mevdûd bu çağrıya derhâl olumlu cevap verdi ve kaynağın ifadesiyle Türkler ve Kürtlerden oluşan ordusunu[65] alarak Şam'a yürümüştür. Yanında Artuklu İlgazi'nin oğlu Ayaz ve Sincar sahibi Arslantaş'ın oğlu Temirek olduğu hâlde Suriye'ye hareket etti. Kral bunun üzerine Tel Bâşir kontundan yardım isterken, bazı tavizler vermek suretiyle, Tuğtekin'i bu harekâtın dışında tutmak istiyordu. Bu mümkün olmayınca ordusunu Antakya ve Trablus kontlarının katılımıyla takviye etti. Haçlı ordusu Taberiye'nin güneyinde ilerlemekte iken Türk ordusunun ani baskınına uğradı. Haçlılar iki bin kadar kayıp verirken kral da esir düştü fakat Türk askerlerince tanınmadığı için kaçarak ordusunun bakiyesiyle Taberiye'ye sığındı. Haçlılar etrafları sarıldığı için birkaç gün burada mahsur kalırken, Türk birlikleri Kudüs ve Yafa havalisine akınlar yaptılar.[66] 1113 senesinde Atabey Tuğtekin'in başarıları üzerine Kudüs ile yeni bir antlaşma yapıldığı görülmektedir.[67] Bu yıl içinde Mevdûd, İlgazi ve Sökmen'in ölümüyle hapsedildiği Muş'tan serbest kalan Belek, Haçlılara karşı bir zafer kazanmışlardır.[68]

1114 yılında Muhammed Tapar, bahsedildiği üzere, 1113'te şehit edilen Mevdûd'un[69] yerine Aksungur Porsukî'yi Musul

64 İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 63; Alptekin, *Dımaşk Atabeyleri*, s. 40.
65 İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 64.
66 İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 64-65; Alptekin, *Dımaşk Atabeyleri*, s. 47-48; El-Azimî, *Azimî Tarihi*, s. 39; Bezer, *Böriler*, aynı internet sayfası.
67 Alptekin, Dımaşk Atabeyleri, s. 49.
68 Turan, Doğu Anadolu, s. 146.
69 Mevdûd'un Tuğtekin ile kıldığı namaz çıkışında şehit edilmesi hakkında bkz. İbn Kalanisî, Şam Tarihine Zeyl, s. 68-69.

valiliğine tayin edip Haçlılarla cihada memur etti. Urfa üzerine yürüyüp şehri iki aydan fazla muhasara eden Aksungur, yiyecek sıkıntısı ve emirlerin çekişmesi yüzünden kuşatmaya son vermek zorunda kaldı. Dönüşte Urfa, Suruç, Sümeysât ve Fırat kenarında Haçlılara ait ekili araziyi ve bahçeleri tahrip ettirdi.[70]

Artuklu İlgazi, Tuğtekin ile birlikte 1115 tarihinde Halep bölgesinde yer alan Tel Danis'te Kudüs Kralı II. Baudoin ve sair Haçlı prenslerinin kumandasındaki büyük bir Haçlı ordusuna büyük kayıplar verip çekilmek zorunda bırakmıştır.[71] İbn Kalanisî 1115 yılında Haçlıların Hama ve Humus arasında bulunan, Humus'un kuzeyinde yer alan Refaniyye'deki güçlerinin arttığını kaydederken şehri tahkim edip güçlü bir garnizon kurduklarından ve etrafı yağmaya başladıklarından söz eder. Bu durum üzerine Atabey Zâhirüddin Tuğtekin'in dikkati bu bölgeye yönelir. Hazırlıklarını yaparak bir gece buraya harekât düzenleyerek 29 Ekim 1115'te şehri ele geçirir. Burada tarihçi olayı aktarırken tahkiyesinde Türk, Müslüman ve cihat kavramlarını kendi bütünlüğü içinde kullanır: "Türkler üzerlerine (Haçlılara) saldırdı, şehre girdiler ve aldılar... Müslümanlar muzaffer ve coşku dolu bir şekilde ganimetle yüklü olarak, tek bir adam dahi kaybetmeden Dımaşk'a döndüler... Ordunun cihat yolunda şevki ve cesareti, kâfirlere karşı akın arzusu arttı."[72] Türklerin Haçlılar karşısındaki misyonunu, Müslüman olarak bu yoldaki gayretini ideolojik saplantılardan uzak ortaya koyan bu satırlar Haçlılar karşısında Türk-İslam dünyasının hâlini, zihniyetini ortaya koyar.

1117/8'de Tuğtekin ile Aksungur Porsukî'nin birleşip Haçlıları Bikâ'da yenilgiye uğratırlar.[73] Emir Tuğtekin ve İlgazi'nin

70 Özaydın, *Muhammed Tapar*, s. 581.
71 El-Azimî, *Azimî Tarihi*, s. 40; Usta, "Artuklular ve Haçlılar", s. 365.
72 İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 75-76.
73 El-Azimî, *Azimî Tarihi*, s. 41; İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 77-78.

1118 ve 1119'da bölgede müşterek operasyonlar düzenlediği görülür.[74] Bölge komutanları uzun süreli olmasa da birlik denemeleri yaparak Haçlılara karşı "imanın yardımına koşmak ve azgın imansızları söküp atmak için"[75] müttehit bir cephe oluşturmaya çalışıyorlardı. İlgazi Türkmen aşiretlerini cihada davet etmişti. Ayrıca, 1118'de Joscelin'in Dımaşk Atabeyliği kuvvetlerini Sevad'da yenilgiye uğratmıştır.[76] 1181/9'da Müslümanlar Vâdi'l-Maktûl'de Haçlıları yenilgiye uğratmışlardır. Mer'i b. Rebia da Haçlıları büyük bir yenilgiye uğratır.

1118'de Balis'te bulunan Halep askerlerinin isyan çıkarıp Haçlıları yardıma çağırmaları üzerine İlgazi buraya sefer düzenlemiş ve şehri alarak İbn Mâlik'e satmıştı. Aynı yıl içinde Tuğtekin ve Aksungur Porsukî Halep'in teslimi için Halep önlerine geldiklerinde şehir halkı Haçlılardan yardım isteyince Aksungur Rahbe'ye, Tuğtekin Dımaşk'a döner.[77]

Halep ve kuzeyindeki bölge Suriye hâkimiyetinde önemli noktalardan olduğundan burada pek çok çatışma olmuştur. 1119 yılına gelindiğinde, Halep ahalisinin korktukları başlarına geldi. Nitekim Haçlılar, Halep yöresindeki arazileri tahrip etmeye ve yakın yerlere akınlar yapmaya başladı. Özellikle Antakya Haçlı Kontluğu prensi Roger'ın komutasındaki Haçlı birliklerinin, şehrin yakınındaki Buza'a'yı zapt etmesi, Halep hâkimi olan İlgazi'nin, tahammül sınırını aşmıştı.[78] Suriye'ye yola çıkan İlgazi, Roger'ın komutasındaki Haçlı ordusuyla "Tel

74 Alptekin, Dımaşk Atabeyleri, s. 51-59; İbn el-Adim, "Artukluların Halep", s. 231; İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 80-81.

75 İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 81.

76 El-Azimî, *Azimî Tarihi*, s. 41.

77 İbn el-Adim, "Artukuluların Halep", s. 230.

78 El-Azimî, *Azimî Tarihi*, s. 41; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008 c. II, s. 122; P. M. Holt, *Haçlı Devletleri ve Komşuları*, (Çev. Tanju Akad), Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 42.

Afrin" bölgesinde karşılaştı. Haçlı ordusunun sayısı ise 10.000 ile 12.000 arasındaydı. Burası iki dağın arasında dar bir koridor görümündeydi. Haçlı ordusu da alanın stratejik konumuna güvenerek buraya konuşlanmıştı.[79] Burada yapılan savaşta İlgazi, Haçlıları kesin bir zaferle yendi. Antakya Haçlı Kontluğu prensi Roger da dâhil olmak üzere İbn el-Adime'e göre Haçlı ordusundan 15 bin kişi kılıçtan geçirildi.[80] Bu zafer üzerine, Abbasî Halifesi el-Mustansır Billah, İlgazi'ye bir tebrikname ile hil'at göndermiş ve Necmeddîn (Dinin Yıldızı) unvanı vermiştir. Halepli tarihçi el-Azimî, eserinde bu zafer dolayısıyla "Ben, Frenklerin karşısındaki Necmüddin'i bir kaside yazarak övdüm." dediği şu şiiri nazmetmiştir: *Şirk koşan azgın adamlara, onlardan intikamımızı tek tek alacağımızı bildir! Senin tarafından tuzaklarla sarıldıklarından dolayı onlardan bir haberci bile kurtulamadı.*[81] Haçlıların daha sonra "Kanlı Meydan" ismiyle

79 İbnü'l Esir, *El-Kâmil fi't- Tarih*, c. 10, (Çev. Abdülkerim Özaydın), İstanbul, 2008, s. 440.

80 "1119'da Necmüddin -İlgazi- ve Bitlis ve Erzen emiri Toganarslan İbn Hüsamüddevle, Tell Afrin'de Antakya Haçlılarına saldırırlar. Haçlıların ağır kayıplar verdiği bu çarpışmaya dair el-Azimî'nin bir kaside ile bu zaferi tebrik ettiği görülür. Necmüddin'in Esârib Kalesi'ni teslim alıp, Zerdana'yı kuşatıp fethettiği görülür. Haçlılardan diğer bir kuvvetin de Dânis'te Necmüddin tarafından yenilgiye uğrattığı görülür. Aynı yıl içinde Haçlıların Sevad'da da yenilgiye uğratıldığı kayıt edilmektedir." El-Azimî, *Azimî Tarihi*, s. 42; İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 81-82; İbn el-Adim, "Artukulların Halep Hâkimiyeti", (Ter. Aydın Usta), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. 13, S.2, 2008, s. 233-235; Usame İbn Munkız, *İbn Munkız Haçlılara Karşı*, (Çev. Selahattin Hacıoğlu), Bordo Mavi Yayınları, İstanbul 2012, s. 152-153; Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden*, s. 112; Thomas Asbridge, "The Significance and Causes of The Battle of The Field of Blood" *Journal of Medieval History*, 23, 1997, s. 301-16.

81 İbrahim Ethem Polat, "Arap Edebiyatı Penceresinden Orta Çagda Haçlı Seferlerine Karşı Türklerln Mücadelelerl", *Nüsha*, Yıl: 4, S.(Sayı). 13, 2004, s. 8; İbrahim Ethem Polat, "Arap Edebiyatı Üzerinden Türk Tarihine Bir Bakış", http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/POLAT-%C4%B0brahim-Ethem-ARAP-EDEB%C4%B0YATI-%-

hatırlayacakları bu savaşı Müslüman tarihçi İbn Kalanisî şöyle tasvir etmiştir. "...Daha bir saat bile geçmeden Frenkler perişan ve helak olmuş bir güruh gibi; atlılar ve piyadeler, atları ve silahlarıyla birlikte yere serilmişlerdi. Başlarına geleni anlatacak tek bir kişi dahi kaçamamıştı. Komutanları Rucir [Roger] ise yerde, ölülerin arasında bulundu. Bu savaşın birkaç tanığı yüce Allah'ın indirdiği zaferi görmek için savaş meydanında gezindiklerini anlatmışlardı. Öyle ki yerde yatan atların bazıları üzerlerine saplanan okların çoğunluğundan tıpkı kirpi gibi olmuştu. Bu zafer en büyük zaferlerden biriydi. İslam'ın geçmiş devirlerinde böylesi bir ilahi yardımın benzeri görülmemişti."[82] Haçlıların bu büyük yenilgisi Müslümanlara karşı savaşta onları arayışa itecek ve Tapınak Şövalyeleri olarak bilinecek yapı bu olay sonrasında teşekkül edecektir. Antakya ile Halep arasındaki bölgenin hâkimiyeti açısından çok önemli olan bu zafer Haçlıların derinlere doğuya doğru ilerlemesini engellediği gibi Türk kalkanının da tahkimini sağlamıştır.

Artuklulardan Harput, Dersim ve Halep emirliklerinde bulunan ve Haçlılarla yaptığı savaşlardaki başarısı ile ün kazanan bir Türk beyi olan Belek Gazi'nin 1124'e kadar Haçlılarla mücadele ettiği görülmektedir.[83] Toparlanma döneminin bu

---

C3%9CZER%C4%B0NDEN-T%C3%9CRK-TAR%C4%B0H%-C4%B0NE-B%C4%B0R-BAKI%C5%9E.pdf(09.05.2017), s. 321.

82 İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 82; Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden*, s. 112; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998, s. 148.

83 Coşkun Alptekin, "Belek b. Behram", *D.İ.A.*, c. 5, s. 402; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, s. 153; Ayrıntı için bkz. Usta, "Artuklular ve Haçlılar", s. 370-371; Bkz. C. Hillenbrand, "The career of Najm al-Din Ilghazi", *Der Islam*, Band 58, Berlin, 1981, s. 250-292, 282; Dr.Taef Kamal el-Azhari, "The Policy of Balak the Artukids against Muslims and Crusaders. A Turkmen Identity dilemma in the Middle East1090-1124", *International Journal of Humanities and Social Science* Vol. 4, No. 4 [Special Issue – February 2014], s. 288-291.

büyük komutanı Menbic önünde bir ok yarası ile şehit olarak hayatını kaybetmiştir. Haçlıların Bilâd eş-Şam'da yerleşmesine karşı mücadele veren önemli bir isim olarak tarihe geçmiştir. Özellikle amcası İlgazi'nin vefatından sonra Haçlıların en büyük rakiplerinden biri olmuştur. Danişmendli Emir Gazi, 1119 Mayıs'ında, 7000 kişilik bir ordu ile Antakya'ya bir akın düzenlediği gibi üzerine yürüyen Antakya Prinkepsi Roger'ı da bozguna uğrattı.[84]

Belek'in Haçlılarla Anadolu'nun doğusu ve Suriye'nin kuzey bölgelerinde mücadele ettiği görülmektedir. Artukluların Haçlılarla bahsedilen mücadelelerine katılan Belek İlgazi'den sonra bu mücadeleyi üstlenen kişi olacaktır. "Belek'in amcası İlgazi ile 1122 yılında Suriye seferine katılarak Haçlıların elindeki Zerdenâ Kalesi'ni muhasara ettiği görülür. Dımaşk emiri Tuğtekin'in de bu kuşatmaya katıldığı görülür. Şehrin hâkimi onlara karşı II. Baudoin'den yardım ister. ed-Deyr'e gelen Haçlı kuvvetlerine karşı harekete geçen İlgazi ve Tuğtekin herhangi bir çatışma olmadan dağıldılar. İlgazi'nin bu sefer sırasında hastalanmasıyla Haçlılara karşı devam eden savaşların idaresini üzerine alan Belek, 13 Eylül 1122'de Urfa Kontu CourtenaylıJoscelin ile Birecik Senyörü Puisetli Galéran'ı yağan yağmur nedeniyle bataklık hâline gelen ve Haçlıların ağır zırhlarıyla hareket edemedikleri Surûc yakınlarında mağlûp ve esir etti. Bu iki Haçlı liderini Harput'a gönderip hapsettirdi."[85]

Haçlılara karşı Anadolu'nun güneydoğusunda süren bu mücadele Suriye'nin kuzeyindeki çarpışmaların bir parçasıdır. İlgazi'nin bu esnada ölümü Artuklular için bir bölünmeyi de

84 Özaydın, *Danişmentliler*, s. 470; İbn el-Adim, "Artukluların Halep", s. 246-251.

85 El-Azimî, *Azimî Tarihi*, s. 45; İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 87; Alptekin, *Behram b. Belek*, c. 5, s. 402; Usta, "Artuklular ve Haçlılar", s. 371; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, s. 150.

beraberinde getirir. İlgazi Suriye'de Haçlılara ilk darbeleri indirmiş ve büyük İslam mücahitleri arasında yerini almıştır.[86] Onun hâkimiyetindeki topraklar oğulları ve yeğenleri arasında paylaşıldı. Bu paylaşımda Meyyafarikin büyük oğlu Süleyman'ın, Mardin diğer oğlu Timurtaş'ın, Halep yeğeni Bedrüddevle Süleyman'ın, Harran da Belek'in payına düştü. Haçlılar da, İlgazi gibi kudretli bir düşmanın ölümünün ardından Artuklular arasında doğan otorite boşluğundan faydalanmak üzere hemen harekete geçerek Halep'e bağlı yerleri yağmalamaya giriştiler.[87] İslam dünyasında bir güç daha bölünmenin zaafını yaşarken Haçlılar bundan yararlanmaya çalışıyorlardı. Benzer gelişmeleri İmadeddin Zengî ve Selahaddin Eyyûbî sonrası dönemlerde de görmek mümkündür.

Belek'in, 1123 yılında Gerger'i muhasara etmesi sebebiyle buranın idaresini elinde tutan Ermeni Mikhail, Haçlı liderlerinden yardım istedi. Bunun üzerine Turuş mevkiinde 18 Nisan 1123'te yapılan savaşı Türkler kazandı ve Kudüs Kralı II. Baudouin esir alındı. Belek'in bu muzafferiyeti bütün İslam âleminde takdirle karşılandı ve kendisine "gazi" unvanını kazandırdı. Bu savaşta esir edilen kral, daha önce buraya getirilen Joscelin ile beraber Harput'ta geniş bir kuyuya hapsedilmişlerdi.[88] 1123'te Belek Halep'i ele geçirince Artuklu ailesinin diğer üyeleri onun etrafında birleşmeyi uygun göreceklerdir. Böylece Belek, Haçlılara karşı daha kuvvetle çarpışma imkânı bulmuş oluyordu.[89] Burada şehir merkezli yürütülen savaşların belirli bir toparlanmayı sağladığı, bu hâkimiyetin birkaç şehre yayılması hâlinde bir alan savunmasının başladığı görülür. Halep Bilâd eş-Şam'ın kuzeyinin

86 Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, s. 151.
87 Usta, "Artuklular ve Haçlılar", s. 371.
88 Alptekin, *Behram b. Belek*, c. 5, s. 403; El-Azimî, *Azimî Tarihi*, s. 45, 46.
89 Usta, "Artuklular ve Haçlılar", s. 371.

savunması için önemi yanında görüldüğü üzere İslam güçlerinin birliği açısından da kilit yerlerden birisi oldu.

Bu bakımdan, Belek'in Haçlılar ile mücadele eden bölge güçlerini birleştiren bir lider olduğu görülür. Onun varlığı İlgazi sonrası bölünen Artuklu yapısını bir araya getirdiği gibi ölümü de bunun sonu olacaktı. "Kont Joscelin ise topladığı askerle Tel Bâşir'e geldiği sırada Belek'in Harput'u ele geçirdiğini öğrendi ve ilerlemekten vazgeçti. Belek eline geçirdiği bu fırsatı değerlendirip Haçlılara şiddetli bir darbe indirebilmek için asker toplamaya başladı. Bölgedeki Türkmenlerin kendisine katılmasının yanı sıra amcazadeleri olan Dâvud, Süleyman ve Timurtaş gibi Artuklu emirleri, ailenin lideri olarak gördükleri Belek'e asker gönderdiler. Hatta Timurtaş bütün kuvvetleriyle Belek'in hizmetine girdi. Ayrıca Dımaşk Atabeyi Tuğtekin kuvvetlerinin başında yardıma geldiği gibi Musul Emiri Aksungur Porsukî de önemli sayıda asker gönderdi. Bu birleşik kuvvetler Haçlıların elindeki Azâz Kalesi'ni muhasara altına aldı. Kale içinde çok zor durumda kalan Haçlılar âni bir çıkış hareketiyle Türkler'in üzerine saldırdılar. Bu Frank garnizonuyla onlara yardıma gelen diğer Haçlı kuvvetleri arasında kalan Türk ordusu mağlûp olarak geri çekildi."[90] Burada görüldüğü üzere Belek bölge kuvvetlerini Haçlılara karşı bir araya getiren bir liderlik göstermekteydi.

Menbiç Bilâd eş-Şam'ın kuzeyinde Fırat kıyısında önemli bir merkezdir. Burada yaşanan bazı sorunlar üzerine şehir kuşatılmıştır. İşte bu "Menbic kuşatması sırasında Belek bizzat gelerek kaleyi kuşattı. Vaki yardım talebi üzerine Urfa Kontu Joscelin, Maraş Kontu Geoffroy, Keysum Kontu, Dülûk ve Râbân Senyörü Mahuis ile diğer senyör ve şövalyeler toplanıp Joscelin'in komutasında 10.000 kişi olarak harekete geçtiler. İki taraf arasında 1124'te Menbic yakınlarında başlayan savaş Türkler'in

90 Alptekin, *Behram b. Belek*, c. 5, s. 403; Usta, "Artuklular ve Haçlılar", s. 372.

kesin zaferiyle sonuçlandı."[91] Ancak burada Belek Gazi'nin bir ok yarasıyla şehit olması onun liderliğindeki gelişmelerinde nihayeti olacaktır.

İlgazi'den sonra Belek Gazi'nin de Menbiç önlerinde şehit edilmesi (Mayıs 1124) hem Türk-İslam âlemi için hem de Artuklu ailesi için büyük kayıp olmuştu. Çünkü Artuklu beyleri her ne kadar ayrı merkezlerde iseler de artık Belek'in birleştiriciliğinden mahrum kalmışlardı.[92] Bölgedeki bölünmüş yapı bir kere daha toparlanma ve birleşme şanslarından birini daha böylece kaybetmiştir. Bölgedeki siyasi yapıların kendi içerisinden iradeli bir yönetici çıkarıp zor zamanda dinamizmi sürdürmek imkânı veren aktif doğası yanında yapının doğasındaki müşterek hak hukuku birleştiren büyük yöneticinin içinden hemen bölünmeyi tevlit edebiliyordu. Bu dinamizm ve bölünme gerilimi İmadeddin, Selahaddin sonrası görüldüğü gibi Artuklularda da bu surette zuhur etmiştir. Bu cümleden Belek'in ölümü sonrası amcası Necmeddin'in oğlu Temürtaş Halep'e, diğer oğlu Şemsüddevle Süleyman Harput'a, diğer amcası Sökmen'in oğlu Dâvud da Palu'ya hâkim oldu.[93] İlgazi'den sonra birliği sağlayan Belek ölünce bir kere daha yapı kendi içinde parçalara bölünüyordu. Osman Turan tespitleriyle, Artuklular umumi olarak cihat mefkûresiyle Selçuklu sultanlarının emirlerine uymayı, Haçlılara ve Gürcülere karşı seferlere koşmayı bir vazife sayıyorlardı. El-Cezire ve Suriye'de (Musul ve Halep'te) Atabeyler devleti daha büyük bir kudret ile ve İslam cihadının baş temsilcisi olarak meydana çıkınca Artuklular artık cihat davasının uzağında kalmış ve ancak

91 Alptekin, *Behram b. Belek*, c. 5, s. 403; Usta, "Artuklular ve Haçlılar", s. 372-373; el-Azhari, "The Policy of Balak", s. 291.

92 Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1973, s. 153; Remzi Ataoğlu, "Artuklu Hükümdarın Davut'un Siyasi Faaliyetleri", http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/22/77.pdf (11.04.2017), s. 35.

93 El-Azimî, *Azimî Tarihi*, s. 48.

tabii olarak seferlere katılmışlardır.[94] Zengîlerin ortaya çıkmasıyla nöbet onlara geçecektir. Artukluların Selçukluların ıkta sistemi esasında zuhur eden bir devlet olarak bölgenin Türkleşmesi ve Haçlılar gibi dış saldırılara karşı korunmasında büyük bir vazife görerek tarihte yerlerini almışlardır. Bu naçiz çalışma bağlamında da onların bu uğurdaki gayretleri gösterilmeye çalışılmıştır.

1125 yılında Irak ve Suriye'de geniş bir alanda hâkimiyet kurmak isteyen Dübeys, Haçlılarla iş birliği yapıp Kral Baudouin ile birlikte Halep'i muhasara etti. Ancak Aksungur şehrin Haçlıların eline geçmesine mâni oldu ve Halep'i zapt etti.[95]

Bu süreçte Haçlılarla mücadeleler devam ediyordu. Atabey Tuğtekin bu süreçte Türkmen emirlerine, komutanlarına ve ileri gelenlerine mektuplar yazarak onları vaziyetten haberdar ederek Haçlılara karşı yardıma çağırdı. Kendisi de Merc es-Suffar'da karargâhını kurdu. Kaynağın tabiriyle Türkmenlerden cihat için yanıp tutuşan iki bin atlı ve yiğitle ilk kılıç sallayan olmak için birbirleriyle yarışarak geldiler. 1126'da Atabey Tuğtekin Haçlılarla Merc es-Suffar'da bir savaşa tutuşmuş ve onları yenmiş, akabinde Haçlılar Refaniyye Kalesi'ni kuşatıp burayı geri almışlardır. Bu tarihte Atabey hayatını kaybetmiş ve Haçlılarla süren mücadelesi böylece nihayete ermiştir.[96] Bu yıl Aksungur Porsukî'nin de Haşhaşiler tarafından camide öldürüldüğü görülür. İslam dünyasını içten kemiren bu asalak yapı Haçlılar karşısında büyük mücadelen veren Selçuklu emirlerinden birini daha şehit etmiştir. Yerine oğlu Emir Mesud geçmiş ve bir kriz çıkmadan işler yoluna konulmuştur.[97]

---

94 Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, s. 201.

95 Alptekin, *Aksungur Porsukî*, s. 297.

96 İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 91-93, 94; Alptekin, *Dımaşk Atabeyleri*, s. 61-62.

97 İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 93-94.

Haçlıların bölgede en önemli müttefiki durumunda olan ve kurdukları kukla krallıkla Haçlı emellerine hizmet eden Ermeniler ile mücadele de bu cümleden sürüyordu. 1130'da Ermeni Kralı I. Leon'un yardım isteği üzerine Çukurova'ya inip Aynizerbâ'yı (Anazarva, Dilekkaya Kalesi) işgal eden Antakya Prinkepsi II. Bohemond'u yenen Danişmendli Emîr Gazi daha sonra 1131'de tekrar Çukurova seferine çıktı. Ermeni Leon yıllık haraç vermeyi kabul etti.[98] Ermenilerin bölgedeki kukla devletçik faaliyetleri 1375'teki nihai Memlûk darbesine kadar devam edecektir. Batıların kukla tampon devletçikleri ve bölgedeki vesayet ortakları arayıp bulmasının eski köklerinden birini Haçlılar çağında görmek mümkündür.

Tuğtekin'in vefatı sonrası 1128'de Böri Dımaşk tahtına çıktığında[99] 1127'de İmadeddin Zengî Atabey olarak Musul ve akabinde Halep'e hâkim olmuştu.[100] Bu Dımaşk Atabeyliği için kuzeyde yeni bir rakip demekti. Öte yandan Haçlılar Suriye'de bütün Akdeniz sahili ve limanlarını denetim altına almış bulunuyorlardı. Böri devrinde Haçlılar Dımaşk'ı ele geçirmek istemişlerse de başarılı olamamışlardır.[101] 1129 yılında Dımaşk Hâkimi Tacu'l-Mulûk Böri, Dımaşk yakınında Frenkleri hezimete uğratınca İbn Kayserani *Hak sevinçli, kılıçlar gülümsemede,* sözleriyle başlayan şiirinde mutluluğunu ifade etmekte, *Atları sürdün, ülkeyi sağlama aldın / İnsanları güvende kıldın / Sen dilediğini yapmakta özgürsün / Atlarınla en uzak yerlerden çıkıp geldin, / Onların beline zincir dolayarak, / En güzel tedbirleri aldın. / Karanlığıyla dünyayı yutan gece gibi, / Müşrikler bizi kuşattığında, / Bizi aydınlığa çıkardın* dizeleriyle onu övmektedir.[102] Bu

98 Özaydın, *Danişmentliler*, s. 470.
99 İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 98.
100 İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 97.
101 Alptekin, *Dımaşk Atabeyleri*, s. 94-95.
102 İbrahim Ethem Polat, "Arap Edebiyatı Penceresinden Orta Çağda Haçlı Seferlerine Karşı Türklerin Mücadeleleri", *Nüsha*, Yıl: 4, S: 13, Bahar

devir artık bölünmüşlük ve güçlü liderlikten yoksunluk çeken Türk-İslam âleminin şafağını temsil ediyordu.

İmadeddin Zengî'nin ortaya çıkışı, süren mücadelede birlik ve taarruza geçilecek yeni bir devrenin de şafağını temsil ediyordu. Osman Turan'ın ifadeleriyle Atabeyler devleti tarih sahnesine çıkınca cihadın bütün ağırlığını üzerine almıştır.[103] İmaddedin Zengî'nin İslam coğrafyasının şafağında göründüğü zamana kadar Haçlılarla mücadele genel hatlarıyla bu çerçevede gerçekleşirken bölünmüş yapılar kurdukları ittifak ilişkileri ile Haçlılara karşı ciddi bir mücadele vermişlerdir. İlk şokun ardından toparlanmaya çalışan İslam kuvvetleri Türk komutanların bahsedilmeye çalışılan liderliğinde büyük bir gazanın müntesibi olmuşlardır. Büyük Selçuklu Devleti yöneticilerinden olan Musul Hâkimi Kasîmüddevle Aksungur Porsukî 1126 Cuma günü namaz esnasında Bâtınilerin suikastı neticesinde hayatını kaybettikten sonra[104] İmadeddin Zengî 1127'de Bağdat valiliğinden Musul valiliği ve kumandanlığına atandı. Bu hadise ile Atabey İmadeddin Zengî artık Haçlılara karşı cihat ve zaferin temsilcisi olmuş ve Musul ve Halep'te bu suretle tarihte meşhur mücahitler yetiştiren Atabeyler devleti kurulmuştur. Musul sonrasında Halep ve Harran'ı ele geçiren İmadeddin Zengî devletini teşkil etti. Artık Haçlılara karşı cihat ve Türk-İslam dünyasının bu cephede müdafaası Atabeylere intikal etti.[105]

Burada ortaya konulan olgu ve olaylar İmadeddin Zengî'ye kadarki süreçte yaşanan mücadelenin bazı safhalarını ortaya koyarak toparlanma döneminin dinamiklerini ve aktörlerini umumi bir nazara ve tefekküre sunar. Böylece I. Haçlı Seferi sonrasında bölgedeki duruma toplu olarak ışık tutar. Bu bö-

---

2004, s. 10.

103 Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, s. 204.

104 Taşkıran, "Büyük Selçuklu Devletinde Bâtınî", s. 144.

105 Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, s. 154.

lümdeki olaylara ilave edilebilecek pek çok şey olabilir. Burada kronolojik bir tespitle bölgedeki Haçlılara karşı sürdürülen mücadelenin Selçukluların bölünmüş dünyasındaki genel şartları ve dinamikleri içinde olduğu unutulmamalıdır. Çalışmanın asıl meselesi bölünmüş bir yapı içinde birlik ve dayanışmanın nasıl söz konusu olduğudur. Bu süreçte bölge güçleri birlik arayışını sürdürürken, diğer yandan muvakkat ittifaklarla mevcut tehlikeyi göğüslemeye çalışmışlardır. Onların bu çabaları olmasaydı Haçlılar Fırat'ın doğusuna doğru rahatça yayılacaklar ve belki bölgeden çıkarılmaları çok daha uzun bir mücadeleyi gerektirecekti. Güçlü birlik imkânları, liderlik yönlendirmeleri söz konusu oldukça Haçlılar karşısında mücadelenin daha başarılı bir zemine taşındığı görülecektir.

Toparlanma dönemi tecrübesi göstermiştir ki, dayanışma ve birlik arttıkça başarı çoğalmaktadır. Haçlıların kurdukları devletlerle bölgede kalıcı olma, yerleşme ve genişleme çabaları bu direnç karşısında bir süre sonra taarruz süreciyle geriletilecektir. Nihayet süpürücü darbe indirilerek bölgedeki varlıklarına son verilecektir. Bunu süregiden mefkûre ve sorumluluk aktarımı kadar, birtakım teşkilatın varlığı da sağlamaktadır. Kriz sonrası, Selçuklularla başlayan müesses nizam içinden ıkta, atabeylik ve memlûk gibi kavramların içinde şekillenen yapılar bu işi nöbetleşe yüklenmişlerdir. Bu kavramların oluşturduğu siyasi dinamizm bölgedeki söz konusu tehlikeye karşı bahsedilen alt yapılar üzerinden yükselen siyasi ve askerî teşkilatlarla mücadeleyi mümkün kılmıştır. İşte Dımaşk, Musul, Halep Atabeyleri, Selçukluların ıktaında var olan Artuklular ve Danişmendliler, nihayet memlûk sisteminin dev bir siyasi teşekküle dönüşmesinden doğan Memlûkler tezahür edip Haçlılarla mücadele eden Türk siyasi teşekkülleri oluşturdular. Bölünmenin ve parçalanmanın gölgesindeki bölge bu sayede Türk-İslam varlığını koruyarak direnişini sürdürmüş ve nihai sonucu alabilmiştir.

Bu devreden sonra İmadeddin Zengî'nin Urfa'yı fethi[106] ile Urfa Haçlı Kontluğu'nu yıkması akabinde yeni bir dönem başlayacak, ancak onun ölümü ile Zengîler bölünmüşlükle malul yeni bir dönem ve Haçlılarla bu şartlar altında bir mücadele içinde gireceklerdir. Onun Halep'e hâkim olması Musul ile birlikte Haçlılar karşısında önemli bir bütünleşmenin esasını teşkil etti. Dımaşk'ı almak üzere harekete geçtiği sırada uğradığı suikast ise bu büyük mücahide kurmayı düşündüğü bütünleşmeyi daha da genişletme şansını vermedi. Peter Malcolm Holt bu konuda, "Zengî'nin Musul ile Halep'i kişisel bağlarla birleştirmesi iki sonuç doğurdu. İlk olarak Halep, yıllar süren istikrarsızlıktan sonra, komşu Hristiyan ve Müslüman yöneticiler arasında çekişme konusu olmaktan çıktı. Şimdi aynı bela Şam'ın başındaydı ve Şam'ı kendi yönetimine sokmak, Zengî'nin Suriye politikasındaki başlıca hedefi olmuştu. İkinci olarak da, Zengî'nin Musul'u ele geçirmesi, kendisini Bereketli Hilal'in doğu kesimi ile Büyük Selçuklu Sultanlığı'nın siyasi ilişkilerinin içine soktu."[107] tespitleri bu gelişmeleri değerlendirmiştir. Bu devir devlet adamlarının hem yönetici olarak iyi birer siyaset adamı olarak birliği sağlamak hem de iyi birer komutan olarak vaki düşman yapısını durdurmak ve hatta geriletmek gibi muhtelif rolleri deruhte etmesi gerekiyordu. Toparlanma dönemi aktörlerinin bu iki temel rolü başarıyla yerine getirerek hem bölünmüş vaziyetten birlik içinde, müşterek ülküyle hareket eden bir siyasi topluma dönüştüklerini, hem de Haçlıların harekâtlarını durdurmada fevkalade fedakâr ve başarılı olduklarını söylemek, haklarını teslim adına önemlidir. Şehirler etrafında başlayan savunma zamanla birliğin ilerlemesiyle bölge ve daha sonra Mısır'ın eklenmesiyle geniş bir satıh savunmasına dönecektir.

106 İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl* s. 152-155.
107 P. M. Holt, *Haçlılar Çağı*, (Çev. Özden Arıkan), İstanbul, 1999, s. 41.

Haçlı kaması karşısında dikilen Türk-İslam kalkanı ilk devresinde toparlanarak düştüğü yerden kaldırılarak yeniden kamanın karşısına dikilmiş, Türk atları, kılıçları ve okları yeniden nizam-ı âlem için vuruşmaya başlamışlardır. Haçlı fırtınası sonrası hızla toparlanan Türk-İslam âlemi güçlü dinamikleriyle, tıpkı II. Dünya Savaşı'nda toparlanan Almanya ve Japonya gibi hızla dirilerek taarruza geçmiştir. Burada görülmesi gereken en önemli husus yıkımın ardından hızla devreye girerek hemen tamirat ve tadilatı yaparak yapıyı yeniden harekete geçirmesidir. İbn Haldun coğrafya kaderdir der. Onun bu tespiti bir coğrafyanın fiziki olduğu kadar tarihî kaderini de tevarüs eden milletlerin mütemadi gelişmelere yüzyıllar içinde hazır olmaları gereğini ortaya koyar.

Cihat Meselesine Dair Haçlılar Çağında Bazı Düşünceler

Batılı literatürün ısrarla manipülatif cihat kavramı ve meselesi üzerinden anlamaya çalıştığı bu süreç, bu kavramın bir aracı ve yürütücü öğe olduğu göz önüne alınmadan asıl meselenin, siyasi asabiyenin toparlanarak birlik ve liderlik çatısında bu mücadeleyi yürütecek strateji ve taktiği üretme enerjisinin anlaşılması gereğidir. "Batılı müelliflerde cihâdın bir din savaşı olduğu fikri hâkimdir. Mesela Henry Masse, 'savaş, insanları hakiki imana getirmek maksadıyla başlamışsa adaletli.kabul edilirdi' şeklinde bir iddiada bulunmaktadır. Bu tür iddiaların arka planında Roma hukukundan (bellum justum) uyarlanan Hristiyanlıktaki haklı/adil savaş (just war) anlayışı ile Yahudilikteki kutsal savaş inancının etkisi görülmektedir."[108] Batılı zihinler, görüleceği üzere, öncelikle olaya kendi kültür dünyalarının kavram içeriğinden ve modern zamanlarda İslam'a dair oluşan oryantalistik bakış

108 Saffet Köse, "Cihad Şiddete Referans Olabilir Mi?", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 9, 2007, s. 50.

açısı ile dinin şiddet ve terörü özündeki değişmez yapı nedeniyle olumladığı tezinden yola çıkarak cihat kavramını ötekinin şiddeti kutsadığı bir içerikle anlamakta ve analizlerini bu ön yargıya dayamaktadırlar. Din ve bu cümleden İslam şiddetin bizatihi kaynağı olamaz, olan şey onu araçsallaştıran insanın yabancılaşmış fikri ve eylemidir. Fitne, zulüm ve fesada yol açan bir güç kullanımı dinin onayladığı bir şey değildir. Büyük cihadı unutan hamların küçük cihat diye yaptıkları şeyi ise din ile değil çıkar ile alakası vardır. Osmanlının kuruluşu meselesini gazaya ve gazilere bu manada indirmek ne kadar sathi ise Haçlı mücadelesini de cihat kavramı ve şiddet bağlamında açıklamak o kadar eksiktir. Burada mesele, saldırıya karşı savunma ve gayrettir. Kelimenin esasında ve mefhumunda söz konusu olan savaşmayı özünde gaye edinmiş bir saldırganlık kültürü söz konusu değildir. Biz esas gücün bu kavramlara amacını kazandıran asabiyenin güçlü liderlikle harekete geçirilmesi olduğunu düşünüyoruz. Zira siyasi asabiyenin olmadığı yerde cihat ve gazilik gibi kavramlar işlev göremez hâle gelir. Dinamik olan teşkilat ve kültürün büyük kriz anlarında kendisini yenileyerek hamle yapabilme gücüne sahip olabilmek iradesini oluşturabilmesidir. Cihat askerlerin savaştaki bir motivasyon unsurudur. Gayreti ifade eder. Şüphesiz İslam savaş teorisinde ve Müslüman Türklerin savaş kültüründe şehitlikle birlikte en başta gelen kavramlardan biridir. Cihat ideolojik bir yakıt olmayıp askerlerin niyetlerine dair önemli bir keyfiyettir. Allah yolunda cihat etmek bir ordunun mefkûre teçhizatıdır. Bir toplum ve devletin medeniyet bütünlüğü ve coğrafyasını koruma gayretidir. Moral gücünü teşkil eder amacı ve sebebi ortaya koyar. Birleşmek için bir sebep ve amaç sahibi olamayanların müşterek hareket etme şansları olmaz. Kaynaklara yansıyan cihada dair haberler bu noktada Haçlılar karşısında dağınık olan yapının siyasi ve askerî olarak birleşip hareket etmesinin adı olarak görünmektedir. Haçlı saldırısı karşısınnda cihat birleşme ve toparlanma demektir. Yoksa cihat oraya buraya

saldırmak için kurgulanmış bir "haklı savaş" teorisi değildir. Haçlı Seferleri boyunca öne çıkan cihat kavramı bu noktadan değerlendirilmelidir. Mefkûresi, ülküsü olmayanın bir amacı ve sebebi kalmaz. İşgale uğrayan vatan ve zedelenen din adına bir mukavemet ve mücadelenin temel insiyaklarından biridir. Lakin ordular kurup onların ekonomi politiğini oluşturamayan, diplomasi yapamayan, asabiyeyi iradeye ve harekete dönüştüremeyen bir dünyada manasını yitirir. Örneğin Belek Gazi'nin yüksek hareket kabiliyeti ve Anadolu, el-Cezire ve Suriye'de kontrol ettiği 50 kadar kaleden oluşan bir iletişim ağını görüp anlamadan cihat kavramı etrafında dolaşıp durmak bu büyük siyasi ve askerî liderini anlaşılmaması da başarısının esaslarının tespit edilmemesinde ısrar demek olacaktır. Belek bu altyapı sayesinde hızla haberdar olup hızla müdahale edebiliyordu. İslam dünyasını rasyonel gerçekliği olmayan, bilgiye dayalı gerçeklerle hareket etmeyen, cihat gibi atıfi hisler ve bundan kaynaklı fanatik bir kılıç gücünden ibaret zannetmek bu medeniyetin müntesipleri ne karşı yapılan bir ayıp, karşıdan bakanlar için ise gerçeğe şaşı bakmaktan öte bir şey olmayacaktır. O savaşların kullandığı ok ve yayın yapının büyük bir teknoloji, kullanımın ise derin teknik barındırdığını, talim süreçlerini görmeden okun atılma niyetine takılıp kalmak var olanı eksik okumak olacaktır. Haçlılara karşı mücadeleyi bir cihat ruhunun uyanması ve seferi argümanıyla okuduğumuzda modern bir bakış açısı ile konuya yaklaşıyorsunuz demektir. Filistin'de İsrail'e karşı duran bir kısım kuvvetlerle Haçlı mücadelesini aynı kefede tartmak modern bir yanılsamadan fazlası olmayacaktır. Bu tecrübenin bize anlatması gereken hikâye bugün bölünmeden dayanışma ve birliğin nasıl çıktığı/çıkacağı ve bunun güçlü liderliklerle nasıl sonuçlar doğuracağının ortaya konulması meselesi olmalıdır. Cihat meselesi üzerinden çözümleme Batılı bir kafanın sorunsalı ve konuyu çözümleme ilkesi olabilir. İslamofobik bir unsur olarak araçlaştırılmaktadır. Terör ile İslam'ı yan yana getirmenin vası-

tasına dönüşmüştür. Kelimenin lafız ve mefhumundan habersiz Müslüman kostümlü yabancıların tekbir getirip cihat çığlıkları atması bir yabancılaşmadır. Bu cümleden olarak bütünleşme ve dayanışmanın dinamiklerini anlamak ve açıklamak, bunun rasyonel zeminini tespit etmek, bu şartlarda söz konusu siyasi ve askerî mücadelenin gerçeklerini anlamak fevkalade önemlidir. Cihat kavramına bu saiklerle bakılan yer gördüğümüz zaviyenin de esası olacaktır. Cihat kavramını okurken İslam'ın kutsal kitabında yer alması ve tarihî süreçte ve hususen otantik Haçlı literatüründe karşımıza çıkan bir kavram olması bakımından okumak, güncel algı ve atıfların baskısı ile bu kavrama şiddet mazeretiyle şiddet uygulamamak gerekir. Cihat şahsiyeti kuran, idrak ve iradenin teşekkülünü sağlayan, cehd, mücahede ve cihat üçlüsü içinde düşünülmesi gereken bir kavram olarak Haçlı çağında vatanı savunma ve birlik içinde karşı koymanın otantik kavramlarındandır.

"1916'da İngiliz Başbakanı David Lloyd George, şöyle bir bildiri yayınladı: 'Ülkenin her bir köşesinden genç adamlar uluslararası bir amacın sancağı altında bir araya geldiler, büyük bir Haçlı seferi için.' İngiliz Generali Allenby Aralık 1917'de Kudüs'ü Türklerden aldığı zaman, *Punch* dergisi yukarıdan bakan ve 'Nihayet hayalim gerçekleşti!' diyen bir Arslan Yürekli Richard karikatürü çizerek The Last Crusade [Son Haçlı Seferi] başlığı ile yayımlandı."[109] Haçlı Seferleri, Doğulu ve Batılı zihinlerde kendini güncelleyen bir özelliğe sahiptir. Ne yazık ki ülkemizde bu konuda yazıp çizenler, hele kaynaklar üzerinden mütehassıs olanların sayısı fevkalade azdır. Bu sebeple konuya dair çalışmaların artması, meselenin ilmî usuller ve kaynaklar muvacehesinde ortaya konularak değerlendirmeye açılması faydalı olacaktır.

109 Carole Hillenbrand, "Haçlı Seferlerinin Mirası", (Ter. H. İbrahim Gök), *Sosyalbilimler*, c. 3, Sayı: 2 (Temmuz 2013) s. 117.

TÜRKİYE SELÇUKLU SULTANLIĞI
Konya (Iconium)
Ereğli (Heraclea Cybistra)
Antalya (Attalaia)
Tarsus (Tarsos)
Kozan (Sis)
KİLİKYA ERMENİ KRALLIĞI
Maraş (Germanikeia)
URFA KONTLUĞU
Urfa (Edessa)
Siilifke (Seleucia)
Antakya (Antioch)
Halep (Aleppo)
Rakka (el-Raqqah)
DOĞU ROMA (BİZANS) İMPARATORLUĞU
ANTAKYA PRİNSİPSLİĞİ
BÜYÜK SELÇUKLU İMPARATORLUĞU
Lazkiye (Lattakieh)
Şeyzer (Sayzar)
Nicosia (Lefkoşa)
Famagusta (Mağusa)
Tartus (Tortosa)
Hama
TRABLUS KONTLUĞU
Humus (Homs)
Limasol
Trablus (Tripoli)
Tedmür (Tedmur)
Beyrut (Beirut)
Baalbek (Baalbek)
AKDENİZ
Sayda (Sidon)
Şam (Damascus)
Sur (Tyre)
Akka (Acre)
Hayfa (Haifa)
Nasira (Nazareth)
Bosra (Bostra)
Aclun (Ajlun)
Nablus
Yafa (Jaffa)
Remle (Ramleh)
KUDÜS KRALLIĞI
Askalan (Ascalon)
Kudüs (Jerusalem)
Gazze (Gaza)
Halil (Hebron)
Kerek (Kerak)
Şevbek (Montreal)
FATIMÎ HALİFELİĞİ
Bilbeys
Kahire (Cairo)
Süveyş (Qolzum)
Akabe (Aqaba)
Fayyum (Fayum)
I. HAÇLI SEFERİ SONRASI -1100 YILI-
Teymah (Taimah)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İMADEDDİN ZENGÎ SONRASI HAÇLI-ZENGÎ İLİŞKİLERİ

BİRLİĞİN VE TAARRUZ DÖNEMİNİN İLERİ SAFHASI

Haçlı Seferleri tarihinde İslam cephesinde İmadedin Zengî, Selahaddin Eyyûbî, Sultan Baybars gibi büyük komutanlar vardır. Bir de bunların arasındaki devirlerde daha düşük seviyede hükümdar ve devlet adamlarınca sürdürülen Haçlı mücadeleleri söz konusudur. Bu uzun mücadelenin daha iyi anlaşılması için öne çıkan dönem ve şahıslar yanında bu devirlerin de anlaşması büyük önem arz eder. İşte bahsedileceği üzere İmadeddin Zengî sonrası onun atabeyliğinde de benzer bir devre söz konusu olacaktır.

Musul Atabeyliği devri, İmadeddin Zengî'nin Musul hâkimliğinden başlayarak 1146 yılında Câber Kalesi'nde hançerlenip öldürülmesine kadar süren 20 yıllık yönetimi, içeride Suriye, Irak ve el-Cezire bölgesinde siyasi birliğin sağlanması, dışarıda Haçlıların İslam beldelerindeki saldırılarına başarıyla karşı konulup kaybedilen toprakların yeniden kazanılması ve bir aya yakın bir kuşatmadan sonra 1144 yılında Urfa Haçlı Kontluğu'nun ortadan kaldırılmasıyla, Müslümanların kaybettikleri kendilerine güven duygusuna yeniden kavuştukları mutlu bir dönem

olmuştu.[1] İmadeddin Zengî'nin, 1140 yılında, Şam bölgesinin önemli şehirlerinden Ba'lebek'i fethedince, Necmeddin'i buraya vali atadı. Çocukları Selâhaddin Yusuf henüz iki yaşındaydı. Bu tayin Zengîlerin devamı sonrası bir büyük birlik projesinin çekirdeği ve devamı olacaktı. Küçük Yusuf büyüyerek zamanın Selahaddin'i olacak ve İmadeddin Zengî'nin oğlu Nureddin'in siyasetini daha genişleterek Kudüs'ü fethedecektir. İmadeddin Zengî ve Nureddin Mahmud'un çabaları olmaksızın Selâhaddin'i düşünmek imkânsız gibidir. Bu bütünlük içinde gelişen bir süreçtir. Selâhaddin, Zengîlerin sağlamış olduğu siyasi birlik ve Haçlılarla cihat zemini üzerinde mücadelesini sürdürmüş, seleflerinin dikmiş olduğu bayrağı yeni ufuklara ulaştırmaya muvaffak olmuştur.[2] Bu bahsettiğimiz süreci mümkün kılan Selçukluların kurduğu nizamdır; hepsinin çatısı ise Selçukluların kurduğu siyasi, sosyal ve askerî düzendir. Türklerin İslam'a girişleri sonrası oluşan büyük yapı ve düzen Haçlı saldırıları karşısında savunmayı üstlenen ve Müslümanları bu yolda tanzim edip harekete geçiren temel güçlerdendir.

Zengîler Dönemi, Haçlı saldırıları sonrası toparlanmaya çalışan Türk-İslam dünyasının bunu başardığı ve aranan birliğin tesis edildiği bir dönem oldu. Bu dönemle birlikte artık taarruz dönemi başlayarak, Nureddin'in tesis ettiği birlik sınırlarına Mısır'ı da katmasıyla Türk-İslam kalkanı genişleyip güçlenerek Haçlılar karşısında mukavemete devam etmişlerdir. "İmadeddin Zengî'nin 1127 yılında Musul valiliğine tayin edilmesiyle kurulan Musul Atabeyliği onun el-Cezire ve Suriye'yi birleştirme mücadelesi sonunda geniş sınırlara ulaştı. İmadeddin Zengî, Urfa

1 Osman Gürbüz, "XII. Yüzyıl İslâm dünyasında Örnek Bir Yönetici: İmâdeddin Zengî", *Atatük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 38, Erzurum 2012, s. 54.

2 Osman Gürbüz, "İktidara Uzanan Yolda Eyyûbî Ailesinin Serüveni", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* [TAED] 48, Erzurum, 2012, s. 404.

Haçlı Kontluğu'na son verdiği gibi (1144), Dımaşk Atabeyliği'ni de (Tuğteginliler) kendine tâbi kılmıştı. Ancak Suriye'de hâkimiyeti güçlendirmek için 1146'da gittiği Ca'ber kuşatması sırasında bir kölesi tarafından şehid edildi. Onun ölümü üzerine oğullarından Nureddin Mahmud Zengî Halep'e, büyük oğlu I. Seyfeddin Gazi Musul'a hâkim oldu ve Habur Nehri aralarında sınır kabul edildi. Nureddin ile Seyfeddin Gazi'nin ilişkilerini dostane bir şekilde yürütmeleri Nureddin'in dikkatini Suriye'ye ve Haçlılarla cihada çevirmesine vesile oldu."[3] Her hâlükârda onun ölümüyle yeni bir bölünme ve yeniden birliğin aranıp sağlanmaya çalışılacağı ara dönem yaşanmaya başlar.

Urfa Haçlı Kontluğu Anadolu, Irak ve Suriye'de yerleşen Türkler arasına giren ve bunları birbirinden ayıran bir kamadan başka bir şey değildi. Bu sebeple pek tabii olarak bütün Türk dünyasının gözlerini ve düşmanlığını üzerine çekmiş ve sürekli hücumlara maruz kalarak kısa süre önce hâkimiyet bakımından sadece müstahkem mevkilere münhasır kalmış, nihayet yarım yüzyıl gibi tarih bakımından pek uzun sayılamayacak bir varoluştan sonra, istemeyerek de olsa himaye etmek zorunda kaldığı Ermeni unsuru ile birlikte ortadan kaldırılmıştır.[4]

Haçlıların Türk ve İslam dünyasının içine bir kama gibi girmek için Antakya, Urfa, Kudüs ve Trablus'ta kurdukları devletçiklerle bölgedeki Türk-İslam kalkanını parçaladıklarını sansalar da bir süre sonra Türk kılıçları bu kamaları süreç içinde birer birer kırmışlar ve Türk kalkanı yeniden bölgeyi koruması altına almışlardır. Urfa'nın İmadeddin Zengî tarafından kuşatılıp fethedilmesi dünya tarihi çapında bir olaydır ve Haçlı macerasında sonun başlangıcıdır. 1110'lu yıllardan itibaren Mevdûd'un el-Cezire ve Suriye seferleri ile başlayan bölgedeki diriliş ve mu-

3 Gülay Öğün Bezer, "Zengiler", c. 44, *D.İ.A.*, İstanbul, 2013, s. 268.

4 Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, c. 1, Ankara, 1990, s. 10

kavemet ruhu nihayetinde Urfa'nın düşmesini sağlamıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nin tek hâkimi olarak ülkesini yeniden istikrara kavuşturan Sultan Muhammed Tapar (1105-1118) tarafından Musul valiliğine tayin edilen ve Haçlılarla mücadeleye memur edilen Mevdûd'un 1110, 1111 ve 1112 yıllarında Urfa bölgesini hedef alan seferleri, kontluğun geleceği açısından dönüm noktası oldu. Mevdûd'un 1113 yılında ölümünden sonra Musul valisi olan Aksungur Porsukî de Haçlılarla mücadeleye devam etti.[5] Bu devamlı seferler yanında, şüphesiz Urfa yöneticilerinin Bizans ve Antakya ile aralarının bozuk olması, Kudüs Krallığı'nda ise bölgeye müdahale edecek bir iradenin bulunmayışı bu fetih için ortamı hazır hâle getiren sebeplerdendir. Buna ilave olarak, İmadeddin Zengî Artuklularla Gerger'de yürütüyor göründüğü mücadele kapsamında II. Joscelin'in şehirden ayrılmasını sağladığı görülür. İmadedin Zengî'nin Artuklu Kara Arslan'ın yardım talebine karşılık veren II. Joscelin şehirden ayrılarak Gerger bölgesine gider. Anlaşıldığı kadarıyla Amid'i kuşatan İmadeddin'e karşı Hısn-ı Mansur ve Gerger üzerinden hareket edecek olan II. Joscelin şehirden çıkmıştır. Harran'da bulunan casuslar vasıtasıyla durumu haber alan İmadeddin Zengî hemen harekete geçecektir. Şehir kuşatılırken mancınık gibi kuşatma aletlerinin de getirildiği görülür. Neticede şehir ele geçirilecek ve Urfa Kontluğu tarihe karışacaktır. Böylece Haçlı hareketinin İslam âleminde yarattığı reaksiyon aşağı yukarı 35 (1110-1144) yıllık sistemli bir mücadeleden sonra el-Cezire'nin Fırat kavsi içinde kalmış olan bölgesini, eski halkından büyük ölçüde arınmış olarak kurtarmış bulunuyordu. 1146'da vurulan son darbe ile sonuç alınmıştır.[6]

Burada meselenin sadece canlanan cihat ruhuyla izahtan daha derin bir arka planı vardır. Zira siyasi konjonktürü iyi takip,

5 Ebru Altan, *II. Haçlı Seferi* (1147-1148), Ankara, 2003, s. 6.
6 Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu*, c. 2, s. 139, 141-145,151.

şehrin müttefikleriyle ilişkilerinin izlenmesi, buna dair casusluk faaliyetleri, neticede şehir yöneticisinin şehirden çıkarılması için uygulanan göstermelik harekât, askerî bir sefer ve kuşatma için uygulanan taktikler, hepsi birden bu mücadeleyi veren askerlerin cihat mefkûresiyle yaptıkları bir hareketle neticeye ulaşmıştır. Burada dikkat çekilmesi gereken bir husus bu mücadelenin devamlı intikal ederek sürmesidir. Mevdûd, Aksungur Porsukî ve İmadeddin Zengî gibi komutanlar Haçlılarla fasılasız bir çatışmayı sürdürmüşlerdir. Başarının önemli nedenlerinden biri de bu sürekli mücadelenin yapılabilmiş olmasıdır. Doğru tedbir ve sürekli mücadele cihat mefkûresini başarıya taşımıştır.

Haçlı Seferleri tarihi incelenirken, tekrar tekrar bahsi geçen iki önemli müessesenin tanımını yapmak yerinde olacaktır. Bugüne kadar ilim âlemimizde haklarında pek çok şey yazılan *atabeylik*[7]

7 "Selçuklularda atabeg unvanı ilk defa vezir Nizâmülmülk'e verilmiştir. Sultan Alparslan Malazgirt Zaferi'nden sonra oğlu Melikşah'ın devlet işlerinde tecrübe kazanması hususunda Nizâmülmülk'ü görevlendirmiş, ona 'Ata Hoca' veya 'Atabeg' unvanını vermiştir. Ancak Nizâmülmülk'ten itibaren bu unvanla birlikte verilen vazife daha sonra yüksek bir devlet memurluğuna dönüşmüştür. Nitekim Selçuklu sultanları bilhassa uç eyaletlerini aile fertleri arasında taksim ederken henüz yaşları küçük olan şehzadelere vasî ve mürebbi sıfatıyla genellikle kumandanlar arasında bir atabeg tayin etmişlerdir. Atabeg olan şahıs, yanında bulunan melikin terbiye ve öğretimi ile ilgilenir, eyaleti onun adına yönetirdi... Selçuklular zamanında önceleri bir unvan olarak ortaya çıkan ve zamanla önemli bir devlet memuriyeti şekline dönüşen atabeglik, sonraları atabeglerin yanlarında bulunan şehzadelerin anneleriyle evlenmeleri sebebiyle daha önemli bir mevki durumuna gelmiştir. Atabegler doğrudan Selçuklu sultanına bağlı olup bulundukları bölgelerde onların nâibi sıfatıyla âdeta yarı bağımsız bir hükümdar gibi hareket ediyorlardı. Ölen bir atabegin yerine bazen oğlu tayin edilirdi ki bu Orta Çağ'da memuriyetlerin babadan oğula intikal etmesi esasına bağlıdır. Sultanlar şehzadelerin herhangi bir tahrike kapılarak isyan etmelerini önlemek gayesiyle atabegleri hem tecrübeli hem de en güvenilir emirler arasından seçerlerdi. Hükümdarların ölümünde meydana gelen taht kavgaları sırasında bazı atabeglerin görünürde nâibi olduğu şehzadeyi tahta çıkarmak, gerçekte ise bütün

ve *memlûk*[8] müesseselerinin siyasi teşkilat sağlayan ve hatta devlete inkılâp eden doğaları ve bu devletlerin Haçlı mücadelesinde oynadıkları yadsınamaz roldür. Selçuklu dünyasında, Türk ve İslam menşeli bu teşkilata müntesip rical atabey iken, zamanla vali ve devlet başkanı olmuşlardır. Aynı durum memlûk asıllı

ülke yönetimini ele geçirmek için iç savaşlara sebep oldukları görülmektedir... Musul Atabegi İmâdüddin Zengi'nin Türkmen asıllı kumandanlarından, Urfa valisi ve daha sonra Musul nâibi olan Zeynüddin Ali Küçük b. Begtegin tarafından Erbil'de kuruldu. Ali Küçük ölünce oğlu Yûsuf'un atabegi olan Mücâhidüddin Kaymaz, Yûsuf'u kardeşi Muzafferüddin Kökböri'ye karşı koruyarak onun Erbil hâkimi olmasını sağladı (1163). Kökböri Bağdat'taki halifeye yaptığı şikâyetten sonuç alamayınca, Musul atabegi olan II. Seyfeddin Gazi'nin hizmetine girdi. Daha sonra da Selâhaddîn-i Eyyûbî'ye tâbi olan Kökböri, kardeşi Yûsuf'un Ekim 1190'da ölümü üzerine Erbil Beyliği'nin başına geçti ve 1232 yılında ölümüne kadar bu Türk beyliği Erbil ve çevresinde hüküm sürdü." Sultanların yanı sıra önemli merkezlerde bulunan melikler de kendi çocuklarına atabeg tayin ederlerdi.", Coşkun Alptekin, "Atabeg", *D.İ.A.*, c. 4, İstanbul, 1991, s. 38-39; P. M. Holt, *Haçlılar Çağı*, (Çev. Özden Arıkan), İstanbul, 1999, s.70.

8 "Esir veya köleler arasından seçilip özel eğitimden geçirildikten sonra hükümdarın muhafız birliğine alınan ve zamanla aristokrat bir sınıf oluşturan ücretli askerler. Sözlükte "mâlik olmak" anlamındaki mülk kökünden türetilen memlûk "mâlik olunan şey" demektir. Çeşitli İslâm ülkelerinde memlûk yerine gulâm ve Kuzey Afrika'da abîd kelimeleri kullanılmıştır. Endülüs'te özel muhafız birliklerinin hemen tamamını oluşturan Slav kökenli paralı askerlere verilen sakâlibe adı da "memlûk" anlamındadır. Muhafız birliklerinde görev yapan, kendilerine has içtimaî ve hukukî statüye sahip memlûkler bir tür profesyonel asker niteliğinde İslâm toplumuna girmişler ve zamanla siyasî iktidarları ele geçiren bir güç hâlini almışlardır. Bunu gerçekleştirirken köle olmalarını yadırgamamışlar, hatta ulaştıkları konumu bir eleme ve seçilme sonucunda elde ettikleri için memlûk kimliğini bir imtiyaz ve asalet belirtisi olarak görmüşlerdir. Memlûk sınıfının ortaya çıkışında bazı önemli kriterler bulunmaktadır. Bunların başta geleni İslâm âlimlerinin uygun bulduğu kölelik statüsünde ve beyaz ırktan olmaktır. Memlûkler, genellikle Kafkaslar'dan ve Orta Asya steplerinden gelen ve Türk diye adlandırılan kavimlerden seçilirdi.", Süleyman Kızıltoprak, "Memlûk", *D.İ.A.*, c. 29, İstanbul, 2004, s. 88-89.

şahıslar için de geçerlidir. Bu dinamik müesseseler, zaafın çıktığı yerde bu siyasi yapıların görev ifa etmelerini sağlamıştır. Burada işleyişin mantığına dair nazari bir bakış olarak İbn Haldun'u hatırlamak yerinde olacaktır. İbn Haldun "Eski ve istikrar kazanmış olan herhangi bir devletin ihtiyarlama ve dağılma çağı başladığında, yeni bir devletin doğuşu ve yeni baştan kuruluşu iki şekilde olur demektedir. Biri: O devletin ve ülkenin uzak bölgelerindeki valileri, devletin ihtiyarlama çağı gelip uzaktaki bölgeleri koruyamadığı için her biri kendi kavmi ve kendisinden sonra yerine geçecek olan hanedanı için bir devlet kurar, bu sülaleden gelenlerin oğulları veyahut hükümdarın azatlıları (gulam veya memlûk) o devleti birbirinden tevarüs ederler.[9] Bunların devletleri yavaş yavaş büyür ve şevket kazanır. Bu valilerin, devleti ele geçirmek üzere birbirini sıkıştırmaları ve devleti paylaşmak ve onu kendilerine tahsis üzere mücadele etmeleri mümkündür, demektedir. Bunlardan hangisinin kudreti daha fazlaysa o, kendisiyle mücadele edenleri yenerek devlete sahip olur." İbn Haldun'a göre diğer bir yol ise; hariçten gelen bir topluluğun eski devletin toprakları ve ahalisine boyun eğdirerek idareyi ele geçirmesidir. *Mukaddime*'de bu duruma, Selçukluların Gaznelileri yenmesi örnek olarak verilmektedir.[10] Bu süreçte ortaya çıkan yapılar cümlesinden olarak, Musul Atabeyliği (Zengîler) ve Memlûk Türk Devleti ortaya çıktı. Her iki devlette de atabeylik ve memlûk müesseseleri bir yandan devlete inkılâp etmiş siyasi suretken diğer yandan Haçlılarla mücadelede önemli roller

9 Aşıkpaşazade tarihini bu tespitten yola çıkarak tekrardan bir deşifreye tabi tuttuğumuzda eserin birinci babında Osmanoğullarının soyunun verilmesinin, *Mukaddime*'de ifade edilen tevarüs zincirini ortaya koyması noktasında yeni manalar edindiği görülecektir, Aşıkpaşaoğlu Ahmed Aşıkî, *Tevarih-i Al-i Osman*, (Düz. Çiftçioğlu N. Atsız), *Osmanlı Tarihleri* I, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1947, s. 92

10 İbn Haldun, *Mukaddime*, (Ter. Zakir Kadiri Ugan), c. 1, İstanbul, 1990, s. 105–114.

oynadılar. Zengîler, İslam dünyasının parçalanmışlığını ortadan kaldırıp bütünleşmeyi sağlamışlar, Haçlılara çok büyük darbeler indirerek nihayet Mısır'ı ele geçirmişlerdir. Selahaddin Eyyûbî bu miras üzerinden Bilâd eş-Şam, Irak ve Mısır'da büyük bir birlik sağlayarak nihayetinde Kudüs fatihi olmuştur. Selahaddin sonrası gelişmelerin bir sonucu olan Memlûk Devleti ise, yeniden birliği sağlayarak, Haçlıların Mısır ve Bilâd eş-Şam'daki varlığını ortadan kaldırıp Akdeniz'i Haçlılara dar etmişlerdir. Türk ve İslam tarihi bir süreklilik ve devamlılığın tarihidir. Osmanlılar bütün bu tarihin son büyük birliğini temsil edecek ve Haçlı saldırılarını uzun süre püskürtecektir. Haçlıların Doğu Akdeniz Türk-İslam hilaline saplanan hançeri birbirini takip eden bu siyasi yapıların mücadelesiyle parçalanarak bölgeden atılmıştır.

Bu cümleden olmak üzere, Haçlı Seferleri tarihinde ilk sefer sonrası kurulan kontluklardan olan Urfa Kontluğu, Haçlıların Doğu'da elde ettikleri toprağın sembollerindendi ve bahsedildiği üzere 1144'te İmadeddin Zengî tarafından yıkılınca[11] 1291'e kadar sürecek olan Haçlı ricatının başladığını kimse düşünmemişti. Bu başarı II. Haçlı saldırısına sebep olacaktır. Zengîler, Nureddin Mahmud ile zirveye çıkan Haçlı mücadelelerinde İmadeddin Zengî ile çok büyük bir başarıya ulaştılar. İbnü'l-Esir, Zengîden önceki durumu şu sözlerle özetleyerek onun başarılarına dikkatleri çekmek istemiştir; "Zengî, idareyi ele aldığında, Frenklerin ele geçirdiği yerler çok genişlemiş, askerlerinin sayısı

11 İbnü'l-Esir, İzzeddin Ebû'l-Hasan, *el-Kâmil fi't-Tarih*, (Çev. Ahmet Ağırakça- Abdülkerim Özaydın), *İslam Tarihi*, c. 11, İstanbul, 1985, s. 95; Coşkun Alptekin, "*Zengi*", *M.İ.A.*, c. 13-14, İstanbul, 1986, s. 531; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, c. 2, Ankara, 1994, s. 143-144; Halil İbrahim Gök, *Musul Atabeyliği Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, Ankara, 2013, s. 50; Gülay Ö. Bezer, "*Zengiler (1127-1233)*", *Türkler*, c. 4, Ankara 2002, s. 260; Birsel Küçüksipahioğlu. "Mosul & Aleppo Governor Imad Al-Dın Zangı's Fıght Agaınst The Crusaders", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, cilt 1, sayı 2, Sonbahar 2014, s. 90-92.

artmış, güçlü konuma geçmişlerdi. Tarihte görülmemiş bir aşağılanmayla karşı karşıya kalan Müslümanlar onların zulüm ve eziyetlerine karşı koyamayacak kadar güçsüzdüler... Rakka ve Harran'ın halkı yaşadıkları zilletten dolayı ölümü arzular olmuşlardı." Türk sultanı Zengî, Haçlılara karşı verdiği mücadeleler sonucu Müslümanların moralini yükseltmiş, İslam dünyasına ait bir kahraman olarak algılanmıştır.[12] İmadeddin Zengî ve sonrası Haçlı mücadeleleri bu bakımdan sadece bir müdafaa değil aynı zamanda moral manada bir dirilişi de ifade ediyordu. İbnü'l-Esir'in sözleri bunun şahidi olarak siyasi parçalanmanın ve askerî acziyetin nasıl yenildiğine ışık tutar.

Haçlı Seferleri tarihindeki mücadelenin şüphesiz Bilâd eş-Şam ve Mısır coğrafyasında önemli köşe taşlarından biri, bu bakımdan Musul Atabeyleri (Zengîler) olacaktır. İşte bu kısım, İmadeddin Zengî sonrası Nureddin Zengî idareyi tam ele geçirene kadarki devletin Musul ve Halep arasında bölündüğü dönemdeki Haçlı mücadelesini anlamaya ve açıklamaya çalışacaktır.

İmadeddin Zengî öldüğünde ardında dört erkek evlat bıraktı: Seyfeddin Gazi, Nureddin Mahmud, Nusretuddin Emir Emiran, Ebû Mulûk Kutbeddin Mevdûd. Bu dört oğul İmadeddin Zengî'nin iki adamı Cemaleddin Muhammed el-Isfahani ve Selahaddin Yağısıyanî sayesinde babalarından kalan mülke hâkim olabildiler. Bunlardan Seyfeddin Gazi Musul, Nureddin Mahmud Halep'te hâkim oldu. Cemaleddin Isfahanî Seyfeddin Gazi'nin yanında yer alırken, Selahaddin Yağısıyanî ise Nureddin Mahmud'un yanında idi. Diğer kardeşlerden Kutbeddin Mevdûd Seyfeddin Gazi'nin, Nusretuddin ise Nureddin Mahmud'un

12 İbrahim Ethem Polat, "Arap Edebiyatı Üzerinden Türk Tarihine Bir Bakış", http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/POLAT-%C4%B0brahim-Ethem-ARAP-EDEB%C4%B0YATI-%C3%9CZER%C4%B0NDEN-T%C3%9CRK-TAR%C4%B0H%C4%B0NE-B%C4%B0R-BAKI%C5%9E.pdf(03.04.2017), s. 322.

yanında yer aldı.[13] Sultan Mesud, aralarındaki iyi ilişkiler ve kendisine duyduğu güven dolayısıyla Seyfeddin Gazi'nin Musul hâkimiyetini onayladı. Babasının vefatı sırasında yanında bulunan kardeşi Nureddin Mahmud ise bahsedildiği üzere Halep'e giderek şehri hâkimiyeti altına aldı. Böylece Musul Atabeyliği'nin Suriye ve el-Cezire'deki toprakları Halep ve Musul merkez olmak üzere ikiye bölünmüş oldu.[14] Zengîlerin iki büyük kolu Musul ve Halep dışında Sincar (1170-1220), Cezire-i İbn Ömer (1180-1251) ve Şehrizor'da (1211-1245) hüküm süren üç küçük kolu daha vardır.[15] Böylece, İmadeddin Zengî'nin birlik yolunda sağladığı gelişmeler sonrasında yeni bir bölünme dönemine girilmiş oluyordu. Devlet, Seyfeddin Gazi cephesinde iç sıkıntılara ek olarak Abbasiler, İran ve Irak Selçukluları, kuzeyden Anadolu Selçukları, Danişmendliler ve Bizans ile; Nureddin Mahmud tarafında ise Dımaşk Atabeyliği ve Bilâd eş-Şam'a yayılmış olan Haçlılar gibi iki büyük mesele ile uğraşmak zorunda kalacaktır.[16] Musul atabeyleri, özellikle İmadeddin Zengî ve atabeyliğin Halep kolunun kurucusu Nureddin Mahmud Zengî, Haçlılara karşı verdikleri mücadelelerle İslam dünyasının ümidi, Hristiyanların ise korkulu rüyası oldular. Nureddin Mahmud zamanında el-Cezire, Suriye ve hatta Mısır'da siyasi birliğin sağlanması, sosyal ve ekonomik gelişme yanında Haçlılara karşı kazanılan büyük zaferlerin de zeminini oluşturdu.[17]

---

13 İbnü'l-Esir, *Tarih el-Bahir fi Devlet el-Atabekiyye bi'l-Musul*, (Tah. Abdulkadir Tuleymat), Kahire, s. 76, 85-86; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi et-Tarih*, c. 9, Beyrut, 1968, s. 12-13; İbn Vasıl, *Müferric el-Kürub fi Ahbar Beni Eyyûb*, (Tah Cemaleddin Şeyyal), c. 1, Kahire, 1953, s. 110.

14 Gülay Öğün Bezer, "Seyfeddin Gazi I, *D.İ.A.*, c. 37, İstanbul, 2009, s. 31.

15 Bezer, *Zengiler*, s. 271.

16 Süheyl Takkuş, *Tarih Zengiyyîn fi Musul ve Bilad eş-Şam*, Beyrut, 1999, s. 168-169.

17 Bezer, *Zengiler*, s. 271-272.

Selçukluların Haçlılarla ilk çarpışmasından sonra gerek Anadolu gerekse Büyük Selçukluların doğrudan müdahale edememesi nedeniyle mücadele zaman zaman bölgedeki sultanlar gerekse de bölünmüş yapılar içinde emirler vasıtasıyla sürdü. İlgazi, Sökmen, Tuğtekin, Aksungur Porsukî ve Belek Gazi gibi emirler Selçuklu sonrası bölünmüş yapı için birbirini izleyen müttehid bir mücadele cephesi oluşturmuş, I. Kılıçarslan, Sultan Mesud, II. Kılıçarslan, İmadeddin Zengî, Nureddin Zengî, Selahaddin Eyyûbî ve Baybars gibi büyük sultanlar nöbet kendilerine geldiğinde bu mücadelede yerlerini almışlardır. İmaddedin sonrası devir yeni bir küçülme ve bölünme dönemi olarak görülebilir. Haçlı mücadelesinin dinamiği olarak zaman içinde yükselişler olmuş, arada bölünmüş seviyede bu mücadele kesintisiz sürmüştür. İmadeddin sonrası devir ile Selahaddin sonrası devir aynı Selçuklular sonrası devir gibi bu bölünmüş yapıların mücadelesini temsil eder. Nihayet Memlûklere ulaşan süreçte 1099'da başlayan serencam 1291'de sonuçlanacaktır. Eğer İslam dünyası siyasi bölünmüşlüğüne ve renkliliğine karşılık müşterek kültürel bir birlik yapısı, zihniyet dünyası ve medeniyet zeminine sahip olmasaydı bu kadar uzun süren, nesiller boyu devam eden mücadelenin başarıyla tamamlanması mümkün olamazdı.

İmadeddin Zengî sonrası Musul ve Halep olarak bölünen Zengîlerin arasında gerek ailevi bağlar gerekse de Bilâd eş-Şam'a dağılmış durumda bulunan Haçlılar nedeniyle sıkı ilişkiler söz konusu olmuştur. Haçlıların yerleştikleri sahil bölgesinden sonraki hedefleri Halep ve Dımaşk istikametinden içeri doğru yayılmak oldu. Bu bakımdan bu ilişkilerde Halep, Haçlıların karşısındaki ilk savunma hattını oluşturuyordu. Antakya, Trablus ve Kudüs'te söz konusu olan Haçlı varlığı karşısında Halep hedef olması hasebiyle tabii olarak ilk savunma hattını oluşturuyordu. Seyfeddin Gazi ve Nureddin Mahmud'un babalarının siyasetine bağlı kalarak Haçlılara karşı koyma siyasetine devam ettiler; bu noktada devlet bölünse de mücadele iradesinde bir değişiklik

olmadı. Devletin yaşadığı bölünmenin düşmanları açısından fırsata dönüşmemesi için dayanışmanın hayati derecede önemli olduğunu idrak eden Halep ve Musul hâkimleri, ellerinden geldiğince işbirliği içinde oldular.[18] Bu hususta P. M. Holt "Zengî'nin oğulları arasında genel olarak dostane ilişkilerle sürdürülen bu düzenlemenin iki sonucu oldu. Nureddin, Bereketli Hilal'in doğu kesimindeki gelişmelerle uğraşmak durumunda kalan babasının asla imkân bulamadığı bir şekilde, dikkatini Suriye siyasetine ve Franklara karşı yürütülen cihada vermeyi başardı."[19] değerlendirmesini yapar. Nureddin Zengî daha II. Haçlı orduları Doğu'ya ulaşmadan önce, babasının politikasını takip ederek, Antakya, Trablus ve Kudüs Haçlı devletlerinin doğusunda güçlü bir İslam birliği kurmaya çalışıyordu. Çünkü bu birlik kurulduktan sonra Doğu'daki Haçlılarla mücadelenin başarılı olacağına inanıyordu.[20] Nureddin Mahmud Zengî bölgede bölünmüşlükten birliğe varan, güçlü liderlikle sürdürülen, siyasi ve askerî derinliği olan bir yapının Haçlılara karşı başarılı olacağını düşünerek bu uğurda çalışan ve nihayetinde Mısır'a kadar genişleyen bir harekâtı sürdüren bir hükümdar oldu. Ancak Nureddin Mahmud bu zamana kadar kardeşi ve halefleri ile nihai yol ayrımına kadar ittifak hâlinde mücadeleyi sürdürdü. Nihayet babasının sağladığı birliği ilerleyen zamanda daha da genişletmeye muvaffak olacaktır. Bu ittifakın ilk büyük imtihanı ise Urfa Kontluğu'nun yıkılmasına tepki olarak düzenlenen II. Haçlı Seferi olacaktır.

18 Takkuş, *Zengiyyin*, s. 169.
19 P. M. Holt, *Haçlılar Çağı*, (Çev. Özden Arıkan), İstanbul, 1999, s. 43.
20 Altan, *İkinci Haçlı Seferi*, s. 50.

HAÇLI SEFERİ'NİN KARŞISINDA ZENGÎLER: HALEP-MUSUL DAYANIŞMASI

İmadeddin Zengî'nin Urfa'yı fethi ve buradaki kontluğa son vermesi II. Haçlı Seferi'nin teşkiline sebep oldu. Bu Haçlı seferi, sözde Urfa Kontluğu'nun kaybedilmesi üzerine düzenlenmiş olmasına rağmen ilginçtir ki, sefer için düzenlenen fermanda Urfa'nın geri alınması hiç konu edilmemiştir; özellikle Kudüs kilisesinin büyük bir tehlikeyle karşı karşıya olduğu ve Müslümanlara karşı savunulması gerektiği vurgulanmıştır.[21] Haçlılar için stratejik hedef Kudüs olduğu için ilk sefer sonrası kurulan siyasi yapıların manası bu merkeze oranla ölçülmekteydi. Lakin Haçlıların Urfa'yı kaybederek büyük bir gerileme sürecine girdikleri bir gerçektir. Urfa'nın kaybedilmesi Haçlıların sahil bölgesine sıkışıp kalmalarıyla İmadeddin Zengî'nin zaferi Haçlılara karşı Müslüman toparlanmasının ilk önemli aktörü olarak öne çıkmasını sağlayacaktır.[22] Artık savunma durumundan saldırı konumuna geçiliyordu. Taarruzun başladığı bu dönemde İmadeddin Zengî'nin şehir savunmaları merkezli bölge müdafaası tek çatı altında daha geniş bir bölge savunmasına dönüşmüştü. Haçlıların kıyı şeridi dışındaki tek üssü olan Urfa'nın kaybedilmesi ile onlar açısından mevcut kalkanı kıracak daha güçlü bir darbe ihtiyacını söz konusu kılmıştır. İşte tam burada II. Haçlı Seferi vuku bulur. 1147-1149 tarihleri arasında vaki bu sefer Avrupa'nın iki büyük Katolik kralı olan Alman Kralı III. Konrad ve Fransa Kralı VII. Louis'nin katıldığı büyük bir hareket olacaktır. Bu bakımdan, İmadeddin sonrası Haçlı-Zengî mücadelesinde en önemli olaylardan biri olarak sefer, bu döneme damgasını vuracaktır. Haçlıların hedefinde, 1190'a kadar sürecek olan, Anadolu üzerinden Bilâd eş-Şam'a ulaşma stratejisinin cari

21 Altan, *İkinci Haçlı Seferi*, s. 10, 13-14.

22 Carole Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, (Çev. Nurettin el-hüseyni), İstanbul, 2015, s. 138.

olduğu bu devirde, bu sefer de bu yol üzerinden gerçekleşecektir.[23] İlk seferin ardından Haçlıların kurduğu kontluk olması, Hristiyanlar açısından taşıdığı dinî anlam, Haçlıların Doğu'da kurdukları yapının en önemli temel taşlarından biri olan bu şehrin Zengîlerin eliyle Müslümanlara geçmesi binanın taşlarından birinin sökülmesi anlamına geliyordu; yıkılma tehlikesine karşı acil önlem alınmalıydı.[24] Halep bölgesine ve Bilâd eş-Şam'a kuzeyden vaki olabilecek tehditlerin önemli bir merkezi ortadan kaldırılarak bugünün Güneydoğu Anadolu'sunu kapsayan bir savunma hattı tahkim edilmiştir. İbn Munir böylesi sonuçları olan bu başarıyı şu beyitlerle alkışlar: "Günleriyle krallar sana feda olsun! Onları perişan eden senin günlerin daim olsun! Bakışların (Frenklerin) ayaklarını yerden kesti. Cesaretinse cesurluklarını sona erdirdi. Artık sana teslim olmayan kalplerin Müslümanlığı geçersizdir. Ey dulların ve yetimlerin adaletin ölüm haberini verdiğinde adaleti koruyan Putlarıyla mihrapları aşağılayan bir milletten dini kurtaran!"[25]

Haçlıların sefer öncesi toplantılarında iki farklı görüş öne çıkmıştı. Stratejik olarak sahildeki varlıkları ve Fırat'ın doğusuna doğru ilerlemek bakımından Halep ve Dımaşk, kurulan hattın önemli iki merkeziydi. Yapılan görüşmelerde Antakya, Urfa ve Trablus kontlarının Halep'te Nureddin Mahmud'un üzerine gitmesi gerektiği savunulurken, Kudüs idaresi Dımaşk üzerine sefer yapma görüşündeydi. Zira Dımaşk, Bilâd eş-Şam hâkimiyeti doğrultusunda onlar için kıymetli bir siyasi ödül

23 Işın Demirkent, "Haçlılar", *D.İ.A.*, c. 14, İstanbul, 1996, s. 533-534; Ebru Altan, *II. Haçlı Seferi (1147-1148)*, Ankara, 2003, s. 114-117; Ebru Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", *Belleten*, c. LXV, sayı: 243, (Ağustos 2001), s. 582; David Nicolle, II. Haçlı Seferi 1148. (Çev. L. Ece Sakar). İstanbul, 2011, s. 78-87; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. II (Çev. Fikret Işıltan), Ankara, 2008, s. 231-239.

24 Takkuş, *Zengiyyin*, s. 171.

25 Polat, "Arap Edebiyatı", s. 322.

olacaktı. Haçlılar aynı zamanda Mısır, Bilâd eş-Şam ve Cezire'deki Müslümanların irtibatını kesme şansı kazanacaktı. Ancak diğer taraftan Dımaşk ile ticari ilişkiler kurmuş olan Haçlılar buradaki yöneticilerin de tesiriyle Nureddin Mahmud'a saldırıp Halep'te onu ezmeyi kendi maslahatlarına uygun buluyorlardı. Haçlıların genel ve yerel maslahat planları karşı karşıya gelmiş ve nihayetinde bu iki görüş arasında Kudüs'ün savunulduğu Dımaşk'a saldırı perspektifi nihayetinde kabul görmüştü.[26] İşte bahsedilen İmadeddin Zengî'nin Urfa'yı fethi sebebiyle düzenlenen II. Haçlı Seferi'ne katılan ve Nisan 1148'de Filistin'e ulaşan Haçlı ordularının ilk hedefi mezkur tartışmalar sonucu Dımaşk Atabeyliği toprakları oldu. Dımaşk'ın kuşatılması üzerine Vezir Muînüddin Üner, I. Seyfeddin Gazi'ye âcil yardım çağrısında bulundu. Büyük bir orduyla Musul'dan yola çıkan I. Seyfeddin Gazi, Halep'ten kardeşi Nureddin Mahmud'u da alarak Humus'a geldi. Böylece Musul, Halep ve Dımaşk Haçlılara karşı el ele vererek savunmaya geçiyorlardı. Bu olay I. Seyfeddin Gazi ile kardeşi Nureddin Mahmud'un Dımaşk kuşatması sebebiyle iş birliklerinin ilk numunesi olacaktı. Büyük orduların saldırdığı bir dönemde parçalanmış görünen Bilâd eş-Şam siyasi yapıları bir araya gelerek savunma pozisyonu alıyorlardı. Bu yolda atabeylerin birleşerek bu bölünme ve zaaf döneminde büyük bir tehlikeyi göğüsleyerek, sahildeki Haçlı kamasına desteğe gelenlere karşı büyük bir kalkan teşekkül etmiş oluyordu. Büyük Haçlı gücü Banyas üzerinden Dımaşk'a ulaştı. Bu sırada Dımaşk'ın idaresi Muciruddin Abak b. Muhammed b. Börü b. Tuğtekin'de idi. Onun idaredeki zaafı nedeniyle Muinuddin Üner işleri ele almıştı. İşte bu şartlarda Üner bahsedildiği gibi bölgenin en güçlü emiri olan I. Seyfeddin Gazi'den yardım istedi.[27] I. Seyfeddin

---

26 Takkuş, *Zengiyyin*, s. 174.

27 İbn Kalanisî, *Tarih Dimaşk*, (Tah. Süheyl Zekkar), Dımaşk, 1983, s. 462-464; İbnü'l-Esir, *El-Bahir*, s. 89; Sıbt İbn el-Cevzi, *Mirat ez- Zaman fi Tarih el-Ayan*, c. 8, Dairetül Maarif el-İslamiyye, Hindistan, Tarihsiz, s.

Gazi Musul'dan hızla yola çıktı, yanında kardeşi olduğu hâlde Humus'a ulaştılar ve burada yanlarında sayısının 70 bin olduğu ifade edilen bir güç toplandı.[28] Üner, Kudüs ile ilişkilerinde Müslümanlar aleyhine dönen ters ittifaklarıyla tanınmış biriydi. Bu yüzden I. Seyfeddin Gazi tedbirli davranmıştır. I. Seyfeddin Gazi'nin şehre bir naib gönderme hususunda ısrarı karşısında tedirgin olan Dımaşklı yöneticiler, I. Seyfeddin Gazi'nin Dımaşk'ı alması durumunda Filistin'deki Haçlı varlığının sona ereceğini söyleyerek Haçlıları çekilmeye ikna ettiler. Zira Üner, Zengî kuvvetlerinin Dımaşk'a girerse bir daha çıkmayacağını biliyordu. Görüleceği üzere bölgede tüm yaşanan felaketlere ilave olarak Haçlılarla asimetrik ilişkiler ve ittifaklar söz konusu olabiliyordu. Ancak bunlar mevzi maslahat endişelerinden kaynaklı olup uzun süreli ve tam bir bağımlılık ilişkisi düzeyinde hiçbir zaman çıkmıyordu. I. Seyfeddin Gazi, Haçlıların Dımaşk'tan ayrılmasının ardından Nureddin Mahmud'un Üner ile birlikte Haçlıların elindeki Ureyme (Arîme) Kalesi'ne karşı düzenlediği sefere (1148) büyük bir kuvvet gönderdi. Haçlıların yenilgiye uğratılması ve kalenin tahrip edilmesinden sonra ordular Humus'ta bulunan I. Seyfeddin Gazi'nin yanına döndü. Nureddin Mahmud, aynı yıl Halep'e saldırmayı planlayan Haçlıları Yağra'da ağır bir hezimete uğrattı (Kasım-Aralık 1148) ve aldığı esirlerden bir kısmını I. Seyfeddin Gazi'ye gönderdi. Bu durum Seyfeddin Gazi'nin bu savaşta da Nureddin Mahmud'a yardım ettiğini göstermektedir.[29] Burada Halep-Dımaşk arasındaki hattın içinde Hama ve Humus'un da yer aldığı ve mezkur kalkanı tahkim ettiği görülür. Bu noktada bölgede İmadeddin

196-198; Takkuş, *Zengiyyin*, s. 175; Halil İbrahim Gök, *Musul Atabeyliği Zengiler*, Ankara, 2013, s. 70-71.

28 İbnü'l-Esir, *El-Kâmil*, c. 9, s. 20; Sıbt ibn el-Cevzi, *Mirat*, c. 8, s. 198; Takkuş, *Zengiyyin*, s. 175.

29 Bezer, " Seyfeddin Gazi I", *D.İ.A.*, c. 37, s. 31; İbnü'l-Esir, *El-Bahir*, s. 89; Gök, *Musul Atabeliği*, s. 73.

Zengî sonrası dönemde toparlanma çabalarının devam ettiği görülecektir. Bu cümleden "Nureddin Mahmud Zengî, II. Haçlı Seferi orduları bölgeye ulaşmadan önce babasının politikasını takip ederek Antakya, Trablus ve Kudüs Haçlı devletlerinin doğusunda güçlü bir İslam birliği kurmaya çalışıyor, bu birlik kurulduktan sonra Haçlılarla yapılacak mücadelenin başarıya ulaşacağına inanıyordu. Bundan dolayı babası Zengî'nin ölümü üzerine Vezir Muînüddîn Üner'in hâkimiyetine giren Dımaşk'ı ele geçirmek Nureddin'in başlıca hedefi idi. Ancak Nureddin bu imkânı hemen bulamadı ve başlangıçta bir anlaşma yapmak zorunda kaldı."[30] Üner, görüleceği üzere, bu seferde Zengîlerin yardımı sayesinde bu saldırıyı savuşturabilmiştir. Ancak Nureddin Mahmud'un birlik projesi durmaksızın devam edecektir. II. Haçlı Seferi'nin bu şekilde savuşturulması Zengîlerin Musul ve Halep kuvvetlerinin gerek Dımaşk yöneticileri gerekse Haçlılar üzerinde oluşturduğu baskı sonucu savuşturulduğu görülür. Bu iki Türk komutan dedeleri ve babalarının izinde Haçlıların bu büyük saldırısının sonuç almadan bitip sönmesini sağladılar. Anadolu'dan geçemeyen Haçlılar, Bilâd eş-Şam'da da böylece aradıklarını bulamadılar. Haçlıların "kutsal toprakları" kurtarma bahanesiyle yeni topraklar elde etme gayretleri Türkiye'de Türkiye Selçukluları ve Bilâd eş-Şam ve el-Cezire'de buralardaki Selçuklu devletçikleri, atabeylikler gibi yapılarla Haçlılara kapatılmıştır.

Bu olaydan sonra, Üner Baalbek'e gelerek Nureddin Mahmud ile görüşerek iş birliğini artırma teklifinde bulundu. Bunu kabul eden Nureddin, Üner ile görüşürken Trablus Kontu II. Raymond'dan Hısnü'l-Arime'yi ele geçirmeleri konusunda onları teşvik eden bir mektup aldılar. Trablus kontu burayı Bertrand'dan almalarını tavsiye ediyordu. Bu kişi Toluz kontunun torunu idi

30 Bezer, *Zengiler*, s. 268; Ebru Altan, "Nur al-dın Mahmud b. Zangı (1146-1174): One of the Prominent Leaders of the Struggle Against the Crusaders", *Tarih Dergisi*, Sayı 59 (2014/1), İstanbul 2014, s.59

ve II. Haçlı Seferi sırasında tüm Trablus'a hâkim olmak istemiştir. Haçlılar arasında da görüleceği üzere rekabetler ve asimetrik ittifak çabaları da eksik olmuyordu. Nureddin Mahmud bu fırsatı değerlendirerek derhâl kaleye yöneldi. Üner ile birlikte kuşatmadayken I. Seyfeddin Gazi'den asker yardım talebinde bulundu, abisi de ona İzzuddin Ebi Bekir ed-Debisi komutasında kuvvet gönderdi. Kuşatılan kale ele geçirilip surları yıkıldı ve Bertand da dâhil içerdekiler esir edildi. Bu sefer sonucu Nureddin Halep'e dönerken Musul askeri de Humus'a döndü.[31]

MUSUL'DA KUTBEDDİN MEVDÛD DÖNEMİ: DAYANIŞMANIN DEVAMI

I. Seyfeddin Gazi'nin 1149'da vefatını müteakip kardeşi Kutbeddin Mevdûd Musul'da yönetimi devraldı. Kutbeddin Mevdûd başa geçtikten sonra Nureddin Mahmud ile bir gerginlik yaşanmışsa da bunun izalesi sonrası iki kardeşi arasındaki kurulan ittifak Haçlılara karşı mücadele sahasında kendini gösterdi. Bu ittifak, bölgedeki Haçlılara karşı konulması ve ellerindeki şehirlerin istirdadı suretiyle sonuçlar verdi. Henüz geniş çaplı bir lider hâkimiyetinde çatı kuramayan Türk-İslam dünyası bu suretle toparlanma ve direniş sürecini devam ettirecektir.

Nureddin Mahmud'un bu süreçte bazı Haçlı saldırılarına karşı müdafaa çabaları söz konusudur. 1153'te Haçlıların Askalan Kuşatması sırasında Nureddin'in Askalan'a yardım için harekete geçtiği görülür. Burası Filistin'de Müslümanların tek limanı durumundaydı.[32] Nureddin, hazırlıklarını tamamladığında ona Dımaşk Hâkimi Mücîreddin Abâk da katıldı (10 Nisan 1153). Sayısı yaklaşık 10 bin süvari ve yayayı bulan Müslüman ordusu,

31 İbn Kalanisî, *Zeyl Tarihi Dımaşk*, s. 466-467; İbnü'l-Esir, *El-Bahir*, s. 90; Takkuş, *Zengiyyin*, s. 177.

32 Coşkun Alptekin, *Dımaşk Atabeyliği (Tog-Teginliler)*, İstanbul, 1985, s. 158.

ilk önce İflîs olarak bilinen kaleyi kolayca ele geçirip buradaki Haçlı ve Ermenileri etkisiz hâle getirdiler. Sonrasında Nureddin Mahmud ve Mücîreddin Abâk, 26 Mayıs 1153 Cumartesi günü Banyas'a indiler. Banyas kuşatması başladığı sıralarda Nureddin'e Askalan'dan ısrarla yardım çağrısı geliyordu. Bu noktada yaşananlara dair kaynaklarda açık bir kayıt yoktur. İslam ordusunda bir anlaşmazlığın baş göstermesi üzerine apar topar Mücîreddin Abâk Dımaşk'a, Nureddin de Humus'a çekildi.[33] Nureddin Mahmud bir yandan ittifak hâlinde direniyorken diğer yandan birliği kurma düşüncesinden vazgeçmeden çalışıyordu. Nureddin Haçlıların Dımaşk'ı ele geçirmesinde korkuyordu, zira Dımaşk düşerse Suriye'de Müslümanların durumu ciddi tehlikeye düşebilirdi. Bu sebeple bu olaydan bir sene sonra 1154'te Dımaşk ve 1155'te Atabeyliğin son şehri Baalbek Nureddin tarafından ele geçirildi.[34] Böylece Nureddin Mahmud, Bilâd eş-Şam'ı birleştirme noktasında amacına ulaşmış oldu. Runciman'ın tespit ettiği üzere, "Dımaşk'ın Nureddin tarafından fethedilmesi, Baudouin'nin Askalan'ı zabtetmesini kat kat telafi eden bir muvaffakiyet idi. Nureddin'in arazisi şimdi Urfa'dan Mâverâ-yı Ürdün'e kadar bütün Frank devletlerinin doğu sınırları boyunca uzanmaktaydı. Sadece Şeyzer gibi az sayıda küçük Müslüman emirliği Suriye'de bağımsızlığını muhafaza ediyordu. Frank arazisinin daha büyük ve yardım kaynaklarının daha verimli olmasına mukabil, Nureddin'in üstünlüğü onun elindeki bütün kuvvetlerin bir kumanda altında birleşmiş bulunması ve Franklarda olduğu gibi, ukalâ vassallar tarafından hareketlerinin baltalanması tehlikesinden uzak olması idi. Yıldızı parlamakta devam ediyordu." Bilâd eş-Şam'ı birleştiren Nureddin Mahmud artık Dımaşk-Halep cephesini bizzat liderliği altında yönetebile-

33 Serkan Özer, "Haçlıların, Askalân Şehrini Zaptı The Capture Of The City Of Ascalon By Crusaders ", *TAD*, c. 34, sayı 58, 2015, s. 535.
34 Alptekin, *Dımaşk*, s. 159-160.

cek, Haçlılarla mücadeleye tamamen yönelebilecek ve Haçlıları bölgeden atacak girişimlerde bulunabilecekti. 1157'de Şeyzer'i ele geçirmesi Kuzey Suriye'de durumunu daha da güçlendirmiştir. Hama, Şeyzer, Kefertâb, Maarretünnuman, Efamiye, Humus, Hısn el-Ekrâd, Lazkiye, Trablus, Antakya ve Ba'rîn gibi şehirlerde büyük can ve mal kaybına sebep olan depremin (552/1157) ardından Nureddin, Haçlıların saldırısına fırsat vermeden bu şehirlerdeki kaleleri kısa süre içinde tekrar yaptırdı.[35] Bu yolla şehirler ve kaleler üzerinden kurulan hattın bozulmaması için elinden geleni yaptı. Büyük birlik idealini gerçekleştirmek için bu yolda azami gayret sarf etti.

Kudüs yolunda mücadele bu suretle devam edecek lakin fetih ona değil onun ocağında yetişen başka bir müstakbel sultana nasip olacaktır. Her hâlükârda, İmadeddin ve Nureddin Zengî'in birlik mefkûresi ve bu yolda döşedikleri taşlar olmasa Selahaddin'in o yoldan Kudüs'e varması mümkün olamayacaktı. Kudüs'e giden yolun taşları Halep, Dımaşk, Musul ve hatta Mısır'ın birleşmesiyle mümkün oldu. Süregiden mücadeleler sırasında, ileride bahsedileceği üzere, V. Haçlı Seferi'nde Selahaddin'in fethinden sonra bir kere daha elden çıkan şehir 1244'te tekrar nihai olarak ele geçecek ve 1917'ye kadar Müslümanların elinde kalacaktır.

Kudüs genel çerçevede bir İslam tarihi meselesidir. Süregiden bir zihniyetin ve faaliyetin Kudüs merkezli icrası bu süreçte görülür. Kudüs dinî manasıyla bir kurucu özelliğe sahip iken tarihî süreçte bu özelliğin gerçekleştiği yer olacaktır. Hz. Ömer'in burayı fethetmesiyle başlayan bir süreçtir. Selahaddin Eyyûbî'nin verdiği amanda Hz. Ömer'in amannamesine atıf olması ve bu ikisine Fatih Sultan Mehmed ve Yavuz Sultan Selim'in Kudüs ferman ve amannamelerinde atıf yapılması, mezkur süregiden

35 Bahattin Kök, "Nureddin Zengi, Mahmud", *D.İ.A.*, c. 33, İstanbul, 2007, s. 260.

zihniyete ve Kudüs merkezli bir sürece işaret ederek bahsedilen tespitlerin temelsiz bir hamaset olmadığını ortaya koyar. Kudüs bu süreçte adalet ve hukukun şehri olarak inanç merkezli manasına kavuşarak Türk-İslam yüzyılları boyunca işlevini deruhte edecektir.

Musul Atabeyi Mevdûd, üstünlüğünü kabul ettiği ağabeyi Nureddin Mahmud'un Haçlılarla olan savaşlarına asker göndermek suretiyle yardımda bulunmuştu. Nitekim Nureddin Mahmud 1157 yılında ağır bir hastalığa yakalandığında Haçlıların Halep'e saldırma hazırlığında olduklarını öğrenen Mevdûd hemen Ali Küçük kumandasında bir ordu gönderdi. Musul kuvvetlerinin Halep askeriyle birleşmesinden çekinen Haçlılar geri çekildiler.[36]

Nureddin Mahmud 1163'te Mısır'da I. Amaury ile çarpışan Şirkuh'a karşı Bilâd eş-Şam Haçlılarının ona yardım etmemesi için onlarla savaşmaya karar verdi. Ayrıca Haçlılar, Nureddin'in hastalığından yararlanarak Harim'i ele geçirmişler; daha sonra da kendisini Hısnü'l-Ekrâd önlerinde yenilgiye uğratmışlardı. Bunun üzerine cihat çağrısı yapan Nureddin Mahmud bölgedeki Müslüman-Türk yöneticilerinden yardım istedi. Kutbeddin Mevdûd da Musul askeriyle birlikte hazır oldu. Bu süreçte Haçlılar, Antakya Kontu III. Bohemond, Trablus Kontu III. Raymond, Bizans Kilikya Hâkimi Konstantin, Ermeni Hâkimi II. Toros, Hospitalierler ve Tapınakçılardan oluşan bir ittifak kurmuşlardı. Musul askerinin büyük rol aldığı bu çarpışmada Zengîler zafer kazanırken akabinde Nureddin Mahmud Harim Kalesi'ni fethetti. Bu zaferden sonra izin alan Musul askeri ülkelerine geri dönmüşlerdir.[37] Bu yolla Bilâd eş-Şam bölgesinde Haçlıların önü

36 Bezer, *Zengiler*, s. 269.

37 İbnü'l-Esir, *El-Bahir*, s. 123-125; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil*, c. 9, s. 86; Takkuş, *Zengiyyin*, s. 181-182; Bezer, *Zengiler*, s. 269.

kesilerek, önemli bir kale ele geçirilmiştir. Türk-İslam müttefik güçleri bölgedeki Haçlı saldırısını bir kere daha önlemişlerdir.

Nureddin Mahmud ve Kutbeddin Mevdûd iş birliğinin son büyük olayı 1167'de Harim fethinden sonra Trablus Kontluğu üzerine yapılan seferdir. Hazırlıklarını yapan Kutbeddin Mevdûd, Zeyneddin Ali Küçük ile birlikte Humus'a geldi. Kardeşiyle buluştuktan sonra harekete geçtiler, Hısnü'l-Ekrad civarına hücum ettiler ve buradan Trablus'un kuzeydoğusuna yöneldiler. Arka'ya vardılar. Cebele'yi kuşatıp burayı yıktılar. Akabinde el-Arime ve Safita'yı fethettiler. Bundan sonra Humus'a dönerek burada Ramazan'ı birlikte geçirdiler. Bundan sonra Banyas'a yönelerek Hunin Kalesi surlarını tahrip ettiler. Bu askerî harekâttan sonra Kutbeddin Mevdûd Fırat kenarında kendisine ıkta edilen Rakka'yı da alarak geri döndü.[38]

Haçlılara karşı Fırat'ın doğusuna geçemeyecekleri gösterilirken, bir taraftan Nureddin'in Musul ile işbirliği hâlinde ve birlik siyasetini sürdürerek savunma hattını tahkim etmiştir. II. Haçlı Seferi'ni savuşturan, Dımaşk'a girmeye çalışan Haçlıların kuzeyde başaramadıklarını güneyden halletme teşebbüsleri boşa çıkarılmış, zaaf oluşturabilecek dönem akabinde iki kardeşin ittifakı ile güçlenerek aşılmış, nihayetinde Nureddin Mahmud Zengî'nin savunma hattına Mısır'ı ilavesi ile İslam dünyası hem kendi içindeki mezhepsel bölünmüşlükten kurtulmuş hem de Haçlılar karşısında daha geniş ve güçlü bir savunma sathı ortaya çıkmıştır.

MUSUL'DA II. SEYFEDDİN GAZİ DÖNEMİ: BÖLÜNEN GÜÇ

1170 senesinde Kutbeddin Mevdûd'un vefatı ile Halep ve Musul arasındaki ittifakın da sonuna gelinmiştir. Atabeyliğin başına geçecek kişi konusunda anlaşmazlık var olan birliği bir

38 İbnü'l-Esir, *El-Kâmil*, c. 9, s. 86, 99; Takkuş, *Zengiyyin*, s. 182.

çekişmeye dönüştürmüştür. 1172 yılında Nureddin Mahmud Zengî'nin Antakya ve Trablus bölgesinde Haçlılara karşı giriştiği bir sefere muhtemelen II. Seyfeddin Gazi'ye bağlı birlikler de katıldı. Bu seferin sebebi 1172'de Haçlıların Lazkiye'de Mısır'dan Bilâd eş-Şam'a gelen ticari emtia taşıyan gemilere el koymalarıdır. Bu durum Nureddin Mahmud ile aralarındaki antlaşmanın ihlali demek oluyordu. Nureddin Mahmud gemilerin iadesini istemişse de bunun Haçlılar tarafından reddedilmesi üzerine bir sefere karar vermiştir. Bu sefere Bilâd eş-Şam, el-Cezire ve Musul'dan kuvvetler katıldı. Önce Araka üzerine yürünerek kuşatılıp çevresi tahrip edilir. Nureddin'in askerlerinden bir grup ise el-Arime ve Safita'yı fethetti. Bu askerî seferin baskısı ile Haçlıların aldıkları gemileri ve ellerindekileri teslim etmeyi kabul ettikleri görülür.[39] 1173-74'te Nureddin Mahmud, Mısır'a yapacağı sefer sırasında Haçlılara karşı Dımaşk'ın güvenliğini sağlamak üzere Musul başında yer alan II. Seyfeddin Gazi'yi yanına çağırdı. Ordusuyla birlikte Suriye'ye doğru ilerlerken Nureddin Mahmud'un ölümüyle Halep Atabeyliği'ne tâbi olmaktan kurtulan II. Seyfeddin Gazi, amcasının vefatını onun daha önce zapt ettiği Musul Atabeyliği'ne bağlı toprakları geri almak için bir fırsat kabul etti ve Harran, Nusaybin, Habur, Urfa, Suruç, Rakka, Cezire-i İbn Ömer'i (Cizre) ele geçirdi.[40] II. Seyfeddin Gazi'nin ileri görüşlü olmayan siyaseti Musul ve Halep arasındaki birliği bozduğu gibi yükselmekte olan Eyyûbî gücüne Bilâd eş-Şam'a hâkim olma fırsatı da verecektir. Bu aslında bölünmenin içinde doğan yeni bir fırsatı da İslam dünyasının önüne serecektir. Selahaddin Eyyûbî Musul, Halep ve Mısır'da birliği sağladıktan sonra Haçlılara İmadeddin Zengî'den sonraki ikinci büyük darbeyi indirerek Kudüs'ü fethedecektir. "1183'te Halep'i ele geçiren ve rakipsiz duruma gelen Selâhad-

39 İbnü'l-Esir, *El-Bahir*, s. 154-155; Takkuş, *Zengiyyin*, s. 186-187.
40 Gülay Öğün Bezer, "II. Seyfeddin Gazi", *D.İ.A.*, c. 37, s.32.

dîn-i Eyyûbî, Nureddin Mahmud gibi el-Cezire ve Suriye'yi tek elde birleştirmek istiyordu. Bu maksatla bir defa daha Musul'u kuşattı. Musul Atabeyi İzzeddin Mesud elçiler gönderip ona boş yere Müslüman kanı dökmemesi çağrısında bulundu. Selâhaddin, şiddetli muhasaraya rağmen şehir çok iyi tahkim edilmiş olduğundan yine bir netice alamadı ve Ahlat Beyi II. Sökmen'in ölümü üzerine ortaya çıkan yeni şartlar dolayısıyla kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı fakat varılan anlaşmaya göre Musul Atabeyliği, Selâhaddin'e tâbi olacak, hutbede Irak Selçuklu sultanı yerine Selâhaddin'in adı okunacak ve Zap suyunun ötesindeki topraklar da kendisine bırakılacaktı (1186). Bu anlaşmanın en önemli sonucu hiç şüphesiz, el-Cezire'de artık sözde kalan Selçuklu egemenliğinin hukuken de bitmiş olmasıdır. Musul Atabeyi İzzeddin Mes'ûd b. Mevdûd bundan sonra tâbiiyet gereği Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Haçlılara karşı düzenlediği savaşlara da katıldı."[41] Böylece bölünen topraklar yeniden birleştiriliyordu.

İmadeddin Zengî sonrası Haçlı-Zengî ilişkilerini tespite gayret eden bu kısım, Haçlı Zengî ilişkilerinde Nureddin Mahmud'un tek başına yürüttüğü büyük mücadeleden ziyade Musul-Halep ikilemindeki ilişkileri ele almıştır. Nureddin Mahmud'un Haçlılarla mücadelesine dair tezler ve sair akademik çalışmalar yapıldığı için burada tekrarı zaid olacaktır. Burada özellikle incelenen mesele, bölünen bir yapı ve devlet içindeki vaki saldırı karşısında söz konusu olan dayanışmanın nasıl sağlandığı ve sonuçlarını görmek idi. Nureddin Mahmud Zengî ve sonrasında Selahaddin Eyyûbî'nin mücadeleleri müstakil sair çalışmaların mevzusu oldu ve olmaya devam edecektir. Lakin Selahaddin Eyyûbî sonrası dönem tıpkı İmadeddin Zengî sonrasındaki bölünmeye benzer bir taksimatı ve fakat Haçlılarla yaşanan büyük bir mücadeleyi gösterir. Ara dönemlere gösterilen ilgi

41 Bezer, *Zengiler*, s. 270.

bu büyük sultanlar dönemine göre daha geride kalmaktadır. Her hâlükârda Haçlılarla ilişkilerde Atabeylerin ve daha sonra Memlûklerin göstereceği mücadele, bu iki müessese üzerine inşa olunan siyasi yapıların başarısı olarak tarihte yerini almıştır. Gerek Zengîler, gerekse Eyyûbîler birbirinin içinde doğan güçler olarak Memlûklerle tamamlanacak bir çizgide Bilâd eş-Şam, el-Cezire ve Mısır hattında Haçlı saldırıları karşısında büyük başarılar kazanarak, Haçlıların mezkur coğrafyalarda başarılı olup yerleşmesine mani olmuşlardır. Burada süreklilik, geleneğin canlılığı ve aktarılan bir misyon görülür. İmadeddin Zengî'nin Urfa, Nureddin Mahmud'un Mısır, Selahaddin Eyyûbî'nin Kudüs, Baybars'ın Antakya, Kalavun'un Trablus fetihleri ile Haçlı kontlukları ortadan kalkarken ara dönemlerde de mücadele durmaksızın devam etmiştir.

Bu devrin diğer bir önemli özelliği Türk-İslam dünyasının ve Haçlılar açısından Doğu'nun ağırlık merkezinin Mısır'a doğru kaymaya başlamasıdır. İbn Vasıl gibi müelliflerin daha sonraki dönemlerde dikkat çekeceği üzere, özellikle III. Haçlı Seferi sonrasında artık Türkiye olarak kaynaklara yansıyan Anadolu toprakları stratejik ve pratik olarak söz konusu bedeller sebebiyle tercih edilebilir olmaktan çıkmıştır. Nureddin Mahmud Zengî ile Mısır'ın ele geçirilmesi, Selahaddin Eyyûbî'nin burayı bir ağırlık merkezi hâline getirmesiyle özellikle Selahaddin Eyyûbî sonrası vaki seferlerin hepsi Kudüs'e ulaşmak için öncelikli hedef olarak burayı seçmişlerdir. Haçlı mücadelesinin coğrafi mekânı ve Haçlılarca hedefi Bilâd eş-Şam ve Mısır olacaktır. Bu bakımdan sultanlar buraları birleştirerek yekpare bir savunma hattı kurmak suretiyle Haçlılarla mücadeleyi tercih edeceklerdir. Haçlılar, Askalan'ı ele geçirerek Filistin ile Mısır arasındaki son engeli de ortadan kaldırmış oldular. Gerçekte Haçlıların genişleme imkânı bulacakları bir yön kalmadığından Askalan'ın zaptı, Kudüs Krallığı için yeni bir kapı açacaktı. Ancak Nureddin'in, Dımaşk'ı zaptı da aynı anlama gelmektedir. Tüm bu

sebeplerle Mısır gibi zengin bir ülkeyi birbirine kaptırmamak için mücadeleye başlayan Zengîler ve Haçlılar, Fâtımî Devleti'nin sonunu hazırlamışlardır.[42] İlerleyen zamanda Nureddin Mahmud Zengî'nin ölümüyle gelen otorite boşluğu kısa bir süre sonra dolduruldu. Memlûklerden Selahaddin Eyyûbî Mısır'da hâkimiyetini ilan ettikten sonra hızla Suriye'ye yöneldi ve Halep hariç Zengî hâkimiyetindeki bütün bölgeyi 1175 sonuna kadar ele geçirdi. Ardından da Suriye sahillerinde hüküm süren Haçlı kontlukları ile giriştiği mücadeleden 1179 yılı sonlarında başarı ile çıktı.[43] Haçlılara karşı ilk dönemdeki Dımaşk, Halep gibi şehirlerde tutunmaya çalışan İslam gücü yerine artık Musul'dan Mısır'a kadar bölgeyi tek elden yöneten bir güçle mücadele etmek zorunda kalacaklardır. Mısır artık bu mücadelenin merkezinde el değiştirirken, Selahaddin Eyyûbî devrinde siyasi ve sosyal açıdan yaşadığı dönüşümle Haçlı Seferleri tarihinde yeni bir misyonu omuzlayacaktır.

Bu devirde Kudüs'ün yeniden ele geçirilmesi hedefi üzerinden İslam içinde bir birliği sağlayarak yeniden fetih ve birlik anlayışı çerçevesinde hareket eden bir siyasi yapı görülür. Burada bir kere daha vurgulanması gereken şey, Zengîler de kendilerinden önce siyasi yapılar gibi birlik ve dayanışmayı sağlama çabaları ve başarılarıyla bir tecrübeyi geride bırakmışlardır. Batılı çalışmalarda çok öne çıkarılan cihat kavramı, görüleceği üzere burada askerlerin manevi boyutudur. Lakin burada asıl önemli olan Halep-Musul-Mısır çizgisinde gerçekleştirilmek istenen birlik stratejisinin başarısıdır. Bunun yanında şehirler ve kaleler üzerinden kurgulanan savunma stratejisinin rasyonel zeminidir. Asabiyenin yeniden birliğe evirilmesinin imkânını veren ıkta,

42 Özer, "Haçlıların, Askalân Şehrini Zaptı", s. 538.

43 İlhan Erdem, "XII. Asrın İlk Yarısında Anadolu'nun Doğusunda Yaşanan Hakimiyet Mücadeleleri" *http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler*/18/27/162.pdf (14.04.2017), s. 59.

atabeylik ve memlûk gibi altyapı müesseselerinin oluşturduğu imkânla bölünen Büyük Selçuklu dünyası yeniden birleşecektir. Bu yoldaki ilk ciddi çıkış olan İmadeddin Zengî'nin bu yoldaki gayreti Urfa'nın düşüşünü getirmiştir. Belek Gazi gibi daha mevzi hükümdarlar Halep merkezinde bu mücadeleyi yürütürken onların açtığı yolda ilerleyen müteakip yöneticiler daha büyük ölçekte bir birlik oluşturmayı sağlamışlardır. Nureddin Mahmud Zengî ve çağdaşlarının bu yaklaşım içinde siyasi ve askerî faaliyetler içinde oldukları görülür. I. Haçlı Seferi ile şoka giren Türk-İslam dünyası yeniden bu çerçevede toparlanmaya ve dirilmeye başlamıştır. Urfa'nın fethi ile başlayan yeni dönem Memlûklerin Haçlıları Doğu Akdeniz hilalinden çıkarmasına kadar devam edecektir.

Nureddin Mahmud'un Haçlılarla olan sair münasebetleri bahsedildiği üzere daha önceki literatüre havale edilerek bu çalışma Halep-Musul dayanışmasında Haçlılara karşı verilen mücadeleye hasredilmiştir. Haçlılar karşısında bölünmüş yapıların Haçlılara karşı nasıl müttefik bir cephe oluşturup karşı mücadele ettikleri ve bunun dinamikleri olan dayanışma, doğru strateji ve süregiden bir birlik projesi bağlamında konu ele alındığında büyük stratejinin gölgesinde yürütülen taktiklerin birlik ve dayanışma ile doğru askerî hareketler bağlamında başarılı olacağı görülmektedir. Ebû Şâme ona dair, "Şam ülkesine İslam'ın parlaklığını yeniden getiren, kalelerini düşmandan geri alan ve değerli topraklarını kurtaran odur. Ondan önceki hükümdarlar devrinde Frenkler, Şam ülkesinde sürüler hâlinde dolaşıyorlardı. O, bu sürülerin ardını kesti, izlerini sildi. Hatta, hükümdarlarını esir aldı. Düzenlerini bozdu. Hudutları onlara karşı korudu."[44] der. Ebû Şâme'nin kaleler ve topraklara atfı zamanın ruhu ve askerî stratejisinin izlerini taşır. Şam'ın Haçlı sürülerinden arındırılması ise savunmanın bitip taarruza geçen Türk-İslam gücünün duru-

44 Polat, "Arap Edebiyatı Üzerinden", s. 324.

munu anlatması bakımından önemlidir. Bu bilgiler Nureddin Mahmud'un temel siyasi amaçlarından birine dair faaliyetlerinin değerlendirilmesi mahiyetindedir. Umumi olarak değerlendirmek gerekirse, "Nureddin Mahmud Zengî'nin siyasi açıdan üç hedefi vardı. Bunlar, Suriye kıyılarına ve Sînâ Yarımadası'na sıkıştırmış olduğu Haçlı devletlerini ortadan kaldırmak, Mısır'daki Fâtımî Devleti'ne son verip İslam dünyasını Abbâsî halifesinin şahsında birleştirmek ve İstanbul'u fethetmekti. Abbâsî halifesine yazdığı bir mektupta ortaya koyduğu bu üç hedeften ikincisini gerçekleştirmiş, Haçlı devletlerini bütünüyle ortadan kaldıramamışsa da Kudüs'ün kurtarılmasına zemin hazırlamıştır. Kudüs'ün fethedileceğine inandığından Mescid-i Aksa'ya konulmak üzere Halep'te sanat değeri çok yüksek bir ağaç minber yaptırmıştır. Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Kudüs'ü fethettiğinde Mescid-i Aksa'ya koydurduğu bu minber 1969'da bir Yahudi fanatik tarafından çıkarılan yangında yanmıştır."[45] Nureddin Mahmud'un bu üç hedefi İslam ve Türk tarihlerinin süreçteki temel esas meselelerinin tezahürü gibidir. Siyasi bölünmüşlük, bunu güçlendiren Haçlı saldırıları ve öte yandan iç bölünmeye yol açan mezhepsel ayrışma pek çok Türk-İslam hükümdarına benzer şekilde Nureddin Mahmud gibi büyük bir siyaset adamını da meşgul etmiştir. İstanbul ise Müslümanların en temel konularından olarak 7. yüzyıldan beri onun da gündeminde olmuştur. Mısır'ı ele geçirerek amaçlarından birini gerçekleştirmenin ötesinde Haçlı Seferleri'nin gidişatını ve hedefini değiştirecek gelişmelerin de kapısını aralamıştır. Bunun yanında Bilâd eş-Şam ve Mısır'ın birleşeceği bir zemini hazırlayarak kendinden sonrası için çok önemli bir başarıya imza atmıştır. Birlik ülküsüne doğru atılan adımlarla hem siyasi birliğin sahası genişlemiş hem de mezhepsel bölünmenin yol açtığı mekânsal parçalanma ortadan kalkmıştır. Süregiden zihin dünyası ve mesuliyetin izlerini gösteren bu ma-

45 Bahattin Kök, "Nureddin Mahmud Zengî", *D.İ.A.*, c. 33, s. 262.

lumat Selçuklularla kurulan büyük umranın İslam medeniyetini nasıl dinamik kıldığının göstergelerinden biridir.

Tıpkı Haçlı saldırıları gibi Türk-İslam dünyasının da dinî motifle süslenmiş toprak edinmeye yönelik doğası olmasa, yani Orta Çağ'ın ruhunu taşıyan yapısı olmasa, Selçuklular mücadele mefkûresini sonradan da böylesine bir iradeyle sürdürebilir miydi, bunun düşünülmesi gerekir. Din kavramı merkezinde Orta Çağ insanlarının ana motivasyon meselesi ile, Türk-İslam dünyasının karşısına çıkan Haçlıların çağın temel güç unsurunu –toprağı- tehdit etmeleri Türk-İslam asabiyesini tahrik ederek cihat mefkûresinin sürekliliğini sağlamıştır. Siyasi yapılar yüzyıllar boyu bu mücadeleyi sürdürerek Osmanlıların sağladığı son büyük bütünleşmeye doğru yürüyecektir. Bu bakımdan Nureddin Mahmud Zengî sonrası dönemde bölünme görüntüsü olsa da nöbet sahipsiz kalmayacaktır. Selahaddin Eyyûbî, onun başlattığı birlik hareketini sürdürerek Haçlılarla mücadelede yeni bir safhayı başlatacaktır. Bu süreçte Kudüs Krallığı yıkılacak ve Haçlılar sahil şeridine sıkışmış hâlde varlıklarını sürdürmeye çalışacaklardır. Selahaddin sonrası yine bir bölünme manzarası göstermişse de bu dönemin yerel yöneticileri ve sultanları ciddi bir Haçlı mücadelesi içine girerek Memlûklere kadarki süreçte direnişe ve taarruza devam etmişlerdir. Bunun neticesinde Haçlılara nihai darbe vurulmuştur. Doğu Akdeniz'i kuşatıp ele geçirmek isteyen Haçlıların saldırısı, nihayetinde Doğu Akdeniz'den uzaklaştırılmalarıyla neticelenmiştir.

Türk-İslam kalkanı, birliğe yürüyen yolda çok önemli adımlar atarak Halep, Musul, Mısır hattında birliği sağlamıştır. Selahaddin Eyyûbî devrinde Haçlı kamasına ikinci büyük darbeyi indirecek taarruz şartları artık hazırdır. Selahaddin Eyyûbî sonrası ise yeni bir bölünmenin ve bununla birlikte süregiden mücadelenin süreci olacaktır. Onun oğulları ve ahfadı da Zengîler gibi vaki medeniyet altyapısına müstenit siyasi ve askerî birikimi kullanarak Haçlıların büyük ve ciddi tehlikelerini savuşturmuşlar; taarruz dönemi artık nihai bir darbe sürecine girmiştir.

TÜRKİYE SELÇUKLU SULTANLIĞI
DANİŞMENTLİLER
ARTUKLULAR
Konya (Iconium)
Ereğli (Heraclea Cybistra)
Maraş (Germanicia)
Kozan (Sis)
KİLİKYA ERMENİ KRALLIĞI
URFA KONTLUĞU
Urfa (Edessa)
Antalya (Attaleia)
Tarsus (Tarsos)
Silifke (Seleucia)
Antakya (Antioch)
ANTAKYA PRİNKİPSLİĞİ
Halep (Aleppo)
Rakka (el-Raqqah)
DOĞU ROMA (BİZANS) İMPARATORLUĞU
ZENGİ ATABEYLİĞİ
Lazkiye (Lattakieh)
Seyzer (Sheyzar)
Tartus (Tortosa)
Hama
Nicosia (Lefkoşa)
Famagusta (Mağusa)
TRABLUS KONTLUĞU
Humus (Homs)
Limasol
Trablus (Tripoli)
Tedmür (Tedmür)
Beyrut (Beirut)
Balebek (Baalbek)
AKDENİZ
Sayda (Sidon)
Şam (Damascus)
Sur (Tyre)
ŞAM (BÖRİLİ) ATABEYLİĞİ
Akka (Acre)
Busra (Bostra)
Hayfa (Haifa)
Nasira (Nazareth)
Aclun (Ajlun)
Nablus
Yafa (Jaffa)
Remle (Ramlah)
Kudüs
Askalan (Asqalon)
Gazze (Gaza)
(Jerusalem)
Halil (Hebron)
Kerek (Nerek)
Raşid (Rosetta)
İskenderiye (Aleksandria)
Dimyat (Damietta)
KUDÜS KRALLIĞI
Şevbek (Montreal)
FATIMÎ HALİFELİĞİ
Bilbeys
Kahire (Cairo)
Süveyş (Qulzum)
Akabe (Aqabah)
Feyyum (Fayum)
II. HAÇLI SEFERİ ÖNCESİ -1144 YILI-
Teymah (Talmah)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SELAHADDİN EYYÛBÎ SONRASI HAÇLI-EYYÛBÎ İLİŞKİLERİ

BİRLİK VE NİHAİ DARBE DÖNEMİNİN İLK SAFHASI

Haçlı Seferleri uzun bir savaşlar silsilesi olarak 1095'ten başlayıp 1277'ye kadar süren klasik çağında farklı aktörlerin, değişik coğrafyalardaki karşılaşmalarını temsil eder. Anna Komnena'nın, daha önce de aktardığımız, "Kutsal mezarı kurtarmak için Türklere karşı savaşa gidiyorlarmış gibi yaparak, arazilerini satmışlardı, aslında kendileri için kılıç zoruyla yeni araziler, mülkler zapt etmek derdindeydiler"[1] kaydını hatırlamak yerinde olacaktır. Nitekim toprak ve dinin zaman ruhunu kurduğu bir çağda kutsal topraklar söyleminin zamanın ruhu açısından halklar üzerindeki etkisi tartışılmazdır.

İlk dönem mücadelelerin ardından, Eyyûbîler gibi devlet eliyle sürdürülen bu mücadele Selahaddin Eyyûbî'nin Kudüs'ü fethi ile hayati noktalarından birine ulaşmıştır. İbn Senai'l-Mülk ona dair şu satırları kaleme almıştır: "Türk devleti sayesinde Arap milleti yüceldi. Eyyûb oğlu sayesinde Haçlılar perişan oldu. İbn Eyyûb zamanında Halep Mısır'ın bir parçası Mısır'da Halep'in bir parçası oldu. Bütün krallar savaşla, barışla ya da yağmayla

1 Anna Kommena, *Alexiad*, (Çev. Bilge Umar), İstanbul, 1996, s. 308.

İbn Eyyûb'e boyun eğdi. Tam anlamıyla muzafferdir. Zor işlerdeki, kararlılığı ile tanınır. Felek kesin olarak kaderle, yeryüzü bütün yaratıklarla, gökyüzü de parlak yıldızlarıyla ona hizmet ediyorlar."[2] Burada "Halep Mısır'ın bir parçası, Mısır Halep'in bir parçası oldu" tespitleri İslam birliği siyasetinin nasıl tahakkuk ettiğinin; İmadeddin ve öncesinde başlayan birlik idealinin nasıl hayata geçmiş olduğunun fevkalade önemli bir göstergesidir. Selahaddin Eyyûbî Mısır'ın ele geçirilmesi sonrasında, Nureddin Zengî'nin 1174'te vefatının ardından tahta oturarak 1183'te Halep ve 1185'te Musul'u ele geçirmek suretiyle Mısır ve Suriye birliğini sağlayarak Haçlı mücadelesinin sahasını, cihadın alanını büyük bir bütünlük içinde yürütmeye başlamıştır. "4 Temmuz 1187 sabahı Hittîn'de meydana gelen savaşta Haçlı piyadeleri göle doğru kuşatmayı yarmaya çalıştılar, fakat hemen hepsi ya kılıçtan geçirildi ya da esir alındı. Şövalyeler ve atlı askerler gayretle savaştılarsa da sonunda yenildiler. Sadece III. Raymond, Renaud de Sidon ve Balian d'Ibelin kuşatmayı yarıp kurtulabildiler. Kral Guy'ın hayatı bağışlandı. Selâhaddin Renaud de Châtillon'u öldürttü. Templier ve Hospitalier tarikatı şövalyeleri de katledildi. Diğer şövalyelere ise iyi davranıldı ve çoğu sonradan fidye ile serbest bırakıldı. Kutsal haç Müslümanların eline geçti. Bu savaşta Kudüs Krallığı'nın hemen hemen bütün askerî gücü yok edilmişti. Bundan sonra Taberiye, Akka, Nablus, Yafa, Sayda, Beyrut, Cübeyl, Askalan ve Gazze birbiri ardınca zap tedildi. Böylece sıra Kudüs'e gelmişti. Selâhaddin'in 20 Eylül'de

2 İbrahim Ethem Polat, "Arap Edebiyatı Üzerinden Türk Tarihine Bir Bakış", http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/POLAT-%C4%B0brahim-Ethem-ARAP-EDEB%C4%B0YATI-%C3%9CZER%C4%B0NDEN-T%C3%9CRK-TAR%C4%B0H%C4%B0NE-B%C4%B0R-BAKI%C5%9E.pdf(03.04.2017), s. 327; İbn Sena' el-Mülk, Dîvân, (Tah. Muhammed İbrahim Nasr, Murâca'a D. Huseyn Muhammed Nassâr), II, Dârul Kâtibi'l-Arabî li't-Tıbâ'ati ve'n-Neşr, Kahire, 1969, s. 1-4.

kuşattığı şehir sonunda teslim oldu. Selâhaddin Kudüs halkına çok merhametli davrandı ve az bir fidye ödeyerek gitmelerine izin verdi. Ayrıca binlerce kişiyi de serbest bıraktı. Selâhaddîn Eyyûbî, 2 Ekim 1187 Mi'rac gecesi Kudüs'e girdi. Kudüs'ten ayrılanlar Sûr, Trablus ve Antakya'ya sığınırken Ortodokslar ve Ya'kûbîler şehirde kaldılar. Mûsevîler'in de şehre yerleşmesine izin verildi. Hristiyanlara ait kutsal yerlerin idaresi Ortodoks kilisesine teslim edildi. Selâhaddin 1188 yılında fetihlerine devam ederek 1189'da Sûr (Tyrus) dışında bütün Kudüs Krallığı topraklarını eline geçirdi."[3] Şehirlerin çevresinde Haçlılara karşı başlayan mücadele, Selahaddin vefat ettiğinde çok geniş bir alanda yürütülen toparlanma dönemi artık bir taarruz ve darbe dönemine dönüşmüştü. Selçukluların atabeyleri ve memlûkleri olan Zengîler ve Eyyûbîlerin gayretleri ile bölünmüşlük büyük oranda aşılmıştı. Bu devrin cihadının bir yanı Haçlılara karşı fiilî mücadele ise diğer yanı bölünmüş siyasi zemini bütünleştirme yönünde oldu. Selahaddin Eyyûbî'nin yürüttüğü büyük siyasetin neticesi olan bu serencam onun vefatından sonra da Memlûklerin kuruluşuna kadarki süreçte 1291'e kadar devam etmiştir. Bu devrede IV., V., VI. ve VII. seferler düzenlenmiş, Mısır ve Bilâd eş-Şam bölgesi büyük savaşların sahnesi olmuştur.

Selahaddin sonrası ilişkiler gerek seferlerin karakteri, gerek coğrafyanın vaziyeti, gerekse de Eyyûbîlerin siyasi organizasyonu gibi sebeplerle adeta bir yapboz gibidir. İdealler ile maslahatlar bu dönemde sürgit bir çekişme hâlinde oldular.[4] Lakin kurumlaşan mücadele ruhu, birlik tahkim edildikçe daha güçlü ve ciddi sonuçlar alınarak yapılmaya devam etti. Selahaddin

3 Işın Demirkent, "Haçlılar", *D.İ.A.*, İstanbul, 1996, s. 535-536.

4 R. Stephen Humphreys, "Ayyubids, Mamluks, and the Latin East in the Thirteenthe Century", *Mamluk Studies Review*, V.2, 1998, s. 2, 3, 5; R. Stephen Humpreys, *From Saladin to the Mongols: The Ayyubids of Damascus*, USA, 1977, s. 41 vd; Ali Muhammed Muhammeed es-Sallabî, *El-Eyyûbîyyîun bad Selahaddin*, Beyrut, 2009, s. 17.

Eyyûbî, 4 Mart 1193 tarihinde Dımaşk'ta vefat etti. Bu sırada devletin sınırları Trablusgarp'tan Hemedan ve Ahlat'a, Yemen'den Malatya'ya kadar uzanıyordu. Ancak ne yazık ki Selahaddin'in kurduğu birlik ve sadakat ortamı, vefatından sonra bozuldu. Devlet değişik bölgelere ayrılarak parçalandı. Her emir diğerinden daha çok toprağa sahip olmak adına birbirleriyle kıyasıya bir mücadeleye girişti.[5] Eyyûbî ailesi görüleceği üzere, Orta Çağ'ın iki temel kavramı olan toprak ve din gerçeğinin, yani zamanın ruhu ekseninde varlık mücadelesi verdiler. Bir yandan, toprak ve devlete hâkim olmak uğruna büyük bir çekişme yaşanırken, öte taraftan din kavramının savaşa kazandırdığı muhteva bağlamında Haçlılarla mücadele, kapılarının önünde onlara büyük bir sorumluluk yüklüyordu. Zamanın ruhu onlardan büyük bir cihadın sorumluluğunu yerine getirmelerini bekliyordu. Haçlılar da Eyyûbîler de feodal araziler ve ıkta toprakları için din merkezli bir savaşın içinde Orta Çağ'ın temel ruhunun tam içinde mücadele ediyorlardı. R. S. Humpreys, "1193 yılında Selahaddin'in ölümünden sonra Suriye ve Mısır'ın Müslüman yöneticileri ile Haçlı devletleri arasındaki ilişkiler hâlâ bir bilmece olarak durmaktadır"[6] tespitini yapar. Selahaddin sonrası dönemde Eyyûbîlerin Haçlılarla mücadeleleri kritik önemdedir, zira süreç yeni bir bölünme, lider kaybı ve birliğin tehlikeye girmesini temsil eden bir döneme dönüşmüştür.

Bölünen Eyyûbî ailesi içinde Selahaddin'in veliahtı ve büyük oğlu el-Melikü'l-Efdal, büyük merkezlerden Dımaşk, Kudüs, Tibnin, Busra ve ed-Darum'dan Mısır sınırına kadar idaredey-

5 Maher Y. Ebû-Munshar, "Sultan al-Kamil, Emperor Frederick II and the Submission of Jerusalem", *International Journal of Social Science and Humanity* Vol. 3, No. 5, September 2013, s. 444.

6 R. Stephen Humpreys, "XIII. Yüzyılda Eyyûbîler, Memlûkler ve Latin Doğu", (Çev. Mustafa Kılıç), C.Ü. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 11, s. 1 – 2007, s. 360.

di.[7] İkinci oğlu el-Melikü'l-Aziz Osman Kahire'de; üçüncü oğlu el-Melikü'z-Zâhir Gazi Halep'te; kardeşi Tuğtekin Ceziretü'l-Arab ve Yemen'de; kardeşi I. el-Melikü'l-Âdil Ürdün (Kerek) ve el-Cezire el Furatiyye'de (Harran, Urfa, Sümeysat, Caber Kalesi, Meyyafarikin, Diyarbakır); Takıyyüddin Ömer'in oğlu el-Melikü'l-Mansur Hama'da; II. Şirkuh Baa'lbek'te; Ferruh Şah'ın oğlu Behram Şah Humus'ta; Muzafferüddin Kökböri Erbil'de; Şerefeddin Karakuş ise Trablusgarp'ta idareye hâkimdi.[8] 1196 senesinde Aziz ile Âdil anlaşıp 1196 yılında Dımaşk'ı el-Melikü'l-Efdal'in elinden aldılar. El-Melikü'l-Aziz büyük sultan ilan edildi.[9] Bu çerçevede el-Âdil, el-Kâmil ve Necmeddin Salih görece büyük sultanlar olarak temayüz ettiler. Eyyûbî ailesindeki bölünme ve uzun süreli çekişmelerin Haçlılarla barış ve yumuşama odaklı bir siyasete sebep olduğu ifade edilmektedir. Denge siyasetini zaruri kılan bu dönemde stratejik yakınlaşmalar ve çekişmelerin olması kaçınılmazdı. Selahaddin Eyyûbî'nin akrabalarını bir arada tutmak siyasetindeki istisnai başarısı ondan sonraki dönemde tekrarlanamadı. Bu çekişmeler bahsedildiği üzere Haçlılarla ittifaklar ve tavizlere de yol açtı. El-Kâmil'in II. Friedrich ile yakınlaşması, Kudüs'ü ona teslimi, el-Muazzam İsa ve Bilâd eş-Şam'daki akrabaları ile çekişmesiyle alakalıdır. Yine Eyyûbî Hükümdarı Salih İsmail'in 1240'larda Haçlılara Celile ve Güney Lübnan'da Selahaddin'in ele geçirmiş olduğu bir dizi hisarı teslim edişi, yeğeni Salih Eyyûb'a karşı Haçlılardan destek

7 Bkz. Önder Kaya, "Bir Eyyûbî Melikinin Portresi: Melik Efdal Nureddin Ali b. Selahaddin Eyyûbî", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXI, S.2, 2006, s. 139-176.

8 Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler", *D.İ.A.*, c. 12, s. 21; Es-Sallabi, *El-Eyyûbiyyûn*, s. 17-18.

9 Şeşen, "Eyyûbîler", s. 21; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Tarih*, (Ter. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın), c. 12, İstanbul, 1987; James M. Powell, "The Fifith Crusade to 1291 Loss of Holy Land", *Crusades*, (Ed. Thomas F. Madden), United Kindom/Ireland, 2004, s. 145; Es-Sallabi, *El-Eyyûbiyyûn*, s. 19-22, 27-28.

sağlama arzusu ile alakalıdır.[10] Ancak bütün bu bölünmeler ve rekabetlere rağmen Eyyûbîler Haçlılara karşı koymayı ve saldırıları püskürtmeyi başarmışlardır.

Haçlılar, Kudüs'te bir Haçlı Krallığı kurmalarından itibaren siyasi ve ekonomik çıkarları sebebiyle Mısır'ı ele geçirmek istediler. Lakin Kudüs'ün Selahaddin eliyle alınması bu amacı gerilettiği gibi Haçlıları bir var olmak bir yok olmak durumuna itti. Ancak yukarıda bahsedilen bölünme ve rekabet onların Mısır üzerindeki iştihâlârını yeniden kabarttı.[11] Bunun diğer sebebi ise güç merkezinin, İbn Vasıl gibi muasır tarihçilerin de ifade ettiği üzere, Mısır'a (Kahire) kayması ve buraya baskı yapıp ele geçirmeden Kudüs'te bulunmanın önemini yitirmiş olmasındandır. Zira, dönemin genel şehir mantığına bağlı olarak Selahaddin ve sonrasında kaleler[12] ve şehirler üzerinden bir satranç tahtası gibi dizayn edilen, bölgede aşılması zor, mukavemeti sağlayan bir yapı vardı. Anadolu ve Bilâd eş-Şam'daki bu düzen aynı yapı üzerinden Kahire'ye bağlıydı. Haberleşme ağları, hızla giden ulaklar ve posta güvercinleri sayesinde birbiriyle irtibat hâlinde olan bölgede siyasi ve askerî kararlar alıp, harekete geçmek mümkün olabiliyordu. Hülasa, bölge hâkimiyetinin şartı Haçlılar için

10 Carole Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, (Ter. Nurettin el-Hüseyni), İstanbul, 2015, s. 216-218, 231.

11 Abdul Ali, *Islamic Dynasties of Arab East*, New Delhi, 1996, s. 34-36.

12 Kate Raphael, *Muslim Fortresses in Levant, between Crusaders and Mongols*, USA, 2011, s. 4, 6-8, 105; "Haçlı Seferleri sırasında Haçlılar güçlerini toplayarak bir araya gelmedikçe Müslümanlarla meydan savaşını göze alamadılar. Nüfusları yeterli sayıya ulaşamayan Haçlılar bir meydan savaşından bütün kazanımlarını yitirebilirlerdi. Buna mukabil Müslüman emirler hafif Türkmen süvarisine dayanmak durumunda olmaları, Türkmenlerin itaatsiz hâlleri gibi sebeplerle meydan savaşları düşündürücü idi. Bu sebeplerle kale savaşları daha tercih edilir ve zorunlu bir tercih olarak ortaya çıkmıştır." Usta, *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*, s. 62. Bunun yanında var olan şehir anlayışının askerî garnizonlar kale, sur ve rabaz şeklinde teşkilatlanması doğal olarak bu yapıyı ortaya çıkarıyordu.

Bilâd eş-Şam ve Mısır'ı baskılayıp, elde etmekten geçiyordu. Bu yolda V. (1218-1221) ve VII. (1249-1250) seferler doğrudan Mısır dolayısıyla Eyyûbîler üzerine yapılmıştır. Bu bakımdan seferler artık Doğu Akdeniz, Bilâd eş-Şam ve Mısır güzergâhında cereyan edecektir. Türkiye olmuş bulunan Anadolu ise onlar için üç sefer sonrasında artık geçilemez bir yer hâline gelmiştir.

Tarihî kaynaklar ve olayların seyri bu dönem özelinde ve bu yüzyılların genelinde göstermiştir ki bölgeki Türk-İslam dünyası kendi dinamikleriyle hem bölgeye yerleşmiş, batıdan desteklenen güçlere karşı siyasi ve ekonomik açıdan kendi ayakları üstünde duran, Selçuklu çağının devamı ve onların medeniyet mirasçısı olan siyasi ve sosyal yapı, tam bir istiklaliyet ve kendine dairlik gösteriyordu. İslam medeniyetinin verimli zemininde yeşeren Selçuklu umranı bin yıla damgasını vuracak bir dinamizmi sürdürecektir. Bu devirde yaşanan bölünmeler ve zaman zaman yaşanan liderlik eksikliği, Müslümanlar ile Haçlılar arasında menfaat odaklı ittifaklar bu devirde söz konusuydu ama Batılı bir güce mutlak bağımlılık ilişkisi içinde var olan bir devlet ve yönetim mantığı bölgeye tamamıyla yabancıydı. Bölge siyasi kimliğini bulmuş ve Haçlıları da bu yapı içinde karşılamıştır.

Burada coğrafyanın sahibi olup adeta onu bir asker ordu gibi kullanabilmenin değeri ve coğrafya hakkında bilgisiz olmanın ödettiği bedeller vurgulanmalıdır. Selçuklu sultanları nasıl Türkiye topraklarını adeta ordularının bir parçası gibi kullanıp düşmana mekânı dar ettilerse, Eyyûbî hükümdarları da özellikle Nil Nehri'nin mevsimlik hususiyetlerini çok iyi kullanarak Haçlılara coğrafî bilgisizlik konusunda bir bedel ödetmişlerdir. Haçlıların yaptıkları hamleler coğrafyanın yapısı ve özelliklerini bilen Eyyûbîler tarafından adeta ordularının bir neferi gibi kullanılarak Haçlı saldırıları boşa çıkarılmıştır. Haçlıların ilk sefer dışındaki beyhude gayretleri bu dönemde de devam etmiştir. Her hâlükârda Selahaddin Eyyûbî sonrası devir, karşılaşılan pek

çok sıkıntıya rağmen Haçlılar karşısında mukavemetin önemli bir devresini teşkil eder.

EL-ÂDİL DEVRİNDE HAÇLI-EYYÛBÎ İLİŞKİLERİ

Selahaddin Sonrası Akka'daki Kudüs Krallığı

Selahaddin sonrası bahsedildiği üzere devlet sağlanan birliği kaybetmişse de kontrolü ele geçiren, temayüz eden sultanlar olmuştur. Bunlardan biri de el-Âdil'dir. "1201 yılında Selahaddin'in oğulları birleşip el-Âdil'in elinden Dımaşk ve Mısır'ı almaya kalkıştılarsa da başarılı olamadılar. İki taraf arasında yapılan antlaşma el-Âdil'in büyük sultan olarak kalması, Dımaşk'ın el-Âdil'in ikinci oğlu el-Melikü'l-Muazzam'ın, Mısır'ın büyük oğlu el-Melikü'l-Kâmil'in olması, el-Melikü'l-Efdal'e Samsat, Serüc, Kal'atü Necm ve Re'sül- 'ayn'ın verilmesi kararlaştırıldı. El-Âdil'in üçüncü oğlu el-Melikü'l-Eşref Musa'ya ise el-Cezire bölgesi verildi. Böylece bütün Eyyûbîler el-Melikü'l-Âdil'in sultanlığını kabul ettiler. El-Âdil devletin önemli bölgelerini oğulları vasıtasıyla kontrolü altına aldı."[13]

12. yüzyıl başlarında, Selahaddin sonrası dönemde, Türk-İslam dünyasının karşısında, Haçlı doğusunda, Kıbrıs Krallığı, Trablus Kontluğu, Antakya Prinkepsliği, Akka ve Sur gibi sahil şehirlerini elinde bulundurabilen Kudüs Krallığı bulunmaktaydı. Haçlılar görüleceği üzere kıyı kesimleri ve Kıbrıs Adası'nda varlıklarını sürdürmekteydiler. Bu dönemde artık bahsedildiği üzere, Haçlıların dikkati Anadolu ve Suriye'den ziyade Mısır üzerinde yoğunlaşacaktır. Eyyûbîlerin ilişkileri bölgede bu güçlerle karşılaşmak ve dışarıdan yeni gelen Haçlı saldırılarını göğüslemek şeklinde gerçekleşecektir. Selahaddin sonrası Eyyûbîlerin iç mücadeleleri Haçlıları rahatlatırken, IV. Haçlı Seferi sonrası Doğu Hristiyanlarının bölünmesi ve Konstantinopolis Latin

13 Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler", *D.İ.A.*, c. 12, 1995, s. 22.

Krallığı'nın kurulması, Doğu Haçlılarına vaki yardımı azaltmıştı.[14] el-Âdil ülkede hâkimiyeti elde ettikten sonra Haçlılarla mücadeleyi sürdürdü. Lakin Ramazan Şeşen onun devri hakkında Haçlılar açısından "Selahaddin devrinde ikinci adam olan el-Melikü'l-Âdil'in geniş devlet tecrübesi vardı. Haçlılarla yapılan uzun savaşlar onu Haçlılara karşı ılımlı bir politika takip etmenin devletin menfaatleri bakımından daha iyi olacağı kanaatine ulaştırmıştı. Bu sebeple cihat davası el-Âdil zamanında tavsadı. Devletin maliyesine büyük önem veren, hazineyi daima dolu tutan el-Melikü'l-Âdil Haçlılarla ticari münasebetler de kurdu."[15] tespitlerini yapar. Kudüs, Selahaddin Eyyûbî tarafından ele geçirilince, Akka Haçlıların merkezi hâline gelmişti. Kudüs Haçlı Kontluğu bu yeni merkezde hem gücünü hem de devlet olma sıfatını kaybetmişti.[16] Akka merkezli olan ve içerideki topraklarını kaybeden bu yapı tam bir deniz krallığı hâlini almıştı. Sahil arazileri dışında bir toprağının kalmaması bu krallığı mecburen Batı Avrupa ile daha fazla ilişkili hâle getirmişti. Artık İtalyan donanmalarının korumasına daha fazla muhtaç hâle gelmişlerdi. Bu durum tabiatıyla İtalyan cumhuriyetlerine bu durumdan yararlanarak onların işlerine karışma imkânı veriyordu. Genel olarak Haçlı doğusunda Venedikliler, Cenevizliler ve Pisalılar Doğu Akdeniz'de kurdukları kolonilerle sadece ticareti organize etmiyorlar, aynı zamanda bölgenin ekonomik anlamdaki tüm imkânlarını kullanıyorlardı. Yerel halkı da sürece dâhil eden İtalyanlar tarımsal faaliyetleri modernize ederek ticari değeri yüksek emtiaların üretimini sağlıyor, yer altı kaynaklarının elverişliliği ölçüsünde bunlar için tesisler kurarak maden işletmeleri kuruyorlardı.[17] "Suriye Haçlı devletlerinin gelişmesi daha çok

14 Powell, "The Fifith Crusade", s. 144.
15 Şeşen, "Eyyûbîler", c. 12, s. 22.
16 *Camb. Med. History*, V, s. 312.
17 W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (Çev. Enver Ziya Karal), Ankara, 2000, s. 366.

Batı Avrupa'nın parlaması sebebiyle olmuştur, daha doğrusu Avrupa'nın yeni zenginliğinin bir kısmı onları ayakta tutmak için transfer edilmiştir. Akka'nın, Pisa, Cenova ve Venedik'in filizlenen ticaretine şüphe götürmeyen katkısına rağmen Haçlı devletlerinin bu ticaretten elde ettikleri kazançların onlara (Pisa, Cenova ve Venedik devletlerine) sağladıkları katkıdan daha fazla olduğunu düşünmek mümkündür."[18] İşte bu süreçte ilişkiler bağımlılık içeren başka bir mahiyet de kazanmıştı. Buna ilave olarak, Richard bölgeyi terk ettikten sonra Haçlılar arasında bölünmeler söz konusu oldu. Bu durum özellikle İngilizler ve Fransızlar arasında olmuştu. "Yeniden kurulan ama artık çok küçülmüş olan Latin Krallığı, 1190'da Sibylle'in ölümü üzerine saltanat hakkını kaybeden Lusignanlı Guy'ın hâkimiyetinde değildi. Bunun yerine Richard, Guy'a Kıbrıs tahtını verdi, Sibylle'in kardeşi Isabelle, Latin Krallığı'nın varisi olarak Monferratlı Conrad'la evlenmek zorunda kaldı. Böylece taht üzerinden hak sahibi olan Conrad, Nisan 1192'de Sur'da Haşhaşiler tarafından öldürüldü. Bundan birkaç gün sonra Isabelle, önde gelen Fransız Haçlılarından Champagne Kontu Henry ile evlendi. Henry hiçbir zaman kral unvanını almadı ama Richard bölgeden ayrılırken hükümdar oydu."[19] Bu durumda 12. yüzyılda Haçlıların genel durumlarını zayıflatmıştı.[20] Bu şartlar altında yeni Kudüs Krallığı'nın kralı Champagneli Henry (1192-1197) devletini yeniden canlandırıp, nüfuzunu güçlendirmek istedi. Ancak o, öncelikle Kıbrıs Adası'nda bir krallık kurmuş olan Lusignan ailesiyle sıkıntılar yaşadı. Buna ilave olarak Pisalıların baskısı diğer bir konuydu. Henry için işler zordu, kendisi bile mevkiinde tam bir güvenlik içinde değildi. Tüm Haçlılar gibi belki de boşuna

18 Humpreys, "XIII. Yüzyılda Eyyûbîler", s. 361.

19 P. M. Holt, *Haçlılar Çağı*, (Çev. Özden Arıkan), İstanbul, 1999, s. 60.

20 T. A. Archer-C.L. Kinsford, *The Crusades, the Story of the Latin Kingdom of Jerusalem*, London, 1894, s. 347-348; Süheyl Takkuş, *Tarih el-Eyyûbîyyin*, Beyrut, 1999, s. 261.

bir ümitle, bir gün Kudüs'ü almayı ümit ediyordu; öte yandan o umumi efkarın kendisine kral unvanı vermeye hazır olmadığını düşünüyordu ve bir ihtimal olarak kilise kendisinin taç giyme törenine katılmasını istememişti.[21] Yeni kralın meşruiyet sorunu yanında, çevresindeki Haçlı ve Müslüman unsurlarla ciddi sıkıntıları olduğu aşikârdı. Her hâlükârda, Doğu Haçlıları Bilâd eş-Şam'da artık daha güçsüz ve etkiye daha açık bir vaziyetteydiler.

Bu sıralarda başka bir taht ve devlet iddiacısı olan ve Kıbrıs'ta hâkimiyeti ele geçiren Lusignanlı Guy (1192-1194) kaybettiği tahtını ele geçirmek için Bilâd eş-Şam'a göz dikmiş, bu yolda Eyyûbîlerle ilişkiler de kurmuştu. Bizans'ın Kıbrıs'ı gelip ele geçirmesinden korktuğu için daha önce Selahaddin'den de yardım talep etmişti. Dönemin klasik bir tavrı olarak düşmanımın düşmanı dostumdur mantığı burada da işlemişti. O dönemde, Selahaddin'in II. İshakos Angelos'u Bizans elçisi olarak kabul etmesi ve bu konuda adaya karşı yapılacak harekât için yardım talebinde bulunulması Guy'ın bu endişesinin boşa olmadığını gösteriyordu.[22] Ancak Selahaddin taraflardan ikisine de itibar etmemiş "Onların bölünmesini İslam'ın zaferi" olarak görmüştü. Birlik peşindeki bir sultan düşmanının bölünmesinin sağlayacağı faydanın birine taraf olmaktan daha değerli olduğunu görmüştü. Guy, Selahaddin'den ümidi kesince, Pisalılara kendilerine bazı ayrıcalıklar vermek teklifiyle yöneldi. Buna zemin hazırlayan durum ise Henry'nin kral olunca Cenevizlilere yönelmesiydi. Bundan ötürü Pisalılar ona kızgındılar. Bu yolda anlaşan taraflar Sur şehrini ele geçirip Guy'a vermek noktasında (1193)[23] bir plan yaptılar. Böylece Kıbrıs Haçlıları bölgeye yeniden ayak basmış olacaklardı. Henry bu komployu öğrenince Pisa kolo-

21 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. 3, Ankara, 1987, s. 72.

22 İbn Şeddad, Bahaeddin, *En-Nevadir es-Sultaniyye ve el-Mehasin el-Yusufiyye*, (Tah. Cemaleddin Şeyyal), Kahire, 1994, s. 311.

23 Said Abdulfettah Aşur, *Kubrus ve Hurubi's-Salibiyye*, Kahire, 1954, s.33.

nisindeki sayıyı 30'a indirme emri vermiş, Sur ve Akka arasını işgale yeltenenlerden intikam almış, onları Akka'dan kovmuştur. Böylece Kudüs Kralı Champagneli Henry, Lusignanlı Guy ve Pisalılardan oluşan iki Haçlı grubu arasına düşmanlık girmiş oluyordu.[24] Bu durum Guy 1194'te ölüp onun yerine mutedil bir siyaset takip eden Lusignanlı Amaury geçene kadar böyle devam etti. İlişkileri düzeltmek için bir evlilik yoluyla akrabalık kurdular. Böylece Bilâd eş-Şam sahillerindeki Haçlılar ile Kıbrıs arasında bir yardımlaşma da olacaktı.[25] Akka'da ayakta durmaya çalışan krallık görüleceği gibi ittifaklarla mukavemete çalışan, ciddi bir askerî varlık gösteremeyen bir hâldeydi. Haçlıların sahile sıkışıp kalmış hâlleri bu krallıkta da kendini göstermekteydi. Bu süreçte Kıbrıs önemli Haçlı merkezlerinden olacaktır ve bu durum, Memlûkler buradaki Haçlı kuvvetlerine Sultan Baybars zamanında nihai darbeye indirilene kadar sürecektir. Doğu Akdeniz bu suretle Anadolu, Suriye ve Mısır kıyılarından sonra buradan da Haçlıların üssü olmak konumundan kurtulmuş olacaktır. Lakin o zamana kadar Kıbrıs bir Haçlı merkezi olarak bahsedilen sahillere karşı bir tehdit ve saldırı merkezi olarak varlığını sürdürecektir.

HAÇLI-EYYÛBÎ İLİŞKİLERİNDE YUMUŞAMA VE ÇATIŞMA

Champagneli Henry tahta geçtiği günden itibaren Eyyûbîlerle iyi ilişkileri sürdürmeye önem veriyordu. Bu yolda 1195 senesine kadar devam eden Remle Antlaşması'nı bozmamak için elinde geleni yaptı. Eyyûbî ailesinde iç karışıklıklar çıktığında ise Müslümanların, krallığın topraklarına saldırmaları engellenmişti. Taraflar karşılıklı olarak çatışmadan uzak durmaya çalışıyorlardı.

24 Takkuş, *Eyyûbîyyin*, s. 262.

25 Eracles, *Estorie de Eracles Empereur el la Coguette de la Terre d'outre mer*: R.H.C.H. occid, Paris, 1859, s. 207-208, 212-213; G. Hill, *History of Cyprus*, c. 2, Cambridge, 1948, s. 44

Bu cümleden olarak, el-Aziz Osman, Henry ile antlaşmanın uzatılmasını destekledi.[26] İstikrar ve barışın uzun süre devamı arzulanırken öte yandan Beyrut Emiri İzzeddin Üsmane Haçlıları sıkıştırıyor, sahil yolunu tıkıyor, onlara saldırıyordu. Haçlılar Dımaşk'taki el-Âdil ve Kahire'deki el-Aziz Osman'a şikâyette bulundularsa da ikisi de onun bu hareketlerini engelleyemedi.[27] Bu durum Kudüs kralının daveti üzerine Almanların gelişine kadar böyle devam etti. Şartlar iç dengeleri bozuk ve Eyyûbî tehdidi altındaki Haçlıları dış destek ve müttefik bulmaya itiyordu. Haçlılar Cübeyl'i barış yoluyla elde etmişlerdi.[28]

Müstahkem kaleler üzerinden kurulacak bir savunma hattı şüphesiz büyük bir güç kaynağıydı. Bu aynı zamanda bir şehir mantığını da söz konusu kılıyordu. Kale, sur ve rabazdan oluşan şehirler siyasi olduğu kadar askerî manada da büyük bir güç kaynağıydı. Ateşli silahlar surları bu itibarlı yerden edene kadar da bu böyle devam edecekti. Bu cümleden kaleler kurmak, 12. yüzyılın sonu ve 13. yüzyılın başında, Eyyûbîler ve daha sonra Memlûkler devirlerinde önemli bir siyasi ve askerî yöntem ve araçtı. Selahaddin Haçlı savaşlarıyla uğraşırken bu kaleler yoluyla Bilâd eş-Şam'daki emirleri ve müttefiklerine dayanma imkânı veriyordu. Kaleler vasıtasıyla büyük bir satranç tahtası kuran Selahaddin emirleri vasıtasıyla oyununu kuruyordu. İşte bu siyasetin bir devamı olarak el-Âdil, Akka'daki Haçlıların hareketlerini kontrol etmek için bu şehrin kurulduğu sahaya hâkim Tur Dağı üzerinde müstahkem bir kale yaptırdı.[29] Kale merkezli savunma

26 İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Tarih*, (Tah Ömer Abdusselam Tedmuri), c.1, Beyrut, 1997, s. 145.

27 İbnü'l-Esir, *El-Kâmil* (Türkçe), c. 12, s. 113; Takkuş, *Eyyûbîyin*, s. 263.

28 Takkuş, *Eyyûbîyyin*, s. 263.

29 İbnü'l-Esir, *El-Kâmil*(Türkçe), c.12, s. 113; Şeşen, *Eyyûbîler*, s. 21-22; Benjamin Michaudel, "The Use of Fortification as a Political Instrument by the Ayyubids and the Mamluks in Bilad al-Sham and in Egypt (Twelfth Thirteenth Centuries)", *Mamluk Studies Review*, V. 11, No. 1, 2007, s. 60.

mantığı döneme damgasını vuran önemli hususlardandır; coğrafyaya hâkim olmak noktasında onun hassasiyetleri üzerinden kurulan kale ağı üzerinden bir savunma tabyası oluşturulduğu görülmektedir.

KUDÜS'Ü GERİ ALMA HAMLELERİ: ALMAN HAÇLILARI (1197)

Haçlıların kendi içinde yaşadığı rekabetin Eyyûbîleri yaşattığı rahatlığa mukabil Selahaddin'in vefatından sonra Eyyûbî ailesi içinde yaşanan mezkur çekişmeler Batı Avrupa'yı rahatlatmıştı. Alman İmparatoru VI. Henry bir Haçlı seferi kurulması, Kudüs'ün yeniden ele geçirilmesi, Latin doğusu ve Bizans'a diz çöktürülmesi ve Batı Avrupa'ya hâkim olmak gibi gayeler taşıyordu. VI. Henry gerçek bir imparator olabilmek için Avrupa'daki durumunu sağlamlaştırdıktan sonra kutsal topraklardaki Alman nüfuzunu sağlamak için Meinz Kardinali Konrad, Hoshtein Kontu Adolf komutasında bir Haçlı seferi hazırladı. Bu sefer planına göre önce Ortodoks Bizans'a diz çöktürülecek, akabinde Kudüs Müslümanlardan alınacaktı.[30]

Çok geçmeden Alman Haçlı grubu Bilâd eş-Şam'a doğru yola çıktı. 1197 senesinde öncüleri Akka'ya ulaştı. Komutanlar ise Amaouri Lusignan'ın taç giyme töreni için Kıbrıs'ta kalmışlardı. Bunlardan önce de Henry don Berabant kendi adamlarıyla gelmişti.[31] Haçlılarla Müslümanlar arasındaki nisbî barış artık sona eriyordu.

Champagneli Henry için bu Alman Haçlıların gelişi rahatlatıcı bir etki yapmadı. Bir savaş için uygun zamanda değildi. Danışmanları ona Müslümanlarla görüşmesini ve Selahaddin'in çocukları ve kardeşleriyle hassas bir siyaset yürütmesini tavsiye ettiler. Durum ne olursa olsun Alman Haçlıları Henry'den izin

30 İbnü'l-Esir, *El-Kâmil*, c.12, s. 112; T. Tout, *The Empire and the Papacy*, London, 1909, s.304; Takkuş, *Eyyûbîyin*, s. 264.

31 *Estorie d'Eracles*, II, s. 211, 214-216.

almadan ilerledi. El-Âdil'in el-Celile'deki adamlarına rastlayınca sahil bölgesine yayılmış ve kalabalıklaşmış[32] Almanlara karşı kuzeyden/el-Cezire'den güneyde Mısır'a kadar yer alan Eyyûbî emirleri yardım çağrısında bulundular. Bu durumda kendilerine birleşme çağrısı yaptılar ve Nasıra'da bulunan Ayn Calut bölgesinde toplandılar.[33] Çok geçmeden Haçlılar İslam topraklarına girince el-Âdil ve kalabalık bir ordunun yaklaştığı haberi yayılınca Akka'ya doğru kaçtılar. Çok geçmeden el-Âdil, Merc Akka'daki R'esu'l-Maa'da Almanları kuşattı. Bu arada Henry, Taberiye Hâkimi Hugh'un tavsiyesi ile Haçlı yayalarına yardım için bir kuvvet topladı. Bu sırada sürekli bir savaşa hazır olmadığı anlaşılan el-Âdil güneye yönelerek Yafa'ya gitti. Yafa çok korunaklı ve sayıca çok askeri olan bir yer değildi. Yafa resmi olarak Kıbrıs Hâkimi Amaouri'ye bağlıydı ve Henry Müslümanlarla daha iyi savaşmak için burayı ondan istedi. Amaury bunu kabul ederek Renauld isimli bir adamını gönderip şehrin yönetimi ona verdiyse de bu kişinin eğlenceye düşkün olması nedeniyle şehirdeki hazırlıkların zayıflığı haberi Akka'ya ulaşmıştı. Bunun üzerine Henry şehri kendi savunmak için hemen hazırlıklar yaptı. Pisalılardan yardım istedi fakat 1197 senesi Eylül'ünde askerleri topladığı sırada aniden ölünce Haçlılar ciddi sıkıntıya düştüler ve Yafa bölgesinde ciddi kayıplar yaşadılar. Bu sıkışık durumda derhâl onun yerine birinin geçmesi gerekiyordu. Kralın eşi İzabel, Hospitalierler, Şam'daki Haçlı kontları, Papa III. Innocent, Alman İmparatoru III. Henry gibi şahsıların onayıyla Kıbrıs Kralı Amaury Lusignan ile evlendirilerek hem Kıbrıs ve Kudüs taçları birleştirilmiş hem de güçlü bir yapı kurulmuş olacaktı. 1198'deki bu evlilikle birlikte Bilâd eş-Şam'daki savunma görevi Kıbrıs krallarına geçmiş oluyordu.[34] Ancak Amaury'nin

32 İbn Vasıl, *Müferric el-Kurûb fî Ahbar Beni Eyyûb*, (Tah. Cemaleddin Şeyyal), c. 3, Kahire, 1953-1957, s. 74.

33 İbnü'l-Esir, *El-Kâmil*, (Tedmüri) c. 12, s. 112.

34 İbnü'l-Esir, *El-Kâmil*, c. 12, (Tedmüri) s. 113; S. Abdulfettâh 'Aşûr, *Kub-*

evlilik yoluyla olan bu siyasi birleşmesi krallığı iktisadi ve idari birliğe taşıyamadı. En başından beri Kıbrıs malının Kudüs için harcanmayacağını ilan etmiş ve olan bitenin siyasi bir bağlantı olmanın ötesine geçememesine yol açmıştı ki bu durum papa ve Alman imparatorunu rahatsız ediyordu.

II. Amaury Lusignan Müslümanların şehirleri ele geçirmesinden rahatsız idi. 1197'de, o tahta çıkmadan önce Henry'nin gayretiyle Sayda ve Beyrut Müslümanlardan alınmaya çalışılmıştı. Eyyûbîler savunmaya güçlerinin yetmeyeceği nedeniyle Sayda Kalesi'ni yıktırdılar. Beyrut içinde aynı süreç söz konusu iken İzzettin Üsame buranın savunmasını üstlendi. Haçlılar Akka'dan Sayda'ya yürüdüler. Müslüman askerler Beyrut'tan döndüler ve iki ordu Sayda civarında karşılaştılar. Küçük bir çatışma oldu. Haçlılar Beyrut istikametinde yürüyüşlerine devam etti. Buraya yaklaştıkları sırada el-Âdil'in kendisine yardım göndermeyeceğini anlayan Üsame buradan kaçtı. Haçlılar şehri ele geçirip burayı John İbelin'e verdiler.[35]

Beyrut'un Haçlıların eline geçmesi onlar adına çok önemli bir başarıdır. Bu şehir onların sahile ulaşmasını tehdit etmek noktasında Müslümanlar için stratejik bir üs konumundaydı. Burayı ele geçirmeleri özellikle Akka ve Trablus[36] arası olmak üzere tüm Bilâd eş-Şam sahiline hâkim olmalarını sağlamıştı. Bu durum ayrıca Antakya Hâkimi III. Bohemond'u Selahaddin'in fethetmiş olduğu Lazkiye ve Cebele'yi ele geçirmek konusunda cesaretlendirdi. Ancak Halep Hâkimi Zâhir Gâzi'nin bu iki şehirde yaptığı büyük yığınak karşısında başarısız oldu. Beyrut ve Cübeyl ise Haçlıların eline geçti. Kudüs yeniden Trablus Kontluğu'na çok yakın bir yer hâline gelmişti. Ancak Sayda

---

rus ve Hurubi's-Salibiyye, Kahire, 1957, s. 37; Takkuş, *Eyyûbîyin*, s. 266.

35 İbnü'l-Esir, *El-Kâmil*, c. 12, (Tedmüri), s. 113-114; Takkuş, *Eyyûbîyin*, s. 267; Es-Sallabi, *El-Eyyûbiyyûn*, s. 30.

36 Runciman, *Haçlı*, c. 3, 176-177.

bölgesi tamamen Müslümanlardan çıkmış değildi, bölgenin yarısı hâlâ onların elindeydi.[37] Bu süreçte Kadı Fadıl'ın Mısır'dan Dımaşk'taki el-Âdil'e mektup yazarak onu Haçlılarla cihada teşvik ettiği görülür.[38]

Almanların bundan sonra bölgedeki hareketleri sınırlı olacaktı. Beyrut'un düşmesinden sonra Conrad komutasındaki Almanlar Kudüs'e yürümek konusunda cesaretlendi. Selahaddin döneminde Haçlılarla yapılan antlaşma genellikle onun ölümünden sonraki karışıklık devrinde de devam etti. Gerek el-Âdil gerekse Akka Kralı Champagneli Henry barıştan yanaydılar. Ancak Alman İmparatoru VI. Henry'nin Haçlı seferine karar vermesi iki taraf arasındaki düşmanlığı yeniden canlandırdı. 1197 yılı yazında bazı Alman Haçlı grupları komşu Müslüman topraklarına saldırdılar. Bunun üzerine iki taraf arasında çarpışmalar oldu. El-Âdil de bundan faydalanarak Yafa'yı ele geçirdi.[39] Yerli komutanlar el-Âdil ile Yafa'yı ona verip Beyrut'u elinde tutmak şartında bir antlaşma yapması konusunda teşvik ettiler. Yafa el-Âdil'in eline geçti. Ancak başarısız oldular. Almanlar doğrudan Kudüs'e gitmeyerek el-Celil'e girdiler. Hüsameddin Beşşare'nin idaresindeki Hısn Tibnin'i kuşattılar (1197).[40] Bu sırada şehrin muhafızları el-Âdil'den yardım istedi. El-Âdil, Mısır'daki el-Aziz Osman'dan yardım göndermesini istedi ve ona "Eğer gelmezsen bu gemileri muhafaza etmek imkânsızdır," dedi. El-Aziz Osman ve diğer Eyyûbî emirleri el-Âdil'in yardımına geldiler. Tam bu sırada Alman İmparatoru VI. Henry'nin ölüm haberi Akka'ya gelince Alman komutanları bundan etkilendi ve ülkelerine dönmek istediler. İlave olarak, Almanya'da iç savaş çıktığını duyan Conrad ve adamları kuşatmayı kaldırıp dönmeye

37 Runciman, *Haçlı*, c. 3, 177; Takkuş, *Eyyûbîyin*, s.267.
38 Es-Sallabi, *El-Eyyûbiyyûn*, s. 32-33.
39 Şeşen, "Eyyûbîler", s. 22.
40 İbn Vasıl, *Müferric el-Kürûb*, (Şeyyal), c. 3, s. 74; Es-Sallabi, *El-Eyyûbiyyûn*, s. 31,34.

karar verdiler. Bu durumu fırsat gören el-Âdil ve abisinin oğlu el-Aziz Osman Alman Haçlılarını takip edip peşlerine düştüler. Nihayetinde Haçlılar başarısız olunca Sur'a döndüler.[41] Böylece Haçlı hareketi, Almanlar bölgede ciddi hiçbir fayda sağlayamadan kesin bir şekilde bitti. Bozulan barış şartlarında el-Âdil, 1207 yılında Trablus Kontluğu'nu da yola getirerek antlaşmaya mecbur edecekti.

Beyrut'un ele geçirilip Töton Şövalyelerinin burada onlardan sonra yerleşmesi bu hareketin bir sonucu olarak gerçekleşti.[42] Kudüs ideali bu sefer Almanlardan bir grubu doğuya taşımışsa da ciddi bir netice alınamadan sona ermiştir. Ancak bu durum Haçlı ruhunun Batı'daki durumu ile Doğu'daki Haçlı ve İslam güçlerinin savaş dinamizmini görmek bakımından manidardır. Bu potansiyelin gerçek yüzü V. ve VI. Haçlı Seferleri'nde ve bu dönemde daha da açığa çıkacaktır.

KUDÜS İLE BARIŞ (1198)

II. Amaury Alman Haçlıları bölgeden ayrıldıktan sonra Haçlıların bu ilk savunma harekâtına uzun süreli bir savaşa hazır olmadığı için son verdiği sırada, el-Âdil'in de Eyyûbî Devleti'nin içine düştüğü dâhili sıkıntılar sebebiyle, el-Aziz Osman'ın amcasından barış veya savaşı kabul ile ayrılarak Kahire'ye[43] dönmesinden dolayı 1198 senesi Temmuz'unda Haçlılarla Eyyûbîler arasında Remle'de bir antlaşma yapıldı. El-Aziz'in dönmesinin sebebi, Meymun el-Kasrî, Üsame, Sarı Sungur, el-Haccaf, İbnü'l-Maştub ve bazı emirlerin devleti idare eden Fahrettin'e karşı suikast hazırlığında olmalarıydı. Onları bu işe azmettiren ise el-Âdil'di.

41 İbnü'l-Esir, *El-Kâmil*, c. 12, (Tedmüri) s. 114; İbn Vasıl, *Müferric el-Kürûb*, (Şeyyal), c. 3, s. 76; Takkuş, *Eyyûbîyin*, s. 268; Es-Sallabi, *El-Eyyûbiyyûn*, s. 30-31.

42 Runciman, *Haçlı*, c. 3, s. 178-179.

43 İbn Vasıl, *Müferric el-Kürûb*, (Şeyyal), c. 3, s. 76.

Bunu duyan el-Aziz geri dönmüştü.[44] Buna göre el-Âdil Yafa'yı elde tutacak, Haçlılar Beyrut ve Cübeyl'de kalmaya devam edecek, Sayda iki taraf arasında bölünecekti. Antlaşma 5 sene 3 ay geçerli olacaktı.[45] Bu antlaşma el-Âdil'e el-Aziz Osman'ın 1198'de vefatından sonra Eyyûbî Devleti'ni birleştirme fırsatı verdi. Bu barış dönemi kuvvetini artırmasını sağladığı için II. Amaury'nin bu barışa daha sıkı sarılmasını sağladı ki Antakya'da yaşanan olaylar bunu daha da yoğunlaştırdı.[46] Selahaddin sonrası temayüz eden ilk sultan böylece savaşın alevleri arasından görünmüştü. 1200 senesinde Haçlıların sahil bölgesine doğru harekete geçmesi ile el-Âdil'in Haçlılar üzerine harekete geçtiği görülürse de kaynakta Bilâd el-Munasafat olarak adlandırılan (Remle, Nasıra gibi yerler) bölgeye sadık kalınarak, yani Selahaddin döneminde Haçlılarla Müslümanlar arasındaki barış şartlarına göre antlaşma yapıldığı görülmektedir.[47]

ANTAKYA'DA HAÇLI REKABETİ

Haçlılar, Bilâd eş-Şam'ın kuzeyinde sürüp Antakya'daki veraset çekişmeleri nedeniyle devamlı bir karışıklık içinde kaldılar. Raymond 1197 yılı başında aniden ölünce, Ermeni Krallığı ile Antakya Prinskepliği'nin birleşmesini mümkün kılabilecek antlaşma da sona erdi. Antakya Kontu III. Bohemond ve ondan sonra gelenlerle Ermeni Baronu II. Leo arasında Ermenilerin

44 İbn Vasıl, *Müferric el-Kürûb*, (Şeyyal), c. 3, s. 78; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil*, (Tedmüri), c.12, s. 115.

45 İbn Vasıl, *Müferric el-Kürûb*, (Şeyyal), c. 3, s. 78; İbn Furat, *Tarihü'd-Düvel ve'l-Müluk*, (Tah. Konstantin Zurayk), c.4/ 2, s. 134-135, Beyrut, 1938-1942; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil*, (Tedmüri), c. 10, s. 148; Takkuş, *Eyyûbîyin*, s. 269.

46 İbn Vasıl, *Müferric el-Kürûb*, (Şeyyal), c. 3, s. 82-86; Ebû Şame, *Kitab er-Ravzateyn fi Ahbar ed-Devleteyn*, (Tah. İbrahim Zebik), c.4, Beyrut, 1997, s. 443.

47 Nuveyri, *Nihayetu'l-Edeb fi Funûn el-Edeb*, c. 29, (Tah. Muhammed Ziyauddin er-Reyyis), Kahire, 1992, s. 35.

Antakya'yı genişleme yeri olarak görmeleri ve bu yolda Antakya'yı ele geçirmeye zemin olarak Bagras'tan Ayas'a kadar olan bölgeyi öncelikle ele geçirmek istemeleri üzerine anlaşmazlık çıktı ve bu durum Bilâd eş-Şam'ın kuzeyindeki durumu değiştirdi. III. Bohemond Trablus ile buna karşı birlikte olmayı istediyse de Trablus kontu burayı ele geçirmek isteyen Montferratlı Conrad'a karşı Kıbrıs Hâkimi Lusignanlı Guy ile antlaşmayı tercih etti. Bu sırada III. Bohemond Bagras'ta II. Leo tarafından esir edildi ve onu bırakmak için şartı Antakya'nın kendisine verilmesiydi.[48] III. Bohemond bunu kabul etmek zorunda kaldıysa da şehrin halkı Ermeni hâkimiyetini kabul etmeyerek Bohemond'un oğlu III. Raymond'u o esaretten kurtulup dönene kadar tahta oturttular. III. Raymond kardeşi Trablus Kontu IV. Bohemond ve Akka'daki Kudüs Kralı Henry'ye Ermenilere karşı yardım çağrısında bulundu. IV. Bohemond bu teklife uyup hemen gelince Ermeni Kontu esirleri bırakıp fırsatı kaçırdığını anladı. Henry de sadece Müslümanların işine yarayacak olan ve Haçlıları zayıflatacak bir iç savaşa karşıydı. III. Leo, Sis'te III. Bohemond ile görüşerek sınır konusunda bir antlaşmaya vardı. Buna göre Bohemond hiçbir fidye ödemeden serbest kalacak, III. Bohemond Bagras'ta II. Leo'ya ait yerleri boşaltacak ve iki taraf birbiri üzerinde hâkim olmayacaktı. Bu yolda ilişkileri güçlendirmek için III. Bohemond'un büyük oğlu III. Raymond Ermeni baronunun kızı ile evlendi (1195). III. Raymond babasından önce aniden öldü.[49] Raymond Rupen adında bir oğuldan başka evladı da olmamıştı. Bundan sonra Ermeniler ile Antakya arasında Haçlıların arasındaki savaş, yardım talepleri sonrasında Halep Hâkimi Zâhir Gazi ile Ermeniler arasında bir savaşa döndü, hatta 1209 senesinde Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Zâhir Gazi, Hospita-

48 Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara, 2007, s. 157-158; Runciman, *Haçlı*, c. 3, s. 77; Takkuş, *Eyyûbîyin*, s. 270.

49 Takkuş, *Eyyûbîyin*, s. 271.

lierler Ermenilere karşı ittifak yaptılar. I. Gıyaseddin Keyhüsrev bu kuvvetlerle birlikte vaktiyle II. Kılıçarslan tarafından ele geçirilen, içlerinde Petrus'un da bulunduğu pek çok kaleyi ele geçirdi. II. Leo, Eyyûbî Hükümdarı el-Âdil'den yardım istemesi üzerine bir antlaşma ile barış yapılmak durumunda kalmıştı. Sultan, kralın Müslüman tutsakları iadesi, tazminat ödemesi ve Halep sınırlarına bir daha saldırmaması şartıyla barışı kabul etmişti. II. Leo antlaşmaya sultanın saltanatı boyu sadık kalıp, adına sikke de kestirmiştir.[50] Bu süreçte Selçuklular kuzeyden Eyyûbîlerin Haçlı rekabetine bu suretle destekler sağlamaktaydılar.

HAÇLI-EYYÛBÎ SAVAŞI (1203-1204)

II. Amaury Antakya'da cereyan eden tahta kavgasını endişeyle izliyor, gönlü Raymon Ruben'den yana olmakla beraber böyle bir maceraya atılamıyordu. Müslümanlarla uzun bir savaşı da göze alamadığından IV. Haçlı Seferi'nin[51] Avrupa'da toplanmaya başladığı şayialarının ortalıkta dolandığı bir ortamda barışı memnuniyetle karşılamıştı. El-Âdil de iç sorunlar ve haberleri gelen Haçlı seferi nedeniyle barışı sürdürmeyi kendisine uygun buluyordu. Bu süreçte Haçlı-Müslüman çatışmaları neredeyse bitmişti. Ancak II Amaury kendi varlığını ve durumunu Müslümanlar ve Haçlılar nezdinde sürdürmek için bazı çatışmalar ve askerî hareketler yapmaktaydı.[52] 1203'te IV. Haçlı Seferi'nin öncülerinden Felemenkler ve Fransızlar Akka'ya gelerek II. Amaury'yi Müslümanlara ve Kudüs'e karşı bir sefere ikna etmeye çalıştılar. Onun birkaç yüz askerle Eyyûbîlerin yenilemeyeceğini

50 İbn el-Adim, *Zubdetü'l-Haleb min Tarih Haleb*, (Tah. Süheyl Zekkar), c. 2, Dimaşk, 1997, s. 629; İbn Vasıl, *Müferric el-Kürûb*, (Şeyyal), c. 3, s. 170-172; Takkuş, *Eyyûbîyin*, s. 272-274; Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s. 158-159, 163-164.

51 İbn Vasıl, *Müferric el-Kürûb*, (Şeyyal), c. 3, s. 160-161; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil*(Türkçe), c. 12, s. 162-163.

52 Takkuş, *Eyyûbîyin*, s. 275.

söylemesi ve bu teklifi kabul etmemesi üzerine[53] Trablus Kontluğu'na gelerek Humus, Hama beylikleri topraklarına akınlar yaptılar. Bu sırada Trablus ve Lazkiye arasındaki sahil bölgesi Müslümanların elindeydi. Hama hâkimi tarafından yenilgiye uğratılıp bir kısmı öldürülüp, bir kısmı da esir olarak Hama'ya götürüldü.[54] Avrupa'da IV. Haçlı Seferi ile ilgili hazırlıkları takip eden el-Âdil Venediklilerle anlaşarak 1204 yılında yapılan IV. Haçlı Seferi'ni İstanbul üzerine yöneltmeye çalıştı ve bunda da başarılı olarak ülkesini büyük bir gaileden kurtardı. Bu sırada Doğu'ya gelen bazı Haçlı gruplarının kışkırtmasıyla Kral II. Amaury karada ve denizde Müslümanlarla mücadele etti. Bu süreçte Haçlılar Kıbrıs'a iki gemiyle hücum ettiler. Buna karşılık Mısır'dan 20 gemilik bir donanma Lazkiye'ye gönderilirken Haçlılar da 20 gemilik bir gücü deltaya gönderdiler ve bazı yağmalarda bulundular. Ebû Şame bu seferin keşif amacıyla, daha sonraki Mısır'ı işgal amaçlı yapıldığını ifade eder.[55] 1203'te Akka'dan Reşid yakınlarında Nil sahillerindeki Fuvva şehrine bir grup Haçlının saldırıp yağma ve talanda bulunduğu, burada beş gün kalıp Müslüman kuvvetlerinden bir kısmını öldürüp döndükleri görülür.[56] Bu dönemde Hospitalierlerin yardımıyla Haçlılar el-Celil'i yağmaladılar. Akka ve Taberiye arasında saldırılarda bulundular. Âdil Dımaşk'ta bulunurken Akka'nın güneydoğusundaki Kefer Kenâ'ya doğru Haçlıların ilerlemesini kesmek için ilerledi.[57] el-Âdil ise IV. Haçlı Seferi'nin Filistin'e uzanmasını ve başına yeni bir gaile açmasını önlemek için tavizkâr

53 Takkuş, *Eyyûbîyin*, s. 276.
54 İbnü'l-Esir, *El-Kâmil*(Türkçe), c. 12, s. 166.
55 Takkuş, *Eyyûbîyin*, s. 277.
56 En-Nuveyri, *Nihayet el-Ereb*, c. 29, s. 37.
57 İbn Vasıl, *Müferric el-Kürûb*, (Şeyyal), c. 3, s. 159; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil*, (Tedmüri), c.10, s. 200; Takkuş, *Eyyûbîyin*, s. 277.

davrandı. Böylece Haçlılar Merkab'dan Yafa'ya kadar Akdeniz sahil şeridine yeniden hâkim oldular.[58]

Askerî manada gelişmelerin yaşandığı günlerde silahlı çatışma hâli el-Âdil ve II. Amaury tarafından dondurulduğu. Bu durum sene sonuna kadar böyle devam ederken, el-Âdil adamlarının Haçlı topraklarına hücum isteklerine rağmen bunu yapmazken II. Amaury de savaş çıkarmaktan uzak durdu.[59] Tüm bu olanlar, tarafların bir askerî harekâta girişmemelerinin sebebi siyasi sahada Bilâd eş-Şam veya Mısır'a yaklaştığı genel olarak kabul gören IV. Haçlı Seferi nedeniyle gerçekleşiyordu. Ancak IV. Haçlı Seferi'nin İstanbul'a yönelmesi, II. Amaury'nin bir dış yardım ihtimalini kaybetmesi Latin İmparatoru Baldwin Flander'in Bilâd eş-Şam'dan kendisine gelen Haçlı komutanlara Balkanlar'da araziler vermesi bölgede Haçlıları zayıflatmış, bu da el-Âdil ile bir barış arayışını zaruri kılmıştır. Diğer yandan denizdeki Haçlı üstünlüğü el-Âdil'i endişelendiriyor, savaşı sonlandırmak, dinî bir hoşgörü ve Batı Avrupa ile ticareti geliştirmek gayesiyle hareket ediyordu. Bu ortamda 1204 senesinde Haçlılara imtiyazlar veren bir antlaşma yapıldı: el-Âdil Yafa, Sayda, el-Lüdd, er-Remle ve Beyrut'u boşaltacaktı. Kudüs'e giden hacılara kolaylık gösterilecekti ve bu antlaşma altı yıl sürecekti.[60] Ancak bu antlaşmadan kısa bir süre sonra 1205'te II. Amaury ölünce onun liyakatli yönetimi yerine önce İzabella, o ölünce 13 yaşındaki kızı Maria atanmış, Beyrut Hâkimi John Ibelin ona vasi atanmış, daha sonra yönetime altı yaşındaki I. Hugh atanmış, Walter Montpelier ona vasi atanmış, yani tam bir taht krizi yaşanmıştı.[61]

---

58 İbnü'l-Esir, *El-Kâmil*(Türkçe), c. 12, s. 165; Şeşen, *Eyyûbîler*, s. 21-22; Takkuş, *Eyyûbîyin*, s. 276-277.

59 İbn Vasıl, *Müferric el-Kürûb* (Şeyyal), c. 3, s. 159; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil*, c. 10, s. 200-201; Takkuş, *Eyyûbîyin*, s. 277.

60 İbnü'l-Esir, *El-Kâmil*(Türkçe), c. 12, s. 165-166; İbn Vasıl, *Müferric el-Kürûb* (Şeyyal), c. 3, 162; Takkuş, *Eyyûbîyin*, s. 278.

61 Runciman, *Haçlı*, c. 3, s. 89-90; Takkuş, *Eyyûbîyin*, s. 279

TRABLUS KONTLUĞU HAÇLILARI İLE ÇATIŞMA

Bu süreçte Suriye'nin kuzeyinde özellikle Trablus bölgesinde askerî çatışmalar kesilmedi. Hopsitalierler Hama Hâkimi el-Mansur Nasıruddin Muhammed'i ve Hama'yı hedefleyerek Hısnü'l-Ekrat ve Hısnü'l-Markab'da saldırılarda bulunuyorlardı. Nasıruddin Hısnü'l-Barin'i onlara teslim etmek zorunda kaldıysa da Halep, Baalbek ve Humus kuvvetlerinden aldığı yardımla onların istila hareketlerine karşı direniyordu. 1203'te Haçlıları iki defa yenip onları bir ateşkese de zorlamıştı.[62] Lakin ertesi sene ateşkesi bozan Haçlılar Hama kapılarına kadar ulaşmışlarsa da geri dönmüşlerdir.[63] 1205'te Trablus'tan harekete geçen Haçlılar Cebele, Lazkiye ve Humus'u yağmaladılar. Bu sırada Hama hâkimi II. Esedüddin Şirkuh olmuştu. Haçlıların bölgesine girmesini engellemiş, bu arada Mubarizüddin Hısnü'l-Markab'ı kuşatmış burcunu yıkmış lakin ele geçiremeden bol ganimetle dönmüştür. Bu sırada Kıbrıs Adası'ndan çıkan korsan gemileri İslam donanmasına saldırmış, bazı gemileri batırıp esirler almışlardı. Bütün bu olanlar üzerine el-Âdil 1207'de denizden ve karadan tüm bu saldırıları durdurmak üzere Kudüs tahtına vasi olan John İbelin ile antlaşmak üzere Mısır'dan Bilâd eş-Şam'a doğru yola çıktı. Kıbrıs'tan yapılan saldırıların durdurulmasını istedi. Ancak onun bu çabası Müslümanları mutlu etmedi. Dımaşk ve Nablus mescitlerinde toplanan binlerce insan savaş yanlısı çağrılarda bulundular.[64] Bu şartlarda el-Âdil Kahire'den çıktı ve Akka'ya uğrayarak buradaki esirlerin serbest kalmasını sağladı. Dımaşk üzerinden Hısnü'l-Ekrad'a giderek Hospitalierlerin

62 İbn Vasıl, *Müferric el-Kürûb* (Şeyyal), c. 3, s. 148, 163-164; İbn el-Furat, *Tarih*, c. 5/1, s. 20; En-Nuveyri, *Nihayet el-Ereb*, c. 29, s. 40; Takkuş, *Eyyûbîyin*, s. 279; Es-Sallabi, *El-Eyyûbiyyûn*, s. 78.

63 İbnü'l-Esir, *El-Kâmil*(Tedmüri), c. 10, s. 201; İbn Vasıl, *Müferric el-Kürûb* (Şeyyal), c. 3, s. 148; Takkuş, *Eyyûbîyin*, s. 279.

64 'Aşûr, *Kubrus*, s. 39; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil*(Türkçe), c. 12, s. 230.

saldırılarına karşı, Humus'u tehdit emmeleri adına Buhayra Kades'te karargâhını kurdu ve Hama, Humus, Baalbek, Halep, Sincar, Musul, Amid ve Cezire'den yardım kuvvetleri istedi.[65] 10 bin kişiye yaklaşan bu kuvvetin asıl hedefini gizlemek için Trablus'a saldıracağı duyurulsa da hedef Hısnü'l-Ekrad idi. El-Âdil buraya saldırdı, Burc 'Anaz ele geçirilmişse de kale çok güçlü olduğundan tamamıyla fethedilemedi. Trablus yakınında bazı kaleler yağmalandı. Bundan sonra Trablus kuşatıldı. Mancınıklar kurulup, halkı sıkıştırıldı, askerler Trablus ve havalisindeki köylere saldırdılar, su kaynağını kestiler, yollarını tahrip ettiler. Bu arada yolda Hısnü'l-Kulay'at Kalesi fethedilmişti. Ancak suru yıkılarak barışçıl politika icabınca yöneticisi yerinde bırakılmıştı. Tüm bu harekâttan sonra el-Âdil Buhayrat Kades'teki üssüne geri döndü.[66] 12 gün süren bu harekâttan endişelenen Trablus Hâkimi IV. Bohemond, el-Âdil'e mal, 300 esir ve hediyelerle barış teklifinde bulundu. El-Âdil de, özellikle askerleri seferin uzunluğundan usanmış olduğu için barışı kabul etti.[67] Haçlılarla bu anlaşma ve barış siyasetini sürdüren el-Âdil, Cebel Tur'a gelerek oğlu el-Muazzam İsa'ya buraya bir kale yaptırmasını emretti. Nasıra'yı teftiş edip, el-Celil'i muhtemel Haçlı saldırılarına karşı tahkim ettirdi.[68]

---

65 İbn Vasıl, *Müferric el-Kürûb* (Şeyyal), c. 3, s. 172-173.

66 İbn Vasıl, *Müferric el-Kürûb* (Şeyyal), c. 3, s. 173; Ebû'l-Fida, *Tarih Ebû'l-Fida*, (Tah. Mahmud Deyyub), c.2, Beyrut, 1997, s. 199, İbnü'l-Esir, *El-Kâmil*(Tedmüri), c. 12, s. 230; En-Nuveyri, *Nihayet el-Ereb*, c. 29, s. 40; Takkuş, *Eyyûbîyin*, s. 281.

67 El-Makrizî, *Kitab es-Sulûk li-Marifet Düvel el-Müluk*, (Tah. Muhammed. Abdulkadir Ata), c. 1, Beyrut, 1997, s. 281; En-Nuveyri, *Nihayet el-Ereb*, c. 29, s. 40; Ebû'l-Fida, *Tarih*, c. 2, s.199.

68 Ebû Şame, *Ravzateyn*, s. 77; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil*, (Tedmüri), c. 10, s. 284; İbn Vasıl, *Müferric el-Kürûb*, (Şeyyal), c. 3, s. 215-216; Takkuş, *Eyyûbîyin*, s. 281.

HAÇLILARIN EYYÛBÎLERE BÜYÜK SALDIRISI: V. HAÇLI SEFERİ

Avrupa'dan başlayan Haçlı hareketliliği el-Âdil ile Kudüs Kralı John arasındaki antlaşmanın sona ermesine neden oldu. IV. Haçlı Seferi'nden sonra Avrupa'da toplumun bazı kesimlerinde Haçlı ruhu hâlâ devam etmekteydi. Avrupa'daki iktisadi ve sosyal şartlar bu seferi teşvik ediyordu. Selahaddin Eyyûbî sonrası Eyyûbîlerin dağınık bir görüntü sergilemesi Haçlıları rahatlatmışsa da el-Âdil'in bu dağınıklığı toparlaması Haçlılarda endişe doğurmaktaydı. Zira el-Âdil'in Haçlı bakiyelerine indireceği büyük bir darbe onların varlığını ortadan kaldırabilirdi. Bu sebeple seferler İslam dünyasına acil bir darbe indirmeliydi. El-Âdil, Bilâd eş-Şam ve Mısır'da yaşanan kuraklık ve kıtlık nedeniyle ve bazı iç sorunlardan dolayı savunma siyasetine geçip saldırıyı bahsedilen nedenlerle tercih etmemişti. Ancak Akka yakınlarından el-Âdil'in Cebel et-Tur'a bir kale yaptırmasını onun alışıldık politikasından vazgeçişi olarak yorumladılar. Bu durumda bir yandan el-Âdil ile ateşkese mecbur olurken öbür yandan Avrupa'dan yardım istediler. Haçlıların bir kısmı ise Müslümanlarla barış yollu bir hayatı ve ticareti canlandırmayı düşünmekteydiler. Avrupa'da ise papa ile İmparatorluklar arasında mücadele sürerken, bölünmeler söz konusu olmaktaydı. Bu süreçte Avrupalılar, artık Anadolu yolunun kendisine kapalı ve bedeller öteden bir yer hâline geldiğini ilk üç sefer sonunda anladıklarından Bilâd eş-Şam yerine artık Mısır üzerine sefer yapma anlayışına geçmiş bulunuyorlardı. Mısır Kudüs'e gidiş için hareket noktası olacaktı. Mısır'ı Haçlılara karşı hareketin merkezi olduğunu, buranın iktisadi imkânları ve İslam ordusuna sağladığı insan gücü de göz önüne alınırsa buranın etkisizleştirilmesi hayati önem taşıyordu. Bundan sonraki tüm Haçlı saldırılarının ana hedefi de Mısır olacaktır. İbn Vasıl gibi tarihçiler de bunu o devride görmüş ve Haçlıların ileri gelenlerinin toplanıp Mı-

sır'ın Kudüs ve kendileri için en büyük sorun olduğu ve bunun halledilmesi hâlinde Kudüs ve bölge ile aralarında bir engelin kalmayacağını düşündüklerini kaydetmiştir. Bu yolda hareket eden Haçlılar V. (1217-1221) ve VII. (1248-1254) seferlerde Mısır topraklarında ağır zayiat vereceklerdir.[69] "Haçlılar taarruzun yönünü Mısır'a kaydırdılar. Nureddin ve Selahaddin idaresinde güçlü bir Mısır Haçlılar için tehlike demekti. Bu yüzden Mısır'da güçlü bir idareye izin vermemek için buraya yönelen Haçlılar ülkeyi ele geçirerek Şam'daki topraklarını güven altına almayı ve daha da ileri giderek Orta Doğu'nun içlerine sokulmayı hedefliyorlardı. Burada Mısır'ın dünya ticaret yollarının önemli kavşak noktasında olması ve özellikle Orta Doğu'da kalıcı bir ilerlemenin sağlanması açısından stratejik önemde olması etkili olmuştur. Neticede Haçlılar için Orta Doğu'nun kilidi olarak Mısır'a, Mısır'ın kilidi olarak da Dimyat'a saldırı kaçınılmaz hâle geldi."[70]

IV. Haçlı Seferi de önce Mısır'a yönelmişse de bazı iktisadi ve siyasi sebeplerle yönünü Konstantiniye'ye çevirmiş ve orayı tahrip etmişti. Yıllardan beri vâizler halkı yeni bir Haçlı seferine davet ediyordu. Çocuklar bile bu çağrılardan etkilendiler. Bahsedildiği üzere 1212'de Fransa ve Almanya'dan binlerce çocuk kutsal toprakları kurtarmak üzere yollara dökülüp yaya olarak Marsilya, Cenova ve Brindisi limanlarına kadar ulaştılar. Bu limanlarda bindikleri gemiler ya battı ya da kayboldu; çocukların bir kısmı köle olarak satıldı. Papa III. Innocentius ise yeni bir Haçlı seferi için büyük gayret sarf ediyordu. 1215'te Roma'da Lateran

69 İbn Vasıl, *Müferric el-Kürûb*, (Şeyyal), c. 3, s. 254-258; Takkuş, *Eyyûbîyin*, s. 284-285; Ebû Munshar, *Sultan al-Kamil*, s. 444; James M. Powell, "The Fifth Crusades", *Crusades*, (Ed. Thomas F. Madden), UK/Iralend, 2004, s. 148-153; Thomas F. Madden, *The Concise History of the Crusade*, UK, 2014, s. 135-145; Es-Sallabi, *El-Eyyûbiyyûn*, s. 98-99, 101-103,

70 Mustafa Kılıç, "Haçlıların Dimyat Muhasaraları ve Eyyûbîlerin Mücadeleleri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII, sayı 4, 2007, s.414.

Konsili'nde sefere katılacak Haçlılara imtiyazlar ve günahlarının affı vadedildi. Papa, Kamame Kilisesi'nde Müslümanların ihlallerde bulunup İsa'ya saygısızlık yapıldığına dair, her Haçlı saldırısından önce tekrarlanan açıklamaları yaptı. Müslümanların Cebelu't-Tur'da bir kale yaparak Haçlıların Kudüs bölgesinde ellerinde kalan son yer olan Akka'yı ele geçirmek istediklerini dile getirdi. Doğu'da kalan Haçlı kalıntılarının yok etmeye hazırlandıkları duyuruldu. Seferin Mısır üzerine yapılması kararlaştırıldı. Burası ele geçirilse Doğu Akdeniz'i koruyacak bir donanma kalmayacak, Kudüs bölgesi Müslümanlar tarafından savunulamayacaktı. Sefer için yeniden vergi konuldu. Müslümanlara askerî malzeme satılması yasaklandı. İtalyan şehir devletleri bazı ticari hırslarla el-Âdil'in kendilerine bazı ayrıcalıkları vermiş olmasına rağmen bu çağrıya olumlu cevap verdiler. Haçlı Seferleri Avrupa'da sosyal zulümden kurtulmanın, borçlardan kurtulup daha iyi bir hayat sağlamanın, günahlardan da kurtulmanın bir yoluydu. "Papa Innocent Fransa'da Albijua'lara ve Almanya'da putperestlere karşı gālib geldikten sonra, Kudüs seferi için bir konsil daha topladı. 400 piskopos, Kudüs patriği unvânını haiz bir rahip, 800 kadar keşiş konsile geldi, İskenderiye ve Antakya patriği unvânında diğer iki râhip de hazır bulundu. Konsil 1215 senesi aralık ayında toplandı. Yapılacak Haçlı seferi için mufassal talimat tertip olundu. Haçlıların toplanacağı yerleri takdîs için dolaşmağa karar verdiği hâlde, Innocent bunu yapmadan 1216 Temmuzunda öldü."[71] Çağrının duyurulması için pek çok vâiz ve gezgin şair (troubadour) görevlendirildi. 1216'da III. Innocentius'un ölümünden sonra papa seçilen III. Honorius da selefi gibi gayret gösterdi. 1217 yazının sonunda V. Haçlı Seferi'nin ilk grubunu oluşturan Macar Kralı Andreas ve Avusturya Dükü Leopold'un birlikleri Akka'ya vardılar. Kıbrıs Kralı Hugh da Akka'ya geldi. İngiliz Kralı III. Henry sefere katılma sözü vermişti.

71 Erer, *Türklere Karşı*, s. 67.

Alman İmparatoru II. Friedrich ise bazı meselelerini halletmek üzere papadan yolculuğunu erteleme izni almıştı. 1217 Haziran'ı Müslümanlarla ateşkesin bittiği tarihti.[72]

Leopold, Akka'ya varır varmaz Trablus Kontu IV. Raymond'a elçi gönderdi. O da bunu kabul etti ve böylece III. Haçlı Seferi'nden beri en büyük Haçlı kuvveti toplanmış oldu. Yapılan toplantıda bir grup Nablus'a saldırmayı, diğer bir yaklaşım Kudüs'e gitmeyi teklif etmişse de asker ve su azlığı gibi sebeplerle, Dimyat'a saldırmak planı da kabul görmeyince Dımaşk'a saldırmaya karar verdiler. Akka'dan ayrılarak Merc b. Amir yolunu takip ettiler. El-Âdil bu sırada Mısır'da bulunuyordu. Haçlıların harekâtını duyunca Filistin'e geldi. El-Lüdd ve Remle üzerinden Nablus'a ulaştı ama amacı Ayn Calut'ta yollarını kesmek idi. Haçlılar bunu duyunca yollarını değiştirip Beysan'a doğru ilerlediler. Aynı sırada el-Âdil de buraya ulaştı ve onları beklemeye başladı, sayıları 15 bine ulaşmaktaydı. Haçlıların sayıca çok olduğunu gören el-Âdil çekildi. Bu arada asker Merc es-Suffar'da Dımaşk'ı savunmaya hazırlanıyordu. Haçılar Beysan'ı ele geçirip yağmaladılar. Bu durum onları cesaretlendirdi ve yürüyüşlerine devam ettiler ve Beysan ve Banyas arasındaki bölgeye saldırdılar. Bölgeyi yağmalayıp, Banyas'ı üç gün kuşattıktan sonra ganimetlerle Akka'ya döndüler. Burada üç gün dinlendikten sonra Sayda'ya yöneldiler. Burayı işgal edip Şakif Arnun'u istila ettiler.[73] Haçlılar belli hedefleri olmadan amaçsızca saldırmaktaydılar.

---

72 İbnü'l-Esir, *El-Kâmil*(Türkçe), c. 12, s. 278; En-Nuveyri, *Nihayet el-Ereb*, c. 29, s. 78; Işın Demirkent, Haçlılar, *D.İ.A.*, c.14, s.539; Takkuş, *Eyyûbîyin*, s. 286-287; M. Michaud, *History of Crusaders*, c.3, s. 380; Es-Sallabi, *El-Eyyûbiyyûn*, s. 103-106.

73 İbnü'l-Esir, *El-Kâmil*, (Tedmüri), c. 10, s. 302-303; Sıbt İbn el-Cevzi, *Mirat ez-Zaman fi Tarih el-Ayan*, c. 8, Hindistan, s. 583; İbn Vasıl, *Müferric el-Kürûb*, (Şeyyal), c. 3, s. 255; En-Nuveyri, *Nihayet el-Ereb*, c. 29, s. 80; Takkuş, *Eyyûbîyin*, s. 291.

Akka'ya gelenler, 1218 ilkbaharında çoğunluğunu Alman askerlerinin teşkil ettiği bir Frizon donanması şehre ulaşıncaya kadar önemli bir şey yapmamışlardı. Bu donanma Brienneli Jean/John'in liderliğinde Mısır'a doğru yola çıktı. Üçüncü seferden beri Mısır'a bir saldırı yapılması düşünülüyordu. Haçlılar Müslümanları Nil deltasından çıkarabilirlerse Süveyş ve Akka üzerinden onları kıskaca alabilir ve bu şekilde Kudüs'ü ele geçirebilirlerdi. I. el-Melikü'l-Âdil, Haçlı seferinin Mısır'ı hedef aldığını anlayınca Suriye'de ordu topladı. Mısır'daki naibi olan oğlu el-Melikü'l-Kâmil Muhammed de Mısır ordusuyla Kahire'den kuzeye yürüyerek Dimyat'ın güneyinde Âdiliye'de ordugâhını kurdu fakat Haçlılar, 24 Ağustos 1218'de Dimyat önünde nehir üzerindeki Silsile Burc'unu pek çok saldırı sonrasında zapt ettiler.[74] Yaşı ilerlemiş olan el-Melikü'l-Âdil bu haberin üzüntüsüyle Dımaşk'ta vefat etti.[75] Yerine Suriye'de küçük oğlu el-Melikü'l-Muazzam, Mısır'da büyük oğlu el-Melikü'l-Kâmil

74 İbn Vasıl, *Müferric el-Kürûb*, (Aşur-Rabie), c. 4, s. 16; Ebû Şame, *Ravzateyn*, s. 109; Haçlılar Dimyat'ı ilk defa Selahaddin Eyyûbî zamanında kuşatmıştır. 16 Ekim 1169 tarihinde Haçlılar, Amaury kumandasında Askalan'dan Mısır'a doğru harekete geçtiler. Haçlı ve Bizans birlikleri 1 Safer 565/ 25 Ekim 1169 tarihinde Dimyat'a vardılar. Şam ve Mısır'ın dayanışma içerisine girmesi başarıyı beraberinde getirdi. Haçlı saldırılarına maruz kalması muhtemel şehirlere yığınak yapan Selahaddin'in bu tedbiri kuvvetli bir istihbaratı olduğunu göstermektedir. Dimyat önüne gelen Haçlılar şehrin iyice tahkim edildiğini görünce maneviyatları kırıldı. Diğer taraftan Nureddin'in siyasi dehasını da ifade etmek gerekir. Mısır cephesinde Haçlı muhasarasını gevşetmek için Şam'da Haçlı topraklarına yaptığı akınlar amacına ulaşmıştır. Selahaddin'e gönderdiği yardım ise Müslümanlara dayanma gücü verirken düşmanın gözünü korkutmuştur. Haçlı-Bizans ittifakının Dimyat'a saldırısındaki hezimet Yakın Doğu tarihindeki önemli bir noktayı işgal eder. Bu savaştan sonra Bizans bir daha saldırı cesaretini gösteremeyerek Selahaddin ile sulh yolunu takip etti. Hristiyan müttefikler gayelerine ulaşsalardı Mısır ve Şam'ın birleşmesini engellemeleri ve Müslümanları bölgeden atmaları mümkün hâle gelecekti.", Kılıç, "Haçlıların Dimyat Muhasaraları, s. 418, 420-421.

75 İbn Vasıl, *Müferric el-Kürûb*, (Şeyyal), c. 3, s. 270.

geçti.[76] Haçlılar ise yeni kuvvetlerin gelmesini beklediler. Papa tarafından hazırlanan ve çoğunluğunu Fransızların teşkil ettiği Kardinal Pelagius'un idaresindeki Haçlı ordusu Eylül ayında Dimyat'a geldi. Ancak Pelagius Haçlıları kilisenin yönetiminde saydığından o zamana kadar ordunun başında bulunan Kral Brienneli Jean'in liderliğini kabul etmedi ve papanın elçisi sıfatıyla sadece kendisinin başkumandan olabileceğini söyledi. Haçlılar 1219 Şubat'ında Müslümanların boşalttığı Âdiliye'yi ele geçirdiler.[77] Haçlılar hedefleri olan Mısır'da bölgeye ilk tırnağı bu suretle geçirmiş oldular.

> Haçlılar Dimyat'ta bir yıldan fazla herhangi bir faaliyette bulunmadılar. Bu arada el-Melikü'l-Kâmil donanmasını teçhiz edip 1220 yazında Kıbrıs'a gönderdi. Müslümanlar, Limasol önünde demirlemiş olan bir Haçlı donanmasına âni bir baskın düzenleyerek bütün gemileri ele geçirdiler, binlerce kişiyi de esir aldılar. Pelagius hâlâ İmparator II. Friedrich'in gelmesini bekliyordu. Friedrich bizzat gelmedi. Bavyera Dükü Ludwig ise büyük bir kuvveti Mısır'a yolladı. Endişeye kapılan el-Melikü'l-Kâmil, Haçlılara otuz yıllık bir mütareke karşılığında Kudüs'ü ve Filistin'i bırakmayı teklif etti fakat Pelagius bu teklifi de geri çevirdi. Pelagius ve Ludwig Müslümanlara saldırmaya karar verdiler. Brienneli Jean yeniden Akka'dan Mısır'a geldi. 12 Temmuz 1221'de 630 gemi, 5000 şövalye, 4000 okçu ve 40.000 yaya askerden oluşan Haçlı ordusu harekete geçti. El-Melikü'l-Kâmil, kendi kuvvetlerini Dimyat yakınlarındaki Bahrüssagîr'in arkasına çekip nehrin iki tarafında hazırlanan mevzilere yerleştirdi. Haçlılar 24 Temmuz'da Bahrüssagir'e ulaşarak Müslüman kuvvetlerinin karşısına geçtiler. Nil sularının taşma zamanıydı. Ancak sular daha yükselmeden Suriye'den yardıma gelen Müslüman ordusu Menzele Gölü (Buhayrat el-Menzele) yakınında

76 İbn Vasıl, *Müferric el-Kürûb*, (Aşur-Rabie), c. 4, s. 16.

77 İbnü'l-Esir, *El-Kâmil* (Türkçe), c. 12, s. 278-282; İbn Vasıl, *Müferric el-Kürûb*, (Şeyyal), c. 3, s. 258-260; En-Nuveyri, *Nihayet el-Ereb*, c. 29, s. 88, 94; Demirkent, *Haçlılar*, s. 539; Takkuş, *Eyyûbîyin*, s. 293-299.

kanalı geçerek Haçlılarla Dimyat arasına yerleşti. Kanalın suları yükselince el-Melikü'l-Kâmil'in gemileri harekete geçip Haçlı donanmasının geri çekilme yolunu kesti. Pelagius, Haçlı ordusunun her taraftan kuşatıldığını ve çok az yiyecek kaldığını görünce 26 Ağustosta geri çekilme emri verdi. Müslümanlar su bentlerini açarak Haçlıların geçeceği araziyi sular altında bıraktılar. El-Melikü'l-Kâmil'in Türk süvarisi ve zenci piyadeleri Haçlıların üzerine saldırdı. Kral Jean ve tarikat şövalyeleri bu hücumu durdurdularsa da binlerce Haçlı öldü. 28 Ağustos'ta Pelagius barış teklifinde bulundu ve el-Melikü'l-Kâmil'in şartlarını kabul etmek zorunda kaldı. Haçlılar Dimyat'ı terk etmeyi ve imparatorun da onaylayacağı sekiz yıllık bir mütarekeyi kabul ettiler. İki tarafın esirleri mübâdele edildi. İbn Vasıl antlaşma günü Haçlılara denizden büyük bir kuvvetin geldiğini eğer Haçlılar bu yardımı daha önce alsaydılar antlaşma yapmayacaklardı şeklinde kaydeder. 8 Eylül 1221'de Haçlı ordusu Mısır'dan ayrılınca el-Melikü'l-Kâmil Dimyat'a girdi. İbn Vasıl bu günü İslam'ın buraya geri dönmesi olarak tanımlar. Sultan buraya Emir Şücaeddin Celdek el-Muzafferi'yi vali olarak atar. [78]

Haçlılar Dimyat'taki iki yıl dört gün ve Mısır'daki üç yıl dört aylık varlıklarının sonunda denizden ve karadan Akka'ya döndüler.

El-Kâmil Muhammed'in kurduğu savunma hattı, İbn Maştup komplosuna rağmen başarılı olmuş ve Haçlı gemilerine karşı yürütülen başarılı mücadele, set ve gemilerin zamanında patlatılması, Haçlı gemilerinin batırılması, Eyyûbî emirlerinin başta el-Muazzam İsa olmak üzere yardımlaşmaları ve nihayet İslam dünyasının mal, insan ve diğer hususlarda destek olması, bu seferin Eyyûbîler açısından başarıyla sonuçlanmasını sağladı.

78 İbnü'l-Esir, *El-Kâmil* (Türkçe), c. 12, s. 282-288; İbn Vasıl, *Müferric el-Kürûb*, (Şeyyal), c. 3, s. 260; İbn Vasıl, *Müferric el-Kürûb*, (Aşur-Rabie), c. 4, s. 16-18, 27, 94, 97-99, 105; En-Nuveyri, *Nihayet el-Ereb*, c. 29, s. 87, 94-95, 112-118; Demirkent, *Haçlılar*, s. 540.

Pelagius gibi din adamlarının kendilerine aşırı güvenmesi, yanlış kararlar almaları, bu bağlamda Pelagius ile Brienneli Jean arasında ihtilaflar çıkması, Haçlıların Mısır coğrafyası konusundaki bilgisizliği, Nil'in taşma zamanları ve mekânlarını bilmemeleri, zamanı iyi kullanmamaları, eğer İbn Meştup komplosunun hemen sonrasına İslam komutanlarının şaşırdığı anda hareket geçseler Mısır'ı alabilecekken bunu yapmamaları, emir komutanın düzgün işlememesi, papanın dördüncü seferdeki sıkıntıyı yaşamamak için tüm yetkiyi yerel komutanlar ve askerî uzmanları aşarak temsilcisine vermesi gibi sebepler Haçlıları başarısız kılmıştır.[79]

Hülasa, 1217'de Avusturya Dükü VI. Leopold ile Macar Kralı Andria'nın emrindeki Haçlı ordusu Kıbrıs'taki Haçlıların ve Akka Kralı Brienneli Jean'in yardımıyla kuvvetlenerek Tur Kalesi üzerine yöneldiler. El-Âdil müdafaa durumunda kalmakla yetindi. Ertesi yıl Doğu'ya gelen V. Haçlı Seferi kuvvetleri Kıbrıs ve Akka'da toplandılar. Hedef donanmadan da faydalanarak Mısır'ı ele geçirmekti. Haçlılar 27 Mayıs 1218 tarihinde Akka'dan Dimyat'a hareket ettiler. Bu sırada el-Melikü'l-Âdil öldü. Yerine büyük oğlu ve Mısır hâkimi el-Melikü'l-Kâmil geçti. Bazı emirlerin o esnada cephede bulunan el-Kâmil'e karşı çıkmalarından faydalanan Haçlılar Dimyat'ı ele geçirdiler fakat el-Kâmil, kardeşleri el-Melikü'l-Muazzam İsa ve el-Melikü'l-Eşref Musa ile iş birliği yaparak güçlükleri yenmeyi başardı. Bir ara çok zor durumda kalan el-Kâmil, Kerek-Şevbek Beyliği dışındaki bütün eski Kudüs Krallığı topraklarını vermeyi, bunun karşılığında da Haçlıların Dimyat'ı boşaltmasını teklif etmiş, fakat Haçlılar bu teklifi reddetmişlerdi. Bu düşüncesini daha sonra II. Friedrich'in düzenleyeceği seferi savuşturmak için yeniden devreye sokacaktır. Ancak el-Melikü'l-Muazzam ile el-Melikü'l-Eşref onun

79 İbnü'l-Esir, *El-Kâmil* (Türkçe), c. 12, s. 278-288; Takkuş, *Eyyûbîyin*, s. 320-322.

yardımına gelince Haçlılar çok zor durumda kaldılar, Dimyat'ı ve işgal ettikleri yerleri boşaltmaya razı olarak barış istediler. Tekliflerinin kabul edilmesi üzerine de 29 Ağustos 1221 tarihinde Dimyat'ı boşalttılar.[80] Bir Haçlı teşebbüsü daha böylece boşa çıkmış oluyordu.

Bu sefere dair ilginç bir kayıt, Assisili Francis'in 1219'da Dimyat'ta el-Kâmil'in otağına giderek onunla gerçekleştirdiği ve sultanı Hristiyanlığa davet ettiği ifade edilen görüşmedir. Bu görüşme bir misyonerlik ve Hristiyanlığa davet çabası olmasına karşılık güncel kaynaklarda, o dönem ana akım Hristiyan bakış açısına ters olarak barışçıl bir ziyaret ve Müslümanlarla iletişim kurma çabası olarak gösterilmeye çalışılmaktadır. Olayın yorumu bir tarafa, el-Kâmil'in II. Friedrich ile olan görüşmelerinden önce Dimyat'taki vaki olduğu ifade edilen bu görüşme ilginçtir:

> Assisili Aziz Francis (Sen Fransua d'Assiz) isminde bir keşiş çıkageldi. Katoliklerce Mazanne-i Kirâm'dan addedilen bu zâtın bir menkıbesi meşhurdur (M. 2/400); şöyle ki: "Aziz Francis bir gün kırda vaaz edeceği esnâda, önüne saksağan gibi öten geveze bir sürü kırlangıç kondu. Fikirlerini insanlara anlatamayan keşiş, bu gevezelere hitâb etti ve dedi ki: Hemşirelerim, Allâh'ın kelâmını benden dinleyiniz ve vaazımın sonuna kadar susunuz ve rahat oturunuz. Kuşcağızlar hemen sustular, sonuna kadar yerlerinden kımıldamadılar." Aziz Francis, Hristiyan itikadının bedahet derecesinde doğru ve yüksek olduğuna inanmış bulunduğundan, Mısır Hükümdarına Hristiyan dinini kabul ettireceğine kani bulunuyordu. Melik Kâmil'in önüne getirilerek: "Doğru yolu göstermek için Allah beni size gönderiyor" dedi ve Hristiyan dinini kabul etmeğe teşvik etti (M. 2/401) fakat gösterdiği deliller

80 İbn Vasıl, *Müferric el-Kürûb*, (Aşur-Rabie), c. 4, s. 15-17, 94-105; En-Nuveyri, *Nihayet el-Ereb*, c. 29, s. 78-80, 87-90; Şeşen, *Eyyûbîler*, s. 21-22.

> kimseyi ikna edemediğinden, Melik Kâmil'in ve tebaasının istihfafından başka bir şeye yaramadı.[81]

Olayın detayına bakacak olursak, Aziz Francis, Sultan el-Kâmil ile görüşmek için 1219'da Mısır'a gitmiştir. Hikâyeyi tekrarlayan kaynakların çoğu Francis'in ilk amacının sultanı İslam'dan Hristiyanlığa döndürmek olduğunu kabul etmektedir.[82] Eylül ayında yapıldığı muhtemel[83] görüşmenin süresinin üç hafta [84] olduğu düşünülmektedir.

Görüşmenin dört ayrı anlatımı bulunmaktadır ve bunlar Francis'in Müslüman lideri Hristiyanlığa döndürmek için bölgeye gittiğini belirtmektedirler. Birincil kaynakların hiçbiri Francis'in Haçlı seferini sonlandırma amacından bahsetmemektedir. Birincil ve ikincil kaynaklar bu olayın Hristiyan-Müslüman ilişkilerinde bir dönüm noktası olduğunu belirtmektedirler.[85]

Fransiskenlerin misyonerlik faaliyetlerini Avrupa'da ve Müslüman topraklarda genişletmeye karar vermeleri üzerine, 26 Mayıs

---

81 Bkz. Paul Mosses, *The Saint and the Sultan: The Crusades, Islam, and Francis of Assisi's Mission of Peace*, New York, 2009; John Tolan, *St. Francis and the Sultan: The Curious History of a Christian-Muslim Encounter*. Oxford: Oxford University Press, 2009; Al-Malik al Kamil, https://global.britannica.com/biography/al-Malik-al-Kamil (14.03.2017); https://sufiways.com/2016/05/02/st-francis-of-assisi-and-sultan-al-kamil-a-bold-christian-muslim-encounter/(14.03.2017); Erer, *Türklere Karşı*, s. 68-69.

82 Cathy Hampton, "Saint Francis's Meeting with Sultan Malik Al-Kamil and Interreligious Dialogue in the 21st Century", s. 1. https://www.academia.edu/3450232/St._Francis_of_Assisis_Meeting_With_Sultan_Malik_al-Kamil_and_Interreligious_Dialogue_in_the_21st_Century. 01.06.2017.

83 John V. Tolan, *Saint Francis and the Sultan*, Oxford University Press, UK, 2009, s. 4.

84 Hampton, "Saint Francis's Meeting with Sultan Malik", s. 10.

85 Thomas B. Lenihan, *St. Francis of Assisi & Sultan Malik al- Kamil: The Legend in History & Art*, 2009, s. 1. https://www.academia.edu/7384455/St._Francis_of_Assisi_and_Sultan_Malik_al-Kamil_The_Legend_in_History_and_Art. 01.06. 2017.

1219'da Francis, biraderleri Cataniali Peter, Leonard, Illuminato ve Barbaro ile birlikte 31 Temmuz'da orada meydana gelen büyük bir meydan savaşından hemen sonra Haçlı kampının bulunduğu[86] Dimyat'a varmışlardır.[87] Ayrıca 29 Ağustos'ta Haçlılar el-Kâmil'in kampına büyük bir saldırı düzenlemişlerdi. Sonucu Haçlılar için yenilgi olan bu saldırı, görüşmeyle ilgili anlatılardan biri olan Celanolu Thomas'a göre, Francis tarafından önceden başarısızlıkla sonuçlanacağı bildirilen bir saldırı olmuştur.[88]

a. Ibelinli II. Balian'ın kalkan taşıyıcısı olan Ernoul'un yazdığı *Ernoul Kroniği*, Vitryli Jacques ile birlikte, Francis'in Melik el-Kâmil'i ziyaretini veren iki çağdaş kaynaktan biridir. Ernoul muhtemelen Francis Mısır'a vardığında bunu gören ya da duyan bir Haçlıdır.[89] Kronik, Francis'in seyahatinin detaylarını ya da Mısır'a vardıkları zamanı vermemektedir[90] ve V. Haçlı Seferi'nden sonraki 10 yıl içinde yazılmıştır.

b. Vitryli Jacques geç Orta Çağ vaizi, tarihçisi ve kilise lideridir. İlk Fransisken hareketinin tanığıdır, 13. yüzyılın başında yazmıştır. Akka piskoposu da seçilen yazarın Francis ile görüşüp görüşmediği bilinmemekle birlikte, Fransiskenleri tanıdığı ve Mısır misyonundan da haberdar olduğu kesindir. *Historia Orientalis* (Doğu Tarihi) adlı eserinde Haçlı hareketini, *Historia Occidentalis* (Batı Tarihi) adlı eserinde Hristiyan devletini işlemiştir. Francis'in el-Kâmil ile görüşmesinin geçtiği bölümü 1221'de yazdığına inanılmaktadır. Olayın kısa kaydı *Ernoul Kroniği*'nden farklıdır.[91]

---

86 Gregory W. Ahlquist, "Francis, the Sultan and Reading an Image in Context", *The World of St. Francis of Assisi*, Ed.: B.R. Franco, B. A. Mulvancy, BRILL, Boston, 2015, s. 45.

87 Lenihan, *St. Francis of Assisi & Sultan Malik al- Kamil* s. 7.

88 Tolan, *Saint Francis and the Sultan*, s. 4.

89 Lenihan, *St. Francis of Assisi & Sultan Malik al- Kamil*, s. 7.

90 Lenihan, *St. Francis of Assisi & Sultan Malik al- Kamil*, s. 8.

91 Lenihan, *St. Francis of Assisi & Sultan Malik al-Kamil*, s. 10.

Jacques herhangi bir seyahat geçmişi detayı vermemekte, Francis'in Müslümanlar tarafından yakalandığını ve sultanın huzuruna getirildiğini belirtmektedir. Bu yazım tarzı Francis'in sanki yanlış davrandığını ve kutsal bir insan olmaktan ziyade bir köle gibi sultanın huzuruna getirildiğini yansıtmaktadır. Belki hikâye piskoposa bu şekilde aktarılmıştır ya da piskopos Müslümanlar hakkında olumsuz bir görüşe sahiptir ve Francis'e böyle yaptıklarına inanmıştır. Görüşmeyi şöyle aktarmaktadır:

> Kaba adam Francis'i gördüğünde onun Tanrı'nın adamı olduğunu anladı ve ona karşı davranışını nazikleştirdi. Birkaç gün o ve arkadaşları için İsa'nın inancına dua ederek Francis'i dikkatle dinledi ama sonunda bazı askerlerinin onun kelimelerinin etkisiyle İsa'ya döneceğinden ve Hristiyan orduya geçeceğinden korktu ve saygı ve güvenlik içinde kamplarına dönmelerini emretti.[92]

Olayın meydana gelişini diğerlerinden farklı anlatan yazar, sultanı Francis'i dinledikten sonra kalbi değişen, onda iyiyi gören bir şeytan gibi resmetmektedir. Francis ve sultanın 1220 ve 1223/5 arası olmak üzere iki kez[93] görüştükleri bilgisini de veren yazar muhtemeldir ki olaya tanık olmamış ve ikinci elden hatta belki de Francis'in Mısır'dan ayrılışından aylar sonra olayı dinlemiştir.

c. Celanolu Thomas Francis'in hayatını yazan ilk kişidir. Görüşmeyi çok kısa vermekte, bilgilerinin pek çoğu Jacques ile benzemektedir. Muhtemelen Celanolu Thomas, Jacques'ın metnini okumuş ve kitabında da onu kullanmıştır. Eseri *Aziz Francis'in Hayatı*'nın ilk cildinde üç kısa paragraf hâlinde görüşmeden bahsetmektedir.[94] Vitry gibi o da Francis'in askerler tarafından yakalandığını ve Mısırlı lider için ele geçirildiğini

92 Lenihan, *St. Francis of Assisi & Sultan Malik al-Kamil*, s. 11.
93 Tolan, *Saint Francis and the Sultan*, s. 20.
94 Lenihan, *St. Francis of Assisi & Sultan Malik al-Kamil*, s. 12.

yazmakla birlikte farklı konulara da temas etmekte, örneğin Francis'in aşağılandığını ve dövüldüğünü[95] ama el-Kâmil'in huzuruna çıktığında korkmadığını iddia etmektedir. Müslüman lideri kaba[96] ve Francis'i dinlemek konusunda isteksiz olarak tasvir etmesinin yanı sıra sultanın keşişleri iyi niyetle kabul ettiğini[97] ve onlara, onların reddettikleri pek çok hediye[98] sunduğunu da belirtmektedir. El-Kâmil'i Jacques'tan daha olumlu resmetmesine rağmen Francis'in el-Kâmil'e ne dediğini söylememektedir. Yazdıkları, görüşmeye tanık olmadığı izlenimi uyandırmaktadır. Başka bir yazar olan Bagnoregiolu Bonaventura ise daha çok detay vermektedir.[99]

d. Bonaventura'nın verdiği bilgiler şu şekildedir: "Sultan kötü bir karar yayınladı, bir Hristiyan başı getiren herkes bir altınla ödüllendirilecekti[100] ama Francis yolculuğa karar verdi, ölümden korkmadı daha ziyade bunu istedi."[101] Sultanın Hristiyanların yakalanmasını istemesi anlatıların birinde ilk kez geçmekte ve Francis'in neden Jacques ve Celanolu Thomas'da yanlış davranmış biri gibi verildiğini açıklamaktadır. Bonaventura bize

95 "Et cum ad castra Soldani intrepidus tenderet, captus in via et multis iniuriis ac verberibus affectus…", *Analecta Franciscana*, v. 2, Ad Claras Aquas, Ex Typographia Collegii S. Bonaventurae, 1887, s. 15.

96 "Homo crudelis", *Analecta Franciscana*, v. 2, Ad Claras Aquas, Ex Typographia Collegii S. Bonaventurae, 1887 s. 15.

97 "… cum reverenter suscepit, benigne tractavit…", *Analecta Franciscana*, v. 2, Ad Claras Aquas, Ex Typographia Collegii S. Bonaventurae, 1887, s. 15.

98 Thomas of Celano, *The Lives of S. Francis of Assisi*, (trans. A. G. Ferrers Howell), Methuen & Co., London, 1908, s. 57.

99 Lenihan, *St. Francis of Assisi & Sultan Malik al-Kamil*, s. 13.

100 "Exierat siquidem a Soldano edictum crudele, ut quicumque caput alicuius Christiani afferret, Byzantium aureum pro mercede reciperet", Bonaventura, *Legenda Maior Sancti Francisci*, 9:7.4, s. 34. http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1221-1274,_Bonaventura,_Legenda_Major_Sancti_Francisci,_LT.pdf

101 " mortis pavore non territus, sed desiderio provocatus", Bonaventura, *age*, 9:7.5, s. 34.

yeni detaylar da vermektedir. Ona göre keşişler yoldayken iki kuzuya denk gelirler ve Francis, Illuminato'ya dönerek bunun İncil'lerden bir işaret olduğunu ve Tanrı tarafından gönderildiğini söyler. Kendileri ise kurtların ortasındaki kuzuyu temsil etmektedirler.[102] Matta 10:16'da şöyle demektedir: "İşte, sizi koyunlar gibi kurtların arasına gönderiyorum."[103]

Hemen ardından Müslümanlar tarafından yakalanırlar, sürüklenirler, onlara kötü davranılır, dövülür ve zincirlenirler.[104] Francis, el-Kâmil'le karşılaştığında ona Tanrı'nın kendisini İncil'leri yaymak ve sultanı kurtuluşa sevk etmek için gönderdiğini söyler. Sultan onu istekli bir şekilde dinler[105] ve kalmaları için keşişleri davet eder. Bonaventura'ya göre Francis ancak sultan ve halkı Hristiyanlığa geçerse kalmayı istemektedir.[106] Ardından Francis, hangi inancın daha kutsal olduğunu görmek için, sultanın din adamlarıyla birlikte ateş içinden yürümeyi teklif etmiş[107] ama sultan din adamlarının bunu yapmak istemediklerini söylemiştir. Buna karşılık Francis sadece kendisinin ateş içinden yürümesini ve zarar görmeden dönerse sultanın ve maiyetinin Hristiyan olmasını teklif etmiş ama bu da sultan tarafından kabul edilmemiştir. O zaman Francis yapmaya çalıştığı şeyin imkânsız olduğunu anlayarak vazgeçmiş ve Batı'ya dönmüştür.

---

102 "...obvias habuit oviculas duas; quibus visis exhilaratus, vir sanctus dixit ad socium: 'confide, frater, in domino, nam in nobis evangelicum illud impletur: Ecce ego mitto vos sicut oves in medio luporum'", Bonaventura, *age*, 9:8.1-2, s. 34. Lenihan, age, s. 14.

103 https://incil.info/kitap/mat/10.

104 "...crudeliter et contemptibiliter pertractarunt, afficientes conviciis, affligentes verberibus et vinculis alligentes", Bonaventura, *age*, 9:8.3, s. 34

105 "... libenter ipsum audiebat...", Bonaventura, *age*, 9:8.7, s. 35.

106 "Si vis converti tu cum populo tuo ad Christum,...", Bonaventura, *age*, 9:8.8, s. 35.

107 "...iube ignem accendi permaximum, et ego cum sacerdotibus tuis ignem ingrediar, ut vel sic cognoscas, quae fides certior et sanctior non immerito tenenda sit", Bonaventura, *age*, 9:8.9, s. 35.

Birinin Tanrı'ya adanmışlığını kanıtlamak için ateşte yürümesi fikri ilk kez anlatılardan birinde geçmektedir. Bu sahne, sultanla Francis'in görüşmesini işleyen sanat eserlerinde de son derece popüler bir sahne olmuştur.[108] Yine de tarihî gerçekliği kesin değildir. Belki de Bonaventura tarafından Francis'in kendini Hristiyanlığa ne kadar çok adadığını göstermek için kullanılan bir benzerliktir. Ayrıca el-Kâmil bu yazar tarafından kötü biri olarak resmedilmemiştir.[109]

Görüşmenin ilk görseli Bardi Dossal'dadır. Orijinal yeri ve ressamı bilinmeyen bu panel resim, 16. yüzyıldan bu yana Floransa'daki Santa Croce Fransisken Kilisesi'nin Bardi şapelinde bulunmaktadır.[110]

Bardi Dossal'dan detay: Sultanın huzurunda Francis[111]

108 Lenihan, *St. Francis of Assisi & Sultan Malik al- Kamil*, s. 15.
109 Lenihan, *St. Francis of Assisi & Sultan Malik al- Kamil*, s. 16.
110 Alexandra Dodson, "Trial by Fire: St. Francis and the Sultan in Italian Art", *The World of St. Francis of Assisi*, Ed.: B.R. Franco, B. A. Mulvancy, BRILL, Boston, 2015, s. 61.
111 Dodson, "Tirial by Fire: St. Francis", s. 62.

Sonuç olarak hiçbir çağdaş Arap yazarın söz konusu etmediği[112] ve tüm en erken kayıtların "Francis konuştu sultan dinledi"[113] şeklinde aktardıkları bu görüşme geç Orta Çağ'da yaşanmış ilginç bir olaydır ve dört anlatı da bize farklı detaylar vermektedir. Francis'in şehit olmak için Mısır'a gittiği kesin değildir. Yeni bir birincil kaynak ortaya çıkmadıkça görüşmenin doğru detaylarını bilemeyeceğiz.[114]

EL-KÂMİL MUHAMMED DEVRİ HAÇLI-EYYÛBÎ ÇATIŞMALARI VE DİPLOMASİ: VI. HAÇLI SEFERİ

El-Kâmil'in, el-Muazzam İsa ve el-Eşref Halil yardımıyla sağladığı büyük zafer sonrasında ne yazık ki Eyyûbîler arasında yeniden mücadele başlamıştır. Sultan el-Kâmil II. Friedrich ile antlaşırken Muazzam İsa ise Harezmlilere dönmüştür. İbn Vasıl el-Kâmil ile II. Friedrich arasındaki haberleşmeyi kaydeder. 1226 veya 1227'de Emir Fahreddin İbn eş-Şeyh, Kudüs'ü vermek karşılığından askerî yardım talebiyle imparatora elçi olarak gitmişti. II. Friedrich'in Muazzam ile de diplomatik ilişkisi olduğu ifade edilmektedir. İşin ilginç tarafı II. Friedrich, Sultan'a bazı felsefe ve aritmetik soruları sormaktaydı. Sultan, İslam medeniyetine ilgisi bilinen II. Friedrich'e aritmetik konusunda uzman olan Alameddin Kayser b. Ebi Kasım'ı yollamıştı. Çocukluğunu geçirdiği Palermo ve bu çevredeki Müslüman nüfus, bunun yanında Sicilya'da bulunan İslam etkisi ilk yetişme çağlarından beri onu çevreliyordu. II. Friedrich'in sarayında Müslüman memurlar,

112 Tolan, *Saint Francis and the Sultan*, s. 5.

113 Steven J. McMichael, "Francis and the Encounter with the Sultan", *The Cambridge Companion to Francis of Assisi*, Cambridge University Press, UK, 2012, s. 138.

114 Lenihan, *St. Francis of Assisi & Sultan Malik al- Kamil*, s. 23. Francis ile alakalı bu kısmın hazırlamasını üstlenen değerli meslektaşım Doç. Dr. Özlem Genç'e müteşekkirim.

askerler ve bilim adamları bulunuyordu.[115] Bu bakımdan Müslü-

115 İmparator II. Friedrich'in İslam dünyasına alakası Batı'nın aydınlanmasına katkı sağlayacak çok önemli gelişmeleri sağlayacaktır. İslam medeniyetinin Batı'nın teşekkülünde o derin medeniyet dönüşümündeki yerini anlamak ve bu noktada VI. Haçlı Seferi vasıtasıyla tanınan bir İmparatorun bundaki payını ortaya koymak, İbn Vasıl gibi kaynaklara yansıyan bu ilişkiyi ve sonuçlarını anlamak adına önemlidir. Özellikle Michael Scot üzerinden İbn Rüşd'ün Batı düşüncesine geçişine katkısı fevkalade ehemmiyetlidir. Bu, Doğu'da yanan medeniyet meşalesinden Batı'nın kendi mumunu yakmaya başlamışının miladını da temsil eder: "1215'te Roma imparatoru olan II. Frederick, Müslümanlarla yakın ilişkilere girmiş, Palermo'daki Arapça hocalarından eğitim almış ve İbn Rüşd'e (Averroes) hayranlık duyan bir kişiydi. II. Frederick, İslam felsefe ve bilimlerini Avrupa'ya tanıtmak amacıyla 1224'te Napoli Krallığı'ndan Salerno'da bir üniversite kurmuş ve buraya Hristiyan, Yahudi ve Müslüman mütercimler atayarak Latince ve İbranice çeviriler yapılmasını sağlamıştır." Şevket Yıldız, *Avrupadaki İlk Çeviri Hareketleri*, http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/YILDIZ-%C5%9Eevket-AVRUPA%E2%80%99DA-%C4%B0LK-%C3%87EV%C4%B0R%C4%B0-HAREKETLER%C4%B0.pdf, (04.03.2017), s. 1976; "Sicilya'da 1215-1250 yıllarında krallık yapan, kendisine müslüman halifeleri örnek alan II. Friedrich'i ve onun sarayında hem astrolog hem mütercim olan Michael Scot'u zikretmek gerekir.", Muhittin Macit, Tercüme Hareketleri, *D.İ.A.*, c. 40, s. 503; "İbn Rüşd Kurtuba'da eserlerini telif ederken, Toledo'da Latince şerh telifleri yapılmaya başlanmış ve çok geçmeden İbn Rüşd'ün şerhleri de tercüme programına dâhil edilmiştir. Bu şerh tercümelerini gerçekleştiren kişi Michael Scot olmuştur. Scot Toledo'da Bitrucî'nin astronomisi ve Aristo'nun hayvanlar üzerine 19 kitabını çevirdikten sonra 1220 yılı civarında İtalya'ya gitmiştir. Toledo katedraline bağlı bir papaz olan Scot, Güney İtalya'da Sicilya Kralı II. Frederik'in sarayında da müneccimlik sıfatı ile bulunurken İbn Rüşd'ün eserlerini tercüme etmiştir. Scot, büyük şerhlerden Metaphysika (Metafizik), Physika (Fizik), De Anima (Ruh üzerine), De Caelo (Gökler üzerine), orta şerhlerden De Generatione et Corruptione (Oluş ve bozuluş üzerine), Meteorologica (Meteoroloji) ve Parva Naturalia, De Caelo, De Animalibus'un da kendisini tercüme eder. R. A. Gauthier'ın verdiği bilgiye göre ilk tercümeler 1220 ile 1224 yılları arasında yapılmış, 1231 yılına kadar büyük eserlerin tercümesi bitmiştir. Ayrıca Scot, İbn Rüşd'ün Makâle fî cevheri'l-felek adlı eserini çevirerek, ilk defa onun Latin dünyasında tanınmasını sağlamıştır.

manlarla çevrili değişik bir hayatı olduğu da ifade edilmektedir. Bu açıdan İmparator bazı yorumlara göre bir İslamofil ve Müslüman dostu, diğer açıdan ise bir Haçlı komutanı ve gerçekçi diplomat idi.[116]

El-Kâmil devrinde Haçlı Eyyûbî ilişkilerinin en önemli olayı şüphesiz VI. Haçlı Seferi'dir. Bu saldırı Kutsal Roma İmparatoru II. Friedrich'in Papa III. Honorius'a verdiği söz bağlamında gerçekleşecekti ancak o bazı sebeplerle bu sefere gitmekte tekâsül göstermekteydi. Kendini yeryüzünde Allah'ın yansıması olarak gördüğü için papaya ve kardinallerine soğukluk beslemesi, Alman feodal beylerinin artan baskısı, Kuzey İtalya'da Lombardiyalıların kendisine karşı ittifak yapmaları ve papanın kendisine karşı tavırları yüzünden Avrupa'dan ayrılmak istememesi gibi sebepler

---

Michel Scot'un ardından Alman Hermann (ö. 1272) Ethika Nikomakheia (Nikomakhos Ahlakı), Rhetorika (Hitabet), Poetika (Sanat öğretisi) ve Lunalı William da İbn Rüşd'ün Organon'a yazdığı şerhlerinden bazılarını Latince'ye tercüme etmişlerdir. Böylece 13. yüzyılın ortasına gelmeden İbn Rüşd'ün Aristo şerhlerinin çoğunluğu Batı dünyasınca bilinir hâle gelmişti", Şeniz Yıldırımer, "İbn Rüşd Felsefesinin Latin dünyasında Tanınması Ve Latin İbn Rüşdçülüğü", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XIV, sayı 25 (2012/1), s. 99.

116 "Haçlı kralları arasında İmparator hususi bir yere sahipti. Hikmet, mantık ve tıp'a düşkündü. Sicilya'da doğup yetiştiği için Müslümanlara meyilli idi. Babası ve dedisinin yönettiği halkın çoğu Müslümandı.", "İkisi arasında muhavereler sçz konusuydu. İmparator yanındaki bilge kişileri imtihan etmesi için el-Kâmil'e karışık felsefe, geometri ve matematik problemleri gönderirdi." İbn Vasıl, Muferric el-Kurub, c. 4, (Tah. Hasaneyn Muhammed Rebia-Said Abdufehhah Aşur), Kahire, 1972, s. 234, 242; Ebû Munshar, Sultan al-Kamil, s. 444; Hiroshi Takayama, "Frederick II's crusade: an example of Christian–Muslim Diplomacy", *Mediterranean Historical Review* Vol. 25, No. 2, December 2010, s. 170; Hillenbrand, *Haçlıların Gözünden*, s. 364, 365; Dorothea Weltecke, "Emperor Frederick II, Sultan of Lucera, Friend of the Muslims, Promoter of Cultural Transfer: Controversies and Suggestion", *Cultural Transfers in Dispute: Representations in Asia, Europa and the Arab World since the Middle Ages*, (Ed. Jörg Feuchter), Frankfurt, 2011, s. 87; Humphreys, "Ayyubids", s. 7.

vardı. Bu gerekçelere diğer dinlere, özellikle de İslam dinine ve medeniyetine duyduğu özel ilgi eklenince II. Friedrich bu seferi iyice geciktiriyordu. 1227'de papadan sefer için iki yıl bir tecil izni istemiş, ancak iyi niyetini göstermek için 1000 kişilik bir şövalye grubunu göndermişti. 1221'de Bavyera Dükü Louis önderliğinde bir grubu yollamıştı. Palerarlı Walter komutasındaki 40 gemilik bir donanma da daha sonra yola çıkmıştı.[117] Tüm bunlara ilave olarak bölgedeki Haçlı ileri gelenleri de Friedrich'in seferi el-Kâmil ile barışın bittiği tarih olan 1229'a kadar geciktirmesini istemişlerdi.[118] Bu süreçte III. Honorius yerine papa olan VI. Gregorius 1227'de II. Friedrich'in derhâl sefere çıkmasını istedi. Asker arasında baş gösteren hastalıklar nedeniyle sefere çıkılamadığı kendisine aktarılsa da o bunu kabul etmeyip hastaymış gibi yaparak kasten geciktiği için aforoz edilmiştir. Bu şartlar altında imparator Haçlı davasının bir savunucusu olarak görünerek sefere çıkmak durumunda kalmıştı. Tabii bu sefer aforoz gölgesinde kaldığı için fazla bir katılım olmamış, papalığın ilgisi ve rızası da söz konusu edilmemişti. İbnü'l-Esir gibi tarihçiler ondan önce IV. Henry komutasında çıkan birliklerin Bilâd eş-Şam sahillerine ulaştığını yazarlar.[119]

II. Friedrich'in diplomasi yoluyla Kudüs'ü ele geçirdiği VI. Sefer kanlı Haçlı savaşları tarihinin benzeri olmayan bir örneği olarak değerlendirilir. 7 Ekim 1228'de Akka'ya vardığı bu seferde Kudüs'ü ele geçirmek suretiyle 11 Şubat 1229'da antlaşma imzalayarak seferi nihayetlendirir. Şüphesiz bu diplomatik tavrın bir ucunda II. Friedrich'in papa, Almanya'daki baronlar ve Güney İtalya ile ilişkisi varsa[120] diğer ucunda el-Kâmil'in yüzleştiği iç çekişmeler durmaktadır. "İmparator II. Friedrich,

117 Takayama, "Frederick II's Crusade", s. 170.
118 Takkuş, *Eyyûbîyin*, s. 341-342.
119 İbnü'l-Esir, *El-Kâmil* (Türkçe), c. 12, s. 445; Takkuş, *Eyyûbîyin*, s. 342; Kantorowicz, *Frederick the Second*, s. 167.
120 Takayama, "Frederick II's Crusade", s. 169.

21 Temmuz'da Kıbrıs'a vardı. Kıbrıs'ın idaresi, I. Hughs'un oğlu genç kral I. Henry'ye naib tayin edilmiş olan Beyrut hâkimi Jean d'Ibelin'in elinde bulunuyordu. İmparator II. Friedrich ise Doğu'daki bütün hâkimiyetin kendisine ait olduğunu düşünüyordu. 1228 senesinde Akka'ya vardı. Jean d'Ibelin ve baronlar, her ne kadar onun Kıbrıs üzerindeki yüksek hâkimiyetini tanımaya hazır idiyseler de imparatorun Akka'da sadece oğlu Konrad için naiplik iddia edebileceğini söylüyorlardı. Antakya ve Trablus kontu Bohemond hariç onun gelişi Haçlıları pek de mutlu etmemişti. Haçlı komutanlarının çoğu yanlarında Hospitalierin ve Tapınakçıların desteğini almayan birini desteklemek istemiyorlardı. Bunun yanında İtalya tarafındaki topraklarının da işgale uğrama tehlikesi söz konusuydu.[121] II. Friedrich, 1225'te İsabella ile evlendi. Bu sayede "Kudüs kralı" ünvanın elde etmiş ve Kudüs'ü Müslümanlardan alma işi de ona düşmüştü. Kraliçe İzebella 1228'de öldüğünde II. Fṛeidrich'ten olan oğlu Conrad'ı arkasında bıraktı. Ancak kraliçenin ölümü onun durumunu bir kere daha zorlaştırıp reddedilmesine yol açmıştı. İşte sadece bu oğul üzerinden hakkı olacağına dair tartışmalı bir imkânı vardı. Akka'ya giden II. Friedrich orada daha fazla muhalefetle karşılaştı. Aforoz edildiği haberi şehre ulaştığından, daha önce kendisini destekleyen pek çok kişi şimdi onu reddediyordu. II. Friedrich sadece, Alman şövalye tarikatı ile beraberinde getirdiği küçük Haçlı ordusunun desteğine sahipti. Tek şansı ise galiba Eyyûbî ailesi içindeki güç mücadelesi ve bunun el-Kâmil'i kendisine yakınlaştırması gibi görünüyordu. El-Kâmil, Muazzam İsa ile mücadele hâlindeydi. Ayrıca Doğu'daki bütün Haçlıların kendisine katılması hâlinde bile Müslümanlara karşı güçlü bir ordu çıkaracak durumda değildi. 600'ü aşmayan bir askere sahip olması, bunun dışında diğer Haçlı saldırılarından farklı olarak

121 İbnü'l-Esir, *El-Kâmil* (Türkçe), c. 12, s. 440; Takkuş, *Eyyûbîyin*, s. 343-345.

bir destek almış olması, papalığın desteğini alamamış olması, diğer seferlerin aksine el-Kâmil ile olan iletişim, düşmanca bir saldırıdan ziyade bir dosta yardım niteliği taşıyordu ki bu VI. Seferi diğerlerinden ayıran bir yön olarak ortaya çıkar.[122] Bunlara ilave olarak Sicilya'da gelen bir haber papanın önceki aforozundan kurtulamadığı gibi sebeplerle imparator diplomasi yoluna başvurdu ve Sultan el-Melikü'l-Kâmil ile Kudüs'ün teslimi hususunda yeniden görüşmelere başladı. 1229'da imzalanan anlaşma ile Yafa'ya kadar uzanan bir şeritle birlikte Kudüs, Beytü'l-Lahm, Nasıra şehirleri, Montfort ve Toron kaleleri de dâhil Celîle bölgesi ve Sayda etrafında Müslümanların elinde bulunan arazi Haçlılara veriliyordu. El-Halil, Nablus, el-Gavr ve Malatya çevresi yanında Kudüs'te Kubbetü's-Sahra ve Mescid-i Aksa ile Harem-i Şerif Müslümanların elinde kalacak, Müslümanlar şehre girip serbestçe ibadet edebileceklerdi. II. Friedrich Kudüs'ün surlarını yeniden inşa ettirebilecekti; fakat bu taviz sadece onun şahsına veriliyordu. İki tarafın elinde bulunan esirler serbest bırakılacak ve anlaşma on yıl için geçerli olacaktı.[123] Bu antlaşma sonrası el-Kâmil'in Müslümanlara Kudüs'ten çıkmasını bildiren haber büyük bir esef ve üzüntü vermişti. Uzun yıllar tekrar ele geçirilmek istenen şehrin böylesine kolaylıkla teslimi ruhlarda ciddi bir çöküntü ve tepki doğurmuştu. Dımaşk'ta en-Nâsır Dâvûd yas ilan etmişti.[124] El-Kâmil'in, bu teklifi kendisine karşı Harezmlilerden adamlar edinen kardeşi el-Muazzam İsa'ya karşı talep ettiği görülmekte-

122 Takkuş, *Eyyûbîyin*, s. 344.

123 İbn Vasıl, *Müferricü'l-Kürûb*, (Hasaneyn-Aşur) c. 4, s. 241, 244-245; El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 1, s. 354; En-Nuveyrî, *Nihayet el-Ereb*, c. 29, s. 149-150; Said Abdulfettah 'Aşûr, *Hareket es-Salibiyye*, c. 2, Kahire, 1963, s. 1010-1011; Demirkent, *Haçlılar*, s. 540; Ebû Munshar, *Sultan al-Kamil*, s. 445; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil* (Türkçe), c. 12, s. 445; Powel, *The Crusade of Friedrick II*, s. 154; Madden, *The Concise*, s. 146-153.

124 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 1, s. 353-355; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil* (Tedmuri), c. 10, s. 435; En-Nuveyrî, *Nihayet el-Ereb*, c. 29, s. 151; Takkuş, *Eyyûbîyin*, s. 348.

dir.[125] Eyyûbî ailesinin Selahaddin sonrası yaşadığı çekişmeler nihayetinde böyle bir sonuç tevlit etmiştir. Ayrıca el-Kâmil bu yolla Mısır'a yönlenerek Haçlı tehdidini bertaraf etmiş, onları asıl hedeflerine yönlendirerek asıl güç ve kuvvet kaynağı olan yeri yani Mısır'ı korumuş oluyordu. Necmeddin Eyyûb'un oğlu Turanşah'a "eğer Haçlılar Mısır'da seni tehdit eder ve Dimyat üzerinden Kahire'ye yönelecek olurlarsa onlara Filistin'de ev, Kudüs'te toprak ver-uzaklaştır" tavsiyesi bir strateji olarak bu bakış açısının daha sonraki bir tezahürü olarak ilgi çekicidir.[126] Her ne olursa olsun tarihi bir kere daha idealler değil şartların getirdiği realiteler belirlemişti.

Işın Demirkent bu seferin sonucunu "Haçlı Seferleri tarihinde benzeri görülmeyen bu anlaşma ile Haçlılar Kudüs bölgesini savaşmadan yeniden ele geçirmişlerdi. İslam dünyası dehşet içinde kaldı. Sultan el-Melikü'l-Kâmil'in en sadık adamları bile ona karşı çıkıyorlardı. Sultanın yeğeni el-Melikü'n-Nâsır Dâvûd, Dımaşk'ta bu anlaşmayı protesto için matem ilan etti. Diğer taraftan Hristiyanlar da anlaşmanın uygulanmasının pek mümkün olmadığını düşünüyorlardı. II. Friedrich 17 Mart'ta Kudüs'e girdi. Ancak hâlâ aforozlu olduğu için patrik şehirde dinî faaliyeti ve kilisede ayinleri yasaklamıştı. Bu sebeple Kutsal Mezar Kilisesi'ndeki törene hiçbir din adamı katılmadı ve Friedrich krallık tacını kendi elleriyle başına koymak zorunda kaldı.

125 Ebû Munshar, *Sultan al-Kamil*, s. 444; Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden*, s. 231; Humphreys, "Ayyubids", s. 7; Konrad Hirschler, "Ibn Wāṣil: An Ayyūbid Perspective on Frankish Lordships and Crusades", Alex Mallett (ed.): *Medieval Muslim Historians and the Franks in the Levant*, (The Muslim World in the Age of the Crusades, 2), Leiden: Brill 2014, s. 157-158.

126 Ebû Munshar, *Sultan al-Kamil*, s. 446; Bkz. D. P. Little, "Jerusalem under the Ayyubids and the Mamluks 1187-1516 ", *K. J. Asali, Ed. Jerusalem in History*, New York, 1990, s. 186.

Kısa bir süre sonra da Kudüs'ü terk edip önce Akka'ya, oradan da Avrupa'ya döndü"[127] tespitleriyle değerlendirir.

Mısır Sultanı el-Melikü'l-Kâmil Muhammed'in 1238'de ölümünden sonra halefleri arasında çıkan iktidar mücadelesini sultanın büyük oğlu el-Melikü's-Salih Eyyûb kazanarak duruma hâkim olmuştu. Bu arada 1239'da on yıllık barış süresi bittiğinde, Doğu'ya gelmiş bulunan Navarra Kralı Champagneli Thibaut ve daha sonra İngiltere Kralı III. Henry'nin kardeşi Kont Cornwalllı Richard'ın Haçlı Seferleri, krallığa önemli bir fayda sağlamamıştı. Bu yıllarda Moğollar tarafından Batı'ya doğru itilen, el-Cezire ve Kuzey Suriye bölgesinde bulunan Harezmli Türkler Mısır sultanının desteğini kazanmış ve Haçlılara karşı Filistin'e hücum etmek üzere çağrılmışlardı. 1244 ilkbaharında Kudüs ile Dımaşk arasında yapılan ittifak, Mısır sultanının yardımıyla Harezmlilerin 11 Temmuz 1244'te Kudüs'ü ellerine geçirip yağmalamalarını engelleyemedi. Böylece Kudüs kesin olarak Haçlıların elinden çıktı.[128] Haçlı Seferleri tarihinde muhtelif zamanlarda el değiştiren Kudüs nihai olarak Müslümanların eline geçmiş oluyordu. Böylece bu seferlerin ortaya çıkmasının esas nedenlerinden olarak gösterilen bu kutsal şehir bundan sonraki süreçte Türk-İslam devletleri tarafından idare edilecektir. Kudüs'ün bu şekilde ele geçirilmesi ile reel şartları doğru kullanarak ideal amaçları bir kere daha gerçekleşmiştir.

SON EYYÛBÎ-HAÇLI İLİŞKİLERİ: VII. HAÇLI SALDIRISI VE MISIR'DA KURULAN YENİ DEVLET MEMLÛKLER

1248 yılı başlarında Avrupa'da VII. Haçlı Seferi düzenlendi. Mısır'ı hedef alan VI. Haçlı Seferi'nin üzerinden otuz yıl geçmemişti ki, Fransa Kralı IX. Louis Mısır'ı istila etmek, Kudüs'ü ve

127 İbn Vasıl, *Müferricü'l-Kürûb*, (Hasanaeyn-Aşur), c. 4, s. 245-246; Demirkent, *Haçlılar*, s. 540.

128 Demirkent, *Haçlılar*, s. 541.

Şam diyarını geri almak gibi kadim Haçlı rüyasını gerçekleştirmek ve harabe hâlindeki Haçlı varlıklarını desteklemek için VII. Haçlı Seferi'ne çıktı.[129] Bu Haçlı seferinin lideri IX. St. Louis, Ağustos 1248'de Fransa'dan doğuya hareket etti ve 8 Haziran 1249'da Dimyat'ı ele geçirdi. Dimyat Haçlılar tarafından üçüncü defa saldırıya uğruyordu ve Haçlıların eline ikinci defa böylece geçmiş oluyordu, fakat Eyyûbîler arasındaki dayanışma ve Mısır halkının desteğiyle el-Melikü's-Salih Necmeddin, Haçlılarla mücadeleye devam etti. El-Melikü's-Salih Necmeddin Eyyûb'un 23 Kasım 1249'da vefatı üzerine karısı Şecerüddür idareyi ele alarak kocasının ölümünü gizledi ve bu sırada Hısn Keyfa'da bulunan büyük oğlu el-Melikü'l-Muazzam Turan Şah'ı Mansûra'ya çağırdı. "Haçlılar Dimyat'ı istila ettikten sonra şehri yağmaladılar. Hızlı bir şekilde Hristiyanlaştırma faaliyetine girdiler. Mescidi katedrale çevirerek şehre bir piskopos atadılar. Her üç şövalye tarikatına binalar ve gelir kaynakları tahsis edildi. Komutanlara ve tüccarlara toprak dağıtımı yapıldı. Cenevizliler ve Pisalılar yardımlarına karşılık birer pazar ve sokak kazanırken aynı şey kendisini affettiren Venedik'e de verildi. Dimyat 1249 yaz aylarını Haçlıların doğudaki başkenti olarak geçirdi."[130] Turan Şah 1 Şubat 1250 tarihinde Mansûra ordugâhına gelerek sultan oldu. Müslümanlar Mart başlarından 7 Nisan 1250 tarihine kadar devam eden savaşlarda Haçlıları kesin yenilgiye uğrattılar. Kral IX. St. Louis maiyetiyle birlikte esir alınıp Mansûra ordugâhına getirildi. İki taraf arasında yapılan müzakerelerden sonra Haçlıların Dimyat'ı iade etmeleri ve ağır bir vergi ödemeleri şartıyla kral ve maiyetinin serbest bırakılması kararlaştırıldı. 7 Mayıs 1250'de Dimyat Müslümanlara teslim edildi.[131] 1250 yılında

129 Kılıç, ""Haçlıların Dimyat Muhasaraları", s. 436.

130 El-Makrîzî, *Es-Sulûk*, I/II, 335; Kılıç, "Haçlıların Dimyat Muhasaraları", s. 439.

131 Şeşen, "Eyyûbîler", s. 23; Cengiz Tomar, "Bir Devrin Sonu: Eyyûbîler", *Eyyûbîler*, (Ed. Önder Kaya), İstanbul, 2012, s. 149-153.

kurulan Memlûkler ise Haçlı Seferleri tarihinin klasik tarihi ve coğrafyasında son sahneyi oynayarak Haçlıları bölgeden tamamen uzaklaştıracaklardır.

Carole Hillenbrand, Eyyûbîlerin Haçlılara karşı çatışan siyasi çıkarlar ile cihat mefkûresi arasında kalan durumlarının sebeplerini birkaç önemli başlıkta açıklar: 1- Eyyûbîlerin Haçlılara karşı cihatta tek odaktan yoksundular. 2- Eyyûbîler Haçlılarla ve Haçlı limanlarını kullanarak dış dünyayla ticaretten yararlanmaya hevesliydiler. 3- Suriye ve Filistin'in korunması konusundaki ortak çıkar hiç kuşkusuz hem Eyyûbîleri, hem de Frenkleri bazı durumlarda dış saldırganlara karşı birleşmeye yöneltti; saldırganın Harzemler, Avrupa'dan gelen Haçlılar ve hatta Mısır'da gelen Eyyûbî rakipler olmasının bir önemi de yoktu. 4- Selahaddin sonrası Kudüs'ü alma hedefi gerçekleşmiş, Eyyûbî yöneticileri işi bitirip Haçlıları kesin bir şekilde bölgeden çıkarma iradesi -hem hedefsizlik hem de iç çekişmeler- nedeniyle ortadan kalkmıştı. Her bir Eyyûbî emiri kendi maslahatına göre Haçlılara karşı siyaset geliştirebilirdi.[132] Orta Çağ'da toprağı korumak esas unsurdu, meşruiyet esası olan din ise bu mücadelenin muhtevasını belirleyen bir unsur olarak yer alıyordu.

Selahaddin Eyyûbî sonrası Eyyûbîlerin Haçlı mücadelesi içinde çok önemli seferlerle karşı karşıya kaldıkları görülür. V., VI. ve VII. seferler Mısır ve Bilâd eş-Şam'da onlar tarafından karşılanmış ve durdurulmuştur. Bu dönem artık Haçlıların Kudüs'ün sembolik odağındaki seferlerini gücün asıl merkezi olan Mısır üzerine gerçekleştirdikleri görülecektir. İlk üç büyük seferi Anadolu üzerinden gerçekleştiren Haçlılar buradan geçişin kapanması üzerine artık deniz üzerinden Selahaddin'in birleştirip Mısır merkezli olarak kurduğu yeni güç ekseni üzerine yapmışlardır. İbn Vasıl gibi muasır müellifler de bu durumu tespit ederek

132 Hillenbrand, *Haçlıların Gözünden*, s. 237-238.

bir yorum olmaktan çıkarmaktadır. Bu bakımdan döneme dair değerlendirmedeki ilk tespit seferlerin hedef merkez üssünün değişimine dair olanıdır. Bu çatışmalar Akka, Kıbrıs ve Trablus gibi bölgelerde bulunan Haçlı güçleri ve Batı Avrupa'dan gelen büyük Haçlı grupları ile Eyyûbîler arasında Bilâd eş-Şam ve Mısır sahil bölgelerinde yaşanmıştır. Stratejik barışlarla fasılalı yaşanan bu mücadeleler Kudüs merkezli gibi görünen, aslında Haçlılar açısından bölgede tutunma, Eyyûbîler açısından ise mevzi kaybetmeme mücadelesi olarak görülebilir. Bu devre Memlûklerin Haçlıları tamamen bölgeden süpürecekleri döneme kadar Haçlıların durdurulup, büyük seferlerin püskürtüldüğü, Eyyûbî ailesinin yaşadığı Selahaddin sonrası dönem sıkıntıları arasında bölgedeki Haçlı varlığına her şeye rağmen nefes aldırmadığı bir süreci temsil eder. VII. Sefer sonrası gelişmeler Eyyûbîlerin sonuna giden yolu açarken Mısır bir kere daha Haçlılara karşı savunulmuştur. Anadolu üzerine vaki üç sefer ilki hariç nasıl püskürtüldüyse, IV. Haçlı Seferi sonrası yaşanan üç seferde Bilâd eş-Şam ve Mısır kıyılarında Doğu Akdeniz'de boğulmuştur. Bu devir İslam medeniyetinin Batı'ya geçişinin önemli bağlantılarından birinin kurulduğu, Bir Eyyûbî sultanının Hristiyanlığa davet edildiği, Haçlı Seferleri'nin ana öznesi Kudüs'ün Haçlılara bizzat Müslümanlarca verilip bilahare istirdat edildiği savaşın yanında muhtelif tezahürlerin olduğu bir dönemdir.

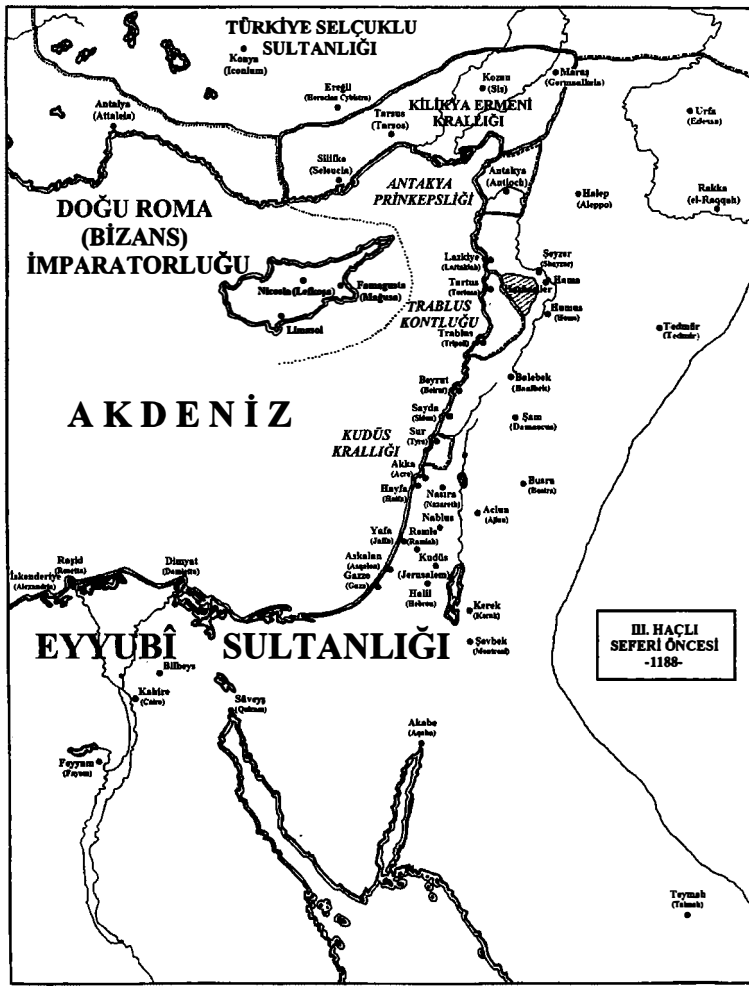
Bu dönem ilişkileri gerek bölge Haçlıları gerekse Eyyûbîler açısından bölünmüş kuvvetlerin doğrudan ve asimetrik ittifakları ve savaşları şeklinde gerçekleşmiştir. Savaş ve diplomasi at başı gider. Haçlılar ve Eyyûbîler kendi iç çekişmelerinde kutsal savaş ruhunu bir yana bırakıp realist ittifaklara girebilmişlerdir. Hatta Kudüs bile Mısır'ın maslahatı ve korunması için gözden çıkarılabilen bir yer olmuştur. Bu açıdan dönemin rekabetinin doğası şartlara göre değişken bir siyaset ve taktik bütününü temsil eder. Aradaki çatışmaları bir yana bırakacak olursak üç büyük sefer bu

kabilden çatışmalar ve antlaşmalar şeklinde tezahür etti. Haçlılar varlıklarını gerçekten tehdit eden Mısır'ı ele geçirip Bilâd eş-Şam'ı korumaya çalışırken Eyyûbîler de aynı yaklaşımla varlıklarını sürdürmüşler ve bayrağı Memlûklere istemeyerek de olsa teslim etmişlerdir. Kale kale, şehir şehir süren bu çatışmalar büyük bir savaştan ziyade stratejik oyunlarla bölgede parça parça hâkimiyeti sağlayarak öteki aleyhine genişleme bağlamında gerçekleşmiştir. Zira ne Eyyûbîlerin büyük bir harekâta mecali ne de Avrupa ve bölge Haçlılarının kapsamlı bir harekâta girişecek imkânı vardı. Lakin bütün mücadelenin sonunda Haçlıların Bilâd eş-Şam sahilinde Antakya, Trablus ve Akka gibi yerlerde varlıklarını korumanın ötesinde bir başarıları söz konusu olmamıştır.

Memlûkler bu süreçte kuruluşlarını takip eden 40 yıl için 1291'e kadarki devrede Haçlıları bölgeden tamamıyla çıkaracaklardır. Mısır ve Suriye'yi birleştiren, bölünmeyi ortadan kaldıran siyasi ve iktisadi açıdan büyük bir güç oluşturmayı başaran Memlûkler bu sayede Haçlılara karşı fevkalade başarılı olmuşlar, hatta ilerleyen yüzyıllarda Kıbrıs Adası'nı da feth ederek Doğu Akdeniz'i tamamen Haçlılardan temizlemişlerdir. Birbirinin siyasi ve kültürel devamı bu devletler hakkında bu sahanın çok değerli tarihçisi Prof. Dr. Ramazan Şeşen, "Selahaddin'in devletinin bir Türk devleti olduğunda şüphe yoktur. Bu devlet Zengîler Devleti'nin uzantısından başka bir şey değildir. Memlûkler Devleti de Eyyûbîler Devleti'nin uzantısıdır. Bu üç devleti birbirinden ayıran sadece başlarındaki hanedanlardır. Teşkilatları, bayrakları ve dayandıkları maddi ve manevi unsurlar aynıdır, aralarında fark yoktur. Her üç devletin bayrağı sarı renkte olup üzerinde doru kartal resmi vardı. Her üç devletin siyasi ve askerî kadroları aynı unsurlardan meydana geliyordu. Devlet ve ordu teşkilatı, Türk devletlerinde görülen devlet ve ordu teşkilatının aynıydı. Kültür unsuru bakımından ise Araplar ve Araplaşmış olanlar ön plandaydılar. Bu sebeple bürokratların ve ulamanın

çoğu Araplardandı" tespitiyle bu büyük başarının arka planını ifade eder.[133] Büyük bir stratejik akıl, coğrafyanın imkânlarını planlı bir şekilde seferber eden taktikler Haçlı çağının klasik devresine son vermiştir.

133 Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyübi ve Devlet*, s. 10; Bkz. Coşkun Alptekin, "Selçuklu Devleti'nin Askerî Teşkilâtının Eyyûbî Askerî Teşkilâtına Tesiri", *Belleten*, Cilt: LIV, s. 209, 1990; Altan Çetin, "Selçuklu Teşkilâtı'nın Memlûklere Tesiri", *Belleten*, c. LXVIII, sayı 251, Nisan 2004, s. 105–131.

TÜRKİYE SELÇUKLU SULTANLIĞI
Konya (Iconium)
Ereğli (Heraclea Cybistra)
Antalya (Attaleia)
Tarsus (Tarsos)
KİLİKYA ERMENİ KRALLIĞI
Kozan (Sis)
Maraş (Germanikeia)
Urfa (Edessa)
Silifke (Seleucia)
ANTAKYA PRİNKEPSLİĞİ
Antakya (Antioch)
Halep (Aleppo)
Rakka (el-Raqqah)
DOĞU ROMA (BİZANS) İMPARATORLUĞU
Lazkiye (Latakieh)
Seyyar (Gheyyar)
Tartus (Tortosa)
Hama
Homs (Hems)
Nicosia (Lefkoşa)
Famagusta (Mağusa)
TRABLUS KONTLUĞU
Trablus (Tripoli)
Tedmür (Tedmir)
Limasol
Beyrut (Beirut)
Belebek (Baalbek)
AKDENİZ
Sayda (Sidon)
Şam (Damascus)
Sur (Tyre)
KUDÜS KRALLIĞI
Akka (Acre)
Hayfa (Haifa)
Nasıra (Nazareth)
Busra (Bostra)
Nablus
Aclun (Ajlun)
Yafa (Jaffa)
Ramle (Ramleh)
Kudüs (Jerusalem)
Askalan (Ascalon)
Gazze (Gaza)
Halil (Hebron)
Rasid (Rosetta)
İskenderiye (Alexandria)
Dimyat (Damietta)
Kerek (Kerak)
Şevbek (Montreal)
EYYUBÎ SULTANLIĞI
III. HAÇLI SEFERİ ÖNCESİ -1188-
Bilbeys
Kahire (Cairo)
Süveyş (Qulzum)
Akabe (Aqaba)
Feyyum (Fayum)
Teymah (Taimah)

BEŞİNCİ BÖLÜM
MEMLÛK-HAÇLI MÜCADELESİ: NİHAİ DARBE DÖNEMİNİN SON SAFHASI

Halkın güzel sözlerinden biri,
Türkler Mısır'ın tuzudur.[1]

Memlûk devrinin bir önemi de, 12. yüzyılda başlayarak Nureddin Zengî ve Selahaddin Eyyûbî'nin çok çaba sarf ederek temin ettikleri Suriye ve Mısır'ın birliğini, es-Sâlih Necmeddin'in ölümünden sonra parçalanması sonrası yeniden sağlanmış olmasıdır. Memlûk Devleti Mısır ve Suriye'de birliği sağlayarak kendi idaresini tesis etmiştir.[2] Memlûk sisteminin İslam ve Türk tarihindeki en yüksek bir teşkilatı olan Memlûk Türk Devleti Mısır ve Suriye'nin idaresini ele aldığında Haçlı Seferleri sonrası oluşan siyasi şekillenmenin mirası ve Moğol istilasının yangını Bilâd-ı İslam'ın her yerinde hissediliyordu. Memlûklerin yönettikleri Memlûk Sultanlığı 1250'den 1517 senesine kadar 267 sene müddetle Mısır, Suriye, Hicaz ve Güney Anadolu'da mevcudiyetini devam ettirmiş, kuvvetli teşkilatı sayesinde, Frank (= Haçlılar) ve Moğol istilalarını da muvaffakiyetle önlemiştir.[3]

---

1 Ebû Hamîd Makdisî, *Mısır'daki İslam Devletleri ve Türk Memlûklerin Faziletleri*, (Ter. Razaman Şeşen), İstanbul, 2019, s. 86.

2 Kazım Yaşar Kopraman, "Memlûkler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 6, İstanbul 1989, s. 455.

3 M.C. Şehabettin Tekindağ, "Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", *TAD*, 25, 1971, s. 1.

Memlûkler Bilâd eş-Şam'daki Haçlı varlığına ağır darbe indirmeleri ve 1291 sonrasında bu bölgeden Haçlıları temizlemeleri akabinde Doğu Akdeniz'deki sair Haçlı müttefikleri ve Haçlı yapıları ile de mücadele etmişlerdir. Ermeni Krallığı ve Kıbrıs Haçlıları ile mücadeleler bu cümleden olarak öne çıkar. Burada bu mücadeleler ele alınarak Memlûklerin Haçlılara nihai darbe indirmelerinin önemli safhalarından olan bu olaylar ortaya konulmaya çalışılacaktır. Doğu Akdeniz'i Anadolu, Suriye ve Mısır sahillerinden baskı altına almak isteyen yeni Haçlı stratejisine karşı Memlûkler fevkalade başarılı bir direnişle karşı koyarak bir yandan Haçlı saldırılarını savuşturmuş, diğer yandan Ermeni Krallığı'nı yıkarak bölgenin Türkleşmesine Ramazanoğulları Beyliği vasıtasıyla destek olmuşlardır. Böylece Ermeni bölgeleri yerel bir Haçlı üssü ve lojistik merkezi olma özelliğini kaybederek Çukurova'da yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönem 14. yüzyıl Haçlılarının Balkanlar üzerinden Osmanlılar, Ege Denizi üzerinden Batı Anadolu Türk Beylikleri, Doğu Akdeniz Türk Beylikleri ve Memlûkler üzerinden saldırdıkları bir zamandır. Memlûklerin Haçlıların klasik dönem saldırılarını 1270'te sonlandırıp, Bilâd eş-Şam'daki varlıklarına son verdikleri dönemin akabinde Haçlı zihniyeti bahsedilen çerçevede yeni ve farklı bir saldırıya başlayacaktır. Türkler bir kere daha bu devrede Balkanlar, Ege ve Doğu Akdeniz'de kalkan olarak Haçlı saldırılarını boşa çıkarmışlardır. Türklerin Haçlılara karşı Memlûkler devrindeki bu rolleri Ebû Hamid Makdisî tarafından dönemin bir kaynağı sıfatıyla devrin fikriyatını aksettirmesi bakımından fevkalade önemlidir. Haçlı Seferleri'nin başlangıcından son seferlere kadar mevcut olan Türk kavramının Haçlı tarihi bakımından taşıdığı mefhumu gösteren kayıtlar son derece dikkate değerdir. Makdisî "Allah'ın Türklere, Onların bu ülkede (Mısır) bulunmamaları sayesinde Müslümanlara bahşettiği nimetlere dairdir" başlıklı kısımda bu konuyu izah ederken şu tespitlerini aktarır: "Birincisi en büyük olandır. *Türkler zamanımızda Müslümanlar adına cihad*

farizasını yapan ve Tatarlara (Moğollar), Frenklere (Haçlılar), Allah ve Müslümanların İmamına (liderine) karşı isyan edenlere, İslam topraklarını istilaya kalkışanlara karşı savaşan ve bu düşmanları yok eden kişilerdir veya deniz sahilleri gibi düşman (Frenk/Haçlı) ülkesinin sınırlarındaki yerleri alan kişilerdir. Bu ülkeye (Mısır) geleliden beri cihat görevini yapanlar onlardır. Bu diyarda onlardan başka bir fakihin, halktan birinin elinde cihat için hazırlanmış silah göremezsin... Memlûklerin İslam ve Müslümanlar için en büyük faydası budur."[4] Türklerin Haçlı tarihindeki yerini gösteren, Türk kavramının İslam tarihindeki müstesna yerini tespit eden bu kayıtlar, cihat kavramının savunma ve gayret manasındaki içeriğini ortaya koyarken bu kısımda ortaya konulacak malumatın esasını gösterir.[5]

Memlûkler Devleti Haçlı saldırılarının gölgesinde ve bu çarpışmaların içinde doğmuştur denilse yanlış olmayacaktır. Eyyûbîlerin son dönemlerinde yaşanan Haçlı saldırısı akabinde zuhur eden Memlûkler, 11. yüzyılda başlayan toparlanma devresinin nihai darbenin Haçlılara indirdiği zamanın mümessilleri olacaklardır. Bahsedildiği üzere Eyyûbîler devrindeki parçalanmış yapıyı yeniden birliğe kavuşturmuşlardır. Memlûk Devleti Suriye'de kendi idaresini tesis etmiş ve Suriye'deki Haçlılar, İlhanlılar ve Çukurova'da bulunan Ermeni Krallığı'na karşı güçlü, aynı zamanda da istikrarlı siyaseti ortaya koyabilmişlerdir.[6] "Memlûkler, Eyyûbîlerin cihat, İslamî davranış ve

4 Muhibeddin Ebû Hamid Makdisî, *Mısır'daki İslam Devletleri ve Türke Memlûklerin Faziletleri*, (Ter. Ramazan Şeşen), İstanbul, 2019, s. 83.

5 Türk lafzının tarih içinde İslam ile bu yanyanalığı tarih felsefelerinden birini diğerine tekaddüm ettirme gayretinin mana ya da manasızlığı bakımından bizi düşünmeye davet ediyor.

6 Cüneyt Kanat, "Memlûkler'ın Baybars Zamanındaki (1360-1377) Suriye-Çukurova Siyaseti ve Bu Siyasetin Çukurova'nın Türkleşmesindeki Rolü", *III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni (Sempozyumu)*, Adana, 1999, s. 426.

öğreti ve hanedan adaletine önem veren şekilsel ideolojilerini sürdürmelerine rağmen, onlar cihadın saf askerî boyutu üzerine büyük önem verdiler. Memlûk resmi tarih yazıcılığı ve Memlûk mahkeme kayıtları son tahlilde cihadın kâfirlere karşı bir savaş olduğunu açıkça ortaya koymaktadır."[7] Memlûkler, görüleceği üzere, 11. yüzyıldan beri süren birlik çabaları içinde nihai başarı sağlayarak Mısır-Suriye'yi birleştirerek Haçlılara nihai darbeyi indirmişlerdir. Memlûkler Suriye'de Haçlı varlığına indirdikleri ağır darbe yanında burada mevzu bahis edileceği üzere Haçlı Seferleri'nin bir ürünü olarak ortaya çıkan Ermeni ve Kıbrıs krallıklarına nihai darbeyi indireceklerdir.

"Baybars, Haçlılara karşı olan politikasını, kale inşası ve imha hareketinde bulunmak olarak kısaca tanımlanacak şeklinde tasarladı. Rükneddin Baybars'ın Ayn Calut savaşı akabinde Moğolların durdurulması akabinde saltanatı ele geçirmesi ve güvenceye almasından hemen sonra Memlûkler dikkatlerini ciddi biçimde Haçlılara çevirdiler. 1263 yılından sonra Baybars amansız bir dizi sefere başladı ki 1271 yılına gelindiğinde Suriye Haçlı devletlerini harabe hâlinde ve yeniden canlanma konusunda büyük bir ümitsizlik içerisinde bıraktı."[8] Baybars'ın bu başarıları bir Arap şiirinde "Ey Türk arslanı ve onların direği! Ey korku ve endişeden sonra intikam alıcı! Azgınları bozguna uğrattın, (bizi) selamete çıkardın. Fırat'ı geçtin, hilafete ulaştın." mısralarıyla övülür.[9] Bu gelişmeler 1291'de Haçlılara Suriye'de vurulan son

7 R. Stephen Humpreys, "XIII. Yüzyılda Eyyûbîler, Memlûkler ve Latin Doğu", (Çev. Mustafa Kılıç), *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI/1, 2007, s. 372.

8 Humpreys, "XIII. Yüzyılda Eyyûbîler, Memlûkler ve Latin Doğu", s. 370, 375.

9 İbrahim Ethem Polat, "Arap Edebiyatı Üzerinden Türk Tarihine Bir Bakış", http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/POLAT-%C4%B0brahim-Ethem-ARAP-EDEB%C4%B0YATI-%C3%9CZER%C4%B0NDEN-T%C3%9CRK-TAR%C4%B0H%C4%B0NE-B%C4%B0R-BAKI%C5%9E.pdf(03.04.2017), s. 327.

darbelere kadar sürmüştür. Sur, Sayda ve Beyrut limanlarının ele geçmesi akabinde Akka'nın fethi ile sonuçlanmıştır. Haçlıların onun karşısındaki başarısızlıkları edebî ürünlere de yansımıştır: Ricaut Bonomel adlı bir ozan "...Tanrı'nın belâsı Türklere karşı ne haç, ne de iman fayda etmiyor. Görünen o ki, Tanrı bizim aleyhimize onları destekliyor", "...Türklerle savaşa girişen zırdelidir; çünkü Mesih bile onlara karşı değil. Bu yüzden... Frankları, Tatarları, Ermenileri ve Persleri hep yenmişler ve yenmeye devam ediyorlar; bizleri ise her gün yeniyorlar..." [10] mısralarıyla Türklere karşı olan hissiyatı dile getirmiştir.

Memlûkler, Akdeniz medeniyetinde İslam-Türk muhtevalı yapılar arasında şüphesiz en önemli siyasi teşekkülerden birini temsil eder. Onların bu siyasi varlıkları, devletlerinin gücü ve bölgedeki hâkimiyetleri çevrelerindeki yerel ve harici unsurlar üzerinde pek çok tesir bırakmıştır. Memlûkler kendilerine has iç yapıları kadar içinde yer aldıkları karmaşık siyasi ilişkilerle de ilgi çekici bir devlettir. Şüphesiz onların ilişkiler ağında Haçlılarla olan münasebetleri en önemlilerindendir. Bu ilişkiler onların kuruluşundan önceki bir süreçte başlamış olup Memlûk Devleti kurulduğunda bu tarihî mirası adeta kucağında bulmuştur, o kadar ki devlet bir Haçlı seferinin akabinde kurulmuştur. İşte bu süreçte Memlûkler Haçlılar ve bölge Hristiyanları ile uzun bir tarihî macerayı paylaşmışlardır. Burada konu edinilen Memlûk-Kıbrıs ilişkileri işte bu gerilimli siyasi sürecin bağlamında gelişmiştir. Bu üst tarihi süreç Kıbrıs ilişkilerinde kendi günceliyle yenilenerek mevzu bahis ilişkiler yaşanmıştır. Nihayetinde bu anlamdaki birikim patlamaya sebep olan son bir darbe, dönemsel çatışmaları ateşlemiştir. Bu bir yönüyle İslam ve Türklerin Doğu Akdeniz serencamıdır. Memlûk-Kıbrıs ilişkileri devletin kuruluşunda Sultan Baybars devrinden başlayarak devletin sonuna kadarki

10 Batttal İnandı, "Alman Halk Şiirinde Türkler (13.-16. Yüzyıl)", http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1255/14410.pdf (03.07.2017), s. 89.

süreçte iniş ve çıkışlarla devam etmiştir. İlişkilerin gerginleşmesi genelde Kıbrıs Adası'nın bir Haçlı üssü hâline gelmesi, buradan Anadolu, Suriye ve Mısır sahillerine ve tüccarlarına vaki saldırılar bağlamında olmuştur. Bu ilişkilerdeki en büyük kırılma şüphesiz Kıbrıs Kralı I. Pierre'in 1365'teki İskenderiye saldırısı ve burayı tahribidir. Memlûkler bu saldırıyı hiç unutmamışlar ve Sultan Barsbay zamanında düzenlenen üç sefer ile adanın 1426'da fethi ile bu süreci sonlandırmışlardır. Ada bundan sonra Memlûk tabiiyetine girmiş ve 1489'da Venediklileri idareyi Lusignanlardan almasından sonra da bu tabi-metbu ilişkisi devam etmiştir. Osmanlıların Memlûk Devleti'ne 1517'de son vermelerinden sonra bu bağlılık ilişkisi Kıbrıs ile Osmanlılar arasında 1571'de adanın fethine kadar devam etmiştir. Ermeniler üzerine vaki seferler Baybars devrinde başlamış olup, 1365 saldırısının ağır sonuçlarını kabullenemeyen Memlûk sultanları nihai olarak 1375'te Ermenilerin siyasi varlığını sonlandırmışlardır. Memlûkler, Selçuklu umranının Suriye-Mısır sahasındaki tezahürlerinden olarak Türk-İslam tarihinde çok yönlü etkileri olan bir Türk devletidir. Bu devlet bir taraftan Fırat'ın batısında sahilde kalan Haçlıları bölgeden uzaklaştırırken öte yandan Fırat'ın doğusunda Moğolları tutarak İslam dünyasını daha geniş çaplı bir yıkımdan kurtarmışlardır. Bu bakımdan *ed-Devle et-Türkiyye/Memlûkler* özelde Haçlı savaşlarının, genelde ise Türk-İslam tarihinin sarfı nazar edilemeyecek miraslarından birini bırakmıştır. Onlardan kalan Türkçe yadigârlar bu cümleden fevkalade önemlidir. İlim âlemimizde, nadir mütehassısları dışında pek dikkat çekmese de muhtelif veçheleriyle Türk asrının en büyük güçlerinden biri olarak tarihte yer almışlardır.

Ermeni Krallığı ve Kıbrıs Haçlı Krallığı, Haçlı Seferleri esnasından bölgede ortaya çıkan iki siyasi teşekküldür. Haçlılarla mücadele tarihi içinde bu iki bölge ve siyasi yapı, Doğu Akdeniz'de Türk-İslam dünyası karşısında pek çok mücadelenin odak ve geçit noktası olarak Haçlı varlığına hizmet etmişlerdir. Bu kısımda

ortaya konmaya çalışılan safhalar içinde süren Haçlı saldırıları esnasında zuhur eden siyasi yapılar nihai olarak Memlûklerin elinden kurtulamamışlardır. Memlûkler 13. yüzyılda Haçlılara Bilâd eş-Şam'ı dar edip onları denize dökmelerine ek olarak, 14 ve 15. yüzyıllarda Kıbrıs ve Ermeni Baronluğu üzerine giderek Haçlı varlığının bu stratejik noktalardaki yapılarını ortadan kaldırmıştır. Doğu Akdeniz'deki Haçlı varlığına son vermiş ve bir kere daha Batılıları bu sularda tahta parçası dahi yüzdüremeyecek hâle getirmişlerdir. Bu bakımdan Haçlılara darbenin nihai safhası ele alınırken Ermeni Krallığı ve Kıbrıs Haçlı krallıkları üzerine yapılan seferler ve nihai olarak ortadan kaldırılışları dikkatle ele alınıp incelenmelidir. Bu iki yapıyla Memlûklerin ilişkileri münferit çalışmalarda ele alınmış ise de Haçlı mücadelesi tarihi içindeki yerlerine konularak dikkatlere bütüncül bir bakış içinde yeterince sunulmamışlardır.

HAÇLILAR İLE BARIŞ VE ÇOCUK HAÇLILAR (1212)

Kudüs Kraliçesi Maria 1210 senesinde Fransa Kralı Philip Augustus'un uygun görmesi ile onun komutanlarından Brienneli Jean/John[11] ile evlendi. Haçlıların Eyyûbîlerle barışı onun bölgeye gelmesinden iki ay önce bitmişti. El-Âdil yeni kraldan süresi dolan barışın yenilenmesini istedi. Hospitalierler ve Tötonlar buna muvafakat ederken Tapınakçılar karşı çıktılar. John'un da bazı adamlarını verdiği Dimyat bölgesine bazı askerî seferler yapıldıysa da bir şey elde edilemedi. Buna karşılık el-Muazzam İsa Akka'ya doğru akınlarda bulundu. El-Âdil'in Cebel et-Tur'da inşa ettirdiği kale Tapınakçıları el-Âdil'in üzerlerine büyük bir sefer düzenleneceği endişesine sevk ettiğinden barışa razı oldular. 1211'de beş senelik bir barış yapılmışsa da ancak birkaç sene uygulanabildi. Bunlar olurken John'un eşi Kraliçe

11 Bkz. Dana Celest Asmoui Ismail, *A History of the Counts of Brienne (950 – 1210)*, (Basılmamış Doktora Tezi), London, 2013.

Maria öldü. Bundan sonra İzabella adından kızlarına vasi olmak kaydıyla tahtını koruyabilen John, daha sonra Ermeni Baronu II. Leo'nun kızı Stefani ile evlenerek yerini sağlamlaştırdı. Bu arada barıştan yararlanarak Haçlılar arasında sorunları çözüp onlara Mısır'a karşı büyük bir Haçlı seferi hedefi koydu. Bu yolda Roma'ya elçiler göndererek papadan yeni bir Haçlı seferi tertip etmesini de istedi.[12]

1212 senesinde Avrupa'da Çocukların Haçlı Seferi denen bir seferin gerçekleşip başarısız olduğu görülmektedir. Bu konuya dair malumat birinci kısımda verilmişti. Katolik memleketlerinin ahalisi bir yüzyıldan beri mucizelerden, Müslüman katliamlarından ve "İsâ'nın Mîrâsı"ndan durmadan bahsetmekte; Şarlman'ın hacca gitmesi ve "Roland Türküsü" gibi efsâne şiirlerini de köylere varıncıya kadar daimî bir surette okumaktaydılar. Çocuklar dahi bunları işiterek, babaları, anaları gibi harekete hazırlanıyorlardı. Birkaç papaz, çocukları ve ailelerini teşvik etti. Bunlardan bir miktar zavallı sefere hazırlandı. Pek çok insan bu hareketin Allah tarafından ilham olunduğuna, İsa'nın dahi kendi kudretini izhar ile, en büyük kumandanları ve akıllı insanları hayrete düşürmek azminde bulunduğuna zâhib oldular. Bu sefer bağlamında Fransa ve Almanya'dan yola çıkan çocukların Kudüs'e doğru harekete geçtikleri görülür.[13] Bir kol, Fransa'dan Cloyesli Stephen komutasında 18 yaşın altında 30.000 kadar çocuğun yola çıkmasıyla teşekkül eder. Bunların çoğu Akdeniz'e varamadan açlık ve soğuktan ölmüştür. Almanya'dan Colognelu Nicholas liderliğinde 20.000 kadar çocuk ve genç önce Roma'ya doğru yürümeye başlarlar. Pek çoğu açlıktan ve Alp Dağları geçitlerindeki zorluklardan dolayı ölür. Kalan az sayıda kişi papa ile görüşürse de papa onları evlerine dönüp büyüyene kadar

12 Takkuş, *Eyyûbîyin*, s. 282-283; Runciman, *Haçlı*, c. 3, s. 122-123.

13 Raşit Erer, *Türklere Karşı Haçlı Seferleri*, (Yeni Edisyon), İstanbul, 2002, s. 66.

beklemelerini öğütler. Bir kısım Almanya'ya evine dönerken, az sayıda yola çıkan çocuktan ise bir daha haber alınamaz. Çok sayıda gencin bu suretle telef olduğu kendisine iblâğ olununca, papa III. Innocent: "Kudüs'ü Türklerin elinden kurtarmağa koşan bu çocuklar bize sitem ve tekdir mâhiyetinde olarak böyle hareket ettiler" cevabını vermiştir.[14]

HAÇLILARIN SURİYE'DEN ÇIKARILMASI

Memlûklerin Haçlı ve Moğol harpleri, umumi olarak, bir meşru müdafaa ve misilleme şeklinde görülür. Batılı zihinlerde İslami düşünce ve uygulamayla birlikte hatırlanan en yaygın kanaatlerinden biri kutsal savaştır (cihat).[15] İslam, Batılılarca başlangıçtan beri hep saldırgan ve savaşçı bir din olarak; Müslümanlar da kendi inanışlarını silah zoruyla yaymaya çalışan fanatik cengâverler olarak algılanmıştır. Klasik Arapçada kutsal savaşı ifade eden bir terimin olmaması hayret verici görülebilir. Elbette, savaş anlamına gelen, harp ve mücadele etmenin (savaşmanın) farklı tür ve icralarını anlatan birçok kelime mevcuttur. "Kutsal" kelimesi karşılığı olarak "mukaddes" kelimesi bulunmaktadır fakat bu kelimeye klasik kullanımda çok nadir rastlanır ve İslami çağrışımlardan çok, Yahudiler ve Hristiyanlar

14 Bkz. Gary Dickson, The Chilldren's Crusade, New York, 2008; http://images.library.wisc.edu/History/EFacs/HistCrus/0001/0002/reference/history.crustwo.i0023.pdf (16.03.2017); Aşur, Haraketu's-Salibiyye, c.2, s. 954; Muhammed Munis Avad, *El-Hurûb es-Salibiyye el-Alakat beyne eş-Şark ve'l-Garb*, 1999, s. 280; Es-Sallabi, *El-Eyyûbiyyûn*, s. 99-100; Erer, *Türklere Karşı*, s. 66.

15 "Cihat, Orta Çağ'da, İslâm uygarlığının güvenli ve çoğunlukla da huzurla yayılma öğelerinden biriyken, günümüzde cihat, dinsel çıkarlara maddî çıkarlar da karışmasının yanı sıra, hem dinsel liderler hem de siyasal yöneticilerce hem iktidar açıklarını gidermek hem de halkta körükledikleri öç alma arzusunu doyurmak için bilinçli olarak kullanıldı.", Jacques G. Ruelland, *Kutsal Savaşlar Tarihi*, (Ter. Teoman Tunçdoğan), İstanbul, 2004, s. 53-63.

ile ilgili olarak ortaya çıktığı görülmektedir.[16] Bu durum bütün İslam tarihindeki ve Memlûkler devrindeki cihat anlayışı hakkında da bir fikir vermektedir: "Memlûkler, Eyyûbîlerin cihad, İslami davranış, öğreti ve hanedan adaletine önem veren şeklî ideolojilerini sürdürmelerine rağmen, cihadın saf askerî boyutu üzerine büyük önem verdiler. Zira cihadın muhtevası bir yerde karşılaşılan tehlikeye göre de oluşmaktadır. Memlûkler devrinde askeri yön aşikar olduğundan cihadın tezahürü de bu şekilde cereyan etmiştir. Memlûk tarih yazıcılığı ve Memlûk mahkeme kayıtları son tahlilde cihadın kâfirlere karşı bir savaş olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. [Bu bir meşru müdafaadır.] Bu metinlerin niteliği aşırı bir şekilde keskin idi, İbn AbdizZâhir'in Baybars hakkında yazdığı resmî biyografiyi okuyan bir kimsenin davul sesleri ve silahlar üzerine çarpan güneş ışıklarından dolayı başı ağrır."[17] Farklı mezhepten Hristiyanlar ve Yahudilerin bile masun kalamadığı Haçlı saldırıları karşısında Müslümanların bu müdafaasının meşruiyeti bugünün modern hukuk çerçevesinde bile meşruiyet taşır niteliktedir.

El-Memâlik el-Bahriyye (ya da es-Sâlih'e nisbetle *el-Memâlik es-Sâlihiyye*) 13. yüzyılın ilk yarısında sadece Mısır'ı değil bütün İslam âlemini tehdit eden iki büyük tehlikeyi; Moğol istilasını ve Haçlıları bertaraf ederek kendilerine gösterilen ihtimamı boşa çıkarmadılar. Fransa Kralı IX. Louis, 1248 yılında büyük bir Haçlı ordusunun başında Mısır'a doğru hareket etmişti. Bu hücum Mısır'ı istilâ etmek için yapılan ilk Haçlı hücumu olmamakla birlikte en tehlikelisiydi. Çünkü sayı ve teçhizat bakımından oldukça kalabalık ve mükemmel olan bu ordu, o zamanın Batı Avrupa hükümdarlarının en kudretlisi ve Haçlı

16 Bernard Lewis, *İslâm'ın Siyasal Dili*, (Ter. Fatih Taşar), İstanbul, 1992, s. 111.

17 R. Stephen Humpreys, "XIII. Yüzyılda Eyyûbîler, Memlûkler ve Latin Doğu", (Çev. Mustafa Kılıç), C.Ü. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI/1, 2007, s. 372.

zihniyetine en bağlı olanı tarafından sevk ve idâre edilmekteydi.[18] Şecerü'd-Dürr'ün aldığı tedbirlere rağmen, IX. Louis, es-Sâlih Necmeddin'in vefatını haber almış ve ölümün sebep olduğu şokun atlatılarak tedbirler alınmadan önce, kesin darbesini indirmek üzere acele harekete geçmişti. Nitekim Haçlılar süratli bir yürüyüşle el-Mansûra'ya kadar ulaştılar. Memlûkler, Haçlıların şehre girip sokaklarda dağılmasını beklediler. Hiç beklemedikleri bir şekilde Haçlılara hücum ederek 1500 kadarını öldürdüler ve pek çok da esir ele geçirdiler. Kaçan Haçlıları takip ederek Farskûr yakınlarında onları bir kere daha yendiler. Buradaki savaş Haçlı ordusunun neredeyse tamamen esir edilmesiyle neticelendi. Esirler arasında Fransa Kralı IX. Louis de bulunuyordu (8 Nisan 1250).[19] Şecerü'd-Dürr önce hâlâ Dimyat'ta bulunan Haçlılar meselesini halletti. Bunun için Emir Hüsâmeddin Muhammed'i el-Mansûra'da esir bulunan IX. Louis'e göndererek onunla barış yaptı. Buna göre Memlûkler IX. Louis'i ve ellerindeki bütün Haçlı esirlerini salıverecekler, buna mukâbil Haçlılar, yarısı peşin olarak ödenmek şartıyla 800 bin *dinâr*[20] ödeyecekler ve Dimyat'ı tahliye ederek Mısır'dan tamamen çekilip gideceklerdi. Antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra 7 Mayıs 1250 tarihinde Memlûkler Dimyat'ı teslim aldılar ve taahhüt ettiği fidyenin yarısını ödedikten sonra IX. Louis'i de salıverdiler. Böylece Haçlıların 11 ay 9 gün süren Dimyat işgalleri son buldu.[21] Sefere katılan Joinville'in şahitliği bu mücadeleler adına önemlidir:

---

18 Kazım Yaşar Kopraman, "Memlûkler", *Türkler*, c. 5, Ankara, 2002, s. 85-86.

19 Kopraman, "Memlûkler", s. 87.

20 İslam tarihinin en eski devirlerinden itibaren, İslam ülkelerinin hepsinde kullanılan temel para birimi olup, 829 (m. 1426) tarihine kadar bir *miskal* ağırlığında (4, 25 gr.) ve umumiyetle 0.979 saflıkta altın idi. W. Popper, *Egypt And Syria Under the Circassian Sultans 1382-1468 A. D. Systematic Notes to İbn Taghrî Birdî's Chronicles of Egypt* (Continued), University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1957, s. 44-45.

21 Kopraman, "Memlûkler", s. 89.

"Bu çok sayıdaki Türk'ün içerisinden çok iyi silâhlanmış ve yaya olan sekiz emîr, yontulmuş taşlardan bir set oluşturdular ve bu sebeple bizim okçularımız onları vuramıyordu. Bu sekiz emir Müslüman oldukları yerden bizim ordugâhı ok yağmuruna tuttular ve burada çok sayıda adamımız ve atımız yaralandı."[22] Bu bilgiler Haçlıların karşılarındakinin kimlik algısı ve askerî gücü karşısındaki psikolojik durumlarını anlamak için önemlidir.

Kutuz bu esnada Suriye'deki Haçlılarla çatışmaktan ve böylece iki ateş arasında kalmaktan kaçınma basiretini gösterdi. Akka'daki Haçlı hâkimine elçi göndererek Moğollarla savaşmak için topraklarından geçmek üzere izin istedi. Onların buna muvafakat etmesi üzerine Kutuz, sahili takiben selâmetle Haçlı topraklarını geçti. Ayn Calut denilen yere vardı. 1260 senesindeki Ayn Calut zaferi öncesi bu manada stratejik hazırlıklar yapılmıştı.[23] Bu zafer Memlûklerin diğer iki önemli düşmanı olan Ermeniler ve Haçlılarla ilgilenmesine imkân sağlayacaktır. Aslında Moğollar Ermenilerle Papalık arasındaki bir ittifakın bölgeye düzenlediği doğu-batı yönlü saldırılardan birinin durdurulması demek olan Ayn Calut zaferi Haçlılar için başlayacak sonun öncesinde vuku bulmuştu.

Rükneddin Baybars, sultan olur olmaz dışarıda Moğol ve Haçlı tehlikesine karşı koyarak, nüfuzunu Nûbe ve Arap Yarımadası'nda yayacak geniş ufuklu bir siyaset takip etti. Sultan Baybars bu icraatını yapabilmek için bir taraftan İlhanlılara karşı Altınordu ile anlaşırken, Suriye'deki Haçlılara karşı da Bizans İmparatorluğu ile anlaştı.[24] Bu çatışmalara hazırlanan Sultan bazı alt yapı çalışmalarında da bulundu. Haçlılar ile yapılan harpler esnasında, bilhassa Suriye'de, hemen tamamıyla bozulmuş olan

22 Joinville, *Joinville'in Haçlı Hatıraları*, (Çev. Cüneyt Kanat), Ankara, 2002, s. 60.

23 Kopraman, "Memlûkler", s. 97; Aktan, "Haçlı-Memlûk", s. 415.

24 Kopraman, "Memlûkler", s. 101.

berid teşkilatını yeniden mükemmel bir surette tanzim etmek şerefi, 1261'de yani cülûsundan hemen bir yıl sonra Memlûk Sultanı Baybars'a aittir.[25] Memlûkler, Moğollara karşı verdikleri mücadele ve gösterdikleri başarıyı Yakın Doğu'daki Haçlılara karşı da gösterdiler. Memlûklerin Haçlı tehlikesi karşısında verdikleri mücadele kıymet bakımından Moğollara karşı verilen mücadeleden daha değersiz değildir. Memlûkler bu mücadelede Moğollara karşı kazandıkları başarıdan daha mühim başarılar elde ettiler. Çünkü onlar Suriye'deki Haçlı tehlikesini kökünden söküp, nihaî olarak onları buradan kovmuşlardır. Bunu yaparken Memlûkler bazen hem Haçlılara hem de Moğollara karşı aynı anda savaşmak mecburiyetinde kalmışlardır. Bu savaşlarda düzenli birlikler yanında Memlûk ordusunda mutavvia denilen ve seferlere gönüllü olarak katılan askerler de Haçlılarla yapılan mücadelelere cihat etme maksadıyla katılan gönüllü kişilerdi.[26]

Memlûklerin Haçlılara karşı kazandıkları ilk başarı el-Mansûrâ'yı onlardan kurtarmaları ve görüldüğü gibi, 1250 yılında Farskûr'da Haçlı ordusuna ağır bir darbe indirmeleridir. Böylece son büyük Haçlı saldırısı bertaraf edilmiştir. Ez-Zâhir

25 El-Yununî, Kutbeddîn Musa b. Muhammed, *Zeyl Mir'at ez-Zeman*, (Tah. Hamza Abbâs), c. 3, Abu Dabi, 2007, s. 255; W. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (İlaveler-M.Fuat Köprülü), Ankara, 1963, s. 335.

26 El-Makrizî, Takiyy ed-Dîn Ahmed b. Ali, *Kitâb es-Sulûk li-Marifet Duvel el- Mulûk*, (Tah. M. Mustafa Ziyade- Said Abdulfettâh 'Aşûr), c. 4, Kahire, 1934-1958, s. 362, 1170; El-'Aynî, Bedr ed-Din Mahmud b. Ahmed, *'Ikd el-Cuman fi Tarihi Ehli'z-Zaman*, (Tah. Muhammed Emin), c. 2, Kahire, 1989, s. 380; c. 4, s. 9; İbn Hacer, *İnbâ e'l-Gumr bi Ebna el-'Omr*, (Abdulvehhab el-Buharî), c. 5, Beyrut, 1986, s. 133; İbn Tagribîrdî, Ebû el-Mehâsin Cemal ed-Dîn Yûsuf, *En-Nucûm ez-Zâhire fi Mulûk Mısr ve el-Kahire*, (Tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin), Kahire, 1963, c. 8, s. 5, c. 14, s. 122; Es-Sayrafî, Hatib el-Cevherî Nur ed-Dîn Ali b. Davud es-İsrâilî el-Hanefî, *Nuzhet en-Nufûs vel el-Ebdân fi Tevârih ez-Zeman*, (Tah. Hasan Habeşi), c. 4, Kahire, 1974, s. 272.

Baybars 1265 Şubat'ı başlarında büyük bir ordunun başında yürüyüşe geçerek Kaysariyye, Aslis ve Arsuf şehirlerini teslim aldı.[27] 1266 yazında Huneyn, Tibnin, Safed ve er-Remle'yi aldı.[28] Bu yolla Küçük Ermenistan'a ağır bir darbe vuruldu. Ermenilerle olan ilişkiler ileride daha ayrıntılı anlatılacaktır. Bu seferler akabinde Sur, Markab ve Hısnü'l-Ekrad'dan gelen Haçlı elçilerle barış antlaşmaları yapıldı.

Memlûkler ve Antakya Haçlıları Prinkepsliği (1268)

Memlûk-Haçlı ilişkileri incelenirken uzun süreçte vaki pek çok olay içinde Antakya Haçlı Prinkepsliği'nin, Ermeni Krallığı'nın ve Kıbrıs Haçlı Krallığı'nın yenilgisi ile buradaki yapıların yıkılması sonucu Antakya, Çukurova ve Kıbrıs'ın fethi olayları öne çıkar. Memlûkler Doğu Akdeniz hilalinde Haçlılara dair müesses ne varsa hepsini süreçte ortadan kaldırmışlardır. I. Haçlı Seferi sonrasında oluşan statükoya karşı zaman içinde toparlanıp taarruza geçen İslam dünyası son büyük darbeyi Memlûkler eliyle indirmiştir. Memlûkler devri Haçlı Seferleri'nin klasik çağının bitişini de temsil eder. İşte bu cümleden Antakya ilk sefer sonrası Urfa ile birlikte Suriye üzerinde baskı oluşturan iki ana merkez olarak öne çıktı. Urfa'nın İmadeddin Zengî tarafından ele geçirilerek buradaki krallığın yıkılması, Haçlılara karşı harekete geçen İslam dünyasının ilk büyük başarısı ve bu süreçte devam eden birlik ve dirlik döneminin de ilk büyük evresini teşkil eder. Onun mirası üzerinde Nureddin Mahmud bu birleşmeye Mısır'ı da katmış ve Kudüs Selahaddin Eyyûbî tarafından ele geçirilerek Haçlı varlığı büyük darbe yemiş ve hâkimiyet alanları sahilde çok dar bir alana sıkışmıştır.

27 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 1, s. 483.
28 El-Makrizî,*Es-Sulûk*, c. 1, s. 550; Aktan, "Haçlı-Memlûk", s. 418.

Sultan Baybars'ın Umumi Siyaseti

Eyyûbîler sonrası bölgede kalan iki Haçlı devletçiği Antakya ve Trablusşam'da varlığını sürdürmekteydi. Memlûkler bu son kalıntıları da ortadan kaldırmışlardır. İşte Antakya'nın fethi, Haçlı Seferleri tarihi içindeki varlığını Memlûk Sultanı Baybars'ın bölgedeki etkin siyaseti ile daha fazla sürdüremeyecek ve ortadan kalkacaktır. Sultan Baybars, Haçlı ve Moğollara karşı yürüttüğü büyük mücadele yanında, dâhilde sağladığı birlik ile bünyeyi tahkim etmiştir. Sultan Baybars'ın Haçlılara karşı Eyyûbîler ve öncesinde gelen mücadelenin sürdürücüsü olmak yanında şüphe yoktur ki bölgedeki Haçlıların Moğollara istihbarat sağlayıp Müslümanlara karşı cesaretlendirmesi de etkili olmuştur. Ermeniler üzerine yapılan harekâtta da aynı saikleri görmek mümkündür. Hülasa Suriye hâkimiyet mücadelesinde Haçlı ve Moğollara karşı yürütülen mücadele iç içe geçmiş karışık olaylar manzumesini oluşturur. Bunların birlikte hareket etme ihtimali Memlûkler için büyük tehlikeydi. Bu bakımdan Sultan Baybars'ın Moğollar ve Haçlılarla mücadelesinin birbirinden ayrılması çok zordur. Memlûk sultanı çoğunlukla bu iki düşmanla birden savaşmıştır.[29] Fırat'ın doğu ve batısındaki bu iki düşmanla baş etmenin şartı ise Bilâd eş-Şam'da çok sağlam durabilmekti. Bu cümleden olarak Antakya Haçlılarının da Moğol yanlısı siyaseti şüphesiz Sultan Baybars'ın buraya menfî bakışında ve onlara karşı harekâtında etkili olmuştur. Türkmenlerin bölgeye yerleşmesini sağlayan Baybars'ın uyguladığı el-Cezire ve Suriye siyasetinin ilk aşaması Moğollar, Ermeniler ve Haçlılar ile mücadeleye başlamadan önce dâhilde birliği sağlamak ve Suriye ile ilgili iç problemleri tamamen halletmekti. Bu dirayetli sultan Suriye'deki isyanları bastırdıktan sonra her tarafa dağılmış olan Bahri Memlûkleri

29 Cüneyt Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, sayı XVI, 2001, s. 32.

kendi etrafında topladı, ordudaki nüfuzunu kuvvetlendirecek ve askerleri kendi şahsına bağlayacak çeşitli tedbirler aldı; vergileri hafifletmek suretiyle de halkın ve çiftçinin sevgisini kazandı. Ayrıca, Memlûklerin Suriye ve Mısır'daki hâkimiyetini perçinlemek için de Hülagü tarafından son verilmiş olan Abbasi Hilafeti'ni Mısır'da yeniden kurdu. Ayrıca Ermeniler üzerine düzenlediği seferlerle bölgenin Türkleşme sürecinde önemli adımlar atmıştır.[30] Memlûkler nihayet 1375'te Ermenilerin varlığına son vererek bölgenin Türkleşmesinin önünü açmışlardır.

Türklerin şehre hâkimiyeti 12 Aralık 1084'te Kutalmışoğlu Süleyman Şah ile gerçekleşmişti. Ermeni Flaretos'un zulmünden bıkan şehrin şıhnesi İsmail'in vaki daveti ile harekete geçerek burayı ele geçirip şehre giren Süleyman Şah halka iyi muamele ederek, esirleri serbest bırakmış ve askerlerine Hristiyanların evlerine zorla girmemelerini, onların kızlarını evlilik yoluyla dahi almamalarını emretmiştir.[31] Melikşah buraya vali olarak yanındaki emirlerden Yağısıyan'ı atamış, Yağısıyan Haçlıların gelişine kadar Halep Meliki Rıdvan adına vali olarak Antakya'yı idare etmiştir.

Haçlı orduları 21 Ekim 1097'de şehir önlerine geldiklerinde Yağısıyan Antakya emiri bulunuyordu. Şehir Haçlılara 3 Haziran 1098'e kadar direndiyse de Yağısıyan'ın kumandanlarından Fîrûz'un ihaneti sonucu zapt edildi, şehir halkı kılıçtan geçirildi. Kuşatmaya yardımcı olan Cenovalılara burada bir çarşı, otuz kadar ev, bir kilise, bir çeşme verildi. Haçlılar Antakya'yı bir prenslik hâline getirerek Rober Guiscard'ın oğlu Bohemond'a vermişlerdi.[32] 1268'e kadar buraya birçok Haçlı sülalesi hükmetti.

30 Altan Çetin, "Memlûkler Devrinde Oguzlar/ Türkmenlere Bir Bakış" *Osmanlı Araştırmaları*, sayı 33, 2009, s. 24-25.

31 Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi-Selçuklular Dönemi*, Ankara, 2014, s. 107.

32 Aydın Usta, *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*, İstanbul, 2015, s. 77-95; El-Kalkaşandî, *Subh el-'Aşâ fî Sinaat el-İnşâ*, c. 4, (Tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin), Beyrut, 1987, s. 185; Fulcher of Chartes, The First Crusade,

Antakya ilk sefer sonrası bölgede kurulan Haçlı varlığının köşe taşlarından biri olarak Suriye'nin kuzeyden sıkıştırılmasında bir üs olduğu gibi, Suriye'ye Anadolu istikametinde yol veren geçitlerin güzergâhı da Haçlılar tarafından kontrol edilir duruma geldi.

Memlûk Bakışından Antakya Şehri

El-Kalkaşandî'ye göre, Antakya avasım şehirlerinin kaidesidir. Akdeniz sahilinde büyük ve eski bir şehirdir. Dünyada benzeri olmayan çok büyük bir kalesi vardır. Antakya verimli arazileri olan büyük bir şehirdi. Asi ve Nehr el-Esved bu şehirden geçiyordu.[33] Antakya Memlûkler döneminde kuzey sınırındaki şehirlerin genelinde olduğu üzere Halep'e bağlı bulunuyordu. El-Kalkaşandî bu vilayetleri Halep vilayeti, Kefritab vilayeti, Sermin vilayeti, el-Cebbûl vilayeti, Cebel Sim'an vilayeti, Azaz vilayeti, Tel Bâşir vilayeti, Menbic vilayeti, Tîzîn vilayeti, el-Bab vilayeti, Derkûş vilayeti ve Antakya vilayeti olarak tasnif etmiştir. Antakya'nın idari bakımdan bazen bir normal asker bazen ise emir-i aşere rütbesindeki bir emir tarafından idare edildiği kaydedilmiştir.[34] Görüldüğü üzere Antakya kuzey sınırında Halep'e bağlı vilayetler cümlesindendi. Haçlı Seferleri'nin bakiyesi Haçlı devletçikleri ve varlığının bölgeden nihai olarak uzaklaştırılması, Bilâd eş-Şam'da uzun yüzyıllar sürecek bir düzenin oluşmasını sağlamıştır.

Memlûkler devrinde bölgenin genel durumu Osmanlı fethinden sonra da devam ettirilmiştir. Kaynaklara göre 16. yüzyılda

---

The Chronicle of Fulcher of Chartres and Other Sources Materials, (Ed. by Edward Peters), Philadelphia, 1998, s. 202-204; Işın Demirkent, Haçlılar, D.İ.A., c. 14, s. 529-531; Özlem Genç, Harun Korunur, "Antakya'nın Haçlılar Tarafından Ele Geçirilişi", *Studies of Ottoman Domain*, c. 6, sayı 10, 2016, s. 62.

33 El-Kalkaşandî, *Subh el-'Aşâ*, c. 4, s. 133-134.

34 El-Kalkaşandî, *Subh el-'Aşâ*, c. 4, s. 236-237.

Osmanlılar devrinde Halep sancağı, "sancak merkezi olan Halep şehri (Nefs-i Haleb) ile 27 nahiyeden müteşekkildir: Bu nahiyeler, Cebel-i Sem'an, Cebbîl, Bab, Matah, Menbiç, Ravendan, 'Amik, Derbsâk, Bakraz (Bakras), Harim, Halka, Cebel-i A'la, Cebel-i Barışa, Cebel-i Benî Alim, Sermin, Cebel-i Samak, Rûc, Zaviye, Antakya, Süveyde (Süveydiye), Kuseyr, Altun-Özü, Şuğur, Cebel-i Akra', Şeyzer, Masyaf ve Kefr Tab"dan müteşekkildi.[35] Antakya Haçlılardan alınmak suretiyle Bilâd eş-Şam'da kurulan Halep'e bağlı Memlûk kuzey sınırının bir şehri olacaktır. Bu bakımdan Memlûk hâkimiyeti, uzun süreli bir düzenin de kurulması anlamını taşıyordu.

Sultan Baybars'ın Suriye Seferi ve Antakya'nın Zaptı

Bu süreçte Eyyûbîler ve Memlûklerin şehirdeki Haçlı hâkimiyetine karşı saldırıları da oldu. Selahaddin Eyyûbî Kudüs fethi sonrası 1188'de Trablus Kontluğu ve Antakya Prinkepsliği'ne karşı sefere çıkan Selâhaddin, Trablusşam'a ait birkaç kaleyle Antakya Prinkepsliği topraklarının çoğunu ele geçirdi.[36] İşte süreç içinde, Kuzey Suriye'deki Hristiyan hâkimiyetine son veren Memlûk Sultanı Baybars Antakya'yı kuşatma altına aldı. Memlûk ordusu 18 Mayıs 1268'de Haçlıların elindeki Antakya'yı ele geçirdi.[37] Yapılan bir genel hücum sonunda Antakya surlarından

35 Enver Çakar, "Haleb Sancağında Türkçe Yer Adları", *OTAM*, 11, Ankara, 2000, s. 84.

36 Ramazan Şeşen, "Selâhaddin-i Eyyûbî", *D.İ.A.*, c. 36, s. 339.

37 İbn Abdi'z-Zâhir, *Er-Ravz ez-Zâhir fî Siret el-Melik ez-Zâhir*, (Tah. Abdulaziz Huveytir), Riyad, 1976, s. 307; Baybars el-Mansûrî, *Muhtâr el-Ahbâr Tarih ed-Devlet el-Eyyûbîyye ve Devlet el-Memâlik el-Bahriyye*, (Tah. Abdulhamid Salih Hamdân), Kahire, 1993, s. 36, 37; Baybars el-Mansûrî, *Kitâb et-Tuhfet el-Mulûkiyye fî Devlet et-Türkiyye, Tarih Devlet el-Memâlik el-Bahriyye*, (Tah. Abdulhamid Salih Hamdân), Kahire, 1987, s. 62; Ebû'l- Fidâ, El-Melik el-Müeyyed, *Tarih Ebî el-Fidâ, El-Musemma el-Muhtasar fî Ahbâr el-Beşer*, c. 2, (Tah. Mahmud Deyyûb), Lüb-

içeri girildi, şehir mücadeleyle alındığı için yağmaya izin verildi, ayrıca vaktiyle Haçlıların yaptığı gibi halkın çoğu kılıçtan geçirildi, bir kısmı esir alındı. Şehir ateşe verildi ve tahrip edildi. Bundan sonra Antakya bir daha eski şaşaasına ulaşamadı.[38] Sultan Baybars'ın 1268 Nisan ayı başlarında Antakya'ya hücum ederek bahsedildiği üzere kısa bir kuşatmadan sonra şehri zapt etmesi Haçlıların Doğu'da kurdukları ikinci prensliğin ortadan kaldırılması demekti. Haçlılara karşı harekâtına devam eden Sultan Baybars daha sonra 1271'de Trablus Prensliği'ne saldırarak birçok şehri ve kaleyi ele geçirdi. Ancak 1270'te Kıbrıs'ı fethetmek için gönderdiği donanmanın fırtınaya yakalanarak birçok geminin kaybolması, bu seferin başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açtı.[39]

---

nan, 1997, s. 334; El-Makrîzî, Takiyyüddin Ahmed b. Ali, *Kitâb es-Sulûk li Ma'rifet Düvel el-Mülûk*, c. 1/2, (Tah. Muhammed Mustafa Ziyâde), Kahire, 1957, s. 566-568; İbn Tagriberdî, Ebû el-Mehâsin Cemâleddin Yûsuf, *En- Nücûm ez-Zâhire fî Mülûk Mısr ve el- Kâhire*, c. 7, (Tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin), Lübnan, 1992, s. 128-129; İbn Dokmak, Sârımüddin İbrahim b. Muhammed, *En-Nufhat el-Mıskiyye fî ed-Devlet et-Türkiyye*, min kitab el-Cevher es-Semîn fî Siyer el-Hulefâ ve el-Mülûk ve es-Selâtin, (Tah. Ömer Abdüsselâm Tedmurî), Beyrut, 1999, s. 60; El-Kalkaşandî, *Subh el-'Aşâ*, c. 4, s. 185; Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, c. II, (Ter. Ömer Rıza Doğrul), Ankara, 1987, s. 588-589; İbn el-Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*-Büyük İslam Tarihi, (Çev. Mehmet Keskin), İstanbul, 1995, s. 434; Fatma Akkuş Yiğit, "Memlûk - Ermeni Münâsebetleri", *Akademik Bakış*, c. 8, sayı 16, 2015; Bengt Kristian Molin, *The Role of Castles in the Political and Military History of the Crusader States and the Levant 1187 to 1380*, (Leed Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi), 1995, s. 178; s. 68, 91, 102, 115-116; Kenneth Scott Parker, *The Indigenous Christians of the Arabic Middle East in an Age of Crusaders, Mongols, and Mamlūks (1244-1366)*, Royal Holloway College, University of London (Basılmamış Doktora Tezi), 2012, s. 128-129

38 M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Memlûk Tarihine Toplu Bakış", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 25, 1971, s. 11; Halil Sahillioğlu, Antakya, *D.İ.A.*, c. 3, s. 230.

39 Kazım Yaşar Kopraman, "Baybars I", *D.İ.A.*, c. 5, s. 222.

Sultan Baybars devrinde, Antakya ve çevresine fethinden önce Emir Şemseddin Sungur er-Rumî komutasındaki birliklerin akınlar yaparak şehri sıkıştırdıkları görülmektedir.[40] Sultan Baybars'ın 1268'de Antakya üzerine yürüyeceği günlerin şafağında Şam bölgesine asker hazırlanması için berid çıkarıldığı görülmektedir. El-Makrizî Haçlıların (Frenkler) Şakif Kalesi üzerine askerî hareketlilik dışında bir şey hissetmediklerini kaydeder. Sultan Baybars anlaşıldığı kadarıyla bu sefere çıkarken hedef saptırarak asıl hedefini belli etmeden aşama aşama sonuca yürümüştür. Bu sefere çıkmadan önce yol haritasını çizdiği anlaşılan Sultan Baybars tedricen ilerleyerek taktiksel hareketlerle nihai hedefine doğru yürümüştür. İleride görüleceği üzere Hama'ya ulaştığında bile asıl hedefi aşikâr değildi. Sultan Baybars harekete geçerek önce Gazze'ye gelir, oradan el-Avce akabinde Yafa'ya ulaşır. Sultan Baybars, Moğollar Bire'ye saldırdığında onların geri çekilmesinden sonra Yafa komutanına kendisine yanlış yaptıklarını ve Moğollarla işbirliğiyle kendi topraklarına saldırmasını istediklerini bildiğini ifade eden bir uyarıda bulunmuştu.[41] İşte şimdi buranın üzerine yürümüş, aynı gün içinde Yafa Kalesi'ni ele geçirmiş, Yafa'nın kalesi yıkılarak buradaki ahşap ve mermerler toplanıp Kahire'ye gönderilmiştir. Bu malzemeyle Hüseyniyye'deki Zâhirî Camisi'ne ahşaplardan maksure ve mermerlerden mihrap yapılır. Selahaddin Eyyûbî'nin halefleri zamanında bir süre Gazze'ye bağlanan Yafa, Memlûkler devrinde, Dımaşk'a bağlı dört kıyı bölgesinden biri olan Remle idarî bölgesine dâhildi. Burada emirlere topraklar verilir ve Türkmenler bu bölgeyi korumak üzere sahil bölgelerine (el-bilad es-sahiliyye) gelirler.

40 İbn Abdi'z-Zâhir, *Er-Ravz ez-Zâhir*, s. 132.

41 Reuven Amitai, "The Conquest of Arsuf by Baybars: Political and Military Aspects", *Mamluk Studies Review* Vol. 9, No. 1, 2005, s. 68.

Yafa'nın ele geçirilmesinden sonra Şakif'e yönelen ordu, şehri Sultan Baybars'ın bizzat iştirakiyle kuşatır.[42] Şakif kuşatması devlet adamı ve komutan olarak Sultan Baybars'ın dehasının bir kere daha görüldüğü bir sefer olur. Kaleyi sadece dışarıdan kuşatarak değil teferruatı aşağıda görüleceği üzere içeriden de kaleye bir operasyon düzenleyerek ele geçirir. Sultan Baybars burayı ele geçirdikten sonra Haçlıların kadın ve çocukları Sur'a gönderilir. Şakif, Litani Nehri'ne bakan kayalıklar üzerinde kuruluydu. Etrafı dik uçurumlar ve kayalık araziyle çevrili olduğundan sadece batı tarafından yaklaşılabiliyordu. Sultan Baybars'ın kuşatmaya katılmasıyla kuşatma şiddetlenmiş ve 26 büyük mancınıkla surlar dövülmeye başlanmıştır. Anlaşılan o ki Şam bölgesine gönderilen berid kapsamında hazırlıklar yapılmış ve şehir şiddetle kuşatılmıştı. Bu kuşatma sırasında Baybars'ın mahir komutan ve diplomatlık yönü bir kere daha ortaya çıkar. Şakif müdafileri Akka'dan yardım maksadıyla yazışmalar yaptığı sırada bu mektuplar Baybars'ın eline geçince o iki tarafa da mektuplar yazmış, bunların tesiriyle kaledeki müdafiler arasında ikilik ortaya çıkmıştı. Yardım almadan kaleyi uzun süre savunamayacağını bilen kale müdafileri bundan kaynaklanan moral çöküklüğüyle kaleyi teslim etmişlerdir.[43] İbn el-Kesir bu durumu gayet açık bir şekilde ortaya koyarak olayı şu şekilde kaydeder: "Yoldayken Haçlı postacılarından biri mektup ele geçirdi. Bu mektubu Akkalılar, Şakif Kalesi halkına gönderiyorlardı. Mektuplarında Sultan Melükü'z-Zâhir'in Şakif Kalesi'ne gelmekte olduğunu bildiriyorlar, kaleyi tahkim etmelerini ve şehre girmelerine imkân verecek yerleri onarmalarını emrediyorlardı. Bu mektubu okuyan Melikü'z-Zâhir, Şakif şehrini nasıl ele geçireceğini ve şehre nerelerden girebileceğini öğrendi. Bunun peşi sıra hemen

42 İbn Abdi'z-Zâhir, *Er-Ravz ez-Zâhir*, s. 292, 295-298; El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 1/2, s. 564-565; Ebû'l-Fida, *El-Muhtasar*, c. 2, s. 334; Ebru Altan, "Yafa", *D.İ.A.*, c. 43, s. 173.

43 Usta, *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*, s. 222-223.

Haçlılardan bir adamı yanına çağırdı. Ona, bu mektubun yerine Şakif halkına yine kendi dilleriyle başka bir mektup yazmasını emretti. Mektubunda hükümdarı vezire, veziri de hükümdara karşı tedbirli olmaya davet etmesini istedi. Böylece devlet erkânı arasına ihtilaf sokmak istedi."[44] Kaynağın da ifade ettiği gibi Şakif'e harekât, kuşatılması ve alınması adeta bu seferin amacını örten tali hedef gibidir. Sultan hem asıl maksadını bu yolla gizleyerek vaki yardım hareketlerinin önüne geçmiş, hem de Haçlıların elindeki müstahkem bir kaleyi daha ele geçirmeyi başarmıştır. Sultan Baybars buradan Banyas yakınlarına gelir. Buradan Trablus ve civarında çatışmalar olur ve çok sayıda ganimet elde edilir. Burada Sultan Humus'a geçer ve akabinde Hama'ya ulaşır.

Sultan Baybars'ın burada yine bir taktik hareket yapar, Hama'dan nereye gidileceği belli etmeden asker üç bölüğe ayırır. Bunlardan bir grup Emir Bedreddin el-Hazindar komutasındadır. Diğer grup İzzeddin el-İğan (el-Oğan), diğeri ise Sultan komutasındadır. Askerin bir grubu İzzeddin komutasında Halep'in kuzeydoğusuna düşen Derbsâk'a (bugün Hatay/Kırıkhan ile Hassa arasına) giderken, Emir Bedreddin es-Süveydiyye'ye[45] (bugün Samandağı) ve Sultan ise Hama'nın kuzeydoğusundaki Efamiye'ye gider. Sultan böylece Asi Nehri vadisine girmiş olur. Buradan sonra bütün askerleri Antakya'ya yönelir.[46] Sultanın Hama sonrası bu bölünme ile -kaynaklara yansıdığı gibi- seferin istikametini saklayarak Antakya'dan olması muhtemel yardım taleplerine karşı tedbir almıştır. Bu suretle Süveydiyye istikametinden liman tarafına, sahil şeridine bir kuvvet göndererek

44 İbn el-Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye-Büyük İslam Tarihi*, (Çev. Mehmet Keskin), İstanbul, 1995, s. 433-434.

45 El-Kalkaşandî, es-Süvediyye'nin Antakya'nın limanı olduğunu yazar. El-Kalkaşandî, *Subh el-'Aşâ*, c. 4, s. 134.

46 İbn Abdi'z-Zâhir, *Er-Ravz ez-Zâhir*, s. 299, 308; El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 1/2 s. 566-567.

Trablus ve deniz tarafından vaki olması muhtemel yardımlara karşı kuvvet gönderip tedbir alarak güney istikametinde kıyı tarafından bir kuvvetle bölgeye yaklaşmıştı. Öte yandan Halep tarafında Derbsâk üzerinden kuzeyden Antakya üzerine yönelecek yukarıdan bir kuvvet gönderdiği -ki bu kuvvet Ermeni tarafından gelecek muhtemel yardımlara karşı da konuşlanmış olmalıdır-, kendisinin de şehre güneyden Efamiye tarafına yönelerek şehri ele geçirme stratejisi yaptığı düşünülebilir. Son derece kurnaz ve taktisyen olduğu bilinen Sultan Baybars şüphesiz bu harekât planını da şehrin vaziyeti ve Trablus üzerinden gelmesi muhtemel yardımları da göz önüne alarak yaptığını düşünmek yanlış olmayacaktır. Sultan Suriye'de fetihler yaparak Antakya'ya doğru yürüyüşünün son noktasında amacını gizlemiş, bölgede değişik askerî manevralarla ilerleyerek nihai hedefine yönelmiştir. Sultan Baybars Antakya üzerine giderken yolda Yafa ve Şakif kalelerini ele geçirip yıkmış, ardından Hama üzerinden bahsedildiği üzere kuvvetini üçe bölerek sefer istikametini saklamış, öte yandan ise şehri değişik yönlerden kuşatmıştır. Haçlıların en büyük siyasi varlıklarından olan şehrin kaybı I. Haçlı Seferi'nin kazanımlarından birinin daha yok olmasını, bölgenin siyasi ve kültürel birliğinin Türk-İslam dünyası açısından genişlemesini sağlamıştır.

Sultan Baybars Antakya önlerine geldiğinde şehir VI. Bohemond'un idaresinde bulunuyordu. Ramazan ayının ilk günlerinde sultanın Antakya'ya karşı tavrı değişir, şehri ele geçirmeye yönelir ve tüm asker bu doğrultuda değişik yönlerden buraya doğru harekete geçerek çevresinde çadırlar kurar. Askerin caliş/öncü kısmı Emir Şemseddin Aksungur komutasında ilerlerken yolda Antakya askerlerine tesadüf eder ve aralarında çatışma çıkar. Bilahare Antakya'ya her taraftan hücum başlar. Sultan Baybars Haçlılara, âdeti olduğu üzere, saldırıdan önce elçi göndererek üzerlerine geldiği ve şehri teslim etmeleri konusunda kendilerini

uyarır. Bu yolla aynı zamanda sakladığı niyetini açık ederek onları dehşet içine de düşürür. Şehrin çevresinde yerleşen ordu dağ tarafından şehri kuşatır, kalenin dışındaki yerler ele geçirilir ve buradaki halk kaleye kaçar. Kuşatmaya katılan emirler içeriden kimsenin kaçmaması için kalenin kapılarını tutarlar. Kalede kadın ve çocuklar hariç 8 bin kadar kişi toplanır. Nihayetinde şehir halkı eman ister ve sultan bu suretle şehri ele geçirir.[47] İbn Tagriberdî, el-Makrizî'nin kaydından farklı olarak bu eman talebine mukabil ilerlenerek[48] Antakya'nın ele geçirildiğini kaydeder. Ebû'l-Fida da şehrin kılıçla fethedildiğini yazar. Kalenin ele geçirilmesinden sonra burada yağmaya izin verilmesi ve ele geçen ganimetin taslarla dağıtılması, şehrin zorla ele geçirildiğini ve bu hukuka göre davranıldığını göstermektedir. Sultan kaleyi Emir Bedreddin Bilik el-Hazindar ve Emir Bedreddin Beyseri eş-Şemsî'ye teslim eder. Şehirde esir bulunan Halepli Müslümanlar da kale ele geçirildiğinde serbest kalır. Şehirde elde edilen ganimetlerin taksimine iki gün boyunca bizzat sultan mübaşeret eder. Sultan şehri ele geçirdikten sonra Haçlı şehirlerinde yaptığı üzere kalesini yaktırır. Haçlılara ait kaleleri tekrar kullanmamaları için imha etme siyaseti Selahaddin'den beri uygulanmaktaydı. Antakya'nın çevresinde ona bağlı bazı kaleler olduğu ve bunlarında eman isteyerek teslim oldukları kayıt edilir. Böylece bölge hâkimiyeti pekiştirilmiş olur. Emir Bilik el-Eşrefî buralara yönelerek hepsini teslim almıştır.[49] Bu cümleden olarak el-Kusayr ahalisi teslim olma talebi yolladılar. Emir Şemseddin Aksungur el-Farikanî buraya gönderilerek şehir teslim alınır. Halep vilayeti içinde sayılan Derkûş da aynı şekilde

47 İbn Abdi'z-Zâhir, *Er-Ravz ez-Zâhir*, s. 308-310; El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 1/2, s. 567.

48 İbn Tagriberdî, *En-Nucûm*, c. 7, s. 128.

49 İbn Abdi'z-Zâhir, *Er-Ravz ez-Zâhir*, s. 313; El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 1/2, s. 568; Ebû'l-Fida, *El-Muhtasar*, c. 2, s. 334.

ele geçirildi. Bu cümleden fetihlerden olarak halkının kaçıp boşalttığı Bağras'ın da ele geçirildiği kaydedilir.[50] Antakya fethi sonrası Ermenilerle diplomatik görüşmeler yaşandığı görülür. Ermeni Kralı Hethum'un oğlu Leon, 1266 seferi sonrasında esir düşmüştü, mukabil olarak da esir düşmüş bir memlûk emiri değiş tokuş edilirken Ermeniler altı kaleyi de Memlûklere vermişlerdir.[51] Sultan Baybars Antakya fethine dair beşareti Mısır, Şam ve Frenk ülkelerine haber verdirmiştir. Sultan Antakya'da Şeyzer'e yönelmiş, oradan Humus'a geçerek bölgede faaliyetlerine devam etmiştir. Sultan Ramazan Bayramı'nda Dımaşk'a ulaşarak burada bayramı geçirip buradan da Zilhicce'nin 11. günü Kahire'ye döner.[52] Sultan Baybars'ın dört ay kadar süren bu seferinde Antakya fethi yanında görüleceği üzere bölgedeki pek çok kale de elde edilerek Memlûklerin kuzey sınırındaki hâkimiyetleri genişlemiş ve Haçlıların alanları ise daha da daralmıştır.

Baybars'ın Haçlı yapısını yıkması ve bölgedeki kaleleri ele geçirmesi kuzeydeki hâkimiyetini pekiştirmiş ve Haçlılar bu kayba karşı harekete geçmek zorunda kalmışlardır. Bahsedildiği üzere "Sultan Baybars'ın, Antakya'yı fethi ile burada 170 yıl süren Haçlı hâkimiyetinin son bulması Haçlılar için ağır bir darbe oldu. İşte bu haber üzerine İngiltere Kralı III. Henry'nin oğlu ve Veliahdı Prens Edward Haçlı yemini ederek 1271 ilkbaharında Kıbrıs'a geldi; buradan da Akka'ya yelken açtı. Bu arada Kıbrıs Kralı II. Hugh'un 1267 yılında ölümünden sonra naibi Hugh d'Antioche-Lusignan, III. Hugh (1267-1284) adıyla ona halef olmuş ve de 1269 sonbaharında Akka'da da kral olarak tanınmıştı. Sultan Baybars, Kral III. Hugh'un Akka'ya gitmek için Kıbrıs'tan ayrıldığını öğrenince 17 gemilik bir filoyu Kıbrıs'a

50 İbn Tagriberdî, *En-Nucûm*, c. 7, s. 129; Ebû'l-Fida, *El-Muhtasar*, c. 2, s. 334.

51 P. M. Holt, *Haçlılar Çağı*, (Ter. Özden Arıkan), İstanbul, 1999, s. 160.

52 İbn Tagriberdî, *En-Nucûm*, c. 7, s. 129-130.

taarruza gönderdi. Filo ansızın Limasol önünde göründü, ancak başarılı olamadı; Müslümanların çoğu Kıbrıslılara esir düştü (1271).[53] Antakya'yı kaybeden şehrin hâkimi VI. Bohemond ve oğlu VII. Bohemond bundan sonraki hayatlarını Trablus'ta geçirdiler.[54] Haçlılar bu büyük kayba tepkilerini Kıbrıs üzerinden vermek istemişler lakin yaşanan çatışma sonuçsuz kalmıştır. Kıbrıs'ta toplanan Haçlı gücü Suriye arazisinde gittikçe konum kaybeden Haçlılar için ana üs konumuna gelmiştir. Kıbrıs daha sonra Barsbay devrinde ele geçirilerek buradaki Haçlı varlığı da ortadan kaldırılacaktır.

Baybars'ın Antakya fethi ve bölgede hâkimiyetini yaymasının derin etkileriyle bu şekilde aks-i sadasını bulsa da tüm bu çabalar onun nihai taarruzunu ve Haçlı varlığının bölgeden sökülmesini engelleyemeyecektir. Sultan Baybars, Antakya ve çevresindeki kaleleri bu suretle harp ve sulh üzerinden ele geçirerek Suriye'nin kuzeyinde geçit bölgesini ele geçirmiş ve Haçlıların harekât alanını iyice daraltmıştır. Prof. Dr. Kazım Yaşar Kopraman'ın tespit ettiği üzere, "1268 yılında Antakya'nın Müslümanların eline geçmesi fevkalade önemli bir hadisedir. Çünkü Antakya, Urfa'dan sonra Haçlıların Doğu'da kurdukları (1097) ikinci prenslik olup buranın ele geçirilmesi Haçlıların 11. yüzyıl sonlarına doğru Suriye'de kurdukları büyük binanın çökmeye başladığının yeni bir delilidir."[55] Müteakip 20-30 yıl içinde geri kalan Haçlı bakiyelerinin de ele geçirilerek bölgedeki Haçlı varlığına nihayet verildiği görülecektir.

Sultan Baybars'ın Antakya seferi olarak adlandırabileceğimiz bu harekât, kaynaklarda gösterildiği kadarıyla beridin Şam'a

53 Ebru Altan, "Kıbrıs Haçlı Krallığı (1191-1489)", *Türkler*, c. 6, s. 695-696; Said Abdulfettah Aşur, *Kubrus ve Hurubu's-Salibiyye*, Kahire, 1957, s. 47-48.

54 Holt, *Haçlılar Çağı*, s. 32.

55 Kazım Yaşar Kopraman, "Memlûkler", *D.G.B.İ.T.*, c. 6, s. 465.

gönderilmesiyle başlayan Haçlılara bölgede nihai darbe vurma stratejisinin bir ayağı olarak kendi özel stratejisi içinde planlanmış ve sefer içindeki taktik hareketlerle yürütülerek başarıyla sonuca ulaşmış, yaklaşık dört ay süren bir olaydır. Sultan Baybars'ın bir komutan ve diplomat olarak yüksek zekâ ve başarısının görüldüğü bu sefer siyasi irade, stratejik hazırlık, askerî olarak tam teşekkülü teçhiz olmuş bir ordu ile başarının kaçınılmaz olduğunu gösterir. Sefere çıkarken Şakif'i göstererek amacını saklaması, bilahare Hama'da maksadını saklayarak askerini bölerek sahaya tamamen hâkim olarak şehri kuşatıp alması bu büyük devlet adamının komutan olarak tam bir yeterlilik içinde siyasetini uygulayıp askerini yönettiğini gösterir. Bu seferler sonucunda bölgeye yerleşen Türkmenler ise siyasi ve kültürel bir sonuç olarak bölgenin siyasi ve kültürel sosyolojisinin değişmesini sağlamıştır.

Bölgenin Memlûk devrinde şekillenmesi uzun yüzyıllar sürecek bir düzenin de ortaya çıkması manasına geliyordu. Sultan Baybars'ın 1268 yılı seferi bu bakımdan uzun vadede sonuçlar verecek bir harekât olarak tarihte yerini almıştır.

Memlûklerin Haçlılar, Moğollar, Ermeniler ve Kıbrıs Haçlıları ile ilişkileri Antakya'nın fethi münasebetiyle kaleme alınan bu çalışmada da görüleceği üzere birbiriyle bağımlı karışık olaylar silsilesini gösterir. Ermeni Krallığı ve Kıbrıs Haçlı Krallığı'nın Memlûkler tarafından ortadan kaldırılması meseleleri incelendiğinde bu bahisler daha etraflıca görülecektir. Memlûkler zaman içerisinden tedricen bahsedilen bu güçlerin hepsiyle baş ederek, tehlikelerini bertaraf ettikleri gibi siyasi ve kültürel olarak bölgenin bütünleşmesine çok büyük katkı sağlamışlardır.

Haçlı Seferleri'nin bu son devresinde Memlûklerin Haçlılara indirdiği ağır darbeler sonucu Haçlılar Kıbrıs Adası merkezli olmak üzere deniz üzerinden Avrupa'dan gelen desteklerle mücadelelerini sürdürmeye çalışmışlarsa da 15. yüzyılın başlarında Kıbrıs Adası'nın Memlûkler tarafından fethi Haçlıları daha geriye

itecektir. Kıbrıs Seferi'nden önce ise Ermeni Kontuluğu'ndan 1365 İskenderiye saldırısının intikamı alınarak hesap görülmeye başlanacaktır. Memlûkler genel olarak 14. yüzyılda, hususi manada Doğu Akdeniz'e vaki saldırı ve tasalluta karşı ilk karşı harekâtı Haçlıların önemli bir üssü hâline gelen Ermeni Krallığı üzerine yapacaklardır. Haçlılar vesilesi ile krallık statüsüne ulaşan buradaki Sis merkezli yapılanma Memlûklerin kuzey sınırı açısından olduğu kadar Haçlı mücadelesinde de önemli bir risk bölgesi oluşturuyordu. İşte Memlûklar Haçlı Seferleri tarihinin bu kırılma noktasında Antakya ve Trablus kontluklarına indirdikleri darbe sonrasında önemli bir Haçlı merkezi hâline gelen Ermeni Krallığı'nı ortadan kaldırarak işe başladılar.

MEMLÛKLER, TRABLUS HAÇLI KONTLUĞU'NUN YIKILMASI VE 14. YÜZYILDA KIBRIS HAÇLILARI İLE TRABLUS'TA MÜCADELE

14. yüzyıl, Haçlı Seferleri tarihinde Doğu'nun yeni bir saldırı dalgasına uğradığı devreyi temsil eder. Bu saldırıların Doğu Akdeniz'deki hedefi Anadolu, Suriye ve Mısır kıyıları olacaktır. İslam dünyasının bu saldırıya mukavemetinde görüleceği üzere Anadolu cephesinde Selçuklu sonrası burada kurulan devlet ve beylikler iken Mısır-Suriye sahasında ise Memlûkler/Türkiye Devleti bu saldırılara karşı duracaktır. Niğbolu'da bu saldırı Osmanlılara çarparken Ege kıyılarında Aydınoğulları ve diğer beylere çarpar, nihayet Mısır Suriye cephesinde Memlûkler bu dalgayı kıracaklardır. Bu cephelerden Suriye cephesinin en önemli şehri Trablus olacaktır. Buranın Haçlılar elinden alınan son büyük krallıklardan birisi olduğu düşünüldüğünde Haçlıların yeniden kara gücü olma noktasında en önemli hedeflerinden birisi de bu şehir olacaktır. 13. yüzyılda Memlûkler tarafından zaptından Kıbrıs'ın Memlûklerin eline geçmesine kadar süreç-

te bu şehir Memlûk-Haçlı ilişkilerinde köşe taşlarından birisi olacaktır.

Urfa, Antakya ve Kudüs'ten sonra Doğu'da kurulan dördüncü Haçlı devleti olan Trablus Kontluğu seferler tarihinde önemli yer tutar. I. Haçlı Seferi'ne katılan Toulouse Kontu St. Gillesli Raymond, Kudüs'te umduğunu bulamayınca İstanbul'a dönüp Bizans İmparatoru Aleksios'tan yardım istedi fakat katıldığı 1101 Yılı Haçlı Seferi'nde Merzifon yakınında I. Kılıçarslan karşısında yenilgiye uğrayınca prestijine ağır bir darbe indirdi. 1102'de Suriye'ye dönüp Tortosa'yı aldı ve Trablus'u kuşattı. Trablus onun ölümünden (1105) sonra 1109'da zapt edildi.[56] BöyleceTrablusşam şehri merkezli bu yapı Haçlı Seferleri esnasında ilk sefer sonrası kontluk kurulan dört büyük merkezden[57] birisi oldu. Bu cümleden olarak Haçlılar ile mücadelede Suriye'de önemli bir hedefi teşkil etti. Eyyûbîler döneminde şehri Haçlılardan geri alma faaliyetleri başarısız kaldı. Memlûk Sultanı I. Baybars Trablusşam'ı fethetmeye teşebbüs ettiyse de çok müstahkem olan surlar karşısında o da başarılı olamadı.

Sultan el-Melik el-Mansur Kalavun 1289 yılında oğlu Eşref Halil'i kendisine veliaht ve Emir Beydemir'i naib ve vezir olarak Kahire'de bırakarak Trablus üzerine sefere çıktı. Aynı anda Bilâd eş-Şam'daki kuvvetlere bu sefer doğrultusunda hazırlık yapmaları için emir gönderildi. Önce Dımaşk'a gelen Sultan buradan Trablus'a yöneldi. Bunlar olurken Haçlıların önemli bir üssü hâline gelen Kıbrıs'tan kuşatmaya karşı yardım olarak şehre sekiz şevani tipinde gemi gönderildi. Kuşatmaya hazırlık amacıyla sultan mancınıkların dikilmesini ve lağımcıların

56 Işın Demirkent, Haçlılar, *D.İ.A.*, c. 14, İstanbul, 1996, s. 531; Çalışmanın bu kısmı A. Çetin , "Doğu Akdeniz'de Memlûk-Haçlı Mücadelesinde Trablus Şehri", Türkiyat Mecmuası, c. 31, sayı. 1, 2021, s. 185-197, dayanılarak hazırlanmıştır.

57 Bu kontluk hakkında bkz. Birsel Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, İstanbul 2007.

surlarda çalışmaya başlamasını emretti. Kaynağın ifadesiyle 34 gün süren muhasara sonucunda şehir ele geçirildi. Bu esnada şehre doğru 19 mancınık dikilmişti. Şehir ele geçirilince pek çok ganimet ve esir elde edildi. Sultan şehrin yıkılmasını emretti. Şehrin surlarının genişliği öyleydi ki üzerinde üç atlı yan yana hareket edebilirdi. Şehir halkı özellikle dokuma sanayi bakımından büyük bir gelişmişlik içindeydi. Şehirde 4 bin dokuma aleti bulunuyordu. Bu sefer sırasında Beyrut ve Cebele de ele geçirildi. Trablus ele geçirildikten sonra buraya 500 asker, tablhane emirlerinden 10 kişi, aşarat emirlerinden 15 kişi gönderildi. Şehirde iktalar dağıtıldı. Akabinde Müslümanlar nehir civarında yeni bir şehir inşa ettiler.[58] 1289'da bu suretle Sultan Kalavun şehri fethetti, şehir halkının bir kısmı gemilerle Kıbrıs'a kaçtı. Böylece Haçlıların İslam'ın kalpgâhında kurdukları son yapı da ortadan kaldırılmış oldu. Antakya'dan sonra Memlûkler son büyük Haçlı siyasi varlığını yok ederek Suriye kıtasındaki Haçlı varlığını yok olma noktasına getirdiler. Sultan el-Mansur Kalavun Trablusşam'ın surlarını yeni Haçlı Seferleri'ne hedef olmasın ve kullanılamasın diye yıktırdı[59] ve burayı terk etti. Akabinde bugün bulunduğu yerde şehri yeniden inşa ettirdi. Trablus el-Müstecde denilen bu yeni şehir Trablus el-Kadime el-Harab olarak bahsedilen eski şehrin yaklaşık 4 km uzağına bina edildi. Bu yeni şehir derhâl hanlar, çarşılar ve hamamlar ile donatıldı. Haçlıların yeni bir saldırısına karşı kale yeniden tamir edilip, bazı yeni burçlar inşa edildi; Kādîsâ Nehri'nin batı yakasında güney bölümünde bir hisar yapıldı. Bunun yanında şehirde medreseler, camiler ve zaviyeler yapıldı. Yeni inşa edilen merkez tüm alt yapıları ile siyasi ve sosyal bakımdan olduğu kadar

58 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 1/3, s. 746-748; İbn Tagriberdî, *En-Nucum ez-Zâhire fi Mulûk Misr ve el-Kahire*, c. 7, (Muhammed Hüseyin Şemseddin), Beyrut, 1992, s. 272-273.

59 Kevin Lames Lewis, *The Counts of Tripoli and Lebanon, in the Twelfth Century*, New York, 2017, s. 285.

iktisadi noktada da güçlü bir mekân olarak tebarüz ediyordu. Buranın limanı Hama, Halep ve Bilâd eş-Şam'ın kuzeyi için bir mal mübadele merkezi idi. Trablus bu ticari anlamı dolayısıyla Haçlıların hedefi olarak saldırılara uğrayacaktı. Şehir, Dımaşk ve Halep'ten sonra Şam bölgesinde üçüncü sırada önemde bir yerdi. Sahil memleketlerinin kürsüsü olarak adlandırılmaya başlandı. Böylece Trablusşam, Memlûk idari yapılanmasındaki altı büyük naiplikten birinin merkezi oldu.[60] 1289'da Sultan el-Mansur Kalavun tarafından, bahsediliği üzere, Trablus'un ele geçirilmesinden sonra burada yerleşen Memlûk kuvvetleri çevre güvenliğine dair Haçlılarla olan mücadelelere iştriak ettiler. Bu cümleden Trablus askeri Emir Seyfeddin Balaban et-Tabbahî komutasında 1291'de Akka'nın fethine iştirak ettiği görülür.[61] Bu hücumlara dayanamayan Haçlılar ellerindeki şehir ve kaleleri boşaltmak zorunda kaldılar. Bunlardan Antartus şehri de Trablus naibi tarafından ele geçirilmişti. Buralardan ayrılan Haçlılar ise Akdeniz'deki küçük Arvad Adası'na kaçtılar.[62] Haçlılar için artık Suriye topraklarında barınmak gittikçe zorlaşacaktı. Memlûkler bu süpürme harekâtı yanında birtakım stratejik önlemler de alıyorlardı. Örneğin Trablus'un şehir ve kalesinin, Haçlıların tekrar dönüp ele geçirdikleri takdirde askerî üs olarak kullanmamaları için, Selahaddin devri ve sonrasında da yapıldığı üzere, yıkıldığı görülür. Aynı şekilde daha sonraları da Sultan el-Eşref Halil'in

60 Cengiz Tomar, Trablusşam, *D.İ.A.*, c. 41, İstanbul, 2012, s. 293; Süleyman Abdu'l-Abdullah el-Harabişe, *Niyabet Trablus fi el-Asr el-Memlûkî*, Amman, 1993, s. 23.

61 Ebû'l-Fida, *Muhtasar fi Ahbar el-Beşer*, c. 7, (Tah. Edib el-Ârif ez-Zeyn), Beyrut, 1961, s. 25, 31; İbnü'l-Verdi, *Tetimettü'l-Mutasar fi Ahbar el-Beşer*, c. 2, (Tah. Ahmet Rıfat el-Berdavî), Beyrut, 1970, s. 336-337; İbnü'l-Furat, *Tarihu Duvel ve'l-Mulûk*, c. 8, (Tah Konstantin Zurayk), Beyrut, 1936-1942, s. 109-112; Süleyman Abdu'l-Abdullah, *Niyabet Trablus*, 63-67.

62 Arvad Suriye'nin Tartus şehrine 3 km mesafede olan bir adadır.

talimatıyla Cübeyl şehri de tahrip edilecektir.[63] Haçlılardan ele geçirilen ve tekrar elden çıkma ihtimali olan yerlerin bir strateji olarak kalesi ve bu manadaki önemli yerlerinin yıkılması Eyyûbîler ve Memlûkler devrinde cari bir usul olarak görülmektedir.

Trablus fethi sonrası Haçlıların karadaki tek üssü Akka idi. 1291 senesinde Sultan Eşref Halil, Akka'nın fethi meselesine eğildi. Emir Candar Emir İzzettin Aybek el-Efrem'i Şam bölgesine yollayarak mancınıklar hazırlamasını emretti ve ardından kendisi de bölgeye gitti. Mancınıklar hazırlandıktan sonra ordu harekete geçti. Şam emirlerinden Emir Alimeddin Sancar ed-Devâdâri onunla bilkte idi. Şam Naibi Emir Laçin, Kahire'den Emir Seyfeddin Tuğrul el-Eyğanî orduya katılmak üzere hareket geçti. Hama Emiri el-Muzaffer askerleri, mancınıklar ve sair silahlarla geldi. Emir Seyfeddin Balaban Trablus ve sair kalelerde bulunan askerler ile orduya katıldı. Bütün naibler askerleriyle Akka'ya yöneldiler. Sultan Eşref Halil Beynel-Kasreyn'de babasının mezarı yanında Akka'ya gideceği vakit ulema, kadılar, ayan ve mutasavvıfların (fukara) çadırında (el-Kubbe el-Mansuriyye) toplanmalarını istedi. Burada sabaha kadar büyük törenler yapıldı ve fakir fukaraya para dağıtıldı. Bu işler bitince Cuma sabahı kaleye döndü. Sultan harekete geçerek Kahire'den önce Dımaşk'a ulaştı. Buradan Akka önüne geldi. Bu esnada sayısı 92'yi bulan mancınıklar kuruluyordu. Bütün bu mancınıklar dört günde kuruldu. Bu suretle kuşatma başlamış oldu. Haçlılar tarafından da şehre büyük yardım gönderiliyordu. Zira Akka karadaki son üsleriydi. Kuşatma sırasında lağımcılar (nukûb) surların altını kazıyorlardı. Cuma günü Sultan askerleriyle şehre girmeye azmetti. 300 devenin taşıdığı büyük davullar (kösat) hazırlandı. Hepsinin bir anda çalınması emredildi. Burada mehterin Türk savaş düzeni içindeki yerini çok açık bir şekilde görmek mümkündür. Bu

63 El-Makrizî, *Kitab es-Suluk li-Marifet Duvel el-Mulûk*, c. 1/3, (Tah. Muhammed Mustrafa Ziyade), Kahire, 1957-1958, s. 764-765.

davullar ile Akka halkı istendiği üzere korku ve şaşkınlığa düştü. Güneşin doğuşuyla birlikte asker şehre doğru yürüdü. Güneş çok yükselmeden es-Sanacık el-İslamiyye/İslam'ın Sancakları şehir surlarında dalgalanmaya başladı. Şehirdeki Haçlılar denizden kaçtılar ve çok sayıda can kaybı verdiler. Müslümanlar çok sayıda esir ve ganimet ele ettiler. Akka Kuşatması 44 gün sürmüştü. Şehir Trablus'ta da olduğu gibi Haçlı hedefi olmaktan çıksın ve bir daha geri alınması hâlinde kullanılamasın diye yıkıldı, surları tahrip edildi. Bu esnada Sur, Hayfa, Aslis ve Sayda'da bazı yerler savaşsız ele geçirildi. Sur ve Sayda ele geçirilince zafer davulları vuruldu. Buralar da aynı sebeple yıktırıldı.[64] Trablus ve Akka'yı kaybeden Haçlılar artık Doğu Akdeniz'de adalarda tutunmaya çalışacaklardır. Bunlardan ilki Suriye kıyılarına çok yakın olan Arvad Adası'dır.

Trablus merkezli harekât sonucunda Arvad Adası'na kaçan Haçlılar burada bir sur ve kale inşa ederek burayı karargâh hâline getirdikleri görülür. Silahlandırılan bu ada üzerinden Şam sahiline ve özellikle de Trablus'a saldırılarda bulunmaya başladılar. Haçlılar kaybettiklerini telafi için artık deniz üzerindeki üslerden karayı vuracaklardır. Antartus ve Trablus yakınlıkları nedeniyle bu saldırıların özel hedefi durumundaydılar. Haçlılar bu cümleden yol kesme ve gelen-giden ticaret gemilerine saldırılar şeklinde harekât düzenlemeye başladılar. Bu esnada Trablus valisine[65] ulaşan bilgiye göre ellerine esir düşen Müslüman tüccar sayısı 300 idi.[66] Bu durum üzerine Trablus Naibi Emir Seyfeddin Esendemir Sultan en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'dan Arvad Adası'nın fethi için yardım istedi. Bu aşamadan sonra Haçlılar için Akdeniz'den sürülmeleri söz konusu olacaktır. Naibin

64 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 1/3, s. 763-766.

65 Ebû'l-Fida, *El-Muhtasar*, c. 7, s. 57; İbnü'l-Verdi, *Tetimettü'l-Mutasar*, c. 2, s. 357; El-Makrizî, *Es-Suluk*, c.1, k. 3, s. 928.

66 İbn Hacer, *ed-Dürer el-Kâmine fi Ayan Miet Samine*, c. 3, (Tah. Seyyid Cad el-Hakk), Kahire, 1966-1967, s. 355.

bu talebine derhâl olumlu cevap veren sultan, Emir Seyfeddin Kehradaş el-Mansurî[67] komutasında bir donanmayı Trablus'a yolladı. Şehre gelen birlikler burayı karargâh hâline getirirken onlara gönüllüler, Trablus'taki denizcilerin yanında Trablus askeri de naibi komutasında katılarak Tartus'un güneyinden karadan Arvad kuşatmasına iştirak ettiler. Emir Kehredaş adadakilerin bir gaflet anından yararlanıp saldırarak adayı fethedip pek çok Haçlı öldürüp esirler alırken burada esir düşen Müslümanları özgürlüklerine kavuşturdu. Buradan elde edilen ganimetleri askerlere dağıtıp beşte birini de sultana Kahire'ye yolladı. Buradan elde edilen esirler ise Şam'da bulunan kalelere dağıtıldı.[68] 1302 senesinde böylece Arvad Adası Trablus'a bağlandı. Fethi haber vermek üzere Kahire'ye berid gönderildi. Zafer davullar vuruldu,[69] halk Haçlı kalıntılarının da Şam bölgesi sahillerinden temizlendiği için sevindiler. 1099 itibariyle başlayan Haçlı macerası böylece nihayet eriyor, nihai darbe yiyen Haçlılar denize dökülüyordu.

Haçlı saldırıları Arvad Adası'nın fethi ile sonuçlanmadı. Bilakis 14. ve 15. yüzyıllarda Haçlı saldırıları kesilmeden devam etti. 14. yüzyıl Haçlıların Doğu Akdeniz'de Anadolu, Mısır ve Suriye sahillerine yeni bir Haçlı düşüncesiyle saldırılarına şahit olunan zamandır. Trablus bu saldırıların özel hedeflerinden biri oldu. Bu cümleden olarak Haçlıların Suriye'den denize dökülmeleri sonrasında 1334 senesinde Trablus'a saldıran bir Haçlı grubu yenilgiye uğratılarak pek çoğu öldürüldü, esirler alınıp malları ele geçirildi.[70] Bu olayda şehre saldıran geminin kaptanı yakalanıp Trablus Naibi Emir Cemaleddin Akkuş el-Efrem'e

67 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 1/. 3, s. 923, 927-928; İbnü'l-Verdi, *Tetimettü'l-Mutasar*, c. 2, s. 357, 358.

68 Ebû'l-Fida, *Muhtasar*, c. 7, s. 57; İbnü'l-Verdi, *Tetimettü'l-Muhtasar*, c. 2, 357, 358; el-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 1/3, s. 923-23, 928-929.

69 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 1/3, s. 929.

70 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 2/2, s. 379; İbn Hacer, ed-Dürer, c. 1, s. 423.

getirildiğinde bu heraketinin sebebi olarak, bölgeye ticaret için geldiğini söyledi. Müslümanların kendisine saldırısından korkarak bazılarını öldürüp savunma amaçlı olarak çarpıştığını ve onların mallarını aldığını söyledi. Trablus tüccarları onun bu sözlerine kızıp kendisinin korsanlık, yağma için geldiğini söyleyip ona kızdılar. Kendisinin bir yıl önce de bölgeye saldırdığını söylediler. Bu durumda şahsın gemisine el konuldu.[71] Bu olay sultana bildirildiğinde şahsı kendisine yollamalarını istemiş, sultan şahsı dinleyince onun haklı olduğunu düşünerek gemisinin iadesi emrini vermişti. Buna onay vermeyen naib sultanın istediğini yapmamış ve sonuçta naiblikten alınarak Şam'da tutuklanmıştır.[72] Bu tip faaliyetlerin Haçlılar için nabız yoklama, şehirdeki durumu anlama ve daha büyük seferler için zemini tetkik maksatlı girişimler olduğu düşünülebilir.

Haçlı saldırıları ise kesilmeden devam etti. 1355 senesinde Haçlıların yeniden birkaç gemiyle Trablus'a saldırdıkları görülür. Şehir halkından bir grup bu saldırıda esir edilir. Aldıkları mal ve yiyecek karşılığında esirleri bırakan Haçlılar bu başarılarından cesaret alarak 1356'da tekraren Trablus ve ona komşu bazı köylere saldırdılar. Trablus askerinin kendilerine başarıyla mukavemeti üzerine herhangi bir kazanç elde edemeden çekildiler.[73] Haçlıların bu devirdeki yeni karargâhları Kıbrıs Adası'ydı. İlerleyen bölümlerde ortaya koyulacağı üzere Kıbrıs artık Haçlı operasyonlarının merkezi olacaktı. Memlûkler nihai olarak 15. yüzyılda burayı da ele geçirip bu tehlikeyi bertaraf edeceklerdir. Bu konu müstakbel bölümlerde ayrıntısıyla ortaya konulacaktır.

1365 senesinde Haçlılar bir kere daha Trablus'a saldırdılar. Trablus Limanı'ndaki Müslümanlara ait gemileri ele geçirdiler. Buradaki gemileri yakıp üç kişiyi de esir aldıkları kaynaklarımızda

71 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 2/2, s. 379.
72 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 2/2, s. 379.
73 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 3/1, s. 27.

kaydedilmektedir. Haçlılar saldırıdan dönüşleri sırasında şehir dışında olduğu anlaşılan naib ve Trablus kuvvetlerinin herhangi bir müdahalesine uğramadan üslerine döndüler.[74]

Bu yıl Haçlıların bahsettiğimiz Doğu Akdeniz İslam dünyasına saldırılarının zirve yılıdır. Mısır bu noktada büyük bir saldırıya uğrar. İleride ele alacağımız üzere 1365 senesinde Haçlıların İskenderiye'ye saldırısından sonra Sultan el-Melik el-Eşref Şaban bunun ve Mısır ve Şam sahillerine vaki sürekli saldırıların intikamı olarak Kıbrıs Adası'na bir sefer düzenleyip burayı ele geçirmek için Atabey el-Asakir Emir Yelboğa komutasındaki bir orduyu sefere çıkardı. Bu konuda savaş gemileri için Antakya Dağları'ndan odun kesilmesi gibi faaliyetler yanında Trablus naibliği gibi sahil niyabetlerine savaş gemisi hazırlamaları Kıbrıs gazasına teçhiz olmaları istedi. Lakin tüm çalışmalar Emir Yelboğa'nın 1366'da vefatıyla yarım kaldı.[75] Bu sırada Haçlılar Memlûkler ile sulh için gayret gösteriyorlardı. Hatta sultanı düşüncesinden caydırmak için 116 gemilik bir filoyu Lesparreli Florimont komutasında Trablus'a saldırıya yolladılar. Vaki fırtına nedeniyle bunlardan sadece 15'i şehre ulaşabildiyse de bir çatışma olmadan Haçlılar Kıbrıs'a döndüler.[76] Memlûkler İskenderiye saldırısı ve tahribini hiç unutmayacaklar, bunun intikamı için önce Ermeni Baronluğu daha sonra ise Kıbrıs'ta bulunan Haçlı varlığına son vereceklerdir. Memlûklerin Haçlı Seferleri tarihindeki bu nihai darbe indirici ve süpürücü rolü henüz ilim âlemimizce tam gösterilmediği gibi efkârı umumimiz

74 Süleyman Abdu'l-Abdullah, *Niyabet Trablus*, s. 63-64.

75 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 3/1, s. 112-113; Salih b. Yahya, *Tarihu Beyrut*, (Tah. *Francis* Hours-Kemal Salîbî) Beyrut, 1969, s. 52-53, 213.

76 Nicholas Coueras, "The perception and Evaulation of Foreign Soldiers in the Wars of King Peter I: The Evidence of the Cypriot Chronicles and its Shortcomings", *The Medieval Chronicle II*, (Ed. Erik Kooper-Sjoerd levelt), Leiden, 2018, s. 117; Kenneth M. Setton, *Papacy and Levant* Vol 1, USA, 1976, s. 279; Süleyman Abdu'l-Abdullah, *Niyabet Trablus*, s. 64.

ve ders kitaplarımız da bu gerçeği gereğince ortaya koymaktan uzaktırlar.

Bu süreçte Haçlıların İskenderiye saldırısı başarısız olunca Trablus, Haçlıların ana hedefi hâline gelmişti. Kıbrıs Adası'na yakınlığı, Şam sahilinin tam ortasında olması ve ticari önemi nedeniyle şehir Haçlılar için stratejik öndemde bir yer olmuştu. Önemli bir ticaret merkezi olan Trablusşam 15. yüzyılda Avrupa ticaretine açık olma özelliğini de sürdürüyordu. Bilhassa Fransa ve Cenova ile sıkı ticari ilişkileri vardı. Doğu Akdeniz'de ticaret gemilerinin başlıca uğrak yeri durumundaydı. İhraç maddeleri içinde ipekli kumaşlar önemli bir yere sahipti. Akdeniz ticaretiyle uğraşan devletlerin burada birer temsilcileri bulunuyordu.[77] Haçlılar siyasi olduğu kadar ekonomik anlamı da olan yerlere saldırarak Doğu Akdeniz'deki İslam gücüne darbe indirip çok yönlü zarar vermek istiyorlardı.

Bu gelişmeler sırasında, Haçlılar boş durmuyor, Lusignan hanedanından olan Kıbrıs kralı, Trablus'taki yerel bilgi kaynakları ile yazışarak şehrin imkânları ve ele geçirilme fırsatları hakkında yazışıyordu. Bu hazırlıkları tamamlayan kral nihayet 1367'de sayısı 130 ile 200 arasında değişen muhtelif tür gemilerden oluşan bir donanmayla şehir üzerine sefere çıktı. Bu kuvvetlerin içinde Rodos kralı ve Tapınak Şövalyeleri ki kuvvetleri 116 bin kişiden oluşan, Cenevizliler, Venedikliler, Giritliler, Fransızlar, Macarlar ve Kıbrıslılardan[78] müteşekkil bir Haçlı birliğinden oluşan askerler de vardı. Bu saldırının vakti tabii ki tesadüfen seçilmemişti. Trablus'ta o sırada azledilen şehir naibi yoktu ve askerler yeni naib Seyfeddin Mencek'i karşılamak için şehirden çıkmışlardı. İşte tam bu sırada başlayan saldırıda şehre yaklaşan

77 Tomar, *Trablusşam*, 293.

78 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 3, k. 1, s. 149; İbn İyas, *Bedai ez-Zuhûr fi Vekai ed-Duhûr*, c. 1, (Tah. Muhammed Mustafa Ziyade), Kahire, 1960-1973, s. 65.

Haçlı donanmasına ilk anda Türkmenler ve Mağriblilerden bir grup karşı koymaya çalıştı. Ancak mevcut kuvvetlerin bu büyük güce mukavemet edememesi üzerine Haçlılar şehre girip bir gün ve gece burada kalıp şehirde yağma yaptılar. Haçlılar işgalleri sırasında şehirde hapis olan Kıbrıs kralının kız kardeşini kurtarmak için hapishaneye yöneldilerse de buradaki muhafızlar bu kişiyi öldürdüler. Bu esnada İbn Mâlik ve İbn Sahr komutasında bölge Türkmenlerinden yardım geldi. Haçlılarla Müslümanlar arasında çok şiddetli çatışmalar oldu ve kaynağa göre 40 Müslüman şehit oldu. Binlerce Haçlı bu çatışmalarda öldürüldü. Haçlı kralı da bu çarpışmalarda yaralandı. Nihayet Haçlılar bu direniş karşısında çekilmek zorunda kaldılar ve yağmaladıkları pek çok şeyle Kıbrıs'a geri çekildiler.[79] Trablus böylece çok büyük bir Haçlı saldırısını savuşturmuş, İskenderiye tahribinden sonra ikinci büyük bir darbe de önlenmiş oldu.

Haçlılar ters yüz edildilerse de amaçlarının tahakkuku için denemelere devam ettiler. Kıbrıs'ta bulunan Haçlı kralı, bu başarısız seferden dolayı oluşan zararlarını telafi ve borçlarını ödemek için Trablus'un kuzeyindeki şehirlere saldırmaya karar verdi. Böylece Antartus'a saldırdı. Burayı yaktı ve sultanın Kıbrıs seferi için oluşturulan donanma için hazırlattığı ahşabı da tahrip etti.[80] Kıbrıs kralı buradan Markiyye'ye yönelerek şehre saldırdıysa da İbn Kankar komutasından Türkmenler onu geri çekilmek zorunda bıraktı. Bundan sonra Belenyas'a yönelen kral ahalisi Markab Kalesi'ne sığındığından burayı boş buldu. Bir gün bir gece burada kaldı ve şehri yaktı. Bu şehirden Cebele'ye yöneldi. Oradan da Lazkiye'ye girdi. Burada limana giren üç gemi, akabinde Müslümanlar tarafından etkisiz hâle getirildi ve

79 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 3/1, s. 149; S. A. Aşur, *Kubrus ve Hurubu's-Salibiyye*, Kahire, 1957, s. 77

80 Aşur, *Kubrus ve Hurubu's-Salibiyye*, s. 77; El-Harabişe, *Niyabet Trablus*, s. 65.

Trablus'tan 1367 seferinde yağmalanan bazı eşya da bu sırada ele geçirildi.[81] Haçlılar müteakiben Halep'e bağlı olan Ayas (Yumurtalık) şehrine yöneldiler. Haçlıların bu tahrip ve yağma odaklı ilerleyişleri sırasında Trablus askeri, Naib Emir Seyfeddin Mencek komutasında onları takip ediyordu. Bu takipçi birlikler yaşanan çatışmalarda 5 bin Haçlıyı öldürmeye muvaffak oldular. Geride ise Haçlıların 30.000 kişilik kuvvetleri kalmıştı.[82] Bu esnada Halep naibinden gelen yardımın da yetişmesiyle Haçlılar Kıbrıs'a dönmek zorunda kaldılar. Bu sefer Haçlıların hedefinin Trablus olduğunu bir kere daha açıkça göstermiştir. Buna ilave olarak umumi stratejileri bağlamında Haçlılar Anadolu sahilleri dâhil olmak üzere tüm Doğu Akdeniz sahillerine saldırılarda bulundular. Trablus'a saldırıyla yetinmeyen Haçlılar Lazkiye'ye kadar olan sahil bölgesine hücum edip büyük tahribata yol açmışlardı. Ertesi yıl bahsedilen meselenin teyidi olarak 1368 senesinde yeniden saldırıya geçen Haçlılar el-Betrun, Antartus ve Lazkiye'ye saldırsalar da bir başarı elde edemeden Kıbrıs'a döndüler.[83]

1370'te Memlûkler ile Haçlılar arasında vaki olan antlaşmaya rağmen Cenevizliler, Şam ve Mısır sahillerine Akdeniz'de ticari faaliyeti baltalamak ve buna binaen en büyük rakipleri Venediklilerin bu ticaretten elde ettikleri kâra zarar vermek maksadıyla saldırılar düzenlediler. Bu Ceneviz harekâtına Rodos, Katalan ve Kıbrıs korsanlarından bazı gruplar da katılmıştı.[84] Doğu Akdeniz'deki mücadeleye ve Haçlı teşebbüslerine zamanın bölgeyle ilgili bütün güçleri katılıyordu. 14. yüzyıl bu bakımdan 13. yüzyılda klasik çağı kapanan Haçlı saldırılarından sonra külli saldırıların düzenlendiği bir yüzyıl olarak değerlendirilmelidir.

81 El-Harabişe, *Niyabet Trablus*, s. 65.
82 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 3/1, s. 150.
83 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 3/1, s. 285-286.
84 Said Abdulfettâh 'Aşûr, *El-Asr el-Memâlikî fi Misr ve'ş-Şam*, Kahire, 1994, s. 268; El-Harabişe, *Niyabet Trablus*, s. 65.

Haçlı saldırıları muhtelif zamanlarda tekrar ediyordu. 1378 yılında Dımaşk Naibi Emir Beydemir el-Harezmî'nin Sultan el-Mansur b. Şaban'a isyan etmesinden yararlanan Haçlılar Trablus'u 10 gemilik bir donanmayla işgal ettiler. Trablus Naibi Yelboğa en-Nâsırî, Türk savaş taktiğini -Turan- uygulayarak onlara karşı durdu, onları sahte bir ricatla şehrin içine çekip kuşattı, etraflarını sardı; birçoğu öldürülen Haçlılardan esir düşenler de oldu. Geri kalanlar ise gemilerine binip kaçtılar.[85] Yine 1387'de Haçlılar şehre saldırdığında şehrin naibi Gümüşboğa el-Hamevî, selefinin taktiğini uygulayarak tedricen yenilmiş gibi geri çekildi. Gemilerinden iyice uzaklaştıklarında ise etraflarını kuşatarak Haçlılara ağır darbe indirirken, pek çoğunu öldürdü ve üç gemiyi de ele geçirdi.[86] Türklerin bu eski savaş taktiği bu vesileyle tespit edilmektedir. Bundan üç sene sonra Haçlılar özel olarak Trablus naibliğinde, umumi olarak ise Memlûk Devleti'ndeki Berkuk ile Yelboğa-Mintaş arasındaki çekişmeden doğan karışıklıktan yararlanarak şehri işgal ettiler. 1390'da 70 gemiden oluşan bir donanma ile şehri ele geçirdiler. Lakin hava şartlarının uygunsuzluğu nedeniyle bir sonuç alamadan döndüler.[87] 1401 senesinde Haçlıların ticaret gemilerini bahane edip şehre saldırdıkları görülmektedir.[88] Haçlılar, Müslümanlar arasındaki her türlü iç karışıklığı saldırı vesilesi olarak gördüler. Bundan iki yıl sonra, 1403'te, Haçlılar, De Bucic Autt komutasında Trablus'a saldırdılar. Kendisine Kıbrıs Krali II. John ve Rodos'ta bulunan Tapınak Şövalyeleri eşlik ediyordu. Haçlılar, bu sefer Emir Cekem ile Baalebek'te çatışan Trablus Naibi Emir Demürtaş el-Muhammedî'nin yokluğundan yararlanarak 30 gemilik bir donanma ile şehir üzerine geldiler. Halk mukavemet ederek şehre

85 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 3/1, s. 335; Salih b. Yahya, *Tarihu Beyrut*, 53.
86 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 3/2, s. 562.
87 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 3/2, s. 593-594, 611, 723; İbnü'l-Furat, *Tarihu Duvel*, c. 9, s. 54, 206, 221.
88 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 3/2, s. 1079; Aşur, *El-Asr el-Memâliki*, s. 269.

saldıran bu gücün şehre girmesini engelledi. Emir Demürdaş Emir Şeyh'ten yardım isteyince, Emir Şeyh hemen Haçlılara karşı harekete geçti. Onun gelişini öğrenen Haçlılar güneye yönelerek Beyrut ve Sayda'yı yağmaladılar. Lakin burada da mukavemetle karşılaşıp Trablus tarafına dönünce naib komutanlığındaki kuvvetlere yenilip Kıbrıs'a kaçtılar.[89] Memlûkler Kıbrıs merkezli Doğu Akdeniz'deki Haçlı tasallutuna karşı onların kraragâhlarını birer birer yok ederek mukabele ettiler. Bu cümleden Kıbrıs'a düzenlenen seferler en önemli hareketlerden olacaktır. Bu sefer sırasında 1424'te Trablus kuvvetlerinin Kıbrıs'ın ele geçirilmesi için düzenlenen ilk sefere katıldığı görülür. Tam bu esnada 1425 senesinde Haçlılar mukabil hücumlarına devam ederek Trablus sahillerine saldırıp Sur'a hücum ettiler. Trablus ve Cebele arasında vuku bulan çarpışmada Haçlılar yenilgiye uğradılar.[90] Trablus bu dönemde Kıbrıs seferlerinin ana üssü hâline gelmişti. 1425 ve 1426'daki seferlere Trablus'tan 300 süvariye yakın askerin iştirak ettiği kaynaklarda ifade edilmektedir.[91]

MEMLÛKLER VE ERMENİ KRALLIĞI (1250-1375)

Çukurova bölgesi, ilk olarak Emevi akınları sonucunda İslam hâkimiyetine girmiştir. Abbasiler döneminde bu sugûr bölgelerine diğer unsurların yanında Türklerin de getirilip yerleştirildiği bilinmektedir. Ahmed b. Tolun'un bölgedeki faaliyetleri bu cümleden düşünülebilir. Abbasi Devleti'nin zayıflamasının akabinde ise Bizans, Nikephoros Phokas zamanında 965 yılında Çukurova'yı tekrar ele geçirdi. Akabinde ise bölgede boşalan kale ve kasabalara, çoğu Ermenilerden oluşan Hristiyanlar yerleştirilmeye

89 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 3/2, s. 1164-1165; İbn İyas, *Bedai ez-Zuhûr*, c. 1, s. 281-282.

90 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 4/2, s. 672, 687-689; Salih b. Yahya, *Tarihu Beyrut*, s. 242.

91 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 4/ 2, s. 689; Salih b. Yahya, *Tarihu Beyrut*, s. 243.

başlandı. Ermenilerin bölgeye büyük oranda göçü ise Bizans İmparatoru Bazileos'un 1021-1022'de başlattığı ve haleflerince de sürdürülen Doğu Anadolu'yu ilhak seferleri sırasında vuku bulmuştur. Özellikle Selçukluların 1071 sonrasındaki faaliyetleri Çukurova bölgesine Ermeni göçünün nedeni olmuştur.

Haçlı Seferleri'nin başlaması bölgede Ermeni Krallığı'nın kurulmasını sağlayan süreci tetiklemiş, Ermeniler Moğol istilası döneminde ise onlarla anlaşarak güvende olmayı ummuşlar ancak Moğolları da yenilgiye uğratan Memlûklerin yükselişi bölgedeki pek çok Haçlı ve Hristiyan unsur gibi Ermeni Krallığı için de nihai sürecin başlangıcı olmuştur.[92] Haçlılara verilen desteğin ödülü olarak önce Baronluk olan siyasi yapı, Ermeni Krallığı olarak II. Leon devrinde 1198 senesinde Kilikya bölgesinde faaliyetlerine devam etmiştir. Kuruldukları bölgede 13. yüzyıl itibariyle Haçlı devletçikleri, İlhanlılar ve Memlûklerle çevrelenmekteydiler. Kilikya Ermeni Krallığı, Rupen (1199-1226) ve Hetum (1226–1375) olmak üzere müteakip iki ana hanedanca yönetilmiştir. 1199'da Ermeni prensliği Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa ve oğlu IV. Henry'nin desteği ile 6 Ocak 1199 tarihinde II. Leon, Tarsus Katedrali'nde kral tacını giymiştir.[93]

92 Kanat, "Memlûklerin Baybars", s. 423.

93 Angus Donal Stewart, *The Armenian Kingdom and the Mamluks*, Leiden, 2001, s. 1-2; Sirarpie Der Nersessian, "The Kingdom of Cilician Armenia" *A History of the Crusades, c. II*, Ed. Kenneth M. Setton, Philadelphia, 1962, s. 630-631; Vahan Kurkdjian, "Chapter XXVII: The Barony of Cilician Armenia", *History of Armenia*, U.S.A., 1958, s. 213-226; Ayrıca bkz. M. Canard, "Le Royaume d'Arménie-Cilicie et les Mamelouks jusqu'au traité de 1285", *REA*, 1967, s. 217-259; T.S.R. Boase, *The Cilician Kingdom Kingdom of Armenia*, Edinburgh, 1978; Robert W. Edwards, Fortification of Cilicia, Washington, 1987; Richards J. Scott, "Mamlûk-Armenian Relations during Bahrî Period to the Fall of Sîs", (Master's Thesis), Mc Gill University, Montreal, 1981; Fatma Akkuş Yiğit, "Memlûk-Ermeni Münasebetleri", *Akademik Bakış*, c. 8, s. 16, s. 172-173.

Memlûk kaynaklarında Ermeni ülkesi için *Bilâd-ı Sis* tabirinin çoklukla kullanıldığı görülür. Buranın yöneticiler için ise tekfur, *Sâhib-i Sis*, *Melik-i Sis* tabirlerinin kullanıldığını görmekteyiz.

Coğrafyadan Tarihe

Memlûk-Ermeni çatışmasının yaşandığı bölge ve bu krallığın merkezi Bâb ed-Derbend'de (ed-Durûb olarak da bilinir) Sis (Bilâd-ı Sis, bugünkü Kozan) şehridir. Burası bugünkü Çukurova o zamanki adıyla Kilikya bölgesidir. Buralar ve etrafı İslami dönemde el-'avâsım ve sugûr[94] (sınır bölgeleri) olarak biliniyordu. Buraların savaşlar ve işgallerle dolu olduğu ve halkının ehl-i ribât, gaza ve cihat olduğu da kaydedilmiştir.[95] Aybek ed-Devâdârî kayıtlarında buradaki şehirlerden özel olarak bahseder ve çok önemli bilgiler verir: O, Bilâd Sis'te bulunan şehirler cümlesinden Masisa'yı Abdullah b. Abdullah b. Mervan inşa ettirmiştir. Tarsus ise eski bir şehirdir. Me'mun'un kabri buradadır. Tarsus, Adana ve çevresi Ermenice "Kilikya" olarak adlandırılmaktaydı. Burada Ceyhan (Câhân) Nehri bulunmaktadır. Bu nehir Tarsus, Adana ve Masisa'nın nehridir. Sis bölgesini çevreleyen dağlar da bulunmaktadır ve bunlara Cebel-i el-Lekâm (Toroslar) denir.[96] Ayrıca burada bulunan Bâb ed-Derbent *ed-Durûb* olarak bilinir.[97] Burada olaylar sırasında adı çok geçen şehirler olarak Ayas, Behesna, Maraş ve Tel Hamdun gibi yerleri de zikredebiliriz. Bunlardan Behesna güçlü bir kaleydi ve Derbend'in

94 "*Es-Sugûr*, sagr kelimesinin çoğuludur. Buralar düşmanla yüz yüze bulunan yerlerdir. Sugûr eş-Şâm; Adana, Tarsus ve Ermenilerin işgal etmiş oldukları yerlerden müteşekkil idi.", El-Kalkaşandî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ali, *Subhu'l-Aşa fi Sinâ'ati'l-İnşa*, (Tah. Muhammed Hüseyin Şems ed-Dîn), c. 4, Beyrut, 1987, s. 135, 185.

95 Aybek ed-Devâdârî, *Kenz ed-Durer ve Câmi' el-Gurer*, (Tah. Ulrich Haarmann), c. 8, Kahire, 1971, s. 180.

96 Aybek ed-Devâdârî, *Kenz ed-Durer*, c. 8, s. 178-179.

97 Aybek ed-Devâdârî, *Kenz ed-Durer*, c. 8, s. 180.

ağzında ve Halep'in kapısı hükmündeki bölgede yer alıyordu.[98] 15. yüzyıl Memlûk kaynaklarında, daha sonraki fetihlere bağlı olarak bölgedeki siyasi ve sosyal değişimi de göstermesi bakımından önemli olarak Adana ve Tarsus bölgesi, "Türkmen Ülkesi" olarak da geçmektedir.[99] İbn Şeddâd Sultan Baybars devrinde teşkilatlandırılan berid hakkında bilgi verirken değişik mesafelerden kaç günde Kahire'ye ulaşıldığından bahsettiği yerde Bilâd-ı Sis'ten berid'in dokuz günde geldiğini kaydetmektedir.[100] Memlûk Devleti'nin kuzey sınırında bulunan ve Memlûk-Ermeni ilişkilerinin yaşandığı bu bölgeye ulaşımda coğrafi olarak çok kullanılan geçit günümüzde Gülek Boğazı denilen geçittir. Bu geçit Ereğli'den başlayıp Toroslar üzerinden Çukurova'ya inen yol üzerindedir. Adana ve havalisi (Çukurova) Doğu Toroslar sisteminin en geniş ovası olup, Ermeni-Memlûk çatışması genelde burada temerküz etmiştir. Çukurova tabiî hudutlarla çok iyi korunmuştur. Burası coğrafi bakımdan aşağı ve yukarı Çukurova olarak birbirinden ayrılır. Aşağı Çukurova, güneybatı ovası olup üçgen şeklindedir: Tabanı Akdeniz ve tepesi Toroslaın zirveleri olan bir üçgen. Burası üç ırmak tarafından sulanır: Tarsus Çayı, Seyhan ve Ceyhan ırmakları. Bu ırmaklar birer su yolu olup, Çukurova bölgesinin başlıca şehirleri için birer liman hizmeti de görürler. Tarsus Çayı üzerinde Tarsus şehri, Seyhan, Adana ve Ceyhan üzerinde eski Mallus şehri bulunmaktadır. Yukarı Çukurova, Ceyhan ve kollarının yukarı vadisine doğru uzanır. Burası hem denizden hem de güneybatı ovasından Misis Dağı silsilesi ile ayrılmıştır. Burada Anavarza ve Sis (=Kozan) şehirleri vardır. Çukurova ayrı ve farklı özelliklerine rağmen tam

98 Aybek ed-Devâdârî, *Kenz ed-Durer*, c. 8, s. 340-341.

99 Kâzım Yaşar Kopraman, *El-Aynî'nin Ikdu'l-Cumân'ında XV. Yüzyıla Ait Anadolu Tarihî İle İlgili Kayıtlar*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1971, s. 30.

100 İzzeddin Muhammed b. Ali b. İbrahim b. Şeddâd, *Tarih el-Melik ez-Zâhir*, (Tah. Muhammed Hutayt), Weisbaden, 1983, s. 313.

bir bütünlük arz eder. Bir müstevlinin eline bir bütün olarak geçer veya bir bütün olarak düşmana karşı direnir. Bir taraftan deniz ve diğer taraftan yüksek ve sarp dağlarla korunmaktadır. Bu dağlar çok az geçit verir. İki geçit çok önemlidir: Anadolu yaylasından güneye yol veren Gülek Boğazı ve Çukurova'nın diğer ucundan Suriye'ye yol veren Suriye geçitleri. Çukurova, Gülek Boğazı'nın güney çıkışına hâkim olması ve Suriye geçitlerinin girişini kontrol etmesi hasebiyle Arap memleketlerinin önemli bir "arka kapısı"dır. Buraya kim hâkim olursa "Suriye'nin kalbine" kolayca ulaşır.[101] İşte Memlûk-Ermeni mücadelesi de bu Suriye'ye açılan bölgelerde cereyan etmiştir.

Tarihî Süreçte Gerilim ve Çatışma

Memlûk-Ermeni çatışmasının yaşandığı Çukurova bölgesindeki Ermeni Krallığı bahsedildiği üzere Haçlı Seferleri esnasında ortaya çıkmış ve akabinde Moğol istilası devrinde Ermenilerin Memlûklerin kuzey sınırında Selçuklular ve Memlûkler aleyhine Moğolların yanında yer alması Memlûk Devleti'nin Ermenilere karşı hasmane tavrının esasını ve başlangıcını temsil eder. Bu ilişkilerin 1260 Ayn Calut Savaşı'ndan sonra I. Hetum devrinde başladığı bilinmektedir. 1243'ten sonra Moğolların sadık bir vassalı olarak hem Hristiyanlar lehine pek çok menfaatler elde etmiş hem de kendi krallığının muhafazasını temin etmişti.[102] Haçlı Seferleri genel çerçevesinde ortaya çıkan Ermeni Krallığı'nın Çukurova'dan geçen Müslüman tacirlere, bölgelerindeki Türkmenlere ve hac kafilelerine saldırmaları, nihayet Memlûkler

101 Kâzım Yaşar Kopraman, "Osmanlı-Memlûk İlişkileri", *Türkler*, c. 9, Ankara, 2002, s. 470-485; Shai Har-El, *Struggle for Domination in the Middle East The Ottoman-Mamluk War, 1485-1491*, Leiden, 1995, s. 35–37; Angus, *The Armenian Kindgom*, s. 24-26.

102 Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara, 2007, s. 198; Angus, *The Armenian Kindgom*, s. 43-44.

için çok ciddi bir mesele olan donanma inşası için muhtaç olunan kereste ve demir ithalinin Ermeniler ve Antakya Haçlılarınca engellenmesi alt çerçevesinde teraküm eden gerilim, Suriye üzerine sefere çıkan Hetum'un bu saldırıları ile tetiklemiştir dense yanlış olmaz.[103]

İlişkilerin gerilmesi ve çatışmanın başlamasına dair genel çerçeveyi çizmeye çalıştığımız Memlûk-Ermeni münasebetlerinde Ermenilerin Memlûklerle ilk ciddi çatışmaları Sultan Baybars (1260–1277) dönemine denk gelir. Bu noktada Ermeni kaynaklarındaki Memlûkler ve Baybars'a dair bilgiler Memlûklere dair Ermeni algısını anlamamız açısından önemlidir. Ermeni Vahram Vekâyinâmesi'nde Sultan Baybars'tan "Köle Hükümdar" olarak bahsetmektedir.[104] Yine Vahram; "Bundan dolayı, Mısır'da gururla hüküm süren, Dımaşk'ı hükmü altına almış Halep sultanını kendisine tabi kılmış ve Sem/Sâm milleti namıyla malum olan bütün memleketi zapt edip köle oğulları ile Arapları etrafında toplamış bulunan köle hükümdar (Baybars) deniz kumu kadar çok sayıda asker toplayıp onları silahlandırdı ve harp sanatına alıştırdı." demektedir.[105] Bu kayıtlar Memlûklerin ortaya çıkmasıyla bir dönüm noktası yaşayan Ermeni Krallığı'nın durumundaki değişmenin ve olumsuza dönen gidişatın bir Ermeni kaynağındaki açık ifadesidir. Memlûkler Haçlılar ve Kıbrıs Krallığı ile yürüttükleri mücadeleyle birlikte Ermenileri de ciddi olarak sıkıştıracaklar ve nihayetinde krallıklarına son vereceklerdir. Bu noktada Memlûklerin bölgedeki Haçlı varlığına son vermeleri

103 İsmail Yiğit, "Memlûkler", *İslam Tarihi*, c. 7, İstanbul, 1991, s. 48; Ersan, *Selçuklular Zamanında*, s. 199; Cüneyt Kanat, "Memlûkler ve Çukurova", *Efsaneden Tarihe Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı*, (Haz. Doç. Dr. Erman Artun-M. Sabri Koz), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s. 94

104 Vahram, *Kilikya Kralları Tarihi,Vahram Vekayinamesi*, (Çev. H. D. Andreasyan), İstanbul, 1946, (Yayınlanmamış Tercüme), s. 23-24.

105 Vahram, *Vekâyinâme*, s. 23-24.

(1291), bunun akabinde Kıbrıs'ta odaklanan Haçlı varlığı ile mücadeleye girişip nihayetinde onları da etkisiz hâle getirmeleri (1426) ve bunlarla beraber Ermenilerle süren çatışma ve krallığın ortadan kaldırılması (1375) Memlûk Devleti'nin tarihinde ciddi köşe taşları olarak burada zikredilmesi gereken hususlardır.

Memlûk-Ermeni çatışmalarında tespit edilebilen ilk olay 1258 senesinde Ermeni Kralı I. Hetum Suriye'ye doğru düzenlediği iki seferdir. Kral bu seferlerden yenilgiyle dönmüştür. Kralın ikinci seferinde Emir Hüsameddin Ayıntabî bu saldırının karşılığı olarak Merzüban bölgesine hücum ederek Ermenileri yenmiştir.[106]

1262 senesinde Sis askeri (Ermeniler) Halep ve Sermin taraflarını işgal edince Halep Naibu's-saltanası Emir Alâeddin eş-Şihâbî bunlara karşı harekete geçmiş ve Ermenileri yenilgiye uğratmıştır.[107] 1263'te Ermeniler bir kere daha Suriye üzerine saldırmışlar, Memlûk tarafında Emir Bahauddin el-Hamevî, Emir Rükneddin ve Emir Alameddin Kayser bu çatışmada yer almışlar ve nihayet bu iki taraf için de bir sonuç alınamayan bir karşılaşma olmuştur.[108]

1264 senesinde Kral I. Hetum Selçuklu Sultanı IV. Kılıçarslan ile ittifak yaptıktan sonra Moğollardan da temin ettiği kuvvetlerle Memlûkler hâkimiyetindeki Kuzey Suriye'ye hücum etmiştir. Amuk, Maara ve Sermin gibi yerlere saldıran I. Hetum, Halep'ten gelen yardımla bozguna uğratılır. Ona yardıma gelen Moğol kuvvetleri ise kötü hava şartları yüzünden başarısız olacaklardır. 1264 senesinde Ermeni kuvvetleri, Kral Hetum idaresinde Benî Kilâb'dan 1000 atlı ile beraber Ayıntâb'a yö-

106 Muhyiddin b. Abduzzâhir, *Er-Ravz ez-Zâhir fî Siret el-Melik ez-Zâhir*, (Tah. Abdulaziz Huvaytir), Riyad, 1976, s. 191–193, 196.

107 Aybek ed-Devâdârî, *Kenz ed-Durer*, c. 8, s. 90; En-Nuveyrî, Şihabeddin Ahmed b. Abdulvehhab, *Nihâyet el-Ereb fî Funûn el-Edeb*, c. 30, (Tah. Necib Mustafa Fevvâz, Hikmet K. Fevvâz), Beyrut, 2004, s. 166.

108 Aybek ed-Devâdârî, *Kenz ed-Durer*, c. 8, s. 94-95.

nelmişlerdi. Nihayetinde ise Hama ve Humus'tan Halep'e gelen Emir Seyfettin komutasındaki Memlûk kuvvetleri Ermenileri hezimete uğratmışlardır.[109]

Sultan Baybars devrinde süren Ermeni seferleri cümlesinden olarak, el-Melik Mansur ve onunla birlikte Emîr Seyf ed-Dîn Kalavun ve İzzettin Oğan'ı Moğolların metbuluğunu kabul edip Hülagü'yü Suriye seferine teşvik eden, bizzat kendisi ve damadı Antakya Kontu Bohemond ile birlikte bu sefere iştirak eden, bunun yanında Mısır'la ticari ilişkilerini kesen ve Moğollar tarafından kendisine verilen Halep'teki bazı kaleleri işgal eden Ermeni Kralı I. Hetum üzerine 1266'da bahsedilen emirler komutasında Kilikya'ya yönelen sefer bunlar arasında en önemlilerindendir. Memlûk kuvvetleri, Derbsâk yakınında Hetum'un iki oğlu Prens Levon ve Toros komutasındaki orduyu yenilgiye uğratmış; bu kuvvetler Çukurova (Kilikya)'ya girerek Ayas, Misis, Adana ve Tarsus'u zapt etmişlerdi. Bu seferde Sis tahrip edildikten başka Emir Seyfettin Kalavun bahsedilen Masisa, Adana, Ayas, Tarsus taraflarına akında bulunmuş ve Memlûk kuvvetleri bu esnada Tapınak Şövalyeleri'ne ait bir kaleyi (burc) yıkmıştır. Bu seferde o kadar çok ganimet elde edilir ki bir büyükbaş hayvan iki dirheme satılır hâle gelmiş ve onun için bile müşteri bulunamaz olmuştu. Bu seferde ayrıca 40.000 kadar da esir alınmıştır. Kayıtlara göre sultana bu zafer haberi ulaştığında Cerud denilen yerde av yapmaktaymış. Bu gelişmeye çok sevinen sultan haberi getiren kişiye 1000 dinar ödül vermiştir. Bu seferde Toros öldürülmüş-

109 Baybars el-Mansûrî, Rükn ed-Dîn Baybars el-Mansûrî el-Hatâ'î ed-Devâdâr, *Zubdet el-fikre fi Tarih el-Hicre*, (Tah. D. S. Richards), Beyrut, Das Arabische Buch Berlin, 1998, s. 88; El-Aynî, Bedr ed-Din Mahmud b. Ahmed, *'Ikd el-Cuman fi Tarihi Ehli'z-Zaman*, (Tah. Muhammed Muhammed Emin), c. 1, Kahire, 1989, s. 284; El-Makrizî, Takiyy ed-Dîn Ahmed b. Ali, *Kitâb es-Sulûk li-Marifet Duvel el- Mulûk*, (Tah. M. Mustafa Ziyade-Said Abdulfettâh 'Aşûr), c. 1, Kahire, 1934-1958, s. 511; Ersan, *Selçuklular Zamanında*, s. 200-201.

tür. Esir düşen Leon, Sultan Baybars'a takdim edilir ve onunla birlikte Dımaşk'a gelir. Sultan burada emirleri ödüllendirdikten sonra Kahire'ye dönmüştür. Ebû'l-Ferec bu seferde Memlûk kuvvetlerinin Tarsus'a girmediğini kaydeder. El-Makrizî ve İbn İyas gibi Memlûk kaynakları ise Tarsus'un da ele geçirildiğini yazmaktadırlar.[110] Böylece Osmanlı fethine kadar sürecek olan süreçte Memlûklerin Tarsus niyabeti kurulmuş olacaktır. Burası Memlûklerin kuzey sınırında çok önemli bir üs olarak bölgede devletin doğrudan naiblerle idare ettiği bir yer olacaktır. Bu arada Moğollardan yardım almaya gitmiş olan Kral I. Hetum Memlûklerin Ermeni ordusunu dağıttığını, oğullarından birinin ölüp diğerinin esir düştüğünü ve Sis'in harabe hâline geldiğini görünce çok üzülmüş ve Akantz Manastırı'na gitmiştir. Burada rahipler kendisini teselliye çalışmışlardır. I. Hetum 1267'de oğlunu kurtarmak için Baybars'a elçi göndermiş ve oğlunun salıverilmesini istemişti. Baybars buna karşılık daha önce esir edilen Şemseddin Sungur el-Aşkar'ın geri getirilmesi ve Behisni, Derbsâk, Merzüban ve Raban kalelerinin kendisine verilmesi şartı ile bunun olabileceğini bildirmişti. Nihayetinde 1268'de yapılan antlaşma ile Behisni ve Derbsâk'ın bulunduğu beş ka-

110 İbn Abduzzâhir, *Er-Ravz ez-Zâhir*, s. 269–273; Ebû Fidâ, *El-Melik el-Müeyyed, Tarih Ebî Fidâ, El-Muhtasar fî Ahbâr el-Beşer*, c. II, (Tah. Mahmud Deyyûb), Beyrut, 1997, s. 333; Aybek ed-Devâdârî, *Kenz ed-Durer*, c. 8, s. 118; El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 1, k. 2, s. 552; İbn İyâs, Zeyn ed-Dîn Muhammed b. Ahmed, *Bedâ'i' ez-Zuhûr fî Vekâi ed-Duhûr*, (Tah. Muhammed Mustafa), c. 1/1, Kahire, 1982, s. 325; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, (Ter. Ömer Rıza Doğrul), c. 2, Ankara, 1987, s. 586; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (Ter. Fikret Işıltan) c. 3, Ankara, 1987, s. 274; Faruk Sümer, "Çukurova", s. 10; Ahmet Akgündüz-Osman Kaşıkçı, *Tarsus Tarihi ve Eshâb-ı Kehf*, İstanbul, 1993, s. 75; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, İstanbul, 1997, s. 232; Besim Darkot, "Tarsus", *D.İ.A.*, c. 12/1, İstanbul, 1993, s. 21; Kanat, "Memlûkler ve Çukurova", s. 94; Kanat, "Memlûkler'in Baybars Zamanındaki", s. 431; Ali Sinan Bilgili, *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı*, Ankara, 2001, s. 24-25.

lenin teslimi ve Emir Sungur'un geri verilmesi ile kralın oğlu Leon Emir Bedreddin refakati ile babasına teslim edilmiştir.[111]

1273 senesinde Sultan Baybars, Göynük halkının tüccarlara saldırması, elçilere kötü davranmaları ve Sis hâkimiyle yazışmaları sebebiyle, Sis hâkimini ikaz etmiş ancak Ermeni saldırıları devam edince Emir Hüsameddîn el-Ayıntâbî, Göynük ve çevresine tecrid seferi düzenlemiş ve buralar fethedilmiştir. Bu seferde Memlûk kuvvetleri Tarsus civarına kadar ilerlemişlerdi. Bu seferde Sis ve Ayas'a da saldırılmıştı.[112] Aynı yıl Emir Hüsameddin Ayıntâbî komutasındaki birlikler Maraş tarafına gönderilmiş ve Bilâd-ı Sis'te pek çok yere hücum edilerek büyük ganimet elde edilmiştir.[113]

Moğol istilasının tesiriyle başlayan durgunluk döneminde, güvensizlik yüzünden çiftçiler zaman zaman ziraat yapamaz, Suriye-Anadolu arasındaki büyük kervan yolu da işleyemez hâle gelmişti. Çünkü İlhanlıların tabii müttefiki olan Ermeniler bu yolda baskınlar yapmaktaydılar. 1274'te Anadolu'dan Suriye'ye at ve katır götüren kervanın Göynük'te soyulması bölgede kargaşalığa yol açmış ve bu da Memlûk Sultanı Baybars'ın (1260–1277) Kilikya'ya girmesine sebep olmuştur. Kaynağın ifadesine göre Ermeni askerleri *serakucat* denilen Moğol başlıkları giyerek ker-

111 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 1, s. 568–570; Ali Aktan, "Memlûk-Haçlı Münasebetleri", *Belleten*, s. 237, 1999, s. 420; Ersan, *Selçuklular Zamanında*, s. 204–206.

112 İbn Abduzzâhir, *Er-Ravz ez-Zâhir*, s. 417; En-Nuveyrî, *Nihâyet el-Ereb*, c. 30, s. 215; Baybars el-Mansûrî, Rükn ed-Dîn Baybars el-Mansûrî el-Hatâ'î ed-Devâdâr, *Zubdet el Fikre fi Tarih el-Hicre*, (Tah. D. S. Richards), Beyrut, Das Arabische Buch Berlin, 1998, s. 139; Baybars el-Mansûrî, *Muhtâr el-Ahbâr*, (Tah. Abdulhamid Salih Hamdan), Kahire, 1993, s. 50; İbn el-Furat, *Tarih*, c. 7, 1936, 1939, 1942, s. 3; İbn Şeddâd, *Baybars Tarih*, (Ter. M. Şerefüddin Yaltkaya), c. 2, Ankara, 2000, s. 48; El-Aynî, Bedr ed-Dîn Mahmud b. Ahmed, *'Ikd el-Cuman*, c. 2, s. 118.

113 İbn Abduzzâhir, *Er-Ravz ez-Zâhir*, s. 431.

vanların yolunu kesmekteydiler. Bu seferin hazırlanmasının bir sebebi Muinüddin Pervane'den vaki yardım talepleridir. Sultan bu davet üzerine Şam'a geldiğinde Pervane seferin bir yıl ertelenmesini isteyince Baybars Emir Kalavun ve Emir Bedreddin Bilik komutasındaki birlikleri Kilikya'ya sevk etmişti. Bu dönemdeki İlhanlılarla Memlûkler arasında çekişme Anadolu ticaretini oldukça sarsmıştır.[114]

Bu seferden bir yıl sonra Sultan Baybars 1275 tarihinde bizzat kendisi Ermeni ülkesine (Kilikya) girip memleketi tahrip etti. Kaynak bu seferin sebeplerini izah ederken kendisine mukarrer olan hediyenin kesilmesi, bina ve kaleler yapmamaya dair antlaşma maddesine uyulmaması, Moğol kıyafetleri ile kervanlara saldırmaları ve tüccarlara zarar vermeleri, bilâd ve ibad bunlardan dolayı çok zarar gördüğü gibi hususları zikreder. Ayrıca kaynaklar, ittifakla bu seferin sebebi olarak Muinüddin Süleyman Pervane'nin Sultan Baybars'a vaki davetini zikredeler. Ancak Pervane bu sene Moğollar şerrinden çekindiğinden sultana bir dahaki sene gelmesini tavsiye eder ve sefer Sis üzerine gerçekleşir.[115] Bu seferde Sultan Hama'da buradaki geçitleri çok iyi bilen Araplar ve Türkmenlerle birleşmiş ve yoluna devam etmiştir. Sultan, Dımaşk üzerinden Derbsâk ve İskenderun yoluyla Sis'e ulaşır. Sultan Baybars'ın 1275 senesindeki Ermeni seferini Vahram vekayinamesine kaydederken Araplarla (Memlûkler) ilgili şu bilgileri vermektedir: "O (Baybars) hiçbir ihtarda bulunmaksızın, gizlice Kilikya'ya taaruz etti. O, bu taraflardaki Araplarla birleşti...."[116] Baybars'ın ordusunda ona yardımcı olan Arap kuvvetlerinin Sultan Baybars devrinde Irak hudunu muhafaza

114 Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul, 1995, s. 118; Ersan, *Selçuklular Zamanında*, s. 207.

115 İbn Abduzzâhir, *Er-Ravz ez-Zâhir*, s. 432; İbn Şeddâd, *Tarih*, s. 106–107; Aybek ed- Devâdârî, *Kenz ed-Durer*, c. 8, s. 177; En-Nuveyrî, *Nihâyet el-Ereb*, c. 30, s. 217.

116 Vahram, *Vekâyinâme*, s. 29.

ettikleri bilinmektedir.[117] Bu seferde Çaliş el-Asker (öncü) olarak Muhenna b. İsa ve Hüsamettin Ayıntabî Bire'ye gönderilmiştir. 1275'te Çukurova bölgesine yapılan bu seferde Emîr Cemâl ed-Dîn el-Muhammedî ve Emîr 'İzz ed-Dîn ed-Dimyatî Tarsus'a kadar varmışlar ve burada buldukları 300 baş at ve katıra el koymuşlardı. Memlûk kuvvetler Sis, Ayas, Misis gibi bölgelere saldırmış ve pek çok ganimet ve esir elde edilmiştir. Nihayet Sultan Baybars ganimetlerin paylaşıldığı Bagras yoluyla Suriye'ye girmiş, Harîm'den Şam'a gitmiştir.[118]

1276'da Memlûkler Ermeni Krallığı üzerine yeni bir sefer düzenlemiştir. Türkmenlerle takviye edilmiş Memlûk ordusu ile Simbat yönetimindeki Ermeni kuvvetleri Maraş civarında karşılaşmış, Ermeniler yenilgiye uğramış, ve birçok komutan gibi Simbat da hayatını kaybetmiştir.[119] Görüleceği üzere Baybars dönemindeki bu çatışmalar Ermeni-Moğol ittifakına karşı bir engel oluşturmak ve ticaret yollarını güvenlik altına almayı amaçlıyordu. Sultan Baybars'ın bu uğurda bölgeye pek çok sefer düzenlemiş ve kaynakların ifadesine göre Bilâd-ı Sis bölgesinde Derbsâk, Derkûş, Talmış, Kefr Dubbin, Raban ve Merzüban kalelerini ele geçirmiştir.[120] Memlûkler yöreye bahsedildiği üzere

117 Baybars el-Mansûrî, *Muhtâr*, s. 19.

118 İbn Abduzzâhir, *Er-Ravz ez-Zâhir*, s. 432-346; Aybek ed-Devâdârî, *Kenz ed-Durer*, c. 8, s. 177; Hetum, *Gorigos Senyörü Hetum Vekayinamesi*, (Ter. H. D. Andreasyan), (Yayınlanmamış Tercüme), İstanbul, 1946, s. 18; İbn el-Furat, *Tarih*, c. 7, s. 30; El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 1, s. 616–617; Runciman, *Haçlı Seferleri*, s. 295; Ersan, *Selçuklular Zamanında*, s. 208-209.

119 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 1, s. 618; Aybek ed-Devâdârî, *Kenz ed-Durer*, c. 8, s. 213.

120 İbn Şeddâd, *Tarih*, s. 322; Ersan, *Selçuklular Zamanında*, s. 209.

örnek olarak 1273, 1275[121], 1297, 1320[122], 1322, 1334[123], 1335, 1360, 1373-74 yıllarında seferler düzenlemişlerdir. Bu seferler sırasında bahsedilen şehirler ve diğer pek çok şehir fethedilmiş ve bölgenin Türkleşme süreci hızlanmıştır. Daha özelde ise bölgede Memlûklere tâbi olan Ramazanoğulları zaafa uğrayan Ermeni gücü karşısında güçlenerek Adana merkezlinden Çukurova bölgesine yayılmıştır.[124]

Sultan Baybars'ın Ermeniler üzerine yürüttüğü seferlerde Türkmenler bu süreçte Memlûk Devleti'nin en güvenilir yardımcı kuvvetlerinden olmuşlar ve bu sebeple de Baybars devrinden itibaren Çukurova'daki Ermeni Krallığı üzerine yapılmakta olan seferlere hemen hemen her zaman çok kalabalık sayıda katılmışlar, buralarda yurt tutarak küçük beylikler kurmuş ve bu bölgenin Türkleşmesini sağlamışlardır. Çukurova'ya yapılan akınlara çoğunlukla Türkmenlerin Üç Ok koluna mensup olan boylar yani; Yüregir, Kınık, Bayındır ve Salur boyları katılmıştır.[125] El-Aynî bir eserinde Oğuzlara (Türkmenlere) dair bilgi verirken

121 "Baybars 1275 tarihinde Ermeni ülkesi (Kilikya)'ne girip memleketi tahrip eyledi.", Hetum, *Gorigos Senyörü Hetum Vekayinamesi*, (Ter. H. D. Andreasyan), (Yayınlanmamış Tercüme), İstanbul, 1946, s. 18; "1275'te Çukurova bölgesine yapılan bu seferde Emîr Cemâl ed-Dîn el-Muhammedî ve Emîr 'İzz ed-Dîn ed-Dimyatî Tarsus'a kadar varmışlar ve burada buldukları 300 baş at ve katıra el koymuşlardı.", İbn el-Furat, Nyüzyıl ed-din Muhammed b. Abd er-Rahim b. Ali, *Tarih İbn el-Furat*, (Tah. Kostantin Zurayk/Neclâ İzzeddin), c. 7, Beyrut, 1936, 1939, 1942, s. 30.

122 İbn Kâdı Şuhbe, Takiyy ed-Dîn Ebî Bekr b. Ahmed el-Esedî ed-Dimaşkî, *Tarih İbn Kâdı Şuhbe*, (Tah. Adnan Derviş), c. 2, Dimaşk, s. 190.

123 İbn Kâḍı Şuhbe, *Tarih*, c. 2, s. 191.

124 Faruk Sümer, "Çukur-ova Tarihine Dâir Araştırmalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı 1, Ankara, 1963, s. 11; Darkot, "Tarsus", s. 21; Bilgili, *Tarsus*, s. 24–25.

125 Cüneyt Kanat, "Memlûkler'in Baybars Zamanındaki", s.425; Sümer, "Çukurova", s. 8; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *SAD*, sayı 1, s. 77; Kâzım Yaşar Kopraman, *Memlûkler, Makaleler*, Ankara, 2005, s. 572–586.

Bilâd eş-Şam ve'l-Ermen'de yerleşik hâlde taifelerin bulunduğunu ve bunların iki ana bölüğe ayrıldığını, bunlardan birine *Bozok* (بزاق) diğerine ise *Üçok* (اوج اق) denildiğini kaydetmiştir.[126] Bu hususu teyit ederken bir Ermeni kaynağının buna dair görüşünü aktarmak, bir Ermeni'nin bahsettiğimiz duruma dair gözlemini yansıtması bakımından önemlidir: Ermeni Vahram, Sultan Baybars'ın 1275 Kilikya seferinden bahsederken şu cümleleri kaydeder: " (V)e çok eski zamanlardan beri çobanlıkla iştigal eden aşiretler olup kış mevsimini geçirmek üzere sürülerini bu taraflara sürmüş olan Türkmenleri de etrafına topladı. Memleketi ve geçitleri çok iyi bilmekte olan bu aşiretler, sultanla birleştiler."[127]

Sultan Baybars'ın ölümünden sonra oğlu Berke tahta geçtiğinde babasının iki kuvvetli emiri Kalavun ve Beyseri'yi merkezden uzaklaştırmak gayesiyle Sis bölgesine sefere yollamıştı. Emir Beyseri bu seferde, Ermeni Katolikosluğu'nun merkezi ve Eşref Halil tarafından daha sonra ele geçirilecek olan, Kalat er-Rum'a yönelmiştir. Şehre giren Memlûk kuvvetleri burada Ermenilere ciddi zarar vermişler ve daha sonra halk Kale'ye çekilmiş bulunduğundan Dımaşk'a geri dönmüşlerdir.[128]

Memlûklerin sürekli baskısı altında kalan Ermeniler Abaka'yı kışkırtmalarına Sultan Kalavun'a (1279–1290) asi olan Sungur

126 El-Aynî, *Es-Seyf el-Mühenned fî Siret el-Melik el-Mü'eyyed "Şeyh el-Mahmûdî"*, (Tah. Fehim Muhammed Şeltût-Muhammed Mustafa Ziyâde), Kahire, 1966-1967, s. 26; Altan Çetin, "Oghuz Turks in the Account of A Mamluk Historian", *Oxford Journal of Islamic Studies*, 20/3, 2009, s. 378-379; Bozok Üçok meselesine dâir bkz. O. Üçler Bulduk, "Oğuznamelere Göre Üçok-Bozok veya İç-Oğuz Dış-Oğuz Meselesi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 1, sayı 3, 1997, s. 109-116; Tufan Gündüz, "Oğuzlar/Türkmenler", *Türkler*, c. 2, Ankara, 2002, s. 272; Erdal Aksoy, "Oğuz Türklerinin İdari Yapı ve Boy Teşkilâtına Bir Bakış", *Türkler*, c. 2, Ankara, 2002, s. 320.

127 Vahram, *Vekâyinâme*, s. 29.

128 El-Makrizî, Es-*Sulûk*, c. 1, s. 650-652; Aybek ed-Devâdârî, *Kenz ed-Durer*, c. 8, s. 238; Ersan, *Selçuklular Zamanında*, s. 210.

el-Aşkar'ın Moğolları tahrikleri de eklenince Abaka, kardeşi Mengü Timur komutasında içinde Ermeni Kralı III. Leon'un askerleri de olan bir orduyu 1281'de Halep üzerine yollamıştır. Bu saldırıda Halep kan ve ateş içinde kalırken Ermeniler mabetlere saldırarak şehirdeki büyük camiyi yakmışlardır. İşte bu saldırı neticesinde Sultan Kalavun derhâl Moğollar üzerine harekete geçmiştir. İşte 1281'de vuku bulan Hıms Savaşı'nda Moğol ordusunda sağ kolda Ermeniler de bulunmaktaydı. Kalavun Ermeni ve Haçlı destekli ilhanlı ordusunu ağır bir yenilgiye uğratacaktır.[129]

Bu olaydan sonra Sultan Kalavun, 1283 senesinde Halep'te bulunan birliklere Ermeni bölgesine saldırmalarını emretmiştir. Bu emirle bölgeye giren Memlûk kuvvetlerinin Ayas istikametine yöneldiği sırada Ayas Limanı'ndan Anadolu'ya yönelen 200 develik bir kervanı yağmaladıkları, akabinde boşaltılmış hâlde buldukları Ayas'ı yağmaladıkları, Tel Hamdun'da bulunduğunu haber aldıkları Ermeni birliklerini yenilgiye uğrattıkları ve dönüşte karşılaştıkları başka bir Ermeni grubunu da dağıtıp bol ganimet ile geri döndükleri kaynaklardan öğrenilmektedir.[130] 1284 senesinde Memlûk birlikleri Ermenilerin elinde bulunan Cezire'nin bir kalesi olduğu tahmin edilen ve eşkıyalık faaliyetlerinin merkezi olan Tima'yı (ya da et-Tuni) kuşatmış ve ele geçirmiştir.[131] Bu yenilgi sonrasında Ermeni Krallığı Memlûkler ile bir antlaşma yapmak zorunda kalmıştır. Sultan Kalavun görüşmeler sırasında Maraş ve Behesna'yı da istemişse de bu Ermenilerce kabul edilmemiş ve nihayet 7 Haziran 1285'te yürürlüğe

129 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 1, s. 677; Aybek ed-Devâdârî, *Kenz ed-Durer*, c. 8, s. 238; Kanat, "Çukurova", s. 95; Ersan, *Selçuklular Zamanında*, s. 211.

130 İbn el-Furat, *Tarih*, c. 7, s. 276–277; Ersan, *Selçuklular Zamanında*, s. 212-213.

131 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 1, s. 716; Ersan, *Selçuklular Zamanında*, s. 213.

giren on yıl, on ay, on gün ve on saatlik bu antlaşmaya göre iki hükümdar topraklarında güvenlik, tüccarlar ve başka kimseler için geçiş hürriyeti, kaçakların iadesine ilişkin düzenlemeler ve inzibat gücü gibi meseleler düzenlenmişti. Yine buna göre Kral III. Leon bütün Müslüman tüccar ve mahpusları serbest bırakacak, Kalavun ise III. Leon'un müzakere girişiminde Kahire'ye gitmiş olan elçiyi salıverecekti. Yine "katî'a" denen yıllık bir vergi, de getirilmişti. Bu vergi bir milyon dirhem yıllık vergi ki peşin ödenecek 500 bin gümüş Ermeni dirhemi, 25 at, 25 katır ve mıhlarıyla birlikte 10 bin naldan oluşuyordu.[132]

Memlûk tarihindeki en önemli olaylardan birisi şüphesiz Akka'nın fethidir. Bu Suriye'deki son Haçlı varlığının da ortadan kalkması anlamına geliyordu. Aybek Devâdârî'de bulunan kayda göre Halil Eşref (1290-1293) Ermeni kralına Akka'nın fethini bildiren bir mektup yollamıştır. Bu mektubun kendisi de Aybek'in eserinde bulunmaktadır.[133] Akka'yı fetheden Sultan Eşref Halil 1291 senesinde İlhanlıların Rahbe'yi yağmalamaları nedeniyle sefere çıkarak Ermenilerin elinde bulunan ve daha önce bahsedilen Kalat er-Rum'u alarak buranın adını Kalat el-Müslimin'e çevirmişti. Kral II. Hetum, dayısı Baron Raymond komutasındaki birlikleri Memlûkler üzerine yollamıştır. Karamanoğullarından da yardım almış olan Memlûkler mancınıklarıyla surları yıkmışlar, lağım kazmak suretiyle kaleyi zorlamışlar, kalede bulunan halk 33 günlük dirençten sonra dayanamayacaklarını anlayınca sultandan eman istemişlerse de daha önce onlara sulh teklif eden Sultan Halil bu teklifi reddetmiştir. Sonuçta Katolikos Stephanos'un piskopos ve papazlarla sultanın huzuruna çıkması sonucu kimsenin öldürülmemesi

132 P. M. Holt, *Haçlılar Çağı*, (Ter. Özden Arıkan), İstanbul, 1999, Ersan, *Selçuklular Zamanında*, s. 213

133 Aybek ed-Devâdârî, *Kenz ed-Durer*, c. 8, s. 320.

emri verilmiştir. Ancak bu seferde 30 binden fazla Hristiyan esir edilmiş ve Mısır'a götürülmüştür.[134]

Bunun akabinde 1293'te Ermeni Krallığı tahtında II. Toros görülmektedir. Bu kral Sultan Eşref Halil'in Suriye'ye sefere çıkacağını haber alınca hemen bir elçi vasıtasıyla Dımaşk'ta bulunan Sultan'a bir antlaşma teklifi sunmuştur. Sultan Behinsi, Maraş ve Tel Hamdun kalelerinin teslimi, yıllık cizye ve gönderilen hediyelerin iki katına çıkması şartıyla antlaşmayı kabul etmiştir. Şam Naibi Emir Seyfeddin Togan adı geçen kaleleri almak üzere görevlendirilmiş, buna mukabil Ermeni elçiler de Kahire'ye gelerek yükümlü olunan hediye ve vergiyi takdim etmişlerdir. Adı geçen kalelerden sadece Behinsi alınmış ve Bedreddin Bektaş buraya naib olarak atanmıştır.[135]

1295'te Gazan Han'ın İlhanlı tahtına geçtiği günlerde Ermeni Kralı II. Hetum huzuruna çıkıp ona bağlılığını bildirmiş ve 1296'da Kilikya'ya dönmüştür. Bu dönemde de Ermeni-Memlûk ilişkileri Moğollar bağlamında gerçekleşen mücadeleye muvazi gelişecektir. Bunun yanında o Kıbrıs Lusignan Kralı II. Henry'nin kardeşi Amalric ile kız kardeşi Isabella'yı evlendirerek burayla ilişkilerini güçlendirmiştir.[136]

Sultan Hüsamettin Lâçin (1296-1299) zamanında 1298 senesinde Emir Silah Bedreddin Bektaş ve Üstadar Emir Bedreddin komutasında on bin kişilik bir Memlûk kuvveti Ermeniler üzerine sefere çıkmıştır. Suriye'deki naiblere de bu sefer için emirler gönderilmiştir. Ayrıca Hama Hâkimi el-Melik el-Muzaffer, Alemeddin Sancar ve Şemseddin Aksungur bu seferde

134 İbn el-Furat, *Tarih*, c. 7, s. 140; Ersan, *Selçuklular Zamanında*, s. 214-215.

135 İbn el-Furat, *Tarih*, c. 7, s. 155-156; Aybek ed-Devâdârî, *Kenz ed-Durer*, c. 8, s. 300, 340-341; El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 1, 784; Ersan, *Selçuklular Zamanında*, s. 215-216.

136 Ersan, *Selçuklular Zamanında*, s. 218.

Bektaş'ın yanında yer almışlardır. Dımaşk, Hıms, Safed, Trablus, Hama kuvvetleri Halep'te birleştikten sonra buradan Sis'e (Bilâd-ı Sis) doğru harekete geçtiler. İlerleyerek Debendat Sis'e ulaşan birlikler Receb ayında bölgeye girmişlerdir. 11 Receb'de ise Tel Hamdun'un fetih haberi Dımaşk'a ulaşır. Ancak bu sırada şehrin kalesi hâlâ kuşatma altındaydı. 7 Ramazan'da buranın tamamen fethedildiği haberi gelince Dımaşk Kalesi'nden yükselen zafer mehteri (*duribet beşâir*) fethi bütün şehre duyurdu. Ramazanın 17'sinde ise Maraş'ın fetih haberi Dımaşk'a ulaştı. Bu kuşatmada Emir Alemeddin bacağına gelen bir taş ile ata binemez hâle gelmiş, Emir Alemeddin Sancar ise şehit olmuştu. Buranın kalesi kılıç zoru ile alınmıştır. Zilkade ayının 3'ünde Dımaşk'tan Kahire'ye Sis bölgesi Ermeni kalelerinden (*min Bilâd Sis ve el-Ermen*) Humeymis ve Nuceyme'nin fethi haberi gelmişti. Zilkade ayının 10'unda Ermeni Krallığı (Sâhib-i Sis) elçileri barış talebiyle Dımaşk'a gelmişlerdir. Bu arada Zilkade'nin 13'ünde adet olduğu üzere Maraş, Tel Hamdun ve Nuceyme kalelerine muhafız askerler yerleştirilmişti. İlk seferde Sis bölgesine saldıran emirler ikinci bir mersum ile ikinci bir defa sefere çıkmışlardır. İskenderun, Tel Hamdun ve Sis bölgelerine akınlar yapıldıktan sonra Misis'e saldırılmış ve nihayetinde bahsettiğimiz üzere Tel Hamdun, Maraş ve Nuceyme gibi kaleler ele geçirilmiştir. Emir Seyfeddin Esendemir fethedilen bu yerlere naib tayin edilmiştir.[137]

1299'da Gazan'ın isteği ile Ermeni Kralı II Hetum, Kıbrıs Haçlıları, Tapınak ve Hospitalier şövalyelerinin de katıldığı müttefikler Vadi Haznedar Savaşı'nda ve 1303 yılındaki Şakhab

137 El-Yununî, Kutbeddin Musa b. Muhammed, *Zeyl Mir'at ez-Zeman*, (Tah. Hamza Abbâs), c. 1, Abu Dabi, 2007, s. 100-101, 103-104; Aybek ed-Devâdârî, *Kenz ed-Durer*, c. 8, s. 369-370; El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 1, 837-341; Ersan, *Selçuklular Zamanında*, s. 218; Kanat, "Çukurova", s. 96.

Savaşı'nda Moğolların yanında olmuşlardır.[138] Gazan Han'ın Memlûklerin Maraş'ı alıp buraya Türkmenleri iskan etmesi ve kendilerinin ileri karakolu olan Ermeni bölgelerini ele geçirmeleri üzerine çıktığı seferde Ermeni kralı 5 bin kişilik kuvveti ile Moğollara katılmıştır. Gazan Halep'i alıp Vadi el-Haznedarda Memlûkleri yenmiş ve Dımaşk'ı ele geçirmiştir. Gazan Han'ın emrine rağmen Ermeniler cami, medrese ve türbelerdeki halı ve kandillere kadar pek çok şeyi yağmalamışlardır.

En-Nâsır Muhammed Kalavun'un (1293-1294 / 1299-1309 / 1310-1341) ikinci kez tahta çıkışı esnasında vuku bulan bu savaştan hemen sonra sultan Ermenilerin vermeleri gereken vergiyi kesmeleri nedeniyle Çukurova'ya 1302 tarihinde bir sefer emretti. Emir Bedreddin Bektaş ve Emir İzzeddin Aybek komutasındaki birlikler Hama'da Âdil Kitboğa'nın da kendilerine katılmasıyla Sis bölgesine sefer düzenleyip Ermenileri yeniden devlete bağlayıp dönmüşlerdir.[139] Buna karşılık 1303'te Ermeni kralı 4 bin atlı, bin yaya ve 4 bin okçudan oluşan ordusuyla Şakhab Savaşı'nda Moğolların yanında olmuştur. Şakhab Savaşı'nın en önemli neticelerinden birisi Suriye'deki Memlûk hâkimiyetini kesinleştirmesi olmuştur. İlhanlılar bölge üzerindeki emellerinden tamamen vazgeçmek durumunda kalmışlar ve onlara bağlı bulunan Ermeniler de tekrar Memlûk hâkimiyetini kabul ederek yıllık vergilerini ödemeye başlamışlardır.[140] Ermeni *Simbat Vekâyinâmesi*'nin devamında müellifi belli olmayan kısımda bu hilelerle ilgi bazı bilgiler bulunmaktadır. Eserde, "O gün (Hıms Muharebesi/1299), sultanın askerleri, muharebe için cephe al-

138 Fatih Yahya Ayaz, "Memlûk-İlhanlı İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Şakhab Savaşı (702/1303), *Sakarya Ünv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/2007, sayı 7, 9, 24, 29-30.

139 El-Yunınî, *Zeyl*, c. 1, s. 184; El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 1, s. 922-923; Ersan, *Selçuklular Zamanında*, s. 220-221.

140 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 1, s. 930-938; Ayaz, "Memlûk-İlhanlı", s. 29-30; Ersan, *Selçuklular Zamanında*, s. 221-222.

dıkları vakit, keçeden muharip şekilleri yapmışlar ve onları güneş altında parlatmak için parlak eşyalarla kaplamışlardı. Mısırlılar bu insan şekillerini elli bin kadar devenin üzerine yerleştirip onları sıralamışlar, kendileri de develerin arkasında gizlenmişlerdi. Hiçbir kurnazlıkları olmayan Moğol askerleri ise, Mısırlıların karşısında koyun gibi duruyorlardı. Cephe tanzim edildiği vakit, onlar evvelâ çarpışmaksızın birbirine baktılar. Moğolların, yani Tatarların silah olarak yalnız okları vardı. Mısırlılar, onların, oklarını develerdeki keçeden adamlara atıp tüketmelerini beklediler. Çünkü kendileri masun vaziyette olup, oklarını bitirince, kılıçlarıyla hücum edip onları kâmilen imha edebileceklerini zannettiler (...)" kaydı bulunmaktadır.[141] Yine 1303 senesine ait bir kayıtta: "Sultanın askerleri hilekârlıkla hareket ederek bir pusu kurmuşlardı. Onlar, Dımaşk'ın şarkında iki günlük genişlikte olan ovanın içinde akan iki çaydan uzaklaşmışlardı. Tatarlar, diğer bütün geçitler kapanmış olduğu için buradan geçmeye mecburdular. Mısırlılar, çayların sularını ovaya akıtmışlar ve geniş bir bataklık husule getirmişlerdi. Tatar ve Ermeni askerleri bu bataklığa saplanıp dışarı çıkamadılar ve hemen hepsi telef edildiler." denilmektedir.[142] Bu savaşın hemen sonrasın 1304'te Sultan en-Nasır Muhammed Ermeniler üzerine Bedreddin Bektaş, Alemeddin Sancar, Şemseddin Sungurşah komutasında bir birliği göndermiştir. Sis bölgesinin tahrip eden bu birlikler büyük tahribat ve yağmanın ardından Tel Hamdun Kalesi'ne yönelerek burayı ele geçirmişlerdir. Dolayısıyla kaybedilen yerler Gazan'ın 1299-1300 seferi ile geri alınmıştır.[143] Akabinde 1305 senesinde Halep Naibi Şemseddin Karasungur, Ermeni Krallığı'nın yıllık

141 Gundstabl Simbat, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi* (951-1334), (Ter. H.D. Andreasyan), İstanbul, 1946, (Basılmamış Tercüme), s. 95-96.

142 Simbat, *Simbat Vekayinamesi*, s. 99, 107.

143 El-Yununî, *Zeyl*, c. 2, s. 770; El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 1, s. 939; Ersan, *Selçuklular Zamanında*, s. 222.

vergiyi ödememesi üzerine Emir Seyfettin Kuştemur'u Kilikya üzerine sefere yollamıştır. Bu kuvvetin Moğol Ermeni kuvvetlerine yenilmesi üzerine Sultan en-Nasır Muhammed Bedreddin Bektaş komutasında yeni bir birlik hazırlar. Ermeni kralı bunu duyunca saldırıyı Moğolların yalnız yaptığını, kendisinin bir dahli bulunmadığını değerli armağanlarla birlikte arz etmiştir. Ayrıca o yıllık vergiyi de düzenli olarak vermeyi vadediyordu. Bunun üzerine 1305'te Memlûkler ile Kilikya Ermeni Krallığı arasında antlaşma yapılmıştır.[144]

1312 senesinde Dımaşk'a Ermeni kralının (Sâhib-i Sis) elçileri gelmiştir. Elçilerle birlikte Ermeni kralının kız kardeşi ve amcasının kızı sultanın eşi olmaya Kahire'ye gitmek üzere onlarla gelmişti. Ayrıca heyetin yanında at, katır, hediyeler ve değerli pek çok eşya da vardı.[145]

1320 senesinde Trablus Naibi Şihabettin Karatay, Sis'i kuşatmıştır. Kral Oşin, Laçin zamanında elden çıkan kaleleri vermeyi kabul etmeyince bu sefer ortaya çıkmıştır. Bu seferde de pek çok ganimet ele geçirilmiştir. Bu sırada Kral Oşin ölmüş, yerine oğlu V. Leon geçmiştir.[146] 1322'de Ermeni Kralı V. Leon'un papalık ile kendisi aleyhine ittifaklar aradığını öğrenen en-Nasır Muhammed Cemaleddin Akkuş komutasındaki Memlûk kuvvetleri Ermeni topraklarına girdi. Sis ve Ayas çevresine saldıran Memlûkler pek çok ganimet elde ettiler. Kral V. Leon, Misis'e çekilmek zorunda kaldı. Pek çok Ermeni ileri geleni bu seferde hayatını kaybetmiştir. 1322'de muzaffer olarak Kahire'ye dönmüş ve kendisine hil'at giydirilmiştir.[147] 1334 senesinde, en-Nâsır

144 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 2, s. 16–17; Ersan, *Selçuklular Zamanında*, s. 222; Kanat, "Çukurova", s. 96.

145 El-Yununî, *Zeyl*, c. 2, s. 1430.

146 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 2, s. 203; Ersan, *Selçuklular Zamanında*, s. 226.

147 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 2, s. 237; Ersan, *Selçuklular Zamanında*, s. 227.

Muhammed devrinde Ermeniler üzerine yapılan seferde esir edilen erkekler ve çocuklar Mısır'a götürülmüştür.[148]

1337 senesi, Ermeni-Memlûk ilişkilerinde Çukurova'nın kaderinde önemli gelişmelere yol açan sürecin başladığı bir yıldır. Ermeni kralının papadan yardım istemesi, Ayas'ta sultanın bazı memlûklerinin tutuklanması ve Ali Padişah'ın Celayirli Büyük Şeyh Hasan ve Togay b. Sutay'a karşı yardım istemesi gibi sebeplerle Halep Naibi Alaaddin Altınboğa komutasında Dımaşk, Hama, Hıms ve Trablus naiblerinin gönderdiği; hülasa, Memlûklerin tüm Suriye naiblerinin birliklerinin katıldığı bir ordu yola çıkmıştır. Ordu İskenderun'da iken Ermeni kralı Memlûk sultanına elçi yollamış ancak sultan elçiyle görüşmemiş; onun yerine Şam Naibi Emir Tengiz elçilerle görüşüp Ceyhan boyundaki kalelerin teslimi ve Ayas istihkamlarının yıkılması karşılığı barış teklif etmişti. Bu arada Bagras'ta gelecek haberleri bekleyen ordu ilerleyerek Ayas'a gelmiş ve Ayas nihai olarak Ermenilerin elinden çıkmıştır. Bu arada Kevâre Kalesi teslim olmuş, Nuceyme ve Sirfendikar kaleleri yıkılmıştır. Bu seferde zapt edilen şehir ve kalelerin dışında Türkler için en önemli sonuç, Ermenilerden alınan Çukurova topraklarının Suriye'deki naiplere ikta, Türkmenlere de emirlik olarak verilmesidir. Bu tarihten sonra artık Üç Ok Türkmenleri, Memlûk sultanından aldıkları emaret ile Çukurova'da güçlenmeye başlamışlardır.[149]

1353'te Dulkadirli Karaca Bey'in yerine Türkmen emirliğine atanan Ramazan Bey'in Çukurova'daki faaliyetleri Ermenileri oldukça yıpratmıştır. El-Kalkaşandî'nin belirttiğine göre Ermeni bölgesinde bulunan Tarsus, Adana, Misis ve mülhakatı, en-Nâsır Muhammed'in (ed-Devlet en-Nasirîyye) oğlu el-Melik en-Nâsır Bedreddin Hasan b. Muhammed b. Kalavun (18

148 El-Makrizî, *Es-Suluk*, c. 2, s. 365, 376.

149 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 2, s. 417-418, 429-430; Ersan, *Selçuklular Zamanında*, s. 222; Kanat, "Çukurova", 97, 100.

Aralık 1347-12 Ağutos 1351 / 20 Ekim 1354-17 Mart 1361) devrinde 1359'da Halep Naibi Emîr Seyf ed-Dîn Beydemir el-Harezmî'nin[150] muhtemelen Türkmenlerden de yardım alarak çıktığı Çukurova seferi sonucunda Adana ve Misis ile beraber emanla alınarak tekrar Memlûk topraklarına dâhil edilmiştir. Buradaki Müslüman esirler serbest bırakılıp Ermenilerin silah ve atlarına el konulmuştur. Buranın anahtarlarını Sultan Hasan'a yollayan Beydemir, burada sultan adına hutbe okutup, sikke de kestirmiştir. Adana ve Tarsus'a birer naip tayin eden Beydemir, yanlarına asker de bıraktıktan sonra Halep'e geri dönmüştür.[151]

Kilikya'da Ermeni Krallığı'nın Sonu

Kıbrıslı bir şefin oğlu olan ve baron rütbesine yükseltilmiş bulunan V. Konstantin, zor kullanarak elde ettiği Ermeni Krallığı tahtını 1365'te İskenderiye'ye saldırarak büyük tahribata yol açan Kıbrıs Kralı I. Peter'e teklif etmiş ancak onun 1369'da öldürülmesi üzerine kendisini "Kilikya Ermeni Kralı" ilan etmişti. 1373'te onun öldürülmesinden sonra son kral VI. Leb Ermeni tahtına oturmuştu. Memlûkler Sultan el-Melik el-Eşref Zeyneddin Şaban

150 Bölgeyi ele geçiren Memlûk emiri, Emîr Seyf ed-Dîn Beydemir el-Harezmî'nin hayatı için bkz. İbn Kâdı Şuhbe, *Tarih İbn Kâdı Şuhbe*, c. 1, s. 226-227.

151 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 3, k. 1, Kahire, s. 50; El-Kalkaşandî, *Subh*, c. 4, s. 138; İbn Tagriberdî, Ebû el-Mehâsin Cemal ed-Dîn Yûsuf, *El-Menhel es-Sâfî ve el-Müstevfî b'ad el-Vâfî*, (Tah. Nebil Muhammed Abdulaziz), c. 3, Kahire, 1986, s. 499; Es-Sayrafî, Hatib el-Cevherî Ali b. Davud, *Nuzhet en-Nufûs vel el-Ebdân fi Tevârih ez-Zeman*, (Tah. Hasan Habeşi), c. 3, Kahire, 1974, s. 231; İbn Habib, Hasan b. Ömer b. el-Hasan b. Ömer, *Tezkiret en-Nebih fi Eyyâm el-Mansûr ve Benihi*, (Tah. M. Muhammed Emin), c. 3, Kahire, 1986, s. 230; İbn Kâdı Şuhbe, *Tarih*, c. 1, s. 227, c. 3, s. 160-161; Faruk Sümer, "Ramazanoğulları", *M.İ.A.*, c. 9, İstanbul, 1988, s. 613; Sümer, "Çukurova", s. 18; Besim Darkot, "Tarsus", *M.İ.A.*, c. 12/1, İstanbul, 1993, s. 21; Kanat, "Memlûkler ve Çukurova", s. 230.

b. Hüseyin (1363–1377) devrinde 1375'te VI. Leo tarafından yönetilen Ermeni Krallığı'na son verdiler. 1375 senesinde Şam Naibi Emir Beydemir'den güvercin postası ile Kahire'ye ulaşan haber Ermeni Krallığı'nın başkenti Sis'in fethini müjdelemişti. Bu fetih Halep Naibi Işıktemür komutasındaki birlikler tarafından gerçekleştirilmişti. Memlûk kaynağında tekfur ünvanıyla zikredilen Ermeni kralının başşehri Sis, iki ay müddetle kuşatma altında kalmıştı. Bu süre zarfında erzakı tükenen şehir eman ile teslim olmuştur. Bundan sonra şehirde bulunan kral, adamları ve askerleriyle birlikte tutuklanmışlardır. Kaynağın ifadesi ile dar-ül harb olan şehir dar-ül İslam olmuştur. Buradaki Haçlı-Ermeni varlığı bu suretle sona ermiştir. Sultan şehre Yakub Şah'ı naib olarak tayin etmiştir. Bu fetihten sonra Tarsus, Adana, Masisa ve diğer yerler de akabinde ele geçirilmiş ve Halil b. Şahin'in ifadesi ile bu fetihlere "el-Futühât el-Câhaniyye (Ceyhaniyye)" adı verilmiştir.[152] Bu fethin siyasi ve ekonomik pek çok neticesi olmuştur. Mesela Memlûkler ilk zamanlar ihtiyaçları olan keresteyi Cenovalı tüccarlar vasıtasıyla temin etmişlerdi. Meşhur seyyah İbn Battuta da Lazkiyye (Suriye)'den Alaiye'ye Cenovalı denizciler vasıtasıyla gelmişti.[153] 14. yüzyılın ortası ve ikinci yarısında Küçük Ermenistan Krallığı'nın yıkılması üzerine bu ticaret Müslüman tacirler vasıtasıyla yapılmaya başlanmıştı.[154]

152 Zeyneddin Abdulbasit b. Halil b. Şahin ez-Zâhirî, *Neyl el-Emel fi Zeyl ed-Düvel*, (Tah. Ömer Abdusselam Tedmüri), c. 2, Beyrut, 2002, s. 89; El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 3, s. 237-238; Jacob G. Ghazarian, *The Armenian Kingdom in Cilicia during the Crusades: The Integration of Cilician Armenians with the Latins* (1080-1393) Routledge, 2000, s. 54-55; Ersan, *Selçuklular Zamanında*, s. 230.

153 W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (Ter. Enver Ziya Karal), Ankara, 1977, s. 610.

154 E. Asthor, *Levant Trade in the Later Middle Ages*, U.S.A., 1983, s. 28; Peter W. Edbury, *The Kingdom of Cyprus and the Crusaders (1191-1374)*, London, 1991, s. 134.

Memlûklerin Haçlılarla olan mücadelesi, Doğu Akdeniz'de süren büyük mücadele sırasında İskenderiye saldırısının ilk karşılığı Ermeni Kontluğu'nun yıkılması ve burada Türkmen beyliklerinin kurulması yoluyla verildi. Bu olayı Haçlıların Akdeniz'deki ana üs hâline gelen Kıbrıs'ın ele geçirilmesi takip edecektir.

MEMLÛKLER VE KIBRIS KRALLIĞI (1426)

Haçlı Seferleri, cereyan ettiği uzun süreçte, pek çok mekânı etkiledi. Bu etkilerin su yüzüne çıktığı en önemli yerlerden biri Doğu Akdeniz'dir.[155] Buranın Arapça kaynaklardaki adı *Bahr er-Rum*'dur. Akdeniz pek çok medeniyet ve kültürün siyaseten ve iktisaden yollarının kesiştiği bir yer olarak Haçlı Seferleri çağında da bu anlamda bir karşılaşma mekânı olarak önemli bir konuma sahip oldu. Yolların tükendiği yerde denizler devreye girince Akdeniz seferlerin ana merkezlerinden birisi hâline geliverdi. III. Haçlı Seferi'nde Alman imparatorunun elim âkıbeti Haçlıları karadan denizlere yönlendirdi. İki medeniyet artık karalardan sonra su üzerinde de kozlarını paylaşacaklardır. Bu seferler esnasında, Eyyûbîlerin mirasçısı olarak ve bir Haçlı seferi münasebetiyle öne çıkan Memlûkler, devletlerini kurduklarında yüzyıllık meselelerin de mirasçısı oluverdiler. İşte bu miras içinde Akdeniz'de süren bu Haçlı mücadeleri de vardı. Kıbrıs Adası, Doğu Akdeniz'de bir Hristiyan ve Haçlı merkezi olarak Memlûklerin Mısır ve Suriye'deki siyasi ve iktisadi çıkarları için göz ardı edilemez bir tehdidi temsil etti ve olaylar silsilesi bir yönünü Memlûkler ve Kıbrıs ilişkileri üzerinden kurguladı. Memlûklerin Kıbrıs ile ilişkileri, adanın zamanla kazandığı Haçlı kimliği ve buna bağlı hususlarla doğrudan alakalı olarak gelişmiştir. Bizanslı Vali İsaakios Komnenos'un İmparator Andronikos Komnenos'a isyan etmesiyle Kıbrıs 1185'te Bizans hâkimiyetinden çıktı. Kendisini

155 Bu kısım A. Çetin, "Memlûklerin Kıbrıs ile İlişkileri", *Adalya*, sayı 14, 2011, s. 327-344'den yola çıkılarak hazırlanmıştır. .

imparator gören İsaakios'un hâkimiyeti III. Haçlı Seferi vesilesi ile doğuya gelen İngiltere Kralı Richard'ın, adayı 1191'de zaptına kadar sürdü. Ada halkı yeni efendilerine mallarının yarısını vermek zorunda kaldılar. Richard, adanın kalelerine Latinleri yerleştirdi, iki İngiliz'i adanın idaresiyle görevlendirdi. Daha sonra çıkan isyanları bastıran kral, adayı Tapınak Şövalyeleri'ne satmış ancak adaya hâkim olamayan Tapınak Şövalyeleri adayı iade etmek istemişti. İngiltere'ye dönmeye hazırlanan Richard eski Kudüs Kralı Lusignanlı Guy'ın Tapınakçılardan adayı satın alıp yönetmesine izin verdi. Kıbrıs kralları adayı *bailli* denen naipleri vasıtasıyla Akka'dan idare etmişlerdir.[156] Daha sonra 1291'de Akka'nın Memlûklerin eline geçmesinden sonra "Kudüs Kralı" unvanı da taşıyan II. Henry adaya kaçınca burası Yakın Doğu Haçlıları için önemli bir yer hâline gelmiştir. Tapınak ve Hospitalierlerin de burada bir dönem kalmaları bu durumu iyice güçlendirir.[157] Bütün bu gelişmeler bir süredir devam eden Memlûk Haçlı çekişmesinde Kıbrıs'ın Memlûkler için tehdit algısı oluşturan bir yer olmasına neden olmuştur. Geniş çerçevede Haçlı travması gölgesinde kurulan Memlûkler ilk başarılarını da Haçlıları bertaraf ederek sağlamışlardır. Ancak zaman içinde gerilim devam etmiş ve Kıbrıs bu gerilimin önemli ve özel bir parçası olmuştur.

Bu dönemde Akdeniz'deki en önemli Batılı güçler Venedik, Ceneviz, Katalanlar ve Rodos'taki Hospitalierlerdi. El-Kalkaşandî'nin (1355-1418) Memlûk Mısır'ını çevreleyen ülkelerinde bahsettiği (*El-Memalik ve el-büldan el-muhita bi-memleket ed-*

156 P. M. Holt, *Haçlılar Çağı*, (Ter. Özden Arıkan), İstanbul, 1999, s. 33; P. M. Holt, *Haçlı Devletleri ve Komşuları*, (Ter. Tanju Akad), İstanbul, 2007, s. 96.

157 Işın Demirkent, "Kıbrıs", *D.İ.A.*, c. 25, Ankara, 2002, s. 372-373; Holt, *Haçlılar Çağı*, s. 59; Muhammed Abdulgani el-Aşkar, *El-Melhame el-Misriyye, Asr el-Memalik Vird el-İtibar fi 'Ahd Barsbay*, Kahire, 2002, s. 27.

Diyâr el-Misriyye) kayıtlarında, "çevre ülkelerden kuzeyde bulunan beldeler" (*el-büldan eş-şimâliyye*) olarak zikredilen mekânlar babında, bu siyasi yapı kayıtlara şu şekilde yansımıştır: "Şu an Müslümanların elinde bulunan Anadolu (Bilâd er-Rum) ve Hristiyanların elinde bulunan Akdeniz (Bahr er-Rum) adaları; Kıbrıs Adası, Rodos Adası, Akritiş (Girit) Adası, el-Mustaki Adası, Sicilya Adası ve benzerleri Akdeniz'in kuzeyindedirler. Bunun yanında kuzeyde Konstantiniyye, Venedik, Ceneviz, Roma, Fransa vardır."[158] Kıbrıs Adası görüleceği üzere Memlûk kayıtlarında coğrafi konumu itibariyle bu şekilde zikredilirken yine el-Kalkaşandî'nin kayıtlarından, burayla ilişkilerin önemli bir göstergesi olarak, Kıbrıs Adası ile vaki yazışmalardan elde edilen bir bilgi olarak adanın Memlûk yazışma bürokrasindeki yeri ve idarecilerine verilen lakapları da tespit edilebilmektedir. Buna göre Memlûk yazışma bürokrasisinde *Sâhib-i Kubrus* olarak kaydedilen Kıbrıs idarecileri ile yazışmalar mükatebe sıralamasının dördüncü mertebesi olan *mertebet el-hazret el-mükeremme* seviyesinde yazışılıyordu. Yine el-Kalkaşandî bazı *ed-desâtir eş-Şamiyye*'de gördüğünü ifade ettiği Kıbrıs kralına verilen lakapları da kaydeder. Buna göre Kıbrıs hâkimleri "*el-Hazret el-Mükerreme, Hazret el-Melik el-Celil, el-Batal, el-Bâsil, el-Hümâm, es-Semeyda' ed-Dirgâm, el-Gazanfer, el-Kamkâm, Müeyyid el-Mille el-Mesihiyye, 'İmâd Benî el-M'amudiyye, Zühr el-Mille en-Nasrâniyye, Hâmî el-Cezâir el-Kubrusiyye, Müvâddi el-Müslimin, Sadik el-Mulûk ve es-Selâtin, Melik fülan* ve yine Kıbrıs hâkimlerinden *mütemellik Kubrus* olarak da bahsediliyordu."[159] El-Kalkaşandî'nin yaşadığı dönem Kıbrıslıların İskenderiye saldırısı ile fetih öncesi bir döneme denk geldiği hâlde kullanılan lakaplardaki olumlu ve yüceltici ifadeler ilginçtir. Ancak aşağıda görüleceği üzere Venedik

158 El-Kalkaşandî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ali, *Subhu'l-Aşa fi Sinâ'ati'l-İnşa*, (Tah. Muhammed Hüseyin Şems ed-Dîn), c. 1, Beyrut, 1987, s. 44.

159 El-Kalkaşandî, *Subh*, c. 6, s. 167, c. 8, s.54.

14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Memlûklerin ticari ortağı ve müttefiki hâline gelecektir.[160] Kıbrıs 12. yüzyıldan itibaren Mısır aleyhine faaliyetlerin merkezi durumundaydı. Mesela Antakya Haçlı Kontluğu kurulduğunda Lazkiye'den gelecek tehdide karşı Kıbrıs'tan gelen bir Bizans garnizonu tarafından korunmaktaydı. Yine VII. Haçlı Seferi'nde Haçlıların hareket noktası Kıbrıs olmuştu. St Louis'in donanması 1249 Mayıs'ında Dimyat'a giderken Kıbrıs'tan yelken açmışlardır.[161] Görüleceği üzere Memlûklere intikal eden gerilim ve çatışma siyaseti hamasi bir veçhe taşımaktan ziyade tarihî geçmişi olan rasyonel temellerde bir birikimin sonucu gibi görünmektedir.

İlk Temaslar

Sultan Baybars (1260-1277) 1271'de Suriye'de fetihlerde bulunurken Kıbrıs ve Trablus krallarından elçiler gelip barış talebinde bulunmuşlardı. Kıbrıs kralının elçisi, kralın sultandan Baalbek ve Nablus'u istediğini söyleyince Sultan Baybars "Kralının aklı başında mı? Ben sizden tek tek kalelerinizi alıyorum benim ülkemden nasıl toprak ister" [162] cevabını vermiştir. 1270'te Akka'yı sıkıştırmakta olan Memlûk sultanı, Kıbrıs Kralı III. Hugh'un İngiliz Prensi Edward ile Filistin taraflarına düzenlemeyi düşündüğü seferden de haberdar olarak hem Akdeniz'de seyreden Müslüman gemilerine rahat vermeyen Kıbrıs Adası'na bir gözdağı vermek hem de Akka'ya yardıma gelmelerine mani olmak için *şevânî* (t: *şinî*) türü gemilerden oluşan bir donanmayı Kıbrıs üzerine gönderdi. Ancak bu donanma yakalandığı

160 Albercht Fuess, "Rottin Ships and Razed Harbors: The Naval Policy of the Mamluks", *Mamluk Studies Review*, Vol. 5, 2001, s. 46, 49.

161 Holt, *Haçlı Devletleri*, s. 43, 120.

162 Ebû Bekr b. Abdullah b. Aybek ed-Devâdârî, *Kenz ed-Durer ve Câmi' el-Gurer-ed-Dürret ez-Zekiyye fi ed-Devlet et-Türkiyye*, (Tah. Ulrich Harmann), c. 8, Kahire, 1971, s. 161-162.

şiddetli fırtına yüzünden başarılı olamayarak ve geri döndü. Bu donanmanın gönderilmesi sırasında bir hileye de başvurulduğu kaynaklara aksetmiştir. Bu gemilerin Haçlı gemilerinin rengi olan siyaha boyanmaları ve üzerlerinde haç olan bayrak asılması yoluyla Kıbrıs Haçlılarının gemileri kendilerinden sanması da sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak bahsedildiği üzere çıkan fırtına bu tedbiri ve seferi de başarısız kılmıştır. Bu seferin başarısızlığı hususunda Mısır'dan, o sırada Suriye'de bulunan ve Akka'yı sıkıştırmakta olan sultana gelen berid (posta) ile Emir Şems ed-Dîn el-Farigânî'den Mısır, Dimyat ve İskenderiye'den yola çıkan gemilerden 11 adet *şinî* tipi geminin Limasol (Nimson) yakınlarında fırtınaya yakalandığı ve bunlardan ancak altısının geri dönebildiği mesajını getirmiştir. Sultan bunun üzerine yeni gemiler yapılmasını ve bu konuya ehemmiyet verilmesini isteyen bir cevap yollamıştır.[163] Sultan bu seferi düzenlediği sırada Karin Kalesi'ni almış bulunuyordu. Bu seferin başarısız olması üzerine Kıbrıs kralı, Sultan Baybars'a yenilgisinden dem vuran bir mektup yollamış, sultan da buna cevaben yazdığı mektubunda bir miktar ahşap ve demir istila etmenin kalelerin fethi yanında bir önemi olmadığını, kendisinin Karin'i fethettiğini

163 Muhyiddin b. Abduzzâhir, *Er-Ravz es-Zâhir fî Siret el-Melik ez-Zâhir*, (Tah. Abdulaziz Huvaytir), Riyad, 1976, s. 386–387; Baybars el-Mansurî, *Muhtâr el-Ahbâr*, (Tah. Abdulhamid Salih Hamdan), Kahire, 1993, s. 46; Mufaddal b. Ebi'l-Fedâil, *En-Nehc es-Sedîd ve Dürer el-Ferîd fimâ b'ad Tarih İbn 'Amîd*, (Tah. E. Blochet), c. 1, Turnhout/Belgique, 1982, s. 541; Aybek ed-Devâdârî, *Kenz ed-Durer*, 162; El-Makrizî, *Kitabu's-Sulûk li Marifet-i Duve'li'l- Mulûk*, (Tah. M. Mustafa Ziyade- Said Abdulfettah Aşûr), c. 1, Kahire, 1938-1956, s. 593–594; Said Abdulfettah Aşur, *Kıbrıs ve el-Hurûb es-Salîbiyye*, Kahire, 1957, s. 47-48; ; Said Abdulfettah Aşûr, El-*Eyyûbîyyûn ve el-Memalîk fî Mısr ve eş-Şam*, Kahire, 1996, s. 213; Kazım Yaşar Kopraman, *Makaleler*, (Haz. E.S. Yalçın-Altan Çetin), Ankara, 2005, s. 103; El-Aşkar, *El-Melhame el-Misriyye*, s. 59; İsmail Yiğit, *İslâm Tarihi-Memlûkler*, c. 7, İstanbul, 1991, s. 51; Ali Aktan, "Memluk-Haçlı Münasebetleri", *Belleten*, sayı 237, 1999, s. 422.

bildirmiştir. Bunun ötesinde mektubunda rüzgârla sağlanan bir başarının kılıçlarla elde edilen bir başarının yanında ne önemi olduğundan dem vurarak "sizin atlarınız gemiler ve bizim gemilerimiz atlarımızdır" tarzında bir cevap yazar.[164] Bundan sonra 1292'de II. Henry İskenderiye'ye başarısız bir Haçlı saldırısı daha düzenler. İlişkiler 1359'a kadar kendince ve görece barış içinde geçmiştir. Ta ki yüreği Haçlı ateşiyle kavrulan I. Pierre tahta çıkana kadar... Kendisi Kudüs'ü Müslümanlardan almak hedefini benimseyerek "Kılıç Şövalyeleri" adıyla bir tarikat kurmuş ve hiç durmadan kendisine taraftar kazanmaya çalışmıştır. Tahta çıktığından ilk yaptığı iş Ermenilerden Gorigos Kalesi'ni almak olmuştur.[165] Görüleceği üzere kendisinin Anadolu, Mısır ve Suriye bağlamında geniş bir saldırı stratejisi bulunmaktadır.

11. yüzyıl sonlarında başlayan Haçlı Seferleri, Doğu ile Batı'nın münasebetlerine yeni bir şekil vermişti. Pek çok kan dökülmesine, büyük gayretlere rağmen mukaddes yerlerin neticede Müslümanların elinde kalmasında mühim rol oynayan Mısır Memlûkleri için Haçlıların türlü planlar tertip ettiği bilinmektedir. Bunlardan birisi de bu memleketi iktisadi ablukaya alarak çökertme teşebbüsüdür. Bunda muvaffak olmak için Mısır'ın Avrupa'dan tedarik etmekte olduğu malzeme onlara satılmamalı, ordusu için köle sağlamasına engel olunmalı, Hindistan'dan gelip Mısır antrepolarına yığıldıktan sonra İskenderiye Limanı'ndan Avrupa'ya giden doğu mallarından elde ettiği gümrük gelirinden onu mahrum etmeliydi. Bunun için Papalık Akdeniz'de sıkı bir yasak rejimi uygulamaya başlamıştı. Doğuya gidip-gelen gemileri kontrol eder olmuştu. Kaçak deniz ticaretinin nispeti ne olursa olsun Mısır bundan zarar görmüştü.[166] Bununla beraber 1291

164 Baybars el-Mansûrî, *Zübdet el-Fikre fî Tarih el-Hicre*, (Tah. D.S. Richards), Beyrut, 1998, s. 129-130.

165 Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, İstanbul, 1997, s. 263; Demirkent, "Kıbrıs", s. 373.

166 Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi*, c. 1, İstanbul,

yılında başta Akka olmak üzere Suriye sahillerindeki diğer Haçlı kalelerinin fethiyle Haçlıların bölgeden nihai olarak çıkarılması, Mısır-Avrupa ticari ilişkilerini büyük ölçüde etkilemişti. Bu ticari ilişkiler papazların öncülüğüyle bütünüyle engellenmek isteniyordu. Papa IV. Nikola silah, kereste vb. eşyaların Müslümanlara satılmasını haram ilan etmişti. Yerine geçen papalar da bu yasağı devam ettirmişlerdi. Ancak bu yasağın devam ettirilmesi oldukça zordu. Zira Frank tüccarlarının indinde ticaret, dinî saiklerden daha önemliydi. Mısır hâkimlerinin ticareti kolaylaştırmak ve geliştirmek için sarf ettikleri çabalar onları bu ülkeye cezbediyordu. Bunun yanında Avrupa ülkeleri Hindistan'ın baharat ve diğer eşyalarına, Memlûkler de Avrupa'nın altınına ve harp aletlerine muhtaçtı. İki taraf tüccarlarının tazyiki de şiddetliydi. Nihayet afaroz kararları hatta silahlı engelleme çabaları fiyaskoyla neticelenen Papalık, bir süre sonra, harp aletleri dışındaki eşyaların ticaretine izin vermek zorunda kaldı.[167] Batı'nın bu tavrına karşı Memlûk sultanlarının hedefi Haçlı devletlerinin zayıflatılması, imkânlar ölçüsünde bunların ezilmesi ve Suriye'de sallanmakta olan Frank Haçlı kontluklarına yardım için gelebilecek Batılı güçlere karşı koymaktı. Bu yüzden bazı Batı prensleriyle dostça ilişkiler kurmuşlardı. Avrupa'nın siyasi durumunun ve ileriye dönük tasavvurlarını sezmeye çalışmışlardı.[168] Gerçekten de Haçlı Seferleri sırasında şiddetli çarpışmalara rağmen ticari mü-

---

1995, s. 351; Mustafa Safran, "13. ve 14. Yüzyıllarda Karadeniz Limanlarının Ticarî ve Tarihi Önemi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun, 1988, s. 459.

167 İsmail Yiğit, "Memlûkler", *Siyasî, Dini, Kültürel, Sosyal İslâm Tarihi*, c. 7, 1991, s. 233; Tevfik el-Yûzbekî, *Tarihu Ticare Mısr el-Bahrîyye fi Asri'l Memâlîk*, Musul, 1975, s. 62-63; Hatim Abdurrahman Tahavi, "Es-Salibiyyun; Safahat min Neşat İktisadiyye", *İctihat*, sayı 33, 1996, s. 101.

168 W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (Ter. Enver Ziya Karal), Ankara, 1975, s. 476.

nasebetler aksamamış ve Memlûk sultanları Haçlılarla antlaşmalar yapmışlardır. Mesela Sultan Baybars Beyrut hâkimi olan Kendeyafa ile anlaşmıştı. 1268'de Beyrut ve 1269'da Hospitaler Şövalyeleri ile antlaşmalar imzalamıştı. Sultan Kalavun (1280-1290) Sultan Baybars'ın yolunu tutarak Haçlılarla antlaşmalar imzalamıştı. 1281'de Akka ve Trablus hâkimleri ile antlaşmalar yapılmıştı. 1282'de Bizans ile bir ticaret antlaşması yapılarak Karadeniz yolu güvenlik altına alınmıştı. 1285'te Kalavun Sus hâkimi ile bir ittifak imzalamıştı.[169] Avrupa, bu yüzyılda imtiyaz şeklindeki antlaşmalar sayesinde Bizans'ı sömürmeye ve Mısır'ı da iktisadi ablukaya alarak sarsmaya çalışıyordu.[170]

Kaynaklar Kıbrıs ile ilgili olarak her zaman savaş veya gerginlik münasebetiyle bilgi vermezler. Bize ulaşan bilgilerden birisi de vaki bir zelzele sebebiyle kaynaklara kaydedilenlerdir. 1302 yılında Mısır'da vuku bulan depremde İskenderiye'nin de yıkıma uğradığı aktarılırken pek çok kumaş ve malın denize gömüldüğü yazılır ki zelzeleden etkilenen yerler sayılırken Kıbrıs da zikredilir.[171]

Kaynaklarda Memlûkleri Kıbrıs'tan tehdit algısı ile harekete geçiren diğer bir olay 1308 senesinde vaki olur. Kıbrıs Kralı II. Henry'nin (1285-1324) 60 parçalık bir donanma hazırlamak konusunda Avrupalılarla anlaşıp Dimyât'a saldıracağı haberi Baybars el-Çaşnigir'e ulaştığında sultan emirleri ile müşavere yapmış ve Nil'in taşma günlerinde vuku bulacak bir saldırıdan korkarak (*havfen min nuzûl el-Firenc eyyam Nil*) Kahire'den Dimyat'a kadar uzanan bir köprü inşasına karar vermiştir. Bu

169 Ahmed Muhammed Muhammed Advan, *el-Vadıa el-İktisadiye fi Mısr fi Asri'l- Memlûkiyye el-Ula*, Kahire, 1972, s. 388-389 (Basılmamış Doktora Tezi).

170 Akdağ, *a.g.e.*, s. 351.

171 Ebû Bekr b. Abdullah b. Aybek ed-Devâdârî, *Kenz ed-Durer ve Câmi' el-Gurer-ed-Durer el-Fâhir fi Siret el-Melik en-Nâsır*, (Tah. Hans Robert Roemer), Kahire, 1960, s. 99-100.

işin gerçekleşmesiyle ilgili olarak Emir Cemaleddin Akkuş er-Rûmî el-Hüsâmî görevlendirilerek her tarafa ve emirlere bu konuda ellerinden gelen yardımı yapmaları konusunda emirler gönderilmiştir. Yol üzerindeki valiler de bu işle ilgili ellerindeki imkânları kullanacak ve adamlarını bu işe göndereceklerdi. Bu iş 300 cürrafe, 600 baş öküz, 30 bin adamın katılımı ile sıkı ve disiplinli bir çalışma ile bir yılda tamamlanmıştır. Kalyup'tan Dimyat'a uzanan -altı atlının yan yana geçebileceği ve bir atlının iki günde Dimyat'a ulaşabileceği- bir köprü inşa edilmiştir. Bu tedbir, el-Makrizî'nin vurgulayarak bahsettiği üzere, Nil'in taşma günlerinde normal yolların kapanması sonucu ulaşımın tıkanması sebebiyle alınmış[172] ve buna ek olarak aynı tedbirler çerçevesinde İskenderiye'ye diğer bir köprü yapma işini idare etme vazifesi Emir Seyfeddin Cermeki'ye verilmişti. Buna ek olarak Cize tarafında yıkılmış bulunan bir köprü tamir edilmiştir.[173]

İskenderiye Faciası veya Mısır'a Üçüncü ve Son Haçlı Seferi

Memlûkler devrinde Mısır'ın en parıltılı ve gelişmiş şehirlerinden birisi şüphesiz İskenderiye'dir. Burası 1365'te uğradığı Haçlı saldırısı öncesinde -İbn Battuta'nın da bizzat görerek yazdığı gibi- o dönem dünyasının ve özelde ise Akdeniz'in en önemli deniz ticaret merkezlerinden biriydi. İbn Battuta 1326'da gördüğü İskenderiye ile alakalı olarak mütalaalarını şöyle nakleder:

> Nihayet Cumadelûla (5 Nisan 1326) ayının başlarında İskenderiye şehrine vardık. Burası çok sevimli, işlek ve güvenli bir limandır. Son derece düzenli bir şehir. Üstünlük, zarafet ve sağlamlığa dair ne ararsan burada bulabilirsin. Din ve dünya ile ilgili bütün kurumlara sahip. İskenderiye şehri ışıltısıyla gözleri alan bir zümrüde, baştan ayağa süslenmiş bakire bir kıza benzer. Doğu ile batının tam

172 El-Makrizî, *Es-Sulûk* c. 2, 48-49; Aktan, "*Memluk-Haçlı*", s. 441-442.
173 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 2, s. 49.

> ortasında bulunduğu için çeşit çeşit güzelliklerle donanmıştır. İnsanın dikkatini çeken garip hadiseler meydana gelir burada. İskenderiye beldesinin dört kapısı vardır; Bâb es-Sidre, Bâb er-Reşîd, Bâb el-Bahr ve Bâb el-Ahdar adlarıyla bilinirler. Batı yönüne Bâb es-Sidre'den çıkılır. Bâb el-Ahdar yalnız cuma günleri açılır ve halk oradan mezar ziyaretine gider. İskenderiye'nin limanı muazzamdır. Hindistan'ın Kalven ve Kalküt limanları, Türk yurdunun Kırım yöresindeki kâfirlerin Surdak limanı ve Çin'in Zeytûn limanı istisna edilecek olursa yeryüzünde buraya denk bir deniz ticaret merkezi görmedim. İskenderiye'ye ulaştığımda buranın emiri Selahaddin adından birisiydi.[174]

Girişte bahsedildiği üzere Akka'nın kaybı Haçlılar için büyük bir tarvmaya yol açmıştı. Buna rağmen Batı Avrupalılar her şeyin geri alınabileceği umudunu yitirmek istemiyorlardı. Bunun bir göstergesi de bazıları yeni Haçlı Seferleri girişimlerinin strateji ve taktiklerini incelemiş olan "geri kazanma risaleleri" idi. Art arda gelen papalar Haçlı seferi başlatma fikrini desteklediler. 1305 dolaylarında bu fikir ve heves eyleme dönüşecek gibiydi. Bu yıl Papa V. Clemens'in papa seçildiği seneydi ve aynı esnada karısı ölen Fransa Kralı IV. Philippe dikkat çekici bir şekilde dindarlaşmıştı. Bu hâl onda yeni bir Haçlı lideri olma düşüncesini oluşturuyordu. 1313'teki bir festivalde kutsal haçı da almıştı ama bu pratik bir sonuç vermemiş, 1314'te hem papa hem de kral ölmüştü. Geleneksel kurgu bu ölümleri açıklarken ölenlerin kralın yaktırdığı Tapınak Şövalyeleri'nin son üstadı Molaylı Jaques tarafından Tanrı katına davet edildiklerini söylemektedir. Philippe'den sonra oğulları da Haçlı seferi düzenleme fikrini sürdürdüyse de sorunlar ve masrafları yüzünden bu faaliyetler eyleme dönüşemedi. Daha sonra 1337'de başlayan Yüzyıl Savaşları, Batı Avrupa'nın Doğu'ya karşı seferlerine uzun vadeli bir

174 Ebû Abdullah Muhammed İbn Battuta Tancî, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, (Çev. A. Sait Aykut), c. 1, İstanbul, 2000, s. 20, 22.

ara oluşturdu. Sefer düzenleme çabalarına örnek olarak, Mısır'a düzenlenen son Haçlı seferi diye bilinen Kıbrıs Kralı I. Pierre'in seferi vuku buldu.[175]

Sultan Zeyneddin II. Şaban el-Eşref (1363–1376) devrinde III. Haçlı Seferi'nden itibaren (1192) Haçlı kuvvetlerinin bir üssü hâline gelen Kıbrıs Adası bahsedildiği üzere Lusignan hanedanının elinde bulunmaktadır. Kıbrıs hâkimleri adayı hem İslam ülkelerine düzenlenen seferlerde bir üs hem de Memlûk deniz ticaretini engellemek için bir merkez olarak kullanmışlardır. Müslüman ticaret gemilerine saldırarak stratejik olmak yanında ticari ehemmiyeti olan şehirlere hücum etmişlerdir. Adanın bu konumuna o dönem ada hâkimi hamasi bir Haçlı ruhu ve sözde Kudüs kralı unvanı taşıyan babası IV. Hugh'un yerine tahta geçen Lusignanlı Pierre'in (1359–1369) zamanın Haçlı ruhundan etkilenmiş fanatik yapısı da eklenince Mısır 1365'te Haçlı Seferleri tarihinin en büyük ve tahripkâr saldırısına uğramıştır. Bu saldırının sebebine dair Kıbrıs kralının Sur'da bulunan bir sütunun üzerine adet üzere oturmasıyla krallık ritüelinin tamamlanması söz konusu iken Memlûklerin buna izin vermedikleri gibi bir rivayet de söz konusudur.[176] Pierre bundan önce 1361'de Antalya'ya saldırarak burayı ele geçirmiştir. Kral Rodos Şövalyeleri Famagusta'dan (Magosa) yola çıkan 20 gemilik Ceneviz donanmasını yanına alır. 12 günlük bir kuşatmadan sonra 12 Ağustos 1361'de burayı alarak buradaki Türkler öldürülür, şehir yağmalanır, burada Kıbrıs'a bağlı bir Latin Kilisesi de kurulur. Bu arada donanma kumandanı Surlu Jean, Antalya'nın batısındaki Myra kasabasını işgal edip Teke Bey'e mensup garnizonu yener. Roma ve Bizans döneminden beri orada olan ve Türklerin de dokunmadığı Aya Nikola Kilisesi ve mukaddes eşyalar yağmalanır, Aya Nikola'ya ait tablo da

175 Holt, *Haçlı Devletleri*, s. 113.
176 Holt, *Haçlı Devletleri*, s. 114.

Kıbrıs'taki Aya Nikola Kilisesi'ne taşınır. Şehir 1373'te Teke Bey geri alana kadar Kıbrıs Haçlılarının elinde kalmıştır.[177]

Planlı bir saldırı düzeni izlediği düşünülebilecek olan Pierre, stratejik ve ekonomik yönden son derece önemli gördüğü İskenderiye saldırısından önce Paphos Limanı'ndan ayrılarak 1362'de başladığı geziyle Avrupa ülkelerini dolaşarak Papa V. Urbanus ve Venedik'ten destek sağlamış, ayrıca Fransa Kralı II. Jean ve Almanlardan da destek sözü alarak Memlûk Mısır'ına saldırı için asker ve savaş malzemesi toplamış, gizlilik içinde yürüttüğü seferin Suriye üzerine olacağı izlenimi vermek istemiştir. Ancak el-Makrizî ve en-Nuveyrî gibi müelliflerin ifadesine göre İskenderiye'ye böyle bir saldırı olacağı haberi buraya gelip giden tüccarlar tarafından Memlûklere bildirilmişti. Bu haberleri alan şehrin o zamanki idarecisi Emir Zeyneddin Halid, Bâb el-Ahdar tarafındaki surları yükseltmeye gayret etmiş ve *Mukaddem el-Cuyûş el-Mansûra* yani Memlûk ordusunun komutanı olan Emir Yelboğa'ya durumu bildirmiş ancak Emir Yelboğa Kıbrıslıları küçük görmüş, onların böyle bir saldırıyı yapacak adeta son yer olduğunu ifade etmiştir.[178] Ne yazık ki bu ihmal devlete pahalıya mâl olacaktır. Saldırı olduğu sırada sultan adeti olduğu üzerede Siryakos'ta geziye gitmişti, Emir Yelboğa ise Abbase'de bulunuyordu. 1365 Ekim'inin 10'nunda, Venedik, Ceneviz ve Rodos gemilerinden müteşekkil 70 veya 80 parçalık bir filo ve 1400'ü şövalye 10 bin kişilik (Neyl el-Emel'de 30.000 kişi) bir

177 Osman Turan, "Orta Çağlarda Türkiye-Kıbrıs Münasebetleri", *Türkler ve İslamiyet*, İstanbul, 1993, s. 142-143; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 263-264.

178 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 3, s. 105; El-Makrizî, *Sulûk, Mülhak (Vasf Gazv Batrus Luzincan Melik Kubrus li'l-İsknderiyye sene 764*, c. 3, 414; Aşûr, *El-Eyyûbîyyûn ve el-Memalîk*, s. 257; El-Aşkar, *El-Melhame el-Misriyye*, s. 32; John France, *The Crusader and the Expansion of Catholic Christendom* 1000-1714, Routledge, USA-Canada, 2005, s. 272.

ordu ile Rodos'tan ayrılan donanma[179] İskenderiye'ye hücum etmiştir. Buhayra Araplarından bir grup da bu savaşta Haçlıların yanında yer almıştır.[180] Bu donanmadaki gemilerden 25'i Venedik'e, 2'si Ceneviz'e, 10'u Rodos'a, 5'i Fransa'ya gerisi ise Kıbrıs Haçlılarına ait olup[181] Rodos'tan ayrılırken "Yaşa! Yaşa! İnançsız Müslümanlara karşı olan Kudüs ve Kıbrıs Kralı Pierre!" sedaları duyulmuştu. Kaynaklarda bu saldırı sırasında Eşref Şaban'ın 11 yaşında bir çocuk ve Emir Yelboğa'nın devlet işlerinden hâkim durumda olduğu ve şehir valisi Selahaddin Halil b. Arram'ın da o sırada hacca gittiği ve yerini bıraktığı emir aşara rütbesindeki Cangara'nın ise böyle bir saldırıya karşı koyacak derecede yeterli tecrübeye sahip olmadığı ifade edilmektedir. İşin tuhafı İskenderiyeliler gelen bu Haçlı donanmasını her sene mutad gelen baharat sattıkları ve mal aldıkları Venedik tüccarları sanmışlardır.[182] Ancak sabah olunca her şey tersine dönüvermiş, şehrin sokaklarında yağmaya başlayan Haçlılar 1099'da Kudüs ve 1204'te İstanbul'da yaptıkları vahşeti burada da sergileyerek erkekleri katletmiş, kadın ve çocukları esir almışlar, han ve dükkânları yakmışlardır. Bütün şehir ve liman insan cesetleri ve hayvan leşleri ile dolmuştu. Şehirde yağma, talan ve yangın gibi felaketlere yol açan Haçlılar gemilere doldurdukları 5000 esirle Kahire'den şehri kurtarmak üzere hareket eden kuvvetleri haber alınca beş (İbn Kadı Şuhbe) veya sekiz (el-Makrizî) gün kaldıkları ve yağmaladıkları şehri terk etmişlerdir. İşgale karşı koyamayan Cangara hazineyi alıp bazı Hristiyan esirlerle De-

179 Seferin bura merkezli olmasının sebebi Rodos'un Haçlı gemilerinin yapım yeri (*dâru's-sınaa*) olmasıdır. Gemiler burada inşa edilmiş ve saldırıya buradan yol verilmiştir. Bkz. El-Makrizî, *Es-Sulûk, Mülhak* c. 3, s. 413.

180 Zeyneddin Abdulbasit b. Halil b. Şahin ez-Zâhirî, *Neyl el-Emel fi Zeyl ed-Düvel*, (Tah. Ömer Abdusselam Tedmüri), c.1, Beyrut, 2002, s. 374.

181 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 3, s. 106.

182 El-Makrizî, *Es-Sulûk, Mülhak*, c. 3, s. 416; El-Aşkar, *El-Melhame el-Misriyye*, s. 32, 34.

menhur tarafına kaçmıştır. Emir Yelboğa güvercin postası ile kendisine ulaşan bu haberi önce hoşdaşı ve aynı zamanda rakibi Tayboğa et-Tavil'in bir tuzağı sanmıştı. Ancak olayın gerçekliğini tahkik eden Yelboğa derhâl Kahire'de bulunan kaleye döner. 11 Ekim'de şehrin saldırıya uğradığı haberi Kahire'ye ulaşmış ve Kahire'de hemen emirler ve ecnad toplanmıştır. Emir Kutluboğa el-Mansurî, Emir Kökünday, Emir Halil Kusun komutasında bir kuvvet şehre yardıma öncü güç olarak yollamıştır.[183] Ancak mevsim Nil'in taşma zamanı olduğundan normal yollardan gelemeyince dağ yolundan gelmek zorunda kalan ordu[184] şehre 16 Ekim'de ulaşabilmiştir.[185] Yelboğa kalabalık bir orduyla şehre geldiğinde Haçlılar şehri çoktan terk etmişlerdir. Burada bulunan vali vekili Cangara ve Emir Kusun'u çok sert bir şekilde azarlar. Yelboğa kokmuş ve kurumuş hâldeki ölüleri gömdürmüş, yakılıp yıkılan yerlerin tamirini emretmiştir. Bu saldırıdan sonra bölge Hristiyanları üzerinde takibat başlamış, Halep ve Şam'da bulunan bütün franklar tutuklanmıştır. Patrik ve diğer Hristiyanlar Müslümanların kurtuluşu için verilecek fidyeyi karşılamakla yükümlü kılınmışlardır.[186]

Kıbrıs'tan intikam için 100 parçalık bir donanmanın hazırlanmasına karar verilmiş ve bu iş için alet edevat ve personel temin edilmiştir. Bu çalışmalar Kahire'de Nil üzerinde bulunan Arva Adası'nda başlatılmış ve bu işe Vezir İbn Karavine mübaşeretle görevlendirilmiştir. Bu arada Trablus ve diğer bölgelere de ha-

183 Halil b. Şahin ez-Zâhirî, *Neyl el-Emel*, c. 1, s. 373-374; El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 3, s. 107.

184 El-Makrizî, *Es-Sulûk, Mülhak*, c. 3, s. 416.

185 İbn Kâdı Şuhbe, Takiyy ed-Dîn Ebî Bekr b. Ahmed el-Esedî ed-Dimaşkî, *Tarih İbn Kâdı Şuhbe*, (Tah. Adnan Derviş), c. 3, Dimaşk, 1994, s. 270-271; *Tarih Melik Eşref Kayıtbay*, (Yazarı meçhul), (Tah. Ömer Abdusselam Tedmüri), Beyrut, 2003, s. 77; El-Aşkar, *El-Melhame el-Misriyye*, s. 37.

186 Halil b. Şahin ez-Zâhirî, *Neyl el-Emel*, c. 1, s. 375.

zırlık yapmaları için emirler gönderilmiştir. Sekiz aylık sıkı bir çalışmadan sonra bu donanma tamamlanmıştır. Bu 100 parçalık donanma içinde gurab, taraid tipi gemiler bulunmaktaydı. Her gemiye bir emir komutan olarak tayin edilmiştir. Gemiler Yelbogaviyye sancakları ile süslenmişti. Hazırlıklar bitince sultan ve emirler bunları görmek üzere yapılan gösteri tatbikatına katılırlar. Sultanın da gemilerden birine bindiği hâlde tatbikat yapılmış ve bu sırada mehter vurulmuştur. Bu işle alakalı olarak denizci ve askerler görevlendirilmiş ve bunlar divanda kaydedilmişlerdir. Bu durumu duyan Haçlıların durumdan son derece rahatsız oldukları da devir kaynaklarında kaydedilmiştir.[187] Sultan Şaban'ın Emir Yelboğa ile anlaşmazlıklar yaşadığı günlerde İbrahim et-Tâzî el-İskenderî komutasındaki *taraid* ve *şevanî* tipi iki büyük gemiyle 150 askerden müteşekkil donanma Famagusta tarafından Kıbrıs'a saldırmış, 23 gün sonra bazı esir ve ganimetle dönmüşse de bu moral vermek dışında ciddi bir netice vermemiştir.[188] Ancak bu saldırı sonrasında Eşref Şaban tarafından 1365 yılında İskenderiye Naipliği tesis edilmiştir. Daha önce vilayetlerden birisi olan İskenderiye'de *tablhane* rütbesinde bir emir bulunurken niyabete dönüşümünden sonra *mukaddeminden* kişilerce idare edilmeye başlamıştır. Bu cümleden olarak ilk İskenderiye Naibi Bektemür b. Abdullah Safiyyüddin, Kasım 1365'te görevine başlamıştır.[189]

187 Halil b. Şahin ez-Zâhirî, *Neyl el-Emel*, c. 1, s. 378, 390.

188 Muhammed b. Kasım en-Nuveyrî el-İskenderanî, *Kitab el-İlmam bi-el-'İlam fimâ Ceret bihi el-Ahkâm ve el-Umûr el-Makdiyye fî Vakıat el-İskenderiyye*, 3, Haydarabad, 1968, s. 231-234; Leonitos Makhairas, *Recital Concerning the Sweet Land of Cyprus*, (Ed ve Ter. R.M. Dawkins), I, Oxford, 1932, s. 171-173; El-Makrizî, Es-*Sulûk*, c. 3, s. 63, 129-131; Kazım Yaşar Kopraman, *Makaleler*, (Haz. E. S. Yalçın-Altan Çetin), Ankara, 2005, s. 621-623; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 265, 268; El-Aşkar, *El-Melhame el-Misriyye*, s. 60; Yiğit, *a.g.e*, s. 92.

189 El-Kalkaşandî, *Subh*, c. 4, s. 24-25; Halil b. Şahin ez-Zâhirî, *Neyl el-Emel*, c. 1, s. 380; Sarımüddin İbrahim b. Muhammed b. Aydemür Alâî, İbn Dokmak, *En-Nufhetu'l-Miskiyye fî ed-Devlet et-Türkiyye*, (Tah.

Subhi Lebib Mısır'ın Memlûkler devrindeki zaafını anlatırken iki önemli tarih verir: "Burada Mısır'ın ticaretinin zaafa uğraması konusu ele alınacaktır. Bu zaafın başlangıcı olarak ifade edilebilecek iki önemli tarih vardır; bunlar 1365 ve 1400 yıllarıdır. İskenderiye 1365 yılında radikal Haçlı tavırlarıyla tanınan Kıbrıs'ın genç kralı I. Peter Lusignan tarafından yağmalanmıştır. Mısır bu vahşi saldırıyı hiç unutamadı. Memlûk sultanları Kıbrıs Adası'nı ele geçirmeyi planladılar. Taraflar arasında antlaşma olması, İskenderiye'nin durumunun tekrar düzelmesi, Mısır idarecilerini burayı ele geçirme amacından uzaklaştıramamıştı. 14. yüzyılın sonlarına doğru İskenderiye, aynı zamanda 1349 yılında dünyanın üçte birini etkileyen veba salgınından sonra dünyadaki ananevi ticaret merkezi olma gücüne tekrar kavuşmuştur."[190] Bu saldırı sonucunda Mısır ve Kıbrıs arasındaki görece barış ortamı zedelenmiş, Doğu Hristiyanlarına olan güven yeniden sarsılmış, Kutsal Mezar Kilisesi üç yıl süreyle kapatılmış, patrik çağrılarak elindeki malları esir Müslümanların necat akçesi olmak üzere vermesi istenmiş, Batı ile ticari ilişkiler kesilmişti.[191] El-Makrizî aynı yıl içinde Kıbrıs'tan elçiler gelerek barış talebinde bulunmuş, tüccarlarının yeniden buraya gelip gitmelerine izin istemişler ve Kudüs'teki kıyamet kilisesinin açılmasını talep etmişlerdi. Ancak sultanla görüşen elçiler elleri boş ve haib ülkelerine geri dönmüşlerdi.[192] Aynı yıl içinde sultanın Kutluboğa isimli elçisi Kıbrıs'tan Mısır'a dönmüştür.[193] Bu arada 1366 yılında Beydemir el-Harezmî idaresinde Beyrut sahillerinde bir *mastaba* (tersane,

---

Ömer Abusselam Tedmürî), Beyrut, 1999, s. 198; El-Aşkar, *El-Melhame el-Misriyye*, s. 40; Yiğit, *a.g.e.*, s. 195.

190 Subhi Lebib, "Eyyûbîler ve Memlûkler Devrinde Mısır'ın Ticaret Politikası", (Ter. Altan Çetin), *Nüsha*, yıl 2, sayı 4, 2002, s.154.

191 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 3, s. 107; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 268.

192 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 3, s. 119; Halil b. Şahin ez-Zâhirî, *Neyl el-Emel*, c. 1, s. 382.

193 Halil b. Şahin ez-Zâhirî, *Neyl el-Emel*, c. 1, s. 384.

silah ve eşya deposu) kurularak yeni bir donanma hazırlığına girişilmişse de Yelboğa ölünce bu hazırlıklar da akim kalacaktır. Bu faaliyetler esnasında Kıbrıslılar bu gemilere saldırıp bir kısmını yakacaklardır. Neticede gemilerden Sungur ve Karaca ismindeki iki taşıma (*hammale*) gemisi hariç hiçbir gemi denize indirilememiş ve kaynağın ifadesine göre bunlara çok para harcanmış ancak yararlanılamamıştı. Sağladıkları tek fayda daha sonra bu gemilerdeki demirlerden insanların başka işler için yararlanması olmuştur.[194]

El-Makrizî İskenderiye felaketi sonrasını kaydederken ilginç bir malumat verir. Buna göre Orhan Bey (İbn Osman Melik Rum) Memlûklere elçiler yollamış ve 200 tane *gurab* türü gemiyi Kıbrıs Seferi için sultana göndereceğini bildirmiştir. Bunun karşılığı kendisine teşekkür edilerek bu tavrı övülmüş ve kendisinden Mısır'da *şevâniler* yola çıkmadan hareket etmemesi istenmiştir.[195]

Kıbrıs Kralı Pierre İskenderiye'ye yaptığı saldırı ile yetinmeyerek Anadolu ve Mısır sahillerine karşı yürüttüğü düşmanca siyasetinin bir devamı olarak 1367'de Suriye sahillerinde Trablus-şam şehrine hücum etmiş ancak başarısız olmuştu. Haçlılar bu seferde *şinî*, *karkure*, *gurab*, *taride*, *şahtur* tipindeki 130 gemiyle saldırmışlardı. Kıbrıs hâkimi, Rodos hâkimi ve Hospitalier şövalyeleri bu sefere katılmışlardı, şehrin naibi ise o sırada şehirde değildi. Ancak Memlûklerin sıkı müdaafası sonucu başarısız olmuşlar, bin kişi kadar kayıp vererek çekilmişlerdi. Bu çatışmalarda Müslümanlar ise 40 şehit vermişlerdi.[196] Bunun yanında 1368'de

194 Salih b. Yahya, *Tarih Beyrut*, (Tah. Francis Hours-Kemal Süleyman Salibî), Beyrut, 1969, s. 30; Fuess, "Rotting Ships", s. 52; P. W. Edbury, *The Kingdom of Cyprus and The Crusaders*, (1191-1374), London, 1991, s. 166.

195 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 3, s. 121.

196 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 3, s. 149; *Tarih Melik Eşref Kayıtbay*, (Yazarı meçhul), (Tah. Ömer Abdusselam Tedmüri), Beyrut, 2003, s. 77; Kazım Yaşar Kopraman, *Makaleler*, (Haz. E.S. Yalçın-Altan Çetin), Anka-

tekrar İskenderiye'ye, 1401'de Trablus'a, 1403'te Trabluşam'a ardından Beyrut ve Sayda'ya saldırıları vaki olacaktı.[197] Ayas da bu cümleden saldırıya uğrayan bir mekân olacaktır ki bir süre buraya hâkim olan Kıbrıs Haçlıları kısa süre sonra buradan çıkarılmışlardı.[198]

1369'da Kral Pierre'in Philippe d'Ibelin, Gibeletli Henry ve Gaurelleli Jean adındaki şövalyeleri tarafından öldürülmesinden sonra Memlûkler ile Kıbrıs arasında bir barış imzalanmışsa da korsan saldırıları durmadan devam etmiştir. Bu yıllarda adada Venedik ve Ceneviz hâkimiyeti söz konusu olmuştu. 1374'ten itibaren ise Cenovalılar Venediklilere üstünlük sağlayıp doksan yıl adada hâkim olmuşlardı.[199]

1369'da Pierre'den sonra tahta geçen II. Pierre de Suriye sahillerine saldırmaktan geri durmamış, Sayda'ya başarısız bir saldırı gerçekleştirmişti. Bundan bir ay sonra ise 4 gemi ile 8 Zilhicce Cuma günü İskenderiye üzerine bir sefer düzenlediği haberi Kahire'ye ulaştı. Bunların şehre mancınıklarla saldırdıkları bildiriliyordu. Bunun karşılığı olarak 23 emir harekete geçti. Bunlardan üçü ümera ulûf'tan, 10 tanesi tablhane, 10 tanesi ise aşarat rütbesinde idi. Cumartesi günü gelen haberde ise Mağripliler ve Türkmenlerin bu gemilere hücum ettikleri, Haçlılardan yüz kadarını öldürdükleri ve bir gemiyi de ele geçirdikleri bildiriliyordu.[200] Bu arada 1370 senesinde Haçlıların İskenderiye'de aldıkları son esir grubunu da göndermelerinin ardından Kamame Kilisesi yeniden açılmış ve kaynağın tabiri ile barış tekamül süreci tamamlanmıştı.[201]

---

ra, 2005, 623.

197 Aşûr, *El-Eyyûbîyyûn ve el-Memlalîk*, s. 276.

198 Aktan, *Memluk-Haçlı*, s. 448.

199 Işın Demirkent, "Kıbrıs", *D.İ.A.*, c. 25., Ankara, 2002, s. 373.

200 El-Makrizî, *Es-Sulûk*, c. 3, s. 173, 175–176; Aktan, *Memluk-Haçlı*, s. 448.

201 Halil b. Şahin ez-Zâhirî, *Neyl el-Emel*, c.2, s. 25.

Kaynaklardan öğrendiğimiz 1380 senesinde, Kıbrıs hâkiminin yeniden Suriye sahillerine doğru bir saldırı düzenlediği haberi alınınca devlet bölge naiplerine derhâl tedbir alıp savunmaya hazırlanmaları emredilmişti. Neticede ise Kıbrıs canibinden gelen bu saldır neticesiz ve başarısız oldu.[202]

Kıbrıs'ın Fethi ve Adanın Memlûklere Bağlanması

Barsbay'ın devrinde yaşayan ve ona çok yakın bulunan el-Aynî, Kıbrıs'ın fethinin sebebi olarak Kıbrıslıların Bilâd er-Rûm'dan (Anadolu) Dimyat ve İskenderiye'ye gelen gemilerin yolunu kesmeleri, denizde eşkıyalık yapmaları ve Sultan Barsbay'a isyan etmelerini zikreder. Sultanın bu saldırılar karşısında büyük bir hazırlık yapıp büyük bir masrafa giriştiğini de kaydeder.[203] 1422 yılı kayıtları içerisinde Frankların (Haçlılar) Memlûk sahillerine (Mısır-Suriye) saldırdığına dair haberler bulunmaktaydı.[204] Ertesi yıl sultan Frank saldırıları karşısında Dimyat, Reşit ve İskenderiye'ye emirler ve askerler göndererek tedbir almaya başlamıştı.[205] 1423 yılında Sultan Barsbay (1422-1438) devrinde 1365 saldırısının travmatik izlerini taşıyan Memlûk Devleti'ni harekete geçirecek bir olay vuku buldu. Dimyat Limanı'nda bulunan Ahmed b. el-Hemîm adlı Müslüman tüccara ait büyük bir gemi Kıbrıs kralına bağlı korsanlar tarafından gasp edilerek Kıbrıs'a götürülmüş;[206] ancak sultan misilleme yaparak Suriye, Dimyat ve İskenderiye'deki Frank tacirlerinin mallarına el koymuş ve verilen zararın tazminine kadar tacirleri salıvermemişti.[207] Buna

202 Baybars el-Mansurî, *Zübdet el-Fikre*, s. 234.
203 El-Aynî, *'Ikd el-Cumân fî Tarih Ehl ez-Zaman*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, Veliyüddin Kitaplığı, No: 2396, s. 572.
204 Halil b. Şahin ez-Zâhirî, *Neyl el-Emel*, c. 4, s. 115.
205 Halil b. Şahin ez-Zâhirî, *Neyl el-Emel*, c. 4, s. 138.
206 Salih b. Yahya, *Tarih Beyrut*, s. 242.
207 Holt, *Haçlılar Çağı*, s. 186.

ilave olarak Kıbrıs Kralı Janus (1398-1432) Barsbay'ın Osmanlı Sultanı II. Murad'a gönderdiği hediyeleri taşıyan bir gemiyi ele geçirmesi, bardağı taşıran son damla olmuştu. Tüm bu sebepleri destekleyen bir bilgi de İbn Hacer tarafından verilmektedir. Buradaki bilgiye göre 1424 Rebiü'l-Evvelinde eş-Şeyh Muhammed b. Kudeydâr ellerindeki esirleri bırakması ve bunun karşılığında Kamame Kilisesi'ni ziyaretine yardım edeceği sözüyle oğlunu Kıbrıs kralına yollamıştı. Ancak şeyhin oğlu tutuklanmış ve Şeyh Muhammed'in buna çok canı sıkılmıştı.[208] Yine 1424 yılında emirlerden bir kısmı Frankların (Haçlılar) sahillere saldıracağı haberinin alınması üzerine bu bölgelere gitmişlerdi. Aynı yıl içinde Franklardan bir grubun Sur sahillerine saldırısı vaki olmuştu. Yine bu yıl Cebele ile Trablus arasında Müslümanlar ile Haçlılar arasında çatışmalar yaşanmıştı.[209] Haçlı Seferleri boyunca süren gerilim ve yaşanan gelişmler bağlamında bahsettiğimiz girişilen sulh teşebbüslerinden bir sonuç alınamayınca sultan 1424–1425 ve 1426 yıllarında peş peşe düzenlediği üç seferle adayı ele geçirmiştir.

1424 yılındaki ilk sefer küçük çapta olup beş gemiden oluşan bir deniz gücüyle keşif yapmak ve denizlerde haramilik yapan korsanların Kıbrıs ile irtibatını anlamak amacıyla yapılmıştır. Bu sefer için 70 memlûkun görevlendirildiği bilinmektedir. Bu memlûkler Yeşbek el-Cerûn ve İyas et-Tavil komutasında bu sefere çıkmışlardı. Bu birliklere beş gemi ile diğer kuvvetler de katılmıştı. Bunlar Kahire'den Ramazan ayının 9'unda ayrılmışlardı. Buradan Beyrut'a ve oradan Trablus'a gelmişler, burada birkaç gün kaldıktan sonra Kıbrıs'a doğru yola çıkmışlardı. Ardından Limasol'a ulaşılmış, bura ve çevresi yağmalanmış, mobilyalar,

208 Halil b. Şahin ez-Zâhirî, *Neyl el-Emel*, c. 4, s. 169; İbn Hacer Askalanî, *İnbâ el-Gumr bi-Ebnâ el-'Omr fi et-Tarih*, (Tah. Muhammed Abdulmuid Han), c.8, Beyrut, 1986, s. 64.

209 Halil b. Şahin ez-Zâhirî, *Neyl el-Emel*, c. 4, s. 171-172.

pamuk ve elbiselerden oluşan pek çok ganimet elde edilmiş, 12-13 kadar esir elde edilmiş, rastlanılan Kıbrıs Haçlı gemileri yakılmıştı. Neticede bu seferden kazasız belasız dönülmüş, ganimetler sultanın huzuruna getirilmiş ve o bunları adet olduğu üzere dağıtmıştı.[210] Bu seferden hemen sonra 1424 senesi içinde Haçlıların Akdeniz'de Suriye sahillerine çok yakın bulunan ve Memlûklerin Haçlılardan aldığı son yer olan Arvad Adası üzerinden Lazkiyye'de bulunan gemilere saldırdıkları, gemi yapımı malzemesi taşıyan gemileri ele geçirdikleri ve bu malzemeleri ele geçirip gemileri yatkıları da kaynaklarda kaydedilmiştir.[211] Görüleceği üzere deniz üzerindeki çatışma çok yönlü olarak devam etmiştir.

Bu seferin ardından hemen ikinci seferin hazırlıklarına başladığı sırada dört Kıbrıs gemisi Mısır'a gemi küreği getirmekte olan bir Memlûk gemisine saldırarak Lazkiye yakınlarında yaktılar. Bu ilk seferden sonra Kıbrıs Haçlıları iki *gurab* ve *salura* tipi gemiyle Nehru'l-Kelb denilen Cuniye ile Beyrut arasındaki nehir çıkışına saldırdılar ancak bir sonuç alamadılar. Akabinde Kıbrıs kralı, Memlûk gemilerinin çıkmasını önlemek için dokuz *gurab*lık bir deniz gücünü Dimyat'a yollamışsa da burada da başarılı olamadı. Kıbrıs kralı aynı sırada Avrupa ve Katalan krallarından bu seferler için yardım istemişti. İskenderiye üzerine bir sefer için karakir tipi gemilerden de hazırlandığı kaynaklarda kaydedilmekteydi.[212]

1425 Haziran'ındaki ikinci seferde Mısır üzerinden Suriye yoluyla Magosa'ya ilerlendi. Sultan Barsbay bu ikinci gazvede en önde gelen komutanları görevlendirmişti. Bu seferin komutanı Hacib el-Hüccab ed-Diyar el-Misriyye (Baş) Emir Çeribaş (Serbaş) Kaşuk'tur. Onunla birlikte Emir Yeşbek Şâd eş-Şarabhâne,

210 El-Aynî, *Ikdu'l-Cumân* (Yazması), s. 573.
211 Halil b. Şahin ez-Zâhirî, *Neyl el-Emel*, c. 4, s. 175.
212 *Tarih Kayıtbay*, s. 133-135.

Emir Murad Hoca eş-Şabanî, Emir Tablhane Kansuh, ayrıca iki tane daha tablhane emriri, *hassekiyyeden* 400 kişi, *işrinat*, *aşarattan* Emir Şeyh Res en-Nevbe, Emir Akboğa el-Ensârî, Emir Gümüşboğa el-Ahmedî, battal emirlerden de şahıslar, müsâkaflar (okçular), neffatin (yağcılar), zerrakin (mızrakçılar), 1000 asker, sultaniyyeden 600 asker ve gönüllülerden oluşan pek çok kişi bu sefere katılmıştı. Mukaddemlerin emrinde toplam 10 bin kişi olduğunu el-Aynî kaydeder. Bu seferde Halil b. Şahin'in kayıtlarına göre 5 *karakir*, 19 *gurab*, 6 adet hayvan yemi taşıyan *hammâlât*, 13 *haytî* türünde; Salih b. Yahya'ya göre ise altı *hammâlât*, 10 *gurab* (büyük ve küçüğünden), 6 *karakir*, 2 *mahrut*, 12 *kayık*, 6 küçük *bunûk*'tan oluşan 40 parçalık bir donanma ile yola çıkılmıştır.[213] Memlûk donanması sahil boyunca ilerlerken bir kısım asker de karadan sefer düzenlemiştir.

Kahire'den Bulak'tan peyder pey çıkan kuvvetlerin son grubu 27 Recep günü buradan ayrılmış; 20 Şaban Cumartesi günü ise birliklerin son grubu Dimyat'tan hareket edip Beyrut'a Şaban'ın 23'ünde, salı günü varmıştır. Beyrut'tan cumartesi günü, Ramazan'ın 5'inde yola çıkıp cumartesi gecesi Trablus'a vardılar. Burada birkaç gün kalarak donanımlarını yenilediler. Bu esnada Trablus Emiri Hüsrev bunlara çok büyük hizmette bulunmuş ve 14 Ramazan Pazartesi günü buradan hareket edip 18 Ramazan Cuma günü Kıbrıs'ın Kurbas Limanı'na vardılar. İlerleyerek 19 Ramazan Cumartesi günü Magosa'ya varmışlardır. 20 Ramazan Pazar günü askerler atlarının üzerinde karaya çıkmışlardır. Müslümanlardan yedi süvari ve sultanın memlûklerinden bir miktar yaya asker keşfe çıktılar ve bir grup Kıbrıslı Haçlı ile karşılaştılar. Bunlar 300 süvari idiler. Bunların arasında Kıbrıs hâkiminin kardeşi de bulunmaktaydı. Bu 300 süvari Müslümanları sayıca

213 Halil b. Şahin ez-Zâhirî, *Zübdet Keşf el-Memalik ve Beyân et-Turûk ve el-Mesalik*, (P. Ravaisse), Paris, 1892, s. 140; Salih b. Yahya, *Tarih Beyrut*, s. 245; Halil b. Şahin ez-Zâhirî, *Neyl el-Emel*, c. 4, s. 174.

az görüp onlara saldırdılar. Ancak Müslümanlar tekbir, tehlil ve salâvat getirerek hücum edip Haçlılardan on beş kişiyi öldürüp elliden fazla süvariyi de yaraladılar. Bu çatışmada Müslümanlardan iki memlûk şehit olmuştur. Bu esnada pek çok ganimet de elde edilmiştir. Onların erkek, kadın ve çocuklarından esirler almışlardı. Bu çatışmalarda pek çok yer ve kilise tahrip edilmiş ve yakılmıştır. Akabinde 25 Ramazan Çarşamba gecesinde Magosa'dan çıktılar. Bu gece Sultanın memlûklerinden bir grup yaya olarak düşmanları bulmak üzere araştırma yaptılar. Bunlar gecenin sabahında Re's el-Acuz denen yerde el-Merâkib el-Mansûra'yı (Memlûk Donanması) buldular. Memlûk kuvvetleri bu seferde kara ve denizde Haçlılara karşı büyük bir başarı kazandılar.

Bunun ardından Memlûk kuvvetleri Mellaha adlı yeri geçip 300 Kıbrıslı süvari ile karşılaştılar. Sultanın memlûklerinden 30 tanesi bunlarla savaşmışlardı. Kıbrıslılar Memlûklerin sayısını az görüp onlara saldırdılar. Ancak Memlûk askerleri tekbirler getirerek Kıbrıslılardan 60'ını yaralamışlar ve 15'ini öldürmüşlerdi. Denizde bulunan Kıbrıslılara ait *şevaniler* de denizden kaçmışlardır. Bu çatışmanın ardından Memlûkler Mellaha'nın köylerini ve kilislerini yakmışlardı. Tüm çatışmalar sonucundan 492 esir ele geçirilmişti. 28 Ramazan Pazartesi gecesi Mellaha'dan yola çıkan Memlûkler Limasol'a Çarşamba günü varmışlardı.[214] Bu başarıyı gören komutan Çeribaş 150 kadar askerini karaya indirmişti. Bunlarla birlikte sultanın bazı memlûkleri de karaya çıktı. Burada bir kuleye girdiler. Kulede bulunan Hristiyanlar Müslümanlarla çatışarak silahsız Müslümanlardan birkaçını yaraladılar. Bayram gecesini burada geçiren Memlûk kuvvetleri bayram namazından sonra zırhlarını giyinip tekbirler getirerek kuleyi kuşatıp buradakilerle çatıştılar. Öğleden önce kule Müslümanların eline geçti. Memlûkler sultanın sancağını kuleye diktiler. Bu esnada 60 Kıbrıs askeri de öldürülmüştü, hayatta

214 El-Aynî, *Ikdu'l-Cumân* (Yazması), s. 573, 574, 575.

kalanlardan yaklaşık 200'ü esir alınmıştır. Kule daha sonra yakılıp yıkıldı. Burası Kırbıs'ın hem askeri bakımdan hem de mimari açıdan en önemli kulesiydi.[215] Bu sefer esnasında Kıbrıslıların elinden kurtulan Müslümanların verdiği bilgiye göre Venedikliler Kıbrıs'a yardım gemisi göndermişlerdi. Bu gemi ile üç sandık kılıç, 700 ok, 4 siyah at, 6 eyer, 150 halat, 4 yelken, 12 adet seriyekat kinnab Kıbrıs gemileri için gönderilmişti.[216] Buradan Mısır'a dönen kuvvetleri sultan, heccan ve uşakiyyelerden oluşan maiyetiyle karşılatmıştı. Komutan Çeribaş, sultana yolladığı bir mektupla Kıbrıs Seferi'nde olup bitenleri anlatmıştı. Bu mektubu Kadı Nasıruddin el-Fâkusî okumuştu. Bu mektup minberden okunduğunda bunu çok sayıda duyan halk tekbirler getirerek bu durumu kutlamıştı. Çarşılar süslenmişti.[217] 20 Şevval Pazar günü emirler ve askerler Dimyat'tan yanlarında kadın, erkek ve çocuklardan oluşan 1000 (Neyl el-Emel'de 1060 esir) kadar esirle birlikte Kahire'ye ulaşmıştı. Kale'ye götürülen ganimetleri 170 hamal taşımaktaydı. Sultan, İnal isimli aşarat emirlerinden birine bu esirleri satma görevini verdi. Bu esirler Bab el-Silsile'de birkaç gün içinde satılmışlardı. El-Aynî Emir İnal'dan duyduğu bir bilgi olarak bu esirlerin 18.800 dinara satıldıklarını bildirmiştir. Ganimetler içinde ise 1000 dirhem değerinde gümüş 1000 dinara ve demirler ise 500 dinara satılmıştı. Kumaş ve yün cinsi dokumalardan oluşan diğer ganimetler ise 2000 dinara satılmıştı. Bu seferden dönen her askere ayrıca 7 dinar ve bazılarına ise bunun yarısı kadar para dağıtılmıştı.[218] Bu arada 1425 senesinde Bizans imparatorundan bir elçi geldiği, Kıbrıs

215 El-Aynî, *Ikdu'l-Cumân* (Yazması), s. 575.
216 El-Aynî, *Ikdu'l-Cumân* (Yazması), s. 575.
217 El-Aynî, *Ikdu'l-Cumân* (Yazması), s. 576.
218 El-Aynî, *Ikdu'l-Cumân* (Yazması), s. 577: Halil b. Şahin ez-Zâhirî, *Neyl el-Emel*, c. 4, s. 182.

kralı için şefaat istediği ve sultandan adaya saldırmamasını rica ettiği görülmektedir.[219]

İkinci Kıbrıs Seferi de -bahsedildiği üzere- başarıyla sonuçlanmıştır. Ancak amacı köle ve ganimet olmayan Barsbay, adayı fetih için nihai olarak 1426'da üçüncü bir sefer düzenlemişti. Bu arada Kıbrıs Kralı Janus'un düşmanı olan Cenevizliler, Memlûk sultanını teşvik etmişler ve Anadolu sahillerindeki bazı Türk beylikleri de Kıbrıs'a karşı Memlûklerden yardım istemişlerdi. Sultan Barsbay bu seferden önce Kıbrıs kralının Avrupalı krallardan İskenderiye, Dimyat, Beyrut, Trablus ve diğer bazı yerlere saldırı için yardım istediğini de öğrenmişti. Bu sefer için *karakir*, *hammâlat* (yük taşıma gemileri), *gurab*, *bursaniyyât*, *hiyatî*, *kavarib* tipinde gemilerden oluşan 180 parçalık (el-Aynî'ye göre 100'den fazla gemi) bir donanma yaptırmıştır.[220] Bütün bu gelişmeler ışığında Barsbay Emir Tagriberdî el-Mahmudî'yi kara kuvvetlerinin komutanı, Emir İnal el-Cekemî'yi ise deniz kumandanlığı ile tavzif ederek son seferi düzenlemişti. Mukaddemlerden Kara Murad Hoca eş-Şabanî, Emir Tagribermiş, tablhanelerden Yeşbek eş-Şâd, İnal el-'Alâî el-Ecrud, Aşarat emirlerinden Canıbek es-Seyfî, Yelboğa en-Nâsırî, Emir Tagriberdî el-Beklemişî, Aytmış es-Sudunî, Emir Akberdi el-Kacmasi, Emir Culbak el-Ömerî, Emir Kazbay, Buygut el-Cekemî, Emir Tuh, Kutlu Hoca el-İbrahimî, Altınboğa, Yunus en-Nevruzî, Toğan, Sudun el-Lekkâş, Canım el-Muhammedî ve diğer emirler de bu sefere katılmışlardı.[221]

Görevlendirilen emirler 1426 yılının 13 Cumade'l-Ahire Pazartesi günü Dımaşk, Safed, Gazze, Trablus şehirlerinden Mısırlı gazilerle Kıbrıs Seferi'ne katılmak üzere gruplar gelmişti. Bunlar cuma günü çok tantanalı bir şekilde Kahire'ye girmiş-

219 Halil b. Şahin ez-Zâhirî, *Neyl el-Emel*, c. 4, s. 194.
220 Halil b. Şahin, *Zübdet*, s. 142; El-Aynî, *Ikdu'l-Cumân* (Yazması), s. 578.
221 El-Aynî, *Ikdu'l-Cumân* (Yazması), s. 577; *Tarih Kayıtbay*, s. 135.

lerdir. Daha sonra Kahire'de bulunan adı geçen emirler 2 Recep Cuma günü yola çıktılar. Diğer şehirlerden gelen gruplar ise ertesi günü 3 Recep'te yola çıkmışlardı. 23 Recep Cuma günü bütün ordu bir araya gelerek gemilerini iyice tahkim ettikten sonra -su, alet-edevat, donanım ve asker açılarından- yolculuk için son hazırlıkları tamamlamış oldular. Bu ordu 5000 askerden oluşuyordu. Bu askerlerden 2000'i Türk ve 1000'i sultanın memlûklerinden idi. Mısırlı emirlerin askerleri 1000 kişiydi. Şam'dan gelenler de yaklaşık 1000 kişiydi. Bunlardan 600'ü Arap aşiretlerinden ve gönüllülerden oluşuyordu. 24 Recep Cumartesi günü gemilere binerek denize açıldılar. Onlardan sadece Emir İnal el-Cekemî sefere çıkmada geç kalmıştı. Gemi kaptanları "Bugün rüzgâr ters esiyor, yola çıkılmamalı." demişlerdi. Komutanlar ise onların bu uyarısına kulak asmadılar. Daha sonra şiddetli bir fırtına çıkıp gökyüzü kararmış ve gemiler bu fırtınada birbiriyle çarpışmıştı. Kumaş, malzemeler, at gibi yükleri olan bu gemilerden 4'ü bu fırtınada batmıştır; ancak gemideki personel sağ olarak kurtulmuştur. Bu gemilerden biri de Komutan Tagriberdî'nin gemisi idi. Diğerleri Kara Murad Hoca'nın ve Emir Yeşbek eş-Şad'ın, diğer gemi de Trablus askerlerinin gemisi idi. O gün görülmemiş üzücü olaylar yaşanmıştı.[222] Tüm bu yaşanan olaylar Emir Hutut el-Beklemişi vasıtasıyla hecin devesi ile hızla sultana bildirilmişti. Şaban'ın ilk günlerinde cuma günü Sultan Barsbay Sermaş (Çeribaş) Kaşuk'u onların yanına gönderip gemi komutanlarına sefere devam ya da Kahire'ye geri dönmeleri hususunda ruhsat ve tercih hakkı vermişti. Diğer askerlerin ise sefere devamını emretmiştir. Ayrıca batan gemilerin ücretinin ödenmesini de emretmişti. Sultan 500 kıntar peksimet, 30.000 ok, 30 karkal ve yol ihtiyacı olan şeylerden göndermiştir. 13 Şaban günü Emir Sermaş, sultanın yanına dönmüş ve sultanın emrettiği gibi ordunun durumunu düzelttiğini bildirmiştir. Ordunun tamamının hareket için İskenderiye'de bu-

222 El-Aynî, *Ikdu'l-Cumân* (Yazması), s. 578.

lunduğunu bildirmiştir. 18 Şaban'da gemiler hareket etmişlerdir. 27 Şaban Çarşamba günü Kıbrıs'a varmışlardır. Ordunun bir kısmı adaya çıkarak çadırlar kurmuş, diğer bir kısmı ise denizde gemilerde beklemişlerdir. Memlûk kuvvetleri adada karaya çıkınca krala kan dökülmeden teslim olması için berid yollamışlarsa da olumlu cevap alamamışlardır. 23 bin askeri olan ve 7 *gurab* türü ve *karakir* tipinde gemiler hazırlatmış olan kral barışa yanaşmaz.[223] Memlûk kuvvetleri önce Yeşbek Karakuş komutasında Limasol (Limson/Nimson) kıyılarına varan Memlûk güçleri hemen adaya çıkarak buradaki kaleyi almışlar ve burayı tahrip etmişlerdir. 7 Ramazan Cumartesi günü Canıbek en-Nevruzî ile sultana Müslümanlar denizde sağ salim ilerleyerek Kıbrıs Adası'na ulaştılar ve Limasol Kalesi'ni aldıkları ve Kıbrıs hâkiminin şehrini (Lefkoşa) Memlûklere karşı tahkim ettiğini ve ordusunun 2 bin şövalye ve 8 bin yayadan oluştuğunu, halkın Müslümanlardan kaçarak dağlara sığındığını bildirmiştir. Canıbek beraberinde getirdiği 5 esiri sultana sunmuştur. Bu esirlerden 4'ü Müslüman olmuştur. İslam'ı kabul etmeyen şahsın Rumeyle'de boynu vurulmuştur. Bu arada Limasol'a yardıma gelen bir Haçlı gemisi denizde bulunan Memlûk gemileri tarafından engellenmiştir. Memlûk gemileri kaçan gemiyi takip etmişler ve buradaki askerler karaya çıkınca onları takip eden Erkmes el-Alâî ve İyas et-Tavil komutasındaki Memlûk kuvvetleri bu askerlerle çarpışarak onlardan 5 kişiyi öldürmüştür. Daha sonra askerler gemilerle Mellaha Limanı'na yönelmek istemişlerse de Tagriberdî bu isteği reddetmiştir. Askerler buradan Eklisiyye adlı Venediklilerin elindeki bir kasabayı ele geçirmişler, bu arada adaya çıkan kuvvetler İnal ve Tagriberdî komutasında ikiye bölünmüşler ve Mellaha Limanı'nda ramazanın başında buluşmak üzere sözleşmişlerdi. Emir Tagriberdî yolda ilerlerken 800 şövalyelik Haçlı kuvvetleri karşısına çıkmıştır. Bunların karşısında 30 süvariden ve bir miktar yayadan oluşan bir Mem-

223 Halil b. Şahin, *Zübdet*, s. 142.

lûk kuvveti bulunmaktaydı. Vuku bulan çatışmada Haçlılar yenilmiş ve kaçmışlardır. Bundan bir saat sonra Kıbrıs hâkimi kendi askerleri yanında Katalan, Rodos askeri, parayla istihdam edilen Terakiminden (Türkmenlerden) oluşan 10 binden fazla asker eşliğinde Emir Tagriberdî ile yeniden karşılaşmıştır. Savaş gündüz saat 4'te başlamış ve Memlûklerin galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Kıbrıs'ta bulunan ve tüm Hristiyan dünyasından ziyaretçileri olan Büyük Haç yıkılmıştır ve bulunduğu yer yakılmıştır. Ordu 4 Ramazan Çarşamba günü Mellaha Limanı'nda toplanmıştır. Bu arada Kıbrıs kralının kardeşinin Lefkoşa'da bir ordu toplayıp saldırıya geçeceği haberleri gelmişti. Emir Tagriberdî bunu duyunca ordusu ile hemen Lefkoşa'yı almak için yola çıkmıştır. Peşinden Tagribermiş ve askerleriyle onu takip etmiştir. İnal el-Cekemî ise deniz tarafını korumak için gemilerde kalmıştı. Bu sırada 8 agribe ve 7 karakirden oluşan yeni bir Haçlı deniz gücü İnal'ın bulunduğu yere saldırmıştır. İnan bunlarla savaşmış ve hemen Tagriberdî'ye yeni gelen saldırı gücü ile alakalı haberci yollamıştır. Bunun üzerinde yolda haberciye rastlayan Tagribermiş, Yeşbek eş-Şad ve İnal el-Ecrud geriye dönmüştür. Emir Tagriberdî ise 60 süvari ile yoluna devam etmiştir. Büyük savaş denizde yaşanmıştır. Savaş 5 Ramazan Perşembe sabahına kadar devam etmiştir. Memlûk askerleri Haçlı gemilerine saldırarak bu savaşı kazanmışlardır. Haçlılardan bazı gemileri ele geçirmişler ve 171 Kıbrıs askerini öldürmüşlerdir.[224] Bundan sonra Tagriberdî komutasındaki ordu Lefkoşa'ya (Nikosa) kadar yürümüş, 5 Ramazan günü şehri fethetmiş ve sancaklarını burada dalgalandırmışlardır. Bundan sonra halka eman verilerek can ve mal güvenliği ilan edilmiştir. Bu ilanı duymayan bazı askerler şehirde yağma yapmışlardır. Olayların yaşandığı zaman hayatta olan tarihçi el-Aynî bu davranışların Memlûk ordusuna yakışmadığını ve bunun dinen de geçerli bir davranış olmadığını kayıtları arasında bir yorum olarak zikretmiştir. Bu

224 El-Aynî, *Ikdu'l-Cumân* (Yazması), s. 581-582.

sırada Kıbrıs kralının sarayı da yıkılmıştır. Emir Tagriberdî denize yönelerek bütün ordu ile buluşmuştur. Böyle büyük bir fetih Eyyûbîler ve Türk sultanları döneminde gerçekleşmediğini bunun daha önce Muaviye zamanında gerçekleştiğini de el-Aynî bu fethin önemini belirtmek için ifade etmiştir. Emir Canıbek Sultan Barsbay'a bu fethi ve olayları bildirmek üzere gönderilmiştir. 22 Ramazan Pazar günü Tıne'ye bir haber ulaşmıştır. Burada Canıbek adadan döndüğünü, yanında emirlerin Kıbrıs fethine dair olayları içeren raporlarının bulunduğunu, Kıbrıs kralının esir edildiğini ve onu kendileriyle birlikte Kahire'ye getireceklerini bildirmiştir. Sultan 400 memlûk ve tablhane emirlerden dört kişiyi gelenleri karşılamak ve Dimyat ve İskenderiye'ye ulaştırmak, onlara deve, at ve kalacak yerler sağlamak için göndermiştir. Eşrefiyye ve Müeyyediyye'den gelen mektubu ilk olarak okumak üzere Katib es-Sır olan Bedreddin b. Muzhir görevlendirilmiştir. Daha sonra Katib es-Sır ile dört mezhep kadıları gelmiştir. Bunlardan Kadı Şerefeddin el-Halebî Eşrefiyye ve Müeyyidiye camilerinin minberinde bu mektubu okumuştur. 3 Şevval Çarşamba günü ordu Tıne'den Dimyat'a gelmiştir. 8 Şevval Pazartesi günü Memlûk ordusu Kahire'ye varmıştır. Yanlarında esir Kıbrıs Kralı Janus ve Katalan reislerinden oluşan 3.600 kişilik bir esir grubu da bulunmaktaydı. Bu savaşla ilgili ilginç bir bilgi ise Kıbrıslıların yanlarında savaşan pek çok Karamanlı askeri burada öldürülmüş, bunlar arasında Karamanlı Ali Bey'in kardeşinin de bulunduğu ve halka teşhir edilerek sokaklarda dolaştırıldığıdır.[225] Kahire mütevellisi Emir Tac kralı şehirde dolaştırmış ve ağırlamıştır. Katıra binmiş hâlde kaleye getirilen esir Kıbrıs kralı; Venedik konsolosunun araya girmesi sonucu yarısı peşin ödenen 200 bin dinar ve buna ek olarak Barsbay'ın naibi olmak, onu metbuu tanımak, yıllık

225 "İbrahim Bey'in Karamanlı tahtını ele geçirmesiyle Niğde'ye çekilmek zorunda kalan Ali Bey 1426'da kendi Türkmenlerini Kıbrıs'a göndererek adaya karşı taarruza geçen Memlûklere cephe almaktan çekinmemiştir.", M. C. Şihâbeddin Tekindağ, "Karamanlılar", *M.İ.A.*, c. 6,

vergi olarak 20 bin dinar karşılığı olan renkli softan elbise vermek şartıyla serbest bırakılmıştır. Kral bunun akabinde 1427 Mart'ında İskenderiye üzerinden adaya dönmüştür. Memlûk tarihçilerinin kaydetmeyi sevdikleri denk gelişleri ve benzeyişleri yazma üslubunun bir devamı olarak tarihçi Eşref Şaban zamanında dedesinin yağmaladığı İskenderiye'ye Eşref Barsbay devrinde evladından birinin esir olarak girmesinden dem vurarak bu konuda Allah'ın yardımından söz eder.[226] Sultan Barsbay'ın bu başarısız Memlûkleri yeniden dünyanın saygın ve ciddi askeri güçlerinden biri hâline getirmiştir.[227]

Sonraki Gelişmeler ve Memlûk Metbuiyetinde Venedik Hâkimiyeti

Kıbrıs'ın fethinden sonra Memlûkler döneminde, Mısır ile Anadolu arasında ilginç bir alışverişe de rastlanmaktadır. Alâiye'deki üç kale, 1427'de Karamanoğulları tarafından 5 bin altın karşılığında Memlûklere satılmış ve şehir böylece Memlûklere geçmiş, Ayas isimli bir memlûk buraya Naibu's-Saltana ola-

---

İstanbul, 1993, s. 325.

226 El-Aynî, *Ikdu'l-Cumân* (Yazması), s. 584-585; Salih b. Yahya, *Tarih Beyrut*, s. 242-251 (Barsbay devrinde Kıbrıs'a yapılan seferlerin geniş bir bilgisi burada bulunmaktadır.); Makhairas, *Recital Concerning*, I, s. 652, 672, 696, 701; *Tarih Kayıtbay*, s. 141; İbn Tagriberdî, *En-Nücûm ez-Zâhire fi Müluk Misr ve el-Kahire*, (Tah. F.M. Şeltut-C.M. Muharriz), c. 14, s. 292-304; *Tarih Kayıtbay*, s. 131–132, 135, 136–137, 138–139, 140; Halil b. Şahin, *Zübdet*, s. 135–142; Halil b. Şahin ez-Zâhirî, *Neyl el-Emel*, c.4, s. 196-197, 199, 200, 201-202; M. Mustafa Ziyade, "The Mamluk Conquest of Cyprus in the Fifteenth Century, *Bulletin of the Faculty of Arts*", *Universty of Egypt* Vol. I, Part I, s. 90-113; Kazım Yaşar Kopraman, *Makaleler*, (Haz. E.S. Yalçın-Altan Çetin), Ankara, 2005, s. 136–137, 649–651; Aşûr, *El-Eyyûbîyyûn ve el-Memlalîk*, s. 277-279; Yiğit, *a.g.e*, s. 112; Turan, a.g.m., s. 144.

227 R. Stephen Humphreys, "Egypt in the World system of Later Middle Ages", *The Cambridge History of Egypt*, (Ed. Carl F. Petry), U.K., 2008, s. 458.

rak tayin edilmiştir.[228] El-Aynî bunu şöyle kaydeder: "28 safer ayının sonuncu günü olan cuma gününde (19 Aralık 1427) Onlar Emiri olan Emir Akdoğan el-Nâsırî el-Türkmanî yanında yine Onlar Emirlerinden Kuzbay ve Sultan'ın kölelerinden bir cemaat olduğu hâlde Akdeniz üzerinden Alanya kalesinde bulunanlara imdat için gittiler. Bunun sebebi ise şu idi; Sultan Alanya Kalesi'ni (3 adet kale), sahibi Emir Karaman'dan beş bin dinara satın almıştı. Emir Karaman da parayı almış fakat bu parayı adı geçen şahıslarla gidip kaleyi alarak Sultan'ın bu maksat için kendisi ile beraber gönderdiği şahıslara teslim etmesine kadar güvenilir bir şahsa emanet etmişti."[229] Bu hadiseyi devrin gelişmeleri bağlamında ele alırsak anlamlı bir yere oturduğu görülecektir. Sultan Barsbay devrinde (1422–38) vuku bulan bu alışverişin, sultanın Kıbrıs'a 1424, 1425 ve 1427 yıllarında düzenlediği üç seferle yakından ilgisi olmalıdır. Sultan Barsbay 1426'da Cenovalıların da teşvikiyle son Kıbrıs Seferi'ne ordu göndermiş ve nihayet Kıbrıs Kralı Lusignanlı II. Jean yenilerek sultanın hâkimiyetini kabul etmek durumunda kalmıştır.[230] Sultanın bu kaleyi alması devletin Akdeniz üzerindeki yüksek siyasetinin bir parçası olarak görünmektedir. Zira adaya karşı Akdeniz'in öte ucunda bir üs elde edilmesi son derece önemli görülmüş olmalıdır. Ayrıca Karamanlıların Kıbrıs Haçlıları ile devamlı dostluk ve ittifak hâlinde oldukları da düşünüldüğünde bu durum daha manidar olmaktadır ancak bu ilişkilerin de çok sabit olmadığı 1448'de Karaman Beyliği Korykos'u (Gorigos)

228 El-Makrizî, *Sulûk*, c. 4, s. 752; Es-Sayrafî, Hatib el-Cevherî Ali b. Davud, *Nuzhet en-Nufûs vel el-Ebdân fi Tevârih ez-Zeman*, (Tah. Hasan Habeşi), c. 3, Kahire, 1974, 129; A. Sevim-Y. Yücel, *Türk Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara, (1989), 420.

229 K. Y. Kopraman, *El-Aynî'nin Ikdu'l-Cuman'ında 15. Yüzyıla Ait Anadolu Tarihi İle İlgili Kayıtlar*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1971, 33.

230 K. Y. Kopraman, *Makaleler*, (Haz. E.S. Yalçın-Altan Çetin), Ankara, (2005), 650.

ele geçirince Kıbrıs Krallığı Anadolu'daki son topraklarını da kaybetmişlerdir.[231] Bunun üzerine Kıbrıs Kralı II. Jean'ın Alaiye Emiri Lütfi Bey ile bir dostluk ve ticaret antlaşması imzaladığı görülecektir. Alaiye bu sayede Mısır, Kıbrıs ve Avrupa ticareti ile zengin bir şehir olmuştur.[232]

Memlûklerin Kıbrıs'ı fetihlerinden sonra Mısır sahillerine yönelik korsan hücumlar kesilmemiştir. Antakya (1268), Trablus (1289), Akka (1291), Küçük Ermenistan (1375) ve Kıbrıs'ın (1426) düşmesinden sonra Haçlılar ve korsanlar Rodos Adası'nı kendilerine merkez edinmişlerdir. Ayrıca Memlûkler ilk zamanlar ihtiyaçları olan keresteyi Cenovalı tüccarlar vasıtasıyla temin etmişlerdir. 14. yüzyılın ortası ve ikinci yarısında Küçük Ermenistan Krallığı'nın yıkılması üzerine bu ticaret Müslüman tacirler vasıtasıyla yapılmaya başlanmıştır.[233] Meşhur seyyah İbn Battuta da Lazkiye'den (Suriye) Alâiye'ye Cenovalı denizciler vasıtasıyla gelmiştir.[234] Haçlı Seferleri esnasında Kıbrıslılar Anadolu sahillerine kadar akınlar yapıyor; Haçlıların bir üssü olarak Suriye'deki Frenkleri besliyor; takviye ediyor; Antalya-İskenderiye arası mübadeleyi ve bilhassa Mısır'a yapılan kereste nakliyatını tehdit ediyorlardı.[235] Siyasi ve iktisadi nedenlerin birleşmesi ile yukarıda bahsedilen Kıbrıs'ın fethi sonrası benzer tehdit algıları ile ez-Zâhir Çakmak devrinde 1440, 1443 ve 1444 yıllarında Rodos'a karşı üç sefer sevk etti.[236] Hospitalierlerin sıkı direnişi,

231 Işın Demirkent, "Kıbrıs", *D.İ.A.*, c. 25, Ankara, 2002, s. 373.

232 Turan, a.g.m., s. 144.

233 E. Asthor, *Levant Trade in the Later Middle Ages*, U.S.A., 1983, s. 28; Edbury, *The Kingdom of Cyprus* s. 134.

234 W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi* (Ter. Enver Ziya Karal), Ankara, 1977, s. 610.

235 O. Turan, "Orta Çağlarda Türkiye-Kıbrıs Münasebetleri", *Belleten*, c. 26, 1964, s. 220.

236 Bu konuda bkz. Cüneyt Kanat, "Memlûk Sultanı Melîk ez-Zâhir Seyfeddîn Çakmak'ın Rodos Seferleri (1440–1443–1444)", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir, 1999, 393-406.

Avrupa'dan gelen yardımlar ve nihayetinde Müslüman tüccar ve gemilerine saldırmama taahhütleri sebebiyle barış imzalanmıştır.[237]

II. John'un ölümünden sonra kızı Charlotte tahta geçmişse de bunu kabul etmeyen üvey kardeşi James, Memlûklerin de yardımıyla 1460'ta -Memlûk kaynağında bu tarih 866 hicri/1461 miladi olarak verilir- kraliçeyi bertaraf etmiş olduğu, bu konuda 1461'de Hoşkadem devrinde Kıbrıs kralının oğlunun kız kardeşiyle olan anlaşmazlığına müdahele için Emir Canıbek el-Muhammedî el-Ablak'ın *el-Memalîk es-Sultaniyye*'den 300 kişi ile aday gönderildiği kaynaklara aksetmiştir.[238] Bu gelişmelere biraz daha daha ayrıntılı bakarsak Memlûklerin Kıbrıs, Doğu Akdeniz ve Haçlılar üzerindeki etkisini anlamamız mümkün olacaktır.

Sultan İnal ve Hoşkadem Devrinde Kıbrıs'a Müdahale

Kıbrıs'taki Türk varlığı ve hâkimiyetinin tarihi, güncel tartışmalarla gölgelenmek istense de, bu tarihin derinliği ve bugün gölgelemek isteyen kesimlerin tarihiyle her daim çatıştığı gerçeği gözden uzak tutulmamalıdır. Zira ilme ve fikre dayanan bilinç, zamanın aldatıcı değişmeleri ile kolayca yanıltılamayacaktır.[239]

Kıbrıs ile alakalı bilincimize dokunan tarihî ilk malumat İslam tarihinin başlarına denk gelir. Hz. Ömer döneminde İran, Irak, Suriye ve Mısır istikametinde genişleyen İslam hâkimiyeti

237 İbn Tagriberdî, *En-Nücûm ez-Zâhire fi Müluk Misr ve el-Kahire*, (Tah. F.M. Şeltut-C.M. Muharriz), c. 15, s. 351-359, 361, 363; Kazım Yaşar Kopraman, *Makaleler*, (Haz. E. S. Yalçın-Altan Çetin), Ankara, 2005, s. 138.

238 *Tarih Kayıtbay*, s. 179.

239 Bu kısım, A Çetin, "Memlûklerin Doğu Akdeniz Hâkimiyetinde Sultan İnal ve Hoşkadem'in Kıbrıs'a Müdahalesi", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , 21 (1), 2021 297-310 başlıklı çalışmadan yola çıkılarak hazırlanmıştır.

bu süreçte Doğu Akdeniz'de de faal bir unsur hâline gelmiştir. Hz. Osman'ın hilafeti esnasında, 648/649 tarihlerinde, Müslümanlar ilk defa Kıbrıs Adası'na askerî bir sefer düzenleyerek buradaki güçleri yenilgiye uğratmışlar, Doğu Akdeniz'in bu büyük ve stratejik önemdeki adası İslam tarihinin parçası olmaya başlamıştır. Bu arada Bizans güçleri 7 bin dinar vergi vermek şartıyla İslam hâkimiyetini kabul edecektir. Bugün Kıbrıs Rum kesiminde medfun bulunan ve Hala sultan olarak bilinen Hz. Peygamberin süt halası Ümmü Haram da kocası Usame b. Sabit ile bu sefer esnasında adaya çıkmış ve attan düşerek bugün türbesinin olduğu yerde hayatını kaybetmiştir.

İslam tarihinin daha başlarında Müslümanlar Kıbrıs'a ayak basar. İlerleyen zamanlarda Bizans ve Haçlılar tarafından ele geçirilen ada, bir üs olarak kullanılmıştır. İşte bu süreçte Mısır'da hâkim olan Memlûkler devrinde, Sultan Baybars devrinden itibaren muhtelif seferler düzenlendiğini gördüğümüz Kıbrıs, 1424, 1425 ve 1426 yıllarında müteselsil olarak yapılan üç sefer sonucu Sultan Barsbay zamanında fethedilmiştir. Bu suretle Türklerin İslam dünyasında hâkimiyet devirlerinde, Kıbrıs yeniden hâkimiyet altına alınarak Doğu Akdeniz'de Haçlılara karşı önemli bir üstünlük sağlanmıştır.

Kıbrıs, süreçte Venedik hâkimiyeti altına girip Osmanlıların Akdeniz'deki varlıklarını tehdit eder hâle gelince II. Selim devrinde fethedilecektir. Buna göre; 1570'te Lala Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı donanması, Kıbrıs'ı 1571'de hâkimiyet altına almıştır. Bu dönemde diğerlerinden farklı olarak vergi bağımlığının ötesine geçilerek İçel ve Konya'dan göçürülen halk ile burada bir iskân ve yerleşme politikasının da uygulandığı görülecektir. Böylece asırlara sâri Türk ve İslam hâkimiyeti bu safhada adanın bir vatan toprağına dönüşmesi ile devam edecektir.

Sultan İnal Devrinde Kıbrıs'a Memlûk Müdahalesi

14. yüzyıl pek çok yönden Doğu'ya Haçlı saldırılarının yaşandığı bir dönemdir. Bu meyanda Ege sahilleri, Doğu Akdeniz ve nihayet Niğbolu'da gerçekleşen saldırı ve savaşlar ile neticelenen bir seferler süreci görülmektedir. Bunlardan birisi olarak, 1365'te İskenderiye'ye büyük bir Haçlı saldırısı düzenleyen Kral I. Pierre'in 1369'da öldürülmesinden sonra Kıbrıs Krallığı ile Memlûkler arasında bir anlaşma imzalandı (1370).

1426'da Memlûk Sultanı Barsbay güçlü bir donanma ile adaya hücum ederek Limasol, Larnaka ve Lefkoşe'yi zapt etti. Kral Janus de Lusignan'ı esir alıp Kahire'ye götürdü. Bir süre sonra kralı fidye karşılığında serbest bırakıp Kıbrıs'ı vergiye bağladı ve bu suretle de adanın iç işlerine karışma imkânını buldu.[240] Meselenin teferruatına çok girmeden fethin hülasasına bakılacak olursa, Kıbrıs 1424, 1425 ve 1426 yıllarında art arda yapılan üç sefer sonucu fethedildi. 1424 seferi daha ziyade küçük bir keşif seferi mahiyetini taşıyordu. Bu sefer sırasında Limasol ve çevresi yağmalandı, bazı Kıbrıs gemileri yakıldı.

İkinci sefer 1425 Haziran'ında gerçekleştirildi. Memlûk donanması Magosa yakınlarında demirledi ve karaya asker çıkarılarak Kıbrıs kuvvetlerine karada ağır darbeler indirildi. Aynı yılın Ağustos ortalarında Limasol'a yürünerek civardaki kalelerden biri ele geçirilip yıktırıldı. Ordu, Eylül'de çeşitli ganimetlerle geri döndü. Bu yağma ve tahrip seferinden sonra ertesi yıl Memlûk ordusu Kıbrıs'ın fethi için sefere çıktı. 1426 Haziran başlarında Kıbrıs'a hareket eden Memlûk donanması Limasol kıyılarına asker çıkardı. Kıbrıs kuvvetleri mağlup edildi, Lefkoşe alındı, Kıbrıs Kralı John esir edilerek Kahire'ye götürüldü.[241]

---

240 Işın Demirkent, "Kıbrıs-Tarih", *D.İ.A.*, c. 25, Ankara, 2002, s. 373.

241 Kıbrıs'ın fethi konusunda bkz. K. Y. Kopraman, "Barsbay", *D.İ.A.*, c. 5, İstanbul, 1992, s. 84-85; Altan Çetin, "Memlûk Kıbrıs İlişkileri", *Adalya*, 14, İstanbul, 2011, s. 327-344.

1448'de Karaman Beyliği, Korykos'u ele geçirince Kıbrıs Krallığı Anadolu'daki son kara parçasını da kaybetmiş oldu. Öte yandan kendi çıkarlarını düşünen Cenova ve Venedik yüzünden adanın ekonomisi çökmeye başladı. II. John'un ölümü üzerine kızı Charlotte tahta çıktı. Bunu kabul etmeyen üvey kardeşi James, Memlûklerin desteğiyle 1460'ta kraliçeyi bertaraf etti.[242] İşte bu olayın yaşandığı İnal dönemi, Memlûk dış politikasının en önemli ayağı Doğu Akdeniz ve dolayısıyla Kıbrıs'tır. Bu çalışmada vesilesi ile dönemin olayları kaynakların ışığında ortaya konulmuştur.

Sultan İnal[243] tahta geçtiği zaman Kıbrıs Kralı II. John'a büyükelçisi Peter Podocataro vasıtasıyla bir mektup yollayarak kendisinin tahta geçişi nedeniyle Kıbrıs'ta kutlama yapılmasını

242 Demirkent, "Kıbrıs-Tarih", *D.İ.A.*, c. 25, s. 373.

243 "İnal (Aynal okunduğu da vakidir) b. Abdullah el-'Alâî ez-Zâhirî, daha sonra en-Nâsırî ve el-Ecrud olarak bilinir; en-Nâsır Ferec tarafından babasının (Berkuk) ölümünden sonra temellük edilmiş akabinde hür bırakılarak hâssekiyye arasına katılmıştır. El-Müeyyed Şeyh zamanında devadâr oldu. Onun ölümünden sonra aşara emiri oldu. El-Eşref Barsbay zamanında tablhane emirliği rütbesine yükseldi. Daha sonra Re'sü'l-Nevbe sâniyye görevine atandı. İnal, Barsbay devrinde 831/1427-28 senesinde Gazze naibi oldu. Daha sonra Emir mie rütbesiyle Ruha(Urfa) ve 840/1436-37 senesinde Safed naiplikleri gibi görevlerde bulundu. Emir Çakmak devrinde Emir Mie Tekaddüm elf unvanı ile Mısır'a döndü. Devadâr el-Kübra görevini yürüttü. Mısır'da Atabek el-Asâkir olarak görev yaptı. Bundan sonra ise olaylar gelişerek el-Eşref lakabıyla Osman b. Çakmak'ın yerine 857/1453 senesinde Türk sultanların (Mulûk Türk) otuz altıncısı, Çerkes Memlûklerin onikincisi (Mulûk el-Çerakise) olarak saltanata geçecektir.", İbn Tagriberdî, *El-Menhel es-Sâfi el-Müstevfi bade'l-Vâfi*, (Tah. Nebil Muhammed Abdulaziz), c. 3, Kahire, 1986, s. 209-210, 212; es-Sehâvî, *ed-Dav' el-Lâmi' Li-Ehl el-Karn et-Tâsi'*, c. 1, Beyrut, Tarihsiz, s. 326; İbn Tagriberdî, *En-Nucûm ez-Zâhire fi Mulûk Misr ve el-Kahire*, (Tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin), c. 16, Beyrut, 1992, s. 35-38; Şehabettin Tekindağ, "Fatihle Çağdaş Bir Memlûk Sultanı: Aynal el-Ecrud", *İst. Üni. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, s. 23, İstanbul,1969, s. 35-50.

ve bu vesile ile Kıbrıs üzerindeki Memlûk hâkimiyetini de teyit etmek istemiştir.[244]

Sultan Barsbay zamanında 1426'da fethedildiğini belirttiğimiz Kıbrıs bu tarihten itibaren Memlûk Devleti'ne tâbi oldu. Sultan İnal döneminde yaşananlara giriş mahiyetinde sürece göz atmak gerekirse; Kıbrıs Kralı II. John'un 1458'de ölümünün ardından kızı Charlotte tahta çıkınca üvey kardeşi James 1459 yılında bir heyetle Kahire'ye geldi ve tahtı ele geçirmek için Sultan İnal'dan yardım istedi. James'i, Kıbrıs naibi olarak tayin eden İnal ona yardım sözü verdi ve durumu yerinde incelemek üzere Tağrîberdî et-Tayyârî el-Hasekî'yi Kıbrıs'a gönderdi. Kıbrıs'tan, Franklar'dan bir grupla birlikte dönen Tagriberdî'nin yanındakilerin bir kısmı Charlotte'u, bir kısmı James'i destekliyordu. Durumu değerlendiren İnal, Charlotte'un tahtta kalmasını uygun gördü. Buna karşı Memlûk emirleri buna tepki gösterip Charlotte'u destekleyenlere saldırdılar. Bunun üzerine sultan James'i desteklemek için Kıbrıs'a ordu göndermek zorunda kaldı (1460). Kıbrıs'ta kısmi bir başarı elde eden Memlûk donanması hem çarpışmalar sırasında hem dönüş yolunda yakalandığı fırtına sebebiyle ağır kayıplar verdi. Memlûklerden bir kısmı James'e destek vermek üzere adada kaldı.[245] Genel çerçevesi bu şekilde cereyan eden Kıbrıs meselesi ve harekâtı kaynaklara ayrıntısıyla yansımıştır. Bu olay Memlûklerin Kıbrıs ile ilişkileri ve hâkimiyetlerini süreçte göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Doğu Akdeniz siyasetinde Memlûkler dönem içinde siyasi, sosyal ve

---

244 Nicholas Coureas, "Envoys between Lusignan Cyrus and Mamluk Egypt 838-78/1435-73 the Accounts Pero Tafur, George Boustriounos and Ibn Taghri Birdi", *Mamluk Cairo, a Crossroads for Embassies: Studies on Diplomacy and Diplomatics*, (Ed. Frédéric Bauden-Malika Dekkiche), Boston, 2010, s. 730.

245 Coureas, "Envoys between Lusignan Cyrus and Mamluk Egypt", s. 733-734; Cengiz Tomar, Melik el-Eşref İnal, *D.İ.A.*, c. 26, İstanbul, 2004, s. 64.

mali dâhili sıkıntılara rağmen adaya karşı duyarsız kalmamışlar, imkânları son haddinde kullanarak vaki meselelere müdahil olmuşlardır. Hülasası bu şekilde vaki bu olayın gelişimi ve sonucu Sultan İnal ve onun ölümünden sonra Sultan Hoşkadem devirlerinde müdahale devam etmiş; adanın kendilerine yakın ve bağlı gördükleri bir idarecinin yönetimde kalması için diplomatik ve askerî girişimler gerçekleşmiştir.

Kıbrıs Kralı II. John'un Ölümü ve Oğlu James'in Kahire'ye Gelişi

Sultan İnal zamanında Kıbrıs'ta yaşanan olaylar 862/1458 yılında Sultan İnal'a Kıbrıs Hâkimi (Sâhib-i Kubrus) John'un[246] ölüm haberinin ulaşmasıyla başlar. Bu gelen haberde Kıbrıs ahalisinin bir erkek çocuğu olmasına karşın ölen yöneticinin kızını tahta geçirdikleri de yer alır. Kaynağın ifadesiyle onların hukukuna göre erkek varken kız çocuk onun önüne geçirilebiliyordu. Bu durum İbn Tagriberdî'nin tabiriyle yaşanacak gazalara (gazavât) sebep olmuştu.[247] Kaynağın, James'in kendine dair ifadesine istinaden, ima ettiği kadarıyla bu şahsın gayrimeşru olduğu ve bunun da onların hukukuna göre tahta geçmeye mani hâl oluşturduğuna dair bilgiler bu şahsın neden tahta geçmediği konusunda izah olarak dile getirilmektedir.[248]

Olayların gelişmesi içerisinde 863/1459 yılında meselenin merkezinde yer alan kız kardeşi tahta geçirildiği için bundan mahrum kalan Kıbrıs Adası'nın sahibi John'un oğlu Frank James (Cakum el-Frencî), sultandan, kız kardeşi yerine kendisinin tahta

246 John ismi kaynakta Arapça imla ile *Cak* olarak yazılıyor.

247 İbn Tagriberdî, *En-Nucûm ez-Zâhire*, c. 16, s. 101, 108; Zeynüddin Abdu'l-Basit b. Halil İbn Şahin ez-Zâhiri, *Neylü'l-Emel fi Zeyle d-Düvel*, (Tah. Ömer Abdusselam Tedmurî) c. 2, k. 6, Beyrut, 2002, s. 43.

248 İbn Tagriberdî, *En-Nucûm ez-Zâhire*, c. 16, s. 101, Zeynüddin Abdu'l-Basit b. Halil İbn Şahin ez-Zâhiri, *Neylü'l-Emel fi Zeyle d-Düvel*, (Tah. Ömer Abdusselam Tedmurî) c. 2, k. 6, Beyrut, 2002, s. 43.

geçirilmesini istemek için Kahire'ye geldi.[249] Bu talep o dönem Memlûklerin ada siyasetindeki etkin rolü ve buradaki güçlerini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Sultan İnal'ın bu şahsın gelişinden sonra Şevval ayında Kalat el-Cebel'de *el-Hûş es-Sultanî*'de bir *mevkib*/resm-i geçit düzenlediği görülmektedir. Bu mevkibe James/Cakum b. John el-Frencî'nin katıldığı, kendisine kâmilliyye cinsi bir hil'at giydirildiği, onunla birlikte gelen iki Frank'a da yine hil'at giydirildiği, sultanın James'e altın eğerli ve zerkeş kenbuş (altın işmeli bir at binme takımı) ile mücehhez bir at verdiği ve James'in Mısır'da ikamet ettiği sürece bu at ile dolaştığı, kendisinin Kıbrıs naibi olarak tayin olduğu ve kendisine yardım sözü verildiği görülmektedir.[250] Sultan, yardım talebiyle gelen bu kişiye desteğini böylece açıkça göstermiş ve onun Memlûk teşrif usullerince taltif ederek vaki talebe karşı bakışını ortaya koymuştur.

Kıbrıs Tahtı İçin Diplomasi ve Askerî Hazırlık Süreci

Sultan İnal'ın James ile bu yakınlaşması Kıbrıs'a yapılacak bir askerî sefer manasına geliyordu. Sultan aynı yıl/1459 Zilkade'sinde cihat fermanıyla (*bi-resm cihâd*) gemi inşası (*'imare merâkib*) emri verdi. Buna ilave olarak desteklenen kişi de bir gayrimüslim olmasına rağmen İbn Tagriberdî'nin kullandığı üslup gösteriyor ki bu sefer dinî kavramlarla açıklanan bir hadise ve askerî harekât olarak görülmüştür. Hazırlanması emredilen bu deniz gücü James ile birlikte Kıbrıs'a gönderilecekti. Bu işle sorumlu olarak Sungur el-Eşrefî Zeredkâş, Kırkşabak (muhteme-

249 İbn Tagriberdî, *En-Nucûm ez-Zâhire*, c. 16, s. 107-108; Abdu'l-Basit b. Halil İbn Şahin, *Neylü'l-Emel*, c. 2, k. 6, s. 63; İbn İyas, Zeyn ed-Dîn Muhammed b. Ahmed, *Bedâî ez-Zuhûr fi Vekâyi' ed-Duhûr*, (Tah. Muhammed Mustafa)., c. 2, Kahire, 1982, s. 354.

250 İbn Tagriberdî, *En-Nucûm ez-Zâhire*, c. 16, s. 108; Abdu'l-Basit b. Halil İbn Şahin, *Neylü'l-Emel*, c. 2, k. 6, s. 63.

len kırk çubuk olarak bilinmektedir) adlı emir görevlendirildi. İbn Tagriberdî bu şahsın gemilerin yapılması işine çok sert bir şekilde mübaşeret ettiğini, bu işin finansmanı noktasında gerekli ahşabı en ucuzundan almak gibi şiddet ve zulme varan bir uygulama içinde olduğunu kaydeder.[251] Memlûklerin dönemde parlak olmayan ekonomik durumlarını yansıtan bu durum her şeye rağmen devletin adaya dair müdahale için fedakârlıktan geri durmadığını göstermektedir. Kıbrıs onlar için sarfınazar edilemez bir önemdeydi ve bu değer parayla ölçülmüyordu. Her hâlükârda Mısır bu devirde kaynaklara yansıyan salgın hastalıklar, kıtlıklar ve paranın değerinde düşmeler gibi ekonomik sıkıntıyı gösteren ve darlığı artıran sıkıntılar içindeyken böyle bir seferin maliyetinin halkı ve devleti zorladığı anlaşılıyor. Bunun yanında Memlûklerin sürekli donanma sahibi olmamaları, zuhurata göre deniz gücü oluşturma eğilimlerini bu olay vasıtasıyla bir kere daha göstermektedir. Burada Kıbrıs üzerindeki Memlûk hâkimiyetini gösteren olay Kıbrıs yöneticisinin seçilmesi hususuna doğrudan askerî bir müdahale yapacak kadar ada üzerinde Türk hâkimiyetini ortaya koyar.

Sultan, Kıbrıs hususunda sadece askerî tedbirlere girişmekle kalmamış, yine Zilkade ayı içerisinde diplomasiyi de devreye sokmuştur. Tagriberdî et-Tayyârî el-Hassekî'yi elçilik görevi ile Kıbrıs'a yolladı. Tagriberdî et-Tayyârî sultanın James'in babasının yerine tahta geçmesi istediğini bildirmek ve kız kardeşinin[252] azledilmesine dair Sultan İnal'ın iradesini bildirmek üzere gönderilmişti.[253] Bu yıl içinde hazırlıklar devam ederken ahşap getirmek üzere kaynağın ifadesiyle Türkiye'de (*bi-berri Türkiyye*)

251 İbn Tagriberdî, *En-Nucûm ez-Zâhire*, c. 16, s. 109; Abdu'l-Basit b. Halil İbn Şahin, *Neylü'l-Emel*, c. 2, k. 6, s. 64.

252 Memlûk kaynağı adını hiç zikretmediği bu kadın sair batılı kaynaklarda Charlotte olarak ifade edilmektedir.

253 İbn Tagriberdî, *En-Nucûm ez-Zâhire*, c. 16, s. 109; Abdu'l-Basit b. Halil İbn Şahin, *Neylü'l-Emel*, c. 2, k. 6, s. 65.

bulunan el-Cerûn yahut el-Cûn olarak ifade edilen Konstantiniyye'nin karşısındaki yere giden gaziler (*el-guzat*) Kahire'ye döndüler. Bunlar aşarat rütbesinde dört emirden oluşuyordu: Kanıbay Karasakal el-Müeyyedî, el-Emir Canıbek İsmailî el-Müeyyedî, el-Emir Moğolbay Tâz el-Müeyyedî ve el-Emir Burdbek el-Yeşbekî el-Maştûb.[254] Devlet bu manada bu deniz gücü için çalışmalarını sürdürüyordu.

864/1460 yılında Sultan İnal'ın, her sene âdet olduğu üzere, Mevlid-i Nebevi merasimi yaptığı ve sultanın bu törene Kıbrıs sahibinin oğlu James/Cakom el-Frenci'yi de getirttiği ve devlet âyânının arasında oturttuğu görülmektedir. İbn Tagriberdî, sultanın bu davranışını İslam'ın izzetini küfrün zilletini göstermek istemesi olarak yorumlamaktadır.[255]

Kıbrıs olayları bu süreçte izlenmeye devam edildiğinde 1460 yılı içerisinde Kıbrıs'a sefir olarak yollanan Tagriberdî et-Tayyarî el-Hassekî'nin Kahire'ye döndüğü görülmektedir. Dönüşte yanında Kıbrıs'tan, içerisinde Kıbrıs asilleri (Mulûk-i Kubrus) ve halkından pek çok kişinin bulunduğu bir topluluk vardı. Mısır'a gelen Franklar ikiye ayrılmışlardı: Bunlardan bir kısmı, idarenin tahta geçmiş olan kraliçenin elinde kalmasını, diğer kısım ise daha önce Kahire'de bulunan James'in idareye gelmesini istiyorlardı. Sultanın, onların geldiği gün bu konuda herhangi bir karar vermediği ve biraz daha olayların gidişine bıraktığı anlaşılıyor.[256] Bu meyanda sultanın *el-Hûş es-Sultaniyye*'de Kıbrıs'tan gelenler için bir *mevkib* de düzenlediği, bu *mevkib* vesilesi ile Kıbrıs'tan gelen Frankların bu faaliyete iştirak ederek sultan huzurunda yeri öptükleri kaydedilmektedir.[257]

254 İbn Tagriberdî, *En-Nucûm ez-Zâhire*, c. 16, s. 109.
255 İbn Tagriberdî, *En-Nucûm ez-Zâhire*, c. 16, s. 111.
256 İbn Tagriberdî, *En-Nucûm ez-Zâhire*, c. 16, s. 119; ; Abdu'l-Basit b. Halil İbn Şahin, *Neylü'l-Emel*, c. 2, k. 6, s. 80.
257 İbn Tagriberdî, *En-Nucûm ez-Zâhire*, c. 16, s. 119-120.

Sultan, 1460 senesinin şabanında, el-Hûş Sultanî'de Kale'de Kıbrıs ileri gelenlerini bir araya getirip beklenmedik bir şekilde, Kıbrıslıların adetlerine uygun olarak kadın yöneticinin makamında kalmasına karar verdi. Bu kadın yöneticiyi desteklemek üzere gelenlere hil'at giydirdi. Tagriberdî et-Tayyarî de sultanın bu kararını bildiren taklit ve hil'at ile birlikte adaya gitmekle görevlendirildi. Bu sırada James de düzenlenen *mevkib*'de yer alıyordu. Kız kardeşinin, Nikosa [Lefkoşa] tahtında, kendisine rağmen kalmasına irade edilmesi zoruna gitmiş ve yardım ister bir dille kendisinin Mısır'a geldiğini, sultana iltica ettiğini, onun himayesine girdiğini, uzun zamandır onun yanında bulunduğunu, kendisinin yöneticilik için kardeşinden daha uygun olduğunu söyleyerek ağlamış lakin Sultan İnal bu sözlerine kulak asmamıştı. James bu durumda sultanın huzuruna çıkması akabinde kız kardeşinin adamları olan muhasımları da üzerlerinde sultanın giydirdiği hil'atlar olduğu hâlde huzurdan çıktılar. İşte tam bu sırada Sultan İnal devrinin büyük kargaşa ve zulüm sebebi olan *Eclab*'dan memlûklerinin olaya karıştığı ve James'in düşmanlarına tasallut ettikleri, onları itip kakıp, dövdükleri ve üzerlerindeki hil'atları yırttıkları bir ortamda, bu şahısların James'in başa geçmesinden başka dilekleri olmadığını ifade etmek zorunda kaldıkları görülmektedir. Kavga büyüyünce, bu baskı karşısında durumu daha fazla uzatmayan Sultan İnal, Kıbrıs'ın kadın yöneticisini azlettiğini ve James/Cakom'un tahta geçmesine karar verdiğini duyurdu. *Eclab* durumdan emin olduktan sonra, Emir Berdibek *ed-Devadâr es-Sâni*'ye kötü sözlerle saldırıp "Sen Frankçısın ve Frankları koruyorsun" gibi sözlerle hücum ettiler. Bunun üzerine emir görevinden azledilmesi talebiyle sultana başvurduysa da sultan buna da kulak vermedi. Hülasa James'e hil'at giydirilmiş ve emirlere James ile birlikte Kıbrıs gazvesi için sefere çıkma emri verilmişti.[258]

258 İbn Tagriberdî, *En-Nucûm ez-Zâhire*, c. 16, s. 123-124; Coureas, "En-

Görüleceği gibi Kahire birtakım siyasi ve diplomatik gelgitler içinde kararını vermiştir. Memlûk sultanı, James'in gelişinde ona destek vereceğini açıklamış ve yukarıda bahsedildiği üzere Kıbrıs'ta diplomatik yollarla vaki durumu tahkik ederken bir yandan da aslında James'ten yana kararını gösteren donanma ve askerî hazırlıklara girişmişti. Buna rağmen bir ara Charlotte lehinde karar almış olsa da başından itibaren James tarafına temayülü olduğu, ancak durumu iyice anlamak için diplomasiyle zaman kazandığı ve hazırlıklar bitince de orduyu sefere yolladığı düşünülebilir. Bu süre içinde Kıbrıs'tan gelen iki taraf arasında Memlûk siyasetini ve kararını etkilemek için bir mücadelenin yaşandığı da öngörülebilir; James ve Charlotte taraftarlarının Memlûk sarayında yoğun bir diplomasi yürüttükleri de ihtimaller dâhilindedir. Nihai olarak devlet, adadaki hâkimiyetini pekiştiren ve kendi maslahatına uygun gördüğü şahıs lehinde hareket etmiştir. Sultanın daha 1459'da bir donanma hazırlığı içine girişmesi de içeride karar aşamasında devam etmiş ve sefer gerçekleşmiştir.

Vaki olaylar çerçevesinde sultan seferler öncesi Memlûk ordusunda âdet olduğu üzere *Memalîk es-Sultaniyye*'yi teftiş ederek, onlardan bir kısmını, kaynağın ifadesi ile, cihat için görevlendirdi. Muvazzaf takım, James ile birlikte Kıbrıs Seferi'ne katılacaklardı. Bu süreçte Kıbrıs seferine katılacak emirler de tayin edilmişti. Sefere iştirak eden mücahitler için hazırlıklar yoğunlaştı. Savaş hazırlığıyla görevlendirilen Sungur ez-Zeredkâş'ın, çalışmalarını zulüm sayılabilecek sert tedbirlerle sürdürdüğü görülmektedir. Zorla ağaçların kesilmesinden mal toplanmasına kadar pek çok uygulamanın halkı canından bezdirdiği İbn Tagriberdî tarafından dile getirilmektedir.[259] Sultan seferden önce âdet olarak Me-

voys between Lusignan Cyrus and Mamluk Egypt", s. 732-733; Abdu'l-Basit b. Halil İbn Şahin, *Neylü'l-Emel*, c.2, k.6, s. 83-84.

259 İbn Tagriberdî, *En-Nucûm ez-Zâhire*, c. 16, s. 125-126; Abdu'l-Basit

malîk es-Sultaniyye'ye yaya yahut atlı ayırmadan ödeme yaptı. Her birine 15 dinar ödendi. Başta Küzül/(Güzel?) ve Barsbay olmak üzere onlarla birlikte sefere gidecek memlûklere 10'ar dinar verildi.[260]

Sultan yapılan gemileri görmek üzere büyük bir resm-i geçit (*mevkib*) heyeti ile birlikte kaleden, Nil sahilindeki Vusta olarak bilinen Erva Adası'na yapılan gemileri görmek üzere çıktı. Burada Sungur Kırkşabak (çubuk) ez-Zeredkaş'a ve onunla birlikte çalışan ekipte yer alanlara hil'at giydirerek çalışmalardan memnun olduğunu gösterdi. Tarihçi İbn Tagriberdî ise bu donanma nedeniyle yaşadıkları baskıdan ötürü halkın bu gemilerden çok da mutlu olmadıklarını ifade eder.[261]

Memlûk Kuvvetlerinin Kıbrıs Seferi'ne Çıkması

1460 senesi Şevval ayının 17'sinde -tarihçinin ifadesiyle- mücahitler Nil üzerinden Dimyat'a yola çıktılar. Bu seferde kara kuvvetinin komutanı Emir Yunus el-Akbâî ed-Devâdâr el-Kebir idi. Deniz kuvvetlerine ise Mukaddem elf rütbesindeki emirlerden Kanım min Safer Hoca el-Müeyyedî komuta ediyordu. Bunlarla birlikte sair emirler bulunuyordu ki, Karakaş olarak bilinen Hacibü'l-Hüccâb Sudun el-İnalî el-Müeyyedî ve diğerleri bu cümledendi. Sultan adı geçen bu üç kişiye hil'at giydirmiş-

b. Halil İbn Şahin, *Neylü'l-Emel*, c. 2, k. 6, s. 86; İbn İyas, *Bedâî ez-Zuhûr*, c. 2, s. 360, 361; Muahhar kaynak bu emirin 875/1470-71 senesinde ölüm haberini verirken bu gemi olayından bahsederek yaşanan sıkıntıları hatırlatmaktadır.", Ali b. Davud el-Cevherî es-Sayfrafî, *İnbâ el-Hesr bi-Ebnâi'l-Asr*, (Tah. Hasan Habeşi), Kahire, 2002, s. 234.

260 İbn Tagriberdî, *En-Nucûm ez-Zâhire*, c. 16, s. 126; Abdu'l-Basit b. Halil İbn Şahin, *Neylü'l-Emel*, c. 2, k. 6, s. 87.

261 İbn Tagriberdî, *En-Nucûm ez-Zâhire*, c. 16, s. 126; Abdu'l-Basit b. Halil İbn Şahin, *Neylü'l-Emel*, c. 2, k. 6, s. 87.

ti.[262] Aynı zamanda James el-Francî'ye de Kakumlu Nohh denen türden bir hil'attan giydirmişti. Bütün gaziler (*el-guzat*) onların komutasında Nil Nehri'nden hareket etmişlerdi. Adı geçen üç komutan o gün Dimyat'a doğru yola çıktılar. Geri kalanlar ise askerin çokluğu sebebiyle onların peşinden peyderpey yola çıktılar. Bu gazveye katılanların sayısının büyük olduğunu ifade eden İbn Tagriberdî sayı vermez. Bunların içinde bahsedilen üç büyük komutan ümerau'l-ulûftan idi. Bunların yanında tablhane rütbesinde üç emir vardı. Bunlar Emir Berdibek el-Becmekdar ez-Zâhirî, Canıbek, Yeşbek, Selman Şah el-fakif el-Müeyyedî re'su nevbe idi. Onlara ilave olarak, aşarat rütbesinde olanlar vardı: Cekem el-Eşrefî, Dokmak el-Yeşbekî, Kesbay eş-Şişmanî el-Müeyyedî, Toh el-Ebû Bekrî el-Müeyyedî re'su nevbe, Kanım, Sungur Kırkşabak el-Eşrefî ez-Zeredkâş, Karaca el-'Arac et-Tavil bu cümledendi. Bu sefere katılan memalik es-sultaniyye tahminen 500 kişiydi. Bunların dışında gönüllüler, hizmet elemanları ve denizciler sefere katılmıştı.[263]

James ile yola çıkan donanma sefere giderken rüzgâr ters esmiş ve onları maksatlarının aksine Trablus sahillerine sürüklemişti. Buradan yeniden Kıbrıs istikametine doğru yola çıktıkları ve sefere devam ettikleri anlaşılmaktadır.[264]

Kaynağın verdiği tarihten anlaşıldığı kadarıyla ordu bu sefere Şevval ayında çıkmış ve Muharrem ayının son günü *guzat*tan bir grup Kahire'ye ulaşmıştı. Bu habere göre hazırlıkları 2 yıl kadar süren seferin 3 aydan biraz fazla sürdüğünü düşünebiliriz.

---

262 Abdu'l-Basit b. Halil İbn Şahin, *Neylü'l-Emel*, c. 2, k. 6, s. 88; İbn İyas, *Bedâî ez-Zuhûr*, c. 2, s. 362; Memlûk sultanlarının ihsanları ve bu cümleden hil'atlar için bkz. Altan Çetin, "Memlûk Sultanlarının İhsan ve İn'amlarına Dâir", *Ekev Akademi Dergisi*, sayı 26, 2006, s. 101-114.

263 İbn Tagriberdî, *En-Nucûm ez-Zâhire*, c. 16, s. 127; Abdu'l-Basit b. Halil İbn Şahin, *Neylü'l-Emel*, c. 2, k. 6, s. 85.

264 Abdu'l-Basit b. Halil İbn Şahin, *Neylü'l-Emel*, c. 2, k. 6, s. 90; İbn İyas, *Bedâî ez-Zuhûr*, c. 2, s. 361-362.

865/1461 Muharrem'inde gazilerden bir grup şehre gelerek *el-Asâkir el-İslamiyye*, yani Memlûk ordusunun Kıbrıs Adası'ndan tamamıyla ayrıldığı ve döndüğü haberini getirmişti. Bu ekip Muharrem'in 23'ünde İslam sahillerine doğru hareket edildiğini ve bu sırada rüzgârın çok şiddetli bir şekilde onlara karşı estiğini, bu yüzden de donanmanın bölündüğü ve dağıldığını bildirmişlerdi. Bu durumda değişik yönlere gayriiradi bir şekilde hareket etmek durumunda kalmışlardı. Onların gemisi et-Tine sahiline varabilen gemiydi. Kahire'ye ulaşan askerler sefere katılan emirler arasında yer alan Emir Sudun Karakaş'ın ölüm haberini de getirdiler.[265] Bunların varışının ertesi günü Emir Berdibek el-Hassekî de Kahire'ye ulaştı ve bu memlûklerin verdiği bilgileri teyit eder tarzda malumat verdi. Bunun yanında Emir Yunus ed-Devâdâr, *memalîk es-sultaniyye* ve *memalîk el-ümerâ*'dan bir grubun James'e müzahir olmak üzere adada bırakıldığı haberi de ulaştırıldı. Türk askeri adada durumu murakabe için bırakılmış ve Memlûk hâkimiyeti bu şekilde sürmüştür. Adada kalan birliklerin komutasını Canıbek el-Ablak ez-Zâhir'i el-Hassekî yürütmekteydi. Kıbrıs seferinde büyük bir insan kaybı da yaşandığı gelen haberler içindeydi. Askerlerin Mısır'a bir an evvel dönüşünde olumsuz hava şartları yanında Memlûk sultanının hasta ve yaşlı olması, ondan sonra tahta kimin geçeceği meselesinin de etkili olabileceği burada kaydedilmelidir. İlk ulaşanlar sonrasında Kıbrıs seferine katılan mücahitlerin tamamının Safer ayının 15'inde Bulak sahiline ulaştığı görülmektedir. Berke Nasiriyye denen yerde büyük meydanda geceleyen askerler ertesi gün kaleye çıktılar. Yeri öperek sultanı selamladılar. Sultan İnal, kara kuvvetlerinin komutanı olan Emir Yunus ed-Devâdâr'a *atlaseyn mütemmer* denilen *zerkeşli bir fevkani* hil'at giydirdi. Bu normalde atabeylere giydirilen bir hil'at olduğundan halk buna

265 Abdu'l-Basit b. Halil İbn Şahin, *Neylü'l-Emel*, c. 2, k. 6, s. 94; İbn İyas, *Bedâî ez-Zuhûr*, c. 2, s. 363.

şaşırmıştı. Sultan aynı zamanda ona altın eğerli ve *zerkeş kenbüş*ü olan bir at da hediye etmişti. Akabinde sultanın deniz gücünü komuta eden Emir Kanım el-Müeyyedî'ye *zerkeşli bir fevkani* giysi vermişti. Sultanın sefere katılan bütün paşalara (el-başât) ve emirlere de hil'atlar giydirdiği görülmektedir.[266] Sultanın atıfetinden seferin neticesinden memnun kaldığı anlaşılmaktadır. Artık saltanat devrinin sonuna yaklaşmış 80'li yaşlarındaki hasta sultan büyük bir askerî başarıyla adını tarihe bu şekilde kaydettirmişti. Kıbrıs üzerindeki Memlûk hâkimiyeti de bu şekilde bir daha teyit edilmiş oluyordu. Canıbek komutasındaki Memlûk askerleri adada devletin iradesince II. James (1460-1473) olarak adı tarihe geçen yöneticinin tahta oturmasını sağlamak ve muhafaza etmek adına orada kalmışlardı ki, devletin James'e bu desteği karşılıksız kalmamış ve James 8.000 olan vergiyi 16.000'e çıkarmıştı. Bu miktar onun ölümünden az önce 8.000'e indirilene kadar böyle devam etmişti.[267] Memlûk desteği ile kral olan James'e yardım eden donanmanın 48 gemiden oluştuğu ve bu sefer sırasında Charlotte'nin Girne'ye sığındığı ve James'in Nikosa'yı (Lefkoşa) ele geçirerek Kıbrıs'taki Lusignan tahtına oturduğu görülmektedir.[268]

Kıbrıs'ta böylelikle yaşanan taht mücadelesinin ilk aşamasında Memlûklerin desteklediği şahıs yönetime yerleşmiş, lakin mücadele bundan sonra da birkaç sene daha devam etmiştir. Adada durumun II. James lehine sonuçlanması 1464'e kadar

266 İbn Tagriberdî, *En-Nucûm ez-Zâhire*, c. 16, s. 128-130; Abdu'l-Basit b. Halil İbn Şahin, *Neylü'l-Emel*, c. 2, k. 6, s. 96; İbn İyas, *Bedâî ez-Zuhûr*, c. 2, s. 364.

267 N. Coureas, "The Tribute Paid to The Mamluk Sultanate, 1426-1517: The Perspective From Lusignan And Venetian Cyprus", *Egypt And Syria In The Fatimid, Ayyubid And Mamluk Eras VII*, (Ed. U. Vermeulen, K. D'hulster and J. Van Steenbergen), Paris, 2013, s. 365.

268 İbn İyas, *Bedâî ez-Zuhûr*, c.2, s. 361, 362; Albrecht Fuess, Was Cyprus a Mamluk Protectorate? Mamluk Influence on Cyprus between 1426 and 1517", *Journal of Cyprus Studies*, 11 (2005), [28/29], s. 18.

uzanan bir süreçte gerçekleşmiştir. İşte burada olaylar bizi Sultan Hoşkadem devrini de incelemeye sevk ediyor.

Sultan Hoşkadem Devrinde Kıbrıs Taht Mücadelesinin Süreci ve Neticelenmesi

II. James'in Sultan İnal devrinde Memlûk yardımıyla tahtı ele geçirmesinden süreci tamamlamadığı anlaşılmaktadır. Sultan İnal'ın ölümünden sonra onun oğlu Ahmet'in akabinde tahta oturan Sultan Hoşkadem (1461-1467) devrinde de adada vaki taht mücadelesinin bir müddet daha sürdüğü görülmektedir. Bu sebeple Memlûklerin adaya seferleri devam etmiş ve 866/1462 senesinde Sultan Hoşkadem, Eşrefiyye'nin büyük ve küçüklerinden bir grubu Kıbrıs'a sefere yollamıştır. Bu ekibin komutanı Trablus Naibi Emir Moğolbay el-Becâsi idi.[269] Bu seferin amacı ve neden gerçekleştiği konusunda ise kaynak suskundur. Lakin gelişmelerin seyrinden anlaşılıyor ki adadaki istikrarsız ortama müdahale gerektikçe kuvvet gönderilmekteydi.

II. John'un, ölümünden sonra vaki olaylar silsilesinde Adaya vaki Memlûk müdahalesi cümlesinden olarak 1461'de Hoşkadem devrinde, daha önce bahsedilen, kralının oğlunun kız kardeşiyle olan anlaşmazlığına müdahale için Emir Canıbek el-Muhammedî el-Ablak'ın *el-Memalîk es-Sultaniyye*'den 300 kişi ile Kıbrıs'a gönderildiği kaynaklara aksetmiştir. [270] İşte bu babda müetakip bir sefer için 867/1462-1463 yılında -kaynağın ifadesiyle- gaziler (*el-guzat*) Nil üzerinden Kıbrıs'a yol almak üzere Dimyat'a hareket ettiler. Bu gaziler arasında Emir Berdibek ez-Zâhirî Hacibü'l-Hüccâb, Emir Canıbek Kulaksız el-Eşrefî ve bunlara ilave 12 emir daha bulunuyordu: Berdibek et-Tâcî,

269 İbn Tagriberdî, *En-Nucûm ez-Zâhire*, c. 16, s. 233.

270 *Tarih Melik Eşref Kayıtbay*, (Yazarı meçhul), (Tah. Ömer Abdusselam Tedmüri), Beyrut, 2003, s. 179.

Kansuh el-Muhammedî, Kansuh es-Sâkî, Yeşbek el-Aşkar, Hayırbek, Kaltabay, Tenem el-Müeyyedî, Yeşbek el-Karmî, Temürbay es-Silahadâr, Kansuh, Moğolbay el-Çakmakî, Tenibek es-Seyfî, Canıbek en-Nûr. Bunların yanında yaklaşık 500 *memalîk es-sultaniyye*, gönüllüler, hizmetliler ve sanat erbabı vardı.[271] Bu seferin de önceki gibi devam eden süreç bağlamında gerçekleştiği muhtemeldir. Memlûkler Kıbrıs'taki hâkimiyetlerini teyit için ve adadaki mücadelenin kendi lehleri doğrultusunda neticelenmesi için askerî harekâtı sürdürüyorlardı. Bu seferlere öylesine önem veriyorlardı ki, 868/1463-1464 senesinde Kıbrıs'ta bulunan gazilerin sultandan izinsiz Şam sahillerine geldiği duyulunca sultan buna çok kızmıştı.[272] Muahhar bir kaynaktan bu sefere katılıp izinsiz dönüp sultanın gazabına sebep olanlardan birinin, o dönem Trablus naibi olan İyas et-Tavil olduğunu öğreniyoruz. Bu emirin izinsiz döndüğünü öğrenen Sultan Hoşkadem, o dönem *şâd eş-şarabhane* görevinden bulunan müstakbel sultanı Kayıtbay'a İyas et-Tavil'i yakalamasını emretti. Yakalandıktan sonra İskenderiye'de bir müddet mahpus yattığı, daha sonra Sultan Hoşkadem tarafından affedilerek Kahire'ye geldiği, kalede ihtiramla karşılanıp kendisine değerli hil'atlar ve at ihsanında bulunulduğu kaynak tarafından ifade edilmektedir.[273]

1463-1464'te önceki sene Kıbrıs seferine giden gazilerin Mısır'a döndüğü görülmektedir. Sultan, Emir Berdibek ve Canıbek başta olmak üzere emirlere inamlarda bulunmuş, hil'atlar giydirip, değerli donanımları olan at hediye etmişti.[274]

Bu askerî seferlerin neticesi 1463-1464'te alınmıştır. Sultan İnal döneminde bahsedilen taht mücadelesi bu yıl II. James'in adaya hâkimiyetiyle neticelenmiştir. İşte olayların seyrinin be-

271 İbn Tagriberdî, *En-Nucûm ez-Zâhire*, c. 16, s. 244.
272 İbn Tagriberdî, *En-Nucûm ez-Zâhire*, c. 16, s. 252.
273 Es-Sayfrafî, *İnbâ el-Hesr*, s. 437.
274 İbn Tagriberdî, *En-Nucûm ez-Zâhire*, c. 16, s. 252-253.

lirginleştiği bu yıl II. James'ten Kahire'ye bir elçi geldiği görülmektedir. Burada tarihçinin olayı açıklarken kullandığı dil ilginçtir: Elçi, Magosa ve kalesinin Franklardan ele geçirildiğini bildirmekteydi. Literatürde Frankların, adada çıkar mücadelesi yaptığı bilinen Cenevizliler olduğu kaydedilmektedir. Kalenin ele geçirildikten sonra, mücadeleye destek vermek üzere burada kalan Canıbek el-Ablak ve maiyetindeki *memalîk es-sultaniyye*'ye teslim edildiği de bu elçi tarafından sultana bildirilmişti. Lakin Canıbek'in akabinde Magosa halkına kötü davrandığı, şehrin ileri gelenlerinden birinin çocuğuna el uzattığı, bunun tepkiye yol açtığı ve ona "Biz size şehri eman ile verdik, siz hayırla aldığınız bir şehirde böyle mi yapıyorsunuz? Siz Müslümansınız bu ne hâldir?" dediklerini de sultana iletti. Lakin gelen elçinin aktardığına göre Canıbek bu ikazlara ve serzenişlere kulak asmamış ve bildiğini okumaya devam etmişti. Bunun üzerine Magosa halkının James'e durumu bildirmek üzere elçi yolladığı ve James'in bunun üzerine Canıbek'e bir haberci göndererek yaptıklarından vazgeçmesini istediği görülüyor. Canıbek kendisine gelen bu haberciyi darp etmiş, akabinde James bir haberci daha yollamışsa da Canıbek bu şahsı da *nüşşab* (ok atan bir silah) ile vurmuştu. Bunun üzerine James'in Magosa'ya bizzat geldiği, lakin Canıbek'in ona da kulak asmayıp kötü sözlerle mukabele ettiği kaydedilmektedir. James emirle ikinci kez konuşmak istediğinde Canıbek onu sert bir şekilde darp edince yanında bulunanların olaya karışıp Canıbek ve yanındaki 25 kişiyi öldürdüklerine dair durumu[275]

275 Muahhar bir Memlûk kaynağında bu sefere katılan Korkmas ez-Zâhirî'den de bahsedilmektedir. Bu şahsın Sultan İnal devrinde iki yıl kadar Kıbrıs'ta savaştığı ve arkadaşlarında 200 kadar kişinin hayatını kaybettiğini öğreniyoruz. Bu olayla ilgili verilen diğer bir bilgi de Canıbek'in öldürüldüğü hadiseden adı geçen şahsın kurtulduğu ifade edilmektedir. Buradaki iki yüz kişi Sultan Hoşkadem devrinde vaki sefer sırasında hayatını kaybeden şahıslar olabilir, Olaylara muasır ve şahit olan İbn Tagriberdî bu olayda ölenlerin sayısını 25 olarak veriyor. Burada muhtemelen sefere 300 kişi katıldığı bilgisinden yola çıkarak 200

James'in elçisi Yakup el-Frencî'nin aktardığı, İbn Tagriberdî'de ifade edilir. James, elçisi vasıtasıyla Magosa'yı sultanın naibi olarak ele geçirdiğini de bildirmiştir. Her hâlükârda görülen o ki taht mücadelesinde II. James 1463'te Girne ve 1464'te Magosa'yı ele geçirmiş ve adada mutlak hâkimiyetini sağlamıştı.[276] Burada Memlûklerin Kıbrıs üzerindeki kesin hâkimiyetini, James'in adanın idaresini doğrudan ele geçirmesi sonrasında bildirdikleri mutlak bağlılık ve itaat ile açıkça görmekteyiz.

Sonuç olarak Doğu Akdeniz ve Kıbrıs, Türklerin İslami dönemlerinde etkin olarak alakadar oldukları bir yerdir. Memlûkler, Sultan Baybars döneminden itibaren kendileri için düşman planların merkezi gördükleri bu mekâna karşı seferler düzenleyerek, vaki tehdidi baskılama ya da savuşturma tedbirlerine başvurdular.

Kıbrıs, Doğu Akdeniz'de Memlûk siyasetinin önemli bir unsuru oldu. Haçlı Seferleri dolayısıyla her zaman bir tehdit oluşturan ada, Memlûkler tarafından 1426'da fethedilince Mısır ve Suriye kıyıları için bir taciz ve saldırı mekânı olmaktan çıktı. Böylece Türk tarihinde Kıbrıs bir Türk devleti tarafından ele geçirilip, bağımlı hâle getirilmiş oldu. İşte bu süreçte Kıbrıs'ın Memlûklere bağımlılığı açısından, Kral John'un ölümü üzere çocukları arasında başlayan taht mücadelesinde oğlunun Kahire'ye gelmesi, buradaki Memlûk hâkimiyetini görmek açısından dikkat çekicidir.

Memlûk Sultanı İnal devrinde yaşanan bu olaya sultan diplomatik ve askerî açıdan yaklaşmıştır. Bir taraftan yapılacak sefer için donanma hazırlanması emri verirken öte yandan adaya

---

sayısının toplam şehit sayısı, 25'in ise Canıbek'in öldürülme olayında hayatını kaybedenler olduğu düşünülebilir.", Es-Sayfrafi, *İnbâ el-Hesr*, s. 199, 460.

276 İbn Tagriberdî, *En-Nucûm ez-Zâhire*, c. 16, s. 254-255; Nicholas Coureas, "King James II of Cyprus and the Hospitallers: Evidence from the *Livre des Remembrances*, Chapter 9", *The Military Orders Volume V, Politics and Power, (Edited By Peter Edbury)*, London, 2017, s. 115.

bir elçi göndererek durumu anlamaya çalışmıştır. Nihayetinde Kahire'de ölen kralın oğlu ve kızı, taraftarlarının çalışmaları neticesinde oğlunu destekleyen Memlûkler, adaya askerî bir güç yollayarak Girne ve Lefkoşa'nın ele geçirilmesi suretiyle kendi hâkimiyetlerini tanıyıp vergi veren kişinin Kıbrıs'a hâkim olmasını sağladılar. Böylece hem adadan bir gelir sağlamış hem de buranın Doğu Akdeniz İslam sahillerine karşı bir tehdit olması durumunu kontrol etmişlerdir. Sultan İnal devrinde başlayan olaylar onun vefatından sonra Sultan Hoşkadem devrinde 1464'te nihayetlenmiştir.

Bu sefer münasebetiyle bir kere daha Memlûklerin sabit bir donanmaya sahip olmadıkları ve gerektikçe deniz gücü hazırlayarak sefere çıktıkları görülmektedir. Buna ilave olarak donanma hazırlanması için yaşanılan ekonomik zorluk ve halkın donanma inşası sırasında yaşadığı darlığı muasır tarihçinin açık ifadelerinden görmekteyiz.

Kıbrıs'ta tarih akmaya devam edecek, II. James'in ölümünden sonra eşi Catherine Cornaro, 1 yaşında ölen oğulları III. James'in yerine tahta oturacak ve 1489'da adayı Venediklilere verdiğinde adada Lusignan dönemi sona erecektir. Kraliçenin tarafını tutan Cenevizlilere karşı Venediklilerin lehine olarak James 1472'de Venedikli Catherine Cornaro ile evlenmiştir. Catherine James'in ölümünden sonra 1489'a kadar adaya hâkim olmuş ve bu yıl adaya Magosa'ya 1488'de vaki olan bir saldırı bahane edilerek Venediklilerce el konulmasını da temsil etmektedir. Böylece Doğu'da sembolik de olsa yaşayan son Haçlı üssü de ortadan kalkmış oldu.

Venedikliler Memlûk Sultanı Kayıtbay'a eskiden beri ödedikleri vergiyi ödeyeceklerini söyleyerek adada idareyi 1571 Osmanlı fethine kadar ele geçirmişlerdir. Sultan Kayıtbay'ın

huzuruna çıkan Venedik elçisi 12 bin duka yani iki yıllık haraç ve hediyeler getirmiştir.[277]

Memlûkler 1291'de Bilâd eş-Şam'da Haçlı varlığına son verdikten sonra Doğu Akdeniz'deki Haçlı bakiyeleri ve müttefiklerinin de siyasi ve askerî varlığını sona erdirdiler. Bu cümleden Ermeniler ve Kıbrıs Haçlıları üzerine yapılan seferler bölgenin bu tehditten tamamen temizlenmesi açısından fevkalade önemli oldu. Akdeniz hilali böylece tamamen Haçlı varlığından temizlendi. Memlûklere kadarki süreçte ortaya konulmaya çalışıldığı üzere İslam dünyası ve Türkler bu seferlere karşı çok namüsait şartlarda mücadeleye başlamışlar, siyasi ve kültürel bölünmüşlük içindeki bir hâlden Memlûklerin temsil ettiği ve Osmanlılara devrettiği büyük bir birliğe geçilmiştir.

Haçlı Seferleri'nin uzun hikâyesi içinde bu çalışmanın bu bölümünün nihayetinde Memlûklerin varlığının anlamı ve Haçlı Seferleri'ne dair alınması gereken önemli dersi Batılı bir tarihçinin tespitleri üzerinden aktarmak yerinde olur:

> 11. yüzyıl sonunda Haçlıların ayak bastığı topraklar, dikkate değer bir coğrafi çeşitlilik gösteren, çok sayıda hükümdar arasında paylaşılmış, etnik köken, dil ve din açısından birbirinden çok farklı toplulukların yaşadığı bir bölgeydi. Haçlıların fetihleri ve Outremer'deki (denizin ötesindeki feodal Avrupa) dört Frank devletini kurmaları, bölgenin üçte ikisinin yavaş yavaş siyasi bütünleşmeye gidişinde bir etken, belki başlıca katalizör olmuştu. İlk olarak Müslüman Suriye tek hükümdar altında toplandı, ardından Mısır onunla bütünleşti ve Frank devletleri fetih yoluyla geri alındı; böylelikle 13. yüzyılın sonuna gelindiğinde bütün bu topraklar, Memlûk Sultanlığı'nın merkezî yönetimine bağlanmış oluyordu. Bu arada Selçukluların hâkimiyetindeki Anadolu da Moğol yönetimine girmişti. Selçuklu yönetiminin mirasçısı olan Türkmen beylikleri arasında Osman Gazi'nin, 14. yüzyıl

277 Demirkent, "Kıbrıs", s. 373; Holt, *Haçlılar Çağı*, s. 193.

> sonlarında dahi henüz yeni sayılabilecek beyliği giderek büyüyüp Osmanlı İmparatorluğu'na dönüşecek, Yakındoğu'nun en büyük gücü olarak Memlûk Sultanlığı'nın yerini alacaktı.[278]

Haçlı Seferleri tarihine dair bu eserin nihayetinde günümüz Türk insanının bu seferler tarihini okuyarak alacağı en büyük ders Batılıların bu alıntıda da görüleceği üzere Türklerin etnik ve dinî ayrılıklar ve bölünmüşlükler içinden çıkarak siyasi bütünleşmeyi sağlamaya muktedir olduklarıdır. Bu öyle bir muktedirliktir ki Haçlı devletlerinin bir kama gibi coğrafyalarına saplandığı anda bile, en umutsuz zamanda ve en namüsait şartlarda siyasi birlik ve bütünleşmenin sağlanabileceği, bugünün siyaseten dağınık ve karmaşa içindeki bölgesinde yaşanan tüm Müslümanların ve bu cümleden Türklerin idrak etmesi gereken başlıca derstir. Bunları sağlayan asabiye ve dinamizm, Oğuzların kurduğu Selçuklu umranının sağladığı alt yapı içinde gizlidir. Bugün Anadolu'da yaşayan Oğuz evladı Türk çocukları işte tüm namüsait şartlara rağmen tarihî tecrübesinde, bunu yapmaya muktedir olduğunun dersi de Haçlı Seferleri'nin satır aralarında okunmayı beklemektedir. Bu arada Selçukluların kurduğu büyük yapı ile çağın gölgesinde süregiden mesuliyet bilincinin ve devrinin, Türk-İslam dünyasının bütünleşmesi konusunda da, Haçlılarla karşı mücadele kadar önemli bir yeri vardır. Artuklular, Zengîler, Eyyûbîler ve Memlûkler ve nihayet Osmanlılar bu süregiden mücadelenin parçaları hâlinde, bölünerek değil bütünleşerek, zor şartlara rağmen direnerek geleceği kurdular. Bu bakımdan birlik davası bu dönem olayları içinde günümüz insanına ibret olarak seferler tarihi arasında bulunmaktadır. Okunması gereken diğer bir ders ise Batılı bir tarihçiden aktardığımız bilgi münasebetiyle Batılıların bu muktedirlikten haberdar olup buna karşı tedbir almaktan geri durmayacakları gerçeğidir. Bu bakımdan

278 P. M. Holt, *Haçlılar Çağı*, (Çev. Özden Arıkan), İstanbul, 1999, s. 8.

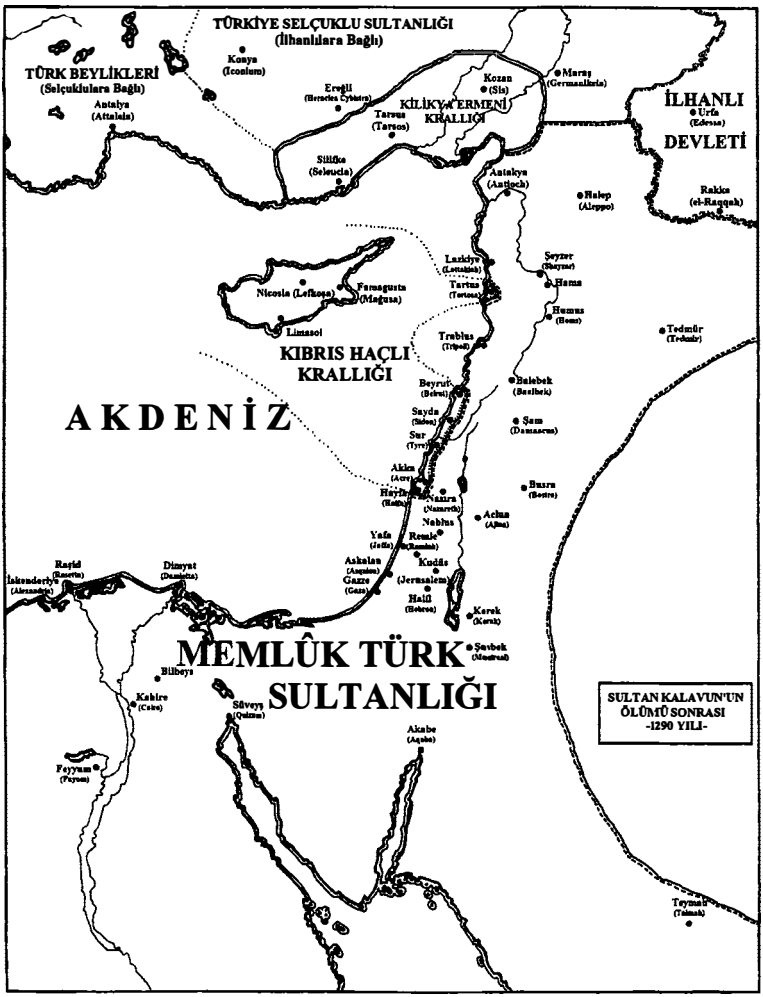
Haçlı Seferleri tarihi savaş ve cihat tarihi olmanın ötesinde bir vatan savunma süreci, hatta vatanı yeniden kurmanın ve birliği sağlamanın tarihidir. Mücadeleyi veren tüm İslam âlemi bu şerefin bir parçası olmakla birlikte Türklerin buradaki büyük payı tarihlerinin bir altın sayfası ve onların ahfadının okuması gereken bir ders olarak durmaktadır. Bu bakımdan Selçuklu-Osmanlı çizgisinin Haçlı Seferleri bağlamındaki yeri ve değeri de anlaşılmış, ortaya çıkmış olur. Birlik ve bütünleşme, dirlik ve diriliştir.

Memlûklerin Kıbrıs ile ilişkileri, görüleceği üzere, Haçlı Seferleri'nin devamında süren gerginlikler ve Haçlı tehdidinin Mısır ve Suriye sahillerinde sürmesi ve bu saldırılar sonucunda oluşan gerilimler içerisinde gelişmiştir. Baybars devrinden itibaren ada da bir tehdit algısı taşıyan Memlûk Devleti'nin bu algısı 1365 saldırısı ile travmaya dönüşmüş ve nihayet 1426'da adanın fethi ile son bulan bir süreç yaşanmıştır. Bu gerilimde siyaset kadar ekonomi de etkili olmuştur. Avrupa Kıbrıs ve diğer enstrümanlar üzerinden Memlûk Mısırı'nı ablukaya alıp, tehditler ve saldırılarla etkisizleştirmeye çalışırken Memlûkler de bu saldırılara karşılık vermekten geri durmamışlardır. Bu süreç denizlerde yaşanan bir hâkimiyet mücadelesini de söz konusu etmiştir. Memlûklerin Haçlıların doğal müttefiki ve coğrafi üssü hâline gelen Kıbrıs ve Çukurova'daki başarıları Baybars, Kalavun ve el-Halil Eşref dönemindeki büyük Suriye operasyonunun Doğu Akdeniz'e yayılmış bir uygulamasıdır. 1291, 1375 ve 1426 tarihleri Suriye, Anadolu ve Doğu Akdeniz'de Haçlı varlığının bitişine dair kilit zamanlardır. Bu harekâtlar sonrasında artık Haçlılar için Doğu Akdeniz güvenli ve yaşanabilir bir yer olmaktan çıkar. Osmanlı devri bu ilişkilerin ve Haçlı ruhunun Balkanlar üzerinden yeniden canlanma çabalarını temsil edecektir. Suriye, Çukurova ve Kıbrıs'ın ele geçirilmesi Haçlı varlığının Doğu Akdeniz'deki sonunu belirliyordu. İbn Haldun'un "Müslümanların donanmaları ise, aslan avına saldırır gibi onlara hücum etmiş, bu denizin yüzeyini asker ve teçhizatla doldurmuşlardı. Savaşta ve barışta

bu denizdeki yollarda rahatça dolaşırken burada Hristiyanlara ait bir tahta, bir sandal bile görülmüyordu"[279] tespitlerini hatırlatan bir hâl vaki olmuştu denilebilir. Bundan sonra Batı için yeni Kudüsler ve kutsal topraklar söz konusu olacaktır. Osmanlı yüzyılları bu sürecin yeni bir sayfasını teşkil edecektir. Buna dair bilinci kurarken 15. yüzyılda, yani Memlûklerin Kıbrıs'a hâkim oldukları çağda papalığın yeni Haçlı Seferleri'ne dair planlarının arkasındaki zemini anlamak faydalı olacaktır. Papalığın yaşadığı iktidar sorunları ve Batı üzerindeki üstün mevkiini elde etmek için tuttuğu yol şu idi: *Batı'nın parçalanmakta olduğunu bilmezden gelerek "dinsizlere" karşı bir Hristiyan dış siyasetini ayakta tutmak, o zaman Batı için hayati bir mesele olan Türk problemini üzerine almak, Haçlı Seferleri geleneğine dayanarak din savaşı fikrini genelleştirmek, bunu kilise vasıtasıyla en küçük köylere kadar götürmek, Türklere karşı kazanılan zaferleri mübalağalı olarak değerlendirmek, hem başarıdan ve hem yenilgiden Türkler aleyhine açılan propagandadan son haddine kadar faydalanmak.* Papalık Haçlı Seferleri'ni tarihî süreçte olduğu gibi yine meşru mercii sayarak Hristiyan birliği fikri ve Türk düşmanlığından yararlanarak siyasi bir irade kurmaya çalışıyordu.[280] Çalışmaya başladığımız ilk noktaya dönülürse, Haçlı Seferleri bir aklın ve kültürün kendini yenilediği tarihî bir olgu olarak güncelliğini korurken bize şunu düşündürür: Haçlı Seferleri tamamlanmış mıdır? Bu soru zihinleri meşgul etmeye devam edecektir.

279 İbn Haldun, *Mukaddime*, (Ter. Süleyman Uludağ), c. 1, İstanbul, 2012, s. 503.

280 Şerif Baştav, "14-15. Yüzyıllarda Osmanlı Fetihleri Sırasında Avrupa'nın Siyasî ve İktisadî Durumu", *Makaleler*, (Haz. E.S. Yalçın- E. Erdoğan), Ankara, 2005, s. 25-26.

TÜRKİYE SELÇUKLU SULTANLIĞI
(İlhanlılara Bağlı)
TÜRK BEYLİKLERİ
(Selçuklulara Bağlı)
Konya
(Iconium)
Antalya
(Attaleia)
Ereğli
(Heraclea Cybistra)
Tarsus
(Tarsos)
KİLİKYA ERMENİ
KRALLIĞI
Kozan
(Sis)
Maraş
(Germanikeia)
İLHANLI
DEVLETİ
Urfa
(Edessa)
Silifke
(Seleucia)
Antakya
(Antioch)
Halep
(Aleppo)
Rakka
(el-Raqqah)
Lazkiye
(Lattakieh)
Seyzer
(Shayzar)
Tartus
(Tortosa)
Hama
Nicosia (Lefkoşa)
Famagusta
(Mağusa)
Humus
(Homs)
Limasol
Trablus
(Tripoli)
Tedmür
(Tadmur)
KIBRIS HAÇLI
KRALLIĞI
Beyrut
(Beirut)
Baalbek
(Baalbek)
AKDENİZ
Sayda
(Sidon)
Şam
(Damascus)
Sur
(Tyre)
Akka
(Acre)
Hayfa
(Haifa)
Nasıra
(Nazareth)
Busra
(Bostra)
Achsa
(Ajlun)
Nablus
Yafa
(Jaffa)
Ramla
(Ramleh)
Askalan
(Ascalon)
Kudüs
(Jerusalem)
Gazze
(Gaza)
Halil
(Hebron)
Karek
(Kerak)
Rasid
(Rosetta)
Dimyat
(Damietta)
İskenderiye
(Alexandria)
MEMLÛK TÜRK
SULTANLIĞI
Şevbek
(Mudrud)
Bilbeys
Kahire
(Cairo)
Süveyş
(Qulzum)
Akabe
(Aqaba)
Feyyum
(Fayum)
SULTAN KALAVUN'UN
ÖLÜMÜ SONRASI
-1290 YILI-
Teymâ
(Tabuk)

SONUÇ

HAÇLI SEFERLERİ'NİN UMUMİ SONUÇLARI

Haçlı Seferleri muayyen bir fikir zemininde, siyasi, sosyal ve ekonomik şartlarda, her sosyal olay ve olgu gibi muhtelif değişimlere uğrayarak klasik devresini yaşamıştır. Bu süreç çok önemli tarihî, kültürel ve bugüne kadar uzanan aktüel sonuçlar doğurmuştur. Bu seferlerin tanımı aslında sonuçlarının da gizli habercisi gibidir. S. Runciman şu tespitleri kaydeder:

> İster bütün Hristiyan maceralarının en muazzamı ve en romantiği, ister barbar istilalarının sonuncusu sayalım, Haçlı Seferleri her hâlükârda Orta Çağ tarihinin büyük ve merkezi olayını teşkil ederler. Bunların canlandığı zamana kadar medeniyetimizin ağırlık merkezi Bizans'ta ve Arap hilafetine bağlı ülkelerde idi. Hareketin tamamıyla sönmesinden sonra ise üstünlük, Batı Avrupa'ya geçmiş bulunuyordu. Ağırlık noktasının bu yer değiştirmesinden çağdaş tarih doğdu fakat bunu anlayabilmek için sadece Haçlı seferi düşüncesini tahrik eden Batı'daki durumu ve şartları değil, aynı zamanda ve hatta belki de daha önemli olarak Haçlıların hareketini kolaylaştıran ve gerek ilerlemelerinde ve gerekse geri çekilmelerinde kesin etkisi bulunan Doğu'daki durum ve şartları kavramamız gereklidir. Bakış açımız Atlas Okyanusu'ndan Moğolistan'a kadar uzamalıdır. Hikâyeyi sadece Frankların ve Arapların veya hele bunların asıl Urbanusları ve acı çekenleri olan Doğu Hristiyanlarının görüş açılarıyla anlatmak, bunun

asıl önem ve anlamını dikkatten uzak tutmak olurdu. Çünkü bu, büyük dünya çekişmesinin hikâyesi idi.[1]

Hristiyanlık Açısından Sonuçları

Seferlerin dinî manadaki sonuçları şüphesiz en önemli sonuçlarındandır. Hristiyanlık yaftası ile gerçekleşen bu seferler büyük bir yıkımı temsil ederler. Bu yıkımın altında pek çok yerde mezhep taassubuna kapılmış Katoliklerin icraatı durmaktadır. Bu seferlerin temel sebeplerinden olan Ortodoks dünyaya hâkim olma endişesi seferler tarihi boyunca büyük sıkıntılara yol açacaktır. IV. sefer ise bu manadaki gelişmelerin en dramatiğini temsil eder. Asıl gayesinden saptığı söylenen bu seferlerin belki de gerçek amaçlarından birini bu sefer gösterir. Din namına yola çıkanlar yüzyıllık kinlerin ve çatışmaların tohumlarını ekeceklerdir. Avrupa ve ötesindeki pek çok Katolik mezhebi dışı Hristiyan bu seferlerden ciddi zararlar görmüşlerdir. Bu konuda Işın Demirken'tin şu tespitleri öne çıkmaktadır.

> Haçlı Seferleri'nin ürünü olarak Yakındoğu'da kurulan -ve Latin hâkimiyeti adıyla da isimlendirdiğimiz- Batı hâkimiyetinin yaklaşık iki yüzyıl süren varlığı, hem bu bölgede yaşayan yerli Hristiyanlar, Bizans ve Türk-İslam dünyası üzerinde, hem de Avrupa'da birçok yönden etkili oldu. Kutsal toprakları kurtarmak ve Doğu Hristiyanlarına yardım sloganıyla başlayan Haçlı hareketi, Yakındoğu'nun yerli Hristiyanlarına faydadan çok zarar verdi. Anadolu, Suriye ve Filistin'de yaşayan Hristiyanlar, başlangıçta Haçlıların kendilerini Türk ve Bizans hâkimiyetinden kurtarıp bağımsızlıklarına kavuşturacaklarını sanmışlardı fakat kısa zamanda, bunların amaçlarının Doğu'da kendi çıkarlarına uygun bir düzen kurmak olduğunu gördüler. Haçlılar Urfa, Antakya, Trablus ve Ku-

1 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Nokta Kitap, İstanbul, 2005, s. 9.

düs'te kurdukları devletlerde, asıl tebaayı oluşturan yerli Hristiyanlara halifelerden ve Türk idaresinden daha sert davrandılar. Onların dinî geleneklerine saygı göstermediler. Onları küçümsediler. Hatta Kudüs'te Hristiyanlığın her mezhebine açık Kutsal Mezar Kilisesi'nde ibadet etmelerini yasakladılar. Ayrıca yerli Hristiyanları mevkilerinden uzaklaştırdılar. Mal ve servetlerini ellerinden aldılar; zaman zaman bunları en acımasız şekilde öldürmekten bile çekinmediler.[2]

Bizans Açısından Sonuçları

Bizans bu seferlerden ilk etapta çok kârlı çıkmıştır. Batı ve Güney Anadolu'da önemli toprak kazanımları ile durumunu takviye etmiştir. Ancak sonrası tam bir karabasandır. Özellikle dördüncü sefer Bizans'ın belini bükecek, Türk fethine kadar da bir daha düzelmesi mümkün olmayan bir çöküş yaşanacaktır. Işın Demirkent'in şu tespitleri önemlidir:

> Haçlıların asıl kötülüğü Bizans İmparatorluğu'na oldu. Hareketin başından beri İstanbul'u zapt etmek düşüncesini ve Bizans'a duydukları nefreti her fırsatta ortaya koyan Haçlılar, vazgeçemedikleri bu tutkularını IV. Haçlı Seferi sırasında 1204'te tatmin etmek imkânını buldular. Bizans İmparatorluğu ortadan kaldırıldığı gibi, İstanbul görülmemiş bir vahşetle yağmalandı. Bizans'a yardım sözünü dillerinden düşürmeyen Avrupalılar, imparatorluğu bir daha eski gücüne kavuşamayacak şekilde mahvettiler. Her ne kadar sürgündeki İznik-Bizans devleti altmış yıl sonra İstanbul'u Haçlılardan geri almayı başardıysa da, bundan sonraki iki yüzyıllık dönemde Bizans artık komşularına karşı kendini savunmaya çalışan sıradan ve aciz bir devlet olarak varlığını sürdürebildi.[3]

2 Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, İstanbul, 1997, s. 277.
3 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 277.

Türkler Açısından Sonuçları

Haçlı kaynakları tüm saldılar tarihi boyunca Türk kavramını kullanırlar. Çalışmanın pek çok yerinde ilk seferlerden sona kadar bu kullanım ve Türk kavramına dair anlayışın ortaya konulmasından da görüleceği üzere Anadolu, Suriye ve Mısır'da Haçlı hedefleri umumiyetle Türkler ve onların kurdukları devletler ve atabeylikler olmuştur. Bu bakımdan Haçlı Seferleri'nde saldırının İslam dünyasına yöneldiği görülürken Kudüs dâhil tüm çarpışmalarda özellikle Selçuklu nizamı içinde oluşan yapıların bu seferleri göğüslediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Atabey ve memlûk gibi kurumların oluşturduğu siyasi teşekküller bu saldırılara karşı ciddi bir kalkan ve savunma hattı oluşturmuşlardır. Osmanlılar Kudüs'ten çekilirken burayı işgal eden İngiliz komutanın Haçlı Seferleri'ni bitişini ilan etmesi de bahsettiğimiz Türk-Haçlı gerilimine nihai bir örnek olarak görülmelidir.

Türkler açısından önceleri zor şartlarla başlayan bu seferler zaman içinde yaşanan büyük direniş ile bu topraklardaki varlıklarını tescil etmek manası taşıyacaktır. I. Kılıçarslan, I. Mesud, II. Kılıçarslan gibi sultanlar bu saldırya ciddi mukavemet gösterecekler ve "Türkiyeleşen" Bilâd er-Rum tarihine Türk'ün izini vuracaklardır. Bunlarla birlikte süreçte Artuklu İlgazi ve Sökmen, Tuğtekin, Aksungur gibi Suriye'nin önemli idarecileri; akabinde Zengîler, Eyyûbîler ve Memlûkler bu seferler boyunca bu mücadelenin mümesilleri olacaklardır. Önceleri sarsılan Anadolu Selçukluları, Alaaddin Keykubad devri ile zirveleşen bir toparlanma ve yükselme yaşayacaklardır. "Haçlı Seferleri başlangıçta Anadolu Türkleri üzerinde de olumsuz etki yaptı ve baskın niteliğinde gelişen saldırılarıyla Türkiye Selçuklu Devleti'ne gerçekten bir darbe vurdu. I. Haçlı Seferi orduları 1097'de Anadolu'dan geçip Suriye'ye indiler. Türkler, Orta-Anadolu'ya çekilmek zorunda kaldılar. Ancak Sultan I. Kılıç Arslan dört yıl sonra 1101'de gelen üç Haçlı ordusunu arka arkaya imha ederek

Anadolu topraklarını Haçlılara tamamıyla kapattı. II. ve III. Haçlı Seferleri sırasında Haçlıların Suriye'ye doğru Anadolu'yu geçmek teşebbüsleri sonuçsuz kaldı. Türkler uğradıkları bütün zararlara rağmen, Anadolu'da köklü bir şekilde yerleştiler. Bununla beraber Urfa ancak elli yıl sonra 1144'te geri alınabildiği gibi, Antakya ve Suriye-Filistin kıyı bölgelerine yerleşen Haçlılar da, iki yüzyıl süren bir mücadeleden sonra bu topraklardan çıkarılabildiler."[4]

İslam ile şereflenmelerinden sonra Türkler bu medeniyet dairesinde çok önemli siyasi, askerî ve ekonomik başarıların ve gayretlerin temsilcisi olmak şerefini haizdirler. Türk adının bu manadaki umumiliği ve birleştirici bir asabiyeyi anlatır olması da bu emek ve başarılarla alakalıdır. Haçlı Seferleri sırasında II. Haçlı Seferi esnasında Odo Deuil'in Turchia olarak adlandırmayı gerekli olduğu bu ülkede Türk adı birlikte yaşama, nizam ve sükûnun temsilcisi olmuştur. Var edilen değerler, yaşanan nizam ve gösterilen liyakat bu manada çok önemli olmuştur. Bu sebeple Doğu ve Batı kronikleri Türk ve Müslüman adlarını birbirinin karşılığı gibi kullanmışlardır. Haçlı Seferleri boyunca da Fulcherius ve Joinville'in kayıtlarında görüleceği üzere düşman isimlendirmelerinin en başta geleni de Türk adıdır. Bu manada Türklerin siyasi önderliğinde bölgedeki yerel tüm asabiyeler bu ad altında mücadeleyi ve tarihe mâl olmayı bir vefa ve değer saymışlardır. "Bir yüzyıl boyunca Türklerin batıya doğru ilerleyişlerini engelleyen Haçlı hareketi, aslında yarattığı öfke ve direnme duyguları sonucunda Türklerin yurtlarına daha sıkı bağlarla tutunmalarına, yaşadıkları topraklara birlik ve beraberlik içinde daha güçlü şekilde sahip çıkmalarına sebep olmuştu. Bu açıdan ele alındığında Haçlı Seferleri verdiği bütün zararlara rağmen, vatanlarını yabancıların saldırılarına karşı korumak amacıyla çırpınan Türklerin Anadolu'da varlıklarını

4 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 277.

yaşatacaklarını ve Batı'nın her türlü siyasi girişimini sonuçsuz bırakacaklarını gösteren 'millî mücadelenin' tablosudur."[5] Bu bakış açısı Haçlı Seferleri tecrübesinin günümüze dair önemli bir sonucudur. Medeniyetimiz ve varlığımızı çok yönlü tehdit eden bu saldırılar savuşturularak Türklerin coğrafyadaki varlığı ve toprağın vatan dönüşmesi söz konusu olmuştur. "Haçlı Seferleri gibi bir dış etken olmasaydı Türkler, Batı'daki aşamalarını belki Osmanlılardan iki yüz yıl önce gerçekleştirebileceklerdi. Türkler, Batı Anadolu'yu terk etmek ve kıyıdan içerideki yaylalara çekilmek zorunda kaldılar?"[6] Tüm sıkıntılara rağmen bu seferler Osmanlı devrinde de devam etmiş ve güncellenerek kendisini farklı şekillerde Türklerin önüne koymaya devam ediyor. Bu bir saplantı yahut travma değil tecrübenin sağladığı bir ibret ve uyanıklık hâli olarak vaki gelişmelere tarihle bakabilmek manasında değerlidir. Düşmanlık üretme vasıtası olmanın ötesinde bir muhafaza ve dikkat bilgisi olarak zihinlerde durmaktadır.

Avrupa Açısından Sonuçları

Haçlı Seferleri'nin en önemli sonuçlarından biri Avrupa bakımından sonuçlarıdır. Avrupa, yaşadığı dar boğazı bu seferler sonrasında ve bu seferler münasebetiyle yakaladığı fırsatlarla aşacaktır. Modern Avrupa'nın kuruluşunu sağlayan pek çok gelişmenin başlangıç hareketleri bu seferlere kadar gider. Avrupa, dışarıya şiddet ithal ederken kendi dünyasında nizamın esaslarını kurmuştur. Bu bakımdan din ve toprak gibi iki kurucu unsura dair dönüştürücü gelişmelerin yaşanmaya başlaması bu seferler münasebetiyledir. Avrupa'yı her bakımdan kuracak tabakaların ortaya çıkışının ilk izleri de bu zamanlarda başlar. Ekonomik ve kültürel bakımdan yaşanacak müstakbel gelişmeler bu dönemde

5 Demirkent, "Anadolu'nun Türkleşmesinde", s. 282-83.
6 Er, *Cennet Doğuda*, s. 285.

kendisine temel bulacaktır. Avrupa'nın moderne doğru varoluşsal ilk hareketi bu seferlerle başlamıştır dense yanlış olmaz.

> Haçlı Seferleri'nin Avrupa'daki tesirlerine gelince, bunlar çeşitli alanlarda oldu. Bu hareket, 12. ve 13. yüzyıllarda Avrupa toplumunun değişen yapısını siyasi, sosyal, ekonomik ve kültür bakımından etkiledi. I. Haçlı Seferi ile toplumda huzursuzluk meydana getiren kişilerin ve sefalet içinde yaşayan köylülerin, sayıları yüzbinleri aşan büyük kitleler hâlinde Doğu'ya gidişi ve sonraki yıllarda da bu hareketin devam etmesi, Avrupa'daki kralların ülkelerinde bozulan düzeni sağlamasında ve otoritelerini güçlendirmesinde faydalı oldu. Krallık kudretinin güçlenmesi yanında, bu büyük hareketin getirdiği canlılık, Batı toplumunda yeni bir sosyal sınıfın ortaya çıkmasına da neden oldu: Tacirler ve İşçiler. Haçlı seferine çıkarken hemen herkes yolculuk masrafını karşılamak üzere malını satmaktaydı. Asiller de kendi ordularını kurabilecek parayı sağlamak için mülklerini satmak ve bunun sonucunda topraklarında çalışan kendilerine bağlı köylüleri de serbest bırakmak zorunda kalmışlardı. Bu köylülerden şehirlere göç edenler ise ticaretle uğraşmaya veya çeşitli zanaat dallarında çalışmaya başladılar. Böylece zaman içinde 'burjuva' denilen 'orta sınıf'ı yarattılar. Kentlerin nüfusu çoğaldı. Şehirler arasında ulaşım sıklaştı. Sonuçta toplumda yeni bir ekonomik düzen oluştu. Haçlı seferine gidenlerin bir kısmı geri döndü ama çoğu Doğu'da kaldı veya yollarda, savaşlarda öldü. Bunun sonucunda ise birçok eski ailenin yerine yenileri ortaya çıktı.[7]

Milli devletler Avrupa'nın yeni zamanları için son derece önemlidir. Feodalizmin gerilemesi ve dönüşmesi bu manada bir durumu ifade eder. Orta Çağ'ın temel unsurlarından toprak ve onun yönetimine dair gelişmeler tarihin seyrini etkilemiştir. "Feodal beyler, Haçlı Seferleri'ne çıkarken derebeyliklerini dolayısıyla topraklarını ucuza elden çıkarmışlardır. Böylece toprak birkaç kişinin elinde toplanarak küçük krallıklar oluştu. Bunun

7 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 278.

sonucunda bugünkü Avrupa şekillendi. Bu Avrupa tarihi açısından kritik bir eşiktir. Ayrıca, Müslümanlarla Hristiyanlar arasında günümüze kadar ulaşan nefretin kaynağı olarak Haçlı Seferleri'nin doğru anlaşılması gereklidir."[8]

Sosyal bakımdan farklılaşan Avrupa, kendi siyasi dönüşümünü de yaşayacaktır. "Haçlı Seferleri'ne katılan şövalyelerin Müslümanlar karşısında güçsüzlüğü anlaşılınca, derebeylik idaresi zaafa uğradı. Merkezî otoritenin hâkimiyeti artıp, Avrupa'da krallık rejimi kuvvetlendi. Köle durumundaki köylü, toprak sahibi efendilerinden arazi alarak, mal mülk sahibi oldu. Avrupa'da aralarında büyük eşitlik ve adalet uçurumu bulunan sınıflar arasındaki fark kısmen azaldı."[9] Avrupa bugün güncel olarak yaşadığı pek çok siyasi ve sosyal gelişmenin ilk adımlarını bu seferler sonucunda atacaktır. Bu yönüyle seferler Batı'nın geleceği açısından çok kritik sonuçlar doğurmuştur.

Avrupa açısından diğer bir sonuç ise bu seferler sonunda Doğu'da Suriye, Çukurova ve Doğu Akdeniz'deki tüm kazanımlarını yitirmiş olmalarıdır. Bu durum Selahaddin Eyyûbî ile başlayıp Memlûkler ile biten bir süreçte gerçekleşmiştir. Avrupalılar Doğu'da elde etmeyi umdukları kazancı başka yollardan ve yeni dünyalarda bulacaklardır. Haçlı ruhu ise bir manasıyla Doğu ve Batı algısında hep yaşamasıyla bu seferlerin Avrupa açısından bir sonucu olarak kayıtlara geçmelidir. Doğu'yu bir "öteki" kılan yaklaşımın aktüel düzlemdeki en önemli ayaklarından biri bu seferlerdir.

Papalık ve Kilise Açısından Sonuçları

Papalık, kendisi ve Avrupa için aradığı ikbalin peşindeyken kendini dönüştürecek bir reform dönemi ve zihniyetine doğru

8 İbrahim Halil Er, *Cennet Doğuda Bir Yerdedir* (Haçlı Seferlerinin Değişen Yüzü), Ankara, 2006, s. 285.

9 Er, *Cennet Doğuda* s. 288.

yol aldığını muhtemelen bilmiyordu. Din adına büyük vaatlerle başlayan bu seferler din kavramı ve özelinde papa-kilise yapısının sorgulandığı bir zihnî zeminin oluşmasına esas oluşturacaktır. Feodalizmin dar sınırlarını nasıl kırmaya başladılarsa papalığın sıkıntılı ve göreceli zihniyetinin de aşılması papalık adına olumsuz, lakin Avrupa adına günceli oluşturması bakımından dikkat çekici sonuçlar doğrucaktır. "Haçlı Seferleri'nin başlangıçtaki başarısı, hareketin öncülüğünü yapan papalığa prestij kazandırdı. Yolculuğa çıkanların bir kısmı mallarını kiliseye bağışlamaktaydı. Bu da kilisenin çok zenginleşmesine vesile oldu fakat arkadan gelen başarısızlıklar ve papaların Doğu'daki Haçlılar yerine, şahsi çıkarlarını her şeyin üstünde tutan bencil davranışları kilisenin gücünü azalttı. Ayrıca kilisenin Haçlı Seferleri dolayısıyla herkesi vergi ödemeye (tithe=öşür) mecbur tutması ve hatta dinî kuruluşlardan da vergi alması tepkilere yol açtı. Zira papaların Haçlı Seferleri'ni sürdürmek için gittikçe daha çok para istemesi ama bu paraların Doğu'ya bir şey kazandırmadığı hâlde Roma'daki papalık sarayının lüks ve israfını artırması herkesi bezdirip usandırdı. Önceleri Haçlı yemini edip de gidemeyenlerin veya gitmeyenlerin ödemeleri gereken 'Pişmanlıktan arınma' parası, Haçlı yemini etmeyenleri de kapsadı; yani bu, zaman içinde açıkça günahların parayla affı satışına (indulgency) dönüştü. Bütün bu etkenler ve dünyevi iktidarlara karşı sonsuz bir ihtirasla sürdürdüğü üstünlük iddiaları, Roma Katolik kilisesini sonunda küçültücü muamelelere uğratmış, güç ve itibarını iki paralık etmiştir. Neticede papalar Avignon'da sürgün hayatına mahkûm olmuş ve halkın devam eden dinî hoşnutsuzluğu 16. yüzyılda Protestan kilisesinin kuruluşu ile Reformation'u (Dinî devrim) getirmiştir."[10] Batı artık yeni zihni devrimine hazırdır. Feodal uykusundan uyanmasının önündeki büyük bir engeli aşma fırsatı

10 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 278.

doğmuştur. Din zamanla yeni zamanların kötü çocuğu hâline gelecektir. Orta Çağ ise bunun sembolüdür.

Kilise de papalık gibi varlığının ona sağladığı maddi ve manevi imkânları tedricen kaybedecektir. Kendine yeni yayılma ve misyon sahaları bulmakla birlikte kendi kıtasındaki başat rolü kaybedecektir. Avrupa'daki bu gelişmeye karşılık, Roma Kilisesi Haçlı Seferleri sayesinde etkisini Asya kıtasında yaymayı başardı. Hristiyanlığın misyoner dünyasının önü böylece açılmış oldu. Bu hareketin sağladığı imkânla Dominiken ve Fransisken keşişlerinin 13. yüzyılda Doğu'da yerleşmesi, bunların Haçlı devletlerinin dışında da misyonerlik faaliyetlerinde bulunmalarına fırsat verdi. Bu mesele dikkatle okunmalıdır zira Ermeni-Papalık-Moğol ittifakının Bağdad'ın düşmesinden IX. Louis'in Haçlı Seferine kadar bir müşterek hareket çerçevesinde görülmesinde fayda vardır diye düşünüyoruz. Bu süreçte Papalar, Doğu hükümdarlarına gönderdikleri mektuplarla misyoner keşişlere özel imkânlar tanınmasını sağladılar. Bu keşişler çok defa Moğolların Hristiyanlık propagandasına müsamaha göstermesinden faydalanarak İtalyan tacirleriyle birlikte İran'a, Asya içlerine, hatta Çin'e kadar gittiler. Böylece Roma kilisesinin hâkimiyet alanını genişlettiler. Bu genişleme bahsettiğimiz siyasi ve askerî ilişkileri de besledi. Abbasilerin Harezmşahlara karşı Cengiz Han ile olan asimetrik irtibatı, Ermenilerin Moğollar ve papalık arasındaki rolleri hep bu cümleden gelişmelere yol açarak İslam dünyası 11-13. asırlarda ağır kayıplar verdi. Bu faaliyet, milletlerarası temele oturtulan kilise hukukunun gelişmesinde önemli rol oynadı fakat İslam kanunları din propagandasını yasakladığı için keşişler Müslümanlar arasında faaliyette bulunamadılar. Haçlıların savaşlar ve ticari ilişkiler dışında Müslümanlarla teması hemen hiç olmadı. Latin Doğu, Sicilya ve İspanya'nın aksine İslam dünyasının bilim ve felsefesini anlamadı ve bu konuların Avrupa'ya aktarılmasında herhangi bir rol oynamadı. Aynı şekilde İslam dünyası da istilacı Haçlılara yabancı kaldı ve bunlarla ilgili konulara merak

duymadı. Zaman zaman görülen dostluk ilişkileriyse, genelde ortak ticari çıkarlarla sınırlı kaldı."[11]

Ekonomi ve Batı-Doğu Ticareti Açısından Sonuçları

Ekonomi, Avrupa'nın dönüşümü ve kendisini yeniden inşasında çok önemlidir. Haçlı Seferleri ile başlayan ticaret imkânları Rönesans'ı doğuracak olan İtalya'da uygun zeminin oluşmasını sağlayacaktır. Artan ekonomik imkânlar, yeni ürünler, yeni gemiler ve teknikler ekonomik genişlemeyi daha da arttıracaktır. Modern zamanların esas kavramlarından olan piyasa artık oluşmaya başlayacak ve dünya kendi yeniçağına doğru dönüşecektir. "Haçlı Seferleri döneminden önce de Venedik, Cenova, Pisa ve Amalfi deniz cumhuriyetlerinin Müslümanlarla ticari ilişkileri vardı fakat Haçlı devletleri sayesinde Avrupa'nın Doğu ile ticareti olağanüstü gelişme gösterdi. Avrupalı tacirler bu dönemde ilk defa Doğu şehirlerinde yerleşip Haçlı devletlerinin kendilerine sağladığı imtiyazlardan faydalanarak bu alanda üstünlüğü ele geçirdiler. Böylece Avrupa yaşayacağı dönüşümün ekonomik temellerine dair önemli gelişmeler yaşadı. Bu süreç sadece ticaret değil alt yapı konusunda da gelişmelere yol açtı. Gelişen ticaretle birlikte taşımacılık konusundaki ihtiyaçlar gemi inşaat tekniğine yenilikler getirdi. Daha fazla insan taşımak ve daha güvenli yolculuk için, daha büyük ve daha sağlam gemiler yapıldı. Haçlı Seferleri Avrupa'daki para rejimini de büyük ölçüde geliştirdi. Ticaretin gelişmesiyle zenginlik arttı. Haçlı Seferleri döneminden önce Avrupa'da para azdı. Altın para hemen hiç yoktu. Gümüş ve diğer metallerden yapılan paralar da çok ağırdı. Bunların taşınması güçtü. Haçlıların ise yolculuk için daha hafif paraya ihtiyacı vardı; dolayısıyla altın para basılmaya başlandı. Ayrıca sefer için gerekli paranın temini toprakların ve mülklerin satışı

11 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 278-79.

ile sağlandığından, bu da alım-satım işlerine ve paraya hareketlilik kazandırdı. Para bollaştı ve bir süre sonra dünyada ilk kez bankacılık faaliyetleri başladı. Tapınakçılar Tarikatı uluslararası bankacılıkta ilk adımı attı: Yolcular Paris'te paralarını yatırıp karşılığında aldıkları bir makbuzla Akka'da veya İstanbul'da bu parayı çekebiliyorlardı. Venedik ve Floransa'da kurulan İtalyan bankaları da bu örneğe uydular. Böylece yeni bir meslek kolu yaratılmış oldu."[12] Burada bahsedilen gelişmeleri Avrupa'nın modern zamanlara ulaşmasını sağlayan süreçlerle birlikte düşündüğümüzde bu faaliyet ve gelişmeler fevkalade önemlidir.

Batı Etkileşimi Açısından Sonuçları

Batılılar Haçlı Seferleri boyunca Doğu'ya dair pek çok ürünü tanıyacak ve kıtalarına taşıyacaklardır. Bu ürünler değişik yönlerden Avrupa'nın gelişme ve değişme sürecine katkı sağlayacaktır. Bu seferler Batılı mutfaklarda yeni besinlerin oluşmasını dağladı. Batılılar daha önce bilmedikleri besinleri diyetlerine kattılar: "Haçlılar şeker kamışını ilk defa Filistin'de görüp tanıdılar. Kısa zamanda şeker kamışı yetiştirmesini ve öz suyunu çıkarmasını öğrendiler. 12. yüzyıldan itibaren Suriye'den gelen şeker ve çeşitli meyveler Batı sofralarını da süsledi. Bunun yanında pek çok meyve çeşidi de Avrupa'ya bu seferler vesilesi ile ulaştı: Avrupalılar limon, kayısı, zerdali, kavun, karpuz, susam, darı, pirinç, soğan gibi birçok yiyecek maddesini öğrenmeye ve zaman içinde tadına alıştıkları bu ürünleri gittikçe daha fazla aramaya başladılar. İklim koşullarının elverdiği bazı yiyecek maddelerini kendi ülkelerinde yetiştirmeye uğraştılar."[13]

Haçlı Seferleri Batı yemek kültürü ve çeşnilerinde önemli etkiler yapmıştır. Orta Çağ Avrupa mutfağı bu yolla çeşitlen-

12 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 279-80.
13 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 280.

miştir: "Avrupa'da önceden de az çok bilinen Doğu'nun şifalı bitkileri Haçlılar vasıtasıyla Batı'da iyice tanındı ve bollaştı. Biber, karanfil, zencefil, tarçın, kimyon ve daha birçok baharat çeşidi artık Avrupalıların yemeklerinde vazgeçemeyecekleri bir damak zevki yaratmıştı. 14. yüzyılda yaşayan bir tacirin kitabında 300'ün üstünde baharat çeşidinin Avrupa'ya taşınmakta olduğu kayıtlıdır. 'Baharat Yolu' adıyla meşhur olan bu ticaret yolu, baharatın yanı sıra Doğu'nun egzotik kokularını ve boya maddelerini de Avrupa'ya ulaştırmaktaydı."[14] Baharatların yemek çeşnisi olmak yanında sağlık açısıdan da Avrupa nüfusunun gelişmesinde etkili olacaktır. Karabiber gibi baharatların koruyucu ve afrodizyak etkisi bu bakımdan örnek olarak zikredilebilir.

Seferlerin Doğu'dan Batı'ya etkisi cümlesinden olarak pek çok dokuma ve sınai üründen söz edilmektedir. Işın Demirkent bunları şu şekilde sıralamıştı: "İpekli ve pamuklu kumaşlar, ipek halılar, kilimler, zarif çanak çömlek, porselen ve cam eşya Avrupa'da giyime ve evlerin döşenişine yenilikler getirdi. İslam dünyasının dokuma ürünleri kısa zamanda hem Doğu'da yerleşen Haçlılar hem de Avrupalılar tarafından kullanılmaya başlandı. Musul şehrinin İtalya'ya ihraç ettiği ve bu ülkede mussolina adıyla tanınan kumaş birçok Avrupa diline muslin olarak yerleşti. Aynı şekilde Avrupa pazarlarında Bağdat'tan gelen ipekli kumaşlar baldachin ve Dımaşk dokumaları da damask adıyla satılmaktaydı. Batılı hanımların pek rağbet ettikleri tat/eta (tafta) denilen ipekli kumaş da İran'dan geliyordu. Buhara ve Maveraünnehr'in birçok şehrinden Avrupa'ya ulaşan ipek halılar, seccadeler, yünlü kilimler, kürkler, doğan kuşları, bakır ve kurşundan yapılmış eşyalar, makas, iğne, bıçak, kılıç, ok ve yaylar dükkânları doldurmakta ve herkesin yaşamına giren mallar olmaktaydı. Suriye ve Mısır'dan gelen sehpalar, divanlar, kandiller, şamdanlar, vazolar, seramik kaplar ve mutfak eşyaları artık Avrupa'nın saraylarını

14 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 280.

ve evlerini süslemekteydi. Suriye'nin mine kaplamalı, ebrûlu, rengârenk cam eşyaları ise, Avrupa'nın büyük kiliselerinde kullanılmaya başlanan renkli camların (vitray) öncüleri oldular. İslami motiflerle süslü camdan veya madenden yapılmış vazolar ve kaplar da Batı pazarlarında satılan lüks eşyalardı. Dımaşk ve Kahire'de işlenen mücevherler, çeşitli takılar ve tuvalet malzemeleri de Avrupa pazarlarına devamlı akmaktaydı. Kumaşların ve boyaların yanı sıra Arapça, Farsça ve Türkçede kullanılan bazı renk isimleri de Avrupa dillerine girdi, lilac (leylak), carmine veya crimson (kırmızı) gibi. Ayrıca Çin'den gelen zarif porselen vazo ve tabaklar, fildişi eşyalar da, yine Yakındoğu üzerinden Batı'ya ulaşmaktaydı."[15] Böylece Doğu'nun zevki Batı'da kendisini göstermekteydi. Şüphesiz bir kan ve yıkım çağının bu denli incelikli sonuçlar doğurması tarihin cilvelerinden olsa gerektir. Bu malların taşınması hem ticari bir süreci söz konusu ediyor hem de yeni alışkanlıkları beraberinde getiriyordu.

Öte yandan Doğu'da yerleşen Haçlılar zamanla mahalli adetlere alıştılar; yerli kıyafetler giymeye, yerel yemekler yemeye başladılar. Aynı zamanda Haçlıların çoğu, asil veya sıradan biri olsun, yerli Hristiyan kadınlarla evlendiler. Bu evliliklerden doğan çocukların oluşturduğu melez sınıfa "Poulain"ler adı verilmekteydi ve sayıları da gittikçe artmaktaydı. 12. yüzyılın sonlarına doğru artık saf Frank kanından olanların sayısı, hiç şüphesiz melez sınıfından daha az bir rakama düşmüştü."[16]

Avrupa'nın uyanmasında şüphesiz Doğu'dan aldığı etkilerin önemi büyüktür. Endülüs ve Sicilya yanında Haçlı Seferleri çağında söz konusu olan etkileşimler Avrupa için not edilmesi gereken türdendir: "Haçlılar, bu devirde Batı'ya nazaran daha ileri seviyede olan Doğu'nun tıp bilgisinden yararlandılar ve yerli doktorlara tedavi oldular. Pisa asıllı olan Antakyalı Stephanus,

15 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 280-81.
16 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 281-82.

1127 yılında Antakya'da el-Mecüsî'nin önemli bir tıp eserini Latinceye tercüme etmiş ve Arapça asıllı bu eser Haçlılar tarafından Avrupa'ya götürülmüştür. 12. yüzyıldan itibaren Avrupa'da cüzzamlı hastaların barınabileceği birçok hastane ve bakımevinin birdenbire ortaya çıkmasından da, hastaları muntazam bir şekilde bakım ve tedavi altında tutma fikrinin İslam dünyasından öğrenilip Batı'ya aktarıldığı anlaşılır."[17] Batı gerek beslenme alışkanlıkları gerekse tıptaki gelişmelerle sağlık şartlarında daha sağlam bir yapıya kavuştukça hayat şüphesiz itkrar bulacaktı. Bu cümleden olarak temizlik alışkanlıklarında da etkilenmeler söz konusudur: "Bir zamanlar Romalıların severek kullandıkları fakat Hristiyanların ilgi duymayıp bir kenara attıkları herkese açık halk hamamlarının yeniden Avrupa'ya sokulup kabul ettirilmesi de, hiç şüphesiz Müslümanların etkisiyle olmuştur." [18]

Kültürel Etkileşim Açısından Sonuçları

İki dünyanın karşılaşması bir manada iki kültürün karşı karşıya gelmesiydi. Bu karşılaşma neticesinde etkileşimin olmaması imkânsız idi. Dil, edebiyat ve sanata dair pek çok unsur Batı'da bilinmeye başlanmıştır. Arapçanın öğrenilmesi bu etkileşimin önemli sonuçlarındandır. Buna rağmen Latince esas dil olarak kalmıştır.

Işın Demirkent'in aktardığı 13. yüzyılda hazırlanan kanun mecmuası *Assises de Jérusalem* ise Fransızca kaleme alınmıştı. Haçlı Seferleri döneminde bu konuyu işleyen pek çok tarih kitabı yazıldı. Avrupa'da tarihî edebiyat gelişti. Arap edebiyatı vasıtasıyla "Kelile ve Dimne", "Binbir Gece Masalları" gibi Doğu'nun çeşitli hikâye ve masalları Avrupa'ya yayıldı. Hatta Doğulu Hristiyanlar arasında ünlü "Yedi Uyuyanlar" anekdotu

17 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 282-83.
18 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 283.

Batı'da öğrenildi"[19] şeklindeki bilgiler Doğu düşüncesinin Batı'ya intikali ve etkisi bakımından önemlidir. Endülüs üzerinden olduğu bilinen bu geçiş, seferler devrinde Doğu'dan da söz konusu olmuştur. Böylece Arapça öğrenen Batılılar Doğu'nun birikimini dünyalarına taşıdılar.

Rahiplerin elinde görülen tesbihler Batı'ya bu seferler devrinde geçmiştir. Hint kültürünün bir unsuru olan satranç da yine bu devirde Batı'ya ulaştı.

Telli bir saz olan "tambur" ile büyük bir davul olan "nakkare" de Haçlılar tarafından Avrupa'ya götürüldü; o zamana kadar sadece trampet ve boynuzdan yapılmış borazanın kullanıldığı askerî bandolara bu yeni müzik aletleri de girdi."[20]

Teknolojik Sonuçları

Şüphesiz ekonomik gelişmenin en önemli yan unsuru teknolojik ilerlemedir. Batı bu manada kendi dünyasında işe yarayacak bazı teknolojik unsurları da Doğu'dan öğrenmiştir. "Yel değirmenlerini de Avrupa'ya Haçlılar götürdü; yel değirmenleri ilk defa 1180'de Normandia bölgesinde ortaya çıktı. Arapçası *nâûre* olan ve Batı dillerine *noria* şeklinde geçen su çarkları, Haçlı döneminden önce de Avrupa'da kullanılmaktaydı. Ancak Haçlılar Suriye'de özellikle Hama'da kuyulardan su çekme işinde kullanılan bu su çarklarının geliştirilmiş şeklini Batı'ya taşıdılar."[21]

Coğrafi keşiflerin önemi herkesin malumudur. Gemi teknolojisi ve pusula gibi gelişmeler Avrupa'nın bu keşiflerinde belirleyici rola sahiptir. Haçlı Seferleri münasebetiyle denizciliğe dair pek çok önemli unsur Avrupa'ya mâl olacaktır. "Müslüman gemicilerinden deniz pusulasını ilk öğrenen İtalyanlar oldu. Bu

19 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 283, 285.
20 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 285.
21 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 285.

pusula muhtemelen suda yüzen bir tahta parçasına bağlanmış mıknatıslandırılmış bir iğne idi; basit ama çok yararlı bir icattı. Ayrıca İtalyan denizciler Müslümanların 'usturlabı' ile bir dereceye kadar da olsa, enlem-boylamları hesaplamaya başladılar. Avrupa, Doğu'ya yapılan seyahatlerden dönenlerin getirdiği bilgilerle yeni coğrafi görüşe sahip olmaktaydı; o zamana kadar yaşanan dünyanın merkezi kabul ettiği Roma'nın yerine, şimdi çizdiği haritaların ortasına Kudüs'ü koymaktaydı. Aynı zamanda Batı toplumu pek bilmediği ama yavaş yavaş adını duymaya başladığı Uzakdoğu ülkelerine ve denizlerine merak duymaya başlamıştı."[22]

Askerî Açıdan Sonuçları

Batı'da bugün filmlerde görülen pek çok kale tarzının esas örnekleri Haçlı Seferleri çağında Doğu'dan öğrenilmiştir. Topun ciddi bir askerî techizat olarak kullanılmasıyla kale duvarlarının görece etkisini yitirmesine kadar kaleler çok önemli siyasi ve askerî mekânlar olarak önemlerini korumuşlardır. "Haçlılar Avrupa'ya askerî alanda da yenilikler getirdiler. O zamana kadar Batı'da mevcut savunma mevkisi dört köşe bir kuleden ibaretti. Haçlılar önce Doğu'da örneklerini gördükleri şekilde kendilerine büyük ve içinde yaşanabilen şatolar inşa ettiler ve bunu Avrupa'ya taşıdılar. Zamanla askerî açıdan çift sur duvarlarının, bu duvarlar üzerine yerleştirilen esas ve yan kulelerin önemini ve sağladığı avantajı anladılar ve bu özelliklere sahip sağlam ve büyük kaleler yaptılar. Böylece büyük kalelerin yapılması, savunma ve kuşatma taktikleri, ziftin kullanılması gibi yenilikler Avrupa'ya aktarıldı. Ayrıca Haçlılar kiliselerin inşasında Doğulu ustalardan öğrendikleri sivri kemer kullanmasını Batı mimarisine soktular."[23]

---

22 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 285.
23 Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 285.

Bu gelişmeler Avrupa'nın yaşayacağı siyasi ve sosyal gelişmeler açısından önemli bir zemini oluşturdu. Mimari alandaki bu etkileşim Avrupa'nın gelişmesinde etkili olacaktır.

Doğu Akdeniz Hâkimiyeti Açısından Sonuçları

Doğu Akdeniz Batı için bizzat kendisi ve ötesine geçiş bakımından son derece önemli bir coğrafyadır. Kadim zamanlardan beri bu sular ve karalarda siyasi ve ekonomik rekabet sürüp gitmiştir. Haçlı Seferleri münasebetiyle Doğu'da yeni devletler kuran Haçlılar Urfa ve ardından Kudüs'ün düşüşüne kadar önemli kazanımlar elde ettiler. Kıbrıs'ın elde edilmesi ise Doğu Akdeniz hâkimiyeti bakımından ayrıca önemliydi. Lakin süreçte buradaki hâkimiyetleri yok olacak ve Doğu Akdeniz'de bir tahta yüzdüremez durumları yeniden söz konusu olacaktır. Bahsedildiği üzere "Akka merkezinin Müslümanların eline geçmesi ile Orta Doğu'da Haçlı hâkimiyeti son bulmuştu. Her ne kadar Batılılar, Kıbrıs ve Rodos adalarında daha bir süre varlıklarını koruyacaklarsa da, Suriye ve Filistin liman şehirlerini kaybetmiş olmaları yüzünden Doğu Akdeniz sularındaki ticaretlerini eskisi gibi üstün bir durumda tutamadılar. Kudüs Krallığı'nın ve Antakya ile Trablus devletlerinin yaşamasını ve Batı Avrupa ile temas hâlinde olmasını sağlayan İtalyan şehir devletlerinin deniz gücü aynı zamanda aralarında bitip tükenmek bilmeyerek süren ticari rekabet ve geçimsizlikler sebebi ile Haçlı devletlerine büyük zararlar vermişti. Böylece Haçlı devletlerinin güçlerini kaybetmeleri, denizlerdeki üstünlüğün kaybolmasına sebep olduğu gibi denizlerdeki gücün zayıflaması da, bunların Haçlı devletlerine yaptıkları yardımları engellemişti. 13. yüzyılın sonunda Orta Doğu'da Haçlı hâkimiyeti son bulurken, Doğu Akdeniz ve Ege'de Müslüman hâkimiyeti yeniden canlanıyordu."[24] Doğu

24 Demirkent, "Haçlı Seferleri Döneminde Doğu-Akdeniz'de Deniz Hâ-

Akdeniz artık bir Türk-İslam gölü hâline gelmiştir. Barbaros Hayreddin Paşa'nın devamındaki Haçlıları denize gömmesi bu sürecin devamında yaşanan olaylar cümlesindedir.

Netice olarak, siyasal planda Haçlı Seferleri'nin başlıca sonucu, Doğu'da ve Yunanistan'da Latin devletlerinin doğuşu oldu. Seferlerin sonuçlarından biri de Batı'nın Arap sanat ve edebiyatını tanımasına yardım eden, uygarlıklar arası ilişkilerin doğmasıydı. Batı kültürü Kilikya Hristiyanlarını derinden etkilerken Dominiken ve Fransisken misyonerler Asya ve Afrika halklarıyla, özellikle Moğol İmparatorluğu içinde ilişkiler kurdular. Öte yandan Haçlı Seferleri, hacıların deniz yoluyla taşınması ve Batı kumaşlarının baharat, ipekli ve pamuklu kumaşlarla değiştirilmesi sayesinde kıyı kentlerinin ticaret etkinliklerini artırdı. Pisa, Cenova, Venedik, Asya kıyılarındaki kentlerde de özerk ticaret merkezleri kurdular. Haçlı Seferleri ve Doğu Latin devletleri sayesinde Akdeniz'e egemen olan ve ticareti ele geçiren Avrupalılar, ekonomik açıdan büyük gelişme gösterdiler. Haçlı Seferleri, bu seferler için gerekli parayı bulmak üzere senyörlerin haklarını para karşılığı satmalarına ve böylece kentlerin ön plana çıkmasına dolaylı bir şekilde yardımcı oldu. Akdeniz ticaretini Hristiyanlara kaptıran Müslümanlar giderek yoksullaştılar.[25] Bu seferler sonucunda Akdeniz'in doğusu uzun vadede gerilerken Batısı gelişmeye başlayacaktır. Haçlı Seferleri sonucunda İslam medeniyetini tanıyan Avrupa'da, Sicilya ve Endülüs etkisi yanında, bilim ve teknikte gelişmeler sağlamış, siyasi istikrar, Müslümanlara karşı yüzyıllarca devam edecek olan askerî, siyasi, ekonomik ve kültürel politikaları da tespit edilip, aşama aşama uygulanmasına neden olmuştur.[26] Böylece Doğu

kimiyeti", *Haçlı Seferleri Tarihi (Makaleler-Bildiriler-İncelemeler)*, (Yay. Haz. Ebru Altan), Dünya Kitapları, İstanbul, 2007, s. 241.

25 Er, *Cennet Doğuda*, s. 285.

26 Er, *Cennet Doğuda*, s. 285.

Akdeniz Memlûkler ve Osmanlılar ile yaşadığı sürecin tersine birtakım gelişmelerle modern zamanlarda yaşanan gelişmeler söz konusu olmuştur.

TÜRKLERİN HAÇLI SEFERLERİ'NE KARŞI MÜCADELESİNİN SONUÇLARI

Anna Komnena'dan daha önce aktardığımız üzere Kutsal Mezarı kurtarmak için Türklere karşı savaşa gidiyorlarmış gibi yaparak, arazilerini satmış aslında kendileri için kılıç zoruyla yeni araziler, mülkler zapt etmek isteyenlerin saldırısı Haçlı Seferleri'ne karşı duran, cihat için kuşanmış, iman ve Müslümanların korunması için coşkuyla savaşmaya hazır olan mücahitlerin, İslam gayreti ve Türk azmi ile üzerlerine çekilen kılıçlara karşı yaptıkları mücadele uzun bir süreçte toparlanma, taarruz ve nihai darbe dönemleri ile Haçlıların kesin yenilgisi ile sonuçlanmıştır. Bu süreçte, bahsettiğimiz bir şiirde söylendiği üzere Türk devleti sayesinde Arap milleti yüceldi. Eyyûb oğlu sayesinde Haçlılar perişan oldu. İbn Eyyûb zamanında Halep Mısır'ın bir parçası Mısır da Halep'in bir parçası oldu. Siyasi birlik ülküsü ve askerlerin cesaret ve kuvveti İslam coğrafyasını birleştirip Haçlılara karşı Türklerin gösterdiği kahramanlıklarla bu büyük sıkıntı püskürtülebildi. Burada süregiden bir mesuliyet intikali ve mücadele şuurunu görmemek mümkün değildir. Bu büyük mücadelede onlar atları sürüp, ülkeyi sağlama aldılar, insanları güvende kıldılar. Atlarıyla en uzak yerlerden çıkıp geldiler. Haçlıların beline zincir dolayarak, en güzel tedbirleri aldılar. Karanlığıyla dünyayı yutan gece gibi müşrikler İslam'ı kuşattığında, ülkeleri aydınlığa çıkardılar. Onların *Bakışları (Frenklerin/Haçlıların) ayaklarını yerden kesti. Cesaretleriyse cesurluklarını sona erdirdi.* Onlar Haçlıların saldırdığı yerlerde kalkan oldular. *Şam ülkesine İslam'ın parlaklığını yeniden getirip, kalelerini düşmandan geri alıp ve değerli topraklarını kurtardılar. Onlardan*

önceki hükümdarlar devrinde Frenkler/Haçlılar, Şam ülkesinde sürüler hâlinde dolaşıyorlardı. Onlar, bu sürülerin ardını kesip, izlerini sildiler. Hatta, hükümdarlarını esir alıp düzenlerini bozup hudutları onlara karşı korudular. Onlar kalkan oldular. Haçlılara karşı mücadele eden büyük Türk-İslam kuvvetlerini kaynaklarda geçen bu bilgiler ışığında açıklamak onların hatırasına bir vefa ve sözün en güzeliyle onları hatırlamak olacaktır. Türk Devleti İslam gayreti ve Türk azmi ile Haçlılara karşı uzun süreli bir mücadelenin temsilcisi oldu. Toparlanma, taarruz ve nihai darbe dönemlerinin aktörlerine bakıldığında bu çok açık görülecektir.

Haçlı Seferleri (Crusades) olarak adlandırılan tarihî olaylar serisi Batı ve Doğu açısından önemli bir mirası temsil eder. Modern zamanlarda Batı ve Doğu kavramlarının siyasi inşasında dahi bu olayın bir hissesi vardır. Bu olay zamanla bir olguya dönüşmüş, kendi otantik çağından sonra kendisine referans yapılan müteaddit hadisenin ilhamını oluşturmuş, uzun vadede ise bir zihniyet hâline gelmiştir. Modern zamanda Haçlı Seferleri'ni düşünen birisi bu olayların tarihini inceledikçe tarihî bilgi sahibi olmaktan başka meselenin kendisine dair bir referans ve düşünce zemini oluşturacak bakış açısı kazanabilir. Bakış açısının kendi içinde yetiştiği kültür dünyasına dair olması mümkünken, yabancılaşmış bir algıyla eleştirel bir yoruma da ulaştırması mümkündür. Bu olaylara dair değişik dillerdeki kaynaklardan telif eserlere, romanlara ve çekilen filmlere kadar pek çok bilgi kaynağı ve bakış açısının oluşturduğu zemin, bu olayları başlı başına bir fenomen hâline getirir.

Haçlı Seferleri bu yapısıyla karşılıklı zihniyet inşa eden bir olgu ve olaylar sürecini gösterir. Batı ve Doğu'da bu manada akisleri vardır. Bu konudaki değişik dillerdeki kaynaklar ve telif eserlerin bu açıdan, doğal olarak, bir perspektif taşıdığı unutulmamalıdır. I. Kılıçarslan'dan, Selahaddin Eyyûbî'ye, Sultan Baybars'a kadar büyük devlet adamları ve komutanların strateji

ve yaklaşımlarının idraklere söyleyeceği çok şey olduğu muhakkaktır.

Haçlı kavramı geçmişin olduğu kadar, var olduğu kültürel zeminin müntesipleri söz konusu olunca aktarılarak devam eden bir olgu ve olaylar dünyasını temsil eder. Haçlı kültü artık bir zihniyet evrenini temsil etmesiyle bir metafizik unsur hâline gelmiş bulunmaktadır. Doğu'nun her hangi bir yerinde genç bir zihni Haçlı Seferleri tarihi üzerinden bir şahsiyete taşımak mümkündür. Tersi Batılı bir genç için de aynıyla söz konusudur. Modern zamanlarda İslam dünyasının Batı karşısında yaşadığı travmalar da buna eklenince bu zihniyet karşılıklı üretilmeye devam etmektedir. Özellikle Kudüs üzerinde yaşanan anlaşmazlıklar Selahaddin Eyyûbî şahsiyetinin yenilerek yaşamasını sağlıyor. Kudüs'ün Osmanlı idaresinden çıkması sırasındaki Selahaddin Eyyûbî mezarı üzerinden Allenby gibi Batılı işgalcilerin tavırları Haçlı kavramı üzerinden yaklaşımları bu durumu soyut bir kabul olmaktan çıkararak farklı bir siyasi düzleme çekmektedir. Bu bakımdan Haçlı Seferleri'ni incelemek sadece geçmişin bir olayı olarak Hitit-Mısır mücadelesini incelemekten öte bir şeydir. Zira Kadeş Antlaşması'nın tarihî mirasçıları bugün var olmadıkları gibi yaşayan bir rekabet zemini de söz konusu değildir. Hâlbuki Kudüs orada durmaktadır. İslam ve Hristiyanlık yaşamaktadır. Türkler, Araplar ve Batılılar bu tarihin müntesipleri olarak hâlâ bu geçmişin mirasına sahip çıkmaya ve millî şahsiyetlerini bu imgeler üzerinden inşa etmeye devam etmektedirler. Ülkemizde hak ettiği alakayı görmemekle birlikte dünyada pek çok ilmî ve popüler çalışmaya mevzu olan Haçlı Seferleri'nin bir yönüyle metafizik etki yapan özelliği öte yandan spekülatif doğası yapılan her çalışmayı bir perspektif gölgesine itmektedir.

Haçlı Seferleri'nin ilk saldırısı sonrası kurulan Haçlı yapıları Urfa, Antakya, Trablus ve Kudüs hattında yerleşmişlerdir. Haçlıların bölgeye yerleşmesi ve ilk şokun atlatılması akabin-

de Türk-İslam dünyası toparlanma devresine girmiştir. Büyük Selçuklular şüphesiz bu süreçte yaşadığı iç sıkıntılar nedeniyle doğrudan müdahil olamasa da bölgede ıkta sistemi, atabeylik ve memlûk yapılanması üzerinden siyasi teşekküle dönüşmüş yapılar ve Türkiye, Irak-Suriye Selçuklu devletleri Haçlılara karşı mücadeleye başlamışlardır. Doğu Akdeniz hilaline sokulmaya çalışan Haç iki asrı aşan bir süre devam eden mücadele sonrası bölgeden uzaklaştırılacaktır. Bu cümleden olarak Urfa merkezli başlayan karşı harekât toparlanma süreci içinde Halep-Dımaşk çizgisinde devam edecektir. Buna ek olarak Gümüştekin, I. Kılıçarslan, Halep Selçuklu Meliki Rıdvan ve Harran Emiri Karaca'nın kumandasındaki 20.000 kişilik Türk kuvveti karşısında Ağustos 1101'de Merzifon yakınlarında bozguna uğradılar. Aynı zamanda Halep civarında mücadele devam ediyordu. Danişmendliler bu süreçte Malatya'yı ele geçirerek Haçlılara önemli bir darbe vurdular. Haçlılar için iç bölgeleri ele geçirmek Dımaşk'ı baskı altına alabilmek için Halep öncelikli hedefti. Bu süreçte 1104 yılında Belih Çayı'nda Haçlılar en büyük yenilgilerinden birini aldılar. Dımaşk Atabeyliği toprakları ise neredeyse bütün Haçlı hâkimiyetleri tarafından tehdit altında bulunuyordu. Zira Haçlıların kıyıda tutunabilmeleri için içeriye doğru derinleşmeleri gerekiyordu. Bu bakımdan bu bölge Haçlılarla toparlanma dönemi mücadelelerinin sürdüğü diğer bir cephe olacaktır. Bu suretle Selçuklu sultanı bölge kuvvetlerini bir araya getirerek Haçlılara karşı ciddi bir savunma hattı kurarak Urfa başta olmak üzere Haçlıların bölgede yerleşip ilerlemelerine mani olmaya çalışıyordu. Bu süreçte zikredilmesi gereken önemli bir isim Artuklu Belek Gazi'dir. Gazanın hükümdarı İlgazi'den sonra Artukluları toparlayıp Haçlılara karşı önemli bir mücadele vermiştir. Zengîlerin ortaya çıkmasıyla nöbet onlara geçecektir. Artukluların Selçukluların ıkta sistemi esasında zuhur eden bir devlet olarak bölgenin Türkleşmesi ve Haçlılar gibi dış saldırılara

karşı korunmasında büyük bir vazife görerek tarihte yerlerini almışlardır.

Türk-İslam dünyasını Anadolu'dan Mısır'a kadar hilal şeklinde bir kalkan olarak düşünecek olursak, Batı'dan gelen bu saldırıların 1071 yılında 25 yıl sonra harekete geçtiği de göz önüne alınırsa, Batılı reaksiyonun anlamı daha iyi anlaşılır. Bu savaşlar dizisinin Orta Çağ'da gelişmesi, bize göre Orta Çağ'ı karakterize eden din ve toprak kavramlarıyla şekillenmelerine sebep olmuştur. Işın Demirkent hocamızın fevkalade kapsayıcı tanımında olduğu üzere siyasi amaçlı dinî görünümlü askerî seferler silsilesi olan bu savaşlar, topraklar üzerinden yeni dünya kurmak isteyen bir düşüncenin dinî zeminde meşrulaştırdığı amaçlarını askerî vasıtalarla gerçekleştirmeye çalışmasıdır.

Türk-İslam dünyası Haçlı Seferleri ile karşılaştığından pek çok meseleyle yüzleşiyordu. Buna rağmen insan unsurunu muhtevalı kılan güçlü ilmî ve fikrî zemin, bölünmüş olsa da bağımsız ve gerektiğinde birlikte iş yapabilen siyasi yapılanma, Selçuklu dünyasına ait ıkta, atabeylik, memlûk gibi müesseslerin dinamizm katan tesirleri, mevcut yapının hızlı teşkilatlanabilme ve hareket kabiliyeti, bu mücadeleyi yapabilecek şehir ve kale gibi mukavemet donanımlarının varlığı, askerî mücadele açısından stratejik ve taktik donanımın gücü gibi hususlar sayesinde bu mücadeleler sürekli bir şekilde yapılabilmiş ve birbiri içinden çıkan siyasi yapılar bu mücadeleyi tevarüs ederek nihayetine kadar devam etmişlerdir. Siyasi, kültürel ve askerî açıdan büyük inkıtaların yaşanmamış olması, zamanının ruhunun bu bakımdan bu mücadeleye uygun dönüşüm dinamizmini Türk-İslam dünyasına vermiş olması, asabiyenin canlı ve hadaretin devamlılık gösterir olması bu başarının ardında görülecek gerçeklerdendir. Bölgede Haçlılara bağlı olarak veya onlarla müttefiklik ilişkisi içinde siyasi varlığını temin etmeye çalışan bir Türk-İslam idaresi imgesi bu devirlere çok yabancı bir durumdur. Türklerin Selçuklular ile var

ettikleri umran ve bunun Anadolu ve Suriye-Mısır sahasında, yani hilalin iki yakasında süren güçlü etkisi böyle bir durumun zuhuruna izin vermeyecek, mezhep çatışmaları da bu cümleden olarak engellenecek, var olanlar da ortadan kaldırılacaktır. Türklerin temiz ve samimi dindarlığı mevcut rekabetin dışında yeni bir çerçeve oluşturmuş ve onların cesur askerler olarak var ettikleri güç zamanın ruhuyla birleşerek büyük bir siyasi, sosyal ve askerî gücü oluşturdu. Bu bakımdan Haçlı mücadelesi şüphesiz medeniyetimiz müntesiplerinin külli olarak yaptığı büyük bir direniştir. Türklerin ise bu mücadelede yeri çok müstesnadır. Artuklulardan Memlûklere kadar süreçte birbirini takip eden şahıslar ve devletlerin aynı mücadeleyi kesintisiz sürdürdüğü, tarihin açık şahitliğiyle ortadadır. Sultan I. Kılıçarslan, ve II. Kılıçarslan gibi kahramanlar Bizans ve Haçlılar karşısında Anadolu'da mücadele verdiler. Artuklular, Danişmendliler, Dımaşk Atabeyleri, Selçuklu hükümdar, vali ve komutanları Selçuklu dünyasının devamcısı Zengîler, Eyyûbîler ve dahi Memlûkler bu mücadelede büyük vazife gördüler. Nihayet çalışmanın konusu olmamakla birlikte tüm bu yapıları tek çatı altında toplayan Osmanlılar uzun yüzyıllar ehl-i salibe karşı mücadele etti.

Türk-İslam âleminin toparlanma-taarruz-nihai darbe dönemlerindeki mücadeleleri ilk sefer sonrası ikinci sefere kadar süren bir toparlanma dönemini oluşturdu. İmadeddin Zengî'nin Urfa'yı düşürmesi sonrasındaki süreç taarruzun başladığı dönemi gösterir. II. Haçlı saldırısı bu süreçte söz konusu olacaktır. Akabinde Kudüs'ün düşmesi ile başlayan dönemde üçüncü saldırı vaki olur. Taarruz ise kesilmeden sürecektir. Selahaddin ve sonrası dönem artık nihai darbenin vurulmaya başladığı dönemdir ki Memlûklerin mücadelesi bölgeden Haçlı varlığını süpürecektir. Zengîler hem İslam dünyasını birleştirmeleri hem de Urfa Haçlı Kontluğunu ortadan kaldırarak güven duygusu sağlamaları ile bu seferler tarihinde müstesna bir yerde dururlar.

İlk dönem Haçlı mücadelesi bahsedilen yapıların Halep gibi şehirler etrafından başlattıkları mücadelelerin cihat mefkûresi motivasyonu eşliğinde stratejik ve taktik olarak Türk-İslam dünyasının müktesebatındaki reel bütün güçlerin seferber edilmesi şeklinde olmuştur. Bu noktada bilgi ve birlik kavramları bu dönem başarıları için önemlidir. Siyasi ve askerî bakımdan bu direnişi yapacak güçlerin büyük bir donanımı ilk sefer sonrası mücadelelerde hızla devreye girer. Bu devrin esas sorunu bölünmüşlük, iç rekabet, güçlü lider eksikliği ve mezhep çatışmalarının oluşturduğu zaaf ortamı olarak görülür. Burada söz konusu olan cihadın Batılı bir anlayışla bakılsa bile fetih amacı taşıyan bir karakteri olmadığıdır. Haçlılar karşısındaki cihat mefkûresi bir fetih zemini olmanın ötesinde bir vatan müdafaasının dinî temeldeki anlam arka planını gösterir. Yani bu dönemlerdeki cihat kavramı Batılıların kılıçla İslam'ı yayma tezinin tam tersine savunma amaçlı taarruzları temsil eder. İkinci olarak Darü'l-İslam olan bir coğrafyanın Dar'ül-Harb olmaması için verilen bir mücadele söz konusudur. Haçlılara karşı yapılan cihat coğrafi olarak ülkenin ve millî bakımdan vatanın korunmasını öne çıkaran bir karşı çıkıştır. Tam tersi Batılıların anladığı anlamda toprak ele geçirmek, din yaymak ve bu uğurda kan dökmek Haçlıların yaptığı bir eylemdir. Modern aklın cihat tanımına bu dönemin Haçlıları tam da uymaktadır. Bu bakımdan bu dönemde cihat kavramının ortaya çıkışı ve savaşlardaki rolü düşünülürken modern seküler bakış açılarından kaçınılması ve Haçlı Seferleri merkezindeki manasının da bahsedilen bağlam içinde düşünülmesi faydalı olacaktır. Cihat ideolojik bir yakıt olmayıp savaş içindeki askerlerin niyetlerine dair önemli bir keyfiyettir. Allah yolunda cihat etmek bir ordunun mefkûre teçhizatıdır. Moral gücünü teşkil eder, amacı ve sebebi ortaya koyar. Birleşmek için bir sebep ve amaç sahibi olamayanların müşterek hareket etme şansları olmaz. Kaynaklara yansıyan cihada dair haberler bu noktada Haçlılar karşısında dağınık olan yapının siyasi ve askerî

olarak birleşerek hareket etmesinin adı olarak görünmektedir. Yoksa cihat oraya buraya saldırmak için kurgulanmış bir "haklı savaş" teorisi değildir. Kaynaklara yansıyan ve Haçlı Seferleri boyunca öne çıkan bu kavram bu noktadan değerlendirilmelidir. Mefkûresi, ülküsü olmayanın bir amacı ve sebebi kalmaz. İşgale uğrayan vatan ve zedelenen din adına bir mukavemet ve mücadelenin temel insiyaklarından biridir.

İlk dönem mücadelesinden İmadeddin Zengî'ye kadar birlik sağlamak ve bu yolla mücadele alanını genişletmek esas çaba ve mefkûre olmuştur. Artuklular, Danişmendliler, Dımaşk Atabeyleri gibi bölge güçleri bahsedilen Haçlı kamasına karşı Urfa güneyinden Şam'a kadar bölgede bir Türk-İslam kalkanı oluşturarak Haçlıların Fırat'a yaklaşıp burayı geçmelerini engellemişlerdir. Bölgedeki şehirler ve kaleler birer ordu neferi gibi teşkilatlanarak Haçlılara karşı münferiden ve görüldüğü üzere Muhammed Tapar gibi sultanlar başta olmak üzere bölge yöneticilerinin iradesi ile birlikler oluşturarak bu mücadeleyi vermişlerdir. Bu mücadelenin nihai başarısı Urfa Haçlı Kontluğu'nun yıkılması olmuştur. Bu sayede bölgedeki ilk Haçlı yapısı ortadan kalkmış ve II. Haçlı saldırısı vaki olmuştur. Toparlanma dönemi tecrübesi göstermiştir ki, dayanışma ve birlik arttıkça başarı çoğalmaktadır. Haçlıların kurdukları devletlerle bölgede kalıcı olma, yerleşme ve genişleme çabaları bu direnç karşısında bir süre sonra taarruz süreciyle geriletilecektir. Nihayet süpürücü darbe indirilerek bölgedeki varlıklarına son verilecektir. Bunun olabilmesi sağlayan süregiden bir mefkûre ve sorumluluk aktarımı kadar bunu mümkün kılan birtakım teşkilatın varlığıdır. İslam dünyasının siyasi ve kültürel dinamizmi bu seferlerle baş edilmesinde son derece önemlidir. Atabey ve memlûk gibi kurumlar ve teşkilatlar içinden çıkan siyasi ve sosyal yapılar içinden çıkan devletler Haçlılara ağır darbeler indirmiş ve sürecin Müslümanlar lehine sonuçlanmasını sağlamıştır.

Bu ilk dönemde önce Halep gibi şehirler çevresinde başlayan mücadele ve bahsedilen hatta süren direniş, İmadeddin Zengî'nin Halep-Musul hattını birleştirmesi ile yeni bir boyut kazanmış ve Urfa böylece düşmüştür. İlgazi, Sökmen, Tuğtekin, Mevdûd, Aksungur, Belek gibi pek çok kahramanın bu süreçte Haçlıların bölgeye yerleşmesi engellenmiştir. Haçlılar sahil şeridine sıkışıp kalarak ikinci ve üçüncü seferlerde Anadolu üzerinden sürdürmeye çalıştıkları varlıklarını daha ziyade deniz yoluyla gelecek yardımlar üzerinden devama çalışmışlardır. Bu süreçte oğlu Nureddin Mahmud Zengî Mısır'ı ele geçirerek bu hattı daha da genişletmiştir. Hatta öyle ki artık dördüncü seferden sonra Haçlılar için Kudüs'ten önce Mısır'ın ele geçirilmesi mevzu bahis olacaktır. Birinci sefere göğüs geren Anadolu'nun savunması ilk sefer sonrası Bilâd-eş Şam'da sürecektir. İkinci seferin hedefi bu yüzden Dımaşk olacaktır. Haçlılar önlerindeki kalkanı Halep veya Dımaşk üzerinden parçalamayı deneyeceklerdir. Nihayet Mısır bu savunma hattının son parçası hâline gelerek Doğu Akdeniz hilalinde bir savunma hattı kurulacaktır. Memlûkler Haçlılara Kıbrıs'ta nihai darbeyi indirdiklerinde Doğu Akdeniz bir kere daha Haçlılar için tahta parçası bile yüzdürülemeyecek bir yer hâline gelecektir.

II. Haçlı Seferi'nden sonraki dönem İmadeddin Zengî sonrasında bir dönem yine bölünmüşlük ve birliğin muvakkaten dağılması dönemi olmuşsa da Seyfeddin Gazi ve Nureddin Mahmud'un akıllı işbirliği bu dönem Haçlılarına bölgeyi dar ettiği gibi zaman içinde Zengîler yeniden toparlanarak Mısır'ı ele geçirip bölgede yeni bir savunma hattının oluşması sağlanacaktır. Fatımîlerin mezhepsel bölünme sebebiyle sağladıkları bölünmüşlük böylece ortadan kaldırılmıştır. Zengîler dönemi artık toparlanmadan taarruza geçilen devri temsil edecektir. İlk dönemin mücadelesi sonrasında Urfa'nın yıkılması ile taarruz dönemi başlayarak Haçlıların bölgedeki varlığını durdurmaktan ziyade püskürmeye doğru bir hareket başlamıştır. Bu devirde

artık saldırıların hedefi ve siyasi merkezi Mısır'dır. Zengîler ve Eyyûbîlerin siyasi ve askerî başarıları Mısır'ı saldırıların öncelikli hedefi hâline getirmiştir.

Bu süreçte Mısır'ın savunma hattına katılması Selahaddin Eyyûbî'nin İmadeddin ve Mahmud Zengîlerin mirasına ve birlik mefkûresine sahip çıkarak bölgede yeni bir birleşmeyi sağlayacaktır. Bu dönem Haçlılara karşı Türk-İslam dünyasının nihai darbeyi indirme döneminin başlangıcı olacaktır. İmadeddin Zengî'nin sağladığı birlik Urfa'yı düşürdüğü gibi Selahaddin'in sağladığı birlik ortamı bir Miraç Gecesi'ne denk gelen günlerde Kudüs'ün istirdadını sağlayacaktır. Haçlılar böylece yedikleri bu darbe ile üçüncü sefere kalkışacaklardır. Ancak bu seferin onlara Kıbrıs ve Akka haricinde hiçbir faydası olmayacaktır. Selahaddin sonrası dönem yeni bir bölünmüşlük ve güçlü liderliğin arandığı dönem olacaktır. Selahaddin Eyyûbî sonrası Eyyûbîlerin Haçlı mücadelesi içinde çok önemli seferlerle karşı karşıya kaldıkları görülür. Beş, altı ve yedinci seferler Mısır ve Bilâd eş-Şam'da onlar tarafından karşılanmış ve durdurulmuştur. Bu dönem artık Haçlıların Kudüs'ün sembolik odağındaki seferlerini, gücün asıl merkezi olan Mısır üzerine gerçekleştirdikleri görülecektir. İlk üç büyük seferi Anadolu üzerinden gerçekleştiren Haçlılar buradan geçişin kapanması üzerine artık deniz üzerinden Selahaddin'in birleştirip Mısır merkezli olarak kurduğu yeni güç ekseni üzerine yapmışlardır.

IV. Haçlı Seferi şoku sonrasında Haçlılar Anadolu ile başlayıp, Bilâd eş-Şam ile devam eden saldırılarını artık Mısır üzerine gerçekleştireceklerdir. Haçlıların ağırlık merkezi ve Kudüs'ün düşmesi için öncelikli mekân olarak gördükleri yer Mısır olacaktır. Moğol saldırıları esnasında ciddi sıkıntılar yaşayan Anadolu ve Bilâd eş-Şam Mısır'ın varlığı sayesinde bu saldırılara mukavemet edebilmiştir. Selahaddin Eyyûbî sonrası dönemde vuku bulan beş, altı ve yedinci seferlerden ilki ve sonuncusu Dimyat üzerinden

Mısır olmak üzere gerçekleşir. İlginç olarak altıncı seferde Kudüs bazı iç sorunlar bağlamında Haçlılara teslim edilse de bu durum onlar açısından bir sonuç vermeyecektir. El-Âdil ve el-Kâmil gibi Eyyûbî hükümdarları bölge yöneticileri ile birlikte kaleler üzerinde yeni bir satranç oyunu kurarak Haçlıların bölgedeki emellerini sonuçsuz bırakmışlardır. Haçlılar bu seferlerde deniz yoluyla yardımla devletçikler kurdukları Bilâd eş-Şam'ın içlerine geçemedikleri hâlde denizden Kahire'ye gitmek gibi bir hayale kapılmışlardır. Üstelik bunu da çok tanımadıkları bir coğrafyada Nil Nehri'nin zorluklarına maruz kalarak öğrenmişlerdir. Neticede 1244'te de Kudüs'ü nihai olarak kaybederek bu seferleri sonuçsuz bir sekizinci seferle bitirmişlerdir.

Memlûk Devleti'nin kurulması Haçlı Seferleri tarihinde yeni bir dönemi teşkil eder. Eyyûbîlerin memlûkü olarak içinde bulundukları Haçlı mücadelesini devletlerini kurduktan sonra doğrudan üstlenen Memlûkler, 11. yüzyılda başlayan ve sürekli bir mücadele söz konusu olan devirde nihai darbeyi vurmuşlardır. Baybars'ın Antakya fethi ve bölgede hâkimiyetini yaymasının derin etkileri bu şekilde aksi sadasını bulsa da tüm bu çabalar onun nihai taarruzun ve Haçlı varlığının bölgeden sökülmesini engelleyemeyecektir. Sultan Baybars, Antakya ve çevresindeki kaleleri bu suretle harp ve sulh üzerinden ele geçirerek Suriye'nin kuzeyinde geçit bölgesini ele geçirmiş ve Haçlıların harekât alanını iyice daraltmıştır. Bilâd-eş Şam sahiline sıkışıp kalan Haçlı yapıları bu süreçte ortadan kaldırılmıştır. Bunun sonrasında 1365'te Haçlıların İskenderiye saldırısı yeni bir dönemi başlatacaktır. Bu ağır saldırının intikamını almak üzere Memlûkler öncelikle Haçlı Seferleri'nin bir sonucu olan Ermeni Krallığı üzerine yürüyerek 1375'te Sis/Kozan başkentinde mukim yapıyı yıkarak, Ramazanoğulları ve Dulkadiroğulları ile bölgenin Türkleşme sürecini söz konusu kılarak Kilikya'nın Çukurovalaşma sürecine katkı sağlamışlardır. 1375 senesinde Şam Naibi Emir Beydemir'den güvercin postası ile Kahire'ye ulaşan haber Ermeni

Krallığının başkenti Sis'in fethini müjdelemişti. Bu fetih Halep Naibi Işıktemür komutasındaki birlikler tarafından gerçekleştirilmişti. Akabinde 15. yüzyılda Kıbrıs üzerine düzenlenen seferler ile Sultan Barsbay tarafından buradaki Haçlı yapısına son verilecektir. Böylece Doğu Akdeniz hilalinde Haçlı varlığı nihayetlenmiş olacaktır. Memlûklerin Kıbrıs'ı fetihlerinden sonra Mısır sahillerine yönelik korsan hücumlar kesilmemiştir. Antakya (1268), Trablus (1289), Akka (1291), Küçük Ermenistan (1375) ve Kıbrıs'ın (1426) düşmesinden sonra Haçlılar ve korsanlar Rodos Adası'nı kendilerine merkez edinmişlerdir.

Haçlı-Memlûk mücadelesinin genel değerlendirmesi yapmak gerekirse; Memlûk Devleti, 1250 senesinde Haçlı Seferleri'nin ve Moğol baskısının gölgesinde kurulduğundan savaşın ve çatışmanın mirasını önlerinde bulmuşlardır. Haçlı Seferleri'nin yüzyıllık hikâyesi ve Moğolların taze tasallutu ihtiyar birikimi olarak zaruri bir stratejiyi bu genç devletin önüne koymuştur. Ya bu saldırıları def edeceklerdi ya da varoluşları ciddi tehditlere maruz kalacaktı. Bu cümleden Memlûk tarihi bir yönüyle Haçlılar, Moğollar ve bunun alt unsurları olarak gelişen Kıbrıs ve Ermeni harpleri tarihidir. Bunun siyasi, sosyal ve ekonomik pek çok arka planı da bulunmaktadır. Kilikya Ermeni Krallığı'nın varlığı ve sonu bunun Memlûkler ile olan ilişkisi ülkemizde pek çoklarının malumu da değildir ama Memlûk Devleti'nin şüphesiz bölgedeki en büyük başarılarından birisi bu krallığın ortadan kaldırılması ve bölgenin Türkleşmesi sürecine yaptığı yadsınamaz katkıdır. Memlûkler, Ermenilerle barış şartlarına uydukları sürece sulh içinde kalmışlardır. Ancak Ermenilerin bölgeye dışarıdan gelen bir unsur olan İlhanlılarla ittifak kurmaları, Memlûklerin genel savunma mantığıyla bir tehdit algılayıp akın yapmalarına ve sonuçta fetih gerçekleştirmelerine neden olmuştur. Benzer bir durumu Artuklularla olan ilişkilerinde de görmek mümkündür.

Bu dönem Memlûklerin büyük bir stratejik kuşatma hamlesini geri püskürtüp coğrafyanın siyasi bütünlüğe kavuştuğu bir zaman olacaktır. Batılılar, Ruslar ve yerel unsurların bugün Suriye merkezli aynı bölgede oynadıkları oyunlar temsiliyle Haçlılar, Moğollar ve Ermeniler gerçekliğinde yaşanmıştır dense yanlış olmayacaktır.

Sonuç olarak, Memlûklerin en genel dairede başarıları incelendiğinde bunun ilk dairesinin İslam medeniyeti ve bölgedeki etkinliğinin artarak sürdürülmesi noktasındaki faaliyetler ve başarılardır. Memlûkler, uluslararası sistem düzeyinde bakıldığında bugün Orta Doğu'da klasik dünyanın bölgeye en büyük iki tehdidini önleyecek siyasi, stratejik ve askerî başarının mümessilidirler. Haçlılar ve Moğollar gibi bölgeyi batı ve doğudan kuşatan iki büyük saldırıyı önleyip nihai olarak etkisiz hâle getirme başarısı onlara aittir. Memlûkler, Haçlıları bölgeden çıkardıkları gibi Moğolları da Fırat Nehri'nin gerisinde tutarak bölgeyi büyük yıkım ve kargaşadan kurtarmışlardır. Bunun yanında Çukurova'da bulunan Ermeni Krallığı'nın, Kıbrıs Haçlı Krallığı, İlhanlılar gibi bahsedilen bu saldırıların artıklarını da ya temizlemiş veya etkisiz hâle getirmişlerdir. Moğolların ortadan kaldırmaya azmettikleri "halifelik", Mısır'da yeniden hayatiyet bularak "İslam devlet felsefesi"nin en önemli siyaset kurumu ve otorite kaynağını yeniden ihya edilmesi suretiyle şeklî mahiyette de olsa İslam dünyasının siyasi duruşunu temsil eden bu kurum varlığını sürdürmüştür. Halifelik salt bir idare temsili olmanın ötesinde her kurum gibi içerdiği semboller dünyası bakımından önemli ve manalıdır. Zira Orta Çağlar otantik varoluşunu din ve toprak üstüne müesses nizamlarda bulmuştur. Bu bakımdan din odaklı bir devlet kurumunun yeniden ihyasının önemi izahtan varestedir. Memlûklerin bugünün Orta Doğu'suna vereceği en büyük ders ve tarihî miras olarak değer, bu bölgede özne olabilmenin, otantik strateji sahibi bir güç olarak var olmanın, siyasi

ve askerî bir akılla bölgeye yönelen her tehdidin aşılabileceğini göstermiş olmalarıdır.

Memlûklerin Haçlılar mücadeleye girişti̇ği dönemde bölge tam bir kuşatma altına alınmak isteniyordu. Akdeniz üzerinden Anadolu, Suriye ve Mısır kıyılarına çarpan Haçlı dalgaları Suriye'deki kalıntılarıyla beraber Kilikya'daki Ermeni yapısını da arkasına alarak aktif olmaya çalışıyordu. Bunların Doğulu müttefiki ise Moğollar idi. Bugünleri hatırlatan bir karmaşa görünür gibi. Tarih tefekkürümüze ve geleceğe mana kattığı oranda değerlidir. Memlûkler Suriye'deki Haçlı varlığını ortadan kaldırdıktan sonra, önce Kilikya, daha sonra Kıbrıs üzerinden Akdeniz'deki Haçlı varlığına son vererek büyük bir dalgayı püskürtmüşlerdir.

Haçlıların ilk sefer sonrası kurdukları devletler bölgede öncelikle İslam ve bilahare bu bağlamda olmak üzere Selçukluların kurduğu zemin dâhilinde toparlanma sürecinde girdi. Bu, ilk dönem şehirler ve kaleler çevresindeki savunma anlayışı içinde ve bunların birleşmesinden oluşan savunma hattı kurmak şeklinde başlamıştır. Urfa ve Suruç çevresinde başlayan mücadeleler Halep-Hama-Humus-Dımaşk hattında sahile yerleşen, hatta Fırat Nehri bağlamında kuzey-güney istikametinde bir savunma hattı kurmak suretiyle başladı. Selçukluların ve bölgedeki güçlerin ilk hedefi Urfa oldu. Toparlanma hareketi Zengîlerle birlikte bir taarruza dönüşürken, bu savunma stratejisinin ruhunu oluşturan birlik sağlama ve askerlerin cihat mefkûresiyle sürdürdükleri mücadele, Nureddin Mahmud ile ve Musul ile Mısır'ın da dâhil olmasıyla Haçlılarının daha geniş bir kavis içine sıkıştırılmasıyla sonuçlandı. Taarruz bu surette devam etti. Doğu Akdeniz hilaline bir mızrak gibi giren ve adeta bir kama gibi sahile yerleşen Haçlılar hilalden bir kalkan içine sıkıştırılmaya başladılar. İşte bu bölünmenin aşılıp birleşmenin oluştuğu zemin Selahaddin Eyyûbî'nin önünde Kudüs Haçlı Krallığı'nı yıkmak ve bu şehri

istirdat imkânı sağladı. Haçlılar sahile iyice sıkışmış durumda kaldılar. Taarruz devam ederken Haçlılar da yeni güç merkezi olan Mısır üzerine yüklendikleri seferler (V, VI, VII) düzenlediler. Tüm bu süreçte Haçlılar Fırat'ın doğusuna geçemediler. Selahaddin Eyyûbî sonrası yaşanan bölünme mücadeleyi engelleyemedi. Birbiri içinden çıkan siyasi ve askerî güçler taarruza devam ederek nihai darbeyi indirmeye hazır hâle geldiler. Memlûkler işte bu manada coğrafi ve siyasi birliği yeniden tesis ederek Haçlılara nihai darbeyi indirdiler. 13. yüzyılda Bilâd eş-Şam'dan Haçlıları çıkarmakla kalmayıp ilerleyen yüzyıllarda Haçlılar eliyle tesis edilen Ermeni Krallığı'nı ve Kıbrıs Haçlı krallıklarını yıktılar. Memlûkler ilk sefer sonrası kurulan yapılardan olan Antakya ve Trablus'taki Haçlı devletçiklerinden sahilde kalan son yıkıntıları da yıkmak suretiyle ortadan kaldırdılar.

Doğu Akdeniz hilalinde Türkiye Selçukluları ile başlayan mücadele, olarak Memlûkler eliyle neticelendirildi. Şehir savunmalarıyla başlayan toparlanma şehirlerin birleşmesiyle bölge ve geniş alan müdafaası ve akabinde taarruza dönüşerek Haçlılara bölgede hayat imkânı verilmedi. Haçlı devletçikleri de tedricen toparlanma döneminde Urfa, taarruz ve nihai darbe döneminde Kudüs, Antakya ve Trablus devletçikleri 12-13. yüzyılda bir süreç dâhilinde ortadan kaldırıldılar. Yaklaşık iki yüzyıl süren bu mücadeleler Osmanlıların bölgeyi her bakımdan bütünleştiren son hamlesiyle nihai evresine ulaşarak Selçukluların başlattığı yeni çağı başka bir yeni çağa taşıdılar.

1099 sonrası başlayan mücadele 1291'e ve sonrasındaki adımlarla devam etmiştir. Bu süreç 11. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar süren uzun bir dönemi temsil eder. Böylesine uzun bir dönemi inceleyen bir çalışmada eksiklikler olmaması muhaldir. Lakin bu çalışmanın dileği bu uzun dönemi bir arada sunarak Haçlı Seferleri üzerine bir bütün üzerinden tefekkür imkânı sağlamaktır. Saniyen burada mevzu edilen meselelerin farklı

yönleri ile yeni çalışmalara kapı açmasıdır. Bu çalışma nasıl İslam tarihçilerinin bıraktığı dev miras ve onlardan yararlanan yerli ve yabancı araştırmacıların değerli çalışmalarının naçiz bir parçası ise bundan sonrakiler de bu minval üzere olacaktır. Haçlı Seferleri gibi çok yönlü ve sonuçları çok cepheli olan tarihî vakıaların olay ve olgu bazında, kaynaklar esasında ve dürüst tarihçilik gayesinden uzaklaşmadan incelenmesi önemlidir. Zira bu seferlerle ilgilenen birinin kendi kültürel çerçevesinden sıyrılması zordur. Ancak bu zorluk tahrif etmeyi gerektirecek kadar derin ve yoldan çıkarıcı olmamalıdır. Ülkemizde Haçlı tarihçiliği ne yazık ki olması gereken düzeyde değildir. Haçlı Seferleri'nin Doğulu ve Batılı kaynakları kullanılarak yazılan monografilerin çok olmadığı gibi bu yola girenlerin de yeterli olmadığı gerçektir. Her hâlükârda millî tarihimizin ve sonrası süreçte Türklerin hep muhatap olduğu Haçlı olgusu üzerine düşünmek ve yazmak bu binaya bir taş daha koymak bile böyle bir çalışmaya cüret etmeye yeterlidir. İşte bu çalışma parça parça çalışılmış uzun bir sürecin hikâyesini üç temel dönemde anlamaya çalışan bir gayrettir. İlk sefer ve Türkiye Selçukluların mücadeleleri, İmadeddin Zengî, Nureddin Mahmud Zengî ve Selahaddin Eyyûbî gibi öne çıkan Türk-İslam idarecilerinin Haçlı mücadelesi pek çok çalışmaya konu edildiği için burada daha çok bunların arasındaki dönemlerde yaşananlara odaklanılmış, kopuk halkalar bir arada görülmeye çalışılmıştır. *Haçlı Seferleri* adını taşıyan bu çalışma, bu bakımdan ara dönemleri olaylar ve aktörler üzerinden anlamaya çalışan ve bütün içinde olup biteni tefekküre gayret eden bir çabadır. Naçiz müellifin bu büyük tarihin kahramanlarının hatırasına bir vefa olarak gördüğü bu gayretteki eksikler ona aitken çalışmada görülecek doğrular ve hâsıl olacak fayda, o mücadeleyi gerçekleştirenlere aittir. Maksat Haçlıya karşı savaşan Türk basitliğinden ziyade birlik içinde, güçlü liderlik eşliğinde bölgenin başardıklarını görmek, bunu reel

sebeplerini anlamaya çalışmaktır. Doğu Akdeniz hilaline duhule çalışan haçın uzun hikâyesine naçiz bir katkı amaçlanmıştır.

Bu seferlerin tarihini okuyan Türk-İslam zihni için en önemli ders, etnik ve dinî kaynaklı bölünmüşlük içinde ve harici saldırının vaki olduğu bir zamanda, tüm bu namüsait şartlar içinde tezahür eden gelişmeleri göğüsleyerek yaşanan felaketleri fırsata çevirerek siyasi birliği sağlama sürecinin iyi anlaşılması zaruretidir. Bu seferler bir vatan ve namus müdafaası olmanın yanında ve ötesinde, birlik ve bütünleşmenin Selçuklu umranı gölgesinde Oğuzların dünyasında teşekkül eden şartlarının tarihidir. Avrupalıların cihat kavramı üzerinden militarist gördükleri bir yaklaşımla çözümlemeye çalıştıkları mesele, Türk-İslam dünyasının asabiyesi ve güçlü dinamiklerinin gölgesinde gelişen bir sonuçtur. Güçlü liderler Selçuklularla başlayan yapıya istinat ederek, asabiyeyi her defasında takviye ederek, kökenlerdeki müştereği süreçte canlandırarak amaca uygun olarak bünyeyi geleceğe taşımayı başarmışlardır. Muhtelif sebeplerden kaynaklanan bölünmüşlük hâli süreçte birlik ideali ile aşılmış, her bölünme hâli yeni bir birliğin tesisiyle telafi edilmiş, Selçuklu Osmanlı çizgisinde bu cümleden Haçlı Seferleri'ne karşı büyük bir mücadele birlik mefkûresi ile takviye edilen asabiyenin canlanması ile aşılabilmiştir. Cihat bu mücadelenin askerî yönünün manevi dinamiği olup asabiyenin sağlanması ve genişlemesinde, birliğin kurulmasında, vatanın savunulmasında yardımcı bir manevi kuvvettir ki sanılanın ve gösterilenin aksine gözünü kan bürümüş Müslümanların cennet yamaçlarında hurilere kavuşmak maksatlı şiddet felsefesinin adı değildir. Hülasa bu seferlerden günümüze gelen en önemli derslerden biri bölünmüşlük içinde bulunmanın ve bu hâldeyken saldırıya uğramanın birliğe mani olamayacağı olmalıdır. Türkiye'nin Oğuz/Türkmen ve dahi bilcümle İslam ahalisi ve tüm ümmet-i Muhammed'in bu seferlerden alması gereken en önemli ders budur. Bu çalışma da naçizane kendi çerçevesi içinde ilk seferin şok edici şartlarından Memlûklere

kadar uzanan süreçteki serencamını ortaya koyarak bu gelişmenin imkânlarının nasıl tahakkuk ettiğini göstermeye gayret etmiştir. Haçlı Seferleri tarihi millî tarihimiz olduğu kadar medeniyet tarihimizin de en büyük mücadelelerinden biridir. Bugünün insanları için de hâlâ aktüel ve faydalı dersleri taşımaktadır.

Haçlı Seferleri tarihi Türk-İslam dünyası açısından bir iradenin de tarihidir. Bu irade üç cihette gelişmiştir. Bunlardan birincisi mücadele iradesidir. İlk Haçlı seferi sonucunda oluşan siyasi yapı karşısından toparlanan Türk-İslam dünyası bir mücadele iradesi ile işgalcilere karşı direnişe geçer. Bu mücadele iradesi Artuklular gibi daha bölgesel güçlerle başlamış, Zengîler, Eyyûbîler ve Memlûkler sürecinde devam etmiştir. Bu mücadele devam ederken biz ikinci bir iradenin ortaya çıktığını görüyoruz. Bu ise birlik iradesidir. Haçlılarla mücadeleye başlayan bölge kuvvetleri için direnmek kadar birlik olup Haçlıların karşısına dikilmek, ittihat etmek öncelikli mefkûrelerden biri olmuştur. Bu bakımdan bölünmüşlüğü aşıp birlik olmak iradesi Haçlı Seferleri'nde başarının dinmeyen mücadele ruhu kadar sebeplerinden olacaktır. Zira mücadele iradenizi sürdürürken iç çekişmeler ve bölünmelerle gücünüzü dağıtırsanız bir süre sonra topyekûn size hücum eden kuvvetlerin karşısında dağılmak mukadderdir. Bu iki iradeyi besleyen ve imkânını sağlayan üçüncü irade ise sürekliliktir. Haçlı tasallutunun ilk devirlerinden toparlanma sonrası taarruza geçildiği Zengî-Eyyûbî çizgisi ve nihai darbelerin indirildiği Memlûkler dönemine kadar, siyasi ve sosyal bir fikrin devam ettiği, cihat mefkûresinin de bu devamlılığın esas dinamiklerinden olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Zira mücadele iradesi bir birlik ile büyütülemezse nakıs hatta kadük kalacağı gibi farklı görünümlü siyasi yapılar içinde düşünce ve ülkü sürekliliği olmadığı takdirde önceki iki iradenin sürdürülebilmesinin imkânı ortadan kalkacaktır. Bu bakımdan Haçlı Seferleri tarihi mücadele, birlik ve süreklilik iradesinin de tarihidir.

KAYNAKÇA

İBN ABDİ'Z-ZÂHİR, *Er-Ravz ez-Zâhir fî Siret el-Melik ez-Zâhir*, (Tah. Abdulaziz Huveytir), Riyad, 1976.

ABDUL ALİ, *Islamic Dynasties of Arab East*, New Delhi, 1996.

İBN EL-ADİM, *Zübdetü'l-Haleb min Tarih Haleb*, (Tah. Sami ed-Dehhan), C. 2, Dımaşk, 1954.

İBN EL-ADİM, *Zubdetü'l-Haleb min Tarih Haleb*, (Tah. Süheyl Zekkar), C. 2, Dımaşk, 1997.

İBN EL-ADİM, "Artukulların Halep Hakimiyeti", (Ter. Aydın Usta), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 13, Sayı 2, 2008.

ADVAN, Ahmed Muhammed Muhammed, *El-Vadıa el-İktisadiye fi Mısr fi Asri'l- Memlûkiyye el-Ula*, Kahire, 1972, (Basılmamış Doktora Tezi).

AHLQUIST, Gregory W., "Francis, the Sultan and Reading an Image in Context", *The World of St. Francis of Assisi*, (Ed. B.R. Franco, B. A. Mulvancy), BRILL, Boston, 2015.

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi*, C. 1, İstanbul, 1995.

AKGÜNDÜZ, Ahmet-Osman Kaşıkçı, *Tarsus Tarihi ve Eshâb-ı Kehf*, İstanbul, 1993.

AKTAN, Ali, "Memlûk-Haçlı Münasebetleri", *Belleten*, Sayı 237, 1999.

AKSOY, Erdal, "Oğuz Türklerinin İdari Yapı ve Boy Teşkilâtına Bir Bakış", *Türkler*, C. 2, Ankara, 2002.

ALPTEKİN, Coşkun, *Dımaşk Atabeyleri (Toğtekinliler)*, İstanbul, 1985.

ALPTEKİN, Coşkun, "*Zengi*", *M.İ.A.*, C. 13-14, İstanbul, 1986.

ALPTEKİN, Coşkun, "Selçuklu Devleti'nin Askerî Teşkilâtının Eyyûbî Askerî Teşkilâtına Tesiri", *Belleten*, C. LIV, Sayı 209, 1990.

ALPTEKİN, Coşkun, "Atabeg", *D.İ.A.*, C. 4, İstanbul.

ALPTEKİN, Coşkun, "Belek b. Behram", *D.İ.A.*, C. 5, İstanbul.

ALPTEKİN, Coşkun, "Aksungur Porsukî", *D.İ.A.*, C. 2, İstanbul.

ALTAN, Ebru, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", *Belleten*, C. LXV, Sayı: 243, (Ağustos 2001).

ALTAN, Ebru, "II. Haçlı Seferi ve Selçuklular", *Türkler*, C. 6, Ankara, 2002.

ALTAN, Ebru, "Kıbrıs Haçlı Krallığı", *Türkler*, C. 6, Ankara, 2002.

ALTAN, Ebru, *II. Haçlı Seferi*, Ankara, 2003.

ALTAN, Ebru, "Nur al-din Mahmud b. Zangi (1146-1174): One of the Prominent Leaders of the Struggle Against the Crusaders", *Tarih Dergisi*, Sayı 59 (2014/1), İstanbul 2014.

ALTAN, Ebru, "Yafa", *D.İ.A.*, C. 43, İstanbul.

ALTINAY, Ahmet Refik, *Haçlılar*, Ankara, 2007.

AMITAI, Reuven, "The Conquest of Arsuf by Baybars: Political and Military Aspects", *Mamluk Studies Review* Vol. 9, No. 1, 2005

ANGOLD, Michael, "The Byzantine Empire, 1025-1118", *New Cambridge Medieval History*, C. 4/2, UK, 2008.

ANNA KOMMENA, *Alexiad*, (Çev. Bilge Umar), İstanbul, 1996.

ANTHONY, Michael J., Warren S. Benson, *Exploring The History & Philosophy of Christian Education*, USA, 2003.

ARCHER, T. A., C. L. Kinsford, *The Crusades, the Story of the Latin Kingdom of Jerusalem*, London, 1894.

ASBRIDGE, Thomas, "The Significance and Causes of The Battle of The Field of Blood", *Journal of Medieval History*, 23, 1997.

ASBRIDGE, Thomas, *Haçlı Seferleri*, (Çev. Ekin Duru), İstanbul, 2014.

ASTHOR, E., *Levant Trade in the Later Middle Ages*, U.S.A., 1983.

EL-AŞKAR, Muhammed Abdulgani, *El-Melhame el-Misriyye, Asr el-Memalîk Vird el-İtibar fî 'Ahd Barsbay*, Kahire, 2002.

'ÂŞÛR, Said Abdulfettah, *Kubrus ve Hurubi's-Salibiyye*, Kahire, 1954.

'ÂŞÛR, Said Abdulfettah, *El-Hareketü's-Salibiyye*, C. 2, Kahire, 1982.

'AŞÛR, Said Abdulfettâh, *El-Asr el-Memâlîkî fî Misr ve'ş-Şam*, Kahire, 1994.

'ÂŞÛR, Said Abdulfettah, El-*Eyyûbîyyûn ve el-Memalîk fî Mısr ve eş-Şam*, Kahire, 1996.

AŞIKPAŞAOĞLU, Ahmed Aşıkî, *Tevarih-i Al-i Osman*, (Düz. Çiftçioğlu N. Atsız), *Osmanlı Tarihleri* I, İstanbul 1947.

ATAOĞLU, Remzi, "Artuklu Hükümdarın Davut'un Siyasi Faaliyetleri", http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/22/77.pdf(11.04.2017).

AVAD, Muhammed Munis, *El-Hurub es-Salibiyye el-Alakat beyne eş-Şark ve'l-Garb*, 1999.

AYAZ, Fatih Yahya, "Memlûk-İlhanlı İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Şakhab Savaşı (702/1303), *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 7, 15/2007.

AYBEK ED-DEVÂDÂRÎ, Ebû Bekr b. Abdullah b., *Kenz ed-Durer ve Câmi' el-Gurer- ed-Durer el-Fâhir fi Siret el-Melik en-Nâsır*, (Tah. Hans Robert Roemer), Kahire, 1960.

AYBEK ED-DEVÂDÂRÎ, Ebû Bekr b. Abdullah b., *Kenz ed-Durer ve Câmi' el-Gurer-ed-Dürret ez-Zekiyye fi ed-Devlet et-Türkiyye*, (Tah. Ulrich Harmann), C. 8, Kahire, 1971.

EL-AYNÎ, Bedr ed-Din Mahmud b.Ahmed, *'Ikd el-Cuman fi Tarihi Ehli'z-Zaman*, (Tah. Muhammed Muhammed Emin), C. 2, Kahire, 1989.

EL-AYNÎ, *'Ikd el-Cumân fi Tarih Ehl ez-Zaman*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, Veliyüddin Kitaplığı, No 2396, Sayı 572.

EL-AYNÎ, *Es-Seyf el-Mühenned fi Siret el-Melik el-Mü'eyyed "Şeyh el-Mahmûdî"*, (Tah. Fehim Muhammed Şeltût - Muhammed Mustafa Ziyâde), Kahire, 1966–1967.

AYTÜRK, İlker, "İsrail'de Hristiyan Cemaatler: Devlet ve Dini Azınlık İlişkilerinin Kurumsallaşmasına Bir Bakış", *Ortadoğu Etütleri*, Ocak, 2011, C. 2 (2).

EL-AZHARÎ, Dr.Taef Kamal, "The Policy of Balak the Artukids against Muslims and Crusaders. A Turkmen Identity dilemma in the Middle East 1090-1124", *International Journal of Humanities and Social Science*, Vol. 4, No. 4 [Special Issue - February 2014].

EL-AZİMÎ, Azimî Tarihi, *Selçuklularla İlgili Bölümler*, (Yay. Haz. Ali Sevim), Ankara, 1988.

BAILLY, Auguste, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul, 2006.

BALDWİN, Marshall, *A History of The Crusades*, London, 1969.

BARTHOLD, W., *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (İlaveler: M. Fuat Köprülü), Ankara, 1963.

BAŞTAV, Şerif, "Bizans ve Haçlı Seferleri", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, 23-25 Haziran 1997, İstanbul, Ankara, 1999.

BAŞTAV, Şerif, "14-15. Yüzyıllarda Osmanlı Fetihleri Sırasında Avrupa'nın Siyasî ve İktisadî Durumu", *Makaleler*, (Haz. E. S. Yalçın - E. Erdoğan), Ankara, 2005.

İBN BATTUTA, Ebû Abdullah Muhammed Tancî, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, (Çev. A. Sait Aykut), C. 1, İstanbul, 2000.

BAYBARS EL-MANSÛRÎ, *Muhtâr el-Ahbâr Tarih ed-Devlet el-Eyyûbîyye ve Devlet el-Memâlik el-Bahriyye*, (Tah. Abdulhamid Salih Hamdân), Kahire, 1993.

BAYBARS EL-MANSÛRÎ, *Kitâb et-Tuhfet el-Mulûkiyye fî Devlet et-Türkiyye*, *Tarih Devlet el-Memâlik el-Bahriyye*, (Tah. Abdulhamid Salih Hamdân), Kahire, 1987.

BAYBARS EL-MANSÛRÎ, Rükn ed-Dîn Baybars el-Mansûrî el-Hatâ'î ed-Devâdâr, *Zubdet el-Fikre fi Tarih el-Hicre*, (Tah. D. S. Richards), Beyrut, 1998.

BAYBARS EL-MANSÛRÎ, *Muhtâr el-Ahbâr*, (Tah. Abdulhamid Salih Hamdan), Kahire, 1993.

BEZER, Gülay Öğün, "*Zengiler (1127-1233)*", *Türkler*, C. 4, Ankara 2002.

BEZER, Gülay Öğün, "Zengiler", C. 44, *D.İ.A.*, İstanbul.

BEZER, Gülay Öğün, "Böriler (Dımaşk Atabeyliği) 1104-1154", https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=366929 (06.04.2017)

BEZER, Gülay Öğün, "Seyfeddin Gazi I", *D.İ.A.*, C. 37, İstanbul.

BİLGİLİ, Ali Sinan, *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı*, Ankara, 2001.

BLOCH, Marc, *Feodal Toplum*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara, 2005.

BULDUK, O. Üçler, "Oğuznamelere Göre Üçok-Bozok veya İç-Oğuz Dış-Oğuz Meselesi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 1, Sayı 3, 1997.

CARDİNİ, Franco, *Avrupa ve İslâm*, (Çev. Gürol Koca), İstanbul, 2004.

CHARANIS, Peter, "I. Haçlı Seferi'nin Nedeni Hakkında Bir Grek Kaynağı", (Çev. İlcan Bihter Barlas), *Tarih Okulu*, Sayı 13, 2012.

CHILD, John, Nigel Kelly, Martyn Whittock, *The Crusades*, China, 1997.

CLASTER, Jill N., *Sacred Violence*, Kanada, 2009.

ÇAKAR, Enver, "Haleb Sancağında Türkçe Yer Adları", *OTAM*, 11, Ankara, 2000.

ÇAVUŞDERE, Serdar, *Marino Sanudo Torsello'nun XIV. Yüzyılın İlk Yarısında Ege'de Egemenlik Mücadelesi, 1291, 1353, Latinler, Denizci Türkmenler ve Haçlılar*, Ankara, 2014, (Basılmamış Doktora Tezi).

ÇAVUŞDERE, Serdar, "Türklere Karşı Haçlı Donanma İttifakı Teşebbüsü ve İzmir Haçlı Seferi: 1341 – 1351", *Journal of History School*, Mart 2015.

ÇETİN, Altan, "Selçuklu Teşkilâtı'nın Memlûklere Tesiri", *Belleten*, C. LXVIII, Sayı 251, Nisan 2004.

ÇETİN, Altan, "Memlükler Devrinde Oguzlar/Türkmenlere Bir Bakış", " *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 33, 2009.

ÇETİN, Altan, "Oghuz Turks in the Account of A Mamluk Historian", *Oxford Journal of Islamic Studies*, 20/3, 2009.

ÇETİN, Altan -Galip Çağ, "Haçlı Seferleri Güzergâhında Bir Durak: İzmit (Nıcomedıa)", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu –II*, 3-5 Nisan 2015, İzmit.

DALARUN, Jacques, "Ruhban Bakış", *Kadınların Tarihi*, C. 2, (Ed. G. Duby - M. Perrot), (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul, 2005.

DARKOT, Besim, "Tarsus", *M.İ.A.*, C. 12/1, İstanbul, 1993.

DEMİRKENT, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu* (1118-1146), Ankara, 1987.

DEMİRKENT, Işın, "Haçlılar", *D.İ.A.*, C. 14, İstanbul, 1996.

DEMİRKENT, Işın, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıçarslan*, Ankara,1996.

DEMİRKENT, Işın, "Kıbrıs", *D.İ.A.*, C. 25, Ankara, 2002.

DEMİRKENT, Işın, "Haçlı Seferleri ve Türkler", *Türkler*, C. 6, Ankara, 2002.

DEMİRKENT, Işın, *Haçlı Seferleri*, İstanbul, 2004.

DEMİRKENT, Işın, *Haçlı Seferleri Tarihi Makaleler-İncelemeler-Bildiriler*, İstanbul, 2007.

DEMİRKENT, Işın, *Haçlı Seferleri Tarihi*, İstanbul, 2007.

DEMİRKENT, Işın, "Haçlı Seferleri Döneminde Doğu-Akdeniz'de Deniz Hâkimiyeti", *Haçlı Seferleri Tarihi*, Makaleler-Bildiriler-İncelemeler, (Haz. Ebru Altan), İstanbul, 2007.

DEMİRKENT, Işın, "1101 Yılı Haçlı Seferi", *Haçlı Seferleri Tarihi*, İstanbul, 2007.

DEMİRKENT, Işın, "Haçlı Seferleri Döneminde Doğu-Akdeniz'de Deniz Hâkimiyeti" *Haçlı Seferleri Tarihi (Makaleler-Bildiriler-İncelemeler)*, (Yay. Haz. Ebru Altan), İstanbul, 2007.

DICKSON, Gary, "Medieval Revivalism", *Medieval Christianity*, (Ed. Danil Borstein), Canada, 1989.

DICKSON, Gary, "Popular Crusades and Children Crusades", *Encyclopedia of The Middle Ages* Vol. I, (Ed. A. Vauchez, B. Dobson, M. Lapidge), England, 2000.

DICKSON, Gary, "Massacre of The Innocents?", *Under Fire*, (Ed. E. Goodenough - A. Immel), USA, 2008.

DICKSON, Gary, *The Chilldren's Crusade*, New York, 2008; http://images.library.wisc.edu/History/EFacs/HistCrus/0001/0002/reference/history.crustwo.i0023.pdf(16.03.2017)

DODSON, Alexandra, "Trial by Fire: St. Francis and the Sultan in Italian Art", *The World of St. Francis of Assisi*, (Ed. B.R. Franco, B. A. Mulvancy), Boston, 2015.

İBN DOKMAK, Sârımüddin İbrahim b. Muhammed, *En-Nufhat el-Mıskiyye fi ed-Devlet et-Türkiyye, min kitab el-Cevher es-Semîn fi Siyer el-Hulefâ ve el-Mülûk ve es-Selâtin*, (Tah. Ömer Abdüsselâm Tedmurî), Beyrut, 1999.

İBN DOKMAK, Sarımüddin İbrahim b. Muhammed b. Aydemür Alâî, *En-Nufhetu'l-Miskiyye fi ed-Devlet et-Türkiyye*, (Tah. Ömer Abusselam Tedmürî), Beyrut, 1999.

DORE, Gustave, *Dore's Illustrations of The Crusades*, USA, 1997.

DOUGBERTY, Martin J., "Herbiya 1244", *Haçlı Seferleri 1097-1444*, (Çev. Emir Yener), C. 5, İstanbul, 2012.

EDBURY, Peter W., *The Kingdom of Cyprus and the Crusaders (1191–1374)*, London, 1991.

ER, İbrahim Halil, *Cennet Doğuda Bir Yerdedir: Haçlı Seferlerinin Değişen Yüzü*, Ankara, 2006.

ERER, Raşit, *Türklere Karşı Haçlı Seferleri*, (Yeni Edisyon), İstanbul, 2002.

ERDEM, İlhan, "XII. Asrın İlk Yarısında Anadolu'nun Doğusunda Yaşanan Hakimiyet Mücadeleleri" *http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/*18/27/162.pdf (14.04.2017).

EROL, Halit, *Şövalyelik ve Malta Şövalyeleri*, İstanbul, t. y.

ERSAN, Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara, 2007.

İBNÜ'L-ESİR, İzzeddin Ebû'l-Hasan, *El-Kâmil fi't-Tarih*, (Çev. Ahmet Ağırakça- Abdülkerim Özaydın), *İslam Tarihi*, C. 11, İstanbul, 1985.

İBNÜ'L ESİR, *El-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, (Ter. Abdülkerim Özaydın), İstanbul, 2008. İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi et-Tarih*, C. 9, Beyrut, 1968.

İBNÜ'L ESİR, *El-Kâmil fi't-Tarih*, (Tah. Ömer Abdusselam Tedmuri), C. 1, Beyrut, 1997.

İBN EL-ESİR, *Tarih el-Bahir fi Devlet el-Atabekiyye bi'l-Musul*, (Tah. Abdulkadir Tuleymat), Kahire.

EYİCE, Semavi, "Philipp Schweinfurth ve Feth'in 500. Yılı Nedeniyle İstanbul Üniversitesi'nde Verdiği Konferans", *Dîvân İlmi Araştırmalar*, Sayı 14, 2003.

FALK, Avner, *Psychoanalytic History of Jews*, USA, 1996.

EBU'L-FEREC, *Abûl-Farac Tarihi*, C. 2, Ankara, 1999.

EBÛ'L- FİDÂ, *El-Melik el-Müeyyed, Tarih Ebî el-Fidâ, El-Musemma el-Muhtasar fî Ahbâr el-Beşer*, C. 2, (Tah. Mahmud Deyyûb), Lübnan, 1997.

FLORI, Jean, "Knightly Society", *New Cambridge Medieval History*, C. 4/1, UK, 2008.

FOLDA, Jaroslav, "Art in The Latin East", *The Oxford Illustrated History of The Crusades*, USA, 1995.

FRANCE, John, *The Crusader and the Expansion of Catholic Christendom 1000-1714*, USA-Canada, 2005.

FUESS, Albercht, "Rottin Ships and Razed Harbors: The Naval Policy of the Mamluks", *Mamluk Studies Review*, Vol. 5, 2001.

FULCHERIUS CARNOTENSIS, *Kutsal Toprakları Kurtarmak: Kudüs Seferi*, (Ter. İlcan Bihter Barlas), İstanbul, 2009.

FULCHER OF CHARTES, *The First Crusade, The Chronicle of Fulcher of Chartres and Other Sources Materials*, (Ed. Edward Peters), Philadelphia, 1998.

İBN FURAT, *Tarihü'd-Düvel ve'l-Müluk*, (Tah. Konstantin Zurayk), C. 4/2, Sayı 134-135, Beyrut, 1938-1942.

GHAZARIAN, Jacob G.,*The Armenian Kingdom in Cilicia During the Crusades: The Integration of Cilician Armenians with the Latins (1080-1393)*, 2000.

GEOFFROI DE VILLEHARDOUIN - Henry de Valenciennes, *IV Haçlı Seferi Kronikleri*, (Çev. Ali Berktay), İstanbul, 2008.

GENÇ, Özlem - Harun Korunur, "Antakya'nın Haçlılar Tarafından Ele Geçirilişi", *Studies of Ottoman Domain*, C. 6, Sayı 10, Şubat 2016.

GÖK, Halil İbrahim, *Musul Atabeyliği Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, Ankara, 2013.

GRAY, George Z., *The Children's Crusade*, USA, 1870.

GUNDSTABL SIMBAT, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi* (951–1334), (Ter. H. D. Andreasyan), İstanbul, 1946, (Basılmamış Tercüme).

GÜL, Muammer, "Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11 (2), Elazığ, 2001.

GÜL, Muammer, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, İstanbul, 2002.

GÜNDÜZ, Tufan, "Oğuzlar/Türkmenler", *Türkler*, C. 2, Ankara, 2002.

GÜNGÖR, Erol, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, İstanbul, 1989.

GÜRBÜZ, Osman, "XII. Yüzyıl İslâm Dünyasında Örnek Bir Yönetici: İmâdeddin Zengî", *Atatük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 38, Erzurum 2012.

GÜRBÜZ, Osman, "İktidara Uzanan Yolda Eyyûbî Ailesinin Serüveni", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 48, Erzurum, 2012.

I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi, (Çev. Vedii İlmen), İstanbul, 2005.

İBN HABİB, Hasan b. Ömer b. el-Hasan b. Ömer, *Tezkiret en-Nebih fi Eyyâm el-Mansûr ve Benihi*, (Tah. M. Muhammed Emin), C. 3, Kahire, 1986

İBN HACER ASKALANÎ, *İnbâ e'l-Gumr bi Ebna el-'Omr*, (Abdulvehhab el-Buharî), C. 5, Beyrut, 1986.

İBN HACER ASKALANÎ, *İnbâ el-Gumr bi-Ebnâ el-'Omr fi et-Tarih*, (Tah. Muhammed Abdulmuid Han), C. 8, Beyrut, 1986.

İBN HALDUN, *Mukaddime*, (Ter. Zakir Kadiri Ugan), C. 2, İstanbul, 1989.

HALİL B. ŞAHİN EZ-ZÂHİRÎ, *Zübdet Keşf el-Memalik ve Beyân et-Turûk ve el-Mesalik*, Paris, 1892.

HAMPTON, Cathy, "Saint Francis's Meeting with Sultan Malik Al-Kamil and Interreligious Dialogue in the 21st Century", Sayı 1. https://www.academia.edu/3450232/St._Francis_of_Assisis_Meeting_With_Sultan_Malik_al-Kamil_and_Interreligious_Dialogue_in_the_21st_Century. 01.06.2017.

HASAN, Hasan İbrahim, *Tarih el-İslam*, C. IV, Beyrut 1991.

EL-HARABİŞE, Süleyman Abdu'l-Abdullah, *Niyabet Trablus fi el-Asr el- Memlûkî*, Amman, 1993.

HARRIS, Jonathan, *Byzantium and The Crusades*, Great Britain, 2006.

HEHL, Ernst- Dieter, "War, Peace and The Christian Order", *New Cambridge Medieval History*, C. 4/1, UK, 2008.

HERRIN, Judith, *Bizans*, (Çev. Uygur Kocabaşoğlu), İstanbul, 2010.

HETUM, *Gorigos Senyörü Hetum Vekayinamesi*, (Ter. H. D. Andreasyan), (Yayınlanmamış Tercüme), İstanbul, 1946.

HEYD, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (Çev. Enver Ziya Karal), Ankara, 2000.

HILL, G., *History of Cyprus*, C. 2, Cambridge, 1948.

HILLENBRAND, Carole, "The Career of Najm al-Din Ilghazi", *Der Islam*, Band 58, Berlin, 1981.

HILLENBRAND, Carole, "Haçlı Seferlerinin Mirası", (Ter. H. İbrahim Gök), *Sosyalbilimler*, C. 3, Sayı 2 (Temmuz 2013).

HILLENBRAND, Carole, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, (Ter. Nurettin el-Hüseyni), İstanbul, 2015.

HIRSCHLER, Konrad, "Ibn Wāṣil: An Ayyūbid Perspective on Frankish Lordships and Crusades", *Medieval Muslim Historians and the Franks in the Levant* (*The Muslim World in the Age of the Crusades 2*), (Ed. Alex Mallett), Leiden, 2014.

HITTI, P. K., "Haçlı Seferlerinin Doğu Hristiyanlığı Üzerindeki Etkileri", (Çev. S. Haluk Kortel), *Mediterranean Journal of Humanities*, I/2, 2011.

HODGSON, Natasha R., *Women, Crusaing and The Holy Land in Historical Narrative*, UK, 2007.

HOLT, P. M., *Haçlı Devletleri ve Komşuları*, (Çev. T. Akad), İstanbul, 2007.

HUBERMAN, Leo, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, (Çev. Murat Belge), İstanbul, 2003.

HUMPREYS, R. Stephen, *From Saladin to the Mongols: The Ayyubids of Damascus*, USA, 1977.

HUMPHREYS, R. Stephen, "Ayyubids, Mamluks, and the Latin East in the Thirteenth Century", *Mamluk Studies Review* Vol. 2, 1998.

HUMPREYS, R. Stephen, "XIII. Yüzyılda Eyyûbîler, Memlûkler ve Latin Doğu", (Çev. Mustafa Kılıç), C. Ü. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI/1 – 2007.

HUMPREYS, R. Stephen, "Egypt in the World system of Later Middle Ages", *The Cambridge History of Egypt*, (Ed. Carl F. Petry), U.K., 2008.

İSMAİL, Dana Celest Asmoui, *A History of the Counts of Brienne (950 – 1210)*, London, 2013, (Basılmamış Doktora Tezi).

İNANDI, Batttal, "Alman Halk Şiirinde Türkler (13.-16. Yüzyıl)", http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1255/14410.pdf (03.07.2017).

JESTICE, Phyllis G., "Antakya 1098", *Haçlı Seferleri 1097-1444*, (Çev. Emir Yener), C. 5, İstanbul, 2012.

JEAN DE JOINVILLE, *Bir Haçlının Hatıraları*, (Çev. Cüneyt Kanat), Ankara, 2002.

JÖRGENSEN, Christer, "Mansure 1250", *Haçlı Seferleri 1097-1444*, C. 5, (Çev. Emir Yener), İstanbul, 2012.

İBN KÂDI ŞUHBE, Takiyy ed-Dîn Ebî Bekr b. Ahmed el-Esedî ed-Dimaşkî, *Tarih İbn Kâdı Şuhbe*, (Tah. Adnan Derviş), C. 2, Dimaşk, 1994.

İBN KALANİSİ, *Şam Tarihine Zeyl: I ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, (Çev. Onur Özatağ), İstanbul 2015.

İBN KALANİSİ, *Tarih Dimaşk*, (Tah. Süheyl Zekkar), Dımaşk, 1983.

KALIN, İbrahim, *İslâm ve Batı*, İstanbul, 2007.

EL-KALKAŞANDÎ, *Subh el-'Aşâ fi Sinaat el-İnşâ*, C .4, (Tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin), Beyrut, 1987.

KANAT, Cüneyt, "Memlûkler'in Baybars Zamanındaki (1360-1377) Suriye-Çukurova Siyaseti ve Bu Siyasetin Çukurova'nın Türkleşmesindeki Rolü", *III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni (Sempozyumu)*, Adana, 1999.

KANAT, Cüneyt, "Memlûk Sultanı Melîk ez-Zâhir Seyfeddîn Çakmak'ın Rodos Seferleri (1440–1443–1444)", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir, 1999.

KANAT, Cüneyt, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı XVI, 2001.

KAYA, Önder, "Bir Eyyûbî Melikinin Portresi: Melik Efdal Nureddin Ali b. Selahaddin Eyyûbî", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXI, Sayı 2, 2006.

KAYHAN, Hüseyin, "Haçlılar Karşısında Selçuklular", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 8 (33), Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2005.

KAYHAN, Hüseyin, "Haçlılar Karşısında Artuklular", *Uluslararası Mardin Sempozyumu*, İstanbul, 2006.

KERR, Gordon, *Avrupa'nın Kısa Tarihi*, (Çev. Cumhur Atay), İstanbul, 2011.

İBN EL-KESİR, *El-Bidaye ve'n-Nihaye-Büyük İslam Tarihi*, (Çev. Mehmet Keskin), İstanbul, 1995.

KIDSON, Peter, "Architecture and The Visual Art", *New Cambridge Medieval History*, C. 4-1, UK, 2008.

KILIÇ, Mustafa, "Haçlıların Dimyat Muhasaraları Ve Eyyûbîlerin Mücadeleleri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. VII, Sayı 4, 2007.

KINDER, Hermann, Werner Hilgeman, *Dünya Tarihi Atlası*, C. 1, Ankara, 2006.

KIZILTOPRAK, Süleyman, "Memlûk", *D.İ.A.*, C. 29, İstanbul.

KOENİGSBERGER, H. G., *Medieval Europe*, USA, 1989.

KOCA, Salim, *Türkiye Selçukluları Tarihi*, C. 2, Çorum, 2003.

KOPRAMAN, Kazım Yaşar, *El-Aynî'nin Ikdu'l-Cuman'ında 15. Yüzyıla Ait Anadolu Tarihi İle İlgili Kayıtlar*, Ankara, 1971, (Basılmamış Doktora Tezi).

KOPRAMAN, Kazım Yaşar, "Memlûkler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 6, İstanbul 1989.

KOPRAMAN, Kazım Yaşar, "Memlûkler", *Türkler*, C. 6, Ankara, 2002.

KOPRAMAN, Kazım Yaşar, "Baybars I", *D.İ.A.*, C. 5, İstanbul.

KOPRAMAN, Kazım Yaşar, *Memlûkler, Makaleler*, Ankara, 2005.

KÖK, Bahattin, "Nureddin Mahmud Zengî", *D.İ.A.*, C. 33, İstanbul.

KÖSE, Saffet, "Cihad Şiddete Referans Olabilir Mi?", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı 9, 2007.

KÜÇÜKSİPAHİOĞLU, Birsel, "Haçlı Devletleri", *Türkler*, C. 6, Ankara, 2002.

KÜÇÜKSİPAHİOĞLU, Birsel, "Haçlı Seferlerinin Başından 1204'e Kadar Batılıların Bizansı Zaptetme Planları", *Dergi-Park Akademik*, Sayı 42, 2012.

KÜÇÜKSİPAHİOĞLU, Birsel, "Mosul & Aleppo Governor Imad Al-Dın Zangi's Fıght Against The Crusaders", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 1, Sayı 2, Sonbahar 2014.

LAWRENCE, T. E., *Bilgeliğin Yedi Sütunu*, (Çev. Bilal Çölgeçen), Ankara, 2014.

LEBİB, Subhi, "Eyyûbîler ve Memlûkler Devrinde Mısır'ın Ticaret Politikası", (Ter. Altan Çetin), *Nüsha*, Yıl 2, Sayı 4, 2002.

LENİHAN, Thomas B., St. Francis of Assisi & Sultan Malik al-Kamil: The Legend in History & Art, 2009, Sayı 1. https://www.academia.edu/7384455/St._Francis_of_Assisi_and_

Sultan_Malik_al-Kamil_The_Legend_in_History_and_Art. 01.06. 2017.

LEWIS, Bernard, *İslâm'ın Siyasal Dili*, (Ter. Fatih Taşar), İstanbul, 1992.

LE GOFF, Jacques, *Orta Çağda Entelektüeller*, (Çev. M. A. Kılıçbay), İstanbul, 2006.

LE GOFF, Jacques, *Orta Çağ Kahramanları*, (Çev. Füsun Ö. Pinard), İstanbul, 2010.

LILIE, Ralph-Johannes, "The Crusaders Between Orient and Occident Success and Failure", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, 23-25 Haziran 1997, İstanbul, TTK Basımevi, Ankara, 1999.

MAALOUF, Amin, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, (Çev. M. Ali Kılıçbay), İstanbul, 1998.

MADDEN, Thomas, *The New Concise History of The Crusades*, Rowman & Littlefield Publishers, USA, 2005.

MADDEN, Thomas, *The Concise History of the Crusade*, UK, 2014.

EL-MAKRİZÎ, Takiyy ed-Dîn Ahmed b. Ali, *Kitâb es-Sulûk li-Marifet Duvel el- Mulûk*, (Tah. M. Mustafa Ziyade- Said Abdulfettâh 'Aşûr), C. 4, Kahire, 1934-1958.

EL-MAKRİZÎ, *Kitab es-Sulûk li-Marifet Düvel el-Müluk*, (Tah. Muhammed. Abdulkadir Ata), C. 1, Beyrut, 1997.

MAKHAİRAS, Leonitos, *Recital Concerning the Sweet Land of Cyprus*, (Ed ve Ter. R. M. Dawkins), C. I, Oxford, 1932

MCEVEDY, Colin, *Orta Çağ Tarih Atlası*, (Çev. Ayşen Anadol), İstanbul, 2010.

MCDONNELL, Katleen, *1212: Year of The Journey*, Second Story Press, USA, 2007.

MCMICHAEL, Steven J., "Francis and the Encounter with the Sultan", *The Cambridge Companion to Francis of Assisi*, UK, 2012.

MERÇİL, Erdoğan, "Haçlı Seferleri Sırasında Büyük Selçuklu Devleti'nin Durumu", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu Bildiriler*, Ankara, 1999.

MICHAUDEL, Benjamin, "The Use of Fortification as a Political Instrument by the Ayyubids and the Mamluks in Bilad al-Sham and in Egypt (Twelfth-Thirteenth Centuries)", *Mamluk Studies Review*, Vol. 11, No. 1, 2007.

MOLIN, Bengt Kristian, *The Role of Castles in the Political and Military History of the Crusader States and the Levant 1187 to 1380*, Leed Universty, 1995, (Basılmamış Doktora Tezi).

MOSSES, Paul, *The Saint and the Sultan: The Crusades, Islam, and Francis of Assisi's Mission of Peace*, New York, 2009.

MUNRO, Dana C., "The Popes and The Crusades", *Proceedings of The American Philosophical Society*, Vol. 55, No. 5, USA, 1916.

MUFADDAL B. EBİ'L-FEDÂİL, *En-Nehc es-Sedîd ve Dürer el-Ferîd fimâ b'ad Tarih İbn 'Amîd*, (Tah. E. Blochet), C. 1, Turnhout/Belgique, 1982.

EBU-MUNSHAR, Maher Y., "Sultan al-Kamil, Emperor Frederick II and the Submission of Jerusalem", *International Journal of Social Science and Humanity*, Vol. 3, No. 5, September 2013.

MUHYİDDİN B. ABDUZZÂHİR, *Er-Ravz ez-Zâhir fî Siret el-Melik ez-Zâhir*, (Tah. Abdulaziz Huvaytir), Riyad, 1976.

NEILBERG, Michael S., *Dünya Tarihinde Savaş*, (Çev. Mehmet T. Akad), İstanbul, 2011.

NICOLLE, David, *II. Haçlı Seferi 1148*, (Çev. L. Ece Sakar), İstanbul, 2011.

EN-NUVEYRÎ, *Nihayetu'l-Edeb fi Funûn el-Edeb*, C. 29, (Tah. Muhammed Ziyauddin er-Reyyis), Kahire, 1992.

EN-NUVEYRÎ, Muhammed b. Kasım el-İskenderanî, *Kitab el-İlmam bi-el-'İlam fimâ Ceret bihi el-Ahkâm ve el-Umûr el-Makdiyye fi Vakıat el-İskenderiyye*, 3, Haydarabad, 1968.

OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara, 2006.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Danişmendliler", *D.İ.A.*, C. 8, İstanbul, 1995.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "I. Haçlı Seferi'nin Başarıya Ulaşmasında Büyük Selçuklular'ın İçinde Bulunduğu Siyâsî ve İçtimâî Şartların Rolü", *USAD*, Güz 2016; (5).

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Muhammed Tapar", *D.İ.A.*, C. 30, İstanbul.

ÖZER, Serkan, "Haçlıların, Askalân Şehrini Zaptı", *TAD*, C. 34, Sayı 58, 2015.

PAINE, Mike, *Haçlı Seferleri*, (Çev. Cumhur Atay), İstanbul, 2011.

PAINTER, Sidney, *A History of The Middle Ages*, London, 1979.

PARKER, Kenneth Scott, *The Indigenous Christians of the Arabic Middle East in an Age of Crusaders, Mongols, and Mamlūks (1244-1366)*, Royal Holloway College, University of London, 2012, (Basılmamış Doktora Tezi).

PAVKOVIC, Michael F., "Dorileon (Eskişehir) 1097", *Dünya Savaş Tarihi Haçlı Seferleri 1097-1444*, C. 5, İstanbul, 2012.

PERI, Oded, *Christianity Under Islam in Jerusalem*, Netherlands, 2001.

PHILLIPS, Jonathan, "The Origins and Direction of The Second Crusade-A Reassessment", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, (23-25 Haziran 1997, İstanbul), Ankara, 1999.

POLAT, İbrahim Ethem, "Arap Edebiyatı Penceresinden Ortaçağda Haçlı Seferlerine Karşı Türklerin Mücadeleleri", *Nüsha*, 4, Sayı 13, 2004.

POLAT, İbrahim Ethem, *Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler*, Ankara, 2006.

POLAT, İbrahim Ethem, "Arap Edebiyatı Üzerinden Türk Tarihine Bir Bakış", http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/POLAT-%C4%B0brahim-Ethem-ARAP-EDEB%C4%B0YATI-%C3%9CZER%C4%B0NDEN-T%C3%9CRK-TAR%C4%B0H%C4%B0NE-B%C4%B0R-BAKI%C5%9E.pdf(09.05.2017).

POPPER, W., *Egypt And Syria Under the Circassian Sultans 1382-1468 A. D. Systematic Notes to İbn Taghrî Birdî's Chronicles of Egypt* (Continued), Berkeley and Los Angeles, 1957.

POWELL, James M.,*Anatomy of a Crusade, 1213-1221*, 1986.

POWELL, James M., "The Fifith Crusade to 1291 Loss of Holy Land", *Crusades*, (Ed. Thomas F. Madden), United Kindom/Ireland, 2004.

PRESGRAVE, Donald Little, "Jerusalem under the Ayyubids and the Mamluks 1187-1516 ", *Jerusalem in History*, (Ed. K. J. Asali), New York, 1990.

PRYOR, John H., *Akdeniz'de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş*, (Çev. Füsun Tayanç-Tunç Tayanç), İstanbul, 2004.

RAPHAEL, Kate, *Muslim Fortresses in Levant, between Crusaders and Mongols*, USA, 2011.

REYES, E. Christopher, *In His Name*, USA, 2010.

RICHARD, Jean, "The Eastern Churches", *New Cambridge Medieval History*, C. 4-1, UK, 2008.

RICHARD, Jean, *The Crusades (1071-1291)*, Cambridge, 1999.

RICHARD, Jean, *The Crusades*, UK, 2001.

ROBERTS, J. M., *Avrupa Tarihi*, (Çev.: Fethi Aytuna), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2010.

RUELLAND, Jacques G., *Kutsal Savaşlar Tarihi*, (Ter. Teoman Tunçdoğan), İstanbul, 2004.

RUNCIMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 3 cilt, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara, 1992, 1998.

RUNCIMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Nokta Kitap, İstanbul, 2005

SAFRAN, Mustafa, "13. ve 14. Yüzyıllarda Karadeniz Limanlarının Ticarî ve Tarihi Önemi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun, 1988.

SAHİLLİOĞLU, Halil, "Antakya", *D.İ.A.*, C. 3, İstanbul.

ES-SALLABÎ, Ali Muhammed Muhammed, *El-Eyyûbîyyûn bad Selahaddin*, Beyrut, 2009.

SALİH B. YAHYA, *Tarih Beyrut*, (Tah. Francis Hours-Kemal Süleyman Salibî), Beyrut, 1969.

ES-SAYRAFÎ, Hatib el-Cevherî Nur ed-Dîn Ali b. el-İsrâilî el-Hanefî, *Nuzhet en-Nufûs vel el-Ebdân fi Tevârih ez-Zeman*, (Tah. Hasan Habeşi), C. 4, Kahire, 1974.

İBN SENA' EL-MÜLK, Dîvân, (Tahk: Muhammed İbrahim Nasr, Murâca'a D. Huseyn Muhammed Nassâr), II, *Dârul Kâtibi'l-Arabî li't-Tıbâ'ati ve'n-Neşr*, Kahire, 1969.

SETTON, Kenneth Meyer, *A History of Crusades*, USA, 1969.

SEVİM, Ali, *Suriye ve Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, Ankara, 1989.

SEVİM, A., Y. Yücel, *Türk Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara, 1989.

SEVİM, Ali, *Anadolu'nun Fethi*, Ankara, 1993.

SEVİM, Ali, *Anadolu'nun Fethi-Selçuklular Dönemi*, Ankara, 2014.

SEVİM, Ali, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara, 1995.

SEVİM, Ali, "Suriye Selçukluları-Haçlı İlişkileri", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, 23-25 Haziran 1997, İstanbul, Ankara, 1999.

SIBT İBN EL-CEVZÎ, *Mirat ez- Zaman fi Tarih el-Ayan*, C. 8, Dairetül Maarif el-İslamiyye, Hindistan, Tarihsiz.

SLACK, Corliss K., *Historical Dictionary of The Crusades*, Oxford, 2003.

SMITH, Jonathan Riley, "The Crusading Movement and Historians", *The Oxford Illustrated History of The Crusades*, USA, 1995.

SMITH, Jonathan Riley, *Haçlılar Kimlerdi?*, (Ter. Berna Kılınçer), İstanbul, 2004.

SMITH, Jonathan Riley, *The Crusades*, Continuum, London, 2005.

SPIELVOGEL, Jackson, *Western Civilization*, Vol. A, Second Edition, USA, 1994.

SÜMER, Faruk, "Çukur-ova Tarihine Dâir Araştırmalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, Ankara, 1963.

SÜMER, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *SAD*, Sayı 1, 1969.

SÜMER, Faruk, "Ramazanoğulları", *M.İ.A.*, C. 9, İstanbul, 1988.

EBU ŞAME, *Kitab er-Ravzateyn fi Ahbar ed-Devleteyn*, (Tah. İbrahim Zebik), C. 4, Beyrut, 1997.

İBN ŞEDDÂD, Bahaeddin, *En-Nevadir es-Sultaniyye ve el-Mehasin el-Yusufiyye*, (Tah. Cemaleddin Şeyyal), Kahire, 1994.

İBN ŞEDDÂD, *Baypars Tarihî*, (Ter. M. Şerefüddin Yaltkaya), C. 2, Ankara, 2000.

ŞEŞEN, Ramazan, *Selâhaddin Eyyûbî ve Devlet*, İstanbul, 1987.

ŞEŞEN, Ramazan, "Eyyûbîler", *D.İ.A.*, C. 12, İstanbul, 1995.

ŞEŞEN, Ramazan, "Haçlı Seferleri Sırasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Siyasî ve Sosyal Durumu, Haçlılarla Yapılan Mücadeleye Katkısı", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu Bildiriler*, Ankara, 1999.

ŞEŞEN, Ramazan, "Eyyûbîler", *Türkler*, C. 5, Ankara, 2002.

TABAKOĞLU, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi, İstanbul*, 1995.

İBN TAGRİBERDÎ, Ebû el-Mehâsin Cemal ed-Dîn Yûsuf, *En-Nucûm ez-Zâhire fi Mulûk Mısr ve el-Kahire*, (Tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin), Kahire, 1963.

İBN TAGRİBERDÎ, Ebû el-Mehâsin Cemâleddin Yûsuf, *En-Nücûm ez-Zâhire fi Mülûk Mısr ve el- Kâhire*, C. 7, (Tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin), Lübnan, 1992.

TAHAVİ, Hatim Abdurrahman, "Es-Salibiyyun; Safahat min Neşat İktisadiyye", *İctihat*, Sayı 33, 1996.

TAKAYAMA, Hiroshi, "Frederick II's crusade: an example of Christian–Muslim Diplomacy", *Mediterranean Historical Review* Vol. 25, No. 2, December 2010

TAKKUŞ, Süheyl, *Tarih Zengiyyîn fi Musul ve Bilad eş-Şam*, Beyrut, 1999.

TAKKUŞ, Süheyl, *Tarih el-Eyyûbîyyin*, Beyrut, 1999.

Tarih-i Melik Eşref Kayıtbay, (Yazarı meçhul), (Tah. Ömer Abdusselam Tedmüri), Beyrut, 2003.

TAŞKIRAN, Hasan, "Büyük Selçuklu Devletinde Bâtınî Suikastları ve Selçuklu Toplumunun Suikastlar Karşısındaki Tutumu", *BEU. SBE. Dergi*, C. 1, Sayı 2, Haziran 2013.

TEKİNDAĞ, M.C. Şehabettin, "Memlük Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", *TAD*, 25, 1971.

TEKİNDAĞ, M.C. Şehabettin, "Karamanlılar", *M.İ.A.*, C. 6, İstanbul, 1993.

TEZCAN, Selim, "Realpolitik and Jihād: Najm al-Dīn Ilghāzī's Relations with the Early Crusader States", *Bilig*, 69, 2014.

THOMAS OF CELANO, *The Lives of S. Francis of Assisi*, (Çev. A. G. Ferrers Howell), London, 1908.

TOLAN, John, *St. Francis and the Sultan: The Curious History of a Christian-Muslim Encounter*, Oxford, 2009.

TOLAN, John V., *Saint Francis and the Sultan*, UK, 2009.

TOMAR, Cengiz, "Bir Devrin Sonu: Eyyûbîler", *Eyyûbîler*, (Ed. Önder Kaya), İstanbul, 2012.

TOUT, T., *The Empire and the Papacy*, London, 1909.

TREECE, Henry, *The Children's Crusade*, 1964.

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul,1971.

TURAN, Osman, "Orta Çağlarda Türkiye-Kıbrıs Münasebetleri", *Türkler ve İslamiyet*, İstanbul, 1993.

TURAN, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, C. 1, İstanbul, 1993.

TURAN, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1973.

TURAN, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1998.

TURAN, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, İstanbul, 2001.

TYERMAN, Christopher, *The Crusades*, New York, 2009.

URFALI MATEOS, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Çev. Hrant D. Andreasyan), Ankara 1987; *Urfalı Mateos Vekainamesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, Ankara, 2000.

USAME İBN MUNKIZ, *İbn Munkız Haçlılara Karşı*, (Çev. Selahattin Hacıoğlu), İstanbul 2012.

USTA, Aydın, "Artuklular Ve Haçlılar (Haçlıların Bölgeye Gelişlerinden Belek'in Ölümüne Kadar), (1098-1124)", *Tarih Dergisi*, Sayı 37, 2002.

USTA, Aydın, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, İstanbul, 2008.

USTA, Aydın, "Haçlı Seferleri Döneminde Din Değiştirme Vakaları", *Belleten*, C. LXXV, Sayı 274, 2011.

USTA, Aydın, "Haçlı Seferlerinde Kadın", *Ortaçağda Kadın*, Ankara, 2011.

USTA, Aydın, *Haçlı Seferlerinde Kuşatma*, İstanbul, 2015.

USTA, Aydın, "Artuklular", https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=372858(13.05.2018)

İBN VASIL, *Müferric el-Kürûb fi Ahbar Beni Eyyûb*, (Tah. Cemaleddin Şeyyal), C. 1, Kahire, 1953.

WELTECKE, Dorothea, "Emperor Frederick II, Sultan of Lucera, Friend of the Muslims, Promoter of Cultural Transfer: Controversies and Suggestion", *Cultural Transfers in Dispute: Representations in Asia, Europa and the Arab World since the Middle Ages*, (Ed. Jörg Feuchter), Frankfurt, 2011.

YAZICI, Nesimi, *İlk Türk- İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara, 2002.

YILDIRIMER, Şeniz, "İbn Rüşd Felsefesinin Latin Dünyasında Tanınması ve Latin İbn Rüşdçülüğü", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIV, Sayı 25 (2012/1).

YILDIZ, Şevket, *Avrupadaki İlk Çeviri Hareketleri*, http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/YILDIZ-%C5%9Eevket-AVRUPA%E2%80%99DA-%C4%B0LK-%C3%87EV%C4%B0R%C4%B0-HAREKETLER%C4%B0.pdf, (04.03.2017).

YİĞİT, Fatma Akkuş, "Memlûk - Ermeni Münâsebetleri", *Akademik Bakış*, C. 8, Sayı 16, 2015.

EL-YUNUNÎ, Kutbeddin Musa b. Muhammed, *Zeyl Mir'at ez-Zeman*, (Tah. Hamza Abbâs), C. 3, Abu Dabi, 2007.

EL-YÛZBEKÎ, Tevfik, *Tarihu Ticare Mısr el-Bahrîyye fi Asri'l Memâlîk*, Musul, 1975.

ZEYNEDDİN ABDULBASİT b. Halil b. Şahin ez-Zâhirî, *Neyl el-Emel fi Zeyl ed-Düvel*, (Tah. Ömer Abdusselâm Tedmüri), C. 2, Beyrut, 2002.

ZİYADE, M. Mustafa, "The Mamluk Conquest of Cyprus in the Fifteenth Century", *Bulletin of the Faculty of Arts of the Universty of Egypt*, Vol. I, Part I, 1934.

DİZİN

I. Baudouin 166, 171
I. Bohemond 171
I. Gıyaseddin Keyhüsrev 252, 253
I. Henry 277
I. Hetum 331, 333-335
I. Hugh 255
I. Joscelin 171
I. Kılıçarslan 21, 69, 72-76, 83-88, 91, 113, 160, 168, 213, 315, 412, 429, 431, 433, 453
I. Richard 101
I. Seyfeddin Gazi 205, 217, 218, 220
II. Alexander 49
II. Amaury Lusignan 125, 248, 251, 252, 253, 254, 255
II. Baudouin 93, 167, 189
II. Friedrich 121, 126, 128, 237, 261, 263, 265, 266, 273-279
II. Guillaume 84, 85
II. Hugh 136, 311
II. İsaakios Angelos 98
II. Jean 362, 381, 382
II. John 326, 383, 386-388, 398
II. Joscelin 89, 206
II. Kılıçarslan 99, 213, 253, 412, 433
II. Leo 251-253, 294
II. Murad 370
II. Pascalis 82
II. Robert 67
II. Selim 384
II. Seyfeddin Gazi 208, 224, 225
II. Toros 223, 343
II. Urbanus 21, 22, 37, 42, 45, 46, 49, 61-63, 65-67, 82, 106, 141-143
III. Aleksios 106, 107, 110
III. Bohemond 223, 248, 251, 252
III. Clemens 95
III. Eugenius 89
III. Henry 136, 247, 260, 280, 311
III. Honorius 121, 260, 275, 276
III. Hugh 136, 311, 354
III. Innocentius 106, 107, 259, 260
III. Leon 341, 342
III. Raymond 223, 234, 252
III. Roger 90
III. Urbanus 95
IV. Aleksios 110
IV. Baudoin 124
IV. Bohemond 252, 257
IV. Henry 84, 276, 328
IV. Hugh 361
IV. Nikola 357
IV. Philippe 360
IV. Raymond 261
IV. Welf 84
VII. Gregory 49
VII. Louis 90-93, 215
VIII. Mihail 112
IX. Gregorius 126, 128
IX. Guillaume 84
IX. Leo 49
IX. Louis 128, 130-137, 280, 296, 297, 418
IX. St. Louis 281

A
Abaka Han 136
Abbase 362
Abbasiler 124, 149, 212, 327
Abdullah b. Abdullah b. Mervan 329
Abdullah b. Mervan 329
Adana 289, 329, 330, 332, 334, 339, 348-350, 460

Afrika 55, 57, 71, 136, 208, 427
Aigue-Mortes 137
Akabe Körfezi 163
Akdeniz 25, 32, 35, 60, 63, 82, 121, 136, 144, 153-156, 163, 193, 210, 229, 231, 239, 241, 244, 255, 260, 283, 284, 288, 291-294, 300, 303, 314, 315, 317, 319, 320, 322, 323, 325, 327, 330, 351-354, 356, 359, 371, 381, 383-387, 401-403, 405, 416, 426-428, 431, 436, 439, 441, 442, 444, 453, 465
Akgöl Ovası 86
Akitanya 84
Akka 9, 93, 94, 97, 98, 100, 102-105, 121, 124-128, 131, 134-136, 142, 153, 163, 182, 234, 240-242, 244-249, 252-254, 256, 258, 260-265, 268, 276, 277, 280, 283, 284, 291, 293, 298, 307, 311, 317-319, 342, 352, 354, 355, 357, 358, 360, 382, 420, 426, 437, 439
Akşehir 76, 86, 91, 99
Aksungur Porsukî 176, 183-185, 190, 192, 194, 206, 207, 213, 448
Alaaddin Keykubad 412
Alaiye 350, 382
Aleksios I. Komnenos 61
Âl el-Cerrah 178
Alman Haçlıları 93, 246, 250
Altınboğa 348, 375
Amalfi Konsili 61
Anadolu 4, 36, 44, 45, 56, 59, 60, 61, 63, 68, 69, 72, 75, 76, 82-84, 86-88, 91, 94, 99, 112, 129, 142, 144, 149, 151, 153, 155, 157, 159-165, 168, 169, 171, 179, 180, 183, 187-189, 191, 192, 194, 199, 205, 212, 213, 215, 216, 219, 227, 228, 238-240, 244, 252, 253, 258, 282, 283, 287, 288, 292, 302, 303, 314, 320, 325, 328, 330, 331, 336, 337, 339, 341, 353, 356, 367, 369, 375, 380-383, 386, 403-405, 410-414, 432, 433, 436, 437, 441, 448, 454, 455, 461, 466-469
Anadolu Selçuklu Sultanlığı 36
Ancona 118
Andreas 121, 260
Ankara 4, 32, 36, 44, 45, 47, 48, 50, 51, 56, 61, 66, 72, 73, 76, 78, 82, 84, 85, 88, 90, 95, 97, 114, 122, 125, 130, 134, 136, 142, 156, 162, 165, 168, 171, 185, 205, 206, 210, 216, 218, 241, 243, 252, 297-299, 302, 304, 305, 330, 331, 335, 336, 339, 340, 350, 352, 355, 357, 365, 367, 368, 380-383, 385, 406, 416, 448, 450-468, 470
Anna Komnena 19, 20, 31, 69, 80, 152, 233, 428
Antakya 37, 55, 77-79, 81, 83, 86, 88, 90, 93, 100, 113, 135, 136, 157, 161-168, 170, 171, 178, 179, 183, 185-188, 193, 205, 206, 213, 214, 216, 219, 222, 223, 225, 227, 235, 240, 248, 251-253, 260, 277, 284, 300-306, 308-316, 322, 332, 334, 354, 382, 410, 413, 423, 426, 430, 438, 439, 442, 456, 459, 466
Antakya Haçlıları Prinkepsliği 300
Antakya Katedrali 100
Antakya Prinkepsliği 81, 90, 168, 240, 304
Antalya 84, 93, 130, 361, 382
Arabistan 55
Arap 23, 40, 50, 79, 96, 105, 152, 156, 158, 186, 193, 211, 216, 229, 233, 234, 273, 290, 298, 331, 337, 376, 409, 423, 427, 428, 465
Arsuf 104, 300, 306, 448
Artah Kalesi 173
Artuk Bey 160
Artuklular 151, 154, 158-160, 164, 165, 167, 168, 171, 178, 184, 187-191, 195, 404, 433, 435, 445, 460, 470
Artukoğlu Sökmen 165, 167, 170, 171
Arvad Adası 317, 319, 320, 371
Asi Irmağı 90, 162
Askalan 103, 172, 220, 221, 227, 234, 262
Aslis 300, 319
Asya 34, 55, 56, 110, 208, 418, 427
Atabeylikler 35
Atabey Tuğtekin 25, 26, 161, 173-175, 179, 181-183, 192
Avignon 417
Avrupa 19, 20, 35, 41, 46-51, 55, 56, 58-63, 65, 66, 71, 81-83, 89, 90, 94-96, 98, 101, 107, 110, 113, 118-120, 125-127, 129-131, 142, 143, 153, 155, 157, 215, 241, 242, 246, 253-255, 258, 260, 267, 274, 275, 280, 282-284, 294, 296, 313, 323, 356-358, 360, 362, 371, 382, 383, 403, 405, 406, 409, 410, 414-427, 451, 452, 456, 460, 466
Aya Nikola Kilisesi 361, 362
Ayas 252, 325, 329, 334, 336, 338, 341, 347, 348, 368, 380

Ayaz 179, 183, 345
Ayn Calut Savaşı 331
Aynizerbâ 193
Ayn Seylem 45
Azaz 303
Aziz Augustinus 39
Aziz Clairvauxlu Bernard 90
Aziz Petrus 50
Aziz Üç Krallar Kilisesi 116

B

Bâb ed-Derbend 329
Bablione 106
Bafra 85
Bağdat 35, 44, 135, 177, 178, 194, 208, 421
Bahrü's-Sagir 133
Baldwin 47, 175, 176, 255
Balian d'İbelin 234
Balıkesir 92
Banyas 181, 182, 217, 221, 224, 261, 308
Barbaro 268
Bardi 272
Bardi Dossal 272
Bâre 166
Ba'rîn 222
Barsbay 292, 312, 352, 369-371, 375, 376, 379-381, 384-387, 394, 439, 449
Batı 11, 19-21, 32-35, 37, 38, 44, 45, 48, 52, 54-64, 66, 68, 72, 81, 83, 84, 88-90, 94-96, 98, 103, 105, 107, 109, 111, 113, 116, 119, 126, 130, 142, 143, 157, 241, 242, 246, 250, 255, 268, 271, 274, 275, 280, 283, 288, 296, 356, 357, 360, 366, 406, 409-411, 413-417, 419-427, 429, 430, 432, 459, 460
Batı Avrupa 48, 58, 59, 94, 143, 157, 241, 242, 246, 255, 283, 296, 360, 409, 426
Baudouin 67, 77, 93, 111, 166, 167, 171, 172, 174, 182, 189, 192, 221
Bavyera 84, 123, 263, 276
Baybars 21, 28, 129, 133, 135, 136, 160, 203, 213, 227, 244, 289-292, 296, 298-301, 304-309, 311-313, 315, 328, 330, 332, 334-340, 354-356, 358, 369, 384, 401, 405, 429, 438, 448, 451, 460, 461
Baybars el-Çaşnigir 358
Baybars Emir Kalavun 337
Bedreddin Bektaş 343, 345-347
Behisni 335
Belek Gazi 167, 187, 191, 199, 213, 229, 431
Belîh Çayı Muharebesi 171
Belka 166
berid 299, 306, 307, 312, 321, 330, 331, 355, 377
Berkyaruk 36, 78, 158, 161
Beserfûs Kalesi 170
Beyrut 97, 104, 130, 149, 163, 173, 212, 234, 235, 242, 245, 248-251, 255, 257, 277, 291, 299, 302, 305, 316, 317, 322, 326, 327, 329, 333-336, 339, 350, 353, 356, 358, 363, 364, 366-372, 375, 380, 386, 388, 398, 451, 454-457, 460, 462, 466-468, 471
Beysan 261
Beytü'l-Lahim 127
Bilâd eş-Şam 151, 160, 168, 188-190, 210-213, 215-217, 219, 221, 223, 225, 227, 230, 235, 237-239, 243-248, 251, 252, 255, 256, 258, 276, 282-284, 288, 293, 301, 303, 304, 315, 317, 340, 403, 437, 438, 442
Bilâd-ı İslam 154, 163, 287
Bilâd-ı Sis 329, 330, 336, 338, 344
Bitlis 186
Bizans 19, 34, 36, 43-45, 49, 54, 55, 57, 59-63, 66, 68, 69, 72-75, 77, 82, 84, 87, 88, 90-94, 98, 99, 102, 106-113, 124, 136, 142-144, 149-151, 153, 160, 178, 206, 212, 223, 243, 246, 262, 298, 315, 327, 328, 351, 354, 358, 361, 374, 384, 409-411, 433, 450, 451, 458, 464
Blois 97
Bohemond 37, 67, 71, 73, 75, 76, 79, 84, 113, 161, 166, 168-171, 193, 223, 248, 251, 252, 257, 277, 302, 309, 312, 334
Böri 193
Bouillonlu Godefroy 20, 67
Brienneli Jean 121, 123, 262, 263, 265, 293
Brindisi 118, 120, 259
Buisli Anselm 84
Burgondiya 90
Butumites 74
Buygut el-Cekemî 376
Büyük Selçuklu Sultanlığı 36, 196

C-Ç

Cangara 363, 364

Catherine Cornaro 402
Catherine James 402
Cebel 163, 174, 176, 178, 181, 257, 258, 293, 303, 304, 329, 389
Cebele 170, 224, 248, 256, 316, 324, 327, 370
Cebel et-Tur 258, 293
Cebel-i A'la 304
Cebel-i Barışa 304
Cebel-i Benî Alim 304
Cebel-i el-Lekâm 329
Cebel Lübnan 163
Cebel Sim'an 303
Celanolu Thomas 268, 269, 270
Celile 93, 94, 122, 127, 237, 247
Cenahüddevle 162, 165, 166, 169
Cengiz Han 418
Cenova 34, 63, 103, 117, 120, 131, 242, 259, 323, 386, 419, 427
Ceyhan 91, 329, 330, 348
Cezayir 116
Cezire-i İbn Ömer 212, 226
Cezr 169, 171
Champagneli Henry 242, 244, 246, 249
Champagneli Thibaut 129, 280
Charles d'Anjou 112
Clermont 42, 49, 51, 62, 63, 66, 141, 142, 143
Clermont Konsili 51, 63
Cloyesli Stephen 294
Cluny Tarikatı 51, 52, 66
Colognelu Nicholas 294
Constantinapolis 98
Constantinus 55
Cübeyl 234, 245, 248, 251, 318
Cuniye 371
Çaka 59
Çukurova 193, 288, 289, 300, 327-332, 334, 335, 338, 339, 341, 344, 345, 347-349, 405, 416, 440, 460

D
Danişmend 59, 171
Dar el-Harb
Dar el-İslam
Derbsâk 304, 308, 309, 334, 335, 337, 338
Dilmaçoğulları 160
Dimyat 121-124, 126, 132-134, 259, 261-266, 268, 279, 281, 293, 297, 354, 355, 358, 359, 369, 371, 372, 374, 375, 379, 394, 395, 398, 437, 460
Diyar-ı Bekr 171, 178
Dımaşk 93, 94, 124, 128, 129, 135, 159, 161-165, 169, 170, 172-176, 180, 182-185, 188, 190, 192, 193, 195, 196, 205, 212, 213, 216-222, 224, 225, 227, 228, 236, 237, 240, 245, 249, 254, 256, 261, 262, 278-280, 306, 311, 315, 317, 318, 326, 332, 335, 337, 340, 343-348, 375, 421, 422, 431, 433, 435, 436, 441, 447, 448, 451, 459
Doğu Akdeniz 25, 35, 63, 121, 136, 144, 153, 154, 156, 163, 210, 229, 231, 239, 241, 244, 260, 283, 284, 288, 291-293, 300, 314, 315, 319, 320, 322, 323, 325, 327, 351, 383-387, 401-403, 405, 416, 426, 427, 431, 436, 439, 441, 442, 444
Doğu Kilisesi 57, 58, 113
Dominiken 418, 427
Dorylaion Muharebesi 76
Dukak 158, 161, 162, 167, 170

E
Ebû Mulûk Kutbeddin Mevdûd 211
Ed-Deyr 188
Efamiyye
Efdal 37, 236, 237, 240, 460
Efes 92
eidos 18
Eklisiyye 377
El-Âdil 104, 116, 121, 125, 128, 132, 237, 240, 241, 245, 247-251, 253-258, 260, 261, 293
El-Akma 175
El-Âmir 35
El-Aziz 245, 249-251
El-Aziz Osman 245, 249-251
El-Bab 303
El-Busirî 9
El-Cebaniyye 178
El-Cebbûl 303
El-Celil 249, 254, 257, 353
El-Cerun
El-Cezire 122, 199, 203, 204, 205, 206, 212, 219, 225, 226, 227, 237, 240, 247, 280, 301
El-Cun
El-Eşref Halil 273, 317
El-Kâmil Muhammed 121, 273
El-Melikü'l-Âdil 237, 240, 241, 262, 265

El-Melikü'l-Eşref Musa 240, 265
El-Melikü'l-Kâmil Muhammed 262, 280
El-Melikü'l-Muazzam İsa 265
El-Melikü's-Salih Eyyûb 280
El-Mustansır Billah 186
Endülüs 21, 143, 208, 422, 424, 427
En-Nasır Muhammed 346, 347
Enrico Dandolo 108, 109, 110
Epiros 112
Ermeni 439
Ermeni Krallığı 327
Ermeni Mikhail 189
Er-Remle 255, 300
Eskişehir 75, 76, 84, 86, 91, 92, 464
Eşref Barsbay 380, 386
Eşref Şaban 322, 363, 365, 380
Eyyûbîler 35, 36, 120, 122, 124-126, 128, 132, 150, 151, 154, 159, 227, 233, 236-242, 245, 248-250, 255, 264, 266, 273, 281-284, 289, 290, 296, 301, 304, 315, 318, 366, 379, 404, 412, 433, 445, 459, 461, 468, 469
Ez-Zâhir Çakmak 382

F
Famagusta 361, 365
Fatımî Halifeliği 36, 150
Filistin 32, 81, 93, 94, 98, 100, 118, 122, 125, 130, 135-137, 160, 163-167, 169-173, 179-181, 199, 217, 218, 220, 227, 254, 261, 263, 279, 280, 282, 354, 410, 413, 420, 426, 466
Fırat 43, 77, 89, 163, 165, 171, 177, 179, 184, 190, 195, 206, 216, 224, 290, 292, 301, 435, 440-442, 456
Francis 266-273, 322, 367, 447, 454, 457, 461-463, 466, 469
Fransa 35, 49, 63, 65, 67, 90-92, 94, 95, 97, 100, 101, 107, 108, 114, 116, 120, 128, 130, 131, 133-137, 153, 215, 259, 260, 280, 281, 293, 294, 296, 297, 323, 353, 360, 362, 363
Fransisken 268, 272, 418, 427
Frenkler 24, 187, 229, 306, 429
Friedrich Barbarossa 95-100, 328

G
Galata 110
Galeron 130
Galya 55
Gaurelleli Jean 368
Gazze 128, 129, 234, 306, 375, 386
Gazze (Herbiya) Savaşı 128
Germanikopolis 86
Göksu Nehri 99
Gölpazarı 85
Guillaume Jordan 175
Gülek Boğazı 76, 330, 331
Gümüştekin 75, 160, 166, 168, 169, 431
Gustave Dove 118

H
Habur Savaşı 113
Hala Sultan 384
Halep 23, 77, 79, 85, 88, 89, 98, 105, 124, 157, 159, 163, 164, 166, 168-171, 173, 178-180, 184-189, 191-196, 205, 211-226, 228-231, 233, 234, 237, 248, 252, 253, 256, 257, 302-304, 308-310, 317, 325, 330, 332-334, 341, 344-346, 348-350, 364, 428, 431, 434, 436, 439, 441, 447
Halep Meliki Rıdvan 77, 85, 164, 169, 171, 302
Hama 124, 125, 163, 176, 179, 184, 218, 222, 237, 254, 256, 257, 306, 308, 309, 313, 317, 318, 334, 337, 343-345, 348, 424, 441
Harezmşahlar 418
Harim 223, 224, 304
Harran 85, 164, 168, 171, 189, 194, 206, 211, 225, 237, 431
Hemedan 179, 236
Henry Gouraud 20, 32
Herbiya 128, 130, 454
Hethum 311
Hısn et-Tufan 177
Hısn-ı Keyfa 171
Hısn-ı Mansur 206
Hısnü'l-Barin 256
Hısnü'l-Ekrad 177, 224, 256, 257, 300
Hısnü'l-Markab 256
Hıttin Savaşı 96
Hoşkadem 383, 388, 398-400, 402
Hospitalierler 223, 247, 252, 293
Humus 161, 163, 166, 169-171, 173, 176, 179, 184, 217, 218, 220-222, 224, 237, 254, 256, 257, 308, 311, 334, 441
Hz. İsa 43, 44, 96, 113
Hz. Ömer 57, 59, 64, 81, 95, 222, 383

I-İ
Irak 21, 22, 26, 88, 165, 176, 192, 203, 205, 210, 212, 226, 337, 383, 431
İbn Hacer 299
İbn Haldun 40, 41
İlgazi 161, 165, 179, 183-186, 188-191, 213, 412, 431, 436
İmadeddin Zengî 88, 89, 124, 159, 160, 181, 189, 193, 194, 196, 203-207, 210-213, 215, 217, 218, 225-227, 229, 300, 433, 435-437, 443
İngiliz 20, 32, 35, 101, 102, 153-155, 200, 260, 352, 354, 412
İsaakios Angelos 98, 106
İskenderiye 55, 57, 123, 154, 260, 292, 314, 322-324, 349, 351, 353, 355, 356, 358-360, 362, 363, 365-369, 371, 375, 376, 379, 380, 382, 385, 399, 438
İskenderun 337, 344, 348
İslâm 295, 296, 299
İspanya 43, 46, 52, 55, 57, 60, 64, 418
İstanbul 1, 2, 4, 18, 24, 26, 31, 32, 34-37, 40, 43-46, 49, 51-53, 55, 57, 58, 60, 61, 63, 64, 66, 68, 70, 71, 75, 76, 82, 84, 85, 91, 92, 95, 97, 106, 107, 110-112, 120, 125, 136, 141, 149, 151, 154, 155, 157, 163-165, 168, 185-187, 191, 196, 205, 208-210, 212, 214-216, 219, 220, 222, 230, 233, 235, 237, 238, 242, 254, 255, 281, 287, 289, 294-296, 302, 305, 308, 311, 315, 317, 332, 335, 337-339, 342, 346, 349, 352, 355, 356, 360, 362, 363, 380, 385-387, 404, 406, 410, 411, 420, 427, 447-470
İsviçre 118
İtalya 55, 57, 66, 67, 71, 117, 118, 127, 168, 274, 275, 276, 277, 419, 421
İzmir 92, 382, 452, 460
İzmit 69, 83, 152, 168, 453
İznik 44, 69, 72-75, 83, 85, 86, 91, 92, 112, 160, 161, 411

J
James el-Frencî 395
Jean d'Ibelin 278
Joinville 298
Joscelin 89, 171, 185, 189, 190, 206

K
Kahire 4, 35, 106, 108, 133-135, 212, 234, 237, 238, 243, 245, 247, 248, 250, 251, 256, 262, 275, 278, 279, 299, 304-306, 311, 312, 315, 316, 318-320, 323-325, 329, 330, 334-336, 340, 342-344, 347, 349, 350, 352, 354, 355, 358, 363, 364, 368, 370, 372, 374, 376, 379-381, 383, 385-389, 391, 393-396, 399-402, 422, 438, 439, 447, 449-451, 455, 457, 462, 464, 466, 468, 470
Kalavun 160, 227, 315-317, 319, 334, 337, 340-342, 345, 348, 358, 405
Kamame Kilisesi 260, 368, 370
Katalan 325, 371, 378, 379
Kayıtbay 364, 367, 371, 375, 380, 383, 398, 399, 402, 468
Kaysariyye 300
Kefertâb 222
Kerboğa 78, 79
Kerek-Şevbek 122, 265
Kilikya 77, 106, 223, 328, 329, 332, 334, 336, 337, 339, 340, 343, 347, 349, 427, 438, 439, 441
Kıbrıs 35, 78, 95, 102, 105, 121, 122, 126, 127, 131, 136, 153, 154, 240, 242-244, 246-248, 252, 254, 256, 260, 263, 265, 277, 283, 284, 288, 290-293, 300, 305, 311-316, 321-327, 332, 333, 343, 344, 349, 351-356, 358, 361-375, 377-403, 405, 406, 426, 436, 437, 439-442, 448, 453, 469
Kızıldeniz 55, 114, 163
Konstantiniyye 353, 391
Kudüs 19-21, 32, 33, 37, 43, 44, 46, 48-50, 52, 53, 57, 59, 63, 64, 70-72, 75, 77-84, 88, 91, 93, 95, 96, 100, 103-108, 110, 112, 115, 121, 122, 124-127, 129, 130, 132, 142-144, 150, 151, 153, 154, 156, 157, 160, 165, 166, 170-172, 175, 178-181, 183, 184, 189, 200, 204-206, 210, 213-219, 222, 223, 225, 227, 228, 230, 231, 233-238, 240-250, 252, 253, 255, 256, 258-263, 265, 273, 276-280, 282, 283, 293-295, 300, 304, 315, 352, 356, 361, 363, 366, 410-412, 425, 426, 430, 433, 436-438, 441, 442, 456

L
Larnaka 385
Lateran Konsili 121, 259
Lazkiye 222, 225, 248, 254, 256, 324, 325, 354, 371, 382

Lefkoşe 385
Limasol 102, 131, 136, 263, 312, 355, 370, 373, 377, 385
Lombardlar 84, 168
Lübnan 55, 163, 237, 304, 305, 455, 468

M
Maaretumısrîn 171
Maarretünnuman 222
Macaristan 98
Magosa 361, 371, 372, 373, 385, 400, 401, 402
Malazgirt Savaşı 44, 59
Maraş 77, 190, 329, 336, 338, 341, 343-345
Markab 125, 256, 300, 324
Marsilya 115, 120, 131, 259
Melikşah 37, 45, 61, 77, 157, 158, 207, 302
Memlûk 88, 299, 439
Memlûkler 35, 134-136, 151, 154, 155, 159, 195, 208, 236, 244, 245, 280, 282, 284, 287-293, 296-303, 306, 312-314, 316-318, 321, 322, 325, 327, 331-333, 335, 337-339, 341, 342, 347, 349-352, 355, 357, 359, 366, 368, 373, 380, 382, 384, 385, 387, 399, 401-405, 412, 416, 428, 433, 436, 438-442, 445, 459-461
Menbic 188, 190, 303
Merzifon 85, 168, 315, 431
Merzüban 333, 335, 338
Milano 84
Misis 330, 334, 338, 344, 347-349
Mısır 4, 23, 35, 44, 63, 78, 81, 82, 103, 105, 107-109, 116, 121-124, 126-135, 151, 153, 157, 159, 172, 173, 175, 181-183, 196, 204, 210-212, 214, 217, 222-225, 227, 228, 230, 231, 233-236, 238, 239, 240, 244, 247, 249, 254-256, 258-269, 273, 279-284, 287-290, 292, 294, 296, 297, 300, 302, 311, 314, 320, 322, 325, 332, 334, 343, 348, 351, 352, 354-359, 361, 362, 366, 367, 369, 371, 374, 380, 382-384, 386, 389-392, 396, 399, 401, 403, 405, 412, 421, 428, 430, 432, 433, 436-442, 461
Moğol 295, 439
Muhammed Tapar 36, 158, 174, 176-178, 180, 183, 184, 206, 435, 464
Musul 78, 88, 124, 159, 161, 164, 171, 176-179, 183, 190, 191, 193-196, 203-206, 208-215, 217-220, 222-226, 228, 229, 231, 234, 257, 357, 421, 436, 441, 455, 456, 468, 471
muvvia 299
Myriokepholon 99

N
Nablus 234, 256, 261, 278, 354
Nallıhan 85
Nasıra 127, 247, 251, 257, 278
Necmeddin Eyyûb 129, 131, 132, 279, 281
Nikaia 72
Niksar 83, 166, 168
Nil 121, 123, 131-133, 239, 254, 262, 263, 265, 358, 359, 364, 394, 395, 398, 438
Nureddin Mahmud Zengî 88, 205, 212, 214, 219, 224-231, 436, 443, 461

O
Orta Çağ 31, 39, 41, 46, 47, 49, 52, 54, 55, 79, 94, 97, 113, 119, 153, 187, 194, 207, 231, 236, 269, 274, 283, 295, 362, 383, 409, 415, 418, 420, 432, 440, 456, 462, 465, 469
Osmaniye 85

P
Papa VII. Gregorius 61, 143
Peçenekler 75
Pelekanon 72, 73
Pierre l'Ermite 67, 69, 107
Pisa 34, 63, 97, 103, 242, 243, 419, 422, 427

R
Raban 335, 338
Rahbe 176, 185, 342
Rakka 211, 224, 225
Refaniyye 173, 179, 184, 192
Remle 124, 172, 244, 250, 251, 255, 261, 300, 306
Rıdvan 77, 85, 158, 161, 164, 166, 168-171, 173, 178-180, 183, 302, 431
Rodos 102, 323, 325, 326, 352, 353, 361-363, 367, 378, 382, 426, 439, 460

S-Ş
Safed 129, 300, 344, 375, 386
Selçuklular 24, 35, 36, 44, 48, 76, 89-91, 149, 150, 155, 158, 164, 207, 213, 231, 252, 253, 302, 331, 332, 334,

336-338, 340-348, 350, 431, 433, 448, 455, 460, 464, 467, 469
Sermin 169, 171, 303, 304, 333
Sevad 167, 174, 176, 185, 186
Seyfeddin Gazi 7, 160, 205, 208, 211-213, 218-221, 225, 226, 436, 451
Şeyzer 180, 221, 222, 304, 311
Sicilya 46, 90, 94, 101, 112, 136, 273-275, 278, 353, 418, 422, 427
Silifke 99
Sis 252, 314, 329, 330, 333-338, 340, 344-347, 350, 438, 439
Sivas 83, 91, 166
Sökmen el-Kutbi 179
St. Bernard 50
Süleyman Şah 45, 59, 77, 302
Sultandağ 99
Sultan Mesud 92, 212, 213
Sungur 250, 306, 335, 336, 340, 367, 389, 393-395
Sur 82, 95-97, 100, 105, 125, 181, 182, 240, 242-244, 250, 291, 300, 307, 319, 327, 361, 370
Suriye 20, 21, 27, 35, 36, 44, 55, 76, 81-83, 87, 88, 94, 98, 121, 128, 131, 135, 149, 150, 153, 155, 158-160, 162-167, 169-174, 176, 179-181, 183, 185, 188, 189, 191-193, 196, 199, 203-205, 212, 214, 221, 222, 225, 226, 228, 230, 234, 236, 240, 241, 244, 256, 262, 263, 280, 282, 284, 287-290, 292, 298-304, 309, 312, 314-317, 319, 320, 331-334, 336, 338, 342, 343, 345, 348, 350, 351, 354-357, 362, 367-369, 371, 382, 383, 401, 403, 405, 410, 412, 413, 416, 420-422, 424, 426, 431, 433, 438, 440, 441, 460, 466, 467
Süveydiye 162, 163, 304
Süveyş 121, 262
Şakif Arnun 261
Şam 23-26, 32, 122, 124, 151, 157, 160, 163, 164, 167, 168, 170, 172-180, 182-188, 190, 192, 193, 196, 204, 210-213, 216, 217, 219, 221, 223-225, 227, 229, 230, 235, 237-239, 243-248, 251, 252, 255, 256, 258, 259, 262, 276, 281-284, 288, 293, 301, 303, 304, 306, 307, 311, 313, 315, 317-323, 325, 337, 338, 340, 343, 348, 350, 355, 364, 376, 399, 403, 428, 429, 435-438, 442, 449, 459, 468

T
Taberiye 124, 129, 166, 172, 174, 183, 234, 247, 254
Taberiye Kontluğu 174
Tancred 37, 67, 73, 102, 166, 167, 169-171, 173
Tarsus Çayı 330
Tel Bâşir 183, 190, 303
Tel Danis 184
Tel Hamdun 329, 341, 343, 344, 346
Tel İbn Ma'şer 180
Tikrit 124
Trablus Kontluğu 81, 173, 224, 240, 248, 250, 254, 256, 304, 315
Trablusşam 163, 170, 301, 304, 315-317, 323, 367
Trabzon 112
Trakya 98
Tuğrul Bey 44
Tuğtekin 25, 26, 161, 162, 170, 172-185, 188, 190, 192, 193, 213, 217, 237, 412, 436
Turan Şah 133, 134, 281
Türk 4, 6, 21, 23, 27, 28, 36, 37, 40, 41, 45, 61, 65, 69, 73-75, 77, 78, 83, 85, 87, 89, 91, 99, 105, 123, 132, 139, 142, 147, 151, 152, 155, 157, 160-162, 164, 165, 168-170, 172, 173, 178-181, 183-192, 194-197, 204, 205, 208-211, 220, 221, 223, 224, 228, 230-234, 239, 241, 264, 281, 285, 287-292, 319, 326, 337, 360, 375, 376, 379, 381, 384, 385, 387, 391, 397, 402, 404-407, 410-413, 427-429, 431-435, 437, 443-445, 465, 466, 468-470
Türkmen 40, 59, 89, 149, 158, 161, 164, 185, 192, 208, 238, 330, 348, 351, 403, 444
Turuş 189
Tutuş 77, 158, 160

Ü
Ürdün 128, 163, 221, 237

V
Venedik 34, 63, 108, 109, 242, 281, 352, 353, 362, 363, 368, 379, 380, 384, 386, 403, 419, 420, 427

Z
Zeyneddin II. Şaban el-Eşref 361

THG
0391018
TCZ

ALTAN ÇETİN

HAÇLI SEFERLERİ

"İlk Haçlı Seferleri sonucu kurulan Kudüs Haçlı Krallığı, Selahaddin Eyyûbî eliyle tarihe mâl edilecektir. Bu öyle bir olaydır ki Kudüs, şehre kan ve şiddetle giren Haçlılara unutulmaz bir insanlık dersi verilerek alınacaktır."

Haçlı Seferleri Doğu ile Batı arasındaki hesaplaşmanın bitmeyen hikâyesidir. Nitekim Haçlı Seferleri hem Avrupa'nın hem de Türk-İslam medeniyetinin tarihini şekillendirirken, büyük bir hafızayı günümüze kadar taşıma görevini üstlenir. Geçmişten günümüze uzanan bağlantılarını koruyan bu mücadeleler hem tarih araştırmalarında hem de güncel mevzularda sürekli hatırlanan, hatırlatılan, merak edilen ve araştırılan bir konu olarak güncelliğini korur.

Prof. Dr. Altan Çetin, *Haçlı Seferleri*'nde Doğu'nun ve Batı'nın uğruna savaştığı fikirleri, idealleri, inançları ve toprakları bütün detaylarıyla anlatıyor. I., II., III., IV., V., VI., VII., VIII. ve IX. Haçlı Seferleri'ni, Çocuk Haçlı Seferleri'ni ve 1001 yılı Haçlı Seferleri'ni tafsilatıyla anlatan eser, mücadelenin sonraki yüzyıllardaki yansımalarını da ele alıyor. Orta Çağ'da savaş ne demekti? Haçlılar kimlerdi ve saldırma sebepleri neydi? Orta Doğu'da ve Anadolu'da İslam'ın gayreti ve Türklerin azmi Haçlılar karşısında nasıl şekillendi? Uğruna savaşılan topraklar bin yılı aşkın süredir önemini nasıl muhafaza etti? Elinizdeki kitap, bu ve bunun gibi pek çok soruya birincil ve ikincil kaynakların ışığında nitelikli cevaplar veriyor.

Haçlı Seferleri Orta Çağ'daki savaşların mantığına, Haçlı kavramına, din ve cihat anlayışlarına ışık tutan kapsamlı bir eser. Orta Çağ tarihine ilgi duyan ve tarihi, günümüz zihniyetiyle karşılaştırmalı görmek isteyen okurlar için nitelikli ve objektif bir çalışma.

TİMAŞ TARİH timas.com.tr timastarih

DÜNYA TARİHİ

ISBN: 978-605-08-4240-1

9 786050 842401